Antoaneta Olteanu

RUSIA IMPERIALĂ

O ISTORIE CULTURALĂ A SECOLULUI AL XIX-LEA

Această carte în format digital (e-book) intră sub incidența drepturilor de autor şi a fost creată exclusiv pentru a fi citită utilizând dispozitivul personal pe care a fost descărcată. Oricare alte metode de utilizare, dintre care fac parte împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială a textului, punerea acestuia la dispoziția publicului, inclusiv prin intermediul Internetului sau a rețelelor de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme – altele decât cele pe care a fost descărcată – care permit recuperarea informațiilor, revânzarea sau comercializarea sub orice formă a acestui text, precum şi alte fapte similare, săvârşite fără acordul scris al persoanei care deține drepturile de autor, sunt o încălcare a legislației referitoare la proprietatea intelectuală şi vor fi pedepsite penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Rusia imperială: o istorie culturală a secolului al XIX-lea

Antoaneta OLTEANU

Copyright © 2011, 2012 ALL EDUCATIONAL

ISBN ePUB: 978-606-587-215-8
ISBN PDF: 978-606-587-214-1
ISBN Print: 978-606-587-001-7

Redactor: **Ana-Maria Datcu** Corectură: **Mihaela-Violeta Dumitru**

Tehnoredactare: **Liviu Stoica** Design copertă: **Alexandru Novac**

Editura ALL
Bd. Constructorilor nr. 20A, et. 3,
sector 6, cod 060512, Bucureşti
Tel.: 021 402 26 00
Fax: 021 402 26 10

Distribuție:
021 402 26 30; 021 402 26 33

Comenzi:
comenzi@all.ro

www.all.ro

Antoaneta Olteanu

RUSIA IMPERIALĂ

O ISTORIE CULTURALĂ A SECOLULUI AL XIX-LEA

ALL

Memoriei tatălui meu

Preambul

> A culture is made up not simply of works of art, or literary discourses, but of unwritten codes, signs and symbols, rituals and gestures, and common attitudes that fix the public meaning of these works and organize the inner life of a society.[1]
>
> Orlando Figes

După ascensiunea fulminantă înregistrată de tumultuosul veac al XVIII-lea, iluminist, reformator, dar și foarte controversat, secolul al XIX-lea cunoaște, la rândul său, numeroase momente de mare importanță, care au conturat, în cele din urmă, imaginea recunoscută ca definitorie pentru ceea ce înseamnă astăzi poporul, cultura și civilizația rusă.

Începând cu reformele liberale ale Ecaterinei a II-a, care a dus mai departe, la un nivel și mai înalt, reformele lui Petru cel Mare, secolul al XIX-lea a fost marcat de numeroase cutremure care îi vor reașeza temeliile: reforma administrativă a lui Alexandru I, proiectele republicane ale decembriștilor, marea reformă țărănească din 1861, dezvoltarea mișcării revoluționare și anarhiste, iată numai câteva dintre jaloanele principale ale acestui secol important pentru istoria Rusiei.

Procesele de modernizare inițiate de Petru cel Mare, care au dat tonul Iluminismului rus, au scuturat din temelii vechea civilizație rusă medievală, a cărei direcție a fost schimbată forțat spre Occident, spre modernizare și europenizare. Am putea spune că aici își au punctul de plecare toate întrebările pentru care se va încerca găsirea de răspunsuri și soluții în secolul al XIX-lea. Am mai putea spune și că procesul reformist al lui Petru a durat, de fapt, circa două sute de ani, din moment ce unele dintre reforme au fost finalizate tocmai în secolul pe care îl vom analiza în această lucrare. Se spunea, despre Petru cel Mare, că a deschis „fereastra spre Europa", prin care supușii săi au început să privească mai întâi speriați și curioși; acum această fereastră devine, aproape exclusiv, calea prin care va pătrunde tot ce va constitui Rusia imperială: de la curente de gândire la acel spirit practic care și-a dovedit, uneori, un puternic caracter distructiv

---

[1] *Natasha's Dance. A Cultural History of Russia,* New York, 2002, p. XXXIII.

(nihilismul și anarhismul), de la fastul de paradă al Curții și al armatei până la veșmintele și ocupațiile rușilor de la oraș. Totul a pătruns în noua Rusie, dându-i acea înfățișare „europeană" dorită atât de reformatorii ruși, cât și de europenii de tot felul.

Cine examinează în detaliu Rusia nu are cum să nu observe această polaritate imagologică : Imperiul Rus este și Europa, dar mai ales este Asia, un amestec de bizantinism, orientalism tătar și un pospai de civilizație europeană, toate acestea în straturi distincte. De fapt, Rusia este și una, și alta, dar amestecul este mult mai fin, iar trăsăturile sale nu sunt atât de evidente. În fond, niciun popor european nu este atât de „pur" pe cât apare în imaginile despre sine. Îl vom cita mai jos pe Orlando Figes, care sintetizează foarte bine aceste „polarități" pe care occidentalii le remarcă în spiritul rus :

> In the Western imagination these cultural forme have all too often been perceived as an image first exported by the Ballets Russes, with their own exoticized version of Natasha's dance, and then shaped by the foreign writers such as Rilke, Thomas Mann and Virginia Woolf, who held up Dostoevsky as the greatest novelist and peddled their own version of the 'Russian soul'. If there is one myth which needs to be dispelled, it is the view of Russia as exotic and elsewhere. Russians have long complained that the Western public does not understand their culture, the Westerners see Russia from afar and do not want to know its inner subtleties, as they do with the culture of their own domain. Though based partly on resentment and wounded national pride, the complaint is not unjustified. We are inclined to consign Russia's artists, writers and composers to the cultural ghetto of a 'national school' and to judge them, not as individuals, but by how far they conform to this stereotype. We expect the Russians to be 'Russian' – their art easily distinguished by its use of folk motifs, by onion domes, the sound of the bells, and full of 'Russian soul' (...).
>
> The great cultural figures of Russian tradition (Karamzin, Pushkin, Glinka, Gogol, Tolstoy, Turgenev, Dostoevsky, Chekhov, Repin, Tchaikovsky and Rimsky-Korsakov, Diaghilev, Stravinsky, Prokofiev, Shostakovich, Chagall and Kandinsky, Mandelstam, Akhmatova, Nabokov, Pasternak, Meyerhold and Eisenstein) were not simply 'Russians', they were Europeans too, and the two identities were intertwined and mutually dependent in a variety of ways.[1]

Nu vom pune accent numai pe caracterul controversat al acestor chestiuni – orice proces reformator își are criticii și contestatarii săi vehemenți –, ci

[1] Figes, *op. cit.*, pp. XXXI-XXXII.

și pe locul comun pe care îl constituie, în cadrul culturii ruse, aceste probleme și, în special, soluțiile lor. Vom vedea care au fost progresele efective, care au fost măsurile adoptate și, mai ales, în ce măsură aceste reforme au condus la un rezultat, oarecum așteptat, sau în ce măsură au continuat să dea bătăi de cap în continuare.

Ne propunem ca prin volumul de față să aducem în discuție câteva aspecte semnificative ale societății ruse din secolul al XIX-lea. Nu ne-am propus să facem o radiografie completă a ceea ce înseamnă Rusia acestei perioade, mai ales că sunt câteva domenii în care istoriografia a scris destule pagini, cum ar fi politica externă a Rusiei, care a făcut-o, în mai multe rânduri, să capete imaginea de „Jandarm al Europei", cum au numit-o cu plăcere ceilalți jandarmi europeni, cu o influență și mai mare. De asemenea, nu am scris pe larg despre artă întrucât mulți dintre pictorii, compozitorii sau sculptorii care au activat în această perioadă sunt foarte bine cunoscuți; ne vom referi constant la literatură, dar nu vom discuta în mod special situația literaturii din această perioadă. Am fost interesați, mai degrabă, de o radiografiere a societății ruse, din acea Rusie cu adevărat imperială. Evident, perioada imperială rusă a început cu mult înaintea acestui secol, al XIX-lea; exista dinainte un fast de paradă, atât de evident în structura de suprafață a fenomenelor, dar și o realitate extrem de cenușie pentru cea mai mare parte a populației. Însă în această perioadă se conturează cel mai pregnant caracterul imperial, atât de caracteristic Rusiei, devenind un fel de marcă înregistrată. Am încercat, atât cât ne-a fost cu putință, având în vedere și sursele istorice sau literare disponibile, să aruncăm o privire asupra cât mai multor aspecte dintre acelea care alcătuiesc Rusia. Desigur, vom lua în discuție și stereotipurile: există multe elemente pozitive și negative care ni se dau de-a gata, cu care putem sau nu să fim de acord. Poate că după analiza ce urmează vom cunoaște mai bine unele dintre aceste aspecte.

După cum reiese și din subtitlul cărții de față, nota dominantă din Rusia imperială o reprezintă contrastul. Există o Rusie a fastului, a pompei extraordinare, al cărei ton era dat, de obicei, la Curte: ceremoniile oficiale sau semioficiale, viața cotidiană, paradele fastuoase, care vor face din armată mai degrabă o trupă de balerini arătoși decât de specialiști de încredere. Apoi luxul și fastul copiat și transpus în viață de aristocrații de rang inferior, de funcționarii de rang superior care nu trăiau decât pentru această ieșire în public, pentru afirmarea în societate, pentru epatare... Dar Rusia mai înseamnă altceva, căci există și o Rusie a țăranilor, în cea mai mare parte legați de glie, aparținând statului sau latifundiarilor (exista, este adevărat, și o categorie de țărani liberi, dar aceștia, asemenea orășenilor, nu aveau drepturi mai deloc); există și o Rusie a orășenilor extrem de modești, care încercau, pe cât posibil, să copieze, prin întreprinderi,

veșminte și distracții, ce se întâmpla la nivelul superior. Orășenii nu au putut să formeze o adevărată categorie de mijloc, întrucât nobilii s-au luptat mereu pentru privilegiile lor, au militat pentru reconfirmarea lor, iar împărații, conștienți de puterea deosebită pe care o aveau nobilii din anturaj, nu au avut mai deloc curajul de a regla situația. Orășenii, în cea mai mare parte proletari urbani, trăiau în condiții mizere: o categorie amestecată, în care intrau țărani liberi, târgoveți, muncitori, soldați lăsați la vatră, studenți săraci, cerșetori, hoți ș.a.m.d. Aceasta era imaginea dominantă a autenticului oraș rus, dar puține pagini din acest secol o descriu așa cum se cuvine. N.V. Gogol și mai ales F.M. Dostoievski au lăsat pagini memorabile despre așa-numitele „subterane" la vedere din capitala Nordului. Am alocat în această lucrare pagini importante ascensiunii negustorilor în Rusia, care a dus, treptat, la viitoarea industrie autentică al cărei *boom* a izbucnit abia în primul deceniu al secolului al XX-lea.

Capitole distincte sunt consacrate sistemului de învățământ din Rusia, studenților și universităților, în special *inteligheției*. Libertatea cuvântului, rezultat al accesului la știința de carte facilitat de reformele lui Petru, a condus, mai ales prin instituirea destul de timpurie a cenzurii, la o participare masivă la lupta de idei din partea intelectualității și/sau a oricărui cunoscător de carte. De aici, polemicile acute care vor ține prima pagină a revistelor culturale (cele mai multe având, din acest motiv, o viață extrem de scurtă) și în care se vor implica inclusiv reprezentanți ai Curții (Ecaterina a II-a este un strălucit exemplu) și renumiți scriitori. Se dă, astfel, tonul realizării unei literaturi naționale, patriotice, morale, în care scriitorul, un adevărat formator de opinie, un adevărat Cetățean, se considera dator să se implice, să explice maselor, prin cărțile sale, care sunt problemele și, mai ales, care sunt căile de urmat. Prin mișcarea narodnicilor, omul de cultură va ajunge chiar în mijlocul poporului, pentru a pune direct umărul la schimbarea modului și a condițiilor de viață în care locuiau oamenii de rând.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, opoziția deja afirmată dintre forțele conservatoare și cele democratice din cultura rusă va căpăta forma unei opoziții deschise dintre cultura nobiliară și cea a raznocinților. Apariția în viața socială a culturii democrate a intelectualității raznocinițe, provenită din diferite clase ale societății ruse (nobili, cler, funcționari, burghezie, mai târziu chiar țărani liberi) va produce o schimbare semnificativă a priorităților în cadrul culturii ruse. Inteligheția rusă era, așa cum afirma N.A. Berdiaev, un grup ideologic unit printr-o serie de idei preponderent cu caracter social, fără să fie vorba de o grupare pe baze sociale, economice sau profesionale. Pe acest fundament teoretic, ideatic, se dezvoltă în cultura rusă a acestui secol o serie de concepte caracteristice: „pripeală ideologică", „dogmatism extrem", *bespočvennost'* (ruptura de modul de viață autentic și de tradiții), „idealism social", radicalism

politic, manifestat și prin prezența masivă a politicului în filosofie și literatură. Toate acestea au dus la o reevaluare a rolului culturii în general, și al literaturii și artei, în special. Semnificative sunt, în acest sens, cuvintele lui A.I. Herzen: „Pentru poporul care este lipsit de libertate socială, literatura este singura tribună de la care își poate face cunoscut strigătul de indignare și vocea conștiinței". Într-adevăr, în Rusia literatura și critica literară vor căpăta, în acest secol, un rol extraordinar de important, lucru care nu se va regăsi în alte țări europene de la vremea respectivă.

Se observă în acest secol și o polarizare accentuată a tuturor categoriilor culturale. Vom vorbi despre idealism, materialism, despre arta pentru artă, total nepolitizată, despre cultul demonstrativ al utilitarismului, manifestat în special prin accentul deosebit pus pe științele naturii, biologie și medicină; vom mai vorbi și despre rolul major al științelor umaniste, despre respectul față de tradiție și autoritate, dar și despre nihilismele de orice fel (politic, juridic, filosofic, estetic ș.a.m.d.). Cu deosebire în anii '60-'70 se manifestă o contrapondere la cultura oficială, mai precis o cultură a opoziției, manifestată printr-un accent extraordinar pus pe ideile revoluționare, în special materialismul și ateismul, tributare nihilismului și extremismului.

La nivelul curentelor de gândire, secolul al XIX-lea va fi unul eterogen: dacă, la început, dominante erau curentele tradiționale, conservatoare sau chiar reacționare, treptat observăm o consolidare a liberalismului, la care se adaugă chiar o trecere la stânga, odată cu popularitatea deosebită de care încep să se bucure socialiștii (mai ales prin varianta „activă", anarhistă). Liberalismul rus din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se dorește a fi un fel de cale de mijloc între spiritul reacționar și radicalism, care nu se bucura de o prea mare popularitate. Opoziția liberală, caracterizată de elemente revoluționare și democratice, încerca să stea la distanță de gesturile extreme ale nihiliștilor și extremiștilor; nu-i agrea nici pe reacționari, respingând monopolul politic și cultural al statului, călcarea în picioare a libertăților politice și spirituale. Calea de mijloc aleasă de elementele liberale și perpetua pendulare între cele două extreme, prin numeroasele forme pe care liberalismul le cunoștea în Rusia, au făcut ca această mișcare să nu aibă viață lungă. În felul acesta s-a discreditat și cultura de mijloc, care începuse să apară în Rusia abia la finalul secolului al XVIII-lea. Nu întâmplător, anumite cercuri ale societății ruse priveau cu ironie liberalismul, considerându-l un fel de neputință clasică a intelectualității ruse care nu avea curajul să treacă la acțiuni hotărâte și la o revizuire radicată a normelor, a valo-

rilor încetățenite. Liberalismul reprezenta un fel de lașitate politică, în orice caz, demn de ridiculizare, și nu de aprobare[1].

Acțiunile întreprinse de aproape toți împărații conturează un secol fundamental reformist. Sigur, nu trebuie să uităm că baza reformelor fusese stabilită încă din secolul precedent, prin politicile hotărâte ale lui Petru cel Mare și, mai ales, ale Ecaterinei a II-a. „Pentru a înțelege ce s-a întâmplat în imperiul țarist de la domnia lui Alexandru al II-lea până la stadiul de decădere la care a ajuns astăzi Rusia, trebuie să ne întoarcem la ce a fost înainte de această perioadă. În istorie nu există faze independente unele de altele, ci de continuitate. Fiecare etapă umană este urmarea firească a trecutului și, totodată, o sursă a viitorului"[2].

Aceste reforme au avut, firește, numeroase efecte, dincolo de cele intenționate, anume modernizarea structurilor respective, o mai bună adaptare a acestora la condițiile din Rusia, dar și o sincronizare cu situația din Europa. Accentul pus pe tradiție, pe identitate, chiar și la nivelul politicii de stat, a fost unul destul de coerent, permițându-ne să decelăm chiar elemente ale unui cult al Imperiului, cu mai multe dimensiuni. Întâlnim, pe de o parte, o sacralizare politică a monarhilor (cultul lui Petru I, al Ecaterinei a II-a), dar și un cult al statului și al națiunii (și nu puțini suveranii, în momente critice, vor pedala intens, chiar excesiv, pe aceste concepte). Remarcăm și existența unui cult al armatei ruse și al flotei, precum și al victoriilor lor. De multe ori, chiar la nivel foarte înalt, suveranii se vor îmbăta atât de mult cu propria percepție despre acest cult încât vor scăpa din vedere reformarea autentică a armatei și, mai ales, pregătirea tactică de luptă ; când înfrângerile temutei armate imperiale ruse vor ajunge de domeniul evidenței, se va încerca, pe fugă, corectarea imaginii. Pe de altă parte, se observă un proces de sacralizare ideologică a clasicilor culturii ruse (enciclopedismul lui M. Lomonosov, darul poetic al lui G. Derjavin, meritele istorice și lingvistice ale lui N. Karamzin, cultul esteticii lui Pușkin...) ; cei mai mulți dintre ei se vor bucura încă din timpul vieții de o binemeritată recunoaștere. De asemenea, la nivelul curentelor de gândire întâlnim un alt cult, al sufletului rus, al „ideii ruse", concepte greu de definit și de înțeles, nu numai de către străini, dar chiar și de către ruși.

Evident, multe lucruri merită să fie aduse în discuție. Poate ar mai trebui menționată o altă opoziție importantă în cultura rusă, cea dintre centru și periferie. Vorbim despre Rusia imperială și despre fastul ei, dar imperiul era constituit de Petersburg, în primul rând, și mai apoi de Moscova. Între aceste două

---

[1] I.V. Kondakov, *Kul'tura Rossii*, Moscova, 2000, p. 205.

[2] Baron Nikolai Vranghel, *Memorii. 1847-1920*, traducere de Mihaela Cernăuți, Ed. Fides, Iași, 2001, p. 69.

mari orașe și celelalte, chiar dacă vorbim de centrele de gubernie, distanța era enormă. Ce să mai spunem de imperiul provincial al moșiilor la care se retrăseseră sau unde locuiau cei mai mulți dintre nobilii ruși (cuiburile de nobili ale lui Turgheniev și imaginea lor satirică din *Sufletele moarte* ale lui Gogol!). Într-o caracterizare foarte critică pe care o face Rusiei imperiale, baronul Nikolai Vranghel[1] punctează foarte bine acest pospai de europenizare și, mai ales, de fast imperial, care dădea în epocă nota dominantă a civilizației ruse:

> Rușii de tip nou, creați sau mai curând costumați de el [Petru cel Mare] în europeni, punând haine apusene în loc de caftan și tricorn în loc de căciulă de blană, au continuat să fie, în fond, niște orientali. Numai clasa de sus a părăsit drumul urmat până în acel moment de către întreaga națiune pentru a urma calea Europei; oamenii de rând, însă, au rămas pe loc. Între cei de sus și cei de jos s-a căscat o prăpastie pe care, de atunci, nimic nu a mai putut s-o umple.
>
> După aceea, vodevilul „rusului preschimbat în european" a rămas în repertoriu. În secolul al XVIII-lea a fost jucat de nobili costumați de Petru în olandezi, de împărătese – în marchizi cu pretenții de liber-cugetători, de Pavel, Alexandru I și Nicolae I – în caporali nemți. Poporul, majoritatea națiunii, n-a luat parte la reprezentație. A rămas pe dinafară. Piesa nu se juca pentru el, ci pentru plăcerea personală a actorilor și, mai ales, pentru a lua ochii Europei. Și uneori era așa de bine jucată, încât lumea se lăsa înșelată și lua spectacolul drept realitate.[2]

Într-adevăr, nimic nu este ce pare a fi. Totul pare o mascaradă de proporții uriașe, butaforia lui Potiomkin extinsă la nivelul întregului imperiu. Adevărul este că evoluția culturală, la nivelul civilizației, se face, de cele mai multe ori, prin imitație. Nu trebuie să fim prea critici când surprindem procesul de civilizare în curs, când inovațiile încă nu sunt însușite: atunci vom vedea foarte bine măștile care nu stau bine pe chip și hainele prea mari pentru cei curioși sau forțați să le îmbrace.

Revenind la imaginea complexă pe care o are un popor sau o cultură: nu există o viziune unică, nici extrem negativă, nici extrem pozitivă. Nu există o Rusie a împăraților și nobililor mari și altă Rusie a muncitorilor de rând, nu există numai o Rusie a soldaților și a unei armate de temut, ci și una a intelectualilor

---

[1] Nikolai Vranghel a fost tatăl baronului Piotr Nikolaevici Vranghel (1878-1928), general rus, participant la războiul ruso-japonez și la Primul război mondial, unul dintre conducătorii alb-gardiștilor din timpul războiului civil, plecat în străinătate în 1920. Nikolai Egorovici Vranghel (1847-1923) a fost om de știință, critic de artă, scriitor și colecționar de obiecte vechi, doctor în filosofie.

[2] *Ibidem*, pp. 69-70.

și oamenilor de cultură care au criticat, s-au criticat și au educat. De la vizitii la distracțiile de zi cu zi din târguri, crâșme sau restaurante de lux, de la vodca devenită simbol național la mitul funcționarului – mare și corupt sau mic și oprimat –, totul înseamnă Rusia." Vom încerca să desfacem această „Matrioșkă" pentru a vedea ce se acunde în interior. În fapt, comparația cu matrioșka este una simbolică: nu avem de-a face cu straturi succesive în structura imperiului, ci cu paliere independente, pe orizontală, care extind de fapt imaginea Rusiei.

În încheierea acestui preambul vom cita pe larg din Henri Troyat, care redă extrem de plastic ideea studiului nostru. Troyat se referă, în rândurile de mai jos, la polimorfismul Moscovei, dar consideră că descrierea lui se potrivește foarte bine cu situația din Rusia secolului al XIX-lea, subiectul lucrării noastre:

> De fapt, nu exista o singură Moscovă, ci zece, douăzeci, treizeci de Moscove puse alături una de alta.
>
> Era Moscova marilor familii de nobili, pe jumătate ruinate, trăind departe de curte, cu saloanele lor prăfuite, cu lustrele lor din cristal, cu portretele strămoșilor cu perucă, cu tabacherele primite ca amintire, cu ranchiunile, cu datoriile lor, cu morga lor tăcută și servitorii zdrențăroși.
>
> Și Moscova negustorilor avuți, a industriașilor cutezători, regi ai bumbacului, ai mătăsii, ai fierului, ai lemnului sau ai pieilor, care se jucau de-a mecena, construiau castele, subvenționau trupe de teatru, cumpărau tablouri franțuzești, se pricepeau în ale gastronomiei și pierdeau la cărți cu surâsul pe buze, mii de ruble, în vreme ce bunicii lor fuseseră simpli țărani încălțați cu *lapti*[1] din curmei și care abia știau să se semneze.
>
> Și Moscova micilor negustori bărboși, burtoși, cu mantale lungi și cizme cu scârț, care munceau toată săptămâna în dugheana lor unde strălucea un samovar borțos, care se duceau sâmbăta la baia populară, iar duminica, la slujba religioasă, se supărau pentru că fiul sau fiica lor voiau să studieze, în loc să rămână în comerț și tradiție.
>
> Și Moscova minusculelor biserici parfumate cu tămâie, cu icoanele lor înnegrite, clopotele lor blânde de seară, preoții cu voci cavernoase, cerșetorii înghețați, femeile cu basmale pe cap, lacome de lumânări și prescure, care îngenuncheau, băteau dalele cu fruntea, sărutau toate icoanele și știau pe dinafară lista sfinților pe care trebuia să-i chemi în ajutor în caz de boală, furt, sarcină, ceartă sau de deochi.
>
> Și Moscova birourilor, cu conțopiștii săi palizi, prost hrăniți, cu uniformele lor decolorate, cu lupta lor vicleană pentru avansare, cu scârțâit de peniță, cu zgomotul abacurilor și cu amurgurile de culoarea cenușii.
>
> Și Moscova saloanelor de modă, unde doamne foarte elegante organizau ședințe de poezie, de muzică, de spiritism, de bârfă. Acolo se făceau

[1] Opinci.

și se desfăceau reputațiile. Acolo se lansau glumele cele mai usturătoare și se înnodau intrigile cele mai îndrăznețe. Frumuseți celebre se jucau de-a sfărâmatul inimilor. Bărbații se exilau, se băteau sau se sinucideau pentru ele sau se duceau să le uite, bând șampanie cu țiganii la restaurantul „Iar".

Și Moscova luminoasă a teatrelor, cu idolii ei de neînlocuit: Șaliapin, Sobinov, Stanislavski, Komisarjevskaia...

Și Moscova cizmarilor, tâmplarilor, geamgiilor, croitorilor; mizerie, o jumătate de duzină de pușți murdari și zgomotoși, o femeie însărcinată, un prunc într-o ladă și o icoană într-un colț. Mari amatori de balalaică, de acordeon și de vodcă, acești mici meseriași se îmbătau și cântau duminica, iar în restul săptămânii, tăcuți, cu capul greu, meditau la nefericirea lor și visau la duminica următoare.

Și Moscova studenților, cu adunările lor, cu locurile lor de întâlnire și de pălăvrăgeală, cu dezordinea, cu entuziasmul lor juvenil. Trăiau sărăcăcios, mai mulți într-o cameră, se hrăneau din pachetele trimise de părinți, câștigau câteva ruble din lecții particulare, îi adorau pe unii profesori, îi detestau pe alții și vedeau strălucind soarele libertății viitoare prin fumul țigărilor lor cu capăt de carton.

Și Moscova periferiilor, unde caii se împotmoleau până la piept în zăpadă, unde câini nebuni urlau în grădinile de zarzavat înălbite, unde, dincolo de Taganka, sălășluiau vrăjitoarele, făcătoarele de farmece, de parfumuri și filtre magice, unde, în brutării speciale, se coceau pentru muncitorii aurari *kalaci* (o pâine în formă de lacăt), cu „mâner", pentru ca aceștia să nu murdărească pâinea când o luau cu degetele lor negre și urât mirositoare din pricina acizilor.

Și Moscova cartierului Presnia, cu cizmele ei lugubre, cu muncitorii ce locuiau în cazărmi, polițiștii atletici, convoaiele de camioane, fumul și pământul ei care vibra în ritmul grăbit al mașinilor.

Și Moscova bursei, cu băncile ei internaționale, magazinele de export, depozitele de mărfuri, birourile de schimb, chipurile ei îngrijorate și mâinile tremurătoare frunzărind ziare, tăind cupoane.

Și Moscova promenadelor în parcul Sokolniki, unde negustorii își mai duceau încă fetele de măritat. În sania închiriată pentru această împrejurare, părinții încadrau frumoasa, gătită din cap până-n picioare; acoperită de blănuri și bijuterii, cu obrajii îmbujorați de frig. Pe scaunul din fața lor trona pețitoarea de profesie (*svaha*), sigură de fericirea ce se naște prin intermediul ei. Tânăra fată timidă nu privea nici la dreapta, nici la stânga. Dar sute de ochi o priveau. Tineri, mergând pe aceeași alee, studiau capitalul viu propus poftei lor. Dacă vreunul dintre ei se lăsa ademenit, el urma să se adreseze acestei *svaha* pentru a obține precizări suplimentare despre zestre.

Și Moscova Hitrovkăi, tărâm al beției, furtului, omorului și al lenei, cu azilurile ei de noapte ticsite, cu scandalurile din cârciumi, cu execuțiile sale sumare, cu zdrențele, ceața și legile ei tainice.

Și Moscova Pieții Trubnaia și a străduțelor din jur, cartier al prostituatelor și al caselor de rendez-vous. Una din aceste foarte elegante case se afla la doi pași de marele restaurant „Ermitaj"; o alta, nu departe de prima, era lipită de o mănăstire de călugărițe. Din pricina acestei vecinătăți purificatoare, hotelul cu pricina era foarte căutat, iar clienții îi dăduseră porecla de *Sviatîe nomera*, camerele sfinte. Mai încolo, pe strada Malîi-Kolosov și în apropierea bulevardului Țvetnoi se găseau, unul lângă altul, niște lupanare mizere cu 50 de copeici intrarea. Felinarul roșu reglementar strălucea deasupra ușilor lor.

Aproape goală în timpul săptămânii, Piața Trubnaia se însuflețea duminica dimineața. Negustori ambulanți veneau acolo droaie ca să vândă câini, pisici, iepuri, cocoși de luptă, porumbei, pești vii în găleți. Gălăgia târgurilor era presărată de lătrături, piuituri și cucuriguri războinice (...). La revărsatul zorilor, țăranii, veniți din satul lor în teleagă, traversau orașul, zicând: „Lapte! Lapte! Hai la lapte!" Pe străzi întâlneai și vânzători de băuturi calde cu toate cele trebuincioase: în mână, un uriaș ceainic de aramă, un șirag de pâinițe în jurul gâtului, iar pe pântec, un șorț cu buzunare pentru pahare...[1]

[1] Henri Troyat, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Humanitas, București, 1993, pp. 167-170.

Rusia împăraților

1. Caracterizarea perioadei. Împărații ruşi şi reformele lor

1.1. Alexandru I (1801-1825)

După moartea brutală a tatălui său, împăratul Pavel I (1796-1801), la tron a venit Aleksandr I Pavlovici. Acesta s-a angajat să conducă țara după legile bunicii sale, Ecaterina a II-a, care s-a îngrijit personal de educația nepotului favorit, lucru care nu putea decât să-i bucure pe toți, stârnind mari speranțe că multe dintre intențiile pozitive ale împărătesei chiar vor fi puse, acum, în practică. Printre primele măsuri luate de noul împărat se va număra eliberarea deținuților politici; vor fi amnistiate peste douăsprezece mii de persoane, cărora li s-au redat funcțiile deținute anterior. Va fi interzisă tortura și se va desființa serviciul secret, vor fi restabilite Carta Nobilimii și a Orașelor, modificate de Pavel I, precum și dreptul de a importa cărți din străinătate.

Alexandru I, crescut și el în spiritul Iluminismului și resimțind experiența negativă a domniei tatălui său, se pregătea să devină un monarh luminat. Cu toate acestea, faptul că și-a petrecut copilăria cu două dintre personalitățile ce i se impuneau drept model îl vor face să fie de cele mai multe ori indecis, neputându-se hotărî atunci când se vedea pus în fața unei alternative. Visa atât un guvern mai liber și mai bun, dar nu-i displăcea nici modelul militar de ordine socială. Am putea spune că domnia lui a fost o permanentă tatonare a alegerii celei mai bune soluții, negăsite în cele din urmă; în același timp, a înșelat total așteptările supușilor săi, fie ei nobili sau țărani. Domnia lui a fost marcată de două perioade liberale, 1801-1805, respectiv 1807-1812, ambele fiind urmate de războaie cu Franța, în care nu a reușit să ducă la bun sfârșit reformele mult așteptate. Germaine de Staël îi face, în 1812, o caracterizare cât se poate de potrivită:

> Ce qui me frappa d'abord en lui, c'est une expression de bonté et de dignité telle que ces deux qualités paraissent inséparables, et qui'il semble n'en avoir fait qu'une seule. Je fus aussi très touchée de la simplicité noble avec laquelle il aborda les grands intérêts de l'Europe (...). L'empereur Alexandre (...) est un homme d'un esprit et d'une instruction remarquable (...). L'empereur me parla avec enthusiasme de sa nation et de tout ce qu'elle était capable de devenir. Il m'exprima le désir, que tout le monde lui connaît, d'améliorer l'état des paysans encore soumis à l'esclavage.[1]

Alexandru pare a fi primul dintre monarhii Rusiei care nu dădeau semne că sunt făcuți pentru tron, visând permanent la un colțișor liniștit unde să-și petreacă viața, departe de tumultul și problemele nerezolvate din țară. „Câteodată sper că ar fi posibil să aprobe mai întâi o constituție și apoi să-și vadă de idila rurală, lăsând poporul să se autoguverneze"[2]. Alexandru își va discuta pe larg utopia cu câțiva amici cu vederi iluministe (N.N. Novosilțev, contele Pavel Stroganov, contele Viktor Kociubei, prințul Adam Czartoryski), în cadrul consultărilor repetate din așa-numitul Comitet Secret, o instituție neoficială. Viziunea lui se baza pe ura față de orice formă de despotism și pe dreptul la libertate al tuturor oamenilor. În Rusia, acest lucru era mai greu de obținut: mai întâi trebuia să fie eliberați șerbii din iobăgie, lucru care a fost analizat de multe ori de împărat, fără a ajunge însă la un rezultat mulțumitor; țarul nu se simțea foarte ferm pe poziția sa de autocrație deplină, care i-ar fi permis să treacă la reforme serioase. Din toate aceste frământări a rămas o singură lege, promulgată în 1803, prin care moșierii puteau (dar nu erau obligați) să elibereze sate întregi de iobagi, cu tot pământul pe care îl cultivau[3]. În felul acesta, nici în noua constituție, mult mai liberală, abolirea iobăgiei nu a avut sorți de izbândă, rămânând o problemă deschisă nu numai pentru împărat, ci și pentru întreaga societate rusă. O altă lege promulgată în această perioadă stipula că nu numai nobilii, ci și toți ceilalți ruși liberi aveau dreptul de a deține proprietăți. Aceste măsuri vor fi

---

[1] Germaine de Staël, *Dix Années d'exil*, 1821, *apud* Claude de Grève, *Le voyage en Russie. Anthologie des voyageurs français aux XVIIIe et XIXe siècles*, Robert Laffont, Paris, 1990, pp. 809-810.

[2] Geoffrey Hosking, *Rusia – popor și imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iași, 2001, p. 96. Asemenea afirmații au venit în întâmpinarea mai multor teorii, care afirmă, până în zilele noastre, că împăratul, dispărut prematur (la doar 45 de ani), nu ar fi murit, ci și-ar fi înscenat moartea pentru a se retrage în Siberia, ca pustnic, unde ar fi trăit sub numele de Fiodor Kuzmici.

[3] *Ibidem*, p. 97. Potrivit documentelor, până la momentul final al abolirii iobăgiei, doar 345 de stăpâni s-au folosit de prevederile acestei legi, prin care au fost eliberați 115.734 de iobagi împreună cu familiile lor (cf. Nicholas V. Riasanovsky, *O istorie a Rusiei*, Ed. Institutul european, Iași, f.a., p. 319).

puse în practică treptat, dar se spune că deja la 1850 fuseseră emancipați peste 150.000 de iobagi, alături de familiile lor[1].

La nivel administrativ, Senatul a căpătat prerogative mai importante, devenind instituția juridică și administrativă supremă din stat; decretele senatului puteau fi anulate numai de către împărat. Începând cu anul 1802, colegiile lui Petru cel Mare devin ministere. Cele opt ministere confirmate prin noul decret vor fi: Ministerul Forțelor Armate Terestre, Ministerul Marinei, Ministerul Afacerilor Externe, Ministerul Justiției, Ministerul Afacerilor Interne, Ministerul Finanțelor, Ministerul Comerțului și Ministerul Educației Populare. Mai târziu, în 1810-1811, s-a realizat o reorganizare la nivelul ministerelor: apare un minister nou, al Poliției. Ministerul Comerțului este desființat, iar Ministerul de Interne avea să se ocupe de problemele agriculturii și ale industriei. Pe lângă aceste instituții mai apar câteva Direcții de Stat, privitoare la transporturi, controlul financiar de stat, culte (cu excepția celui oficial, ortodox). Ministerele erau împărțite în departamente, conduse de directori, iar departamentele, în secții. Funcționarii superiori ai ministerelor formau Consiliul de miniștri.

Al doilea moment de reforme din timpul domniei lui Alexandru I este legat de numele lui Mihail Speranski, un fel de prim-ministru al împăratului. În 1809, acesta a elaborat un proiect de constituție care poate fi considerat vizionar, întrucât, în anumite aspecte ale sale, a căpătat viață prin reformele ulterioare din 1864, 1905-1907, respectiv 1917. Populația Rusiei era împărțită în trei categorii: proprietarii (nobili), oamenii de condiție mijlocie (negustori, meseriași și țărani, alți mici proprietari), respectiv pătura de jos (muncitori, șerbi, servitori, ucenici). Drepturile de care se puteau bucura cetățenii erau diferențiate, singurii care le dețineau integral fiind nobilii. În viziunea lui Speranski, era vorba de drepturi civile generale, drepturi civile speciale (scutirea de servicii) și drepturi politice (care depindeau de avere). Reprezentanții grupei de mijloc primeau drepturile civile generale și politice, cu condiția întrunirii cerințelor privitoare la proprietate. Muncitorii, în schimb, dispuneau numai de drepturi civile generale.

Din punct de vedere administrativ, sistemul era proiectat în patru trepte, corespunzătoare *volost*-ului (județul), districtului, guberniei și țării întregi. Pentru fiecare nivel trebuia să existe o adunare legislativă, duma, deasupra căreia se afla Duma de Stat. Exista, de asemenea, o rețea de tribunale, având la vârf Senatul; în ceea ce privește consiliile administrative locale, ele se supuneau ministerelor și puterii executive centrale[2].

---

[1] Apud Russell Sherman, *Rusia. 1815-1881*, Ed. All, București, 2001, p. 19.

[2] Riasanovsky, *op. cit.*, p. 320.

Războaiele cu Franța napoleoniană au reprezentat alte momente de cotitură pentru împăratul rus. Napoleon întrupa, pentru Alexandru I, o dualitate ce nu putea fi, în niciun caz, acceptată: principiile de guvernare, marcate de Iluminism, reprezentau o meritocrație condusă în mod autoritar, capabilă să mobilizeze resursele populației pentru organizarea acțiunilor militare și bazată pe patriotismul tuturor claselor sociale. Alexandru era de acord cu toate aceste principii, însă nu putea accepta (nici el, dar nici aristocrația rusă) faptul că aceste idealuri sociale și politice erau îndreptate împotriva nobilimii și a privilegiilor acesteia, lucru inacceptabil și absolut imposibil de realizat în Rusia acelei vremi[1].

Alexandru va fi de acord în 1806 cu anatemizarea împăratului francez de către Biserica Rusă, care îl declară „antihrist"; dar în 1807 anatema este ridicată ca urmare a încheierii acordului de la Tilsit, acord care marca alianța dintre Franța și Rusia. În ciuda acestor momente de acalmie, războiul nu va putea fi evitat.

Un alt moment important al domniei lui Alexandru I îl constituie edificarea ideii mesianice religioase. Tatăl lui, Pavel I, a manifestat aceleași idei prin care se erija în apărător al creștinătății în fața ateismului francez napoleonian. După victoria împotriva francezilor din 1812, Alexandru se considera a fi purtătorul unei idei sacre, și anume reconstruirea Europei în spiritul unei morale creștine autentice. Un prim pas în această direcție va fi făcut prin constituirea Sfintei Alianțe, un acord încheiat între principalii monarhi ai Europei la Congresul de la Viena din 1815. Scopul acestuia era acela de a apăra ordinea legitimistă în Europa împotriva amenințării ateismului și revoluției. Împăratul rus era convins că Alianța „va aplica mai eficient principiile păcii, înțelegerii și iubirii, care sunt rodul religiei și moralității creștine, în relațiile civile și politice dintre state"[2]. În ultimă instanță, împăratul dorea să creeze o sinteză a credințelor creștine, un fel de creștinism universal, bazat pe reconcilierea tuturor popoarelor imperiului și, evident, ale Europei.

Însă toate momentele reformatoare ale domniei lui Alexandru I vor fi puse în umbră de contrareformele lui Aleksandr Arakceev, începând cu 1820. Împăratului nu-i lipseau reformatorii curajoși, ci slugi credincioase, executanți și păstrători ai ordinii de stat. „Arakceevșcina" a rămas în memoria rușilor ca o perioadă neagră, de triumf al totalitarismului. Omul de stat era cel care dicta, într-adevăr, politica la nivel înalt, ceilalți miniștri fiind un fel de oameni de paie, nefiind consultați în nicio situație. „Entuziasmul" în fața măsurilor luate de el și a omului în sine nu mai cunoșteau limite. Istoricul S.G. Pușkariov[3] observa

---

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 99.

[2] *Ibidem*, p. 107.

[3] *Rossija v XIX veke*, cap. I.4., *Epoha pravitel'stvennoj reakcii v konce carstvovanija Aleksandra I. Arakčeev*, New York, 1956.

că nu exista universitate sau academie care să nu-l fi ales membru de onoare pe Arakceev. Anecdotele spun că numai la Academia de Artă din Petersburg ar fi întâmpinat rezistență acest val al acordării de distincții; vicepreședintele Academiei, consilierul de stat A.F. Labzin, a contestat „meritele" candidatului și s-a opus public propunerii susținute de președintele Academiei, Olenin. Mai târziu, când Alexandru I a auzit de această împotrivire, l-ar fi exilat pe Labzin din Petersburg.

1.2. Nicolae I (1825-1855)

Plin de voință și hotărât, Nicolae I era un maniac al ordinii. Ca și tatăl său, a reînviat paradomania, prezența masivă a poliției și cenzura restrictivă. De fapt, ca și în cazul lui Nicolae al II-lea, nici el nu fusese pregătit să devină împărat: se considera mai degrabă un ofițer eficient, devotat și performant. Ca și cum ar fi comandat un batalion[1] (dar unul de jucărie, cum erau cele ale lui Petru cel Mare!), voia să controleze întreaga țară, pe care s-o țină din scurt, cu fermitate, menținând permanent o disciplină strictă.

Nicolae I vedea Rusia ca un mecanism uriaș care trebuia să funcționeze cu mare precizie și să i se supună. La prima vedere, putem vorbi de o asemănare cu Petru cel Mare, care dorea și el să țină în frâu animalul nesupus care era Rusia, obligându-l să învețe ce i se poruncea. Aleksandr Herzen s-a exprimat foarte plastic în acest sens: „Suntem goniți cu biciul spre iluminare, cu biciul sunt pedepsiți însă și cei prea educați"[2]. Menținând comparația cu Petru cel Mare, putem menționa și alte detalii pe care împăratul le considera obligatorii pentru cetățenii care doreau să aibă o conduită corectă. De pildă, împăratul permitea numai militarilor să poarte mustăți, total interzise oamenilor din alte categorii sociale; numai țăranii și oamenii din stările sociale libere aveau voie să poarte barbă și numai atunci când atingeau o vârstă respectabilă. Tinerii nu aveau voie în niciun caz să poarte barbă, deoarece ar fi fost un semn de liberalism excesiv, de nepermis. Și funcționarii erau obligați să se radă, cu excepția, rară, a acelora care urcaseră pe scara socială și care aveau dreptul de a purta favoriți scurți pe lângă urechi (dacă aveau norocul ca șefii lor să fie mai îngăduitori!). Mustățile erau, cum am mai spus, apanajul militarilor, considerate ca făcând parte din uniformă! Preocuparea exagerat de mare pentru acest „detaliu", de mare în-

[1] Din 1818 fusese numit general de brigadă, iar în martie 1825 primise chiar o divizie!

[2] Solomon Volkov, *Istorija kul'tury Sankt-Peterburga s osnovanija do naših dnej*, Moscova, 2001, p. 61.

semnătate pentru împărat, se vădește și în decretul dat în 1846 prin care acesta poruncea ca pe medalii să fie reprezentat cu mustăți![1]

Dorința fermă a lui Nicolae era să strângă în mână hățurile, încercând să transforme țara într-o cazarmă uriașă, în care toată lumea trebuia să se supună fără crâcnire. Ca și Stalin, mai târziu, Nicolae I se implica personal în practic toate domeniile culturii – literatură, muzică, pictură, teatru, operă, balet, arhitectură...

Iată o caracterizare sugestivă a lui Nicolae, aparținând reginei Victoria a Angliei:

> E aspru și sever, cu principii de educație neclintite, de la care nu poate să-l abată nimic; nu-l consider foarte inteligent, iar mintea lui e neșlefuită; educația i-a fost neglijată; politica și chestiunile militare sunt singurele lucruri care îl interesează cu adevărat; artele și celelalte îndeletniciri de salon nu-i spun nimic, dar este sincer, sunt sigură de asta, chiar și în cele mai despotice acte, având încredințarea că numai așa poate să guverneze; știu precis că nu-și dă seama de necazurile mari pe care le pricinuiește unuia sau altuia, căci descopăr în fel și chip că i se ascund cu desăvârșire o sumedenie de lucruri pe care oamenii lui le duc la îndeplinire în cele mai mârșave feluri, pe câtă vreme el crede că e cât se poate de drept.[2]

În felul acesta, pe parcursul celor trei decenii de domnie practic nu va exista loc pentru reforme, procesul firesc de evoluție fiind înghețat. Lozinca „Ortodoxie – Autocrație – Naționalitate" era la ordinea zilei, în toate domeniile societății, deși se aplica numai pe hârtie. Iată ce spunea, în circulara sa din 1833, ministrul Învățământului, contele S.S. Uvarov:

> Este obligația noastră, a tuturor, să luăm măsuri pentru ca educația poporului să se facă, după cum este intenția Supremă a Augustului nostru Monarh, în spiritul unității Ortodoxiei, Autocrației și Naționalității. Sunt convins că toți profesorii noștri și învățătorii, pătrunși de unul și același sentiment de devotament față de tron și patrie, vor folosi toate mijloacele pentru a deveni instrumente valoroase ale guvernului și pentru a-i câștiga toată încrederea.[3]

De fapt, singura valoare promovată cu adevărat va fi autocrația, în condițiile în care Biserica era sărăcită și dependentă de stat; principiul național nu se apli-

---

[1] Pușkariov, *op. cit.*, p. 42.

[2] Apud Sherman, *op. cit.*, p. 42.

[3] Hosking, *op. cit.*, pp. 111-112.

ca pentru că foarte mulți dintre marii funcționari erau străini, mai ales germani originari din regiunea Balticii. Un alt motiv ar fi acela că, speriat de încercarea de răsturnare a puterii venite din partea nobimilii ruse (ofițerii decembriști), Nicolae I va prefera și va pretinde că se bucură de o mai mare încredere venită din partea străinilor. În plus, oamenii de stat cu înclinații conservatoare vor deveni preocupați exclusiv de primul termen al triadei, singurul care se dovedise viabil.

Puternic marcat de revolta decembriștilor, cu care, de altfel, s-a deschis domnia sa, Nicolae a încercat să vadă care au fost motivele care au dus la izbucnirea protestului. Comisia de anchetă a identificat, printre cauze, corupția și ineficiența administrativă, sistemul juridic anchilozat, situația precară a nobilimii și viața din ce în ce mai grea a țăranilor. Împăratul considera că autocrația nu poartă nicio parte din vină, criza fiind generată exclusiv din exterior, prin intermediul ideilor liberal-revoluționare.

După cum s-a exprimat istoricul V.O. Kliucevski, în prima jumătate a secolului al XIX-lea Rusia a cunoscut „cea mai birocratică epocă a istoriei sale". La nivel administrativ, politica autocrată a lui Nicolae I a fost continuată prin intermediul Cancelariei Imperiale, unde activau consilieri de încredere, în mare parte străini (Benckendorf, Kankrin – ministru de finanțe între 1823-1844 –, Kiselev, Nesselrode). Mai târziu, o nouă reformă va duce la transformarea Cancelariei Imperiale în Primul departament al Cancelariei personale a Maiestății Sale, un fel de secretariat privat. Cel de-al doilea departament, condus de Speranski, va fi înființat în 1826 și se va ocupa de reforma sistemului juridic[1]. Al treilea departament va deveni, sub conducerea generalului Benckendorf, poliția politică. Au mai existat un al patrulea departament, din 1828, care se ocupa de problemele învățământului, și un al cincilea, înființat în 1836 și condus de germanul Kiselev, însărcinat cu chestiunile administrative ridicate de țăranii statului (se dorea transformarea acestora, pentru prima dată în istoria Rusiei, într-un grup productiv și eficient). A fost încurajată ameliorarea calității solului, au fost promovate culturile noi, iar pentru țărani au fost construite, în regiunile vizate, spitale, școli, biserici.

După cum se exprima Solomon Volkov, „rolul lui Nicolae în formarea imaginii Petersburgului poate fi comparat cu cel al lui Petru cel Mare, dar cu semnul minus. Petru a întins mâna tinerei intelectualități ruse. În timpul lui Nicolae, Petersburg a încetat să mai fie orașul în care un intelectual cinstit putea face carieră fără a se compromite. Până și scriitorii vânduți erau răsplătiți fără prea mult entuziasm. Zilele Ecaterinei cea Mare, în care, pentru o poezie reușită în cinstea împărătesei și a capitalei ei, puteai fi răsplătit cu mila imperială – să zi-

[1] Sub conducerea lui Speranski, al doilea departament a revizuit amănunțit legile ruse, realizând un corpus de documente în cincisprezece volume, definitivat în 1835.

cem, o tabacheră de aur presărată din belșug cu briliante – trecuseră de mult"[1]. Nu întâmplător în această perioadă încep să se adune și mai multe reproșuri orașului cu o înfățișare prea cazonă, milităroasă, cu rigoarea aspră a străzilor trasate la linie ș.a.m.d. Încă înaintea lui Alexandru al III-lea, Nicolae I începuse să facă primii pași în direcția „rusificării" orașelor rusești prin arhitectură. Într-adevăr, pentru împărat meritele autocrației erau vizibile mai ales în armată:

> Aici este ordine, există o respectare necondiționată a legilor, nimeni nu pretinde cu impertinență că știe toate răspunsurile, nu există contradicții, toate lucrurile decurg logic unul din altul; nimeni nu comandă înainte de a învăța să se supună; nimeni nu o ia înaintea altuia fără un motiv întemeiat; totul este subordonat unui singur țel, totul are un scop. De aceea mă simt așa de bine în mijlocul acestor oameni și de aceea voi respecta întotdeauna profesiunea de soldat. Consider că întreaga viață umană este doar un simplu serviciu, căci toată lumea slujește.[2]

Într-adevăr, preocuparea pentru instrucția soldaților și a ofițerilor, dar mai ales pentru înfățișarea acestora a fost una extrem de importantă în timpul domniei lui Nicolae I. Țarul a dat un mare număr de decrete și de dispoziții speciale care vizau echipamentul militar până în cele mai mici amănunte (mantale, uniforme, vestoane, epoleți, eghileți, petlițe, vipuști și altele). O grijă la fel de mare era arătată și uniformei funcționarilor imperiali civili, precum și celei a elevilor, pentru care au fost stabilite semne distinctive.

Asemenea părintelui său, Nicolae va fi puternic marcat de pericolul revoluționar venind din Europa „infectată" de ideile naționaliste și republicane. Din această cauză va contribui la înăbușirea revoluțiilor din Ungaria și Principatele dunărene. În țară va accentua cenzura, va sista importul de cărți; plecările în străinătate vor deveni din ce în ce mai dificile. În universități interzice dreptul constituțional și filosofia, iar logica și psihologia încep să fie predate de către teologi. Mai mult, la admiterea în universitate se făcea o selecție severă, iar absolvenții primeau imediat slujbe în serviciile statului, pentru a fi împiedicați să o apuce pe calea jurnalismului[3].

Pe plan extern, pe fundalul acestor manifestări contrarevoluționare, va înăbuși revolta din Polonia, izbucnită în noiembrie 1830. Constituția poloneză din 1815 va fi înlocuită cu Statutul Organic din 1832, care făcea din Polonia o parte indivizibilă a imperiului rus. Consecința imediată va fi pierderea puținelor drep-

---

[1] Volkov, *op. cit.*, p. 52.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 112.

[3] *Ibidem*, p. 113.

turi pe care le mai dețineau cetățenii ei, care vor fi obligați să se spună intensului proces de rusificare la nivel legislativ, administrativ, educațional și economic[1]. O rusificare accentuată va fi declanșată și în provinciile de sud, cu populație ucraineană și bielorusă.

Puțin mai târziu, în iulie 1848, va avea loc prima intervenție militară rusă pentru suprimarea unei revoluții în Principatele dunărene, unde Rusia va acționa în interes propriu, dar și în interesul Turciei. În vara anului 1849, Rusia va răspunde ajutorului cerut de Austria pentru înăbușirea revoltei din Ungaria, consfințindu-și și de această dată supranumele de „jandarm al Europei".

Groaza pe care Nicolae I a inspirat-o supușilor săi s-a dovedit a fi foarte mare. Se spune că la moartea lui (în februarie 1855) oamenilor nu le venea să creadă că încetase din viață, fiind convinși că-i va îngropa pe toți. Despre Turgheniev, de exemplu, se povestește că s-a dus personal la palat și că a întrebat o santinelă dacă e adevărată vestea morții împăratului; nu a primit un răspuns clar, dar și-a dat seama că este adevărat numai pentru că nu a fost închis pentru îndrăzneala de a pune o asemenea întrebare![2]

1.3. Alexandru al II-lea (1855-1881)

După austeritatea din timpul lui Nicolae I, domnia lui Alexandru al II-lea a fost numită, pe bună dreptate, „dezgheț" (F. Tiutcev). Împăratul le-a dat voie supușilor de rang înalt să poarte mustață și barbă („dar să fure mai puțin"), i-a grațiat pe decembriștii supraviețuitori și pe membrii cercului Petrașevski. Și Alexandru a avut o personalitate contradictorie, manifestând, pe de o parte, porniri umaniste și înclinații liberale, dar, pe de altă parte, dovedind aceeași mentalitate și atitudine conservatoare. Spre deosebire de suveranii de dinaintea lui, Alexandru a fost pregătit din vreme pentru momentul când va ajunge la tron, nu numai printr-o educație corespunzătoare, ci și prin implicarea lui autentică în problemele statului: timp de paisprezece ani făcuse parte din Consiliul de stat, dar și dintr-o serie de comisii reformatoare (considerate secrete de Nicolae I), cum au fost acelea pentru studierea iobăgiei și a căilor ferate.

Forțat de împrejurări, Alexandru al II-lea va duce la bun sfârșit reformele care așteptau de mult să fie puse în practică. Deși aveau o semnificație extraor-

---

[1] Regiunea academică Varșovia a fost suboronată ministerului rus al educației în 1839; în 1841 a fost desființat Consiliul de stat polonez, iar în 1850 au fost desființare barierele vamale dintre Rusia și Polonia (cf. Riasanovsky, *op. cit.*, p. 346).

[2] Volkov, *op. cit.*, p. 61.

dinară prin intențiile pe care le presupuneau și prin faima pe care i-ar fi adus-o comparația cu ilustrul său strămoș, Petru cel Mare, reformele se vor dovedi insuficiente sau, cel puțin, incomplete din moment ce nu vor reuși să pună capăt unor capitole dureroase din istoria Rusiei; ba, mai mult, vor deveni o sursă de propagare a unor noi probleme.

Ajuns pe tron într-un moment total nefavorabil – războiul Crimeii, care se va solda cu o înfrângere zgomotoasă a rușilor –, Alexandru va trece grabnic la reforme. Războiul din Crimeea fusese considerat o calamitate pentru Rusia, dar nu era totul pierdut. Cu măsurile de rigoare, luate la timp, se putea trece mai departe. În acest spirit se încadrează mesajul de îmbărbătare trimis de Alexandru al II-lea, în 1855, generalilor aflați la capătul puterilor: „Nu vă pierdeți cu firea; amintiți-vă de 1812 și credeți în Dumnezeu. Sevastopol nu e Moscova, iar Crimeea nu e Rusia. La doi ani după incendiul din Moscova trupele noastre victorioase erau la Paris. Suntem aceiași ruși, iar Dumnezeu e cu noi"[1].

Promulgarea, pe 19 februarie 1861, a manifestului referitor la eliberarea țăranilor a venit, oarecum, ca un act politic firesc în domnia acestui împărat.

Eliminarea iobăgiei din structurile de adâncime ale statului rus se dovedea a fi un proces delicat, care putea atrage după sine numeroase transformări nedorite. Pentru a nu renunța la dezideratul de stat-națiune, la care aspira Rusia, se impunea o mai mare apropiere de popor.

O primă cale urmată de Alexandru al II-lea va presupune o strategie civică de creare a unor instituții prin care grupurile sociale și etnice să-și poată exprima și susține interesele, să participe la viața politică. Printre noutăți „democratice" apărute în timpul domniei lui Alexandru al II-lea pot fi menționate: apariția curții cu juri, o anumită autonomie administrativă locală în orașe și în provincie, o presă mai liberă, universități mai accesibile pentru păturile „de jos" ale societății. Au fost sporite drepturile de care beneficiau femeile, minoritățile naționale și religioase și a fost abrogată pedeapsa corporală.

O a doua direcție, pe care împăratul o va urma numai parțial, dar care va fi dezvoltată mai ales de către Alexandru al III-lea și Nicolae al II-lea, va pune un accent mai mare pe identitatea națională. Pentru a obține o apropiere autentică între popor și ideea de imperiu, trebuia ca rușii să fie din ce în ce mai conștienți de identitatea lor națională și să dorească ca membrii celorlalte etnii să fie cât mai asemănători cu ei[2].

Ca și decembriștii la începutul secolului, orientarea civică nu avea în vedere o reformare din temelii. Trebuia conservată autocrația și, chiar dacă se dorea intra-

---

[1] Apud Sherman, *op. cit.*, p. 67.

[2] Hosking, *op. cit.*, pp. 225, 226.

rea Rusiei sub domnia legii, aceasta trebuia să se petreacă nu sub conducerea unei adunări legislative, aleasă prin vot, ci sub conducerea nobililor luminați și a demnitarilor reformatori. Se avea în vedere egalitatea în drepturi și obligații pentru toți supușii, o mai mare transparență (*glasnost'*) în afacerile interne, dar nu și libertatea cuvântului! Și, corelativ, se dorea o economie din ce în ce mai productivă.

Nici aceste măsuri nu vor fi, însă, suficiente pentru ruși, care, după euforia eliberării țăranilor, deveneau din ce în ce mai exigenți, îndreptându-și ofensiva împotriva împăratului. Abia atentatul din Grădina de vară asupra monarhului (4 aprilie 1866), din fericire ratat datorită prezenței de spirit a unui țăran care i-a dat peste mână atentatorului, Dmitri Karakozov, va readuce lucrurile pe făgașul normal, mai ales în urma uriașului val de simpatie stârnit în epocă (mai ales că atentatorul era polonez). În acest sens, trebuie remarcată opera istorico-patriotică a lui Mihail Glinka, *Viața pentru țar*, în care tot un țăran va fi acela care-l va salva pe țar de polonezi.

După cum se știe, împăratul, poate cel mai liberal din acea perioadă, dar încă destul de nehotărât în luarea unor măsuri liberale dorite de întreaga societate (nu a mai apucat să promulge noua constituție, atât de mult așteptată), s-a trezit a fi cea mai de preț pradă pentru grupările revoluționare. Asupra lui s-au organizat nu mai puțin de opt atacuri teroriste, cu armă de foc și bombă, dintre care ultimul, din 1 martie 1881, i-a fost fatal. Poate fără să-și dea seama, anarhiștii și-au făcut mai mult rău prin acest atentat, nu doar din cauza represaliilor organizate împotriva lor (toți cei implicați în atentat au fost spânzurați), ci pentru că, după asasinarea împăratului, pe tron a urcat Alexandru al III-lea, un conservator destul de hotărât, care nu privea cu ochi buni reformele liberale pentru care, în viziunea lui, Rusia nu era încă pregătită. Mai mult, idealul noului împărat îl constituia domnia severă, autocrată, după modelul bunicului său, Nicolae I.

1.3. Alexandru al III-lea (1881-1894)

Ca și predecesorii săi, noul împărat a venit la putere în pripă, total nepregătit, în urma asasinării tatălui său. Este de înțeles de ce primele măsuri luate vor fi unele cu caracter represiv, care vor instaura în Rusia o perioadă de „reacțiune". Caracterul declarat naționalist și antișovin al noului împărat au avut, dacă putem spune așa, și o parte pozitivă. În timpul domniei lui s-a realizat o întoarcere fermă la idealurile patriotice și naționale sub egida autocrației proclamate de bunicul lui Alexandru, Nicolae I.

Prin manifestul proclamat la 11 mai 1881, împăratul era ferm hotărât să suprime revoluția și să mențină autocrația. Susținut de câțiva ideologi de mar-

că (K. Pobedonoștev, prim-procuror al Sfântului Sinod, Dmitri Tolstoi, ministru de interne, Ivan Delianov, ministru al învățământului), Alexandru al III-lea a declanșat în Rusia reacțiunea. În această perioadă cel mai important lucru va fi respectarea legii, menținerea ordinii și a stabilității, a unității dintre oameni, obiective care, în viziunea promotorilor, nu puteau fi atinse decât prin intermediul autocrației și al ortodoxiei.

Sub pretextul luptei cu „Narodnaia volia" și cu teroriștii, în 1881 vor fi emise „reglementări temporare", pe o perioadă de trei ani, prelungite în mod repetat după aceea de guvernul țarist, până la încetarea existenței sale. Acestea atribuiau autorităților puteri depline pentru menținerea ordinii publice. Vor urma arestări masive, anchete sumare, exiluri și procese la curtea marțială. Funcționarii cu vederi liberale, dar și unii judecători vor fi îndepărtați din funcție. *Ohrana* devenea din ce în ce mai agresivă, exercitând o cenzură puternică asupra presei.

Contrareformele vizau și consolidarea sistemului birocratic centralizat, creșterea presiunii asupra confesiunilor neortodoxe și intensificarea politicii de rusificare. Se emit reglementări privitoare la presă care pun sub semnul întrebării publicațiile radicale și chiar pe cele liberale. Statutul universitar din 1884 desființează total autonomia universitară. Prin legea zemstvei, din 1890, se limitează puterea consiliilor de administrație locală, organele guvernamentale fiind împuternicite să intervină în deciziile lor.

Deși conservator, Alexandru al III-lea și-a dat seama de importanța deosebită pe care o aveau pentru Rusia dezvoltarea economică și industrială și a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a crea condițiile necesare acestei dezvoltări. Încep să se construiască fabrici într-un ritm alert, apar bănci noi și puternice. Însă roadele acestei deschideri vor fi culese abia după moartea lui, când începe să se înregistreze un boom nemaivăzut : industria rusă, constituind 9% din creșterea anuală, le va depăși pe suratele ei din restul lumii, inclusiv industria americană, considerată pe atunci una dintre cele mai impresionante. Se consideră că în spatele acestui boom economic s-a aflat Serghei Witte, ministru de finanțe între 1893 și1903, cel care a dus Rusia pe calea modernizării economice. Planurile de reformă au fost realizate sistematic și profesionist ; pentru ca schimbările să fie cu adevărat radicale și optime, s-a apelat la consultanți străini în domeniul planificării și al tehnicilor industriale din Franța, Belgia, Marea Britanie, Germania și Suedia[1]. Ținta a fost construirea rapidă a unui sistem de conducere și control al economiei de către stat, care avea însă nevoie de atragere masivă de capital. Sectorul care va primi cea mai mare infuzie de capital străin va fi acela al căilor ferate. Concret, în 1881 în Rusia existau 21.228 de kilometri de cale

[1] Apud Michael Lynch, *Reacțiune și revoluție : Rusia 1881-1924*, Ed. All, București, 2000, p. 24.

ferată, în 1891 – 31.219, în 1900 – 52.234, iar în 1913, anul de vârf al dezvoltării capitaliste[1], se ajunsese la 70.156 de kilometri! Unul dintre proiectele concrete susținute de Witte a fost construirea căii ferate Transsiberiene (de la Moscova la Vladivostok), în perioada 1891-1902, care avea o lungime de 6000 de kilometri.

Efectul acestei acumulări masive de capital industrial și financiar a dus la apariția unei categorii foarte largi de nou-îmbogățiți care doreau să se afirme în societatea rusă. O cale sigură pentru obținerea unui statut favorabil o constituia mecenatul, sume însemnate de bani fiind oferite pentru susținerea culturii naționale.

1.5. Nicolae al II-lea (1894-1917)

În ceea ce-l privește pe ultimul Romanov, prima (și, am putea spune, cea mai neînsemnată) parte a domniei sale s-a petrecut la finele secolului al XIX-lea. Nicolae al II-ea a fost considerat de majoritatea istoricilor drept o personalitate slabă, în niciun caz potrivit pentru tronul Rusiei, mai ales în această perioadă din istoria ei. Lipsa de forță, de voință, incapacitatea de a se adapta și de a avea o viziune de ansamblu au făcut ca acțiunile și atitudinile lui să fie previzibile, iar el să fie ușor de manipulat, neavând nici puterea de a lua decizii spontane.

Influențabil, Nicolae al II-lea a continuat politica reacționară a tatălui său, fiind consiliat îndeaproape de același Pobedonosțev, dar și de miniștrii de externe, D. Sipiaghin și V. Plehve, și ei reacționari. Au fost continuate măsurile luate anterior: extinderea „reglementărilor temporare", supravegherea maximă a presei și restricționarea învățământului. Mai mult, administrațiile locale și municipale (zemstvele) își pierd din drepturi, inclusiv pe acela de a-și alege membrii doriți în consiliile de administrație.

Întrucât ortodoxia rămânea un element cheie al politicii imperiale, persecuțiile religioase s-au înăsprit. Cel mai mult vor suferi sectanții ruși, cu precădere

---

[1] Dacă tot am pomenit această imagine mitizată a Rusiei imperiale din ajunul revoluției, ne-am putea imagina evoluția economică a Rusiei în cazul în care țara nu ar fi fost zguduită de ororile Primului Război Mondial și ale Revoluției. După opinia unor specialiști, Rusia, cu o populație preponderent țărănească în ajunul Revoluției (patru cincimi din populație!), nu avea cum să cunoască o dezvoltare economică semnificativă. După cum afirmă Alec Nove, un bun cunoscător al economiei ruse, „este lipsit de sens să ne punem întrebarea dacă Rusia ar fi devenit un stat industrializat modern în cazul în care nu ar fi existat războiul și revoluția. Datele statistice arată un răspuns afirmativ. Dacă ratele de creștere înregistrate de industrie și agricultură în perioada 1890-1913 s-ar fi reprodus în următorii cincizeci de ani, fără îndoială că cetățenii ruși ar fi ajuns la un nivel de trai convenabil... Însă acest lucru presupune (...) că autoritățile imperiale ar fi reușit să-și adapteze modul de guvernare după o societate care se dezvolta și se schimba cu rapiditate (...). Trebuie însă să existe o limită în acest joc de-a «ce-ar fi fost dacă...»" (apud Lynch, *op. cit.*, p. 30).

acele grupuri care nu recunoșteau statul și obligațiile ce le reveneau (printre care și serviciul militar).

Singurul element pozitiv din timpul domniei lui Nicolae al II-lea este reprezentat de activitatea ministrului de finanțe Serghei Witte, care a abordat o politică autentică, de planificator și administrator al economiei. Obiectivele lui au fost stabilizarea financiară, promovarea industriei grele și construcția de căi ferate. De exemplu, în intervalul 1895-1905 rețeaua de cale ferată din Rusia s-a dublat, iar în 1891-1903 s-a construit Transsiberianul.

Începând cu 1905, Stolîpin, noul prim-ministru, va încerca să promoveze agricultura din Rusia, singura capabilă să asigure hrana unei populații aflate în continuă creștere. După experiența negativă a războiului și în urma unor ani de reformă slabă, după apariția crizei de pământ și, din nou, a suprapopulării exista pericolul ca țăranii să se orienteze spre organizațiile de tip revoluționar; printre țărani începuse să se răspândească zvonul că statul le va lua înapoi pământurile celor care nu-și puteau plăti ipotecile și celelalte datorii de la bănci. Guvernul a temperat însă aceste temeri, anunțând că datorile restante ale țăranilor vor fi anulate. Într-adevăr, Stolîpin chiar dorea să transforme țărănimea într-o pătură socială puternică, prosperă și eficientă, care să fie ajutată prin împrumuturi bancare pentru a ajunge un aliat de nădejde al regimului țarist. Din păcate, însă, asasinarea prim-ministrului (1911) și declanșarea, în 1914, a Primului Război Mondial au împiedicat punerea în practică a acestor reforme și, probabil, au schimbat destinul țării.

2. FAMILIA IMPERIALĂ. DISTRACȚIILE LA CURTE

2.1. Familia imperială

La sfârșitul secolului al XIX-lea, familia imperială era foarte numeroasă. Pentru a limita, totuși, numărul membrilor, aflat într-o creștere permanentă[1], împăratul Alexandru al III-lea va da în 1886 un ucaz prin care stipula că vor primi titlul de Mare Prinț numai copiii și nepoții împăratului, strănepoții trebuind să se mulțumească numai cu titlul de Prinț de Sânge. Odată ajunși la majorat, aceștia primeau o avere (mobilă sau imobilă, după cum optau) în valoare de 1 milion de ruble, care urma să fie moștenită de cel mai mare dintre copiii lor.

[1] În timpul lui Alexandru I număra 15 membri, iar la începutul secolului al XX-lea avea peste 50.

Pentru întreținerea familiei imperiale sau, mai bine zis, a Marilor Prinți se alocau fonduri suplimentare, instituite de către împăratul Pavel, din veniturile aduse de câteva mari moșii achiziționate special de către Ecaterina a II-a. O instituție specială, *Udelî* (Domenii), era cea care avea grijă ca, anual, fiecare Mare Prinț să primească 280.000 de ruble[1].

Conform tradiției, toți Romanovii trebuiau să fie militari și să ocupe cele mai mari posturi militare din stat. În virtutea funcțiilor lor, marii prinți comandau adesea paradele, trecerile în revistă și manevrele militare din Petersburg și din împrejurimi. De asemenea, mulți dintre aceștia intrau în componența Senatului.

Marele prinț Nikolai Nikolaevici, unchi de al doilea al țarului, a fost, din 1905, comandantul gărzilor și al comandamentului militar Petersburg. Marele prinț general-amiral Aleksei Aleksandrovici, unchi al țarului, era comandantul flotei (după eșcul de la Tsushima, din războiul ruso-japonez, s-a retras din activitate) Excentricul mare prinț Nikolai Mihailovici s-a dedicat istoriei, scriind câteva monografii importante, consacrate lui Alexandru I, contelui P.A. Stroganov și unor personalități ale istoriei ruse din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea; a fost și el comandant al detașamentului gărzii călare, iar în 1909 a fost numit președinte al Societății Istorice Imperiale Trebuie să amintim, cu titlu de curiozitate, că a fost ales membru al Academiei Franceze[2] și că era un ardent susținător al republicii. Marele prinț Konstantin Konstantinovici era implicat în numeroase proiecte cu caracter educativ: președinte al Societății Muzicale Ruse, membru al Comitetului pentru educație, al celui pentru abstinență. El a înființat la Petersburg Institutul pedagogic pentru femei; în 1900 a fost numit șef al liceelor militare și apoi inspector al acestora. Cu toate acestea, pasiunea lui principală era poezia (este cunoscut în istoria literară sub pseudonimul K.R., cu care își semna creațiile). Multe dintre creațiile lui au fost puse pe muzică de compozitori renumiți, precum Ceaikovski sau Glazunov, devenind romanțe populare.

2.2. Ceremoniile de încoronare

Fără îndoială că ceremonia de încoronare era un moment extrem de important, nu atât pentru imaginea personajului principal, împăratul sau împărăteasa respectivă, cât mai ales pentru imperiu. Nu se făceau economii, nu se cruța nimic, totul trebuia să debordeze de un sărbătoresc epatant. Încoronoarea

---

[1] I.A. Muraviova, *Vek moderna. Panorama stoličnoi žizni*, Sankt-Petersburg, 2001, p. 38.

[2] *Ibidem*, pp. 42-48.

Ecaterinei a II-a, care a avut loc la 13 septembrie 1762[1], devenise un fel de etalon pentru ceremoniile ulterioare, din secolul al XIX-lea. Vom zăbovi asupra acestui eveniment și pentru că descrierile păstrate sunt mult mai plastice decât acelea referitoare la ceremoniile de secol XIX.

Cu ocazia acestui eveniment, străzile au fost împodobite cu spaliere din crengi de brad, iar la răspântii și în piețe s-au ridicat bolți din verdeață. Casele moscoviților au fost împodobite cu țesături și covoare multicolore. Să nu uităm, Moscova era principalul teatru de operațiuni pentru această ceremonie: dacă Petersburgul era un oraș modern, cu adevărat contemporan prin elementele de civilizație europene (cel puțin la nivelul Curții și al marilor aristocrați), Moscova reprezenta tradiția, legitimarea puterii imperiale a țarilor, sublinia în fața tuturor rădăcinile adânci ale casei imperiale. Aici se vor desfășura cele mai importante ceremonii, la Kremlin, vechiul palat al țarilor, mai precis în catedrala Adormirii

Înainte de sosirea împărătesei, se ridicaseră câteva porți triumfale: pe strada Tverskaia, în Orașul de pământ (Zemlianoi gorod), în Orașul alb (Belîi gorod), în Kitai-gorod (porțile Voskresenskie și Nikitskie) și în Kremlin, unde împărăteasa a fost primită de mitropolitul Timofei. După cum relatează descrierile vremii, Ecaterina a sosit într-o trăsură aurită, urmată de suita ei, în haine la fel de strălucitoare.

Ceremonia propriu-zisă a încoronării a avut loc duminică, dar oamenii se adunaseră încă din ajun. Semnalul s-a dat la ora 5, prin 21 de salve de tun, moment în care toate persoanele implicate și invitate la ceremonie au început să se îndrepte spre Kremlin. La ora 8, trupele au început să se amplaseze în dispozitivele prestabilite din preajma catedralei și a Pieții Ivanovskaia. La ora 10 au început să sune trompetele și să răsune timpanele, iar procesiunea s-a îndreptat spre biserică. Împărăteasa, îmbrăcată cu mare fast, era purtată în lectică, sub un baldachin. În fața alaiului se afla duhovnicul imperial, protopopul Fiodor de la catedrala Buna-Vestire, care stropea cu agheazmă calea împărătesei. În clipa în care împărăteasa și-a făcut apariția în Krasnoe Krîlțo, clopotele bisericilor din Kremlin începeau să bată, urmate de canonada artileriei.

În fața catedralei împărăteasa a fost întâmpinată de marele cler, circa douăzeci de arhierei și peste patruzeci de arhimandriți în fruntea cărora se afla arhiepiscopul Novgorodului; acesta i-a înmânat împărătesei crucea, pentru a o săruta. În acest timp, mitropolitul de Moscova o stropea pe Ecaterina cu agheazmă. După intrarea în biserică, împărăteasa s-a așezat pe tronul lângă care

[1] Descrierea detaliată este dată de M.I. Pîliaev, *Staraia Moskva*, Moscova, 2001, pp. 11-18.

se aflau, pe perne, regaliile. Ținuta de ceremonie presupunea hlamida de porfir și Ordinul Sf. Andrei.

Când i-a fost pusă pe cap coroana, în Piața Roșie s-au tras din nou salve de tun. Toți curtenii i-au adresat împărătesei felicitările de rigoare, după care a urmat un cuvânt special de felicitare rostit de arhiepiscopul de Novgorod, Dmitri.

Ieșirea din catedrală a fost la fel de solemnă, cu o nouă salvă trasă de soldații aflați în curte. Împărăteasa s-a îndreptat apoi spre catedrala Arhanghelului, pentru a se ruga la mormintele țarilor ruși, după aceea în catedrala Buna-Vestire, pentru a se ruga la moaște, apoi a intrat în palat.

În camera de audiențe din palat, împărăteasa, stând tot sub un baldachin, și-a primit supușii, dându-le diverse daruri. A urmat apoi masa, în Granovitaia Palata (Palatul în fațete), în timpul căreia s-a auzit muzică instrumentală și corală.

După masă, împărăteasa s-a retras în apartamente. În prima zi nu s-au mai desfășurat alte ceremonii. La lăsarea serii, palatul din Kremlin, toate celelalte instituții publice, precum și clopotnița lui Ivan cel Mare au fost iluminate. Legenda spune că, la miezul nopții, suverana a ieșit în Krasnoe Krîlțo să admire iluminația. În apropierea Kremlinului s-au organizat spectaculoase focuri de artificii.

În a șasea zi de la încoronare a urmat sărbătoarea dată pentru popor. Petrecerea populară a avut loc în Piața Roșie și la Lobnoe mesto. În ziua acestei sărbători, în oraș au fost văzute căruțe frumos împodobite, cu ornamente aurite, pe care se aflau tauri fripți, piramide de vânat și tot felul de sortimente de pâine. Erau urmate de telegi cu butoaie aurite și argintate cu mied și bere. În piață, mâncarea a fost pusă pe numeroase mese, alături de fântâni din care țâșnea vin alb și roșu. În anumite intersecții se instalaseră mese pentru săraci. Tot pentru oamenii de rând se ridicaseră, în apropierea Kremlinului, corturi împodobite cu steaguri multicolore, unde pe oameni îi așteptau tot felul de dulciuri, între care nelipsita turtă dulce. Petrecerea pentru popor nu a presupus numai mâncarea și băutura, care erau, fără îndoială, mult așteptate. Ci existau și pavilioane de bâlci pentru reprezentații de teatru și arene unde se produceau acrobați sau iluziniști. Împărăteasa, însoțită de o suită numeroasă, s-a plimbat în această zi prin oraș pentru a vedea cum se distrează supușii. Și acest moment a fost îndelung așteptat, întrucât heralzii, din loc în loc, aruncau bani oamenilor adunați, din partea împărătesei.

Săptămâna festivă s-a încheiat cu pelerinajul împărătesei la mănăstirea Sf. Treime-Serghei Radonejski. După primirea solemnă, a urmat a doua zi, după liturghie, o masă festivă. În continuare împărăteasa a vizitat tezaurul mănăstirii, biblioteca, seminarul și pe elevi.

2.3. Alte ceremonii de la Curte

În Rusia, ceremoniile de Curte, chiar și în timpul ultimului Romanov, se remarcau printr-o bogăție și un fast extraordinare, care făceau parte din imaginea creată pentru a se consolida prestigiul excepțional al imperiului.

În timpul lui Nicolae al II-lea, Curtea, administrată de ministrul aferent, contele V.B. Frederiks, avea deja peste o mie de membri (în 1901 – 1004 persoane, în 1908 – 1543 de persoane). Niciunul dintre acești „funcționari" nu se putea căsători fără permisiunea țarului. Ierarhia era foarte strictă și nu putea fi schimbată prea ușor. Petru cel Mare a fost cel care a trasat această rețea clară de funcții și ranguri, pe care le-a ierarhizat cu rigoare și fermitate. Trebuie precizat că sistemul de serviciu în slujba statului presupunea, printre altele, și funcțiile de la Curte, care erau, fără îndoială, o bună ocazie de a-ți dovedi fidelitatea față de stat. Pe de altă parte, toate aceste cinuri, atât de numeroase, constituiau o metodă eficace pentru satisfacerea orgoliilor nobililor, mai ales ale reprezentanților vechilor familii; se asigura în acest fel o poziție apropiată față de tron, dar și „un loc de muncă", de cele mai multe ori extrem de călduț, pentru aceste familii privilegiate.

Este perfect adevărat că această structură uriașă de servicii din preajma tronului nu a fost menținută doar pe vremea lui Petru cel Mare: mai toți suveranii care i-au succedat au sporit aceste sinecuri, răsplătind serviciile supușilor de încredere. După cum știm, Rusia se bucura în epocă de o imagine destul de negativă în ceea ce privește rigoarea și ordinea, mai ales în sistemul de stat. Cu toate acestea, prezența elementului german (care curgea prin venele multor membri ai familiei imperiale) ne poate sugera că acest sistem a fost unul dintre cele mai bine organizate. Pentru o imagine foarte sintetică a acestei ierarhii, este suficient să aruncăm o privire asupra Tabelului rangurilor, unde se observă foarte clar structura arborescentă a serviciilor curtenilor, în prezentarea extrem de tehnică a lui Henri Troyat:

> Nu exista o curte în Europa unde serviciul să fie atât de variat și ierarhia atât de complicată, precum cea a Rusiei.
>
> În fruntea întregii administrații a palatului se afla ministrul Curții Imperiale. Apoi Marele Mareșal al Curții, Marele Șambelan al Curții, Marele Maestru al Curții alcătuiau etajul superior al piramidei, împreună cu Marele Paharnic, Marele Scutier și Marele Maestru de Vânătoare. Aproape toți acești gentilomi erau funcționari de stat de clasa a doua (consilieri privați titulari sau generali de infanterie, de cavalerie, de artilerie) și aveau dreptul, ca atare, la titlul de Înalta Voastră Excelență.

> Funcționarii de stat din clasa următoare (consilieri privați și consilieri de stat efectivi) ocupau funcțiile de Mareșal al Curții, Mare Maestru de Ceremonii, Maestru al Curții, Șambelan, Scutier, Maestru de Vânătoare; lor trebuia să li te adresezi cu Excelența Voastră.
>
> Funcțiile inferioare erau cele de Maestru de Ceremonii, gentilomi de cameră etc.
>
> Personalul feminin al Curții era mai puțin important și mai puțin diversificat. Marea Curte, adică aceea a împărătesei, era alcătuită dintr-o Maestră a Curții, din mai multe doamne de onoare și din domnișoare de onoare. Curțile mici, adică cele ale Marilor Ducese, erau formate, fiecare, dintr-o Maestră de Curte, dintr-un număr mai mic de doamne și domnișoare de onoare.
>
> Aceste reguli datau din timpul lui Alexandru al III-lea, care avea o slăbiciune pentru fast.[1]

Chiar și la nivel vestimentar existau reguli stricte. Curtenii dispuneau de patru tipuri de veșminte, pentru momente bine stabilite: veșminte de sărbătoare, de bal, de zi și de călătorie. În timpul lui Alexandru al III-lea, când s-a produs o revenire la tradițiile rusești vechi (după modelul adoptat de bunicul țarului, Nicolae I), doamnele de la Curte au fost nevoite să poarte noi modele de rochii, „rusești" – deschise, din atlas alb, cu trenă din catifea roșie brodată cu fir de aur, asemănătoare oarecum cu sarafanele. Pe cap era obligatoriu să poarte kokoșnik roșu, din catifea. Și rochiile, și kokoșnik-ul erau împodobite cu pietre prețioase, în conformitate cu posibilitățile și prestigiul purtătoarei[2].

Cum am mai spus, Nicolae al II-lea prefera să trăiască modest, retrăgându-se cu familia sa la Peterhof sau la Țarskoe selo. La Țarskoe Selo existau două palate principale. Ekaterininski (vechiul palat), folosit în special pentru ceremoniile oficiale – dineuri, recepții. În palatul cel nou, Aleksandrovski, împăratul ducea împreună cu ai săi o existență ordonată și patriarhală. Nicolae prefera acest palat și pentru că aici se născuse. Din 1904, după nașterea prințului moștenitor, Aleksandrovski va deveni reședință imperială permanentă. Cel mai adesea, când nu erau ceremonii imperioase, împăratul avea o zi de lucru extrem de obișnuită. Folosind elemente de jurnal al suveranului, Henri Troyat sintetizează acest program cotidian:

> Se trezea la ora 8 dimineața, spunea rugăciunea, se îmbăia îndelung și își lua micul dejun singur (ceai cu lapte, chifle și biscuiți) în salonul de

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 192-193.

[2] Muraviova, *op. cit.*, p. 29.

palisandru. Dacă împărăteasa se trezise la acea oră, dejuna cu ea, în dormitorul lor.

Imediat după aceea se ducea în cabinetul lui de lucru pentru a asculta diverse rapoarte. Mai întâi prezentau rapoarte aghiotantul de serviciu, marele mareșal al Curții și comandantul palatului. Marele mareșal al Curții nu discuta cu suveranul decât probleme de ceremonial, în vreme ce comandantul palatului, direct răspunzător de securitatea țarului, îi prezenta numai probleme politice și de poliție. După el, urmau miniștri și înalți funcționari convocați de la Sankt-Petersburg.

După terminarea audiențelor, împăratul se plimba în parc împreună cu câinii săi. Apoi gusta din mâncarea obișnuită a escortei: *borșci, kașa, kvas*, care îi erau aduse de un subofițer într-o gamelă închisă. Până la prânz mai primea câțiva vizitatori de mai mică importanță.

Masa de prânz se servea la ora 1. Alcătuite cu trei zile înainte de către serviciile mareșalului curții, meniurile erau supuse împărătesei, care le aproba sau le modifica după cum voia. Dejunul, la care participau, în majoritatea timpului, câțiva dintre obișnuiții țarului, era alcătuit din patru feluri de mâncare, în afara gustărilor.

După masă, lucra până la 3 și jumătate, se plimba prin parc, iar la ora 5 lua ceaiul cu împărăteasa, frunzărind ziare rusești și străine. Între 6 și 8 aveau loc audiențele. La ora 8 cina, formată din cinci feluri. Către ora 9 și jumătate, Nicolae al II-lea se retrăgea din nou în cabinetul său, mai cerceta câteva dosare, apoi se ducea din nou la împărăteasă și-și terminau seara împreună, discutând sau citindu-i cu voce tare. Când nu se afla în tovărășia soțului ei, împărăteasa își petrecea timpul brodând, discutând cu doamnele de onoare și plimbându-se în parc cu copiii.[1]

Pentru a asigura securitatea suveranului, comandantul palatului avea la dispoziție mai multe trupe de pază. Pe de o parte, exista o escortă personală a Maiestății Sale, care, împreună cu batalionul de gardă, asigurau personal pentru posturile de gardă din interiorul palatului și din parc; pe de altă parte, exista o poliție a palatului care, prin agenții săi, supraveghea perimetrul înconjurător și controlau, după indicațiile dintr-un registru, intrările și ieșirile persoanelor chemate în audiență. Pentru a controla și noua cale de acces, pe calea ferată, securitatea împăratului mai primise o formațiune de bază, Batalionul 1 de căi ferate, care păzea linia dintre Sankt-Petersburg și Țarskoe Selo. Pe lângă toate aceste formațiuni exista și un serviciu de gardă, însărcinat cu protecția familiei imperiale în cursul deplasărilor.[2]

---

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 193-194.

[2] *Ibidem*, pp. 194-195.

După cum vom vedea și în subcapitolul consacrat balurilor, suveranul își făcea un titlu de glorie din a se arăta în mijlocul supușilor, la bine și la greu. Cu ocazia sărbătorilor, înainte de a ieși în lumea „bună", Nicolae al II-lea avea grijă să îi felicite pe toți cei aflați în subordine, adică la palat, după care se putea trece la ceremoniile obligatorii. Vom prezenta un fragment amplu, aparținând tot lui Henri Troyat, referitor la ceremonia desfășurată de Paște:

> Anturajul țarului se reunea pentru a-și prezenta urările. Începând cu ora 10 dimineața, sălile din palatul Aleksandrovski erau pline de lume.
>
> Rând pe rând, diferitele servicii ale curții, în uniformă de gală, se îndreptau spre salonul unde se afla țarul și țarina.
>
> Mai întâi veneau preoții și dascălii capelei imperiale, în caftane stacojii cu galoane aurii. Pe urmele lor soseau horticultorii, aducând coșuri cu flori și fructe, membrii serviciului Mareșalului Palatului, în frunte cu Marele Mareșal, furierii Camerei, în uniformă roșie și ciorapi albi, oficianții în ținută purpurie, curierii în negru, cu pălării împodobite cu pene de struț în culorile imperiale, arabi cu turbane și șal oriental pe umăr, șefii personalului, bucătari, rândașii, personalul inferior de la bucătărie și de la bufet.
>
> Abia dispăreau aceștia cu o ultimă plecăciune că Marele Scutier îi aducea să defileze prin fața țarului pe ofițerii de echitație și de echipaje, pe elegantul halebardier italian cu pantaloni din piele de ren, cu tunica albă brodată cu fir de aur și cizme de lac. În spatele lui, ca un contrast voit, veneau vizitii cu șube lungi vătuite, plisate în spate și strânse în talie cu un brâu de mătase; numeroase medalii străluceau pe piepturile lor mari; părul, tuns după moda rusească, lucea de ulei de lipan; rândașii de la grajduri și argații mergeau pe urmele lor. Lăsau locul ofițerilor de vânătoare, gărzilor și hăitașilor.
>
> Apoi se prezentau serviciile comandantului palatului și ale poliției din Țarskoe Selo, șefii și subșefii tuturor serviciilor Curții... Sute de vizitatori defilau astfel prin salonul decorat cu enorme buchete de liliac și trandafiri.
>
> În mijlocul încăperii se afla împăratul, în uniformă de gală, simplu și surâzător. Împărăteasa era lângă el, pe un fotoliu. Ministrul Culturii, Marea Maestră a Curții, doamnele și domnișoarele de onoare și câteva persoane din suită rămâneau nemișcate în picioare, în spatele Maiestăților Lor.
>
> Pe mese lungi se înșiruiau coșuri pline cu ouă multicolore. Fiecare slujbaș, indiferent de grad, se apropia de împărat:
>
> — *Hristos voskrese*[1], spunea împăratul.
>
> — *Vo istinu voskrese*[2], răspundea celălalt.

[1] Hristos a înviat.

[2] Adevărat a-nviat.

Apoi împăratul și supusul său se sărutau de trei ori. După o adâncă plecăciune, servitorul palatului mergea în fața împărătesei, care-i oferea un ou de Paște și-i spunea și ea:

— *Hristos voskrese*.

Acela răspundea: *Vo istinu voskrese*, lua oul și săruta mâna suveranei.

La încheierea acestei ceremonii, Maiestățile Lor se duceau în bibliotecă pentru a asculta corul capelei imperiale.

Se estima că, timp de două zile, peste 1600 de persoane defilau astfel prin fața împăratului.[1]

Cu ocazia sărbătorii, împăratul le dăruia tuturor ouă de Paște: cele destinate personalului de grad inferior erau mari, confecționate din porțelan fin, în atelierele imperiale; demnitarii primeau niște ouă mai mici, realizate din diferite pietre semiprețioase, de Ural, realizate tot în fabrica imperială de la Peterhof. Despre ouăle realizate în atelierele Fabergé, foarte speciale și devenite și ele simboluri rusești, vom vorbi puțin mai târziu.

2.4. Balurile[2]

> Balul era domeniul reprezentativității sociale, o formă de organizare socială, una din puținele forme de mod de viață în colectiv acceptate în Rusia acelei vremi. În acest sens viața mondenă era valorizată ca o acțiune socială.[3]
>
> I.M. Lotman

Balurile, numite *assambleia*, au fost introduse în Rusia în timpul lui Petru cel Mare, în anul 1700 (la Moscova vor apărea în 1722). Scopul lor declarat era acela de a-i apropia pe membrii societății, dând femeilor o mai mare libertate de a se manifesta în public Se creau, în plus, condițiile ca viitorii parteneri să se cunoască înainte de căsătorie, încurajându-se, astfel, căsătoria după propria do-

---

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 195-196.

[2] Termenul *bal* provine din germană, din secolul al XV-lea, și desemna o minge sau un glob umplut cu pene sau lână pe care fetele îl dăruiau prietenelor lor care se căsătoreau. Mingiuța respectivă era înfiptă după aceea într-un par și pusă în fața casei, iar gazda trebuia să le invite pe fete la o petrecere cu muzică și dans (*apud* M.V. Korotkova, *Putešestvie v istoriju russkogo byta*, Moscova, 1998, p. 189).

[3] *Besedy o russkoj kul'ture. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII – načala XIX v.)*, Sankt-Petersburg, 1994, cap. *Bal*.

rință. Ucazul țarului prevedea și organizarea unor adunări cu caracter social și de divertisment, la care trebuiau să fie invitate toate nevestele și fiicele de nobili, îmbrăcate după moda germană, franțuzească și englezească.

Această activitate implica niște norme bine stabilite de către țar, care dorea să-și învețe supușii să deprindă bunele maniere. Astfel, participanții trebuiau să se spele bine înainte, bărbații să se radă minuțios, pentru a nu răni cumva doamnele participante. La această manifestare nu trebuia să fii prea flămând și nici prea băut, preferabil deloc. Mai mult, nici la serată nu trebuia să mănânci prea mult, pentru a nu-ți îngreuna pântecele și a nu mai putea să dansezi! De băut însă, puteai bea cât dorești cu condiția să te ții pe picioare sau, în cel mai rău caz, să poți să stai pe scaun. Era exclus (și o mare rușine) să cazi pe podea sau să te ducă alții pe brațe. Vestimentația trebuia să fie somptuoasă, dar nu excesivă, cu excepția doamnelor, pentru care nu existau limitări. Seratele începeau la ora 4-5 și se terminau pe la 10 seara sau cel mult la miezul nopții.

Cum nobilimea nu se va grăbi să-și însușească aceste obiceiuri, țarul va da un ucaz în 1718 prin care impune obligativitatea lor, nu numai pentru distracție, ci și pentru afaceri. La început, țarul stabilea în ce zi va avea loc o asemenea întrunire și la cine anume, după care administratorii supremi ai orașelor (comandantul, la Moscova, respectiv ober-polițistul, la Petersburg) aveau grijă ca ordinele țarului să fie respectate[1]. Înainte de a pleca de la bal, oaspeții erau înștiințați unde va avea loc următoarea întâlnire. Aceste serate se desfășurau, de regulă, iarna, de trei ori pe săptămână: duminica, marțea și joia.

La aceste prime întruniri jocurile de noroc erau interzise, fiind acceptate numai jocul de dame și de șah. Un alt moment obligatoriu, care nu a fost primit la început cu bucurie, era fumatul pipei, un obicei preferat de Petru. În cazurile fericite, activitățile principale de la o astfel de serată – dansul, fumatul pipei și jocul de dame – nu se amestecau, pentru fiecare dintre ele fiind alocată o sală specială; existau, însă, și cazuri în care toate aveau loc în aceeași sală, fapt ce-i nemulțumea foarte tare pe participanții care trebuiau să suporte, pe lângă fumul de pipă și muzica orchestrei, și gălăgia vorbitorilor și zgomotele făcute de dansatori.

Dansurile constituiau singura formă efectivă de distracție, deși, la început, nu erau prea numeroși amatorii de genuflexiuni în ritmul muzicii, într-o ordine destul de alambicată. Nu o dată se stârneau adevărate busculade, în care dansatorii își trimiteau ghionturi serioase, se împingeau sau chiar se călcau pe rochii; nu erau deloc rare nici căzăturile, întrucât puțini erau maeștri în ale dansului... De obicei Petru însuși dădea tonul, deschizând dansul cu perechea lui, obligân-

[1] Korotkova, *op. cit.*, p. 189.

du-i pe ceilalți participanți să-i imite cât mai exact mișcările și să învețe, astfel, să danseze. Nu era ușor lucru să execuți tot felul de pași neașteptați, complicați, mai ales când dansatorii erau îmbrăcați în costume atât de incomode și neobișnuite. Cel mai delicat era pentru doamnele care abia se mai puteau ține pe picioare, strâns încorsetate în rochii cu crinoline foarte ample și chinuite de pantofii cu toc înalt; până și simpla așezare pe un scaun sau o canapea constituia pentru ele o mare încercare![1]

În această perioadă existau două feluri de dansuri: de ceremonie și englezești. Printre primele se număra menuetul, de origine franțuzească (secolul al XVIII-lea), în care perechile făceau pași mici, cadențați, apoi o serie de plecăciuni; *anglais* și *allemagne* erau alte dansuri mai populare, tot în perechi. Primul simula curtarea doamnei de către cavaler, cel de-al doilea presupunea ca doamnele să execute o serie de reverențe și de piruete în fața cavalerilor[2].

După ce se încheia câte un dans sau în pauze ori după dorința fiecărui participant se serveau gustări reci, băuturi răcoritoare, șampanie, în săli anexe, departe de ochii tuturor participanților. Familiile mai bogate își permiteau chiar să-și invite musafirii la cină. Însă în secolul al XIX-lea, pe măsură ce popularitatea balurilor va crește, dansurile vor avea loc după cină, care devine un fel de intermezzo necesar pentru dialogurile partenerilor, în special, și ale invitaților, în general. Pentru cotilion erau aduse în salon coșuri cu flori pe care cavalerii le ofereau partenerelor de dans.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aceste distracții tipice capitalei încep să se răspândească și în conacele nobiliare. După nelipsitele dansuri, pe la ora 9 se punea masa, care dura circa doua ore. În unele cazuri, după cină petrecerea continua cu alte dansuri, de data aceasta în manieră rusească. Invitații plecau numai după ce orchestra înceta să mai cânte, la un ordin discret al gazdei.

Balurile se desfășurau în săli foarte mari, intens luminate, cu coloane amplasate pe trei dintre pereții sălilor. Iluminatul era asigurat cel mai adesea de lumânările de ceară, amplasate în lustre uriașe de cristal sau în aplice de bronz. Centrul sălii era rezervat dansatorilor; pe laturi se puteau afla și mese pentru jocurile de cărți, mai ales pentru participanții mai în vârstă, care nu făceau față unui număr prea mare de dansuri. La aceste mese oamenii se puteau așeza chiar și numai pentru conversație. Orchestra se afla în capătul sălii, amplasată pe scaune așezate în amfiteatru. În general se poate vorbi despre o anumită ritualizare a balului pentru că apar episoade care trebuie să se succeadă într-o anumită ordine, obligatorie, și elemente care se vor permanentiza. Se observă, așadar, o

---

[1] E.E. Keller, *Prazdničnaia kul'tura Peterburga. Očerki istorii*, Sankt-Petersburg, 2001, p. 101.

[2] Korotkova, *op. cit.*, p. 191.

reprezentare teatralizată, un contact care se stabilește între doamne și cavaleri, din care nu lipsesc dansurile și conversația. Iată o descriere a unui asemenea bal, prin vocea unui personaj al vremii:

> Toți scriitorii care au avut prilejul să descrie un bal nu uitau niciodată să pomenească de lucrul cel mai puțin însemnat, care, se înțelege de la sine, că intrarea și ferestrele sunt viu luminate, iar strada blocată de echipaje (...).
>
> Aduev intră în vestibul, vârî invitația în mâna unui ușier gătit și, destul de mirat, începu să urce scara, călcând pe un covor scump care i-ar fi făcut cinste și unui palat; de o parte și de alta se înșirau copăcei de lămâi și portocali; apoi scara se oprea în fața unor uși cu încrustații de aur și geamuri de cristal. În antreu se îngrămădeau lacheii îmbrăcați în catifea brodată cu fir de aur (...).
>
> Ușile se deschiseră și în fața lui se ivi o succesiune de încăperi puternic luminate. Oprindu-se o clipă în ușa sălii, privi prin lornion spre mulțime și constată cu mirare că se adunase acolo toată aristocrația Petersburgului, „crema societății". În fața ochilor lui licăreau decorații, lente, tot felul de uniforme din câte existau pe lume, întrucât aici se găseau și reprezentanți ai puterilor străine. Aici era și acel gen de tineri care, prin calitățile lor exterioare, s-ar fi deosebit pretutindeni de toți ceilalți, chiar și la judecata de apoi, când se va prezenta laolaltă întreaga omenire. Tonul, manierele, îmbrăcămintea lor atingând culmile eleganței și ale perfecțiunii, ale simplității și ale firescului, de neimitat, făceau din ei niște dandies de prima clasă, asupra cărora educația, ai fi zis chiar și natura însăși au pus o pecete deosebită (...).
>
> Acolo se adunaseră acele doamne strălucite de care Aduev fugea pe cât putea, care iarna, serile, împodobesc, ca o ghirlandă vie, lojile teatrului Mihailovski, iar diminețile, bulevardul Nevski, apoi vara însuflețesc terasele vilelor de la Kamennîiostrov. Ca niște stele ale societății Petersburgului împrăștiau în jurul lor strălucire. Câtă distincție rafinată! Câtă eleganță și cât gust în toalete![1]

Tinerii, băieți și fete, începeau să învețe *dansurile* de la cinci-șase ani și, înainte de a intra cu adevărat în înalta societate, le exersau mai întâi în cadrul unor seri de dans organizate pentru copii. Prin mișcările îndelung exersate se putea obține acea performanță scenică dorită de toți tinerii interpreți: agilitate în mișcări, ușurință în interpretarea figurilor, atitudine, simplitate și firesc în compor-

[1] I.A. Goncearov, *O greșeală fericită*, în *Luna mai la Petersburg. Nuvele, schițe, amintiri*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Maria Roth, Editura pentru literatură universală, București, 1963, pp. 545-546.

tamentul general etc. Această rigoare, dusă uneori până la extrem, nu era pe placul copiilor, dar toată familia se străduia ca progenitura să strălucească în societate atunci când își va face apariția. Dansul era cea mai la îndemână metodă în acest scop. În amintirile sale, Nikolai Vranghel pomenește și învățarea dansurilor în copilărie: „Din când în când ne duc la balurile pentru copii. Mi-e groază de balurile acestea, dar ce să fac. De la cea mai fragedă vârstă trebuie ca fiecare să se deprindă cu lumea și cu bunele maniere. (...) Suntem spălați pe gât de ni se julește pielea, ni se taie unghiile; un frizer ne ondulează părul; suntem parfumați. Ni s-au cumpărat mănuși de culoarea untului"[1].

La începutul secolului al XIX-lea, balul era deschis de *poloneză*, care va înlocui demodatul menuet în calitatea de dans solemn. Poloneza, foarte la modă în timpul Ecaterinei a II-a, era, într-adevăr, un dans de societate. Toți cei prezenți trebuiau să participe la poloneză, care dura o jumătate de oră. Dansul putea fi considerat un fel de alai solemn în care se cunoșteau viitorii parteneri, constituind de asemenea un bun prilej pentru conversație; străinii numeau acest dans „conversație în mișcare". Cel de-al doilea dans interpretat era valsul, primit cu mare bucurie de tineri pentru că presupunea un anumit grad de intimitate și pentru că era considerat, în același timp, un tribut adus modernismului, modei și tinereții.

Măiestria la dans a ofițerilor ruși a fost cunoscută și de români, în perioada campaniilor militare de la începutul secolului al XIX-lea: „Moldovenii și muntenii (...) au învățat de la ruși și să danseze. Și tot *à la française*, adică în felul în care dansa pe atunci întreaga Europă. «Aceste doamne», va scrie Langeron, un general francez, care a făcut campania din 1806, «când vor să învețe ceva, dovedesc mari aptitudini: într-un an au ajuns să danseze de minune, în timp ce, pe vremea când sosisem în Moldova, nu știau nici să meargă»"[2].

---

[1] Vranghel, *op. cit.*, p. 23.

[2] Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 148. Pompiliu Eliade ne oferă și alte informații extrem de importante: „Înainte de venirea rușilor, în Principate nu se cunoșteau decât vechile dansuri locale (...): hora, ce se dansează în cerc, brâul, în care perechile se prind de mijloc și sar pe rând, care mai de care, bătuta, în care se lovește pământul cu toată puterea – dansuri năvalnice, în vârtejul cărora se deschideau larg ușile și ferestrele sau se ieșea în curte, până-n stradă. Curând toate aceste dansuri locale au fost părăsite, fiind socotite «depășite» sau prea «populare». Locul lor a fost luat de «dansurile europene»: poloneze, englezești, franțuzești – valsuri, polci, cadriluri. În felul acesta, lumea a învățat să-și umple serile. Însuși cuvântul *soirée*, sub forma *soarea*, a apărut cu acest prilej și a intrat în limbă. Mai demult, oamenii nu făceau nimic serile, se culcau devreme. Petrecerile până noaptea târziu și dansurile au fost în Principate opera rușilor" (pp. 148-149).

În saloanele literare ale vremii se cultiva intens conversația. Cea practicată la baluri nu se purta la întâmplare, ci era „dictată" de dansul care se interpreta în acel moment, care ordona, într-un mod bine articulat, dispoziția și stilul dialogului[1]. În timpul cadrilului nu se spuneau lucruri importante, dar la mazurcă, pe lângă flecărelile obișnuite, ce impuneau o doză mai mare de sinceritate, se puteau spune și lucruri mai importante[2]. Cunoscătorii etichetei spuneau că mazurca constituia centrul balului, punctul lui culminant. Acest dans a pătruns în Rusia în 1810, venind de la Paris, și presupunea existența a patru perechi. Pentru doamne era un prilej de a face numeroase mișcări pline de grație; cavalerii erau mai solicitați, trebuind să execute mai multe sărituri ce presupuneau și lovirea picioarelor în aer de trei ori. Cu toate acestea, ca și în cazul celorlalte dansuri, existau suficiente momente când, în timpul mișcărilor, se găsea timp și pentru conversație.

În sfârșit, printre dansurile de final se număra cotilionul, executat pe motive de vals, dar cu multe și variate momente de amuzament: așezarea în genunchi a cavalerilor, ademenirea și părăsirea doamnelor, sărituri peste șaluri și altele asemenea.

Balurile prevedeau și un *cod vestimentar*, respectat cu sfințenie. Cavalerii trebuiau să poarte frac sau costum, cu cămașă albă și mănuși de aceeași culoare. Diversele manuale de bune maniere o sfătuiau pe doamnă să refuze un cavaler care nu purta mănușile, fie ele și de altă culoare. Încălțămintea recomandată domnilor cuprindea ghetele, cizmele, fără pinteni însă, aceștia fiind apanajul militarilor; aceștia trebuiau să-și poarte la baluri uniforma de ceremonie. În timp ce vestimentația domnilor nu cunoștea modificări esențiale – hainele pentru bal având, în general, linii clasice –, doamnele purtau obligatoriu veșminte de ultimă oră, care nu puteau fi purtate decât de cel mult două ori. Nu existau restricții în ceea ce privește culoarea, cu excepția situațiilor în care se stabileau convenții în acest sens; de exemplu, în ianuarie 1888, la Petersburg s-a dat un bal „de smarald", care a impus vestimentației culoarea corespunzătoare. Tinerele preferau rochiile de culoare albă sau în tonuri pastelate (bleu, roz, ivoriu). Și pentru femei erau obligatorii mănușile, de culoare albă sau în ton cu rochia.

Se considera de prost gust purtarea inelelor peste mănuși. În ceea ce privește accesoriile, pentru doamne nu existau recomandări deosebite: Domnișoarele trebuiau să poarte accesorii discrete: un mic lănțișor sau o brățară subțire.

---

[1] Lotman, *op. cit.*, cap. *Bal*.

[2] A se vedea L.N. Tolstoi, *Anna Karenina*: „În timpul cadrilului nu se rostise nimic important, fusese doar o conversație nesfârșită. Dar Kitty nici nu așteptase nimic de la cadril. Ea aștepta cu mare emoție mazurca. I se părea că la mazurcă totul se va decide".

Elementul specific al ținutei de bal era decolteul, descoperirea gâtului și a umerilor; acesta era criteriul fundamental în selectarea rochiei pentru bal. Printre accesoriile indispensabile se numărau evantaiele sau poșetuțele (care puteau fi lăsate pe scaun), iar, pentru domnișoare, buchețelele de flori, purtate în mână, la corsaj sau în păr.

În sfârșit, să mai spunem că balul se încheia mult timp după terminarea lui în acea sală. În decurs de o lună de la petrecere, musafirii erau obligați să facă o vizită de curtoazie gazdelor balului.

Pe de altă parte, înalta societate din Petersburg era diferită de cea din Moscova. În capitala administrativă și autocrată a imperiului, „clanurile" mondene erau mai stricte decât oriunde în altă parte. O persoană putea să aibă o carieră strălucită în serviciul statului, să devină general, consilier privat, ba chiar ministru, totuși ușile anumitor saloane îi rămâneau închise dacă nu era de spiță nobilă sau dacă se compromisese printr-o mezalianță[1]. De parcă această opulență incredibilă nu putea fi văzută de oricine! Ca să nu mai vorbim de balurile de rang înalt, la care participau numai cei aleși! În asemenea situații organizarea balului trebuia să fie extraordinară:

> La 31 decembrie, în ajunul noului an 1810, de revelion, dădea un bal un demnitar din epoca Ecaterinei. La bal urmau să ia parte corpul diplomatic și împăratul.
>
> Cheiul Englez strălucea tot de lumina nenumăratelor făclii ale faimoasei case a dregătorului. La intrarea luminată și așternută cu un covor roșu, păzea poliția, și nu doar jandarmi, ci însuși șeful poliției capitalei și zeci de ofițeri de poliție.
>
> Trăsuri după trăsuri plecau și soseau, tot altele, cu lachei în livrele roșii și cu pene la pălării. Din cupeuri coborau bărbați în uniforme, cu leduncі și decorații; doamne în atlaz și hermină coborau cu băgare de seamă pe scările, desfăcute cu zgomot, ale cupeurilor și, cu pași grăbiți, călcau neauzite pe covorul de la intrare.[2]

Marchizul de Custine, în general critic față de cele văzute în capitala rusă, nu-și poate reține uimirea la vederea risipei de lux din marile palate ale capitalei imperiului rus. Iată cum descrie un bal la Palatul Mihailovski:

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 199.

[2] L.N. Tolstoi, *Război și pace*, I-IV, traducere de Ion Frunzetti și N. Parocescu, Ed. Univers, București, 1985, vol. II, pp. 224-225.

> Interiorul marelui salon în care se dansa era împodobit cu un lux încântător: o mie cinci sute de jardiniere și ghivece, cu flori din cele mai rare, alcătuiau un boschet înmiresmat. La unul din capetele sălii, în mijlocul unui desiș de plante exotice, se zărea un havuz cu apă proaspătă și limpede din care țâșnea necontenit o jerbă. Luminate cu mănunchiuri de lumânări, jerbele de apă străluceau ca o pulbere de diamante și împrospătau aerul vânturat neîncetat de ramuri enorme de palmieri, umezi de ploaie, și de bananieri, sclipitori de rouă, din care vârtejul valsului scutura adevărate perle deasupra mușchiului din boschetul îmbătător. Toate aceste plante străine, cu rădăcina ascunsă sub covorul de verdeață, creșteau parcă acolo pe pământul lor, în vreme ce alaiul de dansatoare și dansatori ai Nordului aluneca fermecat prin pădurile tropicale. (...) Strălucirea sălii fermecate părea însutită de o bogăție de oglinzi cum nu văzusem nicăieri altundeva... Nu mai știai unde te afli: granițele se spulberaseră, totul devenea spațiu, lumină, aurire, flori, luciu, nălucire: mișcarea mulțimii și mulțimea însăși se multiplicau la nesfârșit.[1]

Oricum ar fi stat lucrurile, balurile deveniseră favoritele tuturor: prilej de etalare a unor noi toalete, de prezentare a tinerelor gata de măritiș, de conversație cu scopul tatonării unor personalități importante sau al consolidării simpatiilor în societate. Nu în ultimul rând, balul reprezenta un prilej de fală pentru noii parveniți sau pentru moștenitorii unor averi fabuloase. L.N. Tolstoi, cronicar inegalabil al vieții aristocraților din Rusia secolului al XIX-lea, acordă în scrierile sale locul cuvenit acestor fastuoase evenimente. În *Război și pace* autorul notează:

> La Jogel se dădeau cele mai vesele baluri ale Moscovei. Asta era părerea mamelor când își vedeau *leurs adolescentes* schițând „primii pași" de-abia învățați; aceasta era și părerea *des adolescentes et adolescents*, care dansau până nu mai puteau; aceasta era și părerea tinerilor băieți și fete, care veneau la balurile lui cu ifose de superioritate și-și găseau aici până la urmă prilej minunat de petrecere. În cursul anului se încheiaseră, datorită acestor baluri, două căsătorii; cele două drăgălașe prințese Gorceakov își găsiseră logodnici și se căsătoriseră, ceea ce făcu să crească și mai mult faima acestor baluri. Marea lor atracție se datora faptului că nu exista nici stăpân, nici stăpână a casei; drept gazdă nu era decât bunul Jogel, care, ușor ca fulgul, le făcea la toți, după toate regulile artei, reverențe și-și primea discret biletele de bancă, pentru lecțiile lui de dans, de la toți musafirii; mai era apoi și faptul că la aceste baluri venea numai tineretul care nu voia decât să danseze și să petreacă, așa cum vor de obicei fetițele pe la treisprezece-paisprezece ani, când își pun pentru prima dată rochie

[1] Marchizul de Custine, *Scrisori din Rusia*, Humanitas, București, 1993, p. 105.

> lungă. Toate, cu rare excepții, erau sau păreau drăgălașe, atâta fericire le lumina zâmbetul și atâta viață le ardea în priviri. Câteodată cele mai bune dintre eleve — și cea mai eminentă elevă era Natașa, distinsă și prin grația ei — dansau până și *pas de châle,* dar, la acest din urmă bal dansară numai *l'anglaise, l'ecossaise* și, cel mai la modă dans, mazurca. Jogel obținuse salonul caselor Bezuhov și toți erau de acord că balul e foarte reușit.[1]

În situațiile în care la baluri participa și împăratul lucrurile se schimbau fundamental. Nu întâmplător puterea imperială considerase necesară introducerea balurilor. Acestea nu reprezentau o simplă formă de racordare la distracțiile înaltei societăți din Europa occidentală. Toți suveranii ruși (mai puțin Nicolae al II-lea) s-au folosit din plin de ocazia de a organiza baluri la Curte sau în locuințele supușilor apropiați pentru a se distra cum se cuvine sau pentru a se afla în mijlocul supușilor. Prin prezența lor, împărații își confirmau prestigiul, autoritatea de care se bucurau în societate la momentul respectiv. În fond, momentele în care suveranul era văzut în public nu erau prea numeroase. Era, însă, nelipsit de la momentele spectaculare, de la parade și baluri, pentru a se bucura de fastul afișat de supuși, care confirma încă o dată bogăția imperiului. Tot la Lev Tolstoi întâlnim un fragment grăitor în care este prezentat un asemenea moment unic, memorabil pentru participanții la un bal din capitală – vizita împăratului:

> Deodată se produse o mișcare generală; mulțimea începu să murmure, se îngrămădiră toți, apoi se retraseră iar, despărțindu-se, și printre cele două rânduri de invitați, în sunetele muzicii, păși împăratul, urmat de amfitrion și de amfitrioană. Suveranul mergea grăbit, salutând în dreapta și-n stânga, ca și cum ar fi vrut să scape mai curând de această primă clipă a luării de contact. Muzicanții cântau o poloneză, cunoscută atunci prin cuvintele puse pe melodia ei: „Alexandru, Elizabeta, suntem fermecați de voi". Suveranul intră într-alt salon, și mulțimea invitaților se îmbulzi în ușă; câteva persoane, schimbate la față, trecură grabnic într-acolo și îndărăt. Mulțimea invitaților se retrase iarăși din ușa salonului, unde împăratul putea fi văzut vorbind ceva cu stăpâna casei. Un tânăr cu fața înspăimântată se repezi spre doamnele de la ușă, rugându-le să se retragă. Câteva din aceste doamne, pe ale căror figuri se citea uitarea tuturor conveniențelor înaltei societăți, se îmbulzeau înainte, mototolindu-și toaletele. Bărbații începură să se încline în fața doamnelor și în curând se formară perechile pentru poloneză.

[1] Tolstoi, *op. cit.*, pp. 57-58.

Dar se dădură toți în lături, și împăratul, zâmbind și conducând de mână pe stăpâna casei, fără să păsească în tactul muzicii, apăru în ușa salonului. În urma lor venea stăpânul casei cu M.A. Narîșkina, apoi ambasadorii și miniștrii, diferiți generali, ale căror nume Peronskaia le rostea unul după altul, fără întrerupere. Mai mult de jumătate dintre doamnele de față își aveau cavalerii lor și intrau sau se pregăteau să intre în dans. Natașa presimțea că ea, cu mamă-sa și cu Sonia, aveau să fie din rândul celor puține care vor rămâne neluate la dans, înghesuite pe lângă pereți. Stătea așa, cu mâinile subțiratice atârnate, abia ținându-și respirația, pieptul timid conturat îi sălta ritmic, și se uita drept înainte cu ochi strălucitori, speriați, având aerul că e gata să întâmpine deopotrivă o mare bucurie sau o mare durere. Pe ea n-o preocupa nici împăratul, nici toate personalitățile marcante la care tot arăta Peronskaia, și n-avea decât un singur gând: „Să nu vină, așadar, nimeni la mine, să nu dansez eu printre cele dintâi, să nu mă bage-n seamă bărbații aceștia care acum parcă nici nu m-ar vedea, sau, dacă se uită la mine, se uită ca și cum ar spune: A! nu e ea, n-am de ce să mă uit. Nu, asta nu-i cu putință! își spunea ea. Dar ei nu se poate să nu știe cât de mult doresc eu să dansez, cât de minunat dansez și cât de plăcut e să danseze cineva cu mine".

Sunetele polonezei începute de o bună bucată de vreme prinseră să sune trist, ca o amintire, în urechile Natașei. Îi venea să plângă. Peronskaia se depărtase de grupul lor. Contele era în celălalt capăt al salonului, iar contesa, Sonia și cu ea se simțeau părăsite și singure, ca într-o pădure, în mijlocul acestei mulțimi de străini care nu se interesau și n-aveau nevoie de ele. Prințul Andrei trecuse cu o doamnă pe lângă ele, fără să le recunoască, probabil. Chipeșul Anatol, zâmbind, spunea ceva doamnei pe care o ducea de braț și se uita la Natașa cum s-ar fi uitat la un perete. Boris trecuse de două ori pe lângă ele și tot de atâtea ori se uitase în altă parte. Berg cu nevastă-sa, care nu dansau, se apropiară de ele.[1]

2.4.1. Balurile mascate

O varietate mai sofisticată a balurilor o constituiau mascaradele, totuși nu atât de populare ca balurile. În societatea rusă acestea vor pătrunde destul de târziu, în timpul împărătesei Elizaveta Petrovna (spre sfârșitul secolului al XVIII-lea), mai ales din cauza opoziției ferme a Bisericii ortodoxe ruse, care condamna în general alaiurile cu costume, fie ele populare (la Crăciun sau Lăsatul Secului) sau performate în înalta societate (balurile mascate). Mascaradele au fost, prin urmare, mult temperate. Ecaterina a II-a a fost o mare susținătoare a lor, dar, pe atunci, costumația nu presupunea modelul european, cu haine so-

[1] Tolstoi, *op. cit.*, pp. 231-232.

fisticate pentru ambele sexe, ci era vorba pur și simplu de bărbați îmbrăcați în haine de damă și invers. Primul asemenea bal mascat a avut loc la Moscova în 1744. Baluri mascate celebre au avut loc în casele nobililor Engelhardt, Feliet și la Palatul de Iarnă, la Casa nobilimii și la Teatrul Mare din Moscova. Baluri mascate se organizau și cu prilejul Anului Nou și la Lăsatul Secului. Populare erau și balurile mascate la care se organizau tombole, unde se puteau câștiga obiecte de galanterie. În timpul balului invitații erau serviți cu ceai, miere și alte dulciuri, chiar și cu gustări.

Potrivit documentelor, Ecaterina rămânea la Moscova pe perioada iernii, prilej de mare agitație pentru locuitorii vechii capitale, care erau antrenați într-un vârtej nemaivăzut de baluri și mascarade pe care împărăteasa le aducea cu sine. Prima mare sărbătoare de acest fel s-a desfășurat în ultimele zile ale Lăsatului de Sec și a fost regizată de actorul F.G. Volkov. Mascarada a fost intitulată „Minerva victorioasă" și a avut proporții colosale: la ea au luat parte peste patru mii de persoane. Alaiul a fost completat de două sute de care uriașe, la care erau înhămați între doisprezece și douăzeci și patru de boi. Reprezentanțiile au durat trei zile, de la 10 dimineața până noaptea târziu, și s-au desfășurat în principal pe străzile Bolșaia Nemețkaia, Basmannaia, Miasnițkaia și Pokrovskaia.[1]

Oamenii se dădeau pe derdelușurile uriașe, se amuzau la spectacolele susținute de teatrele de păpuși. Partea centrală a mascaradei a fost reprezentată de scenele tematice cu subiecte mitologice și moralizatoare, cu detalii foarte sofisticate, prezentate într-o paradă ad-hoc de echipe de figuranți în costume extravagante, pe fundalul unor scenografii specifice. Ca și în timpul ceremoniei de încoronare, Ecaterina a II-a a fost prezentă în mijlocul supușilor, admirând procesiunile extravagante dintr-o trăsură aurită trasă de opt cai. Împărăteasa a purtat o rochie de catifea de culoare roșie, în stil rusesc; vestimentația a fost completată cu bijuterii din perle, cu stelele decorațiilor purtate pe piept și cu o diademă de briliante.

2.4.2. Balurile de la Curte

De sărbători, mai ales de Anul Nou, crema societății era invitată la Palatul de Iarnă, pe baza unor invitații speciale. Erau chemați, de regulă, reprezentanții marii nobilimi, dar și micii nobili, negustorii și meșteșugarii mai înstăriți. Aceștia soseau, evident, pe rând, fiecare după rangul și poziția socială. La un moment bine stabilit, își făcea apariția împăratul, în acordurile *polonezei*, însoțit de curteni. Schimba cu mare amabilitate câteva cuvinte cu „poporul", care pleca măgulit de la această ceremonie. [2]

---

[1] Pîliaev, *op. cit.*, p. 18; v. și pp. 19-22.

[2] Volkov, *op. cit.*, p. 49.

În timpul lui Nicolae al II-lea, primul bal al sezonului avea loc în sala Nikolaevski, la începutul lunii ianuarie, și avea un număr foarte mare de invitați, peste 3000. Era, de fapt, singurul bal din an la care, pe lângă curteni, erau chemate și persoane din primele patru clase ale tabelului rangurilor. Doritorii trebuiau să se înscrie din vreme într-un registru al mareșalului curții. Biletele de bal erau trimise cu două săptămâni înainte. Printre invitații acestui bal se mai numărau și diplomații străini, ofițerii mai vechi din gardă, cu soțiile și fiicele lor, dar și ofițeri tineri, pentru a asigura numărul de dansatori. Baluri de mai mici dimensiuni aveau loc în sala de concerte sau în cea numită Ermitaj, la care participau între 200 și 700 de invitați.[1]

> Începând de dimineață, trimișii Casei imperiale străbăteau orașul, ducând din casă în casă invitațiile pentru acea seară. În principiu, fiecare știa, de multă vreme, la ce dată va avea loc balul, dar invitația oficială era dată printr-un ordin chiar în ziua respectivă. Conform etichetei, el anula orice angajament anterior luat față de o persoană particulară și ridica chiar severele interdicții ale doliului...
>
> Deschiderea balului era fixată pentru ora 9, dar invitații trebuiau să se afle în saloane cu mult înainte, pentru a aștepta sosirea țarului...
>
> Un cortegiu de uniforme și rochii cu trenă, diademe și decorații, săbii și evantaie se răspândea în marea galerie și urca scara de onoare între două rânduri de cavaleri de gardă, uriași nemișcați, în platoșă, purtând casca cu aripi...
>
> În imensa Sală Albă statuile dominau un peisaj de palmieri și trandafiri...
>
> În primul rând al persoanelor de vază stăteau bătrânele doamne „cu portret", numite așa pentru că purtau pe piept o miniatură a suveranei lor, într-o ramă cu briliante. Ștrașnice păzitoare ale etichetei, cronică vie a Curții, ele supravegheau cu priviri severe stolul de domnișoare de onoare ce puteau fi recunoscute după monograma în diamante a împărătesei domnitoare, prinsă pe o fundă din panglici albastre pe umărul stâng. Toate domnișoarele de onoare erau alese din familii cu merite strălucite sau de origine nobilă...
>
> Tinere grațioase cu pene și pietre scumpe traversau sala într-un val de stofe foșnitoare. Bărbați de toate vârstele se înghesuiau în jurul lor. Printre admiratorii de o seară se numeau antici demnitari ai Curții, gârbovi, miniștri, șambelani cu cheia de aur pe spate. Toți acești gravi slujitori ai imperiului erau înzorzonați cu mari cordoane presărate cu decorații, atât de multe, încât aproape că nu mai rămânea un loc gol pe pieptul lor.[2]

---

[1] Muraviova, *op. cit.*, p. 30.

[2] Troyat, *op. cit.*, pp. 197-198.

Maeștrii de ceremonie loveau de trei ori în pământ cu toiegele lor, ușile Sălii de Malahit se deschideau și își făcea apariția familia imperială, la vederea căreia toți se aplecau până la pământ:

> Împăratul înainta, în uniformă, escortat de toți membrii familiei sale, fiecare la locul pe care i-l dădea gradul de rudenie. Orchestra, cuibărită într-o pădurice de plante ornamentale, ataca primele acorduri ale tradiționalei „poloneze". Marele mareșal și maestra de Curte luau conducerea defilării. Împăratul dădea mâna uneia dintre Marile Ducese, împărăteasa, decanului corpului diplomatic. Celelalte perechi se formau în urma lor și se învârteau cu pași măsurați în jurul sălii. Acestei grațioase plimbări pe muzică îi urmau cadrilurile, valsurile, mazurcile...[1]

Eticheta reglementa foarte strict toate detaliile pentru participanții la aceste baluri. Balul din sala Nikolaevski impunea ca toți invitații să fie prezenți la palat la ora 20.30. Și intrarea se făcea diferențiat: marii prinți intrau pe scara Saltîkovski, militarii – prin scara Komendantski, ceilalți – prin scara Iordanski. Numărul mare de participanți se remarca și prin mulțimea atelajelor de afară, garate în Piața Palatului și pe chei. Lângă coloana lui Alexandru din centrul pieței se făcea un foc la care se încălzeau vizitiii.

În timpul „polonezei", invitații îi admirau pe dansatorii aleși. Abia la vals, dansul următor, puteau lua parte toți cei prezenți. De data aceasta, dansul era deschis de cel mai bun dansator din trupele de gardă, alături de o tânără aleasă dinainte.

Oaspeții erau serviți în permanență cu bomboane, înghețată, băuturi răcoritoare; în sălile alăturate era pusă masa, de la care nu lipsea șampania. Mesele, foarte bogate, erau decorate cu flori și tot felul de fructe. Și aceste săli erau decorate cu numeroase plante tropicale, care creau o atmosferă feerică. Invitații veneau la masă, alături de țar și țarină, după mazurcă. Familia imperială avea la dispoziție o masă separată, așezată pe o estradă, pentru a putea fi văzută de toți musafirii. În aceeași sală, curtenii luau loc la celelalte mese, pentru douăsprezece persoane, în funcție de poziția care le fusese stabilită dinainte de către organizatori. Restul invitaților aveau locuri în alte săli din preajmă. De obicei, țarul nu stătea la masă cu această ocazie, ci trecea pe la invitați, cu care vorbea îndelung, așezându-se pe un scaun rezervat special pentru el la mesele de la bal.[2]

---

[1] *Ibidem*, p. 198.

[2] Muraviova, *op. cit.*, p. 31.

După cină urma cotilionul, apoi persoanele importante se retrăgeau pe neobservate, chiar dacă balul mai continua o vreme.

Marea nobilime participa frecvent la balurile de la Curte, foarte bogate, la care nu lipseau cinele festive organizate pentru peste o mie de persoane și desfășurate la umbra portocalilor din palat. Populare erau și balurile mascate, la care invitații trebuiau să se îmbrace foarte elegant, în catifea și dantelă, împodobiți din belșug cu bijuterii din aur, perle și briliante, deoarece, se spune, împărăteasa era foarte exigentă și se putea supăra foarte tare pe supușii ei dacă dădeau dovadă de o prea mare cumpătare![1]

Cu toate acestea, Nicolae al II-lea și Aleksandra Fiodorovna nu agreau prea mult aceste manifestații zgomotoase la Curte; în timpul domniei lor, sărbătorile publice vor intra într-un con de umbră. Ultima dată când Maiestățile Lor au apărut în costume rusești din secolul al XVII-lea, așa cum purtau țarii și țarinele înainte de Petru cel Mare[2], s-a petrecut la balul costumat dat la Palatul de Iarnă din 22 ianuarie 1903. Și în invitația trimisă oaspeților se anunța această temă nostalgică, amintind de trecutul măreț al Rusiei: fiecare participant trebuia să se costumeze în haine rusești din secolul al XVII-lea. Se pare că balul a avut un mare succes, dovadă că a fost repetat peste o săptămână în casa contelui A.D. Șeremetiev.[3]

2.5. Palatele

Înainte de a vorbi despre locuințele marii sau micii nobilimi, de la oraș sau de la țară, ni se pare potrivit să prezentăm palatele din Moscova și Petersburg. Ridicate, în majoritatea cazurilor, în secolul al XVIII-lea, aproape toate au cunoscut, de-a lungul timpului, modificări și completări, uneori radicale, urmând și ele, în pas cu vremea, nevoile Curții și ale imperiului. În cele ce urmează vom schița o prezentare sumară a acestor construcții atât de elocvente pentru spiritul vremii.

Arta rusă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea constituie, fără îndoială, un rezultat firesc al dezvoltării celei precedente. Barocul, caracteristic acestei perioade, cultivă ideea de stil amplu, grandios. În artă, barocul va da naștere unor ansambluri bogate, de proporții mari, care îmbină ideea de amploare a statului și de măreție sărbătorească a arhitecturii cu plasticitatea monumental-decorativă.

---

1 Volkov, *op. cit.*, pp. 50-51.

2 Troyat, *op. cit.*, p. 199.

3 Muraviova, *op. cit.*, p. 33.

Cea mai importantă particularitate a arhitecturii ruse, începând cu epoca lui Petru cel Mare, o reprezintă orientarea către legitățile artei vremurilor noi. Inspirându-se cu consecvență din arta antică, aceste legități s-au manifestat în special în arhitectura Renașterii, a barocului și a celei clasice, care începea să se contureze deja în Franța. Trăsătura comună a acestor atiluri arhitectonice poate fi rezumată la atașamentul față de planurile dreptunghiulare, radiale sau tip-evantai, de străzile drepte, mărginite de o parte și de alta de case care nu le depășeau granițele. Întreaga construcție, atât în ceea ce privește planul și volumul, cât și compoziția fațadelor palatelor, bisericilor și clădirilor civile, se întemeiază pe regularitate și simetrie, pe liniile severe ale elementelor componente, pe structura în anfiladă a interioarelor.

La început, principala beneficiară a programului de construcții inaugurat de Petru cel Mare părea să fie Moscova. Chiar după 1703, când a fost întemeiat Petersburgul, gândit inițial ca fortăreață, port și șantier naval, la Moscova continuă să fie înălțate mai multe edificii, printre care și acela al Arsenalului de pe teritoriul Kremlinului.

După înfrângerea suedezilor la Poltava (1709) și mutarea capitalei de la Moscova la Sankt-Petersburg (1712), lucrurile se schimbă. Ambiția de a ridica pe mlaștinile Nevei, unde specificul reliefului și clima aspră făceau imposibilă o astfel de întreprindere, o capitală care să rivalizeze cu marile metropole ale Apusului l-au determinat pe țar să adopte măsuri energice.

2.5.1. Petrodvoreț

În arhitectura secolului al XVIII-lea se întâlnește cu preponderență barocul, tendință manifestă și în domeniul arhitecturii sacre. Denumirea de baroc este dată îndeobște acelui curent din istoria artei care a apărut la sfârșitul secolului al XVI-lea, s-a dezvoltat până la mijlocul secolului al XVIII-lea și, în multe domenii, continuă până în ziua de azi. Disprețuit în secolul al XIX-lea de romantism, astăzi barocul se manifestă îndeosebi prin așa-numita sensibilitate barocă: inconstanța manierei artistice, mișcarea formelor, expansiunea metaforică, jocul reflexiilor și al iluziilor, spectaculozitatea, paradoxul, mișcarea imaginilor, impuritatea tehnicii. În timp, cuvântul „baroc" a căpătat mai multe înțelesuri. În secolul al XVI-lea exprima ceva greoi, fals. La începutul secolului al XVII-lea era echivalent cu extravaganța și prostul gust, nuanță răspândită îndeosebi de adepții clasicismului. În dicționarele din secolul al XVIII-lea barocul era sinonim cu neregularitatea, cu superlativul, bizarul, cu excesul ridicolului.

Arhitectul cu cea mai substanțială contribuție pentru conturarea barocului în Rusia a fost Bartolomeo Rastrelli (1700-1771). În timpul guvernării Elisabetei,

când măiestria acestuia ajunsese la maturitate, Rastrelli dă frâu liber fanteziei și preferinței sale pentru decorul fastuos. Prima ocazie mai importantă pentru realizarea viziunii sale artistice va apărea odată cu începerea lucrărilor de reconstrucție și extindere a Palatului din Peterhof (Petrodvoreț). Construit pe vremea lui Petru I ca reședință de vară a țarului, ansamblul, situat în apropiere de Petersburg, pe țărmul Golfului Finic, era format din Palatul mare și din pavilionul Monplaisir.

Documentele păstrate atestă că însuși țarul a proiectat acest ansamblu, unul dintre cele mai frumoase din epocă, prima formă a acestui palat datând din perioada 1714-1725. Palatul este faimos în ziua de azi în special pentru fântânile arteziene și statuile aurite. Pavilionul Monplaisir mai păstrează înfățișarea inițială, dar Palatul mare a suferit mai multe modificări, unele efectuate de Rastrelli (1745-1755). Arhitectul italian a lărgit construcția, adăugând la corpul central, păstrat în întregime, clădiri anexe pe care le-a unit prin galerii deschise, prevăzute cu terase, de capelă și de așa-zisul „Edificiu sub blazon", un pavilion cochet. Abundența pilaștrilor și delimitarea acestora față de restul fațadei, zugrăvită în culori vii, capitelurile poleite din belșug cu aur, introducerea unor bogate reliefuri ornamentale îl anunță deja pe adevăratul Rastrelli. Printre cele mai interesante interioare se numără cabinetul lui Petru I, împodobit cu panouri sculptate din stejar, sala de dans (arhitect B. Rastrelli), sala tronului și sala Cesmenski (arhitect I. Felten).[1]

Ca în toate marile palate europene, și la Peterhof un rol important în cadrul întregului ansamblu îl joacă parcurile. În partea sudică se deschide Grădina de sus, în care sunt amplasate cinci fântâni (printre care și celebra fântână *Neptun*); în partea de nord, de-a lungul fâșiei litorale înguste, se află Grădina de jos. Din ansamblul grădinilor mai fac parte numeroasele statui aurite, realizate de sculptorii F.F. Șcedrin, F.I. Șubin, I.P. Martos etc., dar și Grota mare, înconjurată de un complex sistem de cascade. Cu toate acestea, palatul existent în această perioadă nu era decât o prefigurare a ceea ce avea să creeze în deceniul următor (1747-1757) marele arhitect la Țarskoe Selo (orașul Pușkin).

2.5.2. Palatul Ecaterinei

Ca și la Peterhof, la Țarskoe Selo exista un palat vechi, de pe vremea lui Petru, format dintr-un corp central și două aripi laterale, toate trei unite printr-o galerie-parter. Fusese realizat în perioada 1717-1723, după planurile arhitectului I.F. Braunstein. Construcția inițială, sobră și simplă, a fost extinsă între 1743

[1] Vasile Florea, *O istorie a artei ruse*, Editura Meridiane, București, 1979, p. 203.

și 1751 de arhitecții A.V. Kvasov și S.I. Cevakinski. Din punct de vedere compozițional, clădirea, modificată simțitor între 1751 și 1756 de Bartolomeo Rastrelli, va căpăta omogenitate grație decorului exterior. Spre deosebire de palatul de la Peterhof, unde exteriorul este destul de sobru, Palatul Ecaterinei de la Țarskoe Selo (*Ekaterininski dvoreț*) atinge profunzimea unui adevărat delir ornamental. Principalul element decorativ utilizat de Rastrelli va fi coloana. Coloanele devin un puternic laitmotiv ornamental pentru toate cele trei niveluri ale clădirii. Ele creează un impresionant joc de umbre și lumini ce conferă exteriorului mai mult relief. Efectul este sporit și de contrastul cromatic dintre albul coloanelor și albastrul de Prusia cu care sunt zugrăviți pereții.

Fațadele nu au fost decorate, însă, numai cu coloane. La parter, acestea sunt prevăzute cu atlanți, iar ferestrele sunt încadrate de ghirlande, volute, cartușe și mascaroane, la care se adaugă cornișa bogat profilată și un număr impresionant de statui așezate pe postamentele balustradei, acolo unde începea acoperișul. Dacă mai ținem seamă și de faptul că statuile și capitelurile coloanelor, ba chiar și alte elemente decorative ale fațadei, erau aurite, ne putem închipui ce efect putea avea palatul asupra spectatorului. De altfel, drumul de acces spre palat, deschizându-se perpendicular pe acesta, permitea ca fațada să fie cuprinsă cu privirea de la distanță, pe toată lungimea ei.[1]

În ceea ce privește amenajarea interiorului, Rastrelli și-a dat adevărata măsură a talentului său în saloanele de primire și în sala tronului. Unică în felul ei, marea sală a tronului de la Țarskoe Selo, care rivalizează cu galeria oglinzilor de la Versailles, era de o puternică expresivitate plastică. Această încăpere uimea deopotrivă prin dimensiuni și prin somptuozitate. Aerul grandios și solemn se îmbina cu abundența copleșitoare a decorației, realizată cu un gust rafinat și un simț al armoniei, în cel mai pur stil rococo. Începând cu parchetul și cu oglinzile imense, în care se reflectau cincizeci și șase de girandole cu șase sute nouăzeci și șase de lumânări, continuând cu ramele somptuoase ale oglinzilor, plasate vizavi de ancadramentele ferestrelor, și cu bogăția ornamentelor din lemn aurit și sfârșind cu vastul plafon de 860 m^2, pictat de Giuseppe Valleriani pe tema Războiului de șapte ani, totul contribuia la obținerea unei imagini cât mai aproape de realitatea vieții de la curte de la jumătatea secolului al XVIII-lea.

2.5.3. Neoclasicismul

Arta clasicismului rus este internațională în ceea ce privește natura sa, dar cu particularități specifice. Ea se fundamentează pe idealurile iluministe fran-

[1] *Ibidem*, pp. 204-205.

ceze, care au găsit în Rusia un teren propice. Clasicismul, în special, va cunoaște o propagare semnificativă datorită situației politice din primii ani ai epocii Ecaterinei a II-a, epocă de speranțe, dar și de schimbări sociale, cu mult-așteptatele transformări democratice.

Fără doar și poate, maeștrii ruși nu copiau modelele antice, ci le modificau substanțial, conform viziunii lor artistice. Cele mai reușite creații în stil clasic se întâlnesc în arhitectură și sculptură, uneori și în pictură, mai cu seamă în pictura istorică, în care idealurile clasice capătă adesea un pronunțat caracter didactic.

Trecerea la clasicism în anii 1760-1770 va fi marcată de lucrările lui A.F. Kokorinov, A. Rinaldi și, mai ales, ale lui V.I. Bajenov. Și de această dată în comenzile publice accentul se va pune pe clădirile administrative și de interes obștesc.

Vasili Bajenov (1737-1799) a fost primul arhitect rus din secolul al XVIII-lea care poate fi considerat demn de a sta alături de confrații săi europeni. Stilul lui se caracterizează prin îmbinarea fanteziei plastice și compoziționale a barocului cu patosul civil al stilului nou. Lui îi aparține proiectul de reconstrucție a Kremlinului din Moscova, dar și planurile casei Pașkov din Moscova. Bajenov a studiat la Paris și s-a întors la Petersburg deja celebru: membru al Academiilor din Bologna și Florența, profesor la Academia din Roma. Își va consacra cea mai mare parte a timpului și eforturile artistice pentru realizarea proiectului care reprezenta materializarea visului Ecaterinei: construirea unui nou palat la Moscova (1767-1773). Arhitectul proiectase o clădire cu dimensiuni nemaiauzite, lungă de cinci sute optzeci de sajeni[1], care trebuia să înconjoare, pe urmele liniilor pereților Kremlinului, întregul deal și să închidă în curtea interioară toate mănăstirile din Kremlin, în frunte cu clopotnița lui Ivan cel Mare. Ansamblul arhitectonic mai cuprindea, în afara reședinței imperiale, clădirea colegiilor, Arsenalul, teatrul, o piață prevăzută cu tribune, destinată adunărilor populare. Ansamblul proiectat de Bajenov va fi materializat mai întâi într-o machetă de dimensiuni mari, iar în 1773 va fi pusă, într-un cadru solemn, piatra de temelie a contrucției, prilej cu care arhitectul a ținut un discurs în care și-a expus unele principii teoretice și a făcut elogiul vechii arhitecturi ruse.[2]

Ecaterina a fost cucerită de amploarea acestui plan. S-a trecut imediat la realizarea construcției: vechile porți Tainițkie din Kremlin au fost demolate pentru turnarea fundației noului palat; se spune că numai o singură scară a lui costa cinci milioane de ruble. Dar lucrarea s-a împotmolit imediat după aceea. Se presupune că împărăteasa nu avusese de fapt intenția de a construi un pa-

---

[1] Unitate de măsură egală cu 2,16 m.

[2] Florea, *op. cit.*, p. 236.

lat-minune, ci că dorise numai să stârnească ecou în mediile occidentale și să alimenteze creditul financiar al Rusiei după războiul ruso-turc.

Se pare și că Bajenov însuși era urmărit de ghinion: a primit însărcinarea de a construi la Țarițîno un palat în stil maur-gotic sau pseudogotic, realizat în perioada 1775-1785. Abordarea volumelor și a fațadelor era strâns subordonată principiilor unanim acceptate în perioada clasicismului. Influența moștenirii rusești vechi și a celei gotice își spun, de asemenea, cuvântul, mai ales în detaliile decorațiilor. Cărămida zidurilor și piatra albă a detaliilor creează o gamă cromatică tradițională, de roșu și alb. Dar arcadele în formă de vârf de săgeată, aspectul ferestrelor, portalurile intrărilor, coloanele subțiri, specificul crenelurilor etc. nu își găsesc echivalente în istoria arhitecturii, ci sunt o dovadă incontestabilă a fanteziei creatoare a arhitectului rus.

Dar, așa cum am spus, Bajenov era urmărit de ghinion: va realiza proiectele, va începe lucrările, dar, când clădirile erau aproape ridicate, Ecaterina, din motive necunoscute, poruncește sistarea lucrărilor și chiar demolarea lor. Ansamblul va fi reconstruit parțial de M.F. Kazakov.

Tot în stil clasic au lucrat și alți arhitecți: G. Quarenghi (Institutul Smolnîi din Petersburg), I.E. Starov (palatul Taurida din Petersburg), M.F. Kazakov (clădirea Senatului și a Universității din Moscova).

2.5.4. Palatul Taurida

I.E. Starov (1745-1808) a studiat la Paris și în Italia. Cea mai reușită lucrare a sa a fost Palatul Tavriceski (Taurida) din Sankt-Petersburg, realizat între 1783 și 1789. Sala coloanelor din acest palat reprezentase în epocă o realizare uimitoare pentru întreaga Europă. La fel de interesantă este și aleea de coloane din sala Ekaterininski a acestui palat, pe care Quarenghi o va reproduce mai târziu în aer liber. Palatul Taurida a fost comandat de Ecaterina pentru favoritul ei, prințul Potiomkin, după victoriile împotriva turcilor în Crimeea-Taurida (1783-1789). Clădirea va deveni celebră în epocă pentru bogăția detaliilor și va ajunge un arhetip pentru conacele aristocraților ruși în ceea ce privește planul și schema exteriorului. Peste tot în Rusia încep să se construiască locuințe în care clădirea centrală este încununată cu o cupolă, iar construcțiile anexe laterale sunt legate de clădirea centrală prin pridvoare. O altă particularitate a Palatului Taurida este dată de contrastul frapant dintre exterior – fațadele severe – și interior, deosebit de festiv, aproape teatral, ascuns în spatele unor aparențe înșelătoare. De aici și impresia că palatul a fost creat în primul rând tocmai pentru punerea în valoare a spațiului interior. Starov va mai ridica în Sankt-Petersburg un alt edificiu celebru: Catedrala „Sf. Treime" din Mănăstirea „Aleksandr Nevski"

(1778-1790), și ea caracterizată printr-o mare simplitate și măsură, dar, în același timp, și prin eleganță și fast monumental.

2.5.5. Palatul de iarnă

În încheiere, să ne oprim asupra altei construcții celebre din Sankt-Petersburg: Ermitajul. Cunoscutul muzeu de artă este format din cinci construcții, legate una de alta: Palatul de Iarnă, Micul Ermitaj (ridicat în perioada 1764-1767, arhitect J.B.M. Vallen Delamotte), Vechiul Ermitaj (1771-1787, arhitect I.M. Felten), Noul Ermitaj (1839-1852, arhitect L. von Klenze) și Teatrul Ermitaj.

Se consideră că data întemeierii Ermitajului se situează undeva în anul 1764, când Ecaterina II a cumpărat la Berlin colecția Gotzkovski, conținând două sute douăzeci și cinci de tablouri aparținând în principal școlilor olandeză și flamandă. Cele mai multe dintre aceste opere de artă vor fi găzduite în apartamentele Palatului de iarnă, numit Ermitaj (din fr. *hermitage* 'loc de reculegere'); mai târziu numele se va extinde asupra întregii galerii de tablouri.

Se va continua achiziționarea tablourilor pentru palat, cumpărate din colecții particulare, în diferite orașe din străinătate (Dresda, Paris, Londra etc.). În anul 1774, catalogul galeriei înregistra deja un număr de două mii optzeci de lucrări. Pe lângă tablouri, Ermitajul achiziționa și colecții de gravuri și desene, antichități, opere de artă decorativă din Europa Occidentală, arme, monede, medalii, cărți (printre care și biblioteca lui Voltaire).

Palatul de iarnă, elementul central al ansamblului cunoscut sub numele de Ermitaj, este un adevărat monument de artă barocă. Prima „casă de iarnă" înălțată pentru Petru I a fost construită în 1711, pe malul canalului Zimniaia. A doua a apărut pe locul actualului teatru Ermitaj și a fost ridicată între anii 1716 și 1719 de arhitectul G.I. Mattarnovi, a fost reconstruită în 1720 sub comanda arhitectului D. Tresini. În 1732, Bartolomeo Rastrelli începe construcția celei de-a treia reședințe de iarnă, cu fațadele orientate către Neva și Piața Palatului. O a patra construcție, temporară, a fost înălțată tot de Rastrelli în 1755, la intersecția bulevardului Nevski cu cheiul râului Moika; va fi demolată în 1762. Cea de-a patra variantă, păstrată până în zilele noastre, a fost construită între anii 1754 și 1762 de același Rastrelli, pe locul unde se înălțase mai înainte al treilea proiect al Palatului de iarnă.

Construcția a fost ridicată sub forma unui pătrat închis, prevăzut cu o curte interioară; fațadele sunt îndreptate spre Neva, Amiralitate și Piața Palatului. Dimensiunile uriașe ale clădirii, care cuprinde peste o mie de încăperi, creează impresia de fast și măreție, de forță plastică ținută sub control. Fațadele luxuriante, împodobite cu ornamente în relief sofisticat, sculptura decorativă de dea-

supra parapetelor și numeroasele frontoane, grilajurile cu arabescuri și motive bogate, precum și interioarele și anfiladele acestora subliniază din plin destinația de gală a construcției.

Începând cu 1760 Palatul de iarnă devine reședința împăraților ruși. Între 1780 și 1790 anfilada sălilor de paradă, cu ferestrele deschizându-se spre Neva, este reconstruită în stil clasic de arhitecții G. Quarenghi și I.E. Starov. Într-un nou corp de clădire, care lega Palatul de Iarnă de Micul Ermitaj (arhitect Q. Quarenghi), va fi amenajată sala Gheorghievski.

Rusia nobiliară

1. Nobilimea rusă – scurtă prezentare

> În cea mai mare parte a secolelor al XVIII-lea
> și al XIX-lea, nobilimea a fost principalul susținător
> al imperiului, fiind pătura socială care îi întruchipa
> spiritul și răspundea de apărarea și administrarea sa.
> Nobilimea domina la Curte și în cancelarii, la popotele
> regimentelor, în saloane și săli de bal, la teatru și în sălile
> de conferințe. Ea purta hainele imperiului și vorbea
> limba acestuia. Imperiul era, într-adevăr, patria lor:
> „Patria noastră este Țarskoe selo", a scris o dată Puşkin.[1]
> Geoffrey Hosking

1.1. De la boieri la nobili

În urma contactului extins cu lumea occidentală, Boris Șeremetiev, unul dintre apropiații lui Petru cel Mare, va deveni, în 1705, primul nobil rus denumit conte (*graf*), după maniera apuseană. Acest eveniment va marca începutul unui proces de tranziție de la nobilimea mare, ale cărei putere și influență depindeau integral de favorurile obținute de la țar, la titlul de noblețe dobândit pe baza meritului personal[2]. Dar nici în acest caz Rusia nu va permite apariția unei nobilimi care să constituie un fel de contragreutate a puterii țarului. Înainte de Petru, nobilii (*dvoriane*), foștii boieri, aveau față de țar un statut asemănător cu al iobagilor (păstrând proporțiile, evident!), un fel de servitori ai Curții. Moscovia, Rusia veche, era considerată pe atunci domeniu personal al țarului, moșia sa personală, nobilii fiind definiți adesea drept sclavi ai țarului. La primul semn de

---

[1] *Rusia – popor și imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iași, 2001, p. 117.

[2] Cf. Orlando Figes, *Natasha's Dance. A Cultural History of Russia*, New York, 2002, p. 14.

trădare, nobilul își pierdea nu numai privilegiile, ci și pământul și șerbii, adică proprietățile dăruite anterior de către țar.

În fața împăratului nobilii nu crâcneau; dar își luau cu prisosință revanșa în fața supușilor lor, a șerbilor. Chiar și ei își dădeau foarte bine seama de situația în care se aflau. Vom cita, în acest sens, câteva considerații ale baronului Nikolai Vranghel, care surprinde foarte bine esența iobăgiei în imperiul rus în perioada 1847-1860:

> Împăratul Nicolae I își conducea supușii ca pe niște ocnași. Sistemul administrativ al imperiului său era întemeiat pe bătaie – cu ciomagul, cu biciul sau cu cnutul – pe întemnițare și surghiunire în Siberia, pe bunul-plac, samavolnicia și abuzurile celor sus-puși. Ca mai toți oamenii, tatăl meu era un produs al epocii sale, purta amprenta acesteia, așa că, pentru a nu fi considerat slab de înger, își ascundea cu grijă bunătatea sub o prefăcută asprime.
>
> Era deopotrivă brutal și milos, în felul său, firește. Nu putea înțelege decât suferințele fizice. Probabil că nici nu bănuia că ar exista și altfel de dureri. Pe atunci se socotea că ființe precum copiii, oamenii săraci, cerșetorii, nevolnicii și mai ales iobagii nu au suflet. Cu simțire erau înzestrate doar persoanele de vază și femeile frumoase, cu condiția să facă parte din lumea bună.
>
> Oamenilor din ziua de azi le e greu să-și imagineze grozăviile iobăgiei. Iobagul era un obiect de care proprietarul dispunea după bunul lui plac. Era dăruit altcuiva, despărțit de copiii săi, iar stăpânul îl bătea cât mai mult și ori de câte ori credea de cuviință. Acesta avea dreptul să-l trimită în surghiun în Siberia, să-l bage la casa de nebuni; chiar dacă legea nu-l îndreptățea la asta, stăpânul avea totuși posibilitatea să-și omoare iobagul în bătaie, fără ca astfel să-și atragă vreo pedeapsă. Nu puțini moșieri abuzau de puterea pe care o aveau.
>
> Dar nu numai iobagul era sclav. Și stăpânii erau sclavi, măcar în fapt, dacă nu de drept. Fiecare, oricine ar fi fost el, depindea de altcineva mai puternic, în stare să-l chinuiască după voință, fără să dea socoteală. Acesta, la rându-i, era supus altuia și mai puternic. E adevărat, stăpânii trăiau în îndestulare, iar iobagii în nevoie. Doar atât îi deosebea. Și unii, și alții erau sclavi.
>
> Într-o zi, eram prezent la un dineu de gală. Un general, aghiotant al împăratului, porunci unuia dintre meseni, om de vază, bogat, independent, pe care-l vedea pentru prima oară, să plece de acolo (domnul cu pricina

dăduse glas unei păreri care – ghinion! – nu-i fusese pe plac Excelenței-Sale). Iar persoana bogată și independentă s-a supus[1].

În Rusia veche, în pofida acestei dependențe necondiționate față de țar, cel care le asigura statutul, clasa nobililor începe să-și constituie treptat numeroase privilegii, care să o deosebească de ceilalți „servitori" ai țarului. Boierii reprezentativi formau Consiliul Boierilor, Duma, care aproba decretele țarului. Petru cel Mare va înlocui mai târziu, în 1711, Duma cu Senatul.

În acord cu rangul lor, nobilii trebuiau să facă față unor cheltuieli pe măsură. Însuși Petru cel Mare le impusese anumite standarde, deloc scăzute. Una dintre cele mai puternice familii nobiliare din secolul al XVIII-lea, cu un prestigiu păstrat intact și în secolele următoare, a fost cea a conților Șeremetiev. Se spune că erau de două ori mai bogați decât oricare altă familie aristocratică, cu excepția familiei imperiale. Aveau în posesie numeroase palate, de o opulență extraordinară, considerate adevărate opere de artă, care se distingeau nu numai prin arhitectură, dar mai ales prin picturi, sculpturi și mobilierul de interior. Cele mai renumite dintre aceste palate erau cel de la Ostankino și cel din Moscova, la Kuskovo. Cel de la Ostankino, unde se va dezvolta un teatru renumit în epocă, fusese obținut în urma mariajului lui Piotr Șeremetiev cu Varvara Cerkasskaia, moștenitoarea unei alte familii foarte bogate. Numai cu servitorii se cheltuiau sume care pentru unii erau extravagante, incredibile, suportate cu greu de bugetul familiei. Nobilii erau angrenați într-o viață de lux ce presupunea, mai ales pentru păstrarea blazonului, organizarea la conacele lor a numeroase baluri și banchete.[2] La palatul din Petersburg al nobililor Șeremetiev, de pe strada Fontanka, existau 340 de servitori; pe toate proprietățile lor aveau în subordine peste o mie de angajați[3]. Păstrând proporțiile, situația era asemănătoare în cazul nobililor de mai mică însemnătate. Tot din studiul lui Orlando Figes aflăm că pe la 1800 un mic nobil de provincie avea la îndemână, pentru scurta lui călătorie anuală la Moscova, o trăsură trasă de șase cai danezi, patru vizitii, doi călăreți înaintași, doi servitori în livrea; la moșie se aflau doi maeștri bucătari, un valet

---

[1] Baron Nikolai Vranghel, *Memorii. 1847-1920*, traducere de Mihaela Cernăuți, Ed. Fides, Iași, 2001, pp. 6-8.

[2] Care au rămas legendare, prin frecvența lor și numărul mare de invitați. După o mențiune anecdotică, aparținând fabulistului Ivan Krîlov, se întâmpla să fie prezenți acolo invitați despre care nimeni nu știa cine sunt! De aici și expresia „pe socoteala lui Șeremetiev", care făcea referire la oportunitățile de gratuitate cu orice ocazie.

[3] Figes, *op. cit.*, p. 20 Prin comparație, istoricul englez menționează una dintre cele mai importante familii din Anglia, Devonshire, care avea, prin anii 1840, la Chatsworth un personal format numai din optsprezece persoane!

și un ajutor, un majordom și patru ușieri, un coafor personal și doi croitori, șase cameriste, cinci spălătorese, opt grădinari, șaisprezece bucătărese și alți angajați.

În ceea ce privește vestimentația (haina îl face pe om...), niciun efort nu era prea mare pentru a crea imaginea necesară, adecvată rangului. Asemeni tatălui său, Piotr, Nikolai Șeremetiev avea și el cu ce se lăuda. Un inventar de la 1806 al garderobei sale este, credem, o dovadă grăitoare a statutului său nobiliar: 37 de uniforme de curte cusute cu fir de aur, din cașmir verde-închis sau maro; 10 costume de seară la un rând și 18 la două rânduri, 54 de redingote, 2 haine de blană albă, de urs polar și de lup alb; 6 haine de blană maro, 17 sacouri de lână, 119 perechi de pantaloni (53 albi, 48 negri), 14 cămăși de noapte din mătase, 2 dominouri din tafta roz, pentru mascarade; două costume venețiene din tafta neagră tivită cu satin alb și albastru, 39 de caftane din mătase franțuzească, brodate cu fir de aur și argint, 8 caftane de catifea, 63 de veste, 42 de eșarfe, 82 de perechi de mănuși, 23 de tricornuri, 9 perechi de ghete și peste 60 de perechi de pantofi. Și lista poate continua...[1]

1.2. Nobilime ereditară – nobilime dobândită

Nobilimea se împărțea în două categorii: nobilimea ereditară și nobilimea dobândită.

Pentru câteva familii, nobilimea ereditară își avea sorgintea în epoca primilor suverani. Numele celor mai vechi apropiați ai țarilor (*boiare*) este înregistrat într-un catastif numit „a șasea carte" (*șestaia kniga*), care își sistează însemnările la începutul secolului al XVIII-lea. Pentru a slăbi puterea acestor iluștri slujitori, Petru cel Mare va institui tabelul rangurilor și-și va aroga dreptul de a crea prinți, conți și baroni după bunul lui plac, mai ales pentru aceia care se evidențiaseră pe câmpul de luptă. Intenția lui Petru era ca nobilimea să devină o categorie socială cu privilegii obținute prin merit și distincție personală, în serviciul statului, evident. „Nu vom acorda nimănui niciun rang până ce nu ne va fi făcut servicii nouă și patriei!", aceasta era lozinca țarului. Așa că, după ce urca încet-încet pe scara socială, fiecare supus își putea îmbunătăți poziția de start. Mai mult, ca o culme a democratizării, Petru cel Mare și succesorii lui vor încuraja o altă tendință: posibilitatea ca persoane fără ascendent nobil să dobândească titlul nobiliar, cu drept ereditar sau nu; însă despre aceasta vom discuta în detaliu în secțiunea dedicată Tabelului rangurilor și sistemului funcționarilor statului.

---

[1] Figes, *op. cit.*, pp. 21-22.

Ascensiunea socială presupunea, pentru tinerii nobili, pregătirea într-un domeniu util statului. Tinerii erau nevoiți să dea examen în domeniul ales, după care puteau intra în administrație, începând cu treapta cea mai de jos. Pentru a-i stimula și mai mult, țarul le permitea să se căsătorească numai după obținerea unui certificat de competență în matematică și geometrie – adevărate certificate de maturitate. În practică această condiție se va dovedi greu de aplicat, așa că Petru va renunța la ea.[1]

Prin Carta Nobilimii, promulgată de Ecaterina a II-a, noblețea era „o distincție ereditară rezultată din calitățile și virtuțile unor oameni remarcabili din trecut, care s-au distins prin fapte și care, după ce au făcut din serviciul lor o datorie de onoare, au dobândit titlul de nobili pentru descendenții lor"[2]. De aceea, asociația nobililor din fiecare regiune înregistra apartenența nobiliară în Registrul local al Nobilimii și putea elibera, la cerere, dovada prețioasă a viței nobiliare.

Blazoanele oficiale ale nobilimii ruse cuprindeau cinci elemente: prinți, conți, baroni, nobili fără titlu a căror noblețe era anterioară lui Petru I și nobili fără titlu a căror noblețe era posterioară domniei acestui împărat. Denumirea de Mare Duce (*velikii kniazi*) era folosită pentru membrii familiei imperiale. Titlul princiar se transmitea urmașilor direcți, de ambele sexele. Conții ruși erau la fel de numeroși ca și prinții; printre cele mai vechi familii de conți se numără, de exemplu, Golovin, Șeremetiev și Tolstoi. Titlul de baron nu se conferea în Rusia decât foarte rar și mai ales bancherilor sau marilor industriași de origine străină.

Privilegiile nobilimii au fost consolidate după reformele împărătesei Ecaterina a II-a. Asociațiile nobililor începuseră să înființeze instituții de învățământ proprii, școli cu internat, pensionate pentru băieți și fete și, ulterior, corpuri de cadeți. Și statul a deschis câteva școli, accesibile numai nobililor din cauza costului ridicat și al politicii de admitere exclusiviste: Corpul de Paji, Școala de Sublocotenenți ai Gărzilor, Liceul „Alexandru" din Țarskoe Selo, Școala Imperială de Drept. Absolvenții acestor instituții beneficiau de numeroase avantaje sociale, fiind chiar scutiți de unele trepte ale Tabelei Rangurilor[3].

Un moment de cumpănă pentru toți nobilii va fi reprezentat de valul emancipării iobagilor, sub domnia lui Alexandru al II-lea, proces care va zdruncina serios situația și averea nobilimii. Alexandru al III-lea îi va reda o oarecare importanță, încredințându-i, prin persoana mareșalilor și a comandanților, supra-

---

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 70.

[2] *Apud* Hosking, *op. cit.*, p. 120.

[3] Hosking, *op. cit.*, pp. 120-121.

vegherea guberniilor și provinciilor și înființând o bancă de stat a nobilimii care să-i ajute pe moșieri prin acordarea de credite ieftine.[1]

Conform datelor recensământului din 1859, în anii '50 ai secolului al XIX-lea existau în Rusia circa 103.000 de nobili-moșieri. Dintre aceștia, 41% erau mici proprietari, care nu dețineau mai mult de 20 de suflete de țărani. Conform relatărilor contemporanilor, acești mici nobili, care își aveau domiciliile în conacele lor de la țară, duceau o viață care nu se deosebea deloc de a țăranilor în mijlocul cărora trăiau. Însă cel mai de preț lucru al lor era vechimea rangului nobiliar, din care își făceau, evident, un mare titlu de glorie.[2] Din rândurile lor se selectau cu precădere funcționarii de stat, care căpătau, astfel, o sursă suplimentară de venit. Tot ei erau aceia care alegeau funcționarii inferiori din administrația locală.

1.3. Adunările nobiliare

În mod tradițional, nobilimea din fiecare gubernie constituia un corp de nobili, o societate autonomă care se diviza în tot atâtea grupuri câte județe avea gubernia. O dată la trei ani, nobilimea din gubernie se reunea într-o adunare a nobilimii. Cu aceste ocazii se alegeau persoanele care aveau să exercite anumite funcții pe perioada următorilor trei ani, se examina lista membrilor nobilimii din gubernie (cartea genealogică), se alimenta fondul social al nobililor din gubernie prin cotizații voluntare. La nevoie, în aceste adunări se redactau și petițiile adresate Majestății Sale Imperiale. O comisie numită adunarea delegaților nobilimii constituia o reprezentanță permanentă a nobilimii din fiecare gubernie, compusă din câte un membru din fiecare județ și dintr-un președinte, mareșal al nobilimii, ales pe trei ani. O „cameră de tutelă a nobilimii" se ocupa de minori și de inapți, asigurând administrarea bunurilor lor.[3]

Adunările nobiliare (*Blagorodnîe sobrania*) încep să fie organizate în timpul Ecaterinei a II-a, în săli speciale, unde se puteau aduna până la cinci mii de persoane. În Moscova, prima asemenea instituție a apărut în 1783, având structura unui club privat din care putea face parte nobilimea ereditară, atât bărbați, cât și femei. Adunarea nobiliară era condusă de douăsprezece persoane alese (în fiecare an se alegea o treime a conducerii), membrii de rând fiind obligați să plătească o cotizație anuală. După un an, Adunarea își va găsi un sediu permanent în casa fostului guvernator general moscovit V.M. Dolgorukov, la

---

[1] Henri Troyat, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Humanitas, București, 1993, p. 134.

[2] S.G. Pușkariov, *Rossija v XIX veke*, NewYork, 1956, p. 57.

[3] *Ibidem*, pp. 134-135.

intersecția străzii Bolșaia Dmitrovka cu Ohotnîi Riad. Imobilul va fi refăcut în perioada 1784-1787 de arhitectul M.F. Kazakov. El va ridica pe suprafața tuturor construcțiilor din proprietate o clădire monumentală, având ca element central o sală cu coloane, sală de paradă, renumită în Moscova acelor vremuri.[1] De-a lungul timpului, edificiul va suferi numeroase modificări, inclusiv adăugarea unor niveluri superioare.

Menirea principală a acestor instituții era coagularea reprezentanților nobililor din regiune, mai ales când trebuiau luate decizii pentru comunitatea din care făceau parte. Aici aveau loc și ședințele Clubului gubernial al nobilimii, ale zemstvei guberniale și ale altor evenimente, dar și ședințele ordinare și extraordinare. În clubul nobilimii din Moscova vor lua cuvântul însuși împăratul Alexandru al II-lea, care a vorbit, în 1856, despre necesitatea abolirii iobăgiei, și Dostoievski, în ajunul inaugurării statuii lui Pușkin, când își va rosti celebra cuvântare consacrată marelui poet.

Adunarea din Moscova și-a dezvoltat, de-a lungul timpului, o bogată bibliotecă. La concertele organizate aici au participat P.I. Ceaikovski, N.A. Rimski-Korsakov, S.V. Rahmaninov, F. Liszt și mulți alții.

Printre cele mai importante manifestări găzduite de adunările nobilimii se numărau balurile, petrecerile și seratele dansante, organizate pentru a oferi familiilor participanților o modalitate plăcută de petrecere a timpului liber, mai ales iarna. Aceste evenimente aveau și un alt obiectiv, nu la fel de manifest, acela de a realiza inițierea tinerilor în societate. Fără a se diferenția concret de cluburile propriu-zise, aceste adunări nobilare ofereau membrilor lor posibilitatea de a se întâlni și de a dialoga pe teme diferite, de a petrece plăcut timpul, de a citi revistele apărute în țară; în general, se realiza o mai mare apropiere a membrilor adunării în vederea slujirii, în comun, a orașului din care făceau parte și în care își desfășurau activitatea.[2]

Adunările de acest tip, care inițial primeau aprobarea de funcționare din partea guvernatorului local, încep să se supună, din 1841, canoanelor Ministerului de Interne. Inițiativa organizării unei asemenea adunări trebuia să vină nu din partea militarilor, ci a aristocrației locale și funcționarilor, cu acordul superiorilor lor. Directiva ministerului conținea prevederi clare și în privința structurii sociale a participanților: „militarii trebuie să fie îmbrăcați în uniformă, cei ci-

---

[1] După Revoluție, instituția va fi lichidată, în clădirea Adunării mutându-se sindicatele (a primit numele de Dom soiuzov). Aici vor avea loc congresele Cominternului și alte manifestări oficiale. Din ianuarie 1924, după moartea lui Lenin, s-a instituit tradiția ca în Sala coloanelor să se organizeze ceremoniile funerare consacrate unor importanți membri de partid și de stat.

[2] A.I. Kuprianov, *Gorodskaja kul'tura russkoj provincii. Konec XVIII – pervaja polovina XIX veka*, Moscova, 2007, p. 175.

vili – în frac, cu excepția negustorilor mari, care trebuia să-și păstreze costumul național; la dansuri puteau participa numai negustorii care se îmbrăcau în frac, celor care se îmbracă în sacouri, surtucuri și caftane scurte nu li se dă această permisiune"[1]. În mod tradițional, balurile se organizau săptămânal, în serile de marți. În sala fastuoasă aveau loc și recepțiile organizate cu prilejul sosirii la Moscova a împăraților ruși.

Un asemenea bal organizat iarna la Moscova atrăgea toată nobilimea rusă din provincie, fiind cu adevărat un eveniment de excepție. Sezonul balurilor începea pe 24 noiembrie, de ziua onomastică a împărătesei Ecaterina, și se încheia pe 21 aprilie, dacă nu cădea în zi de post. Participanții soseau la bal începând cu ora 6 seara și plecau spre miezul nopții. Ceremoniile fastuoase începeau cu sosirea în carete, care mai de care mai elegante. În timpul lui Petru cel Mare asemenea trăsuri erau rare, dar, cu timpul, încep să fie importate din străinătate. În timpul Annei Ivanovna numărul lor ajunsese la 100, multe dintre ele fiind atelaje extrem de luxoase, cu roți și lemnărie aurite, dublate cu catifea. Ecaterina a II-a fost nevoită chiar să ia măsuri în acest sens, pentru a limita luxul nobililor și pentru a se evita înghesuiala la intrarea principală a sălilor de bal: se va stabili cine în ce trăsură trebuia să-și facă apariția, câți cai trebuia să aibă echipajul și alte asemenea detalii.

1.4. Elementul francez în societatea nobiliară

Una dintre primele urmări ale reformelor lui Petru a fost, după cum am văzut, remodelarea vechilor boieri și transformarea lor într-o aristocrație europeană. Acest proces presupunea învățarea bunelor maniere, a codurilor vestimentare și, mai ales, a limbilor străine. Franceza va fi limba aleasă ca limbă oficială, a Curții. Nobililor le-a fost impusă moda europeană a distracțiilor de salon; ei erau obligați să poarte o conversație plină de grație, să danseze menuet, să bea cafea și să fumeze pipă (obicei olandez, preluat cu mare plăcere de împărat) și, în general, să poarte fără să crâcnească croielile occidentale. Petru cel Mare verifica în persoană aceste inovații și supraveghea nemilos progresele supușilor.

Asemenea lui Ivan cel Groaznic, care încercase anterior, prin *Domostroi*, să cizeleze moravurile supușilor și să-i învețe ce e bine și frumos pentru ei, Petru stimulează tipărirea cărților de bune maniere, cea mai cunoscută dintre ele fiind *Iunosti cestnoe zerțalo* (Oglinda cinstită a tinereții). În această privință se va adopta modelul german, dar indicațiile semănau cu acelea ale protopopului

[1] *Ibidem*, p. 158.

Silvestru: nu trebuia să scuipi mâncarea din gură, să nu-ți cureți dinții cu cuțitul, să-ți sufli nasul cu grijă pentru a nu stârni atenția etc.

Dorința lui Petru ca supușii săi să se comporte ca niște europeni s-a manifestat uneori și sub forma unui protest declarat față de tot ce este rusesc. Una dintre cele mai cunoscute instituții culturale rusești era baia de abur, atestată încă din perioada medievală de către străinii ce vizitau Rusia. Nobilii aveau pe moșie o baie proprie, iar în sate și orașe se aflau cel mai adesea băi comunale. Străinii îi priveau oripilați pe rușii care se îmbăiau de trei ori pe săptămână. Dar pentru ruși acest obicei reprezenta o manifestare a spiritului național: străini erau aceia care se spălau foarte rar! Cu toate eforturile lui Petru, care le impunea supușilor construirea de băi după fasonul occidental, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea fiecare mare palat din Petersburg își va avea propria baie![1]

Dacă în timpul lui Petru cel Mare influența occidentală este de proveniență olandeză, în vremea împărătesei Anna Ivanovna este germană. Abia cu Elisabeta și cu preferința ei declarată pentru Iluminism accentul se va deplasa definitiv spre Franța. Împărăteasa Elisabeta (1741-1762) era strâns legată de această țară prin relații personale. „Nimic n-o să-mi poată alunga din inimă Franța", spunea ea. „Toți Razumovskii, Șuvalovii, Voronțovii, Dașkovii, toți demnitarii și toți favoriții curții se îmbrăcau *à la française*, mâncau *à la française*, gesticulau *à la française*, aveau în casă numai mobilă venită din Franța și scriau franțuzește la fel ca în propria limbă"[2], spunea Pompiliu Eliade. Pe plan cultural, personalitățile ruse întrețineau o corespondență susținută cu oamenii de litere francezi. Antioh Cantemir, pe atunci ambasador la Paris, avea relații apropiate cu Montesquieu, iar prințesa Dașkova coresponda cu Diderot. La rândul ei, Elisabeta îi scria lui Voltaire, care, în această perioadă, a fost impulsionat („cointeresat") de suverana rusă să realizeze celebra *Histoire de Pierre le Grand*. Ca și în timpul lui Petru cel Mare, mulți tineri au fost trimiși la studii în străinătate. Interesant este și că numărul de ruși trimiși în străinătate, pe atunci în Franța, era așa de mare încât comunitatea rusă de acolo a considerat că este necesară construirea unei biserici ortodoxe ruse la Paris.[3]

Conform modelului francez, la Petersburg s-au întemeiat o academie de arte și una de științe, cu concursul câtorva artiști și savanți francezi. Sub aceeași

---

[1] Figes, *op. cit.*, p. 46.

[2] *Apud* Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 140.

[3] *Apud* Eliade, *op. cit.*, p. 141.

puternică influență s-au situat și literatura și teatrul rus, la începuturile lor pe atunci.

Reformele efectuate de Ecaterina a II-a au fost continuate pe direcția imprimată de modelul francez. Împărăteasa primea sfaturi concrete de la personalitățile importante ale vremii : Voltaire, Diderot, Mercier de la Rivière, Bernardin de Saint-Pierre, Grimm, d'Alembert, doamna Geoffrin și mulți alții. Inspirația multora dintre inițiativele acestei epoci vor proveni din modelul francez. Bunăoară, „Instrucțiunile" pentru redactarea noului cod erau impregnate de ideile lui Montesquieu și Beccaria, pensionul Smolnîi respecta, în mare parte, indicațiile lui Diderot, iar la conducerea lui fusese numită o franțuzoaică, Mme Lafond... acestora li se adăugau pictorii și sculptorii francezi chemați să imortalizeze realizările din Rusia, contribuind, în acest fel, la formarea unei arte naționale pe malurile Nevei.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, multe familii nobile ruse ajung să vorbească franceza nu numai în înalta societate, ci și acasă, rusa devenind mijlocul de comunicare cu servitorii, iobagii și cu copiii foarte mici. Și românii, care intrară în contacte nemijlocite cu rușii, mai ales după campaniile militare din 1796 și 1806, au rămas plăcut surprinși de fluența francezei vorbite de aceștia. Pompiliu Eliade, un ecou al opiniilor încetățenite în epocă, spunea : „românii socoteau că rușii vorbesc franțuzește aproape mai bine decât cei câțiva francezi, secretari sau preceptori, pe care îi cunoscuseră personal ; rușii foloseau o franceză mai rafinată, care seamănă mai puțin cu vorbirea obișnuită și se apropia mai mult de cea a scrisorilor lui Voltaire – ba chiar exagerau puțin, pronunțând-o afectat și fermecător. Până la mijlocul secolului al XIX-lea va rămâne un fel de ideal pentru cei care își fac studiile în Principate să poată « vorbi și pronunța franceza ca un general rus »"[1].

Interesul excesiv pentru cultura europeană și, în special, pentru limba franceză poate fi înțeles mai ales în condițiile concurenței la care erau supuse familiile nobiliare vechi din partea funcționarilor de origine inferioară, viitori nobili și ei. „Într-o perioadă în care importanța obârșiei începuse să scadă și noi aspiranți la statutul de nobil se îmbulzeau dinspre păturile inferioare, educația și cultura europeană reprezentau cea mai sigură cale de a realiza această delimitare"[2]. Pentru a fi critici până la capăt, trebuie să mai spunem că francitatea nu era, de cele mai multe ori, chiar o calitate. Baronul Vranghel, pe care l-am mai citat în textul de față, își explică într-un mod inedit preferința rușilor din elită pentru franceză : „Bunicii mei – și toată generația lor – gândeau, vorbeau și scriau în

---

[1] Eliade, *op. cit.*, pp. 147-148.

[2] Hosking, *op. cit.*, pp. 119-120.

franceză. Toată cultura lor provenea din Franța. Mai mult încă, mentalitatea rușilor e la fel cu cea a francezilor. Nici unii, nici alții nu se pot concentra asupra detaliilor, precum fac rasele germanice, ci sunt înclinați să sintetizeze. Au un orizont mai vast decât al altor popoare. Acesta este meritul lor cel mare și, probabil, principalul lor defect. Așa că societatea rusă vede în Franța o a doua patrie"[1].

Un moment important în transformarea rușilor într-o elită cultă și rafinată l-a constituit anul 1762, când Petru cel Mare i-a scutit pe nobili de obligația de a face serviciu în slujba statului. Mai târziu, reforma administrației locale și promulgarea Cartei Nobilimii de către Ecaterina a II-a vor consolida poziția nobilimii de clasă socială privilegiată[2]. La început, nobilii din preajma curții – Potiomkin, Platon Zubov, Nikita Panin, Bezborodko, Ostermann, Markov, Galițîn, Ivan Betkoi – vor încerca să fie pătrunși cât mai mult, ei și familiile lor, de acest spirit franțuzit: fiecare își asigură un secretar, un pedagog, un angajat francez, care vor exercita asupra lor o influență considerabilă. Frenezia franceză, cum a fost numită, cucerește capitala și fiecare, tânăr sau bătrân, se bucură cum poate de cât mai multe dintre beneficiile europenității. Să-l citâm pe Vladimir Fedorovski, care prezintă scene cotidiene din viața celor mai exigenți dandy din Rusia:

> Pușkin devenise un european la Petersburg. Afișa o ținută incredibilă. Cu un joben cu boruri largi, capă închisă la culoare pe umeri, ceas Breguet în jiletcă, cizmele lustruite, pantaloni crem-citron și o blană în jurul gâtului, intra ca un erou în plină iarnă: „La căderea nopții el s-aruncă-n sanie./ „La gară!" strigă cu putere.../ Fulgi de nea/ îi adastă pe guleru-i de castor...". Frenezia franceză era pe-atunci în toi în capitala imperiului. Restaurantele cele mai în vogă erau desigur franțuzești, și ce nu făceau petersburghezii ca se cineze la Andrieu, unde meniul era renumit! Iar când Pușkin rostea un toast ridicând cupa de șampanie, aceasta conținea băutura făcută celebră printre ofițerii țarului de către văduva Cliquot.[3]

Rusa rămâne limba instituțiilor de stat, a literaturii serioase și a slujbelor religioase (în varianta veche), așa că nu va fi eliminată total din cultura înaltă sau din vorbirea politicoasă[4]. Mai mult, în 1783 se înființează Academia Rusă, al cărei obiectiv principal era acela de a sistematiza vocabularul și sintaxa limbii ruse. Ca urmare, în perioada 1789-1794 vede lumina tiparului un dicționar

---

[1] *Op. cit.*, p. 24.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 120.

[3] Vladimir Fedorovski, *Sankt-Petersburg – poveștile de dragoste ale unui oraș*, Humanitas, 2005, p. 100.

[4] Hosking, *op. cit.*, p. 119.

normativ, iar în 1802 o gramatică. Toți oamenii de cultură încep, din secolul al XIX-lea, să tragă semnale de alarmă referitoare la pericolul înstrăinării față de cultura maternă. Sugestive în acest sens sunt cuvintele lui Dostoievski:

> În marea lor majoritate, rușii, sau cel puțin rușii din înalta societate, de foarte mult timp nu se mai nasc cu o limbă vie, ci doar apoi își însușesc una artificială, în timp ce limba rusă aproape că o învață în școală, după gramatică (...).
>
> Mi se va spune că, dacă tot trebuie să „învățăm" o limbă vie, atunci e totuna dacă e rusă sau franceză; problema e însă că, pentru un rus, limba rusă e totuși mai ușoară, în pofida tuturor bonelor, a mediului, iar de această ușurință, cât nu e prea târziu, trebuie neapărat să profităm. Pentru a asimila cât mai firesc această limbă rusă, fără un efort prea mare și fără a recurge doar la știință (desigur, prin știință nu înțeleg doar gramatica școlară), copilul trebuie neapărat s-o deprindă încă de mic de la dădacele ruse, de la o Arina Rodionovna, fără ca părinții să se teamă că dădaca îi va insufla odraslei lor cine știe ce prejudecăți, despre cele trei balene, spre exemplu (Doamne, păi balenele o să-i rămână pentru totdeauna în minte!); în plus, părinții nu trebuie să se teamă de oamenii simpli și nici chiar de servitori, de care li se sugerează să se ferească. Apoi, la școală, trebuie învățate pe dinafară monumentele noastre de limbă, din cele mai vechi timpuri, din letopisețe, din bîline și chiar din slavona bisericească, și neapărat pe dinafară, chiar în pofida caracterului retrograd al acestui procedeu de învățare pe de rost[1].

„Limba rusă vie nu-și va face apariția decât atunci când ne vom uni total cu poporul"[2], spunea tot Dostoievski, a cărui filosofie avea în vedere apropierea cât mai strânsă și mai grabnică de popor. Lev Nikolaevici Tolstoi va explica tot într-un mod naiv întoarcerea spre popor. Celebra scenă a dansului Natașei cu șalul, în spiritul dansurilor populare rusești, care rezonau în sufletul tinerei fete, denotă un mare idealism: trezirea instantanee a „glasului strămoșilor" în tânăra Natașa, atât de bine formată în spiritul civilizației aristocratice urbane, nu este aproape deloc convingătoare[3]. Dar teza lui Tolstoi rămâne legitimă. Fie că este

---

[1] F.M. Dostoievski, *Jurnal de scriitor. 1876. Iulie și august*, în *Jurnal de scriitor*, vol. II, traducere de Adriana Nicoară, Marina Vraciu, Leonte Ivanov și Emil Iordache, Ed. Polirom, Iași, 1998, pp. 75-76.

[2] *Ibidem*, p. 78.

[3] „Natașa își aruncă de pe umeri basmaua în care fusese înfășurată, veni de-a fuga în fața unchiului și, punându-și mâinile în șolduri, își săltă umerii și se opri locului. (..) Unde, cum și când sorbise din aerul rusesc pe care îl respira — fata asta de conte, crescută sub supravegherea unei emigrante franceze —, când sorbise acest duh, de la cine luase ea aceste gesturi, pe care savantlâcul acelor *pas-de-châle* ar fi trebuit de mult să le înăbușe ? Căci duhul acesta și

vorba de Natașa, fie de Levin, nobilii ruși trebuiau să-și redeschidă sufletele, să le lase să rezoneze cu tradițiile vechi, ale poporului, să vină în întâmpinarea acestora pentru a-și modela viața împreună. În secolul al XIX-lea se va încerca, pe mai multe căi, apropierea de limba națională, mai ales prin intermediul literaturii. Însă saloanele literare care reuneau pe lângă nobili și oameni de litere consacrați – scriitori, critici, editori –, vor apărea în societetea rusă tot după model francez.

> Subiectul conversației nu erau chestiunile filosofice, dar nici bârfele sau poveștile. Literatura rusă sau străină, evenimentele din Europa – în special activitatea marilor oameni de stat de atunci din Anglia, Canning și Huskisson – reprezentau cel mai adesea conținutul discuțiilor noastre însuflețite. Seratele acelea (...) ne împrospătau și ne hrăneau sufletul și mintea, lucru deosebit de sănătos în atmosfera sufocantă din Sankt-Petersburg[1].

Imediat după absolvirea liceului, Pușkin și-a dorit din tot sufletul să publice un volum de poezii în limba rusă, dar niciun editor nu a fost interesat de așa ceva. Cititorii ruși preferau opere franceze și germane, mai rar englezești, evident, în original. Autorii cei mai citiți la Petersburg erau Voltaire, Mme de Genlis, La Fontaine...[2]

După Revoluția Franceză din 1789, imaginea idilică a rușilor despre Europa începe să se fisureze. Iar după declanșarea războiului cu Franța, în 1805, se observă o creștere puternică a valului de naționalism și de francofobie, mergând până la acceptarea masivă a limbii ruse în conversație și până la consumul declarat al unor produse neaoșe, cum ar fi kvasul, vodca, ciorba de varză acră, în detrimentul specialităților culinare franceze.

---

gesturile care-l exprimau erau tocmai acel inimitabil și cu neputință de însușit suflet rusesc, pe care-l așteptase unchiul de la ea. De cum se oprise în fața lor fata, zâmbindu-le cu un aer ceremonios, mândru, dar hâtru și vesel, teama de la început, care-i cuprinsese atât pe Nikolai, cât și pe ceilalți, la gândul că Natașa nu va izbuti să danseze așa cum trebuie, se spulberă și toată lumea începu s-o admire. (...) Natașa dansă atât de bine și atât de exact și le împlini cu atâta artă așteptările, încât Anisia Feodorovna, care-i dăduse la timp batista, fără de care nu se poate, râdea printre lacrimi, privind-o pe această contesă subțirică și grațioasă, atât de străină de ea, crescută în mătase și catifea, care putea simți tot ceea ce simțea și Anisia, și tatăl Anisiei, și mătușa, și mama ei, și fiecare rus în parte" (L.N. Tolstoi, *Război și pace*, I-IV, traducere de Ion Frunzetti și N. Parocescu, Ed. Univers, București, 1985, vol. II, pp. 305-306).

[1] *Apud* Hosking, *op. cit.*, p. 206.

[2] Fedorovski, *op. cit.*, p. 99.

> Le noble russe, le seul Russe qu'on puisse voir dans l'étrange et bien connaître dans son pays, a effectivement une grande aptitude à s'identifier avec les opinions, les moeurs, les manières et les langues des autres nations. Il sera frivole comme un ci-devant petit-maître français, fou de la musique comme un Italien, raissonable comme un Allemand, singulier comme un Anglais, bas comme un esclave et fier comme un républicain. Il changera de goût et de caractère aussi facilement que des modes, et cette souplesse d'organes et d'esprit est sûrement un trait qui le distingue.[1]

2. Viața la conac

> Casa noastră era ceea ce se numeşte o casă „cu de toate", cum, de altfel, aveau, de obicei, oamenii cu familie mare din provinciile mai îndepărtate de sate. O curte întinsă, ba chiar două, cu multe acareturi : locuință pentru argați, grajduri, cocini, magazii, hambare, cotețe și o baie cu aburi. Cai, vaci, ba chiar şi capre şi berbeci, găini şi rațe populau amândouă curțile. Hambarele, pivnițele și gheţăriile erau ticsite cu rezerve de făină, de diferite cereale și felurite alte provizii pentru hrana noastră și a numerosului nostru personal. Pe scurt, o întreagă moşie, un sat.[2]
>
> I.A. Goncearov

2.1. Arhitectura şi interioarele conacelor

Mai ales din pricina restricțiilor de a folosi piatra ca material de construcție, multe dintre casele nobiliare erau construite din lemn acoperit cu stucatură, pentru a crea aparența unei structuri de piatră. Existau și cazuri în care parterul era ridicat din piatră, iar etajul din lemn. Uneori, fațada dinspre stradă avea numai parter, iar partea dinspre curte a casei avea și etaj, mai scund, pentru ca proprietarul să plătească un impozit mai mic. Orice casă care se respecta, chiar

---

[1] Charles-François Philibert Masson, *Mémoires secrets sur la Russie*, 1800, *apud* Claude de Grève, *Le voyage en Russie. Anthologie des voyageurs français aux XVIIIe et XIXe siècles*, Robert Laffont, Paris, 1990, p. 1187.

[2] I.A. Goncearov, *Amintiri*, în *Luna mai la Petersburg. Nuvele, schițe, amintiri*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Maria Roth, Editura pentru literatură universală, București, 1963, p. 277.

și cele cu un singur etaj, aveau o locuință pentru portari, cel mai adesea în curte, în apropierea porților.

Prima încăpere o constituia vestibulul, prevăzut cu dulapuri și cuiere pentru îmbrăcăminte, în preajma căruia se afla camera valeților. Dacă familia avea mai mulți servitori, existau cu siguranță mai multe camere pentru aceștia. Într-un conac nobiliar bogat existau zece-cincisprezece servitori: doi valeți, cameriste, doici, administrator, spălătoreasă, bucătar, spălătoreasă de vase, vizitiu, portar, grădinar. Sub scară era amplasată cămara sau, dacă nu exista scară, pe partea opusă camerei valeților, chiar din holul de la intrare.

În mod normal, o casă obișnuită avea șapte-opt camere: două camere de oaspeți, o cameră de odihnă, din care nu lipsea canapeaua, un dormitor, un cabinet, o cameră a copiilor, o sală de dans și o sufragerie. Camerele erau acoperite cu tapet cu model, înflorat sau simplu, în funcție de modă, iar tavanele puteau fi decorate cu stuc aurit. Printre piesele de decor se numărau statui și statuete de bronz, catifea, goblenuri, tablouri, oglinzi, ceasuri și pendule. Podeaua era acoperită cu parchet, uneori și cu covoare. După cum descriu observatorii străini, care veneau în vizită mai ales la mari aristocrați, nu existau mari diferențe între Rusia și Europa occidentală în privința interiorului locuințelor:

> Un appartement russe confortable réunit toutes les recherches de la civilisation anglaise et française; au premier coup d'oeil, on pourrait se croire dans le West End ou le faubourg Saint-Honoré; mais bientôt le caractère local se trahit par une foule de détails curieux. D'abord la madone byzantine avec son enfant, montrant leur faces et leur mains brunes à travers les découpures des plaque d'argent ou de vermeil qui représentent les draperies, miroite aux lueurs d'une lampe toujours allumée, et vous avertit que vous n'êtes ni à Paris ni à Londres, mais bien dans la Russie orthodoxe, dans la sainte Russie.[1]

Camerele de oaspeți, ale căror ferestre dădeau de regulă spre stradă, erau pline de sofale și canapele, fotolii, mese asortate. Pe măsuțe se găseau albume cu versuri, bibelouri de porțelan. Vesela de porțelan era păstrată în dulapuri și, dacă era prețioasă, trebuia expusă vederii. Pe pereți se aflau numeroase candelabre. În sfârșit, din camere nu lipseau sobele de teracotă, cu modele uneori foarte sofisticate[2]. Alte elemente, uneori numai de decor, erau paravanele, pianul (evident, unul trebuia să se găsească și în sala de dans). Nu puține erau

---

[1] Théophile Gautier, *Voyage en Russie*, 1866, *apud* de Grève, *op. cit.*, p. 842.

[2] M.V. Korotkova, *Putešestvie v istoriju russkogo byta*, Moscova, 1998, p. 183.

interioarele în care stăpâna casei își pusese amprenta și crease un spațiu original, intim:

> În salonul casei mari de piatră cu coloane și fronton în stil grecesc, construită în deceniul al treilea al secolului acestuia de către tatăl lui Sipiaghin (...), o doamnă foarte frumoasă aștepta din moment în moment sosirea soțului, anunțată printr-o telegramă. Aranjamentul salonului purta pecetea unui gust modern, delicat; tot ce se afla în el era plăcut și prietenos – de la coloritul pestriț și atrăgător al tapetelor de creton și al draperiilor, până la formele variate ale bibelourilor din porțelan, de bronz și de cristal, răspândite pe etajere și mese – toate se lămureau delicat și parcă se contopeau armonios în razele vesele ale zilei de mai, care pătrundeau în voie prin ferestrele înalte, larg deschise. Aerul din salon, cu miresme de mărgăritar – buchete mari, albe din aceste încântătoare flori de primăvară se găseau ici și colo prin încăpere – se înfiora din când în când indignat de suflarea îndrăzneață a zefirului care plutea ușor deasupra grădinii potopite de verdeață.[1]

Cabinetul, de regulă foarte simplu, conținea un birou și un fotoliu, un pupitru, o bibliotecă mai mare sau mai mică, după preocupări, o poliță pentru pipe. Trebuie semnalată o realitate importantă pentru acele vremi: toate aceste elemente de civilizație (și chiar de cultură) europeană erau uneori numai de fațadă: era bine să ai un anumit tip de mobilier sau de decorațiuni pentru că erau la modă sau pentru că dovedeau poziția socială a familiei respective. Nu puține erau bibliotecile cu cărți cumpărate la metru sau cu cotoare aurite, îmbrăcate în piele, dar nedeschise niciodată. Personajele „cârtitoare" ale lui Turgheniev surprind adesea această fațadă falsă: „Într-un splendid cabinet, încărcat cu mobilă sobră, foarte potrivită cu demnitatea unui bărbat de stat liberal și gentleman, luând loc în fața unui birou imens, pe care erau așezate într-o ordine perfectă sumedenie de hârtii care nu foloseau nimănui la nimic, alături de cuțite gigantice de fildeș care nu tăiaseră niciodată nimic, Nejdanov ascultă un ceas întreg pe stăpânul casei cu idei liberale...".[2]

Dormitoarele erau un ansamblu format din mai multe încăperi: camera propriu-zisă în care se dormea, apoi debaralele, unde se aflau cuierele, dulapurile și cuferele cu haine. Din dormitor nu lipseau fotoliile pe care se puteau pune anumite piese vestimentare. De obicei, ferestrele dormitorului dădeau în curte.

---

[1] I.S. Turgheniev, *Deșteleneire*, traducere de Lucia Mantu și Marina Arnoldov, în vol. *Opere*, IV, Editura „Cartea rusă", București, 1955, p. 198.

[2] *Ibidem,* p. 197.

Sufrageria impunea prin prezența unei mese mari, precum și prin dulapurile cu veselă. Cu excepția unei sufragerii principale și a sălii de dans, celelalte camere puteau fi locuite integral, fiind mobilate mult mai simplu.

Pentru mulți nobili, posedarea mai multor reședințe – la țară, la moșie sau la oraș – era o necesitate. Vom vedea însă că reprezentanții micii nobilimi vizitau destul de rar orașul. Pentru marii nobili sau pentru tineri a locui permanent la oraș constituia un deziderat și o nevoie imperioasă. Însă copiii erau crescuți, de cele mai multe ori, la conacele de la moșie până ajungeau la vârsta potrivită pentru a merge la școală; la țară, atmosfera era mult mai caldă și mai permisivă decât cea de la oraș. Copiii veneau rar sau numai în timpul iernii în „casa mare", de la oraș, și o resimțeau ca fiind străină, neprietenoasă. Iată câteva dintre amintirile și senzațiile stârnite unui copil de conacul de la oraș:

> Iarna mergeam la oraș; locuiam într-o casă uriașă (când ești mic toate lucrurile ți se par mult mai impunătoare decât sunt în realitate); nicio cameră nu era ceeea ce înțelegem astăzi prin „încăpere confortabilă". O grămadă de saloane mari și mici se înșirau ca niște hangare somptuoase, dar cu totul neospitaliere. De-a lungul pereților erau înșirate mobile aurite, din lemn prețios, mari, greoaie, impunătoare, incomode. Mese susținute de sfincși și himere, cu tăblii de marmură care te înfiorau cu răceala lor. Vaze mari, din porțelan, făcute de Manufactura Imperială, statuete de bronz în stil Empire evocând antichitatea romană, amfore de marmură, oglinzi înalte până în tavan, tablouri țipătoare, de proastă calitate, pretențioase, portrete de împărați, portrete ale înaintașilor.[1]

2.2. Viața la moșie

Să vedem acum în ce fel se desfășura viața la moșie, atât de idealizată în amintirile din copilărie și în literatură. Așa cum am menționat mai sus, viața la conac, atunci când acesta era doar reședință temporară, însemna vacanță, petrecerea boemă a timpului. Dar în alte cazuri conacul era reședința permanentă, chiar unică, mai ales în cazul unora dintre familiile nobiliare vechi, bătrâne, adesea scăpătate. Indiferent de situație, viața la conac părea multora o alternativă extrem de atrăgătoare la stresul cotidian al vieții de la oraș, care era, în orice caz, mult mai scumpă și impunea îndeplinirea unor obligații sociale sau de serviciu. Nici în secolul al XIX-lea mulți aristocrați de rang divers nu vor privi deloc cu încântare corvoada zilnică a unei slujbe în care nu performau

[1] Vranghel, *op. cit.*, pp. 12-13.

mai nimic. Pentru un personaj ca Oblomov, din romanul omonim al lui I.A. Goncearov, viața la țară, atât de îndepărtată în mintea eroului, era idealizată și concepută ca un vis irealizabil:

> Se vedea stând, într-o seară de vară, pe terasa casei, la masa de ceai, sub acoperământul de frunze, nepătruns de soare, trăgând alene dintr-un ciubuc lung și, dus pe gânduri, bucurându-se de priveliștea ce se deschide îndărătul copacilor, de liniștea și răcoarea din jur. În depărtare se zăresc lanurile aurii, soarele asfințește în dosul păduricii de mesteceni bine cunoscută, rumenind iazul neted ca oglinda. Aburi ușori se ridică de pe câmp: se face răcoare, amurgește, țăranii se întorc în pâlcuri spre casă.
>
> La poartă s-au adunat slugile care n-au de lucru. Se aud glasuri voioase, râsete, zvon de balalaică. Fetele se joacă de-a prinselea. În jurul lui Oblomov zburdă copilașii lui, i se cațără pe genunchi, i se atârnă de gât; lângă samovar stă... regina acestei lumi, zeița lui... o femeie! Soția lui! În sufrageria frumos și simplu mobilată s-au aprins lumini prietenoase, se așterne masa mare, rotundă; Zahar, înaintat la gradul de majordom, cu favoriții cărunți de tot, pune masa, așează paharele de cristal c-un zăngănit ușor și tacâmurile de argint, scăpând mereu din mână când un pahar, când o furculiță. Se așează cu toții în jurul mesei îmbelșugate...[1]

2.2.1. La conac în vacanță

Amintirile nostalgice prezintă conacul de la moșie într-o manieră extrem de poetică, atemporală, drept un loc încântător în care să te retragi și să meditezi: „Avea un conac fermecător, adică o casă boierească, înconjurat de un parc întins în stilul celor de pe timpul lui Ludovic al XIV-lea, cu alei, cascade, boscheți, nimfe și alte născociri, bineînțeles, în miniatură, de altfel totul destul de părăginit și de părăsit. Cel mai mult mă interesa biblioteca lui mare – cu cărți franțuzești"[2], aflăm dintr-o povestire a lui Goncearov.

Scenele diafane de la conac, propice plimbărilor lenețe în sânul naturii, vor deveni un leitmotiv nu numai pentru literatura rusă a secolului al XIX-lea sau pentru amintirile din prima jumătate a secolului al XX-lea, ci și pentru filmele artistice care vor „vinde" această imagine clișeizată a Rusiei imperiale și a felului în care nobilii își petreceau (sau, mai bine zis, își iroseau) timpul liber. *Rudin* al lui Turgheniev ne oferă un fragment semnificativ:

---

[1] I.A. Goncearov, *Oblomov*, în *Opere în opt volume,* vol. IV, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Tatiana Berindei, Ed. Cartea nouă, București, 1958, p. 81.

[2] *Ibidem*, p. 286.

> Era o dimineață liniștită de vară. Câmpul mai strălucea încă de rouă, deși soarele se înălțase destul de sus pe bolta senină a cerului; de prin vâlcelele de curând trezite adia o boare înmiresmată; în pădure mai stăpâneau încă umezeala și liniștea, iar păsările harnice ciripeau voioase. Pe culmea unui deal ale cărui povârnișuri line erau acoperite cu lanuri de secară abia înflorită se zărea un cătun.
>
> O femeie tânără, într-o rochie de muselină albă, cu o pălărie mare de pai pe cap și cu o umbreluță în mână mergea pe un drumeag îngust spre acest cătun. Feciorul venea în urma ei.
>
> Ea mergea agale, bucurându-se parcă de plăcerea plimbării. Secara înaltă foșnea molcom, unduindu-se în valuri prelungi, cu sclipiri când roșietice, când de un verde argintiu. Văzduhul răsuna de cântecul ciorcârliilor.[1]

Viața la moșie nu se reducea numai la plimbări sau la servirea ceaiului în foișor, când era soare sau ploua. Specifică vieții la țară era și leneveala după-amiezelor și a serilor, în prezența sau în absența musafirilor. Desigur, în prezența musafirilor lucrurile se schimbau radical, agitația era intensă și toată lumea trăia din plin momentul. Însă cel mai adesea proprietarii își petreceau timpul liber în familie, înțeleasă în sens restrâns, adică rudele de sânge, sau în sens mai larg, la membrii familiei adăugându-se tot felul de persoane, mai tinere sau mai bătrâne, pripășite pe la reședința respectivă, pe durata verii sau tot timpul anului. Prezența lor nu era deloc supărătoare sau împovărătoare; din punct de vedere financiar nu deranja pe nimeni existența câtorva guri în plus la masă. Dimpotrivă, „străinii" constituiau o „curte" ad-hoc, erau interlocutori bineveniți în momentele de acalmie și de plictiseală și, în același timp, indicau tacit poziția socială a familiei respective. Iată cum putea decurge o asemenea seară:

> Sindrofia începuse. Pe o sofa mare stătea stăpâna casei, cu picioarele strânse sub ea și în mâini cu o carte franțuzească abia apărută; la o fereastră, de o parte a gherghefului stătea fiică-sa, iar de cealaltă, guvernanta ei, *mademoiselle* Boncourt, o fată bătrână, uscățivă, de vreo șaizeci de ani, care avea urechile înfundate cu vată și șuvițe false de păr negru potrivite cu grijă sub scufia pestriță. Într-un ungher, lângă ușă, ședea Basistov și citea ziarul. Alături de el, Petia și Vania jucau dame. Un domn mărunțel, cărunt, cu părul vâlvoi, stătea rezemat de sobă cu mâinile la spate.[2]

La moșie, nobilii nu aveau prea multe ocupații. Fundamentale erau mâncarea, băutura, plimbările și petrecerea plăcută a timpului liber. Uneori, nobilii

---

[1] I.S. Turgheniev, *Rudin*, în vol. *Opere*, II, Editura ARLUS „Cartea rusă", București, 1953, p. 7.

[2] *Ibidem*, p. 17.

își petreceau la moșie cam jumătate de an, în perioada călduroasă. Existau situații când stăpânii casei, cu sau fără invitați, veneau la conac pentru a locui o perioadă mai mare, caz în care își aduceau piese de mobilier, haine și lenjerie din locuința de la oraș; convoiul celor care se mutau putea ajunge să numere câteva echipaje. Nu erau uitate nici cărțile din bibliotecă, strămutate și ele aici pe perioada verii. O dată cu stăpânii veneau și alte persoane, indispensabile aristocraților pe perioada în care se rupeau de oraș: medici, bucătari, frizeri... Iar în cazul familiilor cu adevărat mari, erau aduși la moșie și actori, muzicieni, pictori, secretari. Când ajungeau la conac, nobilul, familia lui și musafirii (uneori se ajungea la 200 de persoane) erau întâmpinați cu pâine și sare.

Plăcerile vieții de la țară puteau fi experimentate și la periferiile orașelor. După modelul reședințelor de vară imperiale, marea nobilime și, mai târziu, și nobilii mai mici încep să-și construiască reședințe de vară, *dacea*, la țară sau în regiunile suburbane. La sfârșitul secolului al XIX-lea fenomenul se va generaliza, căpătând proporții considerabile, după cum se vădește și în piesa lui Cehov, *Livada de vișini*, o dovadă a acestei campanii devenite extrem de populare[1]. În secolul al XVIII-lea, după mutarea capitalei la Petersburg, marea nobilime își va închiria, pe perioada verii, asemenea locuințe, mai ales în Pavlovsk și Peterhof.

Pentru că păstrarea și întreținerea unor asemenea conace, modelate după palatele urbane, ar fi fost extrem de costisitoare, se va apela la un model mai simplu, în stil rusesc, național, prin folosirea masivă a lemnului; folosirea pietrei ca material de construcție era încă supusă unor interdicții, menite să asigure necesarul de materie primă pentru marile edificii din capitala nordică. Locuințele de vacanță aveau un etaj, de regulă cu o verandă, la mezanin, care practic înconjura clădirea. Tot din zona arhitecturii populare vor proveni și decorațiunile bogate ale ușilor și ferestrelor, sculptate în lemn, așa cum se găseau la casele țărănești din nord. Pentru nostalgicii reședințelor sofisticate, unele conace erau decorate cu arce și coloane în stil roman.

Petrecerea timpului liber sau a vacanțelor la aceste reședințe era considerată de nobili drept o ocazie potrivită pentru a scăpa de stresul cotidian și de constrângerile curții, părăsind artificialitatea și formalismul etichetei de la Curte și din capitală și revenind la un comportament neprotocolar, chiar cu note naționale. În această perioadă obișnuiau să consume mult mai multe feluri de mâncare rusești autentice, se îmbrăcau nu cu uniformele impuse de etichetă, ci în straiele „vechi", specifice Rusiei moscovite (halatul devine, pentru bărbați, un semn distinctiv al existenței lipsite de griji). Era de bonton ca gazdele și musafirii să se implice în activități care-i apropiau de modul de viață al oamenilor simpli:

[1] Cf. Orlando Figes, *Natasha's Dance. A Cultural History of Russia,* 2002, cap. *Children of 1812.*

culesul ciupercilor, al fructelor de pădure, prepararea dulcețurilor și a conservelor pentru iarnă. Ca o recompensă, la sfârșitul zilei, și nu numai, toată lumea primea un ceai, tot autentic, servit din samovar, în grădina conacului sau pe terasă. În zonele prielnice se practica vânătoarea, devenită și ea un sport național și o modă, fie că se desfășura în grupuri mari, cu câini, sau individual, vânătorul neavând la îndemână decât un câine și un servitor.

2.2.2. La moșie. Locuința permanentă

La țară, spre deosebire de oraș, nobilul se trezea destul de devreme. Își chema prin clopoțel lacheul, care avea grijă ca stăpânul său să înceapă noua zi sub cele mai favorabile auspicii: în funcție de preferințele boierului, îi aducea pe tavă un pahar cu vodcă, o cană cu ceai sau cafea; dacă era fumător, îi aducea pipa aprinsă. Nobilul își lua halatul de catifea sau de atlas, își înnoda cordonul, după care trecea la rugăciunea de dimineață.

Urma un moment mai puțin plăcut, raportul de dimineață al angajaților săi: administratorul moșiei, chelăreasa, starostele țăranilor, care, chemați pe rând de către cameristă, îi prezentau boierului toate problemele lor și primeau de la acesta noile dispoziții. După rezolvarea părții administrative, stăpânul putea să bea în voie ceai și să revină la cele sfinte: pleca iute la biserică, pentru a nu rata liturghia. Abia după aceea putea să-și înceapă cu adevărat ziua.

La micul dejun se consuma de regulă ceai, servit de la samovar, mai rar cafea. În zilele obișnuite se mâncau sandvișuri cu șuncă, ouă fierte tari și cartofi fierți. La ceai se serveau dulceață, frișcă, fursecuri, covrigi. Dacă veneau și musafiri, micul dejun era mult mai bogat: se serveau numeroase gustări reci, *kulebiaka*[1], friptură, chiar și vodcă[2]. În secolul al XVIII-lea se mânca de mai multe ori pe zi. După micul dejun urma un prânzișor, apoi masa de prânz, cina și o masă mai puțin consistentă după cină.

În timpul zilei familia se strângea în camera de oaspeți, făcând să treacă vremea prin conversații. Femeile împleteau, croșetau ori brodau. Când vremea era frumoasă, parcul din preajma conacului devenea un spațiu indispensabil, predispunea la meditații, conversații plăcute, chiar și mese în aer liber. De aceea, parcurilor li se va acorda o atenție deosebită. Ele vor fi amenajate după modelele impresionante ale reședințelor marilor familii aristocratice sau imperiale din capitală. Fiecare proprietar se străduia, după posibilități, să-l facă să arate la modă – franțuzească, englezească –, fie regulat, simetric, fie cât mai natural. Familiile mai bogate își permiteau grădini cu vegetație frumos îngrijită, din care

---

[1] Plăcintă specifică umplută cu carne.

[2] Korotkova, *op. cit.*, p. 165.

nu lipseau nici statuile sau fântânile și, mai târziu, canale și iazuri, după cum cerea moda. Din loc în loc, pe aleile parcului se aflau foișoare, care permiteau vizitatorilor să poposească și să se bucure de peisaj.

Pământul, aflat în proprietatea nobilului și lucrat de țărani, reprezenta cea mai valoroasă parte a moșiei. Alte obiective valoroase, dar și de interes, mai ales pentru musafiri și mai ales în cazurile în care gazda chiar dispunea de niște piese extraordinare, erau acareturile: curtea vitelor, cea a câinilor, grajdul cailor, curtea păsărilor sau șopronul unde erau garate trăsurile.

Partea a doua a zilei era delimitată de masa de prânz, care se servea pe la ora 3 și care dura nu mai puțin de trei ore din cauza numărului uriaș de feluri de mâncare aduse la masă. Durata mare a mesei se explică și prin faptul că prânzul era un prilej cât se poate de potrivit pentru conversație. Pe lângă subiectele obișnuite se puteau discuta cele prilejuite de masa propriu-zisă. Mâncarea era servită cu mare artă, de către lachei purtând peruci pudrate și mănuși albe; uneori însuși bucătarul șef făcea aceste onoruri. Serviciul de masă pentru zilele obișnuite era din cositor; numai la sărbători erau aduse serviciile din porțelan sau argint. La sfârșitul mesei se serveau un desert și cafea sau ciocolată.

Un moment important al după-amiezei, mai ales după o masă atât de copioasă (în general, se consumau mâncăruri foarte grase), era siesta, somnul de după-amiază. Cine nu dorea să doarmă se retrăgea în parc sau citea. Gospodina folosea mai rar acest prilej pentru odihnă, ci profita de acest răstimp pentru a-i supraveghea pe copii sau pe servitorii care pregăteau rezervele pentru iarnă.

Dacă stăpânii nu participau la bal sau nu mergeau altundeva, atunci seara la moșie decurgea destul de simplu. Se servea ceai, gazdele și musafirii jucau cărți sau biliard, conversau, se cânta, uneori se citea cu voce tare. În secolul al XIX-lea, la conacele de la moșie seara nu se mai servea cina. După terminarea activităților, oamenii se rugau; cine nu avea somn, mai citea puțin. În general, oamenii se culcau destul de devreme, cu excepția sărbătorilor, când luau parte la diferite petreceri care durau mai târziu în noapte[1]. Iată o frumoasă descriere a vieții la țară dintr-o povestire a lui Turgheniev:

> Odinioară slujise în armată, apoi demisionase și se stabilise definitiv la țară. După spusele lui, făcuse serviciul timp de doi ani în regimentul P.; nu pricep însă în ruptul capului cum a putut omul acesta să îndeplinească vreo slujbă nu timp de doi ani, dar nici două zile. Era născut „pentru un pașnic trai și tihnă câmpenească", adică pentru acel trai vegetativ de indolență și lene care, fie vorba între noi, nu e lipsit de farmec. Avea o avere destul de frumușică; fără să-și bată prea mult capul cu administrarea mo-

[1] *Ibidem*, p. 171.

> șiei, cheltuia cam zece mii de ruble pe an, avea un bucătar minunat (prietenului meu îi plăcea să mănânce bine) și primea din Moscova cele mai noi cărți și reviste franțuzești, căci rusește nu citea decât rapoartele vechilului său, și asta cu mare greutate. De dimineață (dacă nu pleca la vânătoare) până la prânz, și în timpul prânzului, rămânea în halat; răsfoia niște planuri privitoare la gospodărie sau se ducea la grajd ori în șura de îmblăcit, unde glumea cu femeile care, fiind el de față, loveau cu îmblacii ceva mai harnic. După masă prietenul meu se îmbrăca cu mai mult dichis în fața oglinzii și se ducea la vreun vecin înzestrat cu două-trei fete drăguțe; făcea curte vreuneia dintre ele, liniștit și nepăsător, se juca cu ele de-a baba oarba, se întorcea acasă destul de târziu și îndată adormea tun.[1]

În familiile mari care aveau fete de măritat aceste momente de tihnă erau rare. Am văzut că la oraș existau mai multe posibilități de a-i aduce împreună pe tineri pentru a se cunoaște, în vederea încheierii unor prietenii și viitoare căsătorii. Însă pentru micii nobili era destul de greu să ajungă chiar și în capitala de județ sau de gubernie; Moscova sau Petersburgul erau niște aspirații imposibile!. Participau, ocazional, la balurile sau seratele organizate de adunările nobilimii din provincie. Dacă s-ar fi dus la oraș, s-ar fi împovărat cu cheltuielile de deplasare și nu numai: în atmosfera de acolo tinerele și tinerii ar fi avut nevoie de niște veșminte perfect adecvate cadrului în care se aflau, dar nu toți își permiteau să comande din Europa sau chiar de la magazinele de modă din capitală haine după ultimele tendințe. În aceste condiții, singura speranță pentru părinții disperați era să încerce să adune ad-hoc tineretul din zonă, organizând petrecerile chiar la moșia lor sau profitând de seratele date de vecini. Puteau avea norocul să prindă partide bune, aflate doar în trecere prin acele ținuturi îndepărtate de marile orașe. Problema măritișului era, prin urmare, o chestiune extrem de delicată. Turgheniev, în povestirea *Duelgiul*, prezintă tocmai o asemenea situație: „Moșierilor din Rusia de sud le place să dea baluri și să poftească la conacurile lor pe domnii ofițeri, ca să-și mărite fetele. (...) La zece verste de satul Kirilovo locuia tocmai un asemenea moșier, un oarecare domn Perekatov, stăpân a patru sute de suflete și al unei case destul de mari. Avea o fată de vreo optsprezece ani, Mașenka, și o soție, Nenila Makarievna. Pe timpuri, domnul Perekatov fusese ofițer de cavalerie, dar, din dragoste pentru viața de țară și din

---

[1] I.S. Turgheniev, *Trei portrete /1846/*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Dumitru B. Dumitru, în vol. *Opere*, V, Editura „Cartea rusă", București, 1956, pp. 77-78.

lene, își dăduse demisia și se apucase să trăiască tihnit, așa cum trăiesc moșierii de mâna a doua“[1].

Fie că aveau sau nu progenituri de măritat, mai toți nobilii scăpătați, de viță nobilă sau procopsiți nu demult, puteau avea la moșie probleme mult mai serioase. Chestiunile administrative erau de multe ori, mai ales pentru aceia cu o brumă de avere, singura sursă de venit, deci o adevărată durere de cap. Incompetența totală în ceea ce privește latura administrativ-gospodărească își spunea, mai devreme sau mai târziu, cuvântul: „Oblomov primise în ajun de la țară, din partea vechilului său, o scrisoare cam neplăcută. Se știe despre el ce fel de lucruri neplăcute poate să scrie un vechil: recoltă proastă, dări neplătite de țărani, scăderea veniturilor și altele de felul ăsta“[2].

Asemenea lamentații venite din partea reprezentanților nobililor de la moșie vor deveni din ce în ce mai frecvente în societatea rusă. Aristocrația rusă, chiar și marii latifundiari, erau practic dependenți de o economie țărănească înapoiată. Iar în secolul al XIX-lea agricultura era practicată patriarhal, în dependență exclusivă de tehnicile tradiționale țărănești: rotația culturilor, păstrarea aceluiași ciclu de pășunat, a aceluiași sistem de muncă și a acelorași unelte și pentru pământurile țăranilor, și pentru cele ale boierului. Mai mult, contribuția proprietarului de pământ era, de cele mai multe ori, nesemnificativă, ca urmare nu putea avea prea multe pretenții de la țărani: „dacă primea ceea ce i se cuvenea sub formă de clacă, nici măcar nu mai asigura uneltele și semințele, bazându-se pe cele ale țăranilor. De aceea se afla într-o poziție prea slabă ca să mai inițieze schimbări sau să facă inovații“[3].

O altă problemă delicată o constituiau relațiile personale ale proprietarului cu țăranii săi. Cu cât erau mai îndepărtate, cu atât mai puțin se putea ajunge la un acord cu aceștia și cu atât mai puțin se putea baza pe ei dacă încerca să realizeze un parteneriat stimulativ. Tot Goncearov, în *Oblomov*, ne prezintă o asemenea situație, care înfățișează cât se poate de grăitor lipsa de rentabilitate a moșiilor în cazul neimplicării proprietarilor în problemele agriculturii și, mai ales, ale țăranilor:

> A trebuit totuși să mă mai duc și pe la țară să fac rost de bani. Cu războiul și cu atâtea campanii, nu mai aveam habar de situația de acolo, nu mai știam ce am și ce se petrece la moșie. Am plecat pentru vreo lună

---

[1] I.S. Turgheniev, *Duelgiul /1845/*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Dumitru B. Dumitru, în vol. *Opere*, V, Editura „Cartea rusă“, București, 1956, p. 38.

[2] Goncearov, *Oblomov*, p. 10.

[3] Hosking, *op. cit.*, p. 123.

> să văd cum stau lucrurile și să dau dispoziții. Când am sosit, am găsit un haos de nedescris. La cancelarie, suma de cinci ruble, iar starostele dispărut după treburi. În schimb, preotul m-a întâmpinat cu crucea și cu apă sfințită, iar vechilul mi-a oferit pâine și sare. Am încercat să mă ocup de gospodărie, dar a ieșit și mai prost. M-am gândit ce m-am gândit, am trecut pe la toți vecinii, i-am chemat și i-am ospătat la mine, precum și întregul personal din județ – președinți, ispravnici și alții – și, în sfârșit, am găsit un vecin, un om așezat, zgârcit, chibzuit, gospodar, cinstit și meticulos, care-și petrecuse întreaga viață între grâu și ovăz, care semăna singur, recolta și treiera singur, și tot singur își transporta grânele la cheiul de pe Volga. Pentru cinci la sută din venitul meu a luat toate treburile moșiei mele pe umerii lui. Și acum le rostuiește pe toate, desigur, mai bine decât mine[1]

Existau situații în care nobilii încercau să influențeze obștea sătească prin impunerea propriilor candidați în posturile elective, pentru ca mai apoi, prin intermediul acestora, să-i facă pe țărani să accepte schimbarea tehnicilor de lucru și îmbunătățirea stării de fapt. Reprezentanții importanți ai țăranilor, starostele obștii și conțopistul, cei care intrau de fapt în contact direct cu administratorul moșiei sau chiar cu proprietarul ei, puteau fi adesea impuși de către nobili. Au existat numeroase cazuri în care adunările sătești aveau propriii lor candidați, la care nu doreau să renunțe în niciun chip. În unele cazuri, moșierul și administratorul depindeau în mare măsură de influența mai-marilor satului asupra restului țăranilor, fără ajutorul cărora nu puteau demara niciun fel de muncă în spațiul rural.

În realitate, proprietarul de pământ era nu numai la mâna țăranilor, ci și a propriului său administrator, mai ales dacă nu se pricepea deloc la socoteli contabile. Proprietarul nu putea verifica cheltuieli productive sau neproductive și nu putea estima care aspecte ale proprietății sunt rentabile și care nu, nici dacă puteau fi, eventual, îmbunătățite[2]. Singura lui preocupare nu era de a crește profitul, ci de a-și mări venitul. De aceea, apela la ceea ce știa cel mai bine: mărirea impozitelor țăranilor, vânzarea sau ipotecarea unei părți din moșie, împrumuturi de la stat. Scrierile literare ne prezintă numeroase ecouri ale acestor situații, cum este și următorul pasaj din *Război și pace* de Lev Tolstoi, roman care poate fi considerat, pe bună dreptate, o cronică a societății ruse din prima jumătate a secolului al XIX-lea:

---

[1] Goncearov, *Amintiri*, în *Luna mai la Petersburg*, pp. 323-324.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 124.

> Administratorul principal, care vedea toate reformele tânărului conte ca pe niște aiureli păgubitoare nu numai pentru el și pentru conte, dar chiar și pentru țărani, era destul de viclean ca să facă unele concesii. Continuând să prezinte acțiunea de eliberare a țăranilor ca fiind cu neputință de dus la capăt, dispusese construirea de mari clădiri pentru școli, spitale și azile pe fiecare moșie și organizase, pretutindeni pe unde urma să treacă stăpânul său, primiri, nu dintr-acelea solemne și pompoase, care să nu-i placă lui Pierre, ci cu caracter religios, procesiuni de recunoștință, cu icoane, cu pâine și sare, adică tocmai așa cum – pe cât își cunoștea el stăpânul – trebuia să fie ca să-l impresioneze și să-l amăgească.[1]

În cazul moșierilor mai în vârstă, scăpătați, lucrurile stăteau cu totul altfel. Cheltuieli erau de alt gen, la fel și preocupările zilnice. Nu pentru că bătrânii ar fi manifestat o avariție patologică, ci pentru că trăiau, de multe ori, într-o sărăcie cronică. Statisticile dau mărturie că nobilii cu adevărat puternici din punct de vedere financiar constituiau de fapt o minoritate, reușind totuși să impună în exterior stereotipul latifundiarului sau aristocratului rus extravagant și risipitor. Nobilimea mică de la țară, prezentată mai rar și, de obicei, satiric, nu avea de ce să fie un obiect de mândrie. Chiar și liberalii, cu vederi mai degrabă de stânga, îi considerau tot de partea opusă celor mulți și fără drepturi, chiar dacă micii proprietari aveau în posesie numai câțiva țărani cu care se aflau, cel mai adesea, în relații de prietenie, chiar de suflet, având în vedere conviețuirea lor îndelungată, în aceleași condiții grele. Indiferent că avem de-a face cu un conflict între generații – risipa tinerilor față de „chibzuiala" bătrânilor – sau cu unul civilizațional – polaritatea dintre centru și periferie –, micii moșieri de țară nu reușeau să-și gospodărească rentabil bunurile de care dispun și vor face eforturi serioase pentru a trăi de pe o zi pe alta. Unii o vor face cu mândrie, chiar așa scăpătați fiind, pentru că titlul nobiliar, mai ales dacă era ereditar, le furniza un motiv de împăunare și o sursă de mângâiere în fața lipsurilor pe care le trăiau. Tot în romanul *Oblomov* este redată o asemenea situație :

> Odaia e slab luminată de o singură lumânare de seu – lux admis numai în serile de toamnă și de iarnă. În lunile de vară, toată lumea căuta să se ducă la culcare și să se scoale fără lumânare, pe lumină.
>
> Aceasta o făceau parte din obicei, parte din economie.
>
> Cei din Oblomovka erau grozav de zgârciți pentru orice lucru ce nu era făcut în casă, ci cumpărat din târg.
>
> Primitori cum erau, ar fi tăiat oricând cel mai bun curcan sau o duzină de pui pentru un musafir – n-ar fi pus însă o stafidă mai mult în mâncare și se îngălbeneau la față dacă același musafir se încumeta să-și toarne cu de la sine putere încă un pahar de vin (...).

[1] Tolstoi, *op. cit.*, II, pp. 123-124.

> Musafirul nu s-ar fi atins – doamne ferește! – de ceva mai înainte de a fi fost poftit de trei ori. Știa prea bine că o singură poftire însemna mai curând rugămintea de a refuza mâncarea ori vinul oferit, decât rugămintea de a gusta din ea.
>
> Nu pentru orice musafir se aprindeau în casă două lumânări. Acestea se cumpărau de la oraș, pe bani și – ca orice lucru cumpărat – erau ținute sub cheie de către stăpâna casei. Mucurile se numărau cu grijă și se puneau bine (...).
>
> Decât să cheltuiască bani, mai bine răbdau orice lipsuri; se învățaseră chiar să nu le bage de seamă.
>
> Întocmai de aceea canapeaua din salon era demult plină de pete, iar fotoliul lui Ilia Ivanovici se chema numai că e de piele, dar, de fapt, era mai mult de câlți și sfoară; din piele nu mai rămăsese decât o singură bucată, pe spetează, iar restul se făcuse praf și se jupuise de vreo cinci ani. Tocmai de aceea și toate porțile erau strâmbe, scara șubredă. Dar să plătești pentru vreun lucru, fie el și cel mai trebuincios, deodată, două, trei sau cinci sute de ruble – aceasta li se părea aproape o sinucidere.
>
> Auzind odată că un tânăr moșier din vecinătate s-a dus la Moscova și a plătit acolo trei sute de ruble pe o duzină de cămăși, douăzeci și cinci de ruble pe cizme și patruzeci de ruble pe o jiletcă pentru nunta lui, bătrânul Oblomov își făcu semnul crucii și spuse repede, cu o expresie de spaimă în obraz, că „asemenea tânăr ar trebui băgat la închisoare"...[1]

Dacă ne gândim bine, viața la moșie nu era deloc amuzantă. Să ne întoarcem, așadar, la oraș pentru a vedea cum își duceau traiul nobilii stabiliți aici și, mai ales, cum se distrau.

3. Viața de zi cu zi la oraș

Viața la oraș, atât de râvnită pentru numeroasele sale posibilități de petrecere a timpului liber, poate fi redusă, convențional, la două tipuri de activități: cele petrecute în propria locuință, dimineața și seara ori chiar pe întreaga durată a zilei, și cele petrecute în oraș, indiferent de natura lor: mersul la serviciu, promenada, cumpărăturile sau alte distracții specific urbane. Însă despre acestea din urmă vom vorbi într-un capitol special. Semioticianul Iuri Lotman caracterizează foarte bine această polaritate a activităților urbane:

[1] Goncearov, *Oblomov*, pp. 134-135.

> În viața nobilului rus din capitală din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea timpul era împărțit în două: când stătea acasă se consacra problemelor familiale și gospodărești – acum nobilul acționa ca o persoană particulară; cea de-a doua parte a timpului o petrecea la serviciu – în armată sau în instituții civile, atunci când nobilul funcționa ca un supus fidel, servindu-l pe suveran și statul, în calitate de reprezentant al nobilimii aflat în fața altor categorii sociale. Contradicția dintre aceste două forme era anulată în cadrul ieșirilor în lume, care încheiau ziua, cu ocazia balurilor și a cinelor festive. În cadrul acestora se realiza viața socială a nobilului: nu mai era o persoană particulară surprinsă în mediul privat, intim, niciun slujbaș la serviciul său de stat, era un nobil în mijlocul altor nobili, un reprezentant al clasei sociale pe care o reprezenta alături de ai săi[1].

După plimbarea în oraș sau, mai rar, după întoarcerea de la serviciu, nobilii se pregăteau cum se cuvine pentru prânz, care era un alt moment consacrat socializării. Erau rare cazurile în care se mânca în familie. Fiecare familie care se respecta trebuia să aibă mulți musafiri la masă, cu care să stea la taclale pe toată durata prânzului, care se întindea pe mai multe ceasuri. Ca și în cazul zilei petrecute la țară, după masă urma siesta, un moment absolut indispensabil pentru ca oamenii să fie odihniți pentru petrecerea celei de-a doua părți a zilei.

3.1. Petrecerea timpului în familie

Să vedem acum ce se întâmpla, într-o zi obișnuită, în apartamentele de la oraș ale nobilimii, mai mari sau mai mici. Așa cum am văzut, domnii și doamnele aveau propriile lor încăperi, separate, și propriile lor ocupații specifice.

---

[1] I.M. Lotman, *Besedy o russkoj kul'ture. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII – načala XIX v.)*, Sankt-Petersburg, 1994, cap. *Bal*. Vocile critice împotriva acestui regim de viață superficial erau destul de puține. Iată ce spune Goncearov, prin personajele sale din *Oblomov*: „Dar tineretul nostru de aur cu ce se ocupă? Oare nu doarme și el, în timp ce se plimbă, pe jos sau cu trăsura, pe Nevski Prospekt, sau când dansează? Zi după zi pierdută, fără niciun rost? Dar să vezi cu câtă trufie și nespusă demnitate, cu ce privire disprețuitoare se uită ei la orice om care nu e îmbrăcat ca dânșii, care n-are nume sau titluri ca ale lor. Își închipuie, nenorociții, că sunt mai presus de gloată: «Unde lucrăm noi nu pătrunde oricine; stăm în fotolii de rang întâi, mergem la baluri la prințul N., unde numai noi suntem primiți»... Iar, când se întâlnesc, se îmbată și se încaieră ca niște bezmetici. (...) Dar nu-i numai tineretul, uită-te la cei mai în vârstă. Se adună laolaltă, se ospătează unii pe alții, fără să fie bucuroși de oaspeți, fără bunătate sufletească ori simpatie. Se adună la un dineu sau la o serată, întocmai ca la serviciu, fără voie bună, fără căldură, numai ca să se laude cu bucătarul sau cu salonul lor, iar apoi să-și bată joc pe la spate unii de alții, sau să-și pună piedici".

Atmosfera din locuință nu era prea sănătoasă întrucât camerele, mai ales iarna, se aeriseau extrem de rar. Pentru a schimba cât de cât atmosfera se apela la mijloace destul de rudimentare: în camerele de locuit se ardeau cocoloașe din coajă de mesteacăn în care se punea un fel de rășină aromatizantă. În camerele de primire împrospătarea aerului se făcea prin înfierbântarea unei cărămizi într-un lighean de aramă peste care se punea mentă stropită cu oțet sau prin înfierbântarea unui mic recipient din metal în care se punea parfum.[1]

Ziua începea dis-de-dimineață prin încălzirea samovarului, apoi, la scurtă vreme, prin aranjarea mesei pentru micul dejun al stăpânilor. Curățenia în camere se făcea în timp ce stăpânii serveau micul dejun. Slujnicele trebăluiau de zor prin camere, mai puțin prin dormitoare; nu era o curățenie sistematică, ci una destul de superficială. O curățenie mai riguroasă se efectua în ajunul vreunei sărbători religioase importante. În încăperile domnilor agitația principală era stârnită de lustruirea cizmelor și de scuturarea hainelor cu ajutorul unor măturici.

Este interesantă o analiză comparativă a vieții de zi cu zi a nobilului din secolul al XIX-lea cu aceea a boierului din Rusia veche.

Acesta din urmă se dădea jos din pat la primele bătăi ale clopotului care îi chema pe toți la slujba de dimineață. Boierul se grăbea să ajungă la biserică și, după ce se ruga acolo pe toată durata liturghiei, care ținea destul de mult, revenea acasă, servea *sbiten'* cu colac sau *vzvareț* din răchițele sau zmeură. Își punea mai apoi un caftan din catifea, strâmt și lung, prevăzut cu nasturi și guler înalt, țeapăn, brodat cu perle, fir de aur și pietre prețioase. Se încingea cu un brâu scump în care prindea un cuțit sau pumnal, se mai îmbrăca și cu *ohaben'*, și el brodat cu perle. Dacă era vreme rea, își mai punea *korzn*, un fel de pelerină. Iarna deveneau obligatorii haina și căciula din blană. După acest ritual matinal, boierul pleca la serviciu, într-unul din departamente, sau la palat.

Programul se încheia la ora 11 și boierul se întorcea acasă, unde îl aștepta masa de prânz. Se schimba într-un veșmânt brodat cu mătase; pe sub acesta purta o haină amplă, din atlas, la care se adăuga un fel de caftan scurt fără mâneci; pe cap purta o căciuliță mai ușoară, *skufeika*. Pe lângă cele câteva cunoștințe care-l însoțeau deseori și pe lângă bufonul personal, la masă puteau participa și o seamă de străini conjuncturali. Felurile de mâncare, destul de numeroase și variate, se aduceau toate odată, indiferent de numărul participanților.

După masă boierul se ducea să-și facă siesta, însoțit de un povestitor profesionist care i se așeza la picioare și îi povestea tot felul de istorii. După ce-și făcea

[1] N.V. Davîdov, *Moskva. Pjatidesjatye i šestidesjatye gody XIX stoletija,* în Iu.N. Aleksandrov, *Moskovskaja starina. Vospominanija moskvičej prošlogo stoletija*, Moscova, 1989, pp. 35, 36.

somnul, boierul se ducea în capelă să se roage și chiar participa la oficiul religios, dacă avea în slujbă și un preot. Dacă în programul de seară nu avea de efectuat nicio vizită, rămânea acasă unde era distrat de bufoni sau citea din Evanghelie, îi asculta pe povestitorii sau cântăreții care se aciuaseră la casa lui ori juca șah sau dame cu apropiații. În unele seri își petrecea timpul cu soția și fiicele, pe care le vizita în apartamentele lor, bând *miod* și ascultând bârfele doicilor sau povestirile călugărițelor.

Când primea musafiri, casa se anima, pe masă fiind expuse cele mai alese piese de veselă, din argint sau aur. În afară de mâncare, la petrecere oaspeții se amuzau la glumele bufonilor sau jucau șah ori dame. Evident, cel mai important lucru la o petrecere era consumul de alcool, servit în cantități foarte mari. La finalul petrecerii, gazda își conducea musafirii, pe cei mai aleși chiar până la poartă, după care se pregătea de culcare, nu înainte de a se ruga puțin la icoane.

Întorcându-ne la Rusia imperială, observăm că programul zilnic înregistrează modificări radicale. Micul dejun, momentul cel mai important al dimineții, cuprindea ceai sau cafea, chifle calde și covrigi sărați. Nobilii serveau micul dejun înainte de a se pregăti pentru ieșirea în oraș, așa că se îmbrăcau ca în familie, în haine de casă, lăsând pentru mai târziu grija pentru alegerea ținutei. Toaleta matinală dura foarte mult. Iată cum descrie acest moment Henri Troyat:

> Aleksandr Vasilievici avea un halat de casă din cașmir. O bucățică de pânză transparentă îi acoperea buza superioară. Își scotea micul căluș înainte de a se așeza și mustața îi apărea netedă și lucitoare, de parcă ar fi fost desenată de penelul unui artist chinez. Era incontestabil că se simțea fericit de a fi sănătos, proaspăt ras, cu unghii curate și dinți sănătoși.
>
> Lângă tacâmul său se aflau câteva scrisori și ziarele de dimineață: „Moskovskii listok", „Russkie vedomosti". După ce termina de mâncat, arunca o privire pe plicuri, mormăia „nimic interesant!" și le băga în buzunar. Își aprindea apoi o țigară, deschidea o gazetă și comenta titlurile pentru cei prezenți. Ginerele său era de mult la birou, dar el nu se hotăra încă să se ducă. Ar mai fi rămas cu plăcere încă o oră în familie dacă n-ar fi venit valetul să-l anunțe că sania aștepta cu bidiviii înhămați.[1]

Programul zilnic începea, de regulă, destul de devreme în orașe. Dacă nobilul avea un serviciu, se ducea acolo; dacă nu, atunci dimineața mergea la plimbare – pe Nevski Prospekt, la Petersburg, sau pe bulevardul Tverskoi, la Moscova. Alte locuri preferate pentru promenadă erau, la Petersburg, Grădina botanică cu serele ei, întemeiată de Petru cel Mare, ori Grădina zoologică, înființată în a

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 28.

doua jumătate a secolului al XIX-lea. Moscoviții cu pretenții își programau la 6 dimineața o consultație la celebrul doctor Loder, pentru un tratament cu ape minerale (artificiale), amplasate de faimosul medic într-o grădină prevăzută cu galerie. Pacienții se plimbau prin grădină în acordurile muzicii și beau apa tămăduitoare, procedură care putea ajunge să dureze trei ore.[1]

În ceea ce privește doamnele, în Rusia veche ele nu participau decât rar la petrecerile comune. Programul lor obișnuit presupunea recluziunea în apartamentele consacrate sexului slab, unde, de regulă, se ocupau cu lucrul de mână. Distracțiile lor erau cântecele, bârfele, datul în leagăn sau în scrânciob, cu ocazia marilor sărbători religioase. În puține cazuri fetele și femeile citeau, de regulă tot cărți bisericești.

Conform amintirilor lui N.V. Davîdov, un moscovit din anii '50 ai secolului al XIX-lea, viața cotidiană a fetelor și femeilor era extrem de prozaică, dar fiecare act sau gest săvârșit acolo, în încăperile consacrate lor, căpăta o însemnătate uriașă. Tinerele fete brodau la gherghef, câte două sau trei, în timp ce servitoarele alergau de zor între camera de lucru și bucătărie, tot aducând fierul de călcat cu cărbuni fierbinți pentru a netezi un obiect de toaletă extrem de necesar. O descriere plastică a acestui moment o oferă același Troyat, în reconstituirea pe care o face Rusiei imperiale din ultima perioadă:

> Tatiana Sergheevna purta dimineața, la sculare, o rochie lungă de casă, de culoarea șampaniei, închisă până la gât, și cu dantelă la mâneci (...).
>
> După ce-și însoțea soțul până în vestibul, primea un sărut și auzea ritualul „La revedere, îngerul meu!", Tatiana Sergheevna era imediat prinsă de nenumăratele griji ale unei femei de condiția ei.
>
> Valetul îi aducea facturile furnizorilor și o informa despre ultima ceartă dintre cele două cameriste. Bucătarul îi urma, cu sugestii pentru meniul stăpânilor și cel al personalului: servitorii aveau o hrană diferită, sănătoasă și abundentă; voiau la fiecare masă ciorbă și carne. Apoi, în graba mare, venea Olga să-i ceară sfaturi: Praskovia, doica micuțului Andrei, voia să aibă la prânz o porție mare de icre negre pentru că, zicea ea, trebuia să mănânce sărat și să bea mult, ca să aibă lapte bun (...). Praskovia era o țărancă robustă, cu o față plăcută și cu sânii umflați ca doi pepeni. Medicul familiei Zubov o examinase, îi analizase sângele și laptele și declarase că era aptă pentru slujba ei. După obicei, Olga îi făcuse trusoul, alcătuit dintr-o fustă de satin roșu, o altă fustă albastră, lenjerie de corp, lenjerie de pat, șorțuri albe, o coroniță rusească cu panglici multicolore, un șirag de mărgele incasabile pe care pruncul putea să le morfolească fără grijă (...).

[1] Korotkova, *op. cit.*, p. 185.

> Florarul, cu care Zubovii aveau o înțelegere pentru decorarea periodică a casei, aducea brațe întregi de flori proaspete care trebuiau aranjate armonios în vase. Apoi se iveau maseuza, o matroană atletică cu părul tăiat scurt și ochelari de profesor. În vreme ce frământa trupul clientei, îi povestea ultimele bârfe din oraș. De-abia își sfârșea maseuza treaba, că apărea manichiurista. Coaforul aștepta în camera alăturată. Între timp, suna telefonul și prietenele Tatianei Sergheevna îi propuneau o cină, o plimbare cu sania, o vizită într-un salon de croitorie.[1]

Și copiii aveau, la rândul lor, un program bine stabilit. După micul dejun, servit neapărat în jurul orei 8 și jumătate alături de guvernantele lor, băieții și fetele se retrăgeau în camerele de studiu, unde își începeau instrucția. În general, camera copiilor nu se bucura de o atenție prea mare din partea părinților. Această încăpere era, de regulă, una dintre cele mai proaste din casă, adeseori la mansardă, scundă și neaerisită. Baronul Nikolai Vranghel își descrie în termeni sumbri camera copilăriei sale:

> Noi, cei mici, aveam doar o cămăruță cu vedere către o curte strâmtă, a cărei singură podoabă era o uriașă groapă de gunoi.
>
> Să nu credeți cumva că ni se hărăziseră astfel de condiții de locuit din dușmănie și din rea-voință. Nu, era un procedeu foarte obișnuit acela de a da copiilor camera cea mai proastă. Despre igienă nu se prea știa mare lucru și apoi se urmărea un scop pedagogic: omul să se deprindă a se mulțumi cu puțin, de la cea mai fragedă vârstă. De altfel, pe vremuri, se trăia cam ca la cazarmă, nu se urmărea confortul. Decorarea casei nu se făcea pentru plăcerea personală a celui care o locuia, ci pentru că acesta trebuia să-și păstreze rangul.[2]

3.2. Mesele în familie

Mărturiile vremii ne oferă informații surprinzătoare despre mesele luate în familie. Ceea ce noi înțelegem de regulă prin mic dejun se deosebește net de obiceiul epocii: în jurul orei 8 se servea numai un ceai sau o cafea, însoțite de chifle sau covrigei. Adevăratul mic dejun avea loc pe la ora 12, când se servea o masă cu adevărat importantă, la care trebuia să fie prezentă toată familia. Masa de prânz se lua la ora 5; de această dată puteau fi prezenți, în afară de membrii familiei, tot felul de musafiri ocazionali. La ora 9 seara se mai servea un ceai în

---

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 28-29.

[2] Vranghel, *op. cit.*, p. 13.

sufragerie. După ce se culcau copiii, adulților li se aducea din nou ceai, pe la ora 11, în salon sau în cabinet. Nu mai era nevoie de cină, deoarece gustările ce însoțeau ceaiul erau mai mult decât sățioase.[1] Seara se încheia, în familie, cu activități variate în funcție de sex și vârstă. Se instalau mesele pentru jocul de cărți, extrem de popular. Tinerii, însoțiți adesea de musafirii aflați în trecere, își petreceau timpul într-o manieră mai distractivă, antrenându-se în tot felul de jocuri de tipul ghicitorilor în franceză; uneori dansau, pe muzică interpretată de unul dintre ei. Nu lipseau, în timpul serii, gustările specifice: mere, portocale, dulciuri făcute în casă, bomboane, care începeau să fie la modă, turtă dulce, stafide, prune uscate, fistic și migdale.[2]

Pentru tineri cel mai important lucru era petrecerea timpului în spațiul public; pentru cei mai în vârstă, indiferent dacă locuiau la oraș sau la moșie, masa (mai bine zis, mesele) reprezentau cele mai importante momente ale zilei, așteptate cu mare satisfacție:

> Grija de căpetenie însă era bucătăria și masa. În privința aceasta se ținea un adevărat sfat cu toți cei din casă; era poftită să ia parte chiar și mătușa cea bătrână. Fiecare venea să propună câte un fel: ciorbă de potroace, tăiței sau tocană de măruntaie cu sos roșu sau cu sos alb (...).
>
> Grija mâncării era cea dintâi și cea mai de seamă la Oblomovka. Ce viței se îngrășau acolo pentru marile sărbători ale anului! Ce păsări se creșteau! Câtă chibzuință, câtă bătaie de cap, ce îngrijire cerea creșterea lor! Curcile și puii sortiți tăierii de zilele onomastice și alte zile mari erau îndopați numai cu nuci; pentru ca gâștele să fie cu adevărat grase erau ținute în nemișcare, atârnate în saci cu câteva zile înainte de sărbătoare. Câte dulcețuri, murături și prăjituri de tot felul se adunau acolo! Ce hidromel și ce cvas se făcea! Ce plăcinte se coceau la Oblomovka![3]

Preocuparea pentru mâncare, servită în familie sau în societate, în vizite, la aniversări, serate sau la restaurant, era una deosebit de importantă pentru rușii din înalta societate. Din descrierile contemporanilor înțelegem că se mânca foarte mult și chiar de mai multe ori pe zi, gustările fiind extrem de variate și mai ales consistente:

> Nici generăleasa nu se putea plânge că n-avea poftă de mâncare și, de obicei, la douăsprezece și jumătate se așeza împreună cu fiicele ei la masă,

---

[1] Davîdov, *op. cit.*, pp. 37-38.

[2] *Ibidem*, p. 38.

[3] Goncearov, *Oblomov*, p. 117.

> în fața unei gustări copioase, care semăna mai mult cu o masă de prânz. Înainte de aceasta, domnișoarele mai obișnuiau să bea și câte o ceașcă de cafea cu lapte, care li se servea la pat, la ora zece dimineața, în clipa când se trezeau; așa le plăcuse și așa rămăsese rânduit o dată pentru totdeauna. Iar la douăsprezece și jumătate, în sufrageria cea mică (...), se servea micul dejun. Uneori, la gustarea aceasta intimă lua parte și generalul, bineînțeles, când îi permiteau ocupațiile. Se servea ceai, cafea cu lapte, brânză, unt, miere și un fel de clătite care-i plăceau la nebunie generălesei, pârjoale etc., ba chiar și supă fierbinte.[1]

Multe familii se mândreau cu un bucătar francez în slujba lor. Mesele erau, în cea mai mare parte, amestecate: jumătate rusești, jumătate franțuzești.

La micul dejun se bea ceai sau cafea cu cornuri, dar, la puțin timp după acest moment, urmau gustările de dimineață. Masa de prânz presupunea șase feluri de mâncare; la un interval de timp care varia în funcție de tabieturile familiei se servea ceaiul de după amiază, alături de numeroase dulciuri și dulcețuri. Gustarea de seară se baza pe fructe uscate, nuci, semințe de mac, cornuri, fursecuri, cafea. Masa de seară era mai ușoară, bazată în principal pe resturi provenite de la masa de prânz.

Spre deosebire de Petersburg, Moscova era o mare admiratoare a petrecerilor date noaptea târziu; o dată cu luna octombrie începea sezonul balurilor, prilej de petrecere, dar și de „pețire", de scoatere în lume a tinerelor, cu speranța de a le găsi un soț. Ca urmare, s-a încetățenit obiceiul ca toate mesele, inclusiv prima din zi, micul dejun, să se servească mult mai târziu. Se poate spune că aceste baluri și banchete aveau chiar un caracter național, fiind mai mult decât niște simple evenimente sociale; martorii afirmau fără ezitare că erau cu mult mai impresionante decât cele din Petersburg. Oamenii se culcau abia în zori, de aceea micul dejun nu se lua înainte de ora prânzului. Prânzul se va muta pe la ora 3 sau chiar mai târziu (despre Pușkin se spunea că avea obiceiul să „prânzească" la ora 9 seara!). Abia seara, pe la 9, oamenii începeau să iasă în oraș. Pentru a stăvili acest mod de viață „nesănătos", guvernul de la Petersburg va interzice să se mai cânte muzică în oraș după ora 4 după-amiaza; se dorea stăvilirea acestor petreceri care se întindeau prea mult în noapte și scădeau, prin urmare, randamentul supușilor. Ordinul va fi însă categoric nesocotit în vechea capitală![2] În memoriile sale, contesa Golovina povestește că împăratul s-a implicat personal în stăvilirea acestor „dezordini":

---

[1] F.M. Dostoievski, *Idiotul*, în *Opere în unsprezece volume*, vol. VI, traducere de Nicolae Gane, Editura pentru literatură universală, București, 1969, pp. 45-46.

[2] Cf. Figes, *op. cit.*, p. 171.

> Într-o primăvară (asta se întâmpla înainte de plecarea la casa de vacanță), după masa de prânz, care avea loc de regulă la ora unu, el (împăratul Pavel I) se plimba prin Ermitaj și s-a oprit într-unul din balcoanele care dădeau pe chei. A auzit sunetul unui clopot, în orice caz, nu de la o biserică și, după ce se informă, află că era clopotul baronesei Stroganova, care chema la masa de prânz.
>
> Împăratul se supără că baroneasa ia masa de prânz așa de târziu, la ora trei, și imediat trimise la ea un ofițer de poliție cu porunca de a o chema de acum-înainte la masa de prânz la ora unu. Avea musafiri când i se raportă despre sosirea polițistului.[1]

Pe de altă parte, împingerea meselor la ore târzii avea și un alt avantaj, după cum spun contemporanii: nu mai era nevoie, de cele mai multe ori, de masa de seară, care putea fi înlocuită cu o gustare ușoară, de la care nu lipsea ceaiul, servit din belșug; această tendință producea, în plus, și o economie semnificativă în bugetul familiei.

3.3. Vestimentația

3.3.1. Reforma vestimentară în Rusia

Pentru unele popoare îmbrăcămintea constituie un semn distinctiv al etniei, religiei, al apartenenței la un anumit grup social etc. Astfel de popoare țin ca acest indicator cultural să fie respectat cu strictețe. O întâmplare descrisă de Adam Olearius ne prezintă o dovadă a acestei preocupări în lumea rusă. În timpul unei procesiuni religioase, patriarhul îi binecuvânta pe mireni, care, potrivit obiceiului, făceau plecăciuni. Văzând că străinii, deși îmbrăcați rusește, nu respectă tradiția, patriarhul, considerând aceasta drept o lipsă de respect față de sfintele taine, s-a supărat pe ei și le-a interzis să mai poarte haine rusești.[2] Rușii au fost întotdeauna mândri de ținuta lor și au încercat să se țină cât mai departe de influențele europene. Preocuparea lor deosebită pentru vestimentație și accesoriile ei începe să fie din ce în ce mai remarcată, chiar și de către conaționali. Într-o scriere de la începutul secolului al XVI-lea, mitropolitul Daniil include o descriere satirică a unui filfizon din Moscova:

---

[1] E.V. Lavrentieva, *Kul'tura russkogo zastol'ja XIX veka. Puškinskaja pora*, Moscova, 1999, p. 6.

[2] A. Terețcenko, *Byt russkogo naroda*, I, Moscova, 1997, p. 199.

> Mult te străduiești ca să fii pe placul prostituatelor; îți tot schimbi îmbrăcămintea, cizmele au o culoare deschisă, frumoasă, sunt foarte strâmte, ca să-ți pară piciorul mai mic; strălucești, dănțuiești și nechezi ca un armăsar; nu-ți razi barba cu briciul, ci îți smulgi firele cu rădăcină cu tot; invidiezi femeile și îți schimbi obrazul tău de bărbat într-unul de femeie, te speli, te pomădezi și te parfumezi ca o femeie. Crezi că trebuie să porți cizme cusute cu fir de mătase și în degete îți pui inele împodobite cu pietre prețioase. Ce câștigi dacă îți risipești timpul cu păsări de vânătoare? Trebuie să ai o mulțime de câini? Crezi că e o onoare să mergi la piese de teatru? Dar voi nu purtați numai cizme cusute cu mătase, ci aveți și pe sub cămăși, acolo unde nu le vede nimeni, cordoane scumpe, bătute în aur și argint.[1]

În 1675, în timpul țarului Aleksei Mihailovici, curtenilor importanți li se interzice să mai poarte haine nemțești ori să se tundă după moda europeană.[2] Alți țari, însă, vor încerca să uniformizeze ținuta, nu numai pentru curteni, făcând-o mai simplă și mai accesibilă, după moda apuseană. Se cunoaște îndeobște contribuția reformatoare a lui Petru cel Mare. Să nu uităm însă că, înaintea lui, Ivan al III-lea a fost un protector al străinilor, permițându-le influențele variate asupra societății ruse. Ivan al IV-lea avea și el intenția de a introduce obiceiuri și legi nemțești. Nici Boris Godunov nu va interzice împrumuturile străine, fiind și el dornic de reforme, dar moartea lui timpurie va pune capăt acestei deschideri. În mod similar au procedat și țarii următori, Mihail și Aleksei. Feodor Alekseevici poruncea, înaintea lui Petru cel Mare, interzicerea hainelor împodobite cu pietre prețioase, cusute după croială tătărească, indicând ca model de urmat costumul polonez sau cel rusesc vechi.[3] Reforma lui Petru cel Mare (1699) prevedea introducerea pe scară largă a hainelor ungurești, cum erau numite; numai țăranii și clerul erau scutiți de această obligație. Bărbații erau nevoiți să poarte haine saxone sau franțuzești pentru iarnă și numai franțuzești pentru vară, camizoluri și haine de exterior obișnuite, și să se încalțe cu cizme și ghete nemțești. Tot atunci au apărut și hainele de iarnă poloneze, fără guler răsfrânt, găitane ori nasturi, care se încheiau sus cu un buton. Femeile trebuiau să poarte contuș, fuste, ghete nemțești și căciuli sau pălării nemțești.[4] Petru a mai impus ca hainele civile să se diferențieze de cele militare. În ceea ce

---

[1] *Apud* D.S. Lihaciov, *Kul'tura Rusi vremeni Andreja Rubleva*, Leningrad, 1962, p. 222.

[2] Tereșcenko, *op. cit.*, p. 199.

[3] *Ibidem*, pp. 201-202.

[4] *Ibidem*, p. 202.

privește costumul popular tradițional, el a fost păstrat în mediile țărănești până la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Strictele reglementări impuse de Petru cel Mare la nivelul vestimentației au fost abolite de către Ecaterina a II-a printr-un ucaz dat pe 14 decembrie 1762, reluat de un manifest din 3 martie 1764. Negustorii ruși, burghezia, dar și țăranii care locuiau în oraș aveau acum la dispoziție o paletă largă de modele vestimentare. Unul dintre efectele acestei liberalizări va fi accentuarea deosebirilor sociale și sublinierea apartenenței la o clasă socială sau alta. În ceea ce privește veșmintele feminine, Ecaterina a impus un stil mai apropiat de cel rusesc, „hainele rusești", care nu se deosebeau prea mult de cele europene cunoscute la acea vreme. Prin anii 1784-1785, contele Louis-Philippe de Ségur, venit în Rusia, descria amestecul vestimentar, încă haotic, observat pe străzile Petersburgului:

> Înfățișarea Petersburgului îți provoacă o dublă uimire; aici se întâlnesc epoca barbariei și cea a civilizației, secolul al X-lea și secolul al XVIII-lea, moravurile Asiei și ale Europei, sciții necioplți și europenii rafinați, o nobilime mândră și strălucitoare și un popor înrobit.
>
> Pe de o parte, haine elegante, costume magnifice, ospețe fastuoase, serbări splendide și teatre cu nimic mai prejos decât cele care sunt mândria și sufletul înaltei societăți a Parisului sau a Londrei; pe de altă parte, negustori îmbrăcați după moda asiatică, vizitii, servitori, țărani cu haine din piei de oaie, cu bărbi lungi și căciuli de blană, mănuși lungi din piele fără degete și toporiști agățate la brâul lor din piele.[1]

Și Pavel I, cu galofobia lui accentuată, va încerca să influențeze moda rusească, interzicând purtarea pălăriilor rotunde, dar și a penelor și panglicilor purtate la pălărie. Va interzice și fracurile, vestele, pantalonii bărbătești lungi, pantofii care se legau cu panglici și multe altele, considerate simboluri ale iacobinismului. Împăratul nu agrea nici înfășurarea exagerată a gâtului cu eșarfe, cravate, batice; nu le interzicea, ci impunea o mai mare moderație.[2] Le va propune, în schimb, concetățenilor săi să poarte „haine nemțești", cu guler tare. În loc de vestă erau recomandate jachetele lungi, fără mâneci, tot nemțești, iar pantofii trebuiau să aibă catarame. O altă recomandare era ca manșetele și gulerul să aibă aceeași culoare. Pentru a da cezarului ce-i al cezarului, trebuie să spunem că toate aceste reglementări vestimentare nu aveau în vedere în primul rând populația orășenească, ci mai ales armata. Primul punct al dispoziției imperiale

---

[1] *Apud* Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*, Humanitas, 2000, p. 41.

[2] Kuprianov, *op. cit.*, p. 311.

se referea la militari, care trebuiau să poarte mantale și haine groase numai de culoare verde-închis.

Un alt împărat, Alexandru I, va aduce reglementări suplimentare în acest domeniu, cu referire exclusivă la persoanele aflate în serviciul statului: militari, funcționari civili, curteni. De fapt, împăratul considera uniforma drept un marker important al identității sociale. De aceea va interzice, în martie 1824, oamenilor din straturile de jos să poarte uniforma militară. Măsuri mai ferme au fost introduse în timpul lui Nicolae I, care era foarte atent la felul în care se îmbrăcau supușii lui și care dorea să înlăture și la acest nivel manifestările liberale. Printr-un ucaz din 27 februarie 1834 se va specifica felul în care trebuie să fie îmbrăcate doamnele când vin la Curte, cu ocazia marilor ceremonii. Un nou ordin al monarhului, din 1851, le va avea în vedere pe soțiile negustorilor și pe copiii acestora invitați la Curte; ei erau obligați să poarte haine tradiționale rusești, nu nemțești.[1]

Moda feminină a trecut prin modificări mult mai însemnate. În secolul al XVIII-lea se purtau hainele strânse pe corp, cu un corsaj decoltat și o fustă destul de amplă. Din anii '90 ai secolului al XVIII-lea se observă o schimbare radicală a modei: se impune purtarea de haine largi, cu pliuri ample, după modelul tunicilor și hitoanelor antice, cu talie înaltă, „englezească". Corsetele și turnurile devin inutile. Rochiile erau îmbrăcate peste o cămașă de batist sau un tricou roz. Pentru rochiile de seară se foloseau materiale cât mai transparente, pentru a sugera diafanitatea. Din acest motiv apare obiceiul de a purta brățări la picioare, una deasupra gleznei și alta deasupra genunchiului.[2]

> Mătușa Olgăi, o femeie foarte deșteaptă și cumsecade, îmbrăcată totdeauna frumos, cu o rochie de mătase nouă care-i ședea minunat, cu guleraș elegant de dantelă. Boneta era făcută de asemenea cu mult gust și panglicile cochet potrivite cu fața ei de femeie de aproape cincizeci de ani, dar încă proaspătă. Purta un lornion de aur, atârnat de un lănțuc.
>
> Ținuta și gesturile ei erau pline de demnitate. Drapată într-un șal bogat, se așeza maiestuos pe un divan ori își rezema grațios brațul pe o pernă brodată. N-o vedeai niciodată cu un lucru de mână ori să se aplece, să coasă, să se ocupe de mărunțișuri – nu, nu i-ar fi stat bine, nu se potrivea cu înfățișarea ei impunătoare. Până și poruncile pe care le dădea slugilor le rostea cu un ton nepăsător, scurt și rece.[3]

---

[1] *Ibidem*, p. 354.

[2] *Ibidem*, p. 348.

[3] Goncearov, *Oblomov*, pp. 232-233.

Mărturiile vremii relatează însă existența unui amestec vestimentar destul de haotic, mai ales că în prima jumătate a secolului al XIX-lea se manifestau vreo patru-cinci modele funcționale bazate pe imitație. Un prim model avea la origine principiul ierarhic: negustorii imitau veșmintele nobililor și ale funcționarilor; burghezia studia stilul vestimentar al negustorilor; păturile de jos – pe ale locuitorilor orașelor, meșteșugarii și servitorii, care, la rândul lor, îi imitau pe burghezi, deși cel mai adesea purtau veșminte țărănești ușor modernizate. Un alt model era cel al segregării, care a durat până în anii '40 ai secolului al XX-lea și care se baza pe conservatorism și pe dorința separării stricte a categoriilor sociale, inclusiv din punct de vedere vestimentar. Se pleda, așadar, pentru păstrarea îmbrăcămintei tradiționale. Un exemplu în acest sens îl constituie îmbrăcămintea credincioșilor de rit vechi, orientată spre tradițiile vestimentare de dinaintea reformei lui Petru, mai ales în localitățile în care populația conservatoare era majoritară. Existau și situații extreme, în care burghezia bogată dădea tonul modei europene de ultimă oră, inspirându-i pe nobili și negustori; existau, deopotrivă, cazuri în care tendințele moderniste și cele conservatoare se amestecau, inclusiv la nivel vestimentar:

> Hainele tocmai fuseseră luate de la croitor și totul arăta foarte bine, poate doar cu excepția faptului că arătau parcă prea noi și indicau de departe motivul pentru care fuseseră luate. Până și pălăria rotundă, elegantă, nou-nouță, era o mărturie a acestui scop: Piotr Petrovici se purta cu ea cu cam prea mare atenție și o ținea cu mare precauție pe genunchi. Până și minunata pereche de mănuși liliachii marca Xavier Jouvin, originale, dovedeau același lucru, chiar dacă nu erau purtate, ci numai ținute pe mână, pentru a face paradă. În îmbrăcămintea lui Piotr Petrovici predominau culorile deschise și tinerești. Avea un sacou bun, frumos, de vară, cu o nuanță de maro deschis, pantaloni ușori de culoare deschisă, o vestă de aceeași culoare, cămașă proaspăt cumpărată, o cravată mică de batist, foarte subțire, cu dungi subțiri roz, și, lucrul cel mai important, hainele chiar i se potriveau lui Piotr Petrovici. Fața lui, destul de proaspătă și chiar frumoasă, părea oricum mai tânără decât cei patruzeci și cinci de ani pe care îi avea. Favoriții de culoare închisă ce îi conturau plăcut chipul se îngroșau frumos în preajma bărbiei strălucitoare, proaspăt rase. Chiar și părul, în care abia se zăreau niște fire cărunte, era pieptănat și ondulat, nu arăta deloc comic sau prostește, așa cum se întâmplă bărbaților care-și dau podoaba capilară pe mâna frizerilor, ci îi conferă feței o asemănare inevitabilă cu un german ce se duce la altar.[1]

[1] F.M. Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, traducere de Antoaneta Olteanu, Ed. Adevărul Holding, București, 2010, pp. 166-167.

În cele din urmă, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea imitarea modei din capitală nu mai constituie un deziderat. Dimpotrivă, mai ales tinerii încep să-și dorească să se distanțeze de aceasta. Iar apariția în universități a raznocinților, care nu aveau posibilități materiale pentru asigurarea unor veșminte pretențioase, va transforma moda tinerei generații, făcând-o mai liberală, mai democratică. Dar nu numai considerentul material va fi hotărâtor în această privință, ci și cel ideologic. Să nu uităm că, la sfârșitul anilor '50, era la modă filosofia nihilistă, populară în special în mediul studențesc, care protesta împotriva unei societăți ruse amorale și pline de constrângeri. Se va naște astfel o modă studențească democratică, orientată spre cultura urbană tradițională și, parțial, spre cea țărănească.

În ceea ce privește costumul popular țărănesc, el începe să piardă din ce în ce mai mult teren începând cu a doua jumătate a secolului, odată cu pătrunderea, pe scară largă, în mediul rural a țesăturilor industriale; prețul lor redus nu avea cum să nu stârnească interesul locuitorilor de la sate.

La începutul secolului al XX-lea, sursele de inspirație pentru moda capitalelor vor fi Parisul, pentru doamne, și Londra și Berlinul, pentru domni. Croitorii ruși încep stagii de perfecționare la marile firme londoneze și berlineze, de unde revin cu certificate de specializare corespunzătoare. Pentru cei cu venituri modeste se deschid magazine de confecții în care se vând haine de-a gata, în „stil vienez".[1]

Tot acestei perioade îi este specifică o reacție conservatoare, dornică să apere spiritul slav în fața acestei invazii vestimentare occidentale. Bastionul conservatorilor va fi vechea capitală, Moscova. Ei vor încerca să păstreze, măcar în interior, reminiscențele confortului oriental. Iată-l, bunăoară, pe Oblomov în celebrul lui halat, extrem de comod și care îl îmbia să-și petreacă tot timpul în casă:

> Cât de bine se potrivea haina de casă a lui Oblomov cu expresia potolită a trăsăturilor și cu trupul său molatic! Purta un halat persan, un autentic halat oriental, fără niciun fel de concesie modei europene, fără ciucuri, fără catifea, fără talie, și atât de încăpător, încât Oblomov putea să și-l petreacă de două ori în jurul trupului. După neschimbata modă asiatică, mânecile mergeau lărgindu-se tot mai mult de la degete spre umăr. Cu toate că halatul își cam pierduse din prospețimea culorilor și, pe alocuri, luciul firesc al stofei fusese înlocuit cu lustrul căpătat al timpului, el își mai păstra totuși și acum tonurile vii, orientale, și trăinicia țesăturii.

---

[1] I.N. Rivoș, *Vremja i vešči. Illjustrirovannoe opisanie kostjumov i aksessuarov v Rossii konca XIX – načala XX veka*, Moscova, 1990, p. 101.

> În ochii lui Oblomov, halatul acesta avea o sumedenie de calități de neprețuit: era moale și suplu, nici nu simțeai că-l porți; se supunea ca un sclav celei mai neînsemnate mișcări a trupului.[1]

3.4. Zilele de primire, aniversări

Obiceiul primirii vizitelor, atât de plăcut pentru mulți nobili, datează tot din vremea lui Petru cel Mare. Împăratul, fascinat de moravurile occidentale, le va impune supușilor săi această formă de socializare. El va organiza acele adunări (*assambleia*) pe care fiecare nobil trebuia să le organizeze la o dată fixă, când trebuia să țină casa deschisă pentru toți doritorii de ieșire în lume. Acest obicei va fi, la început, o povară pentru bieții ruși, care nu doreau să adopte prea curând aceste maniere pe care le considerau mai curând formale.

O dată cu diferențierea tot mai accentuată între cele două capitale, Moscova și Petersburg, ritualurile și moravurile devin din ce în ce mai riguroase, cu particularitățile specifice. În romanul *Ivan Vîjghin*, F. Bulgarin compară nobilimea din Moscova cu cea din Petersburg: „Aici nu ești invitat, ca la Moscova, după ce ai făcut cunoștință cu cineva, la masa de prânz sau la cină, ci ești chemat din amabilitate; și la Petersburg, unde toți oamenii sunt ocupați cu treburile lor sau cu trândăvitul, nu poți să-ți vizitezi cunoștințele altfel decât în anumite zile, la anumite ore și pentru un anume timp"[2]. Mai mult, dacă erai chemat la masă, nu trebuia să te înființezi acolo cu mult timp înainte de ora stabilită, acest lucru fiind socotit o lipsă elementară de politețe, aspru condamnat de societate.

Posibilitatea de a fi primit într-o casă aristocratică, de a te afla în mijlocul unor persoane alese și de a putea discuta subiecte la ordinea zilei, la modă, constituia pentru mulți orășeni o mare plăcere, chiar dacă proveneau din familii mai puțin pretențioase. Sfaturile pe care i le dau prietenii lui Oblomov – de a vizita familiile care păstrau ușa deschisă – îi prilejuiesc acestuia momente de anticipare a savorii și plăcerii produse de prezența în locuri renumite în societate:

> Iau masa la prințul Tiumenev. O să fie acolo toți Goriunovii și ea, ea.... Lidinka! (...). – De ce nu te mai duci deloc pe la prinț? Ce bine se petrece în casa lui! Și pe ce picior trăiește! Iar vila – e numai flori! Au mai clădit și o galerie în stil *gothique*. Se vorbește că vara o să organizeze acolo dansuri, tablouri vivante[3].

---

[1] Goncearov, *Oblomov*, p. 8.

[2] Lavrentieva, *op. cit.*, p. 8.

[3] Goncearov, *Oblomov*, p. 21.

— Vino diseară, după balet, la un ceai! Ai să-mi povestești cum a fost, – îl pofti Oblomov.

— Ce să fac acolo?

— La Mussinski? Dar bine, la ei se duce jumătate din oraș! Cum ce să faci acolo? E o casă în care se vorbește despre toate...

— Tocmai asta-i plictiseala, spuse Oblomov.

— Atunci frecventează-i pe Mezdrovi! – îi tăie vorba Volkov. – Acolo se vorbește numai despre artă. N-auzi decât Școala venețiană, Beethoven, Bach, Leonardo da Vinci...

— Vai, ce plictiseală! Mereu același lucru! Trebuie să fie niște pedanți! – spuse Oblomov cu un căscat.

— Ești prea dificil. Dar mai sunt destule case! Toată lumea are acum o zi de primire: la Savinovi se prânzește joia, la Maklașini – vinerea, la Viaznikovi – duminica, la prințul Tiumeniev – miercurea. Eu am toate datele![1]

Eroul lui Goncearov este, însă, un antierou al vremurilor secolului al XIX-lea: nu e făcut în niciun caz pentru viața din capitală, pentru desuetudinea gesturilor și a frazelor goale rostite politicos de cei se se întâlnesc pe stradă și se salută afabil sau se vizitează cu prețiozitate în zilele stabilite. Și ceilalți ruși vor resimți această modă ca un corp străin: cine nu ar fi vrut să se plimbe fără rost pe celebrul Nevski prospekt sau pe alte promenade celebre, dacă i-ar fi dat mâna, și să se simtă în largul lui în mijlocul unor celebrități ale vremii?

Începusem să mă sting scriind hârtii la serviciu; apoi am simțit că mă sting citind din cărți adevăruri pe care nu știam să le aplic în viață, petrecând în mijlocul prietenilor, ascultând bârfeli și palavre, maimuțăreli, o flecăreală rece și răutăcioasă, văzând deșertăciunea din jurul meu, văzând prieteniile întreținute prin adunări, fără scop și fără simpatie. Mă stingeam și-mi iroseam puterile (...). Mă stingeam plimbându-mă trist și alene pe Nevski prospekt, printre blănuri de raton și gulere de castor, la serate și recepții, unde eram primit cu bucurie, ca un potențial logodnic; mă stingeam și-mi iroseam pe mărunțișuri viața și mintea, mutându-mă din oraș la vilă și de la vilă în strada Gorohovaia, neluând în seamă – ca și ceilalți – venirea primăverii decât prin apariția stridiilor și homarilor, a toamnei și a iernii prin sărbători, a verii – prin plimbări, trăind toată viața într-un fel de toropeală leneșă și comodă... Chiar și ambiția, pe ce mi-o risipeam? Comandându-mi hainele la un croitor la modă? Căutând să fiu invitat într-o casă cunoscută? Ori să-mi strângă mâna prințul P.?[2]

---

[1] *Ibidem*, p. 22.

[2] *Ibidem*, p. 195

Un alt moment important în programul socializărilor îl constituiau zilele de naștere sau zilele onomastice. Acestea constituiau momente extrem de importante pentru gazde, care își așteptau cu mare nerăbdare nu invitații, ci persoanele venite să aducă omagiile, preferabil într-un număr cât mai mare. Din perspectiva celui care venea să-și prezinte urările, momentul putea să fie plăcut prin posibilitatea de a servi o masă opulentă în oraș (sau chiar mai multe). Alteori, momentul putea fi extrem de neplăcut: obligațiile îi impuneau să viziteze mai multe persoane cu această ocazie, mai ales în cazul zilelor onomastice, lucru ce putea deveni extrem de obositor: „Uite, e deja o săptămână de când tot sunt invitat la cină, sunt prezent la baluri, și nu mai pot, mă întorc acasă mereu după miezul nopții"[1]. În funcție de posibilități, gazdele, mai ales acelea din mediul funcționarilor, se străduiau să facă petreceri memorabile, articulate din mai multe episoade. Tot din cronicile vremii aflăm cum își serba ziua numelui guvernatorul Krasnoiarskului:

> La respectabilul sărbătorit trebuia să te prezinți de trei ori într-o zi. Prima dată, la ora 9 dimineața, cu urarea, și atunci gazda vă invită la prânz sau la o plăcintă; plăcinta e tot o masă de prânz, numai că nu se servesc mâncăruri calde, cu dreptul de a sta sau nu la masă. La ora două după-amiaza veniți la plăcintă sau la masa de prânz și, după ce ați mâncat, plecați acasă să vă culcați, iar la ora 8 seara musafirii se adună pentru a treia oară: să joace cărți și să danseze până în zori. Doamnele vin numai la bal, la mesele de prânz nu sunt invitate".[2]

Și Dostoievski descrie o asemenea onomastică sofisticată, oferindu-ne o imagine destul de clară asupra valențelor sale sociale. Era în joc prestigiul. De aceea, invitații erau aleși pe sprânceană, pentru a spori prestigiul gazdei, iar gazda, dacă era o persoană cu simțul răspunderii, se folosea de aceste ocazii și pentru a se evidenția în fața subordonaților. Aceștia veneau în vizită cu venerație, pentru a lua parte, de puține ori pe an, la un adevărat festin despre care mai apoi se povestea multă vreme în departamentul respectiv:

> Ziua, ziua solemnă de naștere a Klarei Olsufievna, singura fiică a consilierului de stat[3] Berendeev, într-un anumit moment fiind un protector al domnului Goliadkin, zi care se remarcase cu o masă strălucitoare, mare, cu invitați, cu o masă cum demult nu se văzuse prin apartamentele de func-

---

[1] Apud Lavrentieva, *op. cit.*, 1999, p. 12.

[2] *Ibidem.*

[3] Funcționar având cinul al V-lea în Tabelul rangurilor.

> ționari din preajma podului Izmailovski și din împrejurimi, o masă care semăna mai degrabă cu ospățul lui Baltazar decât cu o masă de prânz obișnuită, care avea niște proporții babiloniene în ceea ce privește strălucirea, luxul și manierele, cu șampanie Clicquot, cu stridii și fructe de la prăvăliile lui Eliseev și Miliutin, cu tot felul de fărpturi bine hrănite și de funcționari din tabelul rangurilor, această zi solemnă, care se remarcase astfel cu un asemenea prânz solemn, se încheie cu un bal strălucitor, un bal în familie, mic, intim, dar totuși strălucitor în privința gustului, a educației și cuviinței. Desigur, sunt perfect de acord, se mai văd asemenea baluri, dar rar. Asemenea baluri, mai asemănătoare cu fericirea familială decât cu balurile adevărate, se pot oferi numai în asemenea case cum este, de exemplu, cea a consilierului de stat Berendeev. O să spun mai mult: chiar mă îndoiesc că toți consilierii de stat ar putea da asemenea baluri.[1]

Banchetele de la Moscova, destinate unui public mai mare, devin renumite prin opulența lor, o dovadă a puterii economice deosebite a multor familii din vechea capitală. Contemporanii susțin că nu era un lucru rar ca la un asemenea banchet să se servească până la 200 de feluri de mâncare. Meniurile cuprindeau zece feluri de supă, douăzeci și patru de tipuri de plăcinte și feluri de mâncare cu carne, câteva feluri de friptură, douăsprezece feluri de salate, douăzeci și opt de tarte asortate, brânzeturi și fructe proaspete.[2]

3.5. Cluburile

În marea lor majoritate, cluburile aveau o activitate destul de variată, în funcție de localitate și de membri: restaurant, club de dans, cazino, bibliotecă, club semi-politic. În timpul Ecaterinei a II-a, în perioada 1770-1795, sunt întemeiate șapte cluburi în Petersburg. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea apar cluburi bazate pe interese comune (sport, vânătoare, călărie), cu deosebire în capitale. În marea lor majoritate, cluburile apăruseră pentru a asigura divertismentul membrilor, fapt menționat chiar și în regulamentul de organizare. Săptămânal, se organiza un bal sau un concert. La început puteau fi membri numai nobilii, care trebuiau să plătească o cotizație semnificativă. Când numărul

---

[1] F.M. Dostoievski, *Dublul*, în vol. *Dublul. Oameni sărmani. Eternul soț. Însemnări din subterană*, traducere de Antoaneta Olteanu, Ed. Adevărul Holding, București, 2011.

[2] Cf. Figes, *op. cit.*, pp. 163-164. Asemenea delicii culinare se regăseau, păstrând anumite proporții, și la mesele din provincie, care durau și ele câteva ore bune. La început se serveau *zakuski*, apoi mâncărurile reci, după care veneau cele calde, supele, plăcintele, carnea de pasăre, fripturile și, în final, fructele și dulciurile. Nu de puține ori se trecea de la o masă la alta, întrucât procesul dura foarte mult!

membrilor-etalon a început să se reducă, s-au deschis porțile și pentru reprezentanții negustorilor și ai burgheziei, chiar și pentru străini; aceștia, în calitate de vizitatori, trebuiau să plătească o taxă de acces pentru frecventarea balurilor organizate de club.[1] O dată cu trecerea timpului se vor adopta măsuri din ce în ce mai liberale privitoare la accesul membrilor.

„La Sankt-Petersburg, fiecare clasă a societății își avea clubul său. În frunte se afla Yacht-Club Imperial, pe Morskaia. Nu avea decât 500 de membri și trecea drept asociația cea mai aristocrată din Capitală: Marii Duci, înalții demnitari ai Curții, aghiotanții țarului îi alcătuiau nucleul. Câțiva diplomați străini erau admiși cu titlu provizoriu"[2]. Majoritatea celor care se reuneau acolo făceau parte dintre obișnuiții împăratului. Datorită relațiilor lor, membrii clubului puteau să aspire la carierele cele mai prestigioase. În aceste saloane se recrutau candidații pentru posturile administrative importante, pentru funcțiile onorifice de la Curte, pentru comandamentul regimentelor de gardă.

Clubul Englez, întemeiat în 1770 cu aprobarea Ecaterinei a II-a, a fost la început frecventat de oamenii politici; aici se discutau, la o partidă de șah, treburile statului, se aflau detalii din culisele marilor mișcări politice. În acest club nu se organizau serate muzicale sau baluri, membrii clubului preferând o masă bună și jocul de cărți.[3] Nu existau restricții referitoare la apartenența socială a membrilor pentru că primele cluburi din Moscova și Petersburg au apărut din inițiativa socială a nobililor iluminați, a negustorilor străini, a intelectualității cu rang și a unei părți mici a negustorilor cultivați, care și-au însușit normele de comportament conforme cu eticheta nobiliară. În provincie, asemenea cluburi erau mult mai conservatoare, fiind considerate drept întruniri exclusiviste ale aristocrației locale.[4]

Clubul Englez a avut la început cincizeci de membri și o cotizație de aproximativ de 40 de ruble. Nu avea o sală proprie, pentru activitățile clubului fiind închiriată o casă relativ mică pe strada Galernaia. În următorii patruzeci de ani clubul va ajunge să numere 300 de membri, cu precădere funcționari de stat înalți, cum ar fi contele M.A. Miloradovici, Arakceev, Speranski, P.H. Vittgenstein. Aproape în fiecare seară era prezent aici și I.A. Krîlov. Clubul era renumit și pentru mesele și balurile fabuloase pe care le organiza.[5] Iată o descriere elocventă a uneia dintre aceste activități în romanul *Război și pace*:

---

1 Kuprianov, *op. cit.*, p. 153.

2 Troyat, *op. cit.*, pp. 199-200.

3 *Ibidem*, p. 200.

4 Kuprianov, *op. cit.*, pp. 154-155.

5 M.I. Pîliaev, *Staryj Peterburg. Rasskazy iz byloj žiyni stolicy*, Sankt-Petersburg, 2002, p. 221.

> În ziua de 3 martie, toate încăperile Clubului englez răsunau de zumzetul glasurilor celor invitați și, ca albinele în roiuri primăvara, membrii și oaspeții clubului, unii în uniforme, alții în fracuri, alții cu peruci pudrate și haine de mătase, umblau de colo-colo, se așezau pe scaune, se ridicau în picioare, formau grupuri, se împrăștiau. Lachei în livrele, pudrați, cu ciorapi lungi de mătase și pantofi cu cataramă, erau postați câte doi la fiecare ușă, și de acolo se străduiau să pândească fiece mișcare a invitaților și membrilor clubului, pentru a le oferi serviciile lor. Majoritatea celor de față erau bătrâni, oameni respectabili și siguri de sine, cu degete noduroase, cu mișcări grave și voci de bas. Această categorie de membri ai clubului și de invitați își aveau locurile lor bine știute și alcătuiau, ca de obicei, grupul lor, bine știut. Minoritatea o constituiau oaspeții invitați ocazional, mai cu seamă tineretul.[1]

Clubul Nou (*Novîi Klub*), întemeiat la îndemnul Marelui Duce Vladimir, era mai modern decât Clubul Englez. Aici se înghesuia tineretul răsfățat: se jucau cărți, cu mize mari, se colportau ultimele bârfe din culise, din anticamere și din alcovuri. Tot aici se câștiga un incontestabil brevet de eleganță. Femeile nu erau admise.[2]

Cluburi unde se admitea prezența doamnelor, fie la seratele extraordinare, fie în mod obișnuit, erau: Adunarea nobilimii (*Blagorodnoe Sobranie*), ale cărei saloane găzduiseră odinioară iluștri muzicieni din străinătate, precum Rubini, Albinoni, Liszt; Societatea Artistică din Petersburg, destinată reprezentațiilor teatrale, tablourilor vivante și șansonetelor; Societatea de Dans; Clubul Comerțului, loc de adunare al angrosiștilor; Clubul Negustorilor...[3] La Moscova nu existau prea multe cluburi deschise femeilor, spre desebire de Sankt-Petersburg.

Vom reda, în final, descrierea unui dineu de la Clubul negustorilor, la fel de celebru precum unele dintre balurile organizate de adunările nobilimii din marile capitale. Diferența ar fi că prezența la un asemenea eveniment nu avea numai o latură de divertisment; de cele mai multe ori prezența la acest club semnifica sincronizarea cu tendințele din economia și comerțul momentului. Aici puteau fi cunoscuți oamenii potriviți pentru bunul mers al afacerilor:

---

1 Tolstoi, *Război și pace*, II, p. 22.

2 Troyat, *op. cit.*, p. 200.

3 *Ibidem*, p. 201.

— Trebuie să mă duc acolo din când în când... Pentru afaceri este foarte interesant. Întâlnesc oameni importanți, influenți... Fiecare cap de acolo valorează o avere. Unul face afaceri cu fier vechi, altul cu pânzeturi, un altul e în comerțul cu uleiuri sau vinde traverse pentru căile ferate. Rublele ies singure din buzunare. Și ce mese! Numai când mă gândesc, îmi lasă gura apă! Nicăieri, dragă Ivan Gastonovici, n-o să mâncați purcei de lapte mai buni decât la Clubul negustorilor. Vin direct din crescătoria lui Testov, care-i hrănește în cotețe unde abia-și pot mișca labele. O altă specialitate nemaipomenită este acel *kulebiak* cu douăsprezece straturi, fiecare strat având o umplutură diferită: carne, pește, ciuperci, pui, vânat și mai știu eu ce... Dar șampania, dar lichiorurile de fructe!... În timpul meselor cântă orchestra lui Stepan Riabov. Coruri țigănești, ungurești și rusești cântă pe rând...

— Da, spuse Tatiana Sergheevna, și după aceea domnii aceștia le invită pe cântărețe la mesele lor!

— Dar fără vreo intenție rea! – spuse Aleksandr Vasilievici. Ce vreți? Negustorul rus este meloman! Mai ales când este celibatar, iar afacerile îi merg bine. Corurile sunt ale restaurantelor „Iar" sau „Strelnia". Fete drăguțe. (...). Toate corurile, după ce au cântat și au mâncat, trebuie să se reîntoarcă la „Iar" sau la „Strelnia". Adoratorii lor le urmează cu sania. Vor aștepta ca ele să-și termine treaba ca să poată să se bucure de ele.[1]

[1] *Ibidem*, pp. 44-45.

Administrația în Rusia imperială

1. Administrația

1.1. Administrația de stat

Cea mai înaltă instituție guvernamentală era Consiliul de Stat (*Gosudarstvennîi Sovet*), creat de Alexandru I în 1801, cu funcție legislativă și consultativă, avea sediul în palatul Mariinski. În 1901 a fost divizat în patru departamente: legi, probleme civile și culte, economie de stat, respectiv industrie, știință și comerț.

În 1903, Consiliul era format din optzeci și nouă de membri, militari și juriști, numiți, până în 1906, de către țar. Titlul de membru al acestui consiliu era acordat pe viață, dar primea totuși o confirmare anuală din partea împăratului. Consiliul de Stat era condus de un președinte[1], secondat de un secretar de stat. Acesta se ocupa de legăturile dintre departamente, lua parte la elaborarea și redactarea culegerii de legi și putea discuta, alături de miniștri, chestiuni legislative.[2] Dar în realitate rolul acestui Consiliu era pur decorativ; de multe ori împăratul putea adopta, dacă i se părea mai avantajos, proiectele sau propunerile unei minorități din Consiliu.

În 1906, o dată cu constituirea Dumei de Stat (*Gosudarstvennaia Duma*), Consiliul de Stat este transformat în Camera legislativă superioară, care trebuia să aibă aceeași greutate ca și Duma. Jumătate din membrii ei erau aleși pe o perioadă de nouă ani. Treptat, gradul de reprezentativitate al Consiliului va crește prin cooptarea, pe lângă nobili, a unor oameni de știință, ingineri, negustori și cler. În 1914 număra 188 de membri.

Pe lângă Consiliul de Stat, din 1801 va funcționa în Rusia și un Comitet al miniștrilor, instituție legislativ-consultativă și administrativă, care avea sediul

---

[1] În 1881-1905 președintele Consiliului de Stat era marele prinț Mihail Nikolaevici, în 1906-1907 – contele D.M. Sol'ski, în 1907-1914 – M.G. Akimov.

[2] I.A. Muraviova, *Vek moderna. Panorama stoličnoi žizni*, Sankt-Petersburg, 2001, pp. 112-113.

tot în palatul Mariinski. Deciziile acestui Comitet erau duse la îndeplinire de către miniștri, care se ocupau de fapt de problemele curente mai puțin importante. Comitetul miniștrilor era condus de un președinte, cu o funcție mai puțin importantă decât a miniștrilor pe care-i conducea. În timpul lui Alexandru al II-lea, pe lângă acest Comitet va funcționa și un Consiliu de miniștri, format din aproape aceiași membri, cu deosebirea că președintele acestui Consiliu era chiar țarul. El avea inițiativa de a propune Consiliului diferite probleme spre dezbatere. Suprapunerea funcțiilor și a atribuțiilor conducătorilor și a ministerelor din subordine era vădit întreținută de către împărat, care se putea ascunde în spatele acestei birocrații când avea de luat decizii neplăcute.[1] După moartea lui Alexandru al II-lea activitatea acestui Comitet va lua sfârșit, dar va fi reînființat în 1905 pe fondul crizei politice din țară.

În lunile iunie-iulie ale anului 1905, Consiliul a dezbătut proiectul de înființare a primei Dume de Stat, proiect pregătit de o comisie condusă de A.G. Bulîghin. După dizolvarea, în 1906, a Comitetului de miniștri, multe dintre atribuțiile acestuia vor fi preluate de Consiliul de Miniștri, care va căpăta astfel atribuții extinse. De exemplu, în cazul dizolvării Consiliului de Stat și al Dumei, Consiliul de Miniștri avea dreptul de a examina proiectele legislative urgente și de a le transmite țarului pentru promulgare, sub forma unor ucazuri excepționale. Din iunie 1906 până în februarie 1907 au fost date 59 de asemenea ucazuri, mai ales privitoare la constituirea tribunalelor militare de front. Președintele noului Consiliu de Miniștri a fost S.I. Witte, care va rămâne în această funcție relativ puțin timp, până în aprilie 1906. În locul lui, a fost numit prim-ministru I.L. Goremîkin, fost membru al Consiliului de Stat și ministru de interne.

1.2. Administrația gubernială

Reforma gubernială din 1775 a avut loc după răscoala lui Emelian Pugaciov din dorința de a consolida administrația locală, de a descentraliza administrația provincială, de a distribui mai clar puterile și funcțiile și de a-i implica mai mult pe proprietarii locali.

Ecaterina a II-a a reorganizat cele cincisprezece mari unități administrative existente în cincizeci de gubernii, cu o populație de cca 300.000 de locuitori. Fiecare gubernie era alcătuită, la rândul ei, din zece județe cu o populație de cca 30.000 de locuitori.

---

[1] *Ibidem*, p. 118.

Pentru o comunicare mai rapidă și mai eficientă în teritoriu, împărăteasa a concentrat conducerea administrativă și polițienească în mâinile guvernatorului. Acesta conducea teritoriul aferent cu ajutorul unei instituții colegiale – conducerea guberniei. Apărarea liniștii și ordinii publice din orașe le revenea gardienilor.

Începând cu *Dispoziția pentru conducerea guberniilor* din 1775 și cu „Jalovannaja gramota gorojan" din 1785, care îi ridica pe nobili la rang de conducere, începe formarea unui nou sistem de autoconducere în orașe. Înainte, aceste organe alese de orășeni făceau parte din aparatul de conducere. Pe măsură ce se puneau în practică reformele inițiate de Ecaterina a II-a, încep să exprime interesele păturilor sociale din oraș. Sistemul va rezista până la reforma orășenească din 1870, care începuse să fie pusă în practică în unele orașe încă din 1863-1864. Reforma din 1870 va schimba radical sistemul de conducere a orașelor, înlocuind principiul reprezentativității sociale cu cel cenzitar, impus de proprietate.[1]

Înainte de revoluție, imperiul era împărțit din punct de vedere administrativ în 78 de gubernii, cu o populație cuprinsă între 200.000 – 300.000 de locuitori, și 21 regiuni, cu cca. 20.000 – 30.000 de locuitori, la care se adăuga Insula Sahalin. În plus, patru mari orașe – Sankt-Petersburg, Odessa, Sevastopol și Kerci-Ienikale, formau „orașele de prefectură", subordonate direct puterii centrale. Guberniile erau împărțite în județe (*uezdî*), mai mult sau mai puțin numeroase, împărțite la rândul lor în orașe și plase (*volosti*).

În fruntea fiecărei gubernii se afla un *guvernator*, ales din rândul nobilimii, care reprezenta puterea centrală. Conducătorul unei gubernii de o importanță deosebită era numit *general-guvernator* (sau *comandant general*, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea). Acesta era un împuternicit al împăratului, în subordinea căruia se afla și guvernatorul propriu-zis. Uneori, sub comanda aceluiași general-guvernator erau unite mai multe gubernii.[2] Guvernatorul avea printre atribuții promulgarea de legi, controlul executării lor, supravegherea tuturor instituțiilor administrative și, în calitate de reprezentant al Ministerului de Interne, conducea poliția și gestiona asistența publică. El dădea socoteală în fața Senatului și avea dreptul de a raporta personal împăratului. În unele situații, mai ales în cazul celor două capitale și al guberniilor de frontieră, gubernia era condusă de un *guvernator militar* care era în același timp și comandantul forțelor armate aflate pe acel teritoriu. În acest caz, ceilalți gu-

---

[1] A.I. Kuprianov, *Gorodskaja kul'tura russkoj provincii. Konec XVIII – pervaja polovina XIX veka*, Moscova, 2007, p. 211.

[2] I.A. Feodsiuk, *Čto neponjatno u klassikov, ili enciklopedija russkogo byta XIX veka*, Moscova, 2006.

vernatori erau numiți *guvernatori civili*. În toate cazurile, guvernatorul era ajutat de un *viceguvernator*.

Guvernatorul mai era asistat și de un consiliu de administrație gubernial, care se ocupa concret de strângerea impozitelor, menținerea ordinii publice și a monopolurilor comerciale. În privința monopolurilor, Ecaterina a II-a a permis și țăranilor să practice comerț la scară mare, spărgând astfel monopolul negustorilor și în comerțul urban.

Administrația gubernială, care reprezenta, la scară redusă, administrația imperială, se ocupa de toate chestiunile referitoare la activitatea statului. Problemele financiare și unele dintre impozite erau rezolvate de *kazionnaia palata*; exista o *grajdanskaia palata* sau *palata grajdanskogo suda*, care se ocupa de chestiunile judecătorești de drept civil și comercial. *Ugolovnaia palata* rezolva problemele de drept penal. Toate aceste camere erau conduse de președinți. Existau și alte departamente importante, care se ocupau de școlile locale, instituțiile medicale sau de binefacere din gubernie, precum și de problemele țărănești (litigii, plata dărilor și altele).

Gubernia, la rândul său, se împărțea în județe (*uezd*), care aveau centrele administrative în orașe. La conducerea acestor centre de județ se afla un *gorodnicii*, un fel de polițist care se ocupa de toate chestiunile privitoare la oraș, îndeplinind atribuțiile unui primar. În subordinea lui se aflau toți funcționarii din județ, dar și organele de poliție.

În fiecare județ se afla un tribunal județean, care, până în 1863, a fost prima instanță judecătorească pentru nobili, soluționând chestiunile penale și civile mărunte, cu deosebire litigiile funciare. Tribunalul județean era condus de un judecător județean, *uezdnîi sudia*, asistat de un *zasedatel'*. În sfârșit, la nivel județean exista și o direcție a Ministerului Educației, care supraveghea unitățile de învățământ din județ.

În fiecare județ al guberniei, în fruntea poliției s-a aflat, până în 1862, un funcționar, *căpitan-ispravnic* sau *ispravnic* (comisar superior de poliție), care avea în subordine un *stanovoi pisar* pentru fiecare subdiviziune sau *stan*. Acesta, la rândul său, era șeful polițiștilor locali, de la nivelul satelor, numiți *uriadnici*.[1] Până în 1863, ispravnicul îndeplinea și funcția de judecător de zemstvă, însă nu pentru nobili. Reforma din 1863 a eliminat funcțiile de *ispravnic și gorodnicii*, dar prima dintre acestea se va păstra până la revoluția din 1917, limitându-se strict la atribuțiile polițienești – șeful poliției județene.

În fiecare provincie, gubernie și județ exista, în afară de reprezentanții administrației centrale, și o adunare locală aleasă, *zemstvo*, care se ocupa de interese-

[1] Henri Troyat, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Humanitas, București, 1993, p. 138.

le economice și agricole din regiunea respectivă. Acest tip de adunare funcționa numai în regiunile unde marea masă a populației, inclusiv elitele de la țară și de la oraș, era predominant rusă. Cel care va efectua o a doua reformă importantă a administrației locale va fi Alexandru al II-lea. El va promulga, în ianuarie 1864, decretul de înființare a zemstvei. Încă dinainte de această reformă, din 1785, exista un organ ales de conducerea guberniei și a orașului: *duma celor șase aleși*, proveniți din categorii sociale diferite. Această dumă era condusă de un *cap al orașului*, un fel de primar. Până la reforma din 1870, puterea acestui primar era una strict formală, deținută de obicei de înalții funcționari guvernamentali, amintiți mai sus[1].

La alegeri participau moșierii, orășenii și țăranii, în cadrul unui sistem electoral ce se baza pe apartenența la una dintre stări și pe criterii dictate de proprietate. Alegătorii trebuiau să fie de naționalitate rusă, să fi împlinit 25 de ani și să aibă un cens, care varia după fiecare dintre cele trei categorii (nobili 45%, țărani 40%, orășeni și cler 15%). În general, modul de distribuire a locurilor îi favoriza pe proprietarii de pământ, dar și țăranii puteau fi bine reprezentați. Pentru zemstvele județene proporția reprezentativității era de 42% pentru țărani, 38% moșieri și 17% orășeni.[2]

Deputații județeni (*glasnîe* sau membri cu vot deliberativ) erau aleși de populația locală pe o durată de trei ani și reprezentau direct categoriile care îi alegeau (nobili, comercianți, mujici). Zemstva județeană se întrunea o dată pe an, când se discutau probleme locale. În fruntea deputaților se afla un președinte care era mareșalul nobilimii din județ. Pentru o funcționare mai eficientă, adunarea îi desemna pe cei trei membri care aveau să formeze comisia executivă a stărilor provinciale, cu o durată de trei ani; această comisie se întrunea și funcționa permanent.

Provincia sau gubernia avea și ea zemstva ei, ai cărei membri erau aleși tot pentru trei ani de către zemstvele județene. Zemstva gubernială, prezidată de mareșalul nobilimii din gubernie, se ocupa de chestiuni de interes local și funcționa și ea prin intermediul unei comisii executive, formată din șase membri și care rezolva problemele curente între două sesiuni. Zemstva se ocupa, printre altele, de învățământ, sănătatea publică, dezvoltarea economică locală, construcția de drumuri și furnizarea anumitor servicii, între care gospodărirea apelor și paza împotriva incendiilor. Din păcate, autonomia de care se bucura era destul de redusă; nu i se permitea colectarea taxelor de stat, care rămânea apanajul autocrației.

---

[1] Feodsiuk, *op. cit.*

[2] Geoffrey Hosking, *Rusia – popor și imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iași, 2001, p. 228.

În perioada de apogeu a Rusiei, zemstva va fi o formă de guvernare locală destul de democratică. Din mărturiile vremii aflăm cât de bine se înțelegeau reprezentanții tuturor categoriilor sociale și cum cooperau pentru interesul colectiv. Sir Mackenzie Wallace, care a locuit în Rusia în perioada 1870-1875, menționează:

> Lucrul care m-a surprins cel mai mult la această adunare a fost că era compusă parțial din nobili și parțial din țărani (...) și că între cele două clase nu părea să existe nici urmă de antagonism. Proprietarii care aveau pământuri și iobagii lor de odinioară, emancipați doar cu zece ani în urmă, s-au întâlnit de pe poziții care cel puțin deocamdată erau de egalitate. Discuțiile au fost purtate îndeosebi de nobili, dar în câteva rânduri s-au ridicat să vorbească și membrii țărănimii, ale căror observații, întotdeauna clare, practice și la obiect, au fost ascultate de fiecare dată cu o atenție respectuoasă...[1]

Pe măsură ce statul va deveni mai restrictiv, din cauza pericolului tulburărilor sociale ce îi amenințau fundamentul, structura oarecum democratică a zemstvei, care garanta administrației provinciale și comunale o aparentă autonomie, a fost simțitor limitată de legea din 12 iunie 1889, prin care s-au înființat șefii de județ (*zemski nacealnik*), de regulă nobili. Aceștia erau împuterniciți să revoce sau să amendeze sentințele tribunalelor de plasă și hotărârile adunărilor sătești sau de plasă. În felul aceasta s-au restrâns și atribuțiile zemstvei guberniale și județene, iar numărul reprezentanților nobilimii a crescut, comparativ cu celelalte categorii de deputați.[2] Toți șefii de plasă din județul respectiv alcătuiau o adunare a județului, prezidată de un mareșal al nobilimii. Instanța superioară era comitetul gubernial și provincial, prezidat de guvernator, care decidea chestiunile administrative și juridice cu sprijinul funcționarilor.

Deasupra guvernatorului nu se mai aflau decât cei care vegheau destinele imperiului: țarul, a cărui putere nelimitată era consfințită de Biserică, Consiliul Imperial, Consiliul de Miniștri, alcătuit din funcționari ai statului și câțiva demnitari puternici, al cărui rol era acela de a aproba legile; mai exista și Comitetul de miniștri, care pregătea măsurile legislative, fără a avea însă puteri prea mari, și, nu în ultimul rând, Prea Sfântul Sinod, însărcinat cu supravegherea vieții religioase a națiunii. Senatul, împărțit în opt departamente, avea competențe le-

---

[1] Apud Russell Sherman, *Rusia. 1815-1881*, Ed. All, București, 2001, p. 95.

[2] Troyat, *op. cit.*, pp. 138-139.

gate de publicarea ucazurilor, confirmarea titlurilor de noblețe, fixarea limitelor proprietăților funciare și casarea proceselor civile și penale.[1]

1.3. Administrația locală

Organele administrației locale orășenești cuprindeau Duma Orășenească și organul ei executiv, Consiliul Municipal (*gorodskaia uprava*). Cu toate acestea, primarul (*gorodskoi golova*) putea anula orice decizie a Dumei, astfel că puterile ei erau semnificativ limitate. În general, adunările orășenești erau mult mai elitiste, fiind dominate de un mic grup de oameni înstăriți.

Inițial, la alegerile reprezentanților pentru Duma orășenească participau toți locuitorii orașului care aveau un venit de minimum 50 de ruble pe an, reprezentând șase categorii sociale. În 1870 va fi ridicat pragul de reprezentativitate, de acum putând participa numai cetățenii care posedau proprietăți imobile supuse impozitării și negustorii și industriașii. Din 1890 vor putea fi aleși numai posesorii de bunuri imobile în valoare de minimum 3000 de ruble, precum și negustorii din prima ghildă, care număra în Petersburg aproximativ 7000 de persoane. În 1903 are loc o nouă reformă care va acorda dreptul de a fi aleși chiar și chiriașilor mai avuți. Alegătorii erau, la rândul lor, împărțiți în două categorii: cei din prima categorie alegeau, pentru o perioadă de șase ani, o treime din membrii care aparțineau mediului social din care făceau parte. Cei din a doua categorie, mai bogați, puteau alege două treimi din reprezentanți.[2] Alegerile aveau loc din trei în trei ani, de fiecare dată Duma schimbându-și numai o treime dintre reprezentanți. La sfârșitul secolului al XIX-lea duma din capitală avea 160 de membri.

Principala misiune a Dumei era aceea de a alcătui și aproba bugetul municipal, de a împărți rațional finanțele alocate nevoilor orașului. Duma se mai ocupa și cu chestiuni privitoare la serviciile publice, construcții, comerț, inspecție sanitară, fixarea pensiilor și multe altele. Duma nu avea, însă, nicio putere asupra poliției, care depindea în continuare de puterea imperială. Membrii Dumei alegeau consiliul municipal, din care făceau parte primarul, ajutorul lui, precum și alți membri care aveau în subordine comisii și direcții ale municipalității.

---

[1] *Ibidem*, p. 140.

[2] Muraviova, *op. cit.*, pp. 156-157.

2. Poliția

Petru cel Mare va elabora primul regulament al poliției în 1724 și va face din aceasta un element indispensabil al noii administrații, având nevoie de niște funcționari de încredere care să supravegheze atent tot ce se întâmpla în stat. Prin urmare, distanța dintre polițistul de încredere și reprezentantul poliției secrete nu era prea mare:

> Poliția are o datorie specială: aceea de a interveni pentru a apăra justiția și drepturile, de a genera ordine și un standard de comportament, de a garanta siguranța oamenilor, ferindu-i de hoți, spărgători, violatori și speculanți, de a stârpi dezordinea și desfrâul. Ea îi sprijină pe oameni în munca lor și în profesiunile cinstite... Ea apără văduvele, orfanii și străinii în conformitate cu legea lui Dumnezeu, îi educă pe tineri dându-le o învățătură bazată pe cinste și puritate; pe scurt, din toate aceste motive, poliția este sufletul cetățeanului și al ordinii.[1]

La nivelul guberniei, șeful poliției se numea *polițmeister*. În guberniile mai mari, cum erau, de pildă, Moscova și Petersburg, existau mai mulți polițmeisteri, conduși de un *ober-polițmeister*, iar din 1905 de *gradonacealnik*.

În toate orașele importante exista un comandant al poliției; sub ordinele sale se aflau șefii de poliție, care aveau și ei în subordine comisari de poliție (*ceastnîi pristav*), câte unul în fiecare sector (*ceast'*). Sectorul era format din mai multe cartiere, de regulă 4 sau 5, conduse de supraveghetori de cartier (*kvartal'nîe nadzirateli*). Cea mai mică unitate administrativă polițienească era ocolul (*okolotok*), pentru orașele foarte mari, condus și el de un supraveghetor. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, unele orașe mari vor fi scoase de sub tutela guberniilor, formând o unitate administrativă de sine-stătătoare, *gradonacealstvo*. Șeful acestei unități de poliției se va numi *gradonacealnik*, echivalent al guvernatorului, subordonat general-guvernatorului sau, dacă așa ceva nu exista în regiunea respectivă, direct ministrului de interne.

Sergenții de stradă obișnuiți se numeau, până în 1862, *budociniki* – gheretari, de la ghereta în care stăteau de regulă. Ei erau înarmați cu o halebardă și făceau de pază în fața gheretei. Interesant este faptul că ghereta polițistului era în același timp și locuința acestuia, în care trăia cu familia, dispunând chiar și de un mic petic de pământ cultivabil în preajma locului de muncă![2] Din 1862 ghereta-

---

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 75.

[2] Feodsiuk, *op. cit.*, 2006.

rii vor fi înlocuiți cu *gorodovoi*, un fel de sergenți de stradă, mult mai numeroși, a căror sarcină era patrularea prin oraș. Aspectul lor grosolan și necioplit stârnea disprețul populației. Erau însărcinați cu asigurarea ordinii publice, trebuind să împiedice bătăile și să-i ducă pe bețivi și pe hoți la cel mai apropiat post de poliție. Operațiunile mai importante le erau rezervate jandarmilor.[1]

Deținătorii de hanuri și portarii, numiți cu același termen, *dvorniki*, țineau la zi evidența clienților și semnalau comisariatului de cartier orice schimbare de locatari care se petrecea în imobil. Toți locuitorii din cartier erau recenzați în registrul poliției. În toate orașele din Rusia exista un birou de adrese, unde, în schimbul a două copeici, se putea afla orice adresă.[2] Și paznicii de noapte se aflau la dipoziția poliției.

La nivelul județelor împărțirea în sectoare era inutilă. Aici comisarul de poliție era subordonat direct primarului-polițist, *gorodnicii*.

2.1. Poliția secretă

În Rusia țaristă afacerile delicate erau cercetate de un fel de cancelarie privată a țarului, *Prikaz tainîh del* sau *Tainîi prikaz*, instituită în 1658 de către țarul Aleksei Mihailovici. De altfel, această instituție își va înceta activitatea după moartea acestuia. Puținii lui funcționari trebuiau să îi supravegheze pe solii și boierii aflați în misiuni oficiale, în țară sau în afara ei, trebuind să raporteze totul țarului.

În timpul lui Petru I și al Ecaterinei I, poliția politică purta numele de *Tainaia kanțeliaria*, care a fost activă între anii 1718 și 1801, cu o pauză în perioada 1726-1731. Această instituție și-a desfășurat activitatea și în timpul Annei Ivanovna și al Elizavetei Petrovna. La sfârșitul domniei Ecaterinei a II-a va fi rebotezată, primind numele de *Tainaia ekspediția*, denumire păstrată și în timpul lui Pavel I. *Tainaia ekspediția* avea ca scop spionarea nobililor care se opuneau monarhiei. Instituția va fi lichidată de Alexandru I.

Alături de Cancelaria secretă, exista la Moscova și departamentul Preobrajenski (*Preobrajenski prikaz*), înființat de Petru cel Mare în 1686 în localitatea Preobrajenskoe. Inițial cancelarie personală a țarului, departamentul se ocupa și cu poliția politică, pe fundalul luptei pentru putere pe care Petru o purta cu sora lui, țarevna Sofia. La început, departamentul Preobrajenski supraveghea nemijlocit regimentele Preobrajenski și Semionovski, după care va primi

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 141.

[2] *Ibidem*.

în sarcină și alte activități (vânzarea tutunului, controlul crimelor împotriva statului), sub conducerea cneazului F.I. Romodanovski.

Instituția s-a restructurat fundamental în timpul împăratului Nicolae I. După revolta decembriștilor, împăratul a aflat în urma anchetelor poliției adevăratele cauze ale nemulțumirii supușilor. Secretarul comisiei de anchetă, A.D. Borovkov, va găsi cauza tulburărilor în defectele sistemului, în legile care se contraziceau, în tribunalele care funcționau cu mare întârziere, în sistemul administrativ în care marii funcționari nu își asumau răspunderea, în sistemul de tarife și de impozitare care descuraja comerțul cinstit și îi ruina pe negustori, în sistemul ecleziastic care făcea ca preoții să fie dependenți de țărani, precum și în sistemul militar ineficient, care lăsa fără rezerve o armată mare și lipsită de flexibilitate.[1]

2.1.1. Secția a treia

Măsurile luate de împărat vor viza amplificarea centralizării, prin intensificarea supravegherii de la centru a guvernelor locale, prin sporirea numărului de ministere și de comitete secrete interministeriale. Împăratul își va crea propria sa cancelarie pentru a fi mereu informat și pentru a interveni direct în treburile angajaților săi. Acest control al statului era asigurat de Secția a treia a Cancelariei imperiale (*Tretie otdelenie sobstvennoi Ego Imperatorskogo Velicestva kanțeliaria*), un fel de poliție secretă, apărută în 1826 în același timp cu secția a doua, care avea în sarcină codificarea legilor, cu jandarmeria ca organ executiv.

Oficial, Secția avea ca sarcină protecția văduvelor și a orfanilor. Simbolul acestui serviciu era o batistă prezentată de țar într-o casetă de sticlă. Se spune că Nicolae I i-ar fi spus lui Benkendorf: „Aici sunt toate instrucțiunile. Cu cât mai multe lacrimi vor fi șterse cu această batistă, cu atât mai bine îmi vei sluji în îndeplinirea scopurilor mele..."[2] Pentru a-și putea desfășura activitatea de supraveghere, se apela în general la o largă rețea de informatori, dar și la un corp de jandarmi (*Otdel'nîi korpus jandarmov* – Corpul special de jandarmi), instituit special pentru securitatea statului în 1827. Jandarmii purtau o uniformă distinctivă, cu tunici albastre și mănuși albe. În ceea ce privește personalul de la sediu, acesta va crește într-un ritm lent, de la 16 membri, în momentul înființării, la 40 în 1855, la moartea lui Nicolae I.

De fapt, Secția a treia reprezenta o modalitate de luptă împotriva subversiunii; prin intermediul ei, suveranul își putea controla supușii, îi putea pedepsi

---

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 111.

[2] Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB. Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, Ed. All, București, 1994, p. 16.

sau recompensa, după caz. După cum s-a văzut, domeniul său de activitate era foarte variat, fiind la toate nivelurile ochii și urechile împăratului:

> În efortul lor de a cuprinde întreaga viață a poporului, ei interveneau în toate problemele în care era posibil să se intervină: probleme de familie, tranzacții comerciale, certuri personale, proiecte de invenții, fuga novicelor din mănăstiri – totul interesa poliția secretă. În același timp, Cel de-al treilea departament a primit un număr enorm de cereri, plângeri, denunțuri, și fiecare a constituit un caz separat, urmat de o investigație.[1]

În competența Secției a treia intrau cazurile de lezmajestate, care îl vizau atât pe împărat, cât și familia imperială, crimele împotriva statului, mișcarea revoluționară, contrabanda (se va ocupa de acest aspect până în 1872), cenzura (până în 1865), controlul editării și importului cărților, sectanții, falsificatorii de bani, inventatorii și multe altele. În subordinea acestui departament intrau, de asemenea, închisorile politice, mai ales cele amplasate în fortărețele Petru și Pavel și Schlisselburg.

Șefului Secției elabora anual un raport cu titlul *Situația morală și politică în Rusia*. Înmulțirea criticilor la adresa orașului-capitală, identificat, destul de transparent, cu sistemul de guvernământ din Rusia, l-a determinat pe contele Aleksandr Benckendorff, șeful poliției secrete și al corpului de jandarmi, să dea o directivă cuprinzătoare care va sta la baza cenzurii, interzicând opiniile critice fie la trecutul Rusiei, fie la prezentul ei, chiar și la viitor!: „Trecutul Rusiei a fost uimitor, prezentul ei este mai mult decât minunat; în ceea ce privește viitorul, el este mai presus de ce-și poate imagina cea mai bogată imaginație; acesta este punctul de vedere din care trebuie să fie privită și descrisă istoria rusă"[2]. Scurt și cuprinzător! Nu se face niciun fel de aluzie la caracterul malefic al reformelor sau persoanei lui Petru cel Mare, la orașul care îi calcă în picioare sau îi sugrumă pe locuitorii săi. Scrierile elaborate conform acestor directive nu vor întârzia să apară: scriitorul Aleksandr Bașuțki a pregătit *Panorama Sankt-Petersburgului*, o monografie utopică, total fantezistă, care nu avea nimic în comun cu orașul pe care îl descria. Conform lui Bașuțki, în Petersburg domneau ordinea și curățenia, nu existau încăierări sau certuri, beții sau prostituate, în niciun caz nu existau săraci![3] În pofida încurajării fățișe din partea șefului jandarmilor, autorul va su-

---

[1] *Apud* Nicholas V. Riasanovsky, *O istorie a Rusiei*, Ed. Institutul european, Iași, f.a., p. 340.

[2] Solomon Volkov, *Istorija kul'tury Sankt-Peterburga s osnovanija do naših dnej*, Moscova, 2001, p. 55.

[3] *Ibidem*.

feri, însă, un eșec lamentabil pentru că nimeni nu se va grăbi să cumpere lucrare complet fantezistă.

După seria de atentate îndreptate împotriva lui Alexandru al II-lea se va trece la o cercetare atentă a acestui departament, care avea în mod nemijlocit sarcina de a proteja viața împăratului. S-a descoperit cu această ocazie că secția era dusă în spate de șaptezeci și doi de funcționari cu normă întreagă, dar cu un buget sărac, din care cea mai mare parte mergea spre activități polemice îndreptate împotriva propagandei revoluționare.[1] Nici în privința jandarmilor situația nu stătea mai bine: existau 4278 de persoane, adică un jandarm la 10.500 de locuitori ai Rusiei. Prin urmare, nu se poate vorbi despre un sistem represiv „extrem de bine pus la punct"! Abia din 1905 numărul de jandarmi va începe să crească semnificativ în întregul imperiu, ajungându-se, în 1913, la 12.700 de persoane, dintre care 912 erau generali și ofițeri. În 1916 numărul jandarmilor va crește până la 16.000 ca reacție la tulburările din țară, din ce în ce mai intense.

2.1.2. Ohrana

Ohrana apare din vechea Secție a treia și va avea sediul la Sankt-Petersburg, în strada Fontanka nr.16.

Pe fondul tulburărilor anarhiste și din cauza ineficienței sistemului de protecție, ministrul de interne, generalul M.T. Loris-Melikov, va suprima Secția a treia în august 1880. O va înlocui cu o poliție centrală, *Departamentul poliției de stat* (numit *Departament al poliției* în 1883), aflată în subordinea Ministerului de Interne. Ministrul de interne devenea de acum și șeful jandarmilor. Fosta structură de represiune, Corpul special de jandarmi urma să aibă o dublă subordonare: Ministerul de Interne și Ministerul de Război.

Întrucât privilegiile de care se bucurau jandarmii deveniseră considerabile, crește numărul acelora care doresc să servească în acest corp de jandarmi. Condițiile de selecție erau, însă, greu de îndeplinit: candidații trebuiau să fi servit în armată timp de șase ani, să aibă origine nobiliară, să fi absolvit un liceu militar sau o școală de iuncheri de rang înalt, să nu fie catolici și să nu aibă datorii. După selecție, candidații urmau niște cursuri de patru luni și dădeau examene, înainte și după absolvirea cursurilor.

Printre atribuțiile acestui corp, mult sporite, se numărau supravegherea străinilor, a frontierelor, precum și a tuturor instalațiilor susceptibile de a fi utilizate pentru organizarea unei subversiuni; de asemenea, un departament se ocupa de supravegherea corespondenței, un altul de partidele politice (câte un

[1] Hélène Carrère d'Encausse, *Blestemul rușilor. Eseu despre asasinatul politic*, Ed. Polirom, Iași, 2000, p. 156.

departament special se ocupa de eseri[1] și de partidul social-democrat). Exista un departament de cifru, altul consacrat anchetelor și, în sfârșit, exista și o secțiune de „cazier", care elibera certificate de bună purtare în domeniul politic. Mai târziu, în 1906, odată cu intensificarea activității revoluționare și teroriste, au mai fost înființate un departament și o cancelarie, ambele secrete. Cartoteca acestei agenturi de protecție era impresionantă pentru vremea respectivă: existau dosare despre 55.000 de cetățeni suspecți, 20.000 de fotografii ale acestora, precum și o bibliotecă în care se păstrau cărți și ediții interzise, ilegale.

Crima politică era cercetată de un departament special (*osobîi otdel*), găzduit de sediul central al Poliției. Acesta făcea parte dintr-o rețea de secții de securitate regionale (*ohrannoe otdelenie*), prima dintre ele fiind înființată în 1886; toate se aflau în subordinea directă a departamentului secret menționat. Din această perioadă sistemul poliției politice începe să fie numit *Ohrana*[2]. Aceasta era susținută de trei divizii de jandarmi, dintre care două activau la Moscova și Petersburg, subordonate direct ministerului. Din 1902 în toată Rusia încep să apară departamente de anchetă ale Ohranei.

Această separare a poliției politice de cea obișnuită, care răspundea doar de protecția persoanelor și a bunurilor, va constitui o notă distinctivă pentru Rusia acelei perioade, comparativ cu situația din Europa. Poliția politică din Rusia nu se supunea legilor obișnuite, ci se guverna după dispoziții proprii. Postul de director general al Departamentului Poliției era adesea ocupat de un magistrat de parchet cu o anume experiență în treburile politice.

Pe întreg teritoriul imperiului existau secții de jandarmerie, dar Ohrana avea reprezentanțe numai în câteva centre, cele mai importante. În serviciile de cercetări din secțiile Ohranei, ca și în cele ale jandarmeriei, lucrau ofițeri ai corpului special de jandarmi. Șeful serviciului de cercetări era, evident, șeful Ohranei, secondat de un grup de ofițeri și de înalți funcționari. Munca de birou era asigurată de funcționari care verificau fișe dactiloscopice cu semnalmente, precum și o bibliotecă ce conținea toate publicațiile revoluționare din Rusia și din Europa.

Ohrana se ocupa cu urmărirea indivizilor suspecți și cu dejucarea atentatelor pregătite de aceștia, dar nu era o forță de represiune:

> Când supravegherea unui grup oferea informații suficiente, se proceda la lichidarea acestuia, adică, după o percheziție a diferitelor localuri conspirative, erau arestați cât mai mulți conjurați. Legea îi autoriza pe șefii

[1] De la SR-i, membrii Partidului Socialist Revoluționar, partid politic din Rusia la începutul secolului XX (n. red).

[2] Andrew, Gordievski, *op. cit.*, p. 18.

de secție ai Ohranei să-i țină pe acuzați timp de 15 zile la dispoziția lor. Dacă dovezile adunate împotriva acestora nu erau suficiente, inculpații erau apoi eliberați sau deferiți justiției pentru instrumentarea procesului. Reprezentanți ai Parchetului, atașați diferitelor secții ale Ohranei, vegheau ca procedura să fie respectată cu strictețe.

Ohrana nu-și executa niciodată prizonierii. Toate condamnările la moarte erau pronunțate de tribunalele obișnuite, după un rechizitoriu și o pledoarie. În provinciile unde exista legea marțială, execuțiile fără judecată puteau fi totuși ordonate de comandantul militar.[1]

Exista o singură formă de represiune extrajudiciară: ministrul de interne putea, numai pe baza autorității sale, să decidă surghiunirea unui suspect în vreo regiune îndepărtată a imperiului pentru o durată de maximum 5 ani.[2]

Ca un element de curiozitate, în cadrul Ohranei funcționa un „cabinet negru" unde se controlau scrisorile și coletele poștale. Acesta își avea sediul în localul Poștei centrale și cuprindea douăsprezece persoane. Inițiativa înființării acestui serviciu aparține împăratului Alexandru al III-lea, printr-un ucaz special din 1891. În principalele orașe ale imperiului funcționari poligloți examinau corespondența conform listelor de suspecți primite de la poliție. Când o scrisoare stârnea bănuiala agenților, ei o deschideau cu ajutorul unui aparat special sau pur și simplu cu aburi, făceau o copie, apoi lipeau la loc plicul.[3]

Odată cu intensificarea fenomenului emigrației ruse, poliția secretă va dezvolta, în 1882, un departament special, Agenția pentru străinătate a Ohranei (*Zagranicinaia agentura*). Aceasta își avea centrul la ambasada rusă din Paris, pe atunci centru al emigrației. Va deveni complet operațională în 1884, sub conducerea lui Piotr Rakovski.[4]

Agenții operativi ai Ohranei desfășurau operațiuni de anchetă și filaj și se foloseau de ajutorul neprețuit al unui mare număr de agenți secreți. Exista încă din 1902 un detașament de filaj de elită, format din ofițeri din ambele capitale, un fel de corp de intervenție rapidă, care se deplasa de urgență oriunde era nevoie. După cum arată informațiile păstrate, Departamentul de poliție căruia îi era subordonată această agenție dispunea, înainte de Revoluție, de 30.000 – 40.000 de agenți secreți. Ohranka petersburgheză cuprindea 600-700 de persoane: 200 pentru operațiuni de filaj, 200 de agenți, 50 de funcționari de birou,

---

1 Troyat, *op. cit.*, pp. 143-144.

2 *Ibidem*, p. 144.

3 *Ibidem*, p. 146.

4 Andrew, Gordievski, *op. cit.*, p. 20.

12-15 ofițeri de jandarmi și 5-6 funcționari cu însărcinări speciale, ceilalți fiind colaboratori de taină.[1]

Cu toată faima negativă, nici Secția a treia, nici Ohrana nu au desfășurat o activitate masivă de arestare sau condamnare a presupușilor teroriști. Între 1823 și 1861, dintre 290.000 de persoane condamnate la exil sau muncă silnică numai 5% fuseseră găsite vinovate de ofense politice. În 1880, anul marilor represiuni împotriva teroriștilor, numai șaptesprezece persoane fuseseră condamnate la moarte pentru terorism; în 1901, 4113 de persoane ar fi fost exilate în țară pentru crime politice.[2] Alte surse afirmă că, în 1881, sub supravegherea poliției se aflau 484 de persoane, dintre care 59 pe motive politice, fiind condamnate circa 400 de persoane.

3. Justiția

În secolul al XIX-lea, sistemul judiciar rusesc combina elemente împrumutate din sistemele francez și englez și era subordonat Senatului, ale cărui importante funcții decizionale fuseseră reduse la cele de Tribunal suprem sau Curte de casație. Existau tribunale de pace, dar și tribunale ordinare, două sisteme paralele ce nu se intersectau. Fiecare avea o primă instanță și o curte de apel, dar își desemna judecătorii în maniere diferite.

În timpul lui Alexandru al II-lea se reorganizează aparatul judiciar: justiția va fi separată de puterea legislativă și de cea executivă, fiind considerată independentă. Dezbaterile devin publice, iar procesele cele mai dificile erau supuse deliberării unui juriu format din douăsprezece persoane, trase la sorți din categoriile sociale privilegiate. Pentru buna desfășurare a proceselor încep să se ofere atestate avocaților, care puteau fi ai statului sau privați.

3.1. Tribunalele ordinare

Înainte de reforma judecătorească întreprinsă de Alexandru al II-lea, procesele penale erau instrumentate de poliție. Judecătorii de instrucție (*sudebnîe*

---

[1] Muraviova, *op. cit.*, p. 146. Statul de funcții al poliției din 1881 prevedea, pentru acest serviciu, 1851 de persoane.

[2] Andrew, Gordievski, *op. cit.*, pp. 17-18.

sledovateli) apar în 1860, dar poliția îi va ignora la început, continuând să decidă singură când să facă percheziție sau când să interogheze martorii ori să-i aresteze pe suspecți.[1]

Instanțele mai serioase erau tribunalele numite ordinare, care judecau procesele penale. Au fost înființate după modelul sistemului judecătoresc francez. Personalul implicat în desfășurarea proceselor era unul profesionist – judecătorii erau desemnați dintre juriștii profesioniști, confirmați apoi de împărat. Și procurorii aveau un cuvânt de spus în alegerea viitorilor judecători, chiar înainte ca aceștia să-și înainteze candidaturile; procurorul era considerat agent special al ministrului, care putea fi revocat oricând, dar a cărui sarcină era de a veghea la respectarea legilor. Prin legea din 1864 se va stabili inamovibilitatea judecătorilor. În afară de sarcina clasică a procurorului, aceea de a solicita aplicarea pedepselor pentru delictele judecate, acesta trebuia să apere în primul rând interesele statului, dar și pe cele ale persoanelor care nu se puteau descurca singure.

În desfășurarea activității lor, magistrații trebuiau să respecte și codul vestimentar, purtând o uniformă specială. Avocații trebuiau să poarte frac. Erau și ei specialiști atestați, purtând numele de *prisiajnîe poverennîe*; calitatea de avocat era recunoscută numai în urma absolvirii unei școli de drept, urmată de înscrierea în barou și depunerea jurământului. Notarii erau funcționari intermediari în sistemul de judecată, solicitați de regulă pentru întocmirea corectă a actelor și contractelor.

După cum am menționat, sistemul prevedea două instanțe: un tribunal de sector, cu jurisdicție în toată gubernia, și curtea de justiție, cu o jurisdicție extinsă la mai multe gubernii și la care se putea face apel în urma unor sentințe nefavorabile la prima instanță. Când decizia finală era luată de juriu, nu se mai putea face apel.

Juriul, amintit și mai sus, este introdus în sistemul rusesc prin legea de la 1864, răspunzând nevoii de a asigura proceselor o mai mare obiectivitate. Ca și în cazul alegătorilor, calitatea de jurat era dată de gradul de libertate socială și politică de care se bucura persoana respectivă. Aveau dreptul să fie jurați cetățenii majori cu o avere bine stabilită: cel puțin 100 de desiatine (cca. 109 ha) de pământ la țară sau un imobil în valoare de 2000 de ruble într-una dintre capitale ori un imobil de 1000 de ruble într-un oraș reședință de gubernie sau un imobil de 500 de ruble în alte localități; sau un venit ori salariu de 500 de ruble în una dintre capitale sau de 200 de ruble în celelalte orașe. Numele juraților, înregistrate pe liste speciale, erau alese de o comisie desemnată de zemstva din fiecare

[1] *Ibidem*, p. 159.

județ sau de către mareșalul nobilimii, în funcție de moralitatea și caracterul lor rațional, indiferent de categoria socială.[1]

3.2. Tribunalele de pace

Tribunalele de pace funcționau în situațiile mai puțin complicate, mai cu seamă în litigiile legate de proprietate, urmând în această privință modelul sistemului juridic englez. Dacă valoarea litigiului era mai mare de 500 de ruble, cazul ajungea automat la tribunalele ordinare. Nici pedepsele date tribunalele de pace nu puteau fi prea mari, cel mult 1 an de zile.

Alegerea magistraților se făcea mai simplu, fiind realizată la nivelul zemstvelor județene din populația locală. Singurele condiții pe care trebuia să le îndeplinească un judecător de pace erau instrucția și averea, care asigura independența magistratului. Munca îndeplinită de aceștia nu era una benevolă: zemstva din care făceau parte le oferea un salariu fix, în funcție de bugetul propriu: aproximativ 2000 de ruble pe an în orașele mijlocii, 4000-5000 de ruble în capitale. Această sumă nu constituia, însă, remunerația judecătorului: din ea trebuia să plătească chiria sălii de judecată, cheltuielile legate de încălzirea sălii, dacă era cazul, precum și leafa grefierului.

Din cauza limitărilor legislative și, mai ales, atunci când cazul nu prezenta complicații, scopul magistraților de pace era, după cum le spune și numele, acela de a împăca părțile, de a rezolva conflictul și de a da un verdict înțelept. Petentul făcea o plângere, în scris sau prin viu grai, adresată magistratului din regiune, după care era programat la audiere:

> Dezbaterile, întotdeauna publice, erau dominate de o bonomie patriarhală care inspira încredere împricinaților. Niciun fel de etichetă. Judecătorul nu avea nici robă, nici uniformă, având însă la gât un lanț aurit pe care era o medalie. Într-un colț al sălii se afla un pupitru pe care tronau Evanghelia și crucea. Cuvintele lor, ca și ale împricinaților, erau rezumate în scris, citite din nou celor interesați și întărite apoi prin semnătura lor. Părțile își expuneau singure argumentele sau recurgeau la asistența unui procurist – de regulă ales dintre pensionari, foști grefieri sau secretari.[2]

Dacă valoarea litigiului depășea suma de 30 de ruble, era permis apelul la cea de-a doua instanță. Aceasta era o adunare formată din trei judecători

---

[1] *Ibidem*.

[2] *Ibidem*, p. 157.

de pace din toată gubernia, unul dintre ei îndeplinind funcția de președinte al completului; adunarea se întrunea o dată pe lună. Dacă era cazul, putea fi casată sentința de la instanța inferioară, potrivit unei motivații corespunzătoare. Această instanță superioară nu dădea o altă sentință, ci transmitea cazul mai departe, unui alt judecător de pace, numit de ea. Deciziile acestei instanțe puteau fi contestate mai departe, la Senat, care era, așa cum am spus, Curtea supremă de casație.[1]

Acest sistem va funcționa până la intrarea în vigoare a legii restrictive din 12 iunie 1889. Atunci s-a creat instituția șefilor de plasă (*zemskie nacealniki*), care au primit și însărcinarea de a supraveghea autoadministrarea țăranilor (mirul) și, pe lângă aceasta, supravegherea modului în care judecătorii de pace își exercitau atribuțiile. În orașe, judecătorii de pace erau înlocuiți de judecătorii urbani, numiți de Ministerul Justiției, la propunerea mareșalilor nobilimii. Numai cele două capitale și cele șase mari orașe aveau judecători aleși.

3.3. Senatul

Înălțat la rang de Curte de Casație, Senatul nu cunoștea fondul litigiilor. Avea două secții, una pentru procesele civile, alta pentru cele penale. Senatul examina sentințele curților de justiție și unele dintre sentințele tribunalelor de sector, urmărind aspectele formale și modul în care fusese interpretată legea. Dacă aprecia că o sentință poate fi casată, atunci dosarul era trimis altei curți de apel.

În afară de aceste instanțe, în Rusia mai funcționau *tribunalele militare*, care se ocupau cu delictele și crimele comise de militari sau împotriva militarilor. Existau și *tribunalele ecleziastice*, care judecau procese disciplinare ale clerului și probleme matrimoniale ale laicilor; *tribunalele de comerț* aveau în competență procese comerciale, la Sankt-Petersburg, Moscova, Odessa, Taganrog, Kerci, Chișinău și Arhanghelsk. Existau, de asemenea, *tribunalele țăranilor*, numite și tribunale de plasă, și tribunalele alogenilor, care aplicau în anumite regiuni dreptul cutumiar.

3.4. Pedepse, sancțiuni

În ultima sa formă, aceea din 1903, legislația imperiului era una dintre cele mai blânde din Europa. Cnutul, ca mijloc de pedeapsă, fusese interzis încă din

[1] *Ibidem*, pp. 154-156.

primii ani de domnie ai lui Nicolae I. Un ucaz din 1863 suprimase și pedeapsa prin lovituri de nuiele.

În ceea ce privește pedeapsa capitală, aceasta fusese abolită încă din 1753, din timpul împărătesei Elizabeta. Se mai punea în practică numai în situații cu totul excepționale, pentru atentatele la siguranța statului sau a suveranului. Cele mai frecvente pedepse erau deportarea și munca silnică, atât pentru sentințele civile, cât și pentru cele politice. După cum am spus, pedeapsa cu moartea se aplica numai în cazuri speciale și putea fi dată de tribunalele militare, care judecau după legea marțială. Din datele furnizate de către specialiști, ne dăm seama că nici măcar deportările nu erau așa de numeroase și de spectaculoase precum: cifre din 1878 menționează 853 de condamnați la muncă silnică, 9847 de condamnați la deportare simplă, la care se adăugau 1064 de evadați!

Deportații erau împărțiți în două categorii: ocnașii, numiți *ssîlnîe katorjniki* (ocnași deportați), aveau ca pedeapsă, pe lângă munca silnică, și deportarea. Cealaltă categorie este reprezentată de exilați (*ssîlnîe poselenți*, deportați exilați). Cea mai grea situație o aveau, evident, primii, folosiți cu precădere în ocnă, la munci foarte grele. În completarea condamnării la muncă silnică, ei mai puteau „beneficia" și de pedepse corporale, îndeosebi lovituri de nuiele, care de multe ori le scurtau viața, după cum aflăm și din *Amintiri din casa morților*, de F.M. Dostoievski. Mai târziu, condițiile de muncă se vor îmbunătăți, ocnașii ajungând să muncească în saline, în fabrici sau la construcția de drumuri. După ce ispășeau în închisoare o treime din pedeapsă, erau trecuți în categoria exilaților și puteau locui în afara complexului represiv, dar cu obligația de a se prezenta zilnic în fața autorităților, pentru control. Adesori această autorizație pentru bună purtare li se acorda chiar înainte de expirarea termenului legal. În calcularea duratei muncii silnice, zece luni erau considerate un an întreg. Astfel, durata oficială a pedepsei se reducea cu o șesime.

Cea de-a doua categorie de condamnați, exilații, avea un regim mult mai lejer: singura obligație a exilaților era aceea de a nu părăsi domiciliul care le fusese impus. Dacă aveau venituri proprii suficiente, își puteau închiria singuri o locuință, fără să fie nevoiți să muncească. Aceasta va fi soarta celor mai mulți dintre părinții revoluției comuniste care, pe perioada exilului, puteau chiar să se întâlnească cu tovarășii de idei, trăind uneori în sânul naturii ca într-un concediu – ce-i drept, un concediu forțat... Exilații cu venituri mai modeste își puteau practica meseria de bază dacă găseau de lucru sau se puteau angaja, ca muncitori liberi, în minele și fabricile din regiune. Comasarea delincvenților în anumite regiuni își va arăta destul de repede efectele secundare nedorite: în regiunea respectivă va crește criminalitatea, care submina întreaga societate. De

aceea se va lua decizia, mai târziu, ca aceste elemente periculoase să nu mai fie deportate, ci să-și ispășească întreaga pedeapsă în închisoare.[1]

Nu este lipsit de interes să notăm că, deși codul penal era mai indulgent, în Rusia se comiteau relativ mai puține omucideri decât în țările europene, unde exista o legislație mai severă.

4. Funcționarii imperiali

> Înalta societate se alcătuia pe atunci – şi eu cred că aşa a fost alcătuită dintotdeauna şi pretutindeni – din patru categorii de oameni: 1) din oameni bogaţi şi curteni; 2) oameni fără avere, dar născuţi şi trăiţi în preajma Curţii; 3) oameni bogaţi care căutau să-i imite pe curteni şi 4) oameni care nu erau nici bogaţi, nici curteni, dar care căutau să-i imite pe cei din primele două categorii.
>
> L.N. Tolstoi, *Părintele Serghi*[2]

4.1. Tabelul rangurilor

Pentru a-și supune mai bine poporul, Petru cel Mare a creat în 1722 cinul sau tabelul rangurilor. Această instituție deschidea calea spre nobilime persoanelor care nu erau de origine nobilă. Orice slujbaș al statului, indiferent de originea sa, putea să urce din treaptă în treaptă până la obținerea unui titlu important. Mai mult, rangul îi dicta acestuia felul de a se îmbrăca, mijlocul de transport folosit, numărul de servitori, felul în care trebuiau să i se adreseze ceilalți oameni și dreptul de a-i preceda pe alții la evenimentele oficiale. Maestrul Heraldicii era acela care veghea ca toate aceste prevederi să fie respectate.

Cele 14 trepte-ranguri, având la bază ierarhia militară, se aplicau nu numai armatei și marinei, ci și administrației civile și Curții.

În afara tabelului se afla rangul de *generalissimus*.

---

[1] *Ibidem*, pp. 160-162.

[2] L.N. Tolstoi, *Nuvele şi povestiri (1889-1904)*, traducere de Cezar Petrescu și S. Recevski, în vol. *Opere*, vol. XII, Ed. Cartea rusă, București, 1958, p. 153.

Clasa	Formula de adresare	Cinuri civile	Cinuri militare	Cinuri la Curte
1	*Vașe vîsokoprevoshoditelistvo*	cancelar al imperiului/ kanțler consilier privat titular clasa I/ deistvitel'nîi tainîi sovetnik I klassa	General-feldmareșal General-amiral	-
2	*Vașe vîsokoprevoshoditelistvo*	Consilier privat titular/ deistvitel'nîi tainîi sovetnik Vice-cancelar	General de infanterie (1763-1796) General de cavalerie (1763-1796) General-feldzeugmeister (până în 1763) General-en chef (1763-1796) General de artilerie (din 1796) Inginer-general (din 1796) General-plenipotențiar-kriegs-komissar (1711-1720) Amiral	Ober-kammerherr Ober-hofmarschal Ober-stallmeister Ober-jägermeister Ober-hofmeister Ober-schenk Ober-zeremonienmeister (din 1844) Ober-vorschneider (din 1856)
3	*Vașe prevoshoditelistvo*	Consilier privat/ tainîi sovetnik	General-locotenent (până în 1741; după 1796) General-porucik (1741-1796) Vice-amiral General-kriegskomissar de intendență (până în 1868)	Hofmarschal Hofmeister Stallmeister Jägermeister Ober-zeremonienmeister (din 1800) Ober-vorschneider
4	*Vașe prevoshoditelistvo*	Consilier privat/ tainîi sovetnik (1722-1724) Consilier de stat titular/ deistvitel'nîi statski sovetnik (din 1724)	General-maior Locotenent-colonel al gărzii/ podpolkovnik gvardii (1748-1798) General de fortificații (1741-1796) Schautbenacht în flotă (1722-1740) Contraamiral al flotei (din 1740) Ober-ster-kriegskomissar de intendență (până în 1868)	Kammerherr (din 1737)
5	*Vașe vîsokorodie*	Consilier de stat/ statski sovetnik	General de brigadă/ brigadir (1722-1796) Căpitan-comandor (1707-1732, 1751-1764, 1798-1827) Premier-maior de gardă (1748-1798) Ster-kriegskomissar de intendență (până în 1868)	Zeremonienmeister (din 1800) Kammer-junker (din 1800)

6	*Vaşe vîsokoblagorodie*	Consilier de colegiu/ kollejski sovetnik Consilier militar/ voennîi sovetnik	Colonel/ polkovnik Căpitan de rangul I (în flotă) Sekund-maior de gardă (1748-1798) Colonel de gardă (din 1798) Ober-kriegskomissar de intendenţă (până în 1868)	Kammer-führer (până în 1884) Kammerherr (până în 1737)
7	*Vaşe vîsokoblagorodie*	Consilier de curte/ nadvornîi sovetnik	Locotenent-colonel/ podpolkovnik Voiskovoi starşina (la cazaci, din 1884) Căpitan de rangul II (în flotă) Căpitan al gărzii de infanterie Rotmistr al gărzii de cavalerie Kriegskomissar de intendenţă (până în 1868)	-
8	*Vaşe vîsokoblagorodie*	Asesor de colegiu/ kollejski assesor	Premier-maior şi sekund-maior (1731-1798) Maior (1798-1884) Căpitan (din 1884) Rotmistr de cavalerie (din 1884) Voiskovoi starşina (la cazaci, 1796-1884) Esaul (la cazaci, din 1884) Căpitan de rangul III (în flotă, 1722-1764) Căpitan-locotenent în flotă (1907-1911) Locotenent major în flotă (1912-1917) ştabs-kapitan (pentru gardă, din 1798)	Kammerherr titular
9	*Vaşe blagorodie*	Consilier titular/ tituliarnîi sovetnik	Căpitan de infanterie (1722-1884) Ştabs-kapitan de infanterie (din 1884) Porucik al gărzii (din 1730) Rotmistr de cavalerie (1798-1884) Ştabs-rotmistr de cavalerie (din 1884) Esaul (la cazaci, 1798-1884) Podesaul (la cazaci, din 1884) Kapitan-porucik de flotă (1764-1798) Căpitan-locotenent de flotă (1798-1885) Locotenent în flotă (1885-1906; din 1912) Locotenent major în flotă (1907-1911)	

10	*Vaşe blagorodie*	Secretar de colegiu/ kollejski sekretar'	Kapitan-porucik de infanterie (1730-1797) Ştabs-kapitan de infanterie (1797-1884) Sekund-rotmistr de cavalerie (până în 1797) Ştabs-rotmistr de cavalerie (1797-1884) Ziehwärter de artilerie (până în 1884) Porucik (din 1884) Podporucik de gardă (din 1730) Podesaul (la cazaci, până în 1884) Sotnik (la cazaci, din 1884) Locotenent de flotă (1722-1885) Miciman de flotă (din 1884)	-
11	*Vaşe blagorodie*	Korabel'nîi sekretar' (până în 1834)	Korabel'nîi sekretar' de flotă (până în 1764)	-
12	*Vaşe blagorodie*	Secretar gubernial/ gubernski sekretar'	Porucik (1730-1884) Podporucik de infanterie (din 1884) Kornet de cavalerie (din 1884) Praporşcik gvardii (1730-1884) Sotnik (la cazaci, până în 1884) Horunji (la cazaci, din 1884) Unter-leitenant în flotă (1722-1732) Miciman în flotă (1796-1884)	Kammerdiener Mundschenk Tafeldecker Konditor
13	*Vaşe blagorodie*	Registrator de cabinet/ kabinetski registrator Secretar provincial/ provinţial'nîi sekretar' Registrator al senatului/ senatski registrator (1764-1834) Registrator al sinodului/ sinodski registrator (din 1764)	Sublocotenent/ podporucik de infanterie (1730-1884) Praporşcik de infanterie (din 1884, numai în timp de război) Sekund-porucik de artilerie (1722-1796) Gardemarin de flotă (1860-1882)	-
14	*Vaşe blagorodie*	Registrator de colegiu/ kollejski registrator	Fähndrich de infanterie (1722-1730) Praporşcik de infanterie (1730-1884) Kornet de cavalerie (până în 1884) Ştîk-iunker de artilerie (1722-1796) Horunji (la cazaci, până în 1884) Miciman de flotă (1732-1796)	-

Trebuie menționat că Tabelul corespundea în linii generale demnităților din administrația civilă europeană, dar în nicio altă țară nu erau reunite într-o aceeași clasificare ierarhiile civilă, militară și de la Curte. Așa cum imperiul rus a demonstrat-o și mai târziu, această ierarhizare strictă va fi instrumentul care va sta la baza creării unui puternic sistem militar-birocratic de conducere a statului.

Rolul și subordonarea militarilor erau oarecum mai clare, presupunând o disciplină indispensabilă practicării eficiente a meseriei și îndeplinirii ordinelor primite, pe vreme de pace sau de război. Însă componenta civilă a aparatului de conducere a făcut posibilă dezvoltarea unui sistem birocratic ireproșabil prin facilitatea posiblităților reale de ascensiune pe scara socială a unor persoane care altminteri erau incompatibile cu ascensiunea pe linie nobiliară. Funcționarul – cinovnicul, adică persoana care primea o funcție cu o anumită noimă, ordine, conform ierarhiei rangurilor – era un instrument extrem de conștiincios prin care politica statului, mai ales cea internă, era dusă la îndeplinire cu maximum de eficiență. Funcționarii constituiau o impresionantă armată de servitori, aflați la dispoziția statului prin salariul pe care îl primeau, și care formau o rețea amplă care cuprindea întregul imperiu. Ei erau conștienți de dependența față de angajatorul lor și se străduiau să-l slujească la modul cel mai serios, cu mare credință. De aici solidaritatea cu statul ca șef suprem, chiar dacă unul impersonal, dar mai ales respectul față de gradele superioare ale ierarhiei, civile sau nu. Manifestau mai puțină înțelegere față de oamenii de rând, din afara sistemului, care erau nevoiți să-i „ungă", nu o dată, pentru a-și obține drepturile cuvenite. Evident că birocrația a condus la generalizarea corupției, producând un sistem bine pus la punct de relații bazate pe nepotisme. Acest fenomen nu se va manifesta, de fapt, numai la nivelul funcționarilor, ci va caracteriza întregul imperiu, supus de jos până la vârf acelorași principii guvernate de bunul-plac, de politica mitei și de lipsa de coordonare dintre serviciile contigue.

> Cârmuirea știa, de bună seamă, că leafa dată de stat nu e suficientă pentru trai și de aceea nu-și băga nasul în vâltoarea „încasărilor suplimentare". (...) Se pune întrebarea ce fel de venituri puteau avea funcționarii? Am aflat, de pildă, că orice preot sau vlădică peste câteva parohii, când prezenta în mod obligatoriu cele două registre consistoriului, unul cu evidența actelor de naștere, iar celălalt nu-mi mai aduc aminte cu ce, adăuga, proporțional cu numărul de enoriași, o anumită sumă pentru secretar: unii o sută, alții două sau chiar mai multe sute de ruble. Se poate ușor închipui, după numărul parohiilor din eparhie, ce sumă frumușică se aduna din astfel de ofrande. Iar, dacă adăugăm la aceasta chestiunile de divorț, cum să nu poată câștiga secretarul o casă și un sat!
>
> Tot așa se întâmpla și la serviciul guberniei: primarii, ispravnicii, prezentându-și situațiile anuale, dările de seamă și altele, o făceau de aseme-

nea „cu depunerea" unei anumite sume, importantă uneori, mai ales dacă în aceste dări de seamă și situații, adică în orașele sau județele respective, nu erau toate în ordine.

Banii nu se dădeau uneori întâmplător, pentru a acoperi vreo chestiune tulbure, ci așa, pur și simplu, dintr-un obicei. Și cum să nu dai: se poate întâmpla ca un șef oarecare sau vreun consilier cu însărcinări speciale să-ți facă, cine știe cu ce prilej, vreun pocinog, pe când, dacă a căpătat un mic dar, nu-i va da mâna și, chiar dacă se întâmplă vreun păcat, îl va cocoloși și va tăcea.[1]

Nu întâmplător se va naște în societatea rusă a secolului al XIX-lea stereotipul funcționarului obtuz, care nu-și cunoaște decât interesele meschine, dominat de obsesia promovării ierarhice, dacă nu prin meritele deosebite, măcar prin vechime și corectitudine la locul de muncă. Acest stereotip va fi atât de popular încât reprezentanții acestei categorii sociale vor rămâne cumva la distanță de restul membrilor societății, asemeni membrilor unei caste marcate profund de eticheta statalității, a autocrației. Prin urmare, înțelegem mai ușor ecoul reformelor din sistemul administrativ în sufletele supușilor; aceștia abia reușeau să se obișnuiască cu sistemul și se vedeau nevoiți să se readapteze:

Vremurile Prostakovilor și Skotininilor trecuseră demult. Proverbul „Ai carte, ai parte" făcea pe atunci ocolul satelor și cătunelor, o dată cu cărțile pe care le aduceau vânzătorii de cărți.

Bătrânii înțelegeau foloasele culturii, însă numai pe cele exterioare. Vedeau că toată lumea începe să se ridice, adică să capete slujbe, decorații și bani numai cu ajutorul învățăturii; că bătrânii conțopiști, oameni de afaceri ruginiți în serviciu, îmbătrâniți în obiceiurile lor învechite în șurubării și chițibușuri, o duceau cam prost.

Începuseră să se răspândească zvonuri neliniștitoare despre nevoia de a învăța nu numai carte, dar și alte științe, despre care, până atunci, nu se mai auzise pe la ei. Între consilierul titular și asesorul de colegiu se căscase o prăpastie, peste care singura punte era diploma.

Începuseră să dispară slujbașii cei vechi, fii ai rutinei, crescuți în spirit de luare de mită. Mulți dintre cei care nu apucaseră să moară fuseseră dați afară ca nefiind oameni de nădejde, iar alții – trimiși în fața judecătorului; cei mai fericiți erau aceia care, lehămesiți de rânduielile cele noi, se retrăseseră cu bine pe la cuiburile lor cu care se pricopsiseră din timpul slujbei.[2]

---

[1] I.A. Goncearov, *Amintiri*, în *Luna mai la Petersburg. Nuvele, schițe, amintiri*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Maria Roth, Editura pentru literatură universală, București, 1963, pp. 308-309.

[2] I.A. Goncearov, *Oblomov*, în *Opere în opt volume*, vol. IV, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Tatiana Berindei, Ed. Cartea nouă, București, 1958, pp. 147-148.

Pentru fiecare clasă era necesar un anumit număr de ani în slujba statului; de exemplu, pentru clasele de jos erau necesari de regulă trei-patru ani. Termenul putea fi redus pentru servicii deosebite. Trecerea în clasa următoare era posibilă numai dacă exista un post liber echivalent. Cum funcțiile civile erau mai numeroase decât cele militare, avansarea se putea face mai repede în acest domeniu.

Importantă era, în ultimă instanță, intrarea în sistem: prin muncă sau relații se putea promova repede, chiar dacă la început activitatea prestată era extrem de neplăcută: copierea hârtiilor[1] sau mutarea acestora de la un departament la altul. Un exemplu grăitor ni-l oferă chiar romanul *Idiotul* de F.M. Dostoievski. Generalul Epancin îi cere o probă de scris prințului Mîșkin înainte de a decide angajarea. Când Gania Ivolghin râde, văzând aceasta, Epancin îi spune: „Râzi tu, râzi, dar aici e vorba de carieră". După care îl angajează pe Mîșkin în calitate de copist, cu un salariu frumușel. Evident, pentru funcțiile importante scrisul caligrafic nu era suficient; se cerea și corectitudine gramaticală, nu se tolerau deloc greșelile de ortografie. Desigur, se făceau adesea excepții de la aceste reguli. Lev Tolstoi, în *Învierea*, descrie calitățile unui funcționar:

> Calitățile principale ale contelui Ivan Mihailovici, datorită cărora ajunsese la acest înalt post [ministru], erau următoarele: mai întâi, știa să priceapă rostul diferitelor hârtii și legi, știa să întocmească hârtii și documente, într-un stil dacă nu prea frumos, cel puțin limpede și fără greșeli de ortografie; în al doilea rând, avea o înfățișare foarte prezentabilă și putea să se arate, după împrejurări, când mândru, când măreț și distant, ba chiar inaccesibil și impunător, iar la nevoie slugarnic și supus. În al treilea rând, era lipsit de orice principii de moralitate atât personală, cât și socială, și drept urmare putea foarte ușor să cadă la învoială cu oricine sau, dimpotrivă, să se opună tuturor, după cerința momentului.[2]

4.2. Ascensiunea nobiliară

Chiar dacă nobilii erau înscriși în tabelul rangurilor, ei nu puteau fi considerați cu adevărat nobili decât din momentul în care intrau în cea de-a opta clasă; iar din 1856 Alexandru al II-lea va ridica ștacheta la clasa a IV-a. Statutul nobiliar astfel câștigat putea fi păstrat și lăsat moștenire, fiind deținut nu numai de către

---

[1] E important de știut că în Rusia abia în anii '90 ai secolului al XIX-lea au început să apară mașinile de scris, așa că nu ne miră deloc numărul uriaș de copiști, de scribi din toate instituțiile de stat.

[2] L.N. Tolstoi, *Învierea*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu, Nina Grigorescu, Ed. RAO, București, 1998, p. 293.

cel ce-l obținuse, ci și de către descendenții lui, „care urmau să fie considerați egali ca demnitate și beneficii cu cei mai vechi și mai buni curteni, chiar dacă nu erau de neam și nu mai fuseseră promovați niciodată de Coroană la statutul de nobili și nu li se acordase vreodată un blazon"[1]. Clasele inferioare, a IX-a și a X-a din administrația civilă, acordau dreptul la titlul nobiliar numai titularului, nu și membrilor familiei sale. În sfârșit, ultimele patru clase, cele mai de jos, dădeau dreptul la cetățenia de onoare, și ea tot personală.[2]

La început, în serviciul militar clasa a XIV-a, ultima, dădea dreptul la nobilime ereditară. Să nu uităm că militarii care terminau cursurile școlii nobiliare de cadeți (așadar nobili), intrau în cel mai de jos rang, al XIV-lea; existau, însă, și situații în care aceștia erau numiți chiar în posturi de ofițeri superiori. Mai târziu, începând cu 1856, titlul ereditar de nobil era căpătat abia cu clasa a VI-a, în timp ce clasele de la a VII-a la a XIV-a dădeau doar dreptul la noblețe nominală.

Noul sistem de promovare pe baza serviciilor personale a înlocuit sistemul numit *mestnicestvo*, conform căruia posturile oficiale erau împărțite în funcție de poziția moștenită a familiei candidatului.[3] În același timp, datorită stării materiale a marii nobilimi, efectul imediat al reformei lui Petru nu va face decât să consolideze controlul familiilor vechi și bogate asupra posturilor din fruntea ierarhiei, deoarece numai ele aveau mijloacele materiale prin care puteau asigura o bună educație pentru fiii lor. Firește că Petru nu dorise să submineze elitele existente, ci mai degrabă să le oblige să se perfecționeze, să parcurgă toate treptele ierarhiei învățând și dând, prin intermediul examenelor, întreaga măsură a priceperii lor.[4]

Reforma adevărată va avea, însă, efecte la extremitatea inferioară a nobilimii, care se putea lărgi prin includerea unor persoane cu o origine socială umilă. Însă acest fenomen s-a manifestat foarte lent în timp. În anul 1755, conform statisticilor, în instituțiile centrale de stat existau 157 de funcționari de origine nobilă dintr-un total de 189 de funcționari de rangul opt sau mai mare; în anii

---

[1] *Apud* Hosking, *op. cit.*, p. 70.

[2] Cf. L.E. Șepeliov, *Tituly, mundiry i ordena Rossijskoj imperii*, f.l., 2005. Au continuat să apară restricțiile pentru a limita numărul prea mare de candidați la nobilime: în 1898 clasa a IV-a putea fi obținută numai după un stagiu de cinci ani în cea precedentă; în 1900 s-a mai adăugat o condiție: candidatul trebuia să fi servit în celelalte clase minimum douăzeci de ani.

[3] „Până în secolul al XVII-lea, a existat un sistem care se îngrijea ca statutul de familie străveche, de viță nobilă, să nu fie complet erodat de parveniți meritocratici, care își îndeplineau sarcinile de serviciu. Cunoscut sub numele de *mestnicestvo* sau precedență, el avea grijă ca membrii unei anumite familii (*rod*), dacă doreau să intre într-un serviciu, să fie numiți numai în posturi al căror statut nu era mai prejos decât al acelora deținute înaintea lor de alți capi ai familiei" (Hosking, *op. cit.*, p. 117).

[4] Hosking, *op. cit.*, p. 118.

1850, 540 din 1408 de funcționari de rang înalt, de la opt în sus, proveneau din familii nenobile.[1]

În ceea ce privește titlurile nobiliare, distincțiile se păstrau în funcție de poziția ierarhică. Se făcea distincție între așa-numita noblețe moștenită, de viță (*stolbovoe dvorianstvo*), și cea personală, acordată numai titularului, nu și familiei sale. Aceasta din urmă se referea exclusiv la titlurile civile și de curte corespunzătoare treptelor a XIV-a – a X-a. Forme compensatorii de recunoaștere pentru acest tip de nobilime personală îl constituiau decorațiile (*dvorianin „po krestu"*)[2] și titlurile academice. Printre drepturile nobililor din această categorie se număra scutirea de serviciul militar și de pedepse corporale, precum și de anumite taxe; printre dezavantaje – în afară de imposibilitatea transmiterii titlului – se mai numărau și interdicția de a deține șerbi, de a participa la adunările nobilimii și de a ocupa funcții nobiliare în urma alegerilor.[3]

Tabelul rangurilor impus de Petru cel Mare răsplătea munca și participarea fiecărui locuitor la viața țării și crea slujbele necesare acolo unde era nevoie de ele. Însă a avut și un efect nefast, făcând posibilă dezvoltarea puterii autocratice. *Cin* nu se referea numai la rang, ci și la ordinea care trebuia să domnească în societate, la locul pe care fiecare om trebuia să și-l cunoască, asumându-și-l și comportându-se ca atare. Rangurile reprezentau ordinea absolută care trebuia să domnească în societate. Mai mult, lipsa rangului nu era deloc încurajată. Vechile familii nobiliare, a căror bunăstare era mai mult decât evidentă, își puteau permite să trateze cu indiferență lipsa rangului și a prestigiului social adus de acesta. Diferite surse relatează că leafa primită de la stat de mulți ofițeri din regimentele prestigioase, care își îndeplineau serviciul în preajma Curții imperiale, era mai mult decât insuficientă pentru acoperirea necesarului impus de poziția înaltă pe care o ocupau în societate. Am putea spune că cinul era echi-

---

[1] *Ibidem*.

[2] Este interesant de menționat faptul că, în secolul al XIX-lea, prestigiul ordinelor (fără a intra în detalii) era foarte mare, generând chiar și o modă. S-a ajuns ca ordinele să nu fie date mereu de instanțe oficiale, ci, în urma accederii la o anumită funcție sau la o demnitate, se primea dreptul de a purta ordinul respectiv, decoratul fiind obligat să și-l comande singur. În funcție de gustul modei, în anumite perioade se purtau ordine mari, masive, ca în secolul al XVIII-lea; în epoca lui Alexandru ajung la modă ordinele de mai mici dimensiuni, dar extraordinar de elegante (cf. I.M. Lotman, *Besedy o russkoj kul'ture. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII – načala XIX v.)*, Sankt-Petersburg, 1994). Anumite ordine, cum era cel al Sf. Andrei Cel Întâi Chemat (Andreia Pervozvannogo), puteau fi decernate atât pentru merite militare, cât și pentru unele civile, de regulă membrilor familiei imperiale ruse sau ai altor case regale; Ordinul Sf. Gheorghe se acorda numai militarilor, pentru serviciu îndelungat (25 de ani la infanterie, 18 ani în flotă); față de alte ordine, purtătorii nu aveau voie să-l dea jos, trebuind să-l poarte permanent.

[3] Lotman, *op. cit.*, cap. *Ljudi i činy*.

valentul unui număr de ordine (număr de inventar!) pe care fiecare supus, cu bani sau nu, trebuia să-l „poarte" pentru că numai în funcție de acesta putea fi „identificat". I.M. Lotman scoate în evidență cercul vicios creat de acest context: în Rusia, dacă nu făceai parte dintr-o categorie socială supusă impozitului, nu puteai fi considerat un slujitor al statului; dacă nu slujeai undeva, nu aveai cin, iar nobilii fără cin erau niște raritățI, care se autoexcludeau, mai devreme sau mai târziu, din societate. La întocmirea oricăror acte oficiale (de vânzare-cumpărare, închiriere, împrumut, de solicitare a pașaportului și așa mai departe) solicitantul trebuia să-și menționeze nu numai numele, ci și cinul. Cei care nu aveau cin erau nevoiți să se semneze oarecum peiorativ, *nedorosli* – neterminați, imaturi, incompleți... Lucru care, fără îndoială, nu era deloc măgulitor.[1] Un membru al unei familii puternice putea obține – contra cost, evident – o slujbă fictivă, cel mai adesea la Curte, în cazul în care nu servise niciodată în slujba statului. Aceste situații vor deveni un obicei generalizat pentru nobilii care preferaseră să petreacă mai mult timp în străinătate. În acest caz, ei își luau pe durata absenței din țară un concediu „medical" sau „fără plată", pentru „rezolvarea unor probleme familiale"; reveneau în sistem mult mai târziu, adesea la bătrânețe, pentru a ieși apoi la pensie cu rangul de general![2]

Avantajele cinurilor erau multiple: la stațiile de poștă, caii de schimb se dădeau în funcție de rang. Feldegherul, trimisul direct al împăratului, era întotdeauna servit primul; ceilalți primeau cai în funcție de poziția lor: reprezentanții claselor I – a III-a primeau până la doisprezece cai; cei din clasa a IV-a – câte opt, cei din clasele a VI-a – a IX-a – câte doi ș.a.m.d. În secolul al XVIII-lea, mai puțin democratic, la ospețe, cei cu rang inferior, care se aflau la coada mesei, aveau, nu o dată, surpriza de a nu mai primi nimic de mâncare, mulțumindu-se numai cu privitul. Se povestește o anecdotă care-l are în prim plan pe prințul G.A. Potiomkin. După ce a invitat la masă un funcționar mărunt, prințul l-a chemat la el și l-a întrebat dacă a fost satisfăcut de masa respectivă; musafirul, care fusese uitat într-un colț de masă, a răspuns: „Vă mulțumesc preaplecat, Luminăția Voastră, am văzut totul!"[3]

Începând cu 1773, în timpul Ecaterinei a II-a, se vor publica anual listele cu funcționarii din cele opt clase superioare. Pentru a păstra și mai bine controlul, fusese instituită încă din 1771 (deși sistemul va intra sistematic în funcțiune

---

[1] *Ibidem*.

[2] Lotman ne indică, pentru anii '20 ai secolului al XIX-lea, un astfel de loc ce oferea adăpost pentru tinerii nefericiți, dar cu mămici grijulii: Arhiva colegiului relațiilor externe, condus de D.N. Bantîș-Kamenski. Nu era însă vorba de o sinecură; tinerii erau primiți fără plată și, evident, erau scutiți de orice obligații.

[3] *Apud* Lotman, *op. cit.*

abia în timpul lui Pavel I, din 1798) un fel de carte de muncă, o înregistrare scrisă a situației avansărilor funcționarilor. Formularul cuprindea prenumele, patronimicul și numele acestuia, originea, existența unei moșii moștenite sau cumpărate, gradul de educație și data absolvirii școlii. Pe lângă datele de identificare se menționau numirile în funcție, avansările, decorările. Alte informații înregistrate în acest act se refereau la participarea la războaie, la cazierul judiciar (dacă respectivul se afla sub anchetă sau era judecat), la concediile luate, informații despre ieșirea la pensie, dacă era cazul; în sfârșit, situația familială și principalele date despre membrii familiei.[1]

Revenind la importanța cinului în societatea rusă a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, trebuie remarcat că acesta devenea, pentru mulți cetățeni, un scop în sine în viață, singura modalitate prin care individul își putea găsi un loc anume în societate. De exemplu, inidividul își putea pierde serviciul civil (putea fi concediat de către șef, chiar fără prea multe explicații), dar cinul nu i se putea retrage decât în situații rare, și atunci numai în instanță.

Obligativitatea implicării cetățenilor în serviciul statului fusese avansată încă din timpul lui Petru cel Mare. Dacă pentru oamenii de rând era firească prestarea unui serviciu pe o perioadă de mai multe zeci de ani în vederea obținerii fondurilor pentru subzistență, pentru nobili aceste reglementări vor avea o altă semnificație. Pe vremea primului împărat rus, aceștia trebuiau să se afle în slujba statului de la vârsta de 20 de ani până la 45 de ani, după care puteau renunța la serviciul respectiv. Dacă familia era numeroasă, unuia dintre membrii nobili ai familiei i se permitea să rămână acasă pentru administrarea moșiei, dar ceilalți nu mai puteau beneficia de asemenea scutire. Mai târziu, în 1762, Petru al III-lea îi va elibera pe nobili de obligativitatea serviciului, drept confirmat mai târziu de Ecaterina a II-a, în 1785, în Carta nobilimii. Dar și acești doi suverani vor fi profund interesați de atragerea nobililor în serviciul statului prin oferirea de cinuri, ordine etc. Un proiect din anul 1809 al secretarului de stat M.M. Speranski (nepus în practică, însă) stipula ca fiii de nobili din vechile familii să primească titlul nobiliar la atingerea majoratului, dar cu titlu personal, urmând ca acesta să-i fie acordat cu titlu definitiv, ereditar, după prestarea a zece ani de serviciu militar sau civil.[2] Trebuie, însă, subliniat faptul că mersul la serviciu nu era pentru nobili chiar o corvoadă. Iată ce spune, în acest sens, un personaj din *Oblomov*:

---

[1] Cf. Șepeliov, *op. cit.*

[2] *Ibidem*.

> E cât se poate de plăcut (...). Dimineața citesc câte ceva, fiindcă trebuie să fiu *au courant* cu toate, să știu noutățile. Slavă Domnului, am o slujbă care nu mă ține legat. Trec pe la birou numai de două ori pe săptămână, iau masa la general, apoi fac vizite prin casele pe unde n-am mai fost demult...[1]

4.3. Funcționarii civili

În 1809, în vremea lui Alexandru I, meritocrația revine din nou în atenție: funcționarii trebuiau să dea niște examene pentru a ajunge în pozițiile administrative superioare, fenomen care va favoriza ascensiunea oamenilor talentați, slujitori fideli ai statului, dar care va stârni din nou resentimentele nobilimii. În fapt, prin această lege, elaborată de consilierul imperial Mihail Speranski, se avea în vedere ceva mai mult, o reformare structurală a sistemului guvernamental din Rusia. Planul său stipula separarea funcțiilor guvernului pe trei direcții – executiv, legislativ și magistratură –, în fruntea tuturor acestora aflându-se împăratul. Executivul, organizat în mod funcțional, era de competența miniștrilor. Legislativul avea o structură complexă, alcătuită dintr-un Consiliu de Stat, format din funcționari de stat numiți de împărat, cel care propunea legile; acestea erau înaintate apoi țarului, pentru analiză. Exista și o cameră inferioară, Duma de Stat, o adunare aleasă indirect de către proprietarii din orașe și sate; Duma nu putea iniția legi, dar putea avea funcție consultativă, îi putea interpela pe miniștri și chiar putea respinge un proiect de lege pe care îl considera nepotrivit.[2] Acest proiect de reformă nu va fi aplicat în întregime, ci doar la nivelul ministerelor și al Consiliului de Stat. Reformarea organismelor inferioare va rămâne doar un deziderat. Vor apărea însă funcționari mai bine pregătiți ca urmare a dezvoltării învățământului superior și respectării examenelor impuse pentru administrația civilă. Însă traficul de influență, presiunile împăratului și ignorarea Consiliului de Miniștri vor face ca mult dorita reformă să nu se realizeze niciodată, cu consecințe directe asupra profesionalismului funcționarilor. Sistemul nu va renunța așa de ușor la persoanele „verificate", confirmate de recomandările, oficiale sau nu, ale unor înalți funcționari din sistem. Singurele competențe apreciate erau sociabilitatea, păstrarea bunelor relații cu cei din propriul departament sau cu alții, chiar străini. Se va forma, în consecință, o rețea extrem de sofisticată de relații personale, singurele care puteau garanta

---

[1] Goncearov, *Oblomov*, p. 22.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 100.

păstrarea statutului social și profesional. Lev Tolstoi, în romanul *Anna Karenina*, explică foarte elocvent acest mecanism, atât de specific administrației ruse:

> Mulțumită frumoaselor sale aptitudini, Stepan Arkadici învățase cu ușurință la școală. Fiind însă leneș și zvăpăiat, ieșise din școală printre cei din coadă. Dar, cu toată viața lui ușuratică și deși n-avea titluri mari și era încă tânăr, Oblonski ocupa un post de vază bine plătit, ca director al unei instituții din Mosova. Căpătase acest post prin mijlocirea lui Aleksei Aleksandrovici Karenin, soțul surorii sale, Anna. Acesta ocupa o funcție foarte înaltă în ministerul de care ținea instituția aceea. Dar chiar dacă Aleksei Karenin nu și-ar fi numit cumnatul în acest post, Stiva ar fi căpătat totuși, prin legăturile sale cu sute de persoane – frați, surori, rude, veri, unchi și mătuși – același post sau altul asemănător, cu o leafă de vreo șase mii de ruble, sumă de care avea nevoie, întrucât afacerile îi mergeau prost, deși soția sa avea o avere frumușică.
>
> Stepan Arkadici era rudă sau prieten cu jumătate din populația Moscovei și a Petersburgului. Se născuse în mediul acelor oameni care erau sau ajunseseră puternicii zilei. O treime din bărbații de stat, oameni bătrâni, fuseseră prieteni cu tatăl său și-l cunoșteau pe Stiva încă din leagăn. Cealaltă treime se tutuia cu dânsul. Iar ultima parte era alcătuită din prietenii săi cei mai buni. Prin urmare, distribuitorii bunurilor pământești, sub formă de slujbe, arenzi, concesiuni și așa mai departe erau toți prietenii lui și nu-l puteau ocoli pe unul de-al lor. Oblonski nici nu trebuia să facă sforțări deosebite ca să capete un post bun. Era de ajuns numai să nu refuze, să nu invidieze pe nimeni, să nu se certe și să nu se supere, ceea ce nu făcuse niciodată, datorită bunătății sale înnăscute (...).
>
> În trei ani de când ocupa postul de director al acelei instituții din Moscova, Stepan Arkadici își câștigase nu numai dragostea, dar și respectul colegilor, subalternilor, superiorilor și al tuturor celor ce avuseseră de-a face cu dânsul. Principalele însușiri care îi asiguraseră un respect unanim în serviciul său, erau următoarele: în primul rând, o nemăsurată îngăduință față de oameni, întemeiată pe recunoașterea propriilor sale lipsuri; în al doilea rând, un liberalism desăvârșit, nu acel din gazetă, ci acel pe care îl avea în sânge, și grație căruia se purta la fel cu toți oamenii, fără să țină seamă de rang sau de avere; iar, în al treilea rând, lucrul cel mai însemnat, o totală nepăsare pentru meseria cu care se îndeletnicea... Ceea ce-l făcea să nu pună niciodată patimă în aceste chestiuni și deci să nu greșească[1].

[1] L.N. Tolstoi, *Anna Karenina*, I, traducere de M. Sevastos, Ștefana Velisar Teodoreanu și R. Donici, Ed. Univers, București, 1980, pp. 20-22.

Influența personală a împăratului se vădea chiar în politica sa legată de ministere, înființate în 1802. Fiecare ministru trebuia să înainteze o estimare a bugetului corespunzător instituției pe care o conducea; conținutul bugetului lui era ținut secret, chiar și față de Senat, fiind aprobat personal de către țar, practică ce va dura până în 1862. Împăratul avea libertatea de a da fonduri suplimentare oricărui ministru sau favorit, fără consultatea ministrului finanțelor; din această cauză era practic imposibil să se facă o verificare oficială, serioasă, a cheltuielilor.[1]

Poziția autocratică se manifesta și la un alt nivel. În Rusia acelor vremuri nu se făcea o distincție clară între fondurile de stat și cele personale ale țarului. În 1850, în timpul domniei lui Nicolae I, s-a constatat un deficit de 33.500.000 de ruble, dar împăratul a ascuns realitatea față de Consiliul de Stat, trimițându-i un buget fals, în care estimarea făcută de ministerul de război apărea cu 38.000.000 de ruble mai puțin decât în realitate.[2] Abia în 1862 va fi introdus bugetul de stat de ansamblu, conform căruia Ministerul de Finanțe, deținând controlul total asupra cheltuielilor, aloca fonduri departamentelor, în funcție de bugetul estimativ existent.

Structura aparatului administrativ și birocratic era destul de complexă. Fiecare minister era format din departamente (*departament*), direcții (*otdelenie*) și sectoare sau birouri (*stol*). Departamentele se ocupau cu direcțiile principale ale ministerelor respective, fiind conduse de un director de departament (*direktor departamenta*), funcționar extrem de important pe scara ierarhică. Direcțiile aveau funcții mai restrânse, fiind conduse de șefi de direcții (*načalnik otdelenia*), care aveau în subordinea lor sectoarele, conduse de șefi de sectoare (*stolonačalnik*). Sectoarele sau birourile erau cele mai mici unități funcționărești și existau în toate ministerele. Trecuseră vremurile când funcționarii se simțeau integrați într-o mare familie; timpurile noi curgeau implacabil deasupra vechiului cinovnic, depășit de noile cerințe, complet lispite de „poezie“:

> Crescut în fundul provinciei, în moravurile și obiceiurile duioase și blânde ale țării, trecând timp de douăzeci de ani din brațele unor neamuri, prieteni și cunoștințe în brațele altora, fusese în așa chip pătruns de principiile vieții de familie, încât până și serviciul său viitor și-l închipuia ca un fel de îndeletnicire familială, cum ar fi, de pildă, să așterni alene în caietul de venituri și cheltuieli diferite cifre, așa cum făcuse și tatăl său.
>
> Își închipuise că funcționarii unei instituții alcătuiesc o familie unită, strâns legată, preocupată necontenit de liniștea și plăcerea fiecăruia, că

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 101.

[2] *Ibidem*.

venirea la serviciu nu era nicidecum o obligație de care trebuia să se țină zilnic seamă și că noroiul sau căldura de afară sau poate chiar și o simplă indispoziție puteau fi luate întotdeauna ca pretexte justificate pentru a lipsi de la birou.

Fu însă foarte neplăcut surprins văzând că era nevoie de cel puțin un cutremur de pământ ca un funcționar sănătos să poate lipsi de la slujbă, iar la Petersburg, din păcate, nu prea sunt cutremure; și o inundație ar fi putut fi o piedică, dar și așa ceva se întâmplă destul de rar.

Și mai mult i-au dat de gândit lui Oblomov numeroasele plicuri cu mențiunea „important" și „foarte important" care-i treceau dinaintea ochilor, ca și faptul că era silit să caute fel de fel de informații, să scoată notițe, să răscolească prin dosare, să umple cu scrisul lui caiete groase de două degete care purtau, parcă în derâdere, denumirea de „note". Și toate acestea erau cerute urgent, foarte urgent, toată lumea se grăbea, nimeni nu zăbovea asupra nici unei chestiuni; de-abia isprăveau cu o problemă, că se și repezeau cu furie asupra alteia, ca și cum aceasta ar fi fost cea mai importantă, iar după ce terminau cu ea, o uitau și se repezeau la o a treia; și tot așa, fără sfârșit![1]

Uniforma rămâne un element de identificare reprezentativ pentru o mare parte a cetățenilor imperiului, din clasele de gimnaziu și până la ieșirea la pensie, fie că vorbim de militari sau de civili. Purtarea uniformei avea și implicații neplăcute, cum ar fi achiziționarea ei de către slujbași, pe banii proprii, în condițiile în care anumite uniforme, mai ales cele militare, erau destul de costisitoare. Neplăcut era și faptul că uniforma trebuia purtată obligatoriu chiar în situații în care posesorul ar fi preferat s-o schimbe cu un costum normal. Pe de altă parte, mărcile distinctive ale uniformei, atât de manifeste în exterior, puteau aduce posesorului respectul cuvenit față de rangul său. Uniforma putea indica tipul de serviciu prestat, direcția unde lucra funcționarul sau arma la care slujea militarul, gradul militar sau rangul funcționarului civil. Primele uniforme au fost, evident, cele militare, la sfârșitul secolului al XVII-lea. Abia în anii 1780 au apărut uniformele civile guberniale pentru funcționarii civili și nobilii angajați în administrația locală. La sfârșitul secolului al XVIII-lea vor fi introduse uniforme și pentru ceilalți funcționari, indiferent de direcția la care aceștia lucrau. Uniforma de Curte va apărea mult mai târziu, la începutul secolului al XIX-lea.[2]

---

[1] Goncearov, *Oblomov*, p. 60.

[2] Cf. Șepeliov, *op. cit.*

Armata

1. Războaiele

Spre deosebire de armata lui Petru I și a lui Suvorov din secolul al XVIII-lea, în secolul al XIX-lea armata rusă era una de paradă: „în acordurile tobei și ale flautului ea trebuia să mărșăluiască, ridicând picioarele în pași de balet“[1]. Criticii acestei armate de jucărie, de fațadă, îi acuză pe dresorii de militari de un lucru foarte grav: răcirea considerabilă a relațiilor dintre ofițeri și soldați. Nu întâmplător anul 1812 va deveni un moment de cotitură pentru întreaga societate rusă, nu numai în plan militar. Armata va fi însă prima care va manifesta nevoia unei structuri naționale, în care militarii, indiferent de rang și clasă socială, să-și facă datoria cum trebuie, să colaboreze, să-și dea viața pentru o patrie de care aproape că uitaseră. Războaiele Ecaterinei a II-a cu Turcia au fost pentru populație o grea povară, în special pentru recruți, de regulă țărani voinici luați cu forța de la munca câmpului și de lângă familiile lor; la aceasta s-au adăugat rechiziționarea de cai și grâne, creșterea impozitelor, inflația banilor și, în ultimă instanță, subminarea potențialului productiv al proprietăților nobililor și al gospodăriilor țărănești, ducând astfel la ruinarea economiei.

1.1. Războiul antinapoleonian din 1812

În acest capitol nu vom întreprinde o analiză riguroasă a campaniilor militare ale Rusiei din secolul al XIX-lea, ci vom încerca să surprindem, în linii cât mai mari, consecințele pe care unele dintre războaiele mari le-au avut asupra societății ruse, dar și reformele care aveau să schimbe fundamental starea de lucruri din armată.

---

[1] I.M. Lotman, *Besedy o russkoj kul'ture. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII – načala XIX v.)*, Sankt-Petersburg, 1994, cap. *Ljudi 1812 goda*. Imaginea paradoxală pe care o avea, în ochii conducătorilor, mai ales a împăratului Pavel, această armată este ilustrată și de o zicătoare adusă ca exemplu de Lotman în studiul de mai sus: „Războiul strică armata“. Fără comentarii!

Cel mai cunoscut dintre conflictele armate din această perioadă este campania antinapoleoniană. Nu are sens să prezentăm toate campaniile militare la care a participat Imperiul Rus în acest război, pe teritoriul Europei sau în patrie, ci vom reliefa imaginea pe care această campanie a produs-o în conștiința rușilor, simpli sau nu. Au rezistat până în ziua de astăzi numeroase mituri legate de acest război, atât din tabăra rusă, cât și din cea franceză. Poate cel mai cunoscut, care a fost reiterat de europeni și în secolul următor, este acela al „generalului iarnă", aliatul de nădejde al armatei ruse. Iată ce ne relatează despre „generalul iarnă" un contemporan al războiului napoleonian: „Toată lumea vorbește despre generalul-iarnă, uitând că în acest an la noi a fost o toamnă mai caldă decât în Franța, că primele înfrângeri ale francezilor, de la Tarutino și Malîi Iaroslaveț au avut loc la începutul lui octombrie și că pe toată durata parcurgerii celor 400 de verste de la Moscova până la Smolensk, când generalului încă nu-i trecea prin gând să-și facă apariția, deja brigăzi și divizii întregi începură să dispară din rândurile armatei inamice"[1]. Un alt contraargument la rolul decisiv al condițiilor meteorologice este expus de revista „Otecestvennîe zapiski" (vol. 4, p.256): traversarea catastrofală a Berezinei de către francezi, în 14-16 noiembrie, în care s-au înecat mii de fugari; tragedia nu ar mai fi avut loc dacă ar fi fost într-adevăr iarnă întrucât pe gerul crunt din Rusia apa râului ar fi fost înghețată și oamenii ar fi putut să traverseze fără prea multe probleme.

Un alt mit important a fost acela al unității rușilor, fie ei elite sau oameni simpli. Grăitor este, în acest sens, romanul *Război și pace* al lui Lev Tolstoi, pe care l-am mai citat de câteva ori până acum. Scriitorul surprinde declicul apropierii nobililor din armată de popor, mai ales în cazul formării armatei de partizani. Geoffrey Hosking, bun cunoscător al istoriei ruse, pune punctul pe „i" în descrierea acestei presupuse unități fără precedent a populației: „Legenda patriotică dominantă vorbește de o națiune unită, care s-a împotrivit dușmanului. Adevărul este mai puțin complicat: elitele ruse și țăranii au luptat, și unii, și alții, împotriva lui Napoleon; plini de hotărâre, dar din motive diferite și, uneori, chiar incompatibile"[2].

Inițial, țăranii ruși au așteptat de la împăratul francez eliberarea de iobăgie, dar foarte curând și-au dat seama că dorința lor este utopică. În urma tulburărilor din unele gubernii, și în rândurile țăranilor vor începe să funcționeze principiile patriotice, războiul fiind privit ca o chestiune de supraviețuire națională. Cum războiul devenise unul de durată pentru francezi, nevoia acestora de a se aproviziona va fi resimțită tot mai acut: rechiziționarea alimentelor necesare

---

[1] Cf. S.G. Pușkariov, *Rossija v XIX veke*, New York, 1956, p. 168.

[2] Geoffrey Hosking, *Rusia – popor și imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iași, 2001, p. 103.

din regiunile din jur va stârni cu adevărat mânia țăranilor, care vor sări ca unul să-și apere casele și recoltele.

Așa au apărut și detașamentele de partizani, provenite din rândul oamenilor care se refugiaseră în păduri, formând bande înarmate. Detașamentele își vor diversifica acțiunile, trecând de la prima fază, cea a eliberării, până la aceea de incendiere și distrugere a bunurilor pentru ca acestea să nu ajungă în mâinile dușmanilor. Partizanii aveau la bază oameni bine pregătiți, militari, soldați aparținând cavaleriei ușoare, cazaci, la comanda cărora se aflau ofițeri voluntari; se recrutau frecvent și țărani, folositori mai ales pentru că puteau furniza informațiile despre specificul regiunii. Unul dintre inițiatorii acestei mișcări de partizani a fost poetul Denis Davîdov. El considera crucială colaborarea cu țăranii, mai ales în spatele frontului. Considerentele practice vor conduce, treptat, la o mai mare apropiere între țărani și militari, care vor învăța să le câștige încrederea. Husarii lui Davîdov, în primele lor atacuri, erau încă îmbrăcați cu uniformele militare asemănătoare cu cele ale francezilor, fapt ce-i supunea atacurilor țărănești, care credeau că luptă cu inamicul străin; conducătorul lor va schimba cu fermitate tactica: „Atunci – spune Denis Davîdov – am aflat pe pielea mea că într-un război național trebuie nu numai să vorbești limba oamenilor simpli, ci să te și obișnuiești cu obiceiurile și hainele lor. Mi-am pus pe mine un caftan țărănesc, mi-am lăsat barbă; în locul ordinului Sf. Anna mi-am pus icoana Sf. Nicolae și am început să vorbesc cu ei în limba poporului"[1]. Așa a reușit detașamentul condus de Davîdov să adune în jurul lui din ce în ce mai mulți țărani, fenomen care va da de fapt semnalul războiului național și, după aceea, al cutremurului care va cuprinde conștiința nobililor intelectuali.

Existau detașamente exclusiv țărănești care apărau satele de atacuri și organizau raiduri fulger asupra unor unități mici ale armatei franceze, cărora le capturau armele și echipamentul. Cel mai cunoscut a fost cel al lui Cervertakov, care adunase circa 4000 de oameni.[2] Această forță populară s-a constituit mai târziu, în timpul retragerii napoleoniene, într-o veritabilă armată populară (*narodnaia voina*), care a hărțuit tot timpul armata franceză.

Este adevărat că autoritățile ruse nu priveau cu ochi buni acest sprijin. Se recunoștea importanța raidurilor întreprinse de țărani împotriva francezilor, extrem de eficiente nu numai pentru că diminuau numărul inamicilor, ci și pentru că instituiseră o stare de panică în imaginarul invadatorilor. Însă țăranii erau acum înarmați, deci puteau deveni extrem de periculoși, iar autoritățile se temeau ca nu cumva, mai devreme sau mai târziu, să întoarcă aceste arme împo-

---

[1] *Apud* Lotman, *op. cit.*, cap. *Ljudi 1812 goda.*

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 104.

triva moșierilor. În consecință, vor apărea ordine stricte privitoare la dezarmarea țăranilor, care puteau fi chiar împușcați, sub acuza că ar fi produs tulburări, dacă se opuneau acestui ordin. Extrem de sugestivă pentru această tendință este declarația unui ofițer care comanda un astfel de detașament:

> Ca urmare a unor denunțuri false și a unor josnice calomnii, am primit ordinul de a-i dezarma pe țărani și a-i împușca pe cei care au provocat tulburări. Surprins de un ordin total nepotrivit cu nobilul comportament al țăranilor, am răspuns că nu-i pot dezarma pe cei pe care eu i-am înarmat și care îi distrug pe dușmanii patriei, și nici nu-i pot trata drept răsculați pe cei care și-au sacrificat viețile pentru a-și apăra independența, soțiile și căminul.[1]

O dovadă a acestei temeri a statului o constituie și înființarea miliției populare (*opolcenie*), cu scopul de a întări armata. Aceasta începe recrutări masive în șaisprezece gubernii, fără a-i invita însă și pe țăranii statului. Se va apela la iobagii particulari, trimiși de către nobili, dorindu-se atingerea unui număr minim obligatoriu de recruți, zece – iar, mai târziu, doi – la o sută de suflete. În pofida condițiilor materiale proaste, țăranii și-au făcut datoria pe front, luptând cu abnegație în speranța că împăratul, văzând zelul lor, se va gândi la cea mai arzătoare dorință a lor: libertatea. În acest context trebuie interpretată marea dezamăgire a țăranilor la încheierea războiului, când, în proclamația din 30 august 1814, Alexandru le mulțumește tuturor supușilor și îi răsplătește pentru faptele lor de vitejie, dar le spune țăranilor că își vor primi răsplata de la Dumnezeu![2] „Ne-am vărsat sângele – vor spune aceștia –, dar suntem din nou obligați să trudim făcând muncă forțată. Noi am scăpat țara de tiran și, totuși, acum stăpânii ne tiranizează din nou“[3]. Interesant este zvonul din epocă conform căruia împăratul ar fi intenționat să-i elibereze pe iobagi, dar că ar fi fost convocat intempestiv la Senat de nobilii indignați și că ar fi reușit el însuși să scape cu viață numai grație intervenției fratele său, Marele Duce Konstantin Pavlovici.[4] Indiferent cum au stat lucrurile, situația este una destul de familiară, toate deciziile lui Alexandru stând sub semnul acestor inconsecvențe și slăbiciuni de care a dat constant dovadă.

Cert este că, așa cum am văzut și în exemplul de mai sus, ofițerii de rând cunoșteau curajul și abnegația cu care au luptat țăranii în acest război, inspirați

---

1 *Ibidem*.

2 *Ibidem*, p. 105.

3 *Ibidem*, p. 129.

4 *Ibidem*, p. 105.

cu adevărat de sentimentul nobil al iubirii de patrie. Iată o altă mărturie, a lui Ivan Iakușkin, unui tânăr sublocotenent, nobil din Smolensk:

> Războiul din 1812 a trezit poporul rus la viață... Toate ordinele și eforturile guvernului nu ar fi fost de ajuns pentru a-i izgoni pe gali și mulțimea de alte triburi care invadaseră Rusia, dacă oamenii ar fi rămas pasivi, după cum le era felul. Dar, la apropierea francezilor, nu din cauza ordinelor din partea autorității, s-au retras ei în păduri și mlaștini, lăsându-și casele să ardă.[1]

Documentele istorice ne arată, însă, că același Iakușkin ar fi apelat el însuși la jumătăți de măsură, nefiind de acord cu eliberarea țăranilor și împroprietărirea lor cu pământ. Această politică va fi nemulțumitoare atât pentru țărani, cât și pentru autorități. Din sursele lui G. Hosking aflăm o serie de informații semnificative:

> Intenționa să arendeze jumătate din pământul său și să păstreze jumătate pentru el, pentru a fi cultivată, probabil, cu ajutorul muncii lor plătite. Ministerul de Interne nu i-a permis să facă acest lucru, arătând că un asemenea precedent putea fi folosit abuziv de alții mai puțin dornici decât el să-i ajute pe oameni. Țăranii n-au fost nici ei mai entuziaști. Când le-a explicat că vor fi liberi să arendeze pământ de la el în folos propriu, au replicat: „Păi, tătucule, să lăsăm lucrurile așa cum sunt: noi suntem ai dumneavoastră, dar pământul e al nostru".[2]

Nedreptatea care li s-a făcut țăranilor după războiul încheiat cu bine i-a nemulțumit foarte tare și pe micii nobili, care vor încerca să îndrepte lucrurile și prin revolta decembriștilor din 1825.

1.2. 1853-1855. Războiul Crimeei

Rușii au declanșat războiul prin invadarea Principatelor dunărene în mai 1853, fapt ce a stârnit protestele Turciei care a declarat război Rusiei în luna octombrie a aceluiași an, bazându-se pe aliații săi, Franța și Anglia. Așa va începe războiul din Crimeea, în care armata rusă a luptat inițial cu turcii, iar din 1854 cu englezii și francezii, cu care nu reușise anterior să se perfecteze înțelegeri ac-

[1] *Ibidem*, p. 129.

[2] *Ibidem*, p. 132.

ceptabile și care acum se aflau de partea adversarului.[1] La această alianță se vor adăuga Sardinia, în 1855, și Austria, la început aflată în expectativă. Rusia se trezește astfel în fața unei coaliții europene care dorea, în fapt, blocarea înaintării ei spre Balcani și Europa Centrală și decăderea imperiului din poziția de „jandarm"... La nivel declarativ, Nicolae I susținea că „nu am căutat și nici nu dorim cuceriri, nicio influență mai mare în Turcia în afara celei care există prin tratatul existent... Rusia se luptă pentru credința creștină și pentru apărarea fraților întru credință, chinuiți de dușmanii neobosiți"[2].

Pentru ruși, acest război va constitui un moment de cotitură, un semnal de alarmă pentru starea jalnică a armatei. După ocuparea de către austrieci a Moldovei și Valahiei, frontul rusesc se va concentra la granița răsăriteană, rusoturcă, din Caucaz. În septembrie 1854, aliații vor debarca în Siberia, iar războiul se va concentra pe cucerirea bazei navale rusești de la Sevastopol. Asediul orașului va dura aproape un an, cea mai crâncenă bătălie dându-se pe mare, după decimarea serviciului rusesc de aprovizionare. Orașul va fi abandonat în cele din urmă pe 11 septembrie 1855, rușii fiind nevoiți să scufunde navele care mai rămăseseră și să arunce în aer fortificațiile.

În pofida paradelor fastuoase oferite cu toate prilejurile de împăratul Nicolae I supușilor săi, se va dovedi că, în fapt, armata rusă era total depășită, progresul tehnologic fiindu-i practic necunoscut. „Armata s-a dovedit incapabilă să apere o bază fortificată în propria-i țară împotriva unor trupe trimise de la mii de kilometri depărtare. Era imensă, formată din 1.800.000 de soldați aparținând trupelor regulate, plus 171.000 de rezerve și 370.000 de membri ai miliției, dar statul nu-și permitea să o finanțeze – drept urmare, trupele erau prost instruite, echipate cu muschete cu cremene, ieșite din uz, nu aveau hrană, îmbrăcăminte și medicamente suficiente"[3]. Oamenii de rând, soldații simpli își făceau datoria mai ales prin atacurile la baionetă, care vor face celebră infanteria rusească; dar la nivelul ofițerilor și subofițerilor se observa o totală nepregătire, mai ales în ceea ce privește strategia, aceștia fiind mai degrabă obișnuiți cu vitejia de paradă. Baronul Nikolai Vranghel, contemporan al evenimentelor,

---

[1] Pretextul pentru declanșarea războiului l-a constituit disputa dintre catolici și ortodocși legată de drepturile asupra unor locuri sacre. Rusia, printr-un ultimatum adresat Turciei în februarie 1853, solicita rezolvarea diferendumului prin câștigul de cauză dat ortodocșilor; mai mult, Poarta era obligată să recunoască explicit drepturile numeroasei populații ortodoxe din imperiu, pretenție pe care turcii nu au fost de acord să o îndeplinească (Nicholas V. Riasanovsky, *O istorie a Rusiei*, Ed. Institutul european, Iași, f.a., p. 351).

[2] *Apud* Pușkariov, *op. cit.*, p. 195.

[3] Hosking, *op. cit.*, p. 144.

ne oferă o apreciere critică la adresa stării de spirit din Rusia, în general, și din armată, în special:

> Împăratul Nicolae I, foarte german în gândire și în simțire, era un dușman înverșunat al Franței care îi apărea ca o matcă a ideilor liberale. A făcut tot ce i-a stat în putință pentru a îndepărta spiritele supușilor săi de la această națiune „coruptă și dăunătoare". (...)
>
> Ne simțeam puțin șifonați că mult iubita noastră Franță se ridicase împotriva noastră. Orgoliul nostru era rănit.
>
> Se vorbea despre război ca despre o toană a unui prieten care se dădea în spectacol, dar care urma să-și vină iar în fire în curând. Gândeam că e o nebunie să se ia cineva de noi, de noi, invincibilii! Și luam în râs neseriozitatea acestor pretenții, fără să-i dușmănim cu adevărat pe francezi. Câmpul de luptă era așa de departe de capitală, încât abia războiul până la noi ca un ecou. Cu toate acestea, țineam să ne arătăm patriotismul: făceam scamă și bandaje, doamnele purtau broșe mici de aur în formă de baionete, iar bărbații pardesie croite după modelul mantalelor militare.
>
> Făcutul scamei era o îndeletnicire foarte răspândită; ajunsese o adevărată modă. Lumea se aduna așa cum astăzi se adună ca să joace bridge. Chiar și copiilor li se dădea voie să stea în salon, ca să sporească numărul brațelor de muncă. În timp ce se lucra, cineva citea rapoartele zilnice despre război. Sunau cam la fel, mai mult sau mai puțin. „Pierderile aliaților sunt imense. Noi nu avem decât un mort și doi răniți". (...)
>
> Nobilimea întreținea regimente de *opolcenți*, un fel de gardă mobilă. Fiecare „dăruia" un anumit număr de iobagi, echipați pe cheltuiala stăpânului lor. Echipamentul era problema cea mare. Sacrificarea câtorva oameni nu însemna cine știe ce: un șerb costa în jur de o sută de ruble doar. Dar cum să fie îmbrăcați? În privința aceasta împăratul era foarte scrupulos. Era convins că forța unei armate stă numai în alinierea, în croiala și în culoarea uniformei. Restul conta mai puțin. De înțeles, așadar, că marele duce Konstantin, fratele împăratului, spunea sus și tare că războiul strică soldații: aceștia uită să facă manevrele cum trebuie.[1]

Situația Rusiei devine neplăcută și pe plan exterior. Tratatul de la Paris din 1856 o va priva de orice pretenție la drepturi speciale în interiorul Imperiului Otoman. Rusia trebuia să cedeze Turciei gurile Dunării, Moldovei revenindu-i partea sudică a Basarabiei; i se interzicea categoric să mențină baze navale la Marea Neagră. Mai mult, nu mai putea oferi protecție vaselor sale comerciale, angrenate în mari operațiuni de export. Și, lucru extrem de important pentru lupta de idei, Rusia trebuia să renunțe la pretențiile sale de protecție a ortodocșilor din Imperiul Otoman. În ultimă instanță, acest tratat a marcat un declin

[1] Baron Nikolai Vranghel, *Memorii. 1847-1920*, traducere de Mihaela Cernăuți, Ed. Fides, Iași, 2001, pp. 24-26.

simțitor al poziției Rusiei în Europa de Sud-Est și în Orientul Apropiat, și, în general, și pe plan internațional.

Eșecul suferit în acest conflict a dus, se poate spune, chiar la decesul împăratului, care moare de gripă în februarie 1855, conform versiunii oficiale, sau în urma sinuciderii, conform zvonurilor.[1] Pe de altă parte, planurile de reformare a armatei vor începe să fie tratate cu mult mai multă seriozitate.

1.3. Din nou „chestiunea orientală" : 1877-1878

„Problema orientală" va provoca în 1870 o serie de crize internaționale și un nou război între Rusia și Imperiul Otoman. Acest conflict va constitui și unul dintre cele mai importante evenimente pe plan internațional din timpul domniei lui Alexandru al II-lea. Rebeliunea, începută în 1875 cu insurecția din Herțegovina și Bosnia împotriva stăpânirii turcești, va continua în 1876 cu reprimarea brutală a unei răscoale bulgărești și apoi cu declarația de război a Serbiei și Muntenegrului împotriva Porții. Pe fondul agitării tot mai frecvente a lozincilor panslaviste și a unei reacții puternice a populației din Rusia, țara va intra în acest conflict la început într-o manieră neoficială, prin miile de voluntari animați de aceste viziuni ideologice. Trupele rusești vor intra în confruntarea armată, alături de trupele sârbe, cu 5000 de soldați, voluntari, și 800 de foști ofițeri de armată, sub comanda generalului Mihail Cerniaev. După înfrângerea armatei sârbe de către turci, guvernul imperial a analizat, fără prea mare entuziasm, posibilitatea de a interveni oficial. Deși conjunctura externă (Marea Britanie și Austro-Ungaria erau ostile Rusiei) și cea internă (reformele în curs de aplicare) nu justificau acest lucru, Rusia va declara război Turciei după încheierea unei înțelegeri cu Austro-Ungaria, la 24 aprilie 1877.

În ciuda reformelor adoptate cu câțiva ani înainte de implicarea în război, armata rusă nu se va arăta la înălțimea posibilităților sale din cauza conducerii slabe și a insuficientei pregătiri, cauzată de eterna lipsă de fonduri. Probabil că aceleași cauze s-au manifestat și mai târziu, în celebrul conflict ruso-japonez din 1904-1905. Deși acesta se va încheia cu o victorie, costurile mari ale războiului vor atrage critici extrem de vehemente. Cu toate acestea, prin Tratatul de la San Stefano din martie 1878, Rusia reușește să obțină importante zone de frontieră din Caucaz și sudul Basarabiei. De asemenea, țările implicate în conflict și aflate cândva la dispoziția Porții își căpătau, pe lângă teritorii, și suveranitatea: România, devenită independentă, primea Dobrogea. La fel Serbia

[1] Solomon Volkov, *Istorija kul'tury Sankt-Peterburga s osnovanija do naših dnej*, Moscova, 2001, p. 60.

și Muntenegru care, pe lângă independență, primeau și ele teritorii. Bosnia și Herțegovina căpătau, pe lângă reforme, o anumită autonomie. Bulgaria, una dintre inițiatoarele conflictului, va beneficia de o oarecare autonomie, rămânând sub ocupație rusă încă doi ani.

La presiunile Austro-Ungariei și Marii Britanii, care nu puteau accepta starea de lucruri, prevederile tratatului au fost rediscutate la Congresul de la Berlin, din vara anului 1878, la care se va retrasa harta Balcanilor: Serbia, Muntenegru și România își păstrau independența, Rusia păstra Basarabia de sud și posesiunile din Caucaz. Cel mai mult avea de suferit Bulgaria, care se trezește fragmentată.[1] În concluzie, rediscutarea termenilor tratatului și pierderea unor decizii anterioare vor fi considerate drept un eșec diplomatic, care va zdruncina din nou poziția Rusiei pe arena internațională.

2. Reformarea armatei imperiale

Primele reforme importante pentru modernizarea armatei ruse au fost întreprinse încă din timpul țarului Aleksei Mihailovici. Abia fiul său, Petru cel Mare, va schimba din temelii vechiul sistem. El va apela la străini pentru instruirea trupelor, indiferent de armă, iar armata începe să fie regulată. Înainte de aplicarea acestor reforme, exista obiceiul ca militarii să fie lăsați la vatră în perioada rece a anului, când nu era nevoie de ei; statul reușea astfel să scape de cheltuieli inutile. Militarii erau rechemați la arme primăvara, când începea noul sezon de campanii.[2] Nota semiprivată a armatei provenea din faptul că recruții erau instruiți, îmbrăcați și echipați de moșieri, din veniturile proprietăților lor.

Pentru a obține o armată mai bine pregătită și mai unitară, dar și permanentă și regulată, Petru I va decide ca statul să preia integral cheltuielile de pregătire și echipare a trupelor. În plus, la încheierea serviciului militar soldații puteau primi pământ, tot de la stat. Anul 1705 va aduce un nou sistem de recrutare: candidații erau aleși în sate de către moșieri sau de către adunarea comunală, erau trimiși, cu provizii minime și haine, la punctul de întâlnire stabilit de către stat. În felul acesta, după cum spun istoricii, Rusia a fost „prima țară care a insti-

[1] Bulgaria propriu-zisă, la nord de Munții Balcani, rămânea autonomă; Rumelia de Est, din sudul munților, intra sub autoritate turcească, ca și Macedonia, în care vor fi adoptate totuși câteva reforme. Bosnia, Herțegovina și Novi Bazar intrau sub „protecția" Austro-Ungariei, iar Marea Britanie primea Ciprul.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 66.

tuit recrutarea ca metodă permanentă de alcătuire a forțelor militare“[1]. Prințul Menșikov sublinia, într-un raport din 1727, dependența de iobagii din imperiu: „Armata este atât de necesară, încât fără ea statul nu poate rezista și, de dragul ei, trebuie să avem grijă de țărani; căci soldatul este legat de țăran, după cum sufletul este legat de trup și, dacă nu există țărani, nu vor exista nici soldați“[2].

Reforma militară îi privea în egală măsură și pe fiii de nobili, care, pentru a accede pe scară ierarhică și pentru a obține posturile mult-râvnite, trebuiau să se înroleze ca soldați, dar, este adevărat, în regimente prestigioase. Să nu uităm dorința statului de a înrola un număr mare de militari era realizabilă și datorită granițelor sale, de câteva ori mai lungi decât ale oricărei puteri europene; de aceea, în caz de nevoie, armata concretă ce putea fi masată pe un front sau altul era mult mai mică.[3] Din acest motiv rușii vor prefera, de-a lungul timpului, să dezamorseze conflictele prin anticiparea problemelor, prin negocierea și stabilirea păcii, înlăturând, de fapt, posibilele pericole. Imperiul nu a fost chiar atât de agresiv cum îl vedeau puterile europene. Efectivele armate erau răspândite pe întreg teritoriul țării, iar armata rusă a fost mai tot timpul, de-a lungul istoriei sale, destul de slab dotată, cu o tehnică de cele mai multe ori învechită.[4] Monarhii, mai ales aceia cu înclinații belicoase, vor aspira întotdeauna s-o modernizeze, prin tehnici și echipamente, însă această întreprindere se va dovedi mereu mult prea costisitoare. Concesiunile pentru băuturi alcoolice nu vor reuși niciodată să furnizeze suficiente fonduri pentru cheltuielile statului. În cei mai grei ani ai secolului al XVIII-lea, nevoile militare au constituit 60-70% din totalul

---

[1] *Ibidem*, p. 67. „În timpul domniei lui Petru s-au făcut cam 53 de recrutări, într-un raport de 1 la 250 de familii până la 1 la 10, adunându-se, în total, aproximativ 300.000 de oameni. Din cauza morților și dezertărilor însă, mărimea totală a armatei nu depășea cu mult cifra de 200.000. La standardele de atunci era o armată mare și a continuat să crească în secolul al XVIII-lea. În Războiul de Șapte Ani (1756-1763) au fost chemați sub drapel peste 200.000 de oameni într-o perioadă de cinci ani. La vremea aceea armata număra aproximativ 300.000 de oameni, ceva mai puțin decât armata franceză, cea mai mare din Europa, iar în 1800 ajunsese la 450.000, depășind cam cu 25% orice armată rivală europeană“ (Hosking, *op. cit.*, pp. 137-138).

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 147.

[3] „Până în 1770, un sfert din puterea militară a Rusiei era desfășurată în stepele întinse din Sud, pentru a sta de pază împotriva posibilelor raiduri tătare din Crimeea“ (Hosking, *op. cit.*, p. 138).

[4] „În 1729, un inspector a descoperit că dragonii din Kargopol nu primiseră cizme, ciorapi sau cămăși de trei ani, iar unitățile care primeau provizii depistau numeroase defecte: căști din care curgea lipici după prima ploaie sau centiroane care se desfăceau la primul spălat. Din cauza nutrețului necorespunzător, cavaleria folosea deseori cai subnutriți, gata de a se prăbuși în timpul luptei“ (Hosking, *op. cit.*, p. 138). În 1757, generalul Piotr Șuvalov a poruncit să li se dea recruților muschete din lemn, dacă nu se mai găseau arme adevărate! Mai târziu, în preajma războiului Crimeei, soldații ruși erau echipați tot cu muschete de cremene, cu o bătaie de 200 de yarzi, în timp ce englezii și francezii aveau puști cu o bătaie de până la 1000 de yarzi (*Ibidem*, p. 141).

cheltuielilor statului, iar în timpul și după războiul cu Napoleon – cca. 50-60% (valorile sunt aproximative, întrucât Rusia nu dispunea atunci de un buget centralizat; dacă avem în vedere că pentru educație se alocau cca. 4% din buget, ne putem da seama de importanța reală pe care o avea armata în Imperiul rus).[1] De-a lungul secolului al XIX-lea, armata Rusiei imperiale va număra circa un milion și jumătate de militari.

O altă problemă a armatei o constituia factorul uman: soldații erau supuși adesea unui tratament inuman din partea ofițerilor. Cea mai frecventă metodă de pedepsire a soldaților, chiar și pentru cele mai mici abateri, era trecerea printre două rânduri de vergi.[2] În unele locuri recruții erau duși în lanțuri spre punctul de înrolare sau erau ținuți în închisoare până la integrarea lor în regimente. Pentru a fi recunoscuți în caz de dezertare, recruții erau însemnați, ca ocnașii, cu fierul roșu sau, mai târziu, erau rași în partea din față a capului. Neprimirea soldei și a hranei constituiau alte cauze importante ale dezertărilor, care erau foarte dese: în primii trei ani ai înrolărilor făcute de Petru cel Mare rata dezertării atingea o treime din numărul soldaților.[3]

Înainte de impunerea, în 1874, a serviciului militar obligatoriu pentru toți cetățenii ruși care împliniseră vârsta de 21 de ani (cu excepția clerului și a profesorilor), serviciul militar fusese asigurat de țărani și târgoveți, selectați prin tragere la sorți. În ceea ce-i privește pe nobili, până în 1762 fiecare trebuia să facă serviciul militar; după aceea, până în 1874, numai pe bază de voluntariat. Recrutarea nu se făcea anual, ci în funcție de nevoi. Cei care stabileau, la nivel local, numele recruților erau reprezentanții comunității sătești sau orășenești. Pe perioada iobăgiei nobilul era cel care indica numele recruților, după bunul plac. De regulă plecau cei mai tineri fii dintr-o familie.

Dezertarea țăranilor mai avea la bază și un motiv psihologic: disperarea de a fi rupți de familie, de rude, de satul natal și conștiința abandonării într-un spațiu total ostil. La ruși serviciul militar dura toată viața; din 1793 până în 1834 durata lui a fost stabilită la o perioadă de 25 de ani[4], timp în care soldatul primea de

---

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 142.

[2] Cu toate acestea, comportamentul ofițerilor era oarecum controlat. Existau tribunale militare care luau frecvent măsuri împotriva abuzurilor, uneori acordând chiar reparații morale pentru nedreptățile făcute, lucru de înțeles, dacă ne gândim că avem de-a face cu niște oameni liberi, dispunând de drepturile lor.

[3] Hosking, *op. cit.*, p. 138.

[4] Treptat, perioada de efectuare a stagiului militar a început să se reducă. O dată cu introducerea serviciului militar obligatoriu pentru toți, în 1874, serviciul activ durează șase ani, iar din 1905 până în 1908, trei-cinci ani. Însă după aceea urma o perioadă de circa nouă ani, în care individul funcționa în rezervă.

prea puține ori permisii pentru a-și vizita familia. Dezrădăcinarea oamenilor, în cel mai bun caz lăsați la vatră după terminarea stagiului militar, era mai mult decât evidentă: cu greu își mai puteau găsi cunoscuți în sat și, ceea era și mai dureros, nu mai aveau niciun drept asupra vreunei proprietăți rămase libere în sat.[1] De aceea, în cazul în care soldații rămâneau în viață după finalizarea stagiului militar, preferau să rămână în rândul armatei, ca vizitii sau servitori ai ofițerilor, sau să meargă la oraș. Frecvent erau angajați și ca învățători, pentru că în armată oamenii căpătau mai multă știință de carte.[2]

Așa cum remarca un ofițer francez în secolul al XVIII-lea, „dată fiind componența sa și abuzurile care domnesc în ea, armata rusă ar trebui să fie cea mai proastă din Europa, dar, de fapt, este una dintre cele mai bune". Paradoxul se justifică, însă, dacă avem în vedere caracterul național al armatei ruse. În rândurile ei nu vom întâlni mercenari, criminali sau inadaptați ai societății, persoane prea puțin interesate de atingerea obiectivelor militare impuse de comandanți; soldații ruși erau țărani, supuși ai împăratului. Încă din timpul lui Petru cel Mare în rândul soldaților a fost promovat un puternic sentiment de mândrie națională. În secolul al XIX-lea, după Napoleon, și alte armate europene vor începe să practice recrutarea în masă, devenind armate de cetățeni.

Tot Petru I este autorul multor altor acte inedite care vor avea ca efect realizarea acestei coeziuni în rândurile soldaților și, mai ales, sentimentul de a fi unit prin legături puternice de camarazi. Astfel, armata rusă va fi prima din Europa în care toți oamenii purtau uniforme; după bătălii victorioase sau fapte de vitejie regimente întregi primeau medalii de argint, în momentul în care, în restul Europei, decorarea soldaților simpli era o raritate.[3] În fapt, de cele mai multe ori serviciul militar va fi pentru țăranii iobagi mai degrabă o binefacere. Pe timp de pace, soldații, organizați în arteluri, se puteau califica în anumite meserii și puteau presta diverse munci contra cost, pentru a-și completa veniturile, altfel destul de mici, primite din partea statului. De asemenea, nu de puține ori soldații puteau fi promovați la gradul de subofițer sau chiar la cel de ofițer, fapt ce îi motiva și mai mult.

În situația în care armata a beneficiat de conducerea unui comandant adevărat care, deși exigent, își înțelegea subordonații și le respecta drepturile, aceasta a putut obține cu ajutorul lor rezultate impresionante. Unul dintre cei mai populari comandanți de oști ruși, feldmareșalul Aleksandr Suvorov, care a activat timp de treizeci de ani la sfârșitul secolului al XVIII-lea, nu a pierdut

---

[1] Acest lucru se întâmpla pentru că, la înrolare, oamenii erau eliberați automat din iobăgie, drept pentru care revenirea lor în sat nu era dorită.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 139.

[3] *Ibidem*, p. 140.

nicio bătălie cu polonezii, turcii sau francezii cu care s-a luptat. El menținea un contact strâns cu trupele, interesându-se mereu la ofițeri, după bătălie, dacă oamenii sunt mulțumiți de mâncare și echipament.[1]

O schimbare de perspectivă asupra armatei va avea loc în timpul lui Pavel I. Instruirea, buna pregătire a soldaților se făcea, mai înainte, pentru a spori capacitatea de luptă a acestora. Însă în timpul noului împărat fascinația pentru formația precisă și instrucția desăvârșită era considerată drept o modalitate de glorificare a monarhului, văzut ca erou simbolic, ca întruchipare a ordinii sociale disciplinate al cărei reprezentant era.[2] În timpul domniei sale, în fiecare zi la ora 11, la palatul Mihailovski, unde își avea reședința, acesta își trecea în revistă trupele de gardă, îmbrăcate de această dată în uniforme prusace.

Oricare ar fi fost cauzele, se crease deja imaginea unei mașini de război puternice. Străinii trebuiau convinși de acest lucru prin numărul mare de militari ce puteau fi văzuți în capitală, precum și cu ocazia numeroaselor parade organizate de Curte. Garda imperială era cantonată aproape în întregime la Petersburg, Țarskoe Selo, Peterhof, Pavlovsk și Gatcina : două divizii de infanterie, o brigadă de pușcași, două brigăzi de artilerie, o divizie de pușcași de artilerie, două divizii de cavalerie, un detașament de cazaci, un batalion de gardă al jandarmilor militari.

În ceea ce privește batalioanele istorice importante, acestea erau cantonate chiar în oraș. Cazarmele batalionului gărzii imperiale Preobrajenski se aflau pe străzile Kirocinaia și Millionnaia, cele ale batalionului Semionovski – pe Izmailovski prospekt, cele ale batalionului Moskovski – pe Bolșoi Samsonievski, cele ale detașamentului Pavlovski – pe strada Millionnaia, cele ale batalionului de grenadieri – pe cheiul Peterburgskaia, iar cele ale detașamentului Finliandski – pe cheiul Nikolaevskaia.[3] Această masivă concentrare de militari se datora și faptului că țarul, alături de cei mai influenți reprezentanți ai familiei imperiale, era conducătorul suprem al armatei și participa personal la manevre, treceri în revistă și parade militare, unde erau invitați toți supușii săi.

2.1. Paradele

Paradele reprezentau o parte importantă a ceremonialului, reunind atât societatea civilă, în calitate de privitori, participanți-susținători ai acestor desfășurări de forță și frumusețe, cât, mai ales, societatea militarilor. Atașamentul dintre cei

---

[1] *Ibidem*, p. 171.

[2] *Ibidem*, p. 94.

[3] I.A. Muraviova, *Vek moderna. Panorama stoličnoi žizni*, Sankt-Petersburg, 2001, p. 125.

cu grade asemănătoare se realiza în mai multe feluri: mesele regulate la popotă, chefurile neînfrânate, care durau până târziu în noapte. Însă abia parada le confirma, în public, statutul de membru al acestor caste atât de râvnite în societate. Mai mult, pentru tineri reprezentau niște ocazii foarte bune, pe lângă baluri, de a se prezenta și a-și căuta o pereche cât mai potrivită din punct de vedere social.

Parada, un simulacru al războiului, nu reprezenta decât o desfășurare de forțe a unor indivizi care-și prezentau bravura de fațadă, de butaforie. Ele demonstrau, pe de o parte, supunerea necondiționată a subordonaților, prin exercițiile repetate până la perfecțiune, pentru a se obține un fel de balet ofițeresc; pe de altă parte, erau un moment de maximă importanță, mult așteptat și de către militari, reprezentând deopotrivă o încununare și o descărcare psihică după exercițiile și manevrele anoste și repetitive. Pe Câmpul lui Marte toată garda era aliniată într-o imobilitate vie, reculeasă. Regimentele erau parcă niște fâșii largi de culori diferite, cusute cap la cap, fulgerând, ici și colo, de strălucirea săbiilor și a baionetelor.

Iată o descriere amplă a ceea ce constituia, pentru Rusia secolului al XIX-lea, mai ales în capitală, un eveniment monden destul de frecvent, prilej pentru întreaga lume bună să-și afișeze veșmintele (și uniformele) cele mai noi și mai strălucitoare:

> Împăratul apăru călare foarte departe, la marginea Câmpului lui Marte. La vederea sa, drapelele fremătară, iar muzica izbucni, trimițând spre înaltul cerului primele măsuri din *Doamne, apără-l pe țar*. Nicolae al II-lea înainta în trap mărunt prin fața trupei.
>
> Țarul era de statură mijlocie, zvelt și bine proporționat. Purta tunica albă a cavalerilor de gardă, iar pe deasupra cordonul albastru al Ordinului Sf. Andrei. O cască, terminată cu vulturul cu două capete, se înălța deasupra chipului său palid, cu barbă scurtă, rotunjită. Calul său roib avea o alură ușoară, parcă dansa. O catifea purpurie acoperea șaua.
>
> În spatele împăratului se desfășura escorta, în care se aflau împreună uniforme roșii, verzi, albe, albastre, căști, căciuli de blană, pene, cruci, medalii și grei epoleți cu franjuri. Câțiva ofițeri străini se amestecau în cohorta generalilor ruși. Cum ajungea în dreptul unui regiment, țarul rostea: „Zdorovo, rebiata!". Și fiecare regiment rostea în cor: „Zdravie jelaem, Vașe Imperatorskoe Velicestvo!" (Să trăiască Maiestatea Voastră Imperială!).
>
> Împărăteasa venea în urmă, într-o caleașcă trasă de șase cai. (...)
>
> Parada începu.
>
> Întâi se puseră în mișcare coloanele roșii ale cazacilor din escortă, precedate de fanfara lor. Le-a urmat, în mase compacte, infanteria: în frunte regimentele Preobrajenski și Semionovski, apoi regimentul Pavlovski, ale căror oameni purtau chipiul înalt, aurit, al grenadierilor lui Frederic cel Mare. Pe cele mai vechi chipie, adevărate piese de muzeu, se mai vedeau încă urme de gloanțe. Dar se obișnuia să se facă găuri în metalul chipielor

> noi pentru a perpetua amintirea luptelor. Cei din regimentul Pavlovski își țineau arma oblic, cu amândouă mâinile, ca pentru un atac la baionetă. Au apărut alte regimente de infanterie, îmbrăcate în postav verde și marcate din loc în loc de semnalele soldaților care arătau direcția. Înainte de a trece prin fața țarului treceau la pasul de paradă.
>
> Sosi apoi artileria, în trap, într-un zgomot asurzitor de fiare lovite. (...)
>
> Cavaleria! Pe toată lungimea Câmpului lui Marte un zid de oameni și cai se desprinse din praf: cavalerii de gardă cu platoșe de argint, gărzile călare cu platoșe de aur, cuirasierii albaștri, cuirasierii galbeni, ulanii împărătesei, înarmați cu lănci ce purtau mici steguleț cu culorile ei; grenadierii călare a căror cască cu ceaprazuri se termina cu o bandă de stofă galbenă și albastră care flutura în vânt; husarii împăratului, cu tunici purpurii brodate cu fir de aur, cu pantaloni albaștri și cu dolmanul alb cu blană neagră agățat de umăr, cazacii împăratului, cu tunică roșie-purpurie, o lance roșie în mână; cazacii Marelui Duce moștenitor, în ținută albastru deschis...[1]

Din punctul de vedere al organizării militare, imperiul era împărțit în douăsprezece mari regiuni militare. Ministerul de Război, fără îndoială unul dintre cele mai influente din Rusia, cuprindea, la rândul lui, o serie de instituții militare importante: Consiliul de Război, Cancelaria lărgită, Statul major principal, Marele tribunal militar, comitetele (patru) și direcțiile (în număr de nouă) prin care erau conduse toate armele. La nivel inferior, aparatul birocratic era extrem de stufos, de unde și lentoarea transmiterii ordinelor și dispozițiilor.

Așa cum se știe, începutul sfârșitului pentru Rusia a fost războiul cu Japonia, care a dus la agravarea situației social-economice din țară, provocând, în scurt timp, tulburările de mare amploare din anul 1917. La începutul secolului al XX-lea, înainte de războiul cu Japonia, armata rusă avea un milion de militari, trei sferturi făcând parte din infanterie; în 1908, cifra se ridica la 1.384.000 de oameni. Pentru cheltuielile militare, Rusia avea nevoie în 1880 de 210.000.000 de ruble, iar în 1908 de 470.000.000 de ruble.[2] În timpul lui Nicolae I, pentru bugetul armatei se aloca aproape jumătate din veniturile statului (42,1%), în timp ce, mai târziu, valorile s-au păstrat relativ constante, în jurul unei sume de circa un sfert din bugetul imperiului. Cifrele acestea par destul de impresionante, dar este sugestivă comparația cu situația din Europa acelor vremuri. Vom prezenta mai jos într-o sinteză tabelele incluse în *Rossija. Encicklopedičeskij slovar'* (Leningrad, 1991, pp.176, 179-180), din care ne putem face o idee mai clară asupra dimensiunilor armatei din imperiul rus (date din 1899) și, mai ales, a cheltuielilor presupuse de armată (date din 1897, referitoare la infanterie):

---

[1] Henri Troyat, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Humanitas, București, 1993, pp. 190-192.

[2] Muraviova, *op. cit.*, p.125.

Statul	Cheltuiala medie pe cap de locuitor, în ruble	Pe timp de pace		Pe timp de război	
		Mii de persoane	*Procent din populație*	*Mii de persoane*	*Procent din populație*
Rusia	2,5	946	0,84	2729	2,41
Germania	5,57	521	1,08	2370	4,8
Franța	5,76	552	1,31	2005	4,77
Austro-Ungaria	3,81	317	0,73	1159	2,71
Anglia	5,76	383	0,62	900	1,95
Italia	2,91	249	0,86	1164	3,86

Situația se va modifica oarecum în 1914, anul izbucnirii marii conflagrații militare. Numărul de militari din armatele principalelor combatante este mult mai mare:

Țara	Număr soldați (milioane de persoane)	Cheltuieli militare (în lire sterline, pe 6 luni)
Rusia	5,4	490
Franța	4	365
Anglia	1	90
Germania	4,35	395
Austro-Ungaria	3,5	320

Datele din tabelul de mai sus sunt preluate din „The Economist" (9 ianuarie 1915, p. 51).

Oricum ar sta lucrurile, mulți oameni erau nemulțumiți de raportul dintre cheltuielile pe care le făcea statul cu întreținerea armatei și rezultatele pregătirii acesteia, culese pe câmpurile de luptă. Cei din afara sistemului nu aveau cum să nu observe superficialitatea pregătirilor, ca de paradă, împăunarea cu costumele nou-nouțe și prezența mult prea deasă a ofițerilor la manifestările mondene din marile orașe. În general, eșecurile armatei erau atribuite – și pe bună dreptate – nu slabei pregătiri a trupelor, cât mai ales slabei pregătiri a ofițerilor-comandanți. O critică dură adusă sistemului din armată o face L.N. Tolstoi în romanul *Învierea:*

> În general, slujba în armată îi strică pe oameni, punându-i în condițiile unui huzur desăvârșit, adică ale unei lipse totale de muncă rațională și folositoare, eliberându-i în același timp de îndatoririle comune tuturor oamenilor, în schimbul cărora le oferă numai onoarea convențională a regimentului, uniformei, drapelului și, pe de o parte, o putere nelimitată asupra altor oameni, iar, pe de altă parte, o supunere de robi față de superiori. (...)

> Tot ce avea de făcut era ca, îmbrăcat într-o uniformă impecabilă, bine periată, nu de el, ci de alții, cu o cască și cu arme fabricate, lustruite sau înmânate de asemenea de alții, să călărească pe un armăsar falnic, crescut, dresat și îngrijit tot de alții, la instrucție sau la paradă, laolaltă cu camarazii întru totul asemenea lui, să galopeze învârtind sabia în aer, să tragă focuri de pușcă și să-i învețe pe alții să facă același lucru. Altă treabă nu aveau și oamenii cei mai sus puși, tineri sau bătrâni, și însuși împăratul cu toți cei din preajma lui nu numai că încuviințau această meserie, dar chiar o lăudau și le mulțumeau celor care se îndeletniceau cu ea. Pe lângă aceasta, ofițerii socoteau că e corect și chiar important, după instrucție, să se adune în cluburi ofițerești sau la restaurantele cele mai de lux ca să mănânce și mai ales să bea împreună, risipind cu nemiluita banii care le veneau de-a gata, ca din cer; urmau teatrele, balurile, femeile, apoi iar călăritul, învârtitul săbiilor, galopurile și iar aruncatul banilor, băutura, jocul de cărți, femeile. (...)
>
> Militarii socoteau că e firesc să se poarte astfel, ba chiar se laudă și se mândresc cu felul lor de viață, mai cu seamă pe timp de război (...): „Suntem gata să ne jertfim viața în război și, prin urmare, traiul vesel și lipsit de griji pe care-l ducem nu numai că ni se poate ierta, dar ne este chiar neapărat necesar. De aceea trăim astfel".[1]

Printre aceia care cunoșteau situația armatei din interior existau și opinii diametral opuse. Baronul Nikolai Vranghel, care a slujit și el în armată o vreme, subliniază critica nedreaptă la care au fost supuși ofițerii în urma unor înfrângeri zguduitoare, scoțând în evidență carențele de structură ale sistemului:

> După dezastrul din Crimeea guvernul a pornit să-l vitregească pe ofițer (e vorba doar de ofițerimea combatantă, nu de gardă). Era prost plătit, trăia în condiții proaste, era țapul ispășitor al comandanților săi. Ducea o viață nevoiașă de pe o zi pe alta, fără perspective de avansare, fără nădejdea de a avea o bătrânețe la adăpost de griji și de sărăcie. Societatea îl privea de sus, inteligența îl disprețuia, îl declara o făptură fără rost, de niciun folos și dăunătoare. Era – spuneau ei – un trândav, un profitor, care trăia pe seama statului, un ignorant care abrutiza soldații și le insufla idei nesănătoase.[2]

---

[1] L.N. Tolstoi, *Învierea*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu, Nina Grigorescu, Ed. RAO, București, 1998, pp. 60-61.

[2] Vranghel, *op. cit.*, pp. 109-110.

3. Ofițerii

Cei mai mulți dintre ofițeri se formau în școli militare speciale. Le vom prezenta pe câteva dintre acestea în cele ce urmează pentru a oferi o idee asupra felului în care se pregăteau cadrele superioare pentru armata rusă. Ofițerii de rezervă se recrutau dintre voluntari, care, în funcție de gradul lor de instrucție, petreceau un timp mai lung sau mai scurt sub drapel și puteau fi repede promovați, după un examen, la gradul de subofițer sau de ofițer. Indiferent de natura ei, structura armatei ruse era impresionantă, prin numărul mare de trupe de care dispunea. Cererea de cadre militare superioare era foarte mare: existau 52 de divizii de infanterie, dintre care 3 de gardă, 4 de grenadieri și 45 de linie; 19 divizii de cavalerie, dintre care 4 de gardă; 52 de brigăzi de artilerie pedestră, dintre care 3 de gardă...[1]

Prin reforma armatei din 1874 a fost reorganizat sistemul de instrucție militară pentru a spori profesionalismul ofițerilor și pentru a facilita promovarea la statutul de ofițer celor care nu aveau origine nobilă. Acum se va desființa Corpul de cadeți, fiind înlocuit cu licee militare; vor fi înființate școli de iuncheri, pentru a-i pregăti pe cei care aspirau la o funcție, dar care nu proveneau din mediul nobiliar. În ciuda acestor măsuri democratice și de eficientizare, reforma din armată, ca și aceea din administrație, nu se va realiza decât parțial. Armata va rămâne încă o perioadă un corp compozit, cu un grad de pregătire mediu la nivelul ofițerilor:

> La vârf se aflau ofițerii superiori, adesea în vârstă de peste 60 sau 70 de ani, cu pregătire militară minimă sau fără niciun fel de pregătire, dar beneficiari ai relațiilor de la Curte. La mijloc se aflau absolvenții Corpului de cadeți, de origine nobilă și destul de bine pregătiți, „condimentați" cu câțiva absolvenți din cadrul Statului-Major, numiți, în mod ironic, „fazani". Apoi, de obicei, în stratul de jos se găseau cei care nu erau nobili sau erau nobili fără pământ, absolvenți ai școlilor de iuncheri, uneori foarte buni profesioniști, dar priviți cu dispreț de superiorii lor pe scara socială.[2]

3.1. Școlile de ofițeri

3.1.1. Școlile de cadeți

Cele mai populare școli, militare la început, și singurele care le puteau oferi cât de cât o pregătire fiilor de nobili erau școlile de cadeți. Succesul lor s-a

---

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 119-120.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 145.

datorat și faptului că suveranii, începând cu Petru cel Mare, au manifestat un cult al uniformei, impunându-le supușilor de sex masculin să ajute la propășirea statului prin serviciile militare, prestate atunci când acesta avea mare nevoie de ele. Corpul de cadeți de infanterie a fost instituit în 1732, cel de marină în 1752, iar cel de ingineri și artileriști în 1762. Evident că la baza lor se aflau alte școli deschise de Petru cel Mare pentru promovarea domeniilor respective. Înainte de revoluția din 1917, în Rusia existau 31 de corpuri de cadeți, fapt ce demonstrează, fără îndoială, popularitatea acestor instituții de învățământ.

Este important de știut că aceste instituții asigurau o pregătire complexă, pe lângă disciplinele militare fiind studiate și cele umaniste. Înțelegem, așadar, de ce absolvenții unei asemenea școli nu erau considerați neapărat militari la absolvirea ei. Mulți dintre elevi deveneau actori, cum este cazul lui F.V. Volkov, primul director al teatrului de stat rus, scriitori – A. Radișcev, A. Sumarokov, F. Dostoievski – , oameni de știință, precum V. Dal', autorul unuia dintre primele mari dicționare explicative ruse, pictori (P. Fedotov) sau compozitori (N. Rimski-Korsakov).

Mai mult, elevii de 6-9 ani se aflau sub supravegherea educatoarelor, dar de la 10 ani erau educați de ofițerii pedagogi și instructori. Mult mai târziu se va hotărî ca elevii să fie primiți în aceste școli numai după vârsta de 10-12 ani. Elevii puteau fi atât interni, caz în care locuiau la cămin și puteau fi bursieri ai statului ori ai unor particulari, cât și externi, locuind în familie. Programa școlilor de cadeți cuprindea catehismul, limbile rusă, modernă și veche (bisericească), franceza, germana și engleza, opțional. De asemenea, se studia literatura, matematica, istoria, fizica, geografia, desenul, legislația, statistica, dar și caligrafia, artileria, tactica și topografia militară. Printre disciplinele militare se mai numărau și trasul cu arma, călăria, gimnastica, înotul, scrima, dansul, muzica, dar și canto și pregătire de luptă. Cursurile țineau din a doua jumătate a lunii august până la jumătatea lunii iunie. Pe perioada vacanțelor cadeții mai mari mergeau în tabere militare, cei mici petrecându-și vacanța acasă.[1]

Uniforma lor specifică cuprindea haine de postav de culoare neagră, mantale și caschete negre cu cozoroc.

La absolvirea școlii, elevii merituoși primeau gradul de sublocotenent sau chiar locotenent, cei mediocri terminând ca subofițeri. Numai elevii excepționali erau primiți fără examen la școlile de iuncheri, din rândurile cărora se alegeau ofițerii superiori.

3.1.2. Școlile de paji

Conform informațiilor furnizate de Henri Troyat, pajii erau elevi-ofițeri de origine aristocratică. Ca și în cazul regimentelor de gardă, ascendentul nobiliar

[1] M.V. Korotkova, *Putešestvie v istoriju russkogo byta*, Moscova, 1998, p. 222.

era, din mai multe puncte de vedere, o condiție indispensabilă, inclusiv pentru procurarea fără probleme a uniformelor și echipamentelor, foarte sofisticate și variate. Dacă tatăl sau bunicul lui era nobil și slujise în armata rusă, tânărul era acceptat în școala de paji chiar de la naștere. Se intra în școală la împlinirea vârstei de doisprezece sau treisprezece ani și, după ce făceau șapte ani de școală – cinci ani de școală primară și doi ani de școală secundară –, erau repartizați într-un regiment de gardă, visul oricărui tânăr ambițios. E important de știut că hotărâtoare la numirea tânărului ofițer în acest regiment mult-dorit nu erau rezultatele la învățătură, ci, din nou, prestigiul social și popularitatea de care se bucura familia lui, mai ales dacă slujiseră în unitatea respectivă; candidații erau acceptați în urma votului ofițerilor din regiment.

Odată admiși, tinerii se puteau bucura de uniforma extrem de somptuoasă, una dintre cele mai râvnite: era făcută din postav negru și roșu, cu brandenburguri aurite. Mai purtau mănuși albe și o cască cu pene albe care îi scoteau în evidență oriunde s-ar fi aflat.

Am putea spune că acest corp de elită constituia un paradox: pe de o parte, era destinat în primul rând bucuriei ochiului, prin prestanța și culoarea deosebită a echipamentului, bun parcă numai pentru paradă; pe de altă parte, este straniu că instrucția, generală și militară, a acestui regiment era cea mai avansată, pentru că membrii săi erau meniți să devină ofițeri de prim rang: dintre ei se alegeau pajii Camerei, *kammerpajii*, un fel de ofițeri aristocrați, dintre care familia imperială alegea doisprezece, pentru a-și face serviciul la palat. Din nou deveneau importante numele, originea candidatului, nu reușitele din timpul pregătirii și instrucției. După cum le spune și numele, acești ofițeri erau, în ciuda uniformei militare, un fel de paji. Poate că pentru noi, modernii, nu pare așa de prestigios să duci, la ceremonii, trena unei mari ducese sau să stai nemișcat, în timpul dineurilor, în spatele scaunului ei. Dar, în acea vreme, acest statut era calea cea mai sigură pentru a obține privilegii deosebite.[1]

3.1.3. Școala de echitație

O altă școală populară era școala de echitație. Pentru elevii de gimnaziu cursurile nu durau decât doi ani. După această perioadă și în urma absolvirii examenelor, iunkerii erau repartizați în regimente cu gradul de *kornet*. Momentul cel mai important era însă alegerea regimentului, care se făcea în funcție de ordinea notelor obținute la examene. De aceea, tinerii care doreau să prindă un loc într-unul din regimentele de cavalerie, extrem de prestigioase, trebuiau să se remarce din timpul școlii prin rezultate deosebite. Cavaleriștii se bucurau de

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 117-119.

un statut deosebit. Tabloul trupelor de cavalerie era, într-adevăr, impresionant, după cum se poate remarca și din următoarea descriere, aparținând baronului Nikolai Vranghel, și el membru al trupelor de cavalerie,:

> Cavaleria și gărzile imperiale călare care, odinioară, în secolul al XVIII-lea, formau un singur regiment, au fost întotdeauna corpurile de armată cele mai elegante. Numai elita nobilimii servea aceste arme și era o adevărată onoare să fii primit aici. Răposatul împărat Nicolae I și fiul său, Alexandru al II-lea, aveau statut de comandanți și purtau uniforme de cavalerie. Majoritatea marilor duci erau ofițeri de cavalerie.
>
> Mi s-a făcut cinstea de a fi primit și eu în rândurile cavaleriștilor. Uniforma sau, mai precis, uniformele, căci aveam o mulțime, erau splendide. Tunică roșie cu galoane aurii pentru balurile de la curte, tunică verde cu pantaloni albaștri pentru balurile din oraș, redingote verzi pentru dineuri și vizite. Uniforma de campanie cuprindea o tunică de postav alb cu galoane aurii, cizme foarte înalte, până deasupra genunchiului, platoșă și coif de aramă aurită; pe coif, în creștet, se afla un vultur imperial gata-gata să-și ia zborul în văzduh.
>
> Călare pe minunații cai negri focoși, trupa semăna cu o armată de cavaleri uriași. Am uitat să spun că oamenii, ca și caii, erau imenși. (...)
>
> Trebuie spus și faptul că toți cei din jurul meu, de asemenea, de cum am pus pe mine hainele acestea, mă priveau cu alți ochi decât înainte. Valetul meu, pe care nu-l solicitasem niciodată să mă ajute la îmbrăcat, se învârtea acum înnebunit în jurul meu, îmi netezea uniforma, îmi strângea centura. Ușierul mi-a făcut în ziua aceea o plecăciune pînă la pământ, iar bătrânul meu vizitiu, om cu scaun la cap și serios, a pornit trăsura într-o goană infernală, de parcă însuși necuratul era pe urmele noastre. Iar sergenții de stradă, în loc să-l umfle și să-i facă proces-verbal, luau poziție de drepți. Hotărât lucru, un ofițer de cavalerie era cu adevărat o persoană de vază.[1]

3.2. Ierarhia militară şi uniformele

Gradele corespundeau, aproape în totalitatea lor, ierarhiei franceze, dar aveau uneori nume cu influență germană: *unter-ofițer, feldvebel, feierverker, kornet, praporșcik, podporucik, porucik, ștabs-kapitan, kapitan, rotmistr, podpolkovnik, polkovnik*...

În infanterie, ierarhia subofițerilor cuprindea patru grade: *mladși unter-ofițer* (caporal), *vzvodnîi unter-ofițer* (sergent), *feldvebel* (sergent-major sau adju-

[1] Vranghel, *op. cit.*, pp. 104-105.

tant), *portupei-iunker* (ofițer inferior). În cavalerie, caporalul se numea *unter-ofițer*, iar sergentul-major, *vahmistr*. Gradele corespunzătoare la cazaci erau *mladși uriadnik* și *starși uriadnik*. În artilerie, caporalul se numea *mladși feierverker*, sergentul, *vzvodnîi feierverker*, iar sergentul-major, *feldvebel*.

Ierarhia ofițerilor cunoștea următoarele grade: *praporșcik* (din anii '30 ai secolului al XVII-lea); *podporucik* – sublocotenent la toate armele, cu excepția cavaleriei, unde denumirea corespunzătoare era *kornet*, iar la cazaci se numea *horunjii* (din anii '30 ai secolului al XVII-lea); *porucik* – locotenent, la cazaci – *sotnik* (din anii '30 ai secolului al XVII-lea); *maior* (din anul 1698) *ștabs-kapitan* – în infanterie, artilerie, geniu și dragoni; *ștab-rotmistr* – în cavalerie (din 1797); *kapitan* – căpitan, în infanterie, artilerie, geniu și dragoni. Existau, de asemenea, *rotmistr* – în cavalerie; *esaul* – la cazaci (din 1630); *podpolkovnik* – locotenent-colonel (din anii '30 ai secolului al XVII-lea; gradul de *komendant* va fi suprimat în 1884); *voskovoi starșina* la cazaci; *polkovnik* – colonel, care nu era obligatoriu și comandant de regiment (tot din 1630).

Ierarhia generalilor (titlul era întâlnit deja în 1655) cunoștea patru grade: *general-maior* sau general de brigadă (începând cu 1661); *general-locotenent* sau general de divizie (din 1698); *general de infanterie (de cavalerie, de artilerie, de geniu)* sau general de corp de armată, *feldmareșal* (din 1796).[1]

Formalismul maxim, vizibil nu numai la nivelul ierarhiei precise, se vădea și în formulele de adresare:

> Nu te adresai niciodată unui superior pronunțându-i gradul, ca în Franța, de la care se împrumutaseră multe, ci spunându-i „Noblețea Voastră" (*Vașe blagorodie*), dacă era un ofițer inferior; „Înalta Voastră Noblețe" (*Vașe vîsokoblagorodie*) dacă era vorba de un locotenent-colonel sau de un colonel; „Excelența Voastră" (*Vașe prevoshoditelistvo*), dacă era vorba de un general de corp de armată. Când sosea în fața ostașilor, comandantul li se adresa întotdeauna pe un ton familiar, strigând: *Zdorovo, rebiata!* (Sănătate, băieți!). Și toți, în poziție de drepți, răspundeau în cor: *Zdravie jelaem, vașe prevoshoditelistvo!* (Să trăiți, Excelența Voastră!) sau *Radi staratsia, vase prevoshoditelistvo!* (Bucuroși să vă slujim, Excelența Voastră!).[2]

Având în vedere prevederile Tabelului rangurilor, aceste uzanțe nu mai par deloc uimitoare. În fond, am văzut că și pentru funcționarii civili, nu numai pentru militari și funcționarii de la Curte se foloseau formule de adresare bine stabilite.

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 120.

[2] *Ibidem*, pp. 123-124.

În afară de gradele pe care le câștigaseră, ofițerii purtau și numeroase alte semne distinctive după care se putea ști la ce armă slujesc. Existau, în anumite situații, reguli precise de selecție, care nu aveau în niciun caz de-a face cu competențele militare:

> La husari se aleg, de preferință, pentru escadronul 1, bruneții, pentru escadronul numărul 2, blonzii... De asemenea, fiecare escadron are cai de o anumită culoare. Pentru regimentele de gardă: voinicii bărboși și înalți sunt trimiși la regimentul Preobrajenski, cei înalți și blonzi se duc la regimentul Semionovski, cei care au nasul cârn sunt păstrați, prin tradiție, pentru regimentul Pavlovski, în amintirea împăratului Pavel, care avea și el nasul turtit; militarii zvelți și slabi sunt întâlniți la cavaleria de gardă și la garda călare, cei scunzi și bruni se găsesc la husari.[1]

Însemnele militare distinctive ale uniformei se purtau numai pe epoleți. Ofițerii aveau epoleți aurii, împodobiți cu benzi și stele care indicau gradul. La aceasta se adăuga un paspoal colorat diferit (roșu, albastru, alb, galben), corespunzător numărului regimentului dintr-o divizie. Aceste culori se regăseau și pe epoleții soldaților.[2]

Cu excepția câtorva corpuri de gardă, uniforma ofițerilor era foarte simplă: o tunică de postav verde închis, un pantalon de aceeași culoare, cizme și un chipiu cu fundul mare și cozoroc de lac. Sabia era prinsă lateral printr-o curea subțire din piele. Ținuta de gală era mai atrăgătoare: o tunică ceva mai scurtă și împodobită cu epoleți. Numai ofițerii superiori purtau epoleții cu franjuri.

Ofițerii purtau iarna, peste tunică, o manta din postav gri. Ca și trupa, ei înlocuiau vara tunica din postav verde închis cu una din pânză albă. E important de menționat și faptul că ofițerii activi nu aveau voie să poarte costum civil decât în cazul unei călătorii în străinătate.[3]

Din ținuta militară nu aveau cum să lipsească decorațiile. Cele mai prețuite ordine erau cel al Sfântului Andrei, rezervat membrilor familiei imperiale, suveranilor și prinților moștenitori din alte țări și unor șefi de stat, Ordinul Sf. Alexandr Nevski, Ordinul Sf. Vladimir și Ordinul Vulturului. Urmau apoi Ordinele Sf. Anna și Sf. Stanislav. Ordinul Sf. Gheorghe nu se decerna decât pentru fapte de vitejie în război. În funcție de clasa din care făceau parte, decorațiile se purtau pe piept, la gât sau la cordonul sabiei.[4]

---

[1] *Ibidem*, pp. 122-123.

[2] *Ibidem*, p. 123.

[3] *Ibidem*, pp. 125-126.

[4] *Ibidem*, p. 125.

3.2.1. Regimentele de gardă

În armata de uscat cele mai privilegiate regimente erau cele de gardă, de artilerie și inginerii militari. De un statut aparte se bucurau, înclusiv în societate, nu doar în armată, regimentele de gardă, vechile detașamente de joacă ale lui Petru cel Mare, care căpătaseră acum un statut deosebit, asigurând garda personală (*leib-gvardia*) a suveranului. Ele erau rezervate, în primul rând, fiilor de nobili, care, luând-o de jos, de la soldat, urcau încet-încet, după posibilități, scara ierarhică. Această castă aparte, puternic implicată în politică, a jucat nu o dată în istoria Rusiei un rol determinant, dacă avem în vedere numai loviturile de palat ce i-au adus la putere pe unii dintre suverani. Constituiau, în felul lor, o formă de presiune, deloc neglijabilă:

> În secolul al XVIII-lea – spunea G. Hosking –, regimentele de gardă reprezentau nucleul Rusiei imperiale. Postate în capitală, cu acces liber la Curte chiar și pentru ofițerii tineri, ele au reprezentat multă vreme în acel secol forța polițienească, garda de corp și o formațiune militară de elită. Ele erau pepiniere ale puterii și protecției, care nu numai că decideau asupra unor probleme cruciale de politică internă și externă, dar hotărau chiar soarta conducătorilor. Controlând dispunerea forței fizice în capitală, ele au jucat un rol decisiv în venirea la tron a fiecărui monarh, de la moartea lui Petru cel Mare, în 1725, până la asasinarea lui Pavel I, în 1801. Ele erau mecanismul prin care familiile de vază se asigurau că autocrația lucrează, în general, în interesul lor, și nu împotriva ei.[1]

De regulă, regimentele de gardă îi susțineau pe suverani, dar nu puține au fost cazurile când ele i-au adus pe aceștia (mai ales pe împărătese!) la putere. În timpul împăratului Pavel I, furios că regimentele nu l-ar fi susținut și dorind să pună în practică ultima dorință a Ecaterinei, care îl vedea la tron nu pe fiu, ci pe nepotul ei, împăratul Alexandru va încerca să le pună la punct, transformându-i pe membrii lor în simpli subalterni în cadrul paradei sale.

Statutul lor deosebit se remarcă și în interdicțiile legate de căsătorie: ofițerii din garda imperială care se căsătoreau cu actrițe erau obligați să-și părăsească unitatea și să accepte un regiment obișnuit. Apartenența lor la această castă era marcată și de ritualuri proprii, printre care se număra și cina săptămânală de la popotă:

> În fiecare joi, ofițerii din garda călare erau obligați să se ducă la popotă pentru cina mare săptămânală. De această obligație erau scutiți numai ofițerii bolnavi sau cei care primiseră de la comandant permisiunea de a ab-

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 79.

> senta. Fiecare ofițer avea dreptul să invite câțiva prieteni, civili sau militari, cu aprobarea colonelului sau a comandantului de escadron; doamnele nu erau admise la aceste reuniuni marțiale.
>
> Masa era prezidată de comandantul regimentului. Ofițerii se așezau lângă el în ordinea vechimii. Orchestra își revărsa valurile de muzică pe toate aceste uniforme cu umeri drepți. La desert, apăreau cei care cântau la balalaikă și cântăreții vocali. A fi invitat la aceste mese era o onoare, mai ales pentru civili.
>
> După cină, ofițerii jucau popice într-o sală special amenajată, se adunau în jurul unui biliard sau făceau o partidă de cărți în salonul verde. Uneori, la cererea celor prezenți, către miezul nopții, se servea o cină rece; începea, după tradiție, cu o supă de ceapă.
>
> Indiferent de ora la care părăseau popota, ofițerii erau obligați să fie prezenți la exercițiile de dimineață ale escadronului lor.[1]

Am văzut că regimentele de gardă aveau un statut special, lucru care se vădea inclusiv la nivelul uniformei; mai mult, cu cât regimentul de gardă era mai important în ierarhie, cu atât mai mult creșteau și pretențiile. După cum ne spun informațiile vremii, un ofițer din garda călare putea avea chiar cinci-șase uniforme de culori și cu accesorii diferite: ținuta albă era unica împodobită cu fireturi roșii, cea roșie era decorată, pe piept și pe spate, cu un vultur imperial bicefal. Exista și o ținută mai simplă, de campanie, dar și una extravagantă, pentru paradă, când ofițerul se acoperea cu o platoșă aurie, iar de pe cap, din vârful căștii, îl veghea din nou vulturul imperial. Cea mai neutră era ținuta de oraș, care nu se deosebea de a celorlalți ofițeri, așa că este de înțeles de ce le plăceau și ofițerilor paradele, când efectiv puteau lua ochii domnițelor! După cum am spus, și accesoriile trebuiau să se ridice la înălțimea acestor condiții: existau săbii pentru paradă, pentru manevre și altele, mai simple și mai ușoare, pentru uniforma de oraș. Comparativ cu celelalte trupe de cavalerie, care primeau de la stat un cal (în urma legii din 1882), ofițerii din regimentele de gardă trebuiau să se descurce singuri și să-și procure animalul din fonduri proprii. Ținând cont că salariile erau în general mici în armată, este de înțeles că un ofițer, oricât de prestigios i-ar fi fost numele, nu ar fi putut face față solicitărilor postului și, în scurtă vreme, și-ar fi dat demisia dacă ar fi provenit dintr-o familie acum scăpătată.

Pentru că am vorbit de salarii, poate că ar fi interesant să vedem cam care erau veniturile ofițerilor din armata imperială. Comparând cifrele de mai jos, ne dăm seama că ofițerii ruși se bucurau în ochii populației de un prestigiu mult mai mare decât recunoștința oferită de stat pentru imaginea și poziția lor.

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 127.

Veniturile lor proveneau din mai multe surse: o soldă relativ modestă (sublocotenent – 312 ruble pe an, locotenent – 339 ruble, căpitan – 441 ruble, general de divizie – 1017 ruble), la care se adăugau indispensabilele alocații pentru locuință și hrană. Ca și în cazul funcționarilor civili, statul avea mari pretenții referitoare la imaginea în public a subordonaților, dar nu contribuia prea mult la întreținerea ei. Ofițerii erau nevoiți să posede sau să închirieze, dacă se aflau în altă localitate decât cea de domiciliu, case sau apartamente cu un număr bine stabilit de camere, conform prestigiului impus de funcție și de grad. Bunăoară, un locotenent din garda călare, căsătorit, avea dreptul la cinci sau șase camere cu pivniță, pod, grajd și șopron. Dacă se afla în deplasare, indemnizația pentru locuință era între 200 de ruble pe an pentru sublocotenenți și 800 ruble pe an pentru un comandant de regiment. Cheltuielile pentru hrană erau aproximativ aceleași, de 200 de ruble pentru ofițerii inferiori și de 1200 pentru comandanții de regiment. În afara acestor surse de venit, puteau să existe și indemnizații suplimentare. În concluzie, un sublocotenent care își făcea serviciul militar, unde cheltuielile erau mai mari, putea avea un venit anual de aproximativ 800 de ruble.[1]

3.2.2. Cazacii

În armata imperială rusă contingentul cazacilor reprezenta o binecunoscută trupă de elită. Statutul lor de militari neînfricați, combinat cu privilegiile specifice, le-au creat în epocă o imagine deosebită. Cazacii se bucurau de o oarecare autonomie în teritoriile populate: Don, Kuban, Terek, Astrahan, Ural, Amur și altele, în schimbul căreia se puneau la dispoziția statului, acordând imperiului sprijin militar necondiționat atunci când acesta avea nevoie de ei. Cazacii formau unsprezece armate de cavalerie comandate de atamani și activau, în principal, în regiunea frontierelor din zonele lor de rezidență. În afara acestor armate exista și un escadron de gardă caucazian și o escortă particulară a împăratului. În timp de pace erau mobilizați numai un număr mic de militari cazaci, apoximativ o treime; pe timp de război puteau fi mobilizați aproape 200.000 de oameni. Demobilizările se realizau treptat, ca și în cazul celorlalți militari, prin transferul, pentru o durată redusă de timp, în regimente mai puțin solicitante.

Aceste trupe se echipau din banii proprii, atât în ceea ce privește uniforma, cât și caii din dotare. Statutul lor deosebit se vedea foarte bine chiar din piesele uniformei, mai puțin la nivelul culorilor, care erau supuse regulilor din sistemul general al armatei imperiale: verde pentru regimentele de linie, roșu pentru garda împăratului, albastru pentru regimentul Marelui Duce moștenitor. Cazacii purtau iarna faimoasa căciulă din blană, *papaha*, a cărei garnitură

[1] *Ibidem*, p. 124.

de postav varia cromatic în funcție de regimentul din care făceau parte. După cum observăm în descrierea lui Henri Troyat, cazacii din Kuban și Terek aveau o costumație deosebită; ei „purtau tunica circaziană neagră (*cekmen*), fără guler, cu mânecile largi la extremități, cu o curea subțire din piele în jurul taliei și cartușele puse pe piept, la dreapta și la stânga; sub tunică, o vestă de mătase neagră, albastră sau roșie, *beșmet*; pe umeri, o manta din lână de capră sau oaie, *burka*, ușoară și impermeabilă. Armamentul cazacilor era alcătuit dintr-o lance (suliță) foarte lungă, *pika*, o sabie fără gardă, *șașka*, și o carabină Berdan. Cazacii de pe Terek și din Kuban mai aveau, în plus, pumnal, *kinjal*, și un pistol"[1].

3.3. Serviciul militar. Soldații

Înainte de legea de la 1 ianuarie 1874, serviciul militar dura 25 de ani pentru cei care, desemnați prin tragere la sorți, nu aveau mijloacele de a-și răscumpăra ordinul sau de a fi înlocuiți. Condițiile generale de trai ale soldaților făceau ca aceștia să aibă în armată o durată de viață relativ scăzută. După unele statistici, în timpul domniei lui Nicolae I (1825-1855), într-o perioadă de pace, a murit peste un milion de soldați din cauza condițiilor de trai![2] De la reformele din 1874, serviciul militar devine obligatoriu în Rusia pentru toți cetățenii între 21 și 43 de ani, fără posibilitate de răscumpărare sau înlocuire. Bărbații apți erau înscriși fie în rândurile armatei active, fie în rezerva teritorială (*opolcenie*). Dintre toți bărbații apți din punct de vedere militar erau recrutați cam o treime. Toți tinerii apți din punct de vedere fizic trebuiau să intre în serviciul activ pentru o perioadă de până la șase ani (patru, dacă terminaseră școala primară, doi, dacă terminaseră școala medie, și doar șase luni pentru cei cu studii superioare), urmată de nouă ani în rezervă.

Dat fiind numărul foarte mare al populației, în armata activă erau încorporați numai tineri aleși prin tragere la sorți. Ceilalți nu erau chemați la arme decât în caz de război, printr-un ucaz al împăratului. Printre aceștia se aflau și foarte mulți tineri scutiți de serviciul militar din motive de sănătate, pentru studii sau din motive familiale (fii unici, susținători de familie); aceștia erau incluși automat în *opolcenie*. În caz de război nu puteau fi mobilizați decât prin ucaz imperial. În fiecare an erau încorporați între 270.000 și 290.000 de recruți, ceea ce asigura, pe timp de pace, un efectiv total permanent de 1.000.000 de oameni.

Modalitățile în care se realiza recrutarea erau de multe ori subiective: nu puține erau cazurile când locul la oaste se putea „cumpăra", altcineva fiind tri-

---

[1] *Ibidem*, p. 129.

[2] Michael Lynch, *Reacțiune și revoluție: Rusia 1881-1924*, Ed. All, București, 2000, p. 15.

mis în locul celui pe care căzuseră sorții. Sau, cum se întâmpla adesea, dacă latifundiarul nu avea la inimă vreun țăran mai îndrăzneț, îl putea trimite la oaste fără nicio urmă de remușcare. Din cauza duratei mari a serviciului militar și a șanselor slabe de a se mai întoarce acasă, momentul plecării în armată era unul extrem de dramatic, nu numai pentru familie, ci și pentru tânărul respectiv. Iată cum descrie acest moment Nikolai Vranghel:

> Stăpânul moșiei trebuia să trimită un număr de oameni, pe care era liber să-i aleagă. Serviciul militar era de douăzeci și cinci de ani, iar viața de soldat era îngrozitoare. Se cerea mai mult decât era omenește cu putință. Soldații erau bătuți, chinuiți ca niște câini, mulți mureau din cauza loviturilor de ciomag. Cuvântul de ordine era: ca să ai unul bine instruit, nu contează dacă omori trei.
>
> Așa că, pentru oamenii din popor, recrutul era un om condamnat la moarte. Plecarea lui echivala cu o înmormântare.
>
> O dată ce moșierul alegea pe cineva, bărbatul cu pricina, ca nu cumva să se sinucidă, era legat fedeleș, închis și păzit. Tot satul se aduna la locul de popreală. Din milă, i se dădea să bea rachiu.
>
> Este o vorbă: „Omul beat uită de necaz". Recruții, stârniți de băutură, cântau, răcneau, plângeau de ți se rupea inima. Nevestele, mamele și copiii lor făceau la fel. Era înspăimântător.[1]

Autoritățile se străduiau să asigure soldaților, principalii combatanți, condiții cât mai bune, dar în limita bugetului. Alimentația era una specifică țăranilor ruși: pâine neagră, fiertură de hrișcă, ciorbă cu carne, varză și sfeclă, foarte rar cartofi; în zilele de post, ciorba de carne era înlocuită cu ciorba de pește. Pentru unii dintre ei această mâncare era mai mult decât avuseseră vreodată în locurile lor de baștină, așa că, din acest punct de vedere, nu se înregistrau proteste deosebite. De băut primeau kvas și, la ocazii deosebite – de sărbători sau înaintea unor bătălii decisive –, câte un pahar de vodcă. Contrar miturilor răspândite, statul nu asigura gratuit ceai soldaților, dar fiecare om din armată își putea procura singur o cutie de ceai pentru care, la popotă, găsea oricând apă fierbinte. Soldatul avea bani de buzunar din soldă, destul de mică și primită destul de rar, trimestrial. Soldații din regimentele de linie puteau primi 2,70 de ruble, iar cei din regimentele de gardă, ale căror cheltuieli de întreținere erau cu totul altele, primeau în jur de 4,95 de ruble.[2]

---

[1] Vranghel, *op. cit.*, pp. 30-31.

[2] Troyat, *op. cit.*, p. 128.

Uniforma soldaților ruși nu se deosebea, în mare, de cea a trupelor din alte armate: elementele distinctive erau date de veșmintele de exterior, de protecție în fața intemperiilor; pe lângă manta, iarna aveau și o glugă, *bașlîk*.

Cu toate eforturile autorităților, starea deplorabilă a trupelor, mai ales în timpul campaniilor, devenise proverbială. Dacă la nivelul îmbrăcămintei se mai puteau ține cumva lucrurile sub control, încălțămintea soldaților era într-adevăr un motiv de îngrijorare; deloc rezistentă pentru marșurile de sute de kilometri, încălțămintea nu putea fi înlocuită imediat. O asemenea stare de lucruri este descrisă de L.N. Tolstoi în *Război și pace*:

> La 11 octombrie 1805 unul dintre regimentele de infanterie abia sosite la Braunau se afla la jumătate de milă de oraș (...).
>
> De cu seară, în cursul ultimei etape, venise un ordin de la comandantul suprem care anunța că acesta urma să inspecteze regimentul în marș. Cu toate că înțelesul ordinului i se păru cam nelămurit comandantului de regiment, care-și punea problema cum trebuie să se prezinte trupa: în ținută de campanie sau nu?, în consfătuirea comandanților de batalioane fu luată hotărârea ca regimentul să se prezinte în ținută de paradă, pentru bunul motiv că e întotdeauna mai bine să prisosească decât să n-ajungă. Și soldații, care nu apucaseră să se odihnească după un marș de treizeci de verste, își petrecuseră toată noaptea cârpindu-și și curățându-și efectele; aghiotanții și comandanții de companii socotiră, numărară și puseră trupa în ordine și, în zori de zi, în locul gloatei de oameni în dezordine, așa cum fusese în ajun pe parcursul ultimei etape, regimentul se prezenta ca o masă bine strunită de două mii de oameni, în care toți își știau rostul și locul lor precis și în care fuseseră verificate fiecare nasture și fiecare curelușă, încât acum străluceau de curățenie. Și nu era numai un lustru de suprafață, ci, dacă i-ar fi dat comandantului suprem prin gând să caute și sub tunici, ar fi putut vedea la fiecare ostaș câte o cămașă la fel de curată, iar în fiecare raniță obiectele reglementare: „undreaua și săpunul", cum obișnuiesc să spună soldații. Un singur neajuns mai dăinuia, și nimeni n-avea liniște din pricina asta: încălțămintea. Mai bine de jumătate din oameni aveau cizmele rupte. Dar neajunsul acesta nu era atât din vina comandantului de regiment, cât din vina intendenței austriece, care, cu toate repetatele lui cereri, nu-i pusese la dispoziție tovalul necesar pentru tălpi și, în afară de aceasta, regimentul mai făcuse și vreo mie de verste de marș.[1]

[1] L.N. Tolstoi, *Război și pace*, I, traducere de Ion Frunzetti și N. Parocescu, Ed. Univers, București, 1985, pp. 157-158

Orașele

1. Evoluția oraşelor în Rusia

În Rusia veche, cea mai mare parte a orașelor erau fortărețe, centre urbane cu caracter militar, mai ales în regiunile estice și sudice, iar populația dominantă o constituiau trupele care aveau ca sarcină paza frontierelor. Cele mai mici dintre orașe cuprindeau o simplă cazemată sau fortăreață, iar cele mai mari o zonă fortificată, numită *kremlin*, care adăpostea locuința guvernatorului militar (voievodul), vama și punctul de vânzare a monopolului alcoolului.

Între *kremlin* și zidurile orașului se afla *posad*, suburbia, în care locuiau persoanele care îndeplineau ocupații impuse de stat. Inițial era nevoie de un mic capital industrial sau comercial pentru a face parte din această categorie de cetățeni, obligați să presteze pentru stat anumite operațiuni comerciale, dar, mai târziu, statutul se va transmite ereditar, ca și obligațiile nefinalizate.[1]

Asemeni sătenilor, și orășenii erau obligați să furnizeze recruți pentru armata statului, să plătească impozite și să presteze anumite servicii administrative, militare, comerciale sau industriale. Locuitorii vechilor orașe erau și ei un fel de iobagi, menționați ca atare în registrele de recensământ, prin indicarea explicită a obligațiilor ce le fuseseră atribuite. Orășenii prestau felurite servicii: erau implicați în comerț și manufactură, efectuau operațiuni contabile, puteau activa ca supraveghetori și controlori, strângeau impozite și taxe vamale, lucrau la construcția și întreținerea drumurilor și, de asemenea, puteau fi polițiști, pompieri și paznici.[2] În schimbul acestor servicii pe care erau obligați să le presteze gratuit, în funcție de prioritățile statului, ei erau scutiți de recrutare, de unele impozite, permițându-li-se, de asemenea, să desfășoare anumite tipuri de activități economice.

---

[1] Geoffrey Hosking, *Rusia – popor și imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iași, 2001, pp. 181-182.

[2] *Ibidem*, p. 182.

Și orașele rusești mai mari s-au dezvoltat din asemenea structuri militarizate. Novgorod, Kiev, Moscova și multe altele, deși aveau o bogată istorie în spate, păstrau încă urmele vechiului lor statut. În perioada de avânt a centrelor urbane rusești pot fi remarcate puține similitudini cu orașele din restul Europei. De pe la mijlocul secolului al XVIII-lea până la mijlocul secolului al XIX-lea orașele încep să capete și ele un caracter industrial și comercial accentuat, în detrimentul celui agricol. Însă, spre deosebire de Europa, populația urbană era în declin: 11% în 1740, 7% în 1860; explicația acestui fenomen se află în faptul că tradiționala agricultură sau industria meșteșugărească permiteau obținerea unor venituri mai sigure, așa că populația rurală nu avea motive să fie atrasă de oraș.[1]

Pe lângă reforma administrativă la nivelul întregii țări, Ecaterina a II-a a demarat și o reformare a orașelor, promulgând în 1785 o Cartă a Orașelor. Intenția ei avea ca scop, în ultimă instanță, încurajarea manufacturii și a comerțului, reducerea dependenței directe de stat și facilitatea dezvoltării lor în întreg imperiul. Administrația orășenească rămânea însă destul de limitată, fiind controlată de comercianții bogați. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, populația orașelor, destul de heterogenă, se organiza în adunări similare cu acelea ale sătenilor. *Posadski shod*, adunarea orășenească din mahala, impunea membrilor ei o răspundere colectivă în privința îndeplinirii obligațiilor de stat; oamenii puteau părăsi localitatea numai cu acordul starostelui care îi înmâna orășeanului respectiv o carte de trecere, un pașaport. Nimeni nu avea interesul ca un altul să părăsească această comunitate și să se mute într-un alt orășel sau târg pentru că obligațiile rămase ar fi trebuit să fie achitate de restul comunității.

Pe lângă împărțirea și îndeplinirea obligațiilor ce le reveneau membrilor, această adunare se mai ocupa și de alegerea și supravegherea demnitarilor municipali, de înaintarea cererilor și plângerilor către autoritățile superioare. Deși se impunea prezența tuturor la ședințele de luare a deciziilor, oamenii erau interesați numai de cele la care se stabileau obligațiile. Prezența slabă va lăsa liber accesul orășenilor mai bogați, care devin astfel persoane influente; acest fenomen va duce în timp la constituirea unei adevărate oligarhii, de-acum imposibil de înlăturat.

Pe de altă parte, instituțiile municipale erau ținute sub un control strict, uneori absurd, din partea forurilor superioare. „Oficialitățile municipale se vedeau mai mult sau mai puțin nevoite să recurgă la mită ca să poată realiza ceva, dar atunci trăiau cu frica sosirii neașteptate a inspectorului guvernamental, revizorul"[2]. Obținerea unor aprobări pentru cheltuieli neprevăzute putea dura

[1] *Ibidem*, p. 185.

[2] *Ibidem*, p. 184.

ani de zile; mai mult, poliția, de care autoritățile aveau nevoie pentru asigurarea legii și a ordinii publice, nu se afla sub comanda lor, ci a guvernatorului provinciei. Inutilitatea acestor organisme va crește neîncrederea cetățenilor în ele; nobilii, cu deosebire, fiind oameni cu poziții înalte, evitau din toate puterile aceste funcții publice. Orice încercare de a semnala abuzuri sau fapte de corupție se întorcea, invariabil, spre cel care depusese plângerea.[1]

Mult mai târziu orașele vor căpăta un statut de municipalitate funcțională. Din 1870, administrația orașelor va fi încredințată unui consiliu municipal (*gorodskaia duma*), ales de către orășenii cei mai importanți, proprietari de imobile, comercianți sau industriași cu venituri mari.[2] La Moscova, de exemplu, la 1.173.000 de locuitori, inclusiv cei din suburbii, existau doar 10.000 de alegători. Pe lângă *gorodskaia duma* exista o comisie executivă (*gorodskaia uprava*) și un primar (*gorodskoi golova*).[3] Consiliile municipale se ocupau de finanțe, de serviciile publice, de protecția socială, sănătate publică și învățământ. Era pentru prima dată când deciziile luate de municipalitate puteau fi contestate de către guvernator sau trezorier numai pe baza legalității lor, și nu a altor motive.

Pe de altă parte, existau multe alte funcții care lipseau, în continuare, de la conducerea orașelor; dreptul de a încasa venituri era în continuare accesibil numai unora, iar forțele de poliție rămâneseră la dispoziția guvernatorului.

Orașele capitale de gubernie mai îndepărtate fuseseră, înainte de introducerea căii ferate, centre animate ale vieții obștești. Dată fiind distanța prea mare de Moscova, moșierii își petreceau iarna în capitala lor de gubernie, împreună cu întreaga familie. Capitalele de gubernie păstrau numeroase note comune cu satele din împrejurimi. Melanjul caracteristic al orașelor rusești a fost surprins foarte plastic de către baronul August von Haxthausen într-o descriere a Harkovului din anii 1840:

> Sosind într-un oraș rusesc, călătorul vede mai întâi un sat rusesc, rămășiță a vechiului sat transformat în oraș. Aici locuiesc vechii țărani, care îndeobște își cultivă grădina pentru a aproviziona orașul cu legume, punându-și culturile în câmp deschis și nu pe terenuri împrejmuite. După ce trece prin sat, el intră în orașul Ecaterinei a II-a, construit ca una dintre

---

[1] „În 1800, primarul din Kaluga, I.I. Borisov, cetățean de vază și industriaș, s-a plâns Senatului că orașului său i se storc impozite nejustificate. După care guvernatorul și poliția au început imediat o anchetă pentru a afla dacă Borisov primise aprobare oficială spre a-i folosi pe iobagii în proprietate în fabrica sa și dacă titlul său onorific fusese obținut cinstit. A fost declarat vinovat, pierzându-și atât titlul, cât și fabrica" (Hosking, *op. cit.*, p. 184).

[2] Această reformare sau, mai bine zis, acest statut deosebit fusese obținut de câteva orașe mari anterior acestei reforme municipale: Sankt-Petersburg din 1846, Moscova și Odessa din 1862-1863.

[3] Henri Troyat, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Humanitas, București, 1993, p. 139.

> suburbiile mărginașe ale Moscovei și alcătuit din străzi lungi, largi și nepavate, străjuite de două șiruri de case de lemn cu un singur etaj, cu creasta acoperișului îndreptată spre stradă. Aici locuiesc fierarii, rotarii, negustorii de grâne; aici se află hanurile, cârciumile, prăvăliile etc. Ieșind din acest al doilea cartier, intră în orașul european modern, cu străzi drepte și uneori pavate și cu piețe largi; în toate părțile vedem clădiri ca niște palate. Dar această parte a orașului are, de regulă, o înfățișare pustie; nu este freamăt sau animație pe străzi, în afară de droștele oprite în piețe și la colțul străzilor și care nu lipsesc din nicio capitală de provincie sau chiar comună mare. Clădirile publice sunt cele mai vechi din acest cartier; cele mai multe case particulare sunt construite după 1815.[1]

Pentru păstrarea obiectivității, să prezentăm și opinia unui rus referitoare la orașul său natal, mai ales după experiența trăită în capitală:

> Când am sosit acasă după terminarea studiilor universitare, m-am simțit împresurat de același „oblomovism" pe care-l observasem în copilărie. Însăși înfățișarea orașului natal nu era altceva decât un tablou al somnului, al stagnării. Aceleași case și căsuțe, în majoritate din lemn, cenușii din pricina timpului, cu mansarde și grădinițe, câteodată cu coloane, înconjurate de șănțulețe în care creșteau pelinul și urzica, de nesfârșite garduri; aceleași trotuare de lemn cu scânduri lipsă, aceleași străzi pustii și tăcute, așternute cu izvoare de colb. Toată strada aude când, la o verstă depărtare, trece o căruță sau bocănește cu cizmele lui un trecător pe podețe.
>
> Îți venea să adormi și tu privind această liniște, aceste ferestre somnoroase cu storurile și jaluzelele lăsate, aceste mutre somnoroase ale celor ce ședeau acasă sau ale celor pe care îi întâlneai pe stradă. „Nu avem ce face! parcă gândește fiecare dintre aceste fețe, privindu-te alene. Noi nu ne grăbim, trăim, mâncăm pâine și umblăm după soare!"
>
> Și, într-adevăr, pesemne că așa este. Un funcționar sau un consilier al vreunei instituții se duce alene pe la ceasurile două spre casă, cu trăsura, măcar că de la slujbă până acasă nu-s nici doi pași. Mai trece câte un notar sau un soldat de la garnizoană, abia mișcându-și picioarele pe podețe. Negustorii, înfundați în răcoroasele lor prăvălii, picotesc sau joacă dame. O liotă de pușți se pregătește să bată arșice, în mijlocul străzii. O capră paște iarbă lângă un gard. (...)
>
> Spre toamnă a trebuit să mă supun regimului guberniei și să fac vizite, cu și fără rost, adică la cunoscuți și necunoscuți. Lucrul acesta se respectă, după cum am văzut mai târziu, cu mai multă strictețe în provincie decât

[1] *Apud* Hosking, *op. cit.*, p.178.

> în capitală și a nu te duce la cutare într-o zi înseamnă să-ți faci din el un dușman.[1]

Vom vedea, în cele ce urmează, cine locuia la oraș și ce tip de activitate presta.

2. Negustorii

2.1. Statutul negustorilor

Petru cel Mare va întemeia breslele comerciale tot după model occidental, din dorința de a le implica activ în luarea deciziilor din așezările urbane, dincolo de interesele proprii, strict economice. Aspectele profesionale s-au dezvoltat însă mai lent deoarece nu se bucurau de monopolul ramurii lor de activitate, nici de prevederi specifice referitoare la instruirea profesională sau la calitatea produselor și serviciilor oferite. Singura funcție importantă activă era cea administrativă, prin care erau împărțite echilibrat comunitățile din care făceau parte, pentru a asigura o mai promptă colectare a impozitelor și a meșteșugarilor de care statul avea nevoie la un moment dat.[2] Poziția și, mai cu seamă, activitatea orășenilor era amenințată de nou-veniți – reprezentanți ai Bisericii, țărani sau străini – , dar și de neimplicarea statului, interesat de existența unei concurențe, chiar neloiale, care-i aducea bani din ce în ce mai frumoși. Ca urmare, orășenii vor încerca și, uneori, vor reuși să-și impună anumite drepturi și monopoluri specifice, acționând pe cale pașnică sau prin revolte. În 1649, după o astfel de manifestație de protest, ei vor obține monopolul asupra centrelor de afaceri din interiorul burgului[3]. Începând cu 1722 și țăranilor li se permite să se ocupe cu comerțul, în urma unei hotărâri oficiale; se vor bucura de acest drept până în 1785. Printr-un ucaz din 1755 aveau dreptul de a face comerț și cei care își puneau în vânzare produsele proprii.

O primă diferențiere în rândul populației urbane a avut loc în timpul Ecaterinei a II-a. În 1775, răspunzând solicitărilor negustorilor bogați, împărătea-

---

[1] I.A. Goncearov, *Amintiri*, în *Luna mai la Petersburg. Nuvele, schițe, amintiri*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Maria Roth, Editura pentru literatură universală, București, 1963, p.288-289, 291.

[2] Hosking, *op. cit.*, pp. 182-183.

[3] *Ibidem*, p. 183.

sa a acceptat ca titlul de *negustor* să fie acordat celor care aveau un capital mai mare de 500 de ruble (mai târziu, 1000 de ruble), ceilalți fiind numiți *târgoveți*. Până la această reformă a ghildei, în documentele oficiale erau numiți negustori toți locuitorii orașelor, inclusiv meșteșugarii și muncitorii angajați cu ziua.

Această diferențiere nu va fi una bazată doar pe nume și prestigiu. Negustorii vor fi scutiți de impozitul pe cap de locuitor, lucru care va duce la apariția unor dezechilibre cenzitare și care va produce, în cele din urmă, desființarea adunărilor urbane, care nu mai puteau realiza astfel o împărțire echitabilă a sarcinilor între toți cetățenii urbei.[1] În același timp, negustorii și industriașii care își pierdeau capitalul, micșorat din cauza cheltuielilor din ce în ce mai mari cu producția sau comerțul, își pierdeau automat statutul, trecând în categoria târgoveților și pierzându-și și drepturile aferente.

Peste zece ani, în 1785, Ecaterina a II-a va propune câteva nuanțări ale acestor regulamente, elaborând o Cartă a Orașului prin care încerca să creeze la orașe o clasă mijlocie. Aceasta se va bucura, în cele din urmă, de instituții sociale autonome, lucru care nu mai fusese posibil după desființarea adunărilor orășenești. Pentru prima dată în istoria Rusiei, orașul nu-i cuprindea numai pe supușii cu obligații față de stat, plătitori de taxe și impozite, ci și pe toți aceia care-i populau teritoriul. Mai mult, fiecare orășean avea dreptul de a-și cere în instanță dreptate, când proprietatea sau numele îi erau afectate. Pentru negustori se prevedea scutirea de pedepse corporale, de serviciul militar și de alte obligații prin plata unei sume corespunzătoare.[2] Ținând cont de caracterul foarte diferit al locuitorilor săi, orașul își împărțea cetățenii, conform acestei Carte, în șase categorii, fiecare fiind o corporație independentă cu drept de întrunire, de administrare a treburilor proprii și de a-și alege reprezentanții în comitetul municipal.

Comitetul municipal era organul principal de conducere și de supraveghere a bunului mers al vieții urbane, prin intermediul unui executiv format din șase persoane, condus de primar. Însă, în practică, aceste foruri de conducere vor ajunge aproape să nu se mai întrunească deloc.[3] Fenomenul se va datora acelorași cauze prezente și în 1775 și chiar mai înainte de această dată: dacă obligațiile organizațiilor urbane erau bine reglementate, se diminuau ori dispăreau privilegiile, lăsând cale liberă noilor veniți, nobili sau țărani, care se puteau îmbogăți la oraș fără să primească obligații suplimentare pentru desfășurarea de activități în mediul urban. Abia în 1824 guvernul va admite că țăranii-negustori

---

[1] *Ibidem*. Abia în 1863, la câțiva ani după abolirea iobăgiei, târgoveții vor fi scutiți și ei de impozitul pe cap de locuitor, clasa lor socială distinctă nefiind însă desființată.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*.

constituie o categorie aparte de populație urbană, aceștia primind autorizația de comerț în schimbul plății unei taxe.

Pentru a fi negustor trebuia să fii înregistrat într-una dintre cele trei ghilde și să fi plătit statului impozitul corespunzător. Prima ghildă, unde se plătea un impozit mai mare, îi cuprindea pe comercianții angro; a doua ghildă, cu un impozit mai mic, pe comercianții cu amănuntul.[1] Indicatorul averii era dat de taxa de 1% pe care aceștia o plăteau ghildei și îi confirma astfel apartenența la ghildă și egalitatea cu membrii acesteia. Prin plata acestor taxe, negustorii căpătau dreptul, recunoscut și protejat de stat, de a achiziționa proprietăți funciare și imobiliare, dar nu puteau deține șerbi. În funcție de nivelul averii de care dispuneau, ei puteau trece ușor dintr-o categorie în alta. Primele două categorii se bucurau de o serie de drepturi importante, cum ar fi imposibilitatea de a fi supuși pedepselor corporale sau de a fi înrolați.[2] În a treia ghildă intrau negustorii cu un capital redus comparativ cu primele două categorii.

În decursul secolului al XIX-lea și până la revoluția din 1917, numărul negustorilor va crește de la 125.000 de persoane la 230.000. Ca regulă generală, aproximativ 70-80% din numărul negustorilor înregistrați făceau parte din ghilda a treia. Elocvent în acest sens este tabelul de mai jos, care marchează, în ruble, capitalul minim de care trebuiau să dispună negustorii pentru a face parte dintr-una dintre ghilde:

	1775	**1785**	**1794**	**1807**
Prima ghildă	10.000	10.000	16.000	50.000
A doua ghildă	1.000	5.000	8.000	20.000
A treia ghildă	500	1000	2000	8000

La rândul lor, meșteșugarii trebuiau să se înscrie într-o breaslă (*țeh*) care exista în fiecare oraș.

Micii burghezi, nebreslași, *meșceane*, aveau mijloace care le permiteau să ducă o viață înstărită, dar activitățile lor nu se încadrau în comerț, industrie sau diverse meșteșuguri.

Pentru a stimula activitatea orașelor și pentru a compensa oarecum insuficiența privilegiilor de care se bucurau locuitorii lor comparativ cu nobilii din imperiu s-a introdus recompensa onorifică. Titlul de „cetățean de vază" era acor-

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 137. Pentru prima ghildă era nevoie de un capital de minimum 50.000 de ruble, plătind un impozit de 4%; pentru cea de-a doua, era vorba de un capital de 20.000 de ruble, cu plata aceluiași impozit. În ultima categorie intrau negustorii cu 8.000 de ruble venit, plătind un impozit de 2,5%.

[2] Xavier Marmier, *Lettres sur Russie, la Finlande et la Pologne*, 1843, *apud* Claude de Grève, *Le voyage en Russie. Anthologie des voyageurs français aux XVIIIe et XIXe siècles*, Robert Laffont, Paris, 1990, p. 1154.

dat, cu titlu personal sau ereditar, unor negustori sau fabricanți pentru serviciile aduse economiei imperiului. De fapt, din cauza numărului redus de privilegii de care se bucurau negustorii în Rusia, obiectivele acestora vor fi, evident, acelea de a-și spori cât mai mult averea, dar și de a-și câștiga, în virtutea averii mari și a prestigiului dat de aceasta, o poziție nobiliară. În cele mai multe cazuri, atingerea noului statut atrăgea după sine o reducere sensibilă a activității comerciale și de producție, oamenii preferând să se retragă la moșiile achiziționate și să trăiască în continuare liniștiți, ajutați din plin de avantajele asigurate de statutul de nobil.[1]

2.2. Negustorii credincioşi de rit vechi

Printre negustori, o categorie aparte o constituiau cei credincioși de rit vechi din Moscova. Aceștia vor ajunge să constituie adevărate clanuri, extrem de puternice în economia rusă a vremii. Structurile de organizare preferate de ei, de tip artel, puneau la mare preț legăturile de rudenie. Membrii lor manifestau o încredere aproape necondiționată față de partenerii de același sânge sau cu aceeași apartenență religioasă. Ei se vor grupa în cartierele din preajma cimitirelor Rogojski și Preobrajenski în timpul Ecaterinei a II-a, într-o perioadă de mai mare toleranță față de aceia care respinseseră noua reformă religioasă.

Primele generații vor aplica în mod strict proprietatea în comun, în detrimentul principiului moștenirii de familie, fapt ce va duce la o acumulare mai ușoară de capital. Pe de altă parte, comunitatea era în permanentă extindere, înglobându-i pe țăranii iobagi fugari, pe orfanii și nevoiașii care își puteau găsi aici un adăpost, preluând, în același timp, un cod moral strict și, ceea ce era mai important, deprinzând o meserie utilă.[2] Abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în timpul lui Nicolae I, odată cu trecerea la principiul acumulării averilor ereditare și cu abandonarea moravurilor austere, mulți vor renunța la vechea lor credință și vor trece la cea propovăduită de Biserica oficială.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, negustorii moscoviți încercau să promoveze o politică economică organică și națională, care dorea promovarea investițiilor nu prin intermediul capitalului străin, ci prin înființarea de bănci în Rusia, prin suprimarea tarifelor vamale protecționiste la importuri, prin ajutor din partea statului. De asemenea, era sprijinită expansiunea în Asia Centrală și, în general, o mai intensă exploatare a tuturor regiunilor periferice ale imperiului.[3]

---

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 181.

[2] *Ibidem*, pp. 185-186.

[3] *Ibidem*.

Faptul că negustorii moscoviți beneficiau de o bună organizare internă și, mai ales, de lobby-ul competent promovat printre oficialitățile guvernamentale le va permite să-și apere propriile interese și să-și promoveze unele scopuri politice.

Chiar dacă nu vor putea influența marea politică, inclusiv pe cea economică, așa cum și-ar fi dorit, negustorii din Moscova vor obține un mare prestigiu prin activitățile de mecenat intensiv în domeniul culturii și al artei. Cel mai cunoscut reprezentant al acestei categorii sociale este, fără îndoială, P.M. Tretiakov, proprietarul unei fabrici textile prospere din Kostroma, care a fondat celebra galerie de pictură rusă cu scopul de a face accesibile marelui public valorile naționale ruse promovate de pictorii vremii. Acest deziderat l-a manifestat încă de la început, când a început să colecționeze primele tablouri. Într-o scrisoare adresată fiicei sale, Tretiakov spunea: „din primii ani am avut ideea de a face bani pentru ca tot ce a strâns societatea să fie înapoiat societății, poporului, în instituții folositoare. Acest gând nu m-a părăsit niciodată de-a lungul întregii mele vieți"[1]. În testamentul pe care și l-a întocmit la vârsta de 26 de ani, el menționa că taxa de intrare în această galerie de tablouri va fi de 10-15 copeici, pentru ca toată lumea să se poată bucura de ea.

Un alt patron al artelor a fost Savva Mamontov, care și-a legat numele de un alt moment de cotitură din cultura rusă a secolului al XIX-lea, și anume de înființarea Teatrului de Artă din Moscova (MHAT), devenit în scurt timp un adevărat portdrapel al mișcării teatrale din Rusia. La inițiativa actorilor Konstantin Stanislavski și Vladimir Nemirovici-Dancenko se va naște un teatru de tip nou, deschis, la care piesele jucate să fie accesibile și maselor. Trupa de actori trebuia să renunțe și ea la distincțiile și privilegiile numelor mari, fiind condusă pe principii colective. Asemenea abordării analiste din pictură, și în teatru se punea un mare accent pe participarea personală a actorului la jocul personajului interpretat.

2.3. Negustorii ambulanți

Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, comerțul în Rusia era practicat cu precădere de negustorii ambulanți. Ei băteau țara în lung și în lat, fiind o prezență extrem de vie și de așteptată mai ales în sate. Pentru a ne face o idee despre cum anume se desfășura acest tip de comerț, îi vom da cuvântul lui Henri Troyat:

[1] *Apud* Hosking, *op. cit.*, p. 187.

> Nu era petrecere adevărată în sat fără prezența unui negustor ambulant, a unui *korobeinik*. Drumeț neobosit, acest *korobeinik* venea de departe, ducând pe umeri-i robuști enorme baloturi negre, legate cu niște curele. Purta o redingotă neagră, de modă veche, o jiletcă neagră împodobită cu nasturi de metal sau de sticlă strălucitoare, pantaloni negri și o caschetă cu cozoroc negru. Uneori avea un cal sau o trăsurică cu două roți pentru transportul mărfii.
>
> Abia sosit în cătun, toată lumea se repezea să-l întâmpine. Femeile se minunau în fața cretoanelor, indienelor în culori strălucitoare pe care le etala în fața lor. Câte una, cu obrajii ca focul și ochi scânteietori, de poftă, încerca un șirag de mărgele din sticlă, o alta își atârna în urechi cercei din pietre verzi și înfunda mâna în valurile de panglici multicolore, o a treia îl ruga pe negustor să primească un ghem de fir împletit de ea în schimbul unei iconițe...
>
> Mai erau turte dulci cu desene din zahăr alb, fluiere în formă de pasăre, cal, șarpe, caramele învelite în hârtie mătăsoasă. Negustorul mai desfăcea veselă din lemn colorat, cărți, icoane, batiste, un fel de poze naive înfățișându-i pe generalii Ermolov și Skobelev înconjurați de figuri mitologice, pe țar, pe țarină sau chinurile păcătoșilor în iad.[1]

Însă acești negustori ambulanți puteau fi întâlniți nu numai la sate sau pe la târguri, ci și în marile orașe, pe stradă, vânzând din ușă în ușă. Această ocupație era practicată cu precădere de tătari și turci, care vindeau mărfuri extrem de variate, dar și de sloveni, care produceau capcane de șoareci și alte articole din sârmă ghimpată. Negustorii germani de la Marea Baltică vindeau măturici, cutii de toaletă cu oglinjoare, decorate cu scoici. Tot pe stradă se comercializau, mai ales primăvara, tot felul de murături (mere, pere murate), portocale, lămâi, legume, fructe, înghețată, prăjituri.[2]

Pentru a completa panorama comerțului din marile orașe trebuie amintiți și comisionarii. Ei constituiau un artel special, al cărui nume era menționat pe panglica zmeurie a șepcii pe care o purtau. În Petersburg, de exemplu, la începutul secolului al XX-lea existau șase asemenea arteluri, fiecare deservind anumite zone: pe strada Bolșaia Podiacia, pe Nevski prospekt (unde existau chiar două arteluri), pe Pușkinskaia, pe stradela Cernîșevski, pe stradela Zagorodnîi.[3] Comisionarii erau de obicei tineri, dar cei bătrâni erau considerați de mai mare încredere. În afară de cumpărături, li se încredințau mesaje, scrisori, chiar și bani, fără ca nimeni să fi făcut vreodată vreo reclamație împotriva lor. În funcție de distanță, acest serviciu costa în medie 20-25 de copeici.

---

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 209-210.

[2] N.V. Davîdov, *Moskva. Pjatidesjatye i šestidesjatye gody XIX stoletija, în* vol. Iu.N. Aleksandrov (red.), *Moskovskaja starina. Vospominanija moskvičej prošlogo stoletija*, Moscova, 1989, p. 51.

[3] I.A. Muraviova, *Vek moderna. Panorama stoličnoi žizni*, Sankt-Petersburg, 2001, p. 81.

> Când considera că a făcut prea multe cumpărături, se adresa unui comisionar care-i ducea pachetele. Pretutindeni se găseau comisionari: în fața marilor hoteluri, a prăvăliilor de lux, în fața muzeelor, a teatrelor și restaurantelor. Puteai să-i recunoști după cascheta lor împodobită cu o fâșie roșie. Amabili, rapizi, descurcăreți, puteau tot atât de bine să-ți ducă un plic la destinație, să se informeze asupra orarului trenurilor sau să-ți rețină locuri la concert.[1]

2.4. Comerțul în Rusia

În perioada veche și modernă, adică în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, în Rusia comerțul se practica la un nivel extrem de scăzut. Acest fenomen se datora, pe de o parte, distanței relativ mari de cele mai importante rute comerciale, după căderea Constantinopolului și fragmentarea Hoardei de Aur, și, pe de altă parte, condițiilor geografice nefavorabile și solului prea puțin fertil. Populația implicată în activități meșteșugărești era numeroasă, dar volumul producției era încă redus, din cauza lipsei unei specializări profesionale clare.[2] Se prefera schimbul de mărfuri, trocul, întrucât banii aflați în circulație erau puțini și, mai mult, incomozi prin greutatea lor. Banii de hârtie vor fi puși în circulație în 1760, dar multă vreme populația îi va privi cu suspiciune și îi va evita. În același timp, absența practicilor comerciale elementare făcea ca, odată cu apariția comerțului la scară mare, majoritatea tranzacțiilor încheiate să fie considerate de mare risc, creditorii nefiind protejați, iar falimentele fiind la ordinea zilei. Acest fenomen va avea ca efect construirea unei imagini nefavorabile a economiei ruse printre partenerii săi străini; aceștia considerau că Rusia este o junglă de practici necinstite, condamnată la un comerț local, cu o industrie preponderent artizanală și cu o producție limitată, la scară mică.[3]

Cea mai mare parte a persoanelor angrenate inițial în comerț sau chiar în producția industrială nu erau oameni liberi, ci iobagi care, pentru a-și suplini veniturile, se ocupau cu artizanatul, vânzându-și cel mai adesea produsele pe plan local. Adevăratul comerț, la scară mare, va aparține statului până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Statul deținea monopolul asupra ramurilor comerciale sau manufacturiere de interes național. Viitorii negustori se vor forma din rândurile concesionarilor care au preluat de la stat, contra unei sume fixe, acele ramuri comerciale de care erau interesați. Cea mai mare parte a comerțului cu mărfuri cuprindea

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 34.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 179.

[3] *Ibidem*, pp. 179-180.

blănurile, cerealele, vopseaua, pielea, vodca, sarea. Geoffrey Hosking ne oferă, în acest sens, exemplul grăitor al lui Vasili Zlobin, țăran din gubernia Saratov, care a avut parte atât de o ascensiune, cât și de o prăbușire spectaculoasă:

> În timpul domniei Ecaterinei a II-a a câștigat bunăvoința procurorului general Viazemski și i s-a încredințat mai întâi conducerea unei distilerii, iar mai apoi a unei întregi operațiuni de strângere a impozitelor. El și-a folosit averea ca să cumpere autorizații pentru vânzarea sării în mai multe provincii și a cărților de joc în întreg imperiul. Curând a ajuns să câștige o jumătate de milion de ruble pe an și se plimba într-o trăsură luxoasă, în haine bune, cu un medalion de diamant la gât, cu titlul de cetățean de vază și milioane în pungă. (...) Când, pe neașteptate, Zlobin a pierdut bunăvoința imperială, a fost acuzat de nereguli, a trebuit să ipotecheze bunurile și a murit falit în 1814.[1]

2.4.1. Târgurile

Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea încep să capete importanță târgurile orășenești. Unul dintre cele mai mari centre comerciale de acest gen l-a constituit, în această perioadă, Nijni-Novgorod, unde se organiza un târg celebru. Aflat la confluența râurilor ce făceau legătura cu Marea Baltică și Asia Centrală, târgul devine un centru al comerțului din toată lumea. Odată cu dezvoltarea căilor ferate, cifra de afaceri a acestui uriaș bazar va scădea întrucâtva. La începutul secolului al XIX-lea, cifra de afaceri anuală vehiculată aici era estimată la 140.000.000 de ruble. Cea mai mare parte a mărfurilor erau rusești, mai ales îmbrăcăminte și obiecte din metal.[2] Târgul a fost inaugurat în 1624 și avea loc anual în lunile iulie și august. Începând din 1641, se va ține în vecinătatea mănăstirii Sf. Macarie, de unde și numele iarmarocului – Makarievskaia, la 70 de verste de oraș, pe pământurile unui moșier care percepea o taxă de la negustori. În 1816, după ce un incendiu va distruge barăcile, împăratul Alexandru I, dorind să aducă noi venituri statului, va porunci ca târgul să fie mutat pe câmpia care se întindea între Volga și Oka.[3]

Din descrierile vremii ne putem da seama de dimensiunile uriașe ale acestui important nod comercial, care se va afla multă vreme în fruntea comerțului exterior și interior din Rusia:

---

[1] *Ibidem*, p. 181.

[2] *Ibidem*, p. 180.

[3] Troyat, *op. cit.*, p. 227.

> În prim plan dormitau o mulțime de vapoare cu prove largi și pătrate, o pădure verticală de catarge. Mai departe, în mijlocul fluviului, nave cu o siluetă mai alungită, legate unele de altele, formau adevărate insule, cu o coroană de vârfuri de catarge și frânghii. Iar mai departe, pe o întindere de apă liniștită, se aliniau multe coca disparate, prelate deformate, pânze căzute. Sute de hamali mișunau într-o baie de aburi albăstruie. Bărcile, șlepurile, joncile acestea aduseseră ceaiul din Kiahta, fierul din Ural, cașmirul din Persia, blănurile din Siberia și peștele sărat de la Marea Baltică.
>
> Un pod de lemn pe care mișunau pietoni, cai, trăsuri traversa Oka și lega orașul de vechiul târg. Dar, văzută de departe, această pasarelă părea inutilă: în jurul ei erau atât de multe ambarcațiuni înghesuite unele în altele, încât puteai, fără nicio grijă, să treci apa sărind de pe una pe alta, fără să te uzi pe picioare.[1]

Fără îndoială, acest târg nu avea nimic în comun cu imaginea unor galerii comerciale uriașe în care marfa era expusă cât mai atractiv și mai comod pentru potențialii cumpărători. Dimpotrivă, târgul de la Nijni-Novgorod era celebru pentru comerțul lui angro: aici veneau numai cunoscătorii care testau marfa și încărcau, după târguiala necesară, baloții uriași și-i transportau mai departe, pentru vânzarea cu amănuntul:

> Târgul avea o zonă interioară și una exterioară. Zona interioară era formată din clădiri (*ambarî*) cu unul sau două etaje, cele mai multe construite din piatră; ele flancau străzile largi ce se întretăiau în unghi drept. Trei mii de magazine ofereau acolo, în vitrinele lor, bijuterii, orfevrărie, mătăsuri, ceasornice și bibelouri de tot felul. Aceste *ambarî* aparțineau Coroanei, iar închirierea lor aducea un venit de 500.000 de ruble pe an.
>
> În jurul acestei imense zone se întindea o alta, zona exterioară, mai neregulată, mai animată decât prima. Patru mii de bojdeuci din lemn. În pragul prăvăliilor stăteau negustori de toate soiurile și de toate rasele: chinezi îmbrăcați în mătase strălucitoare, cu o tichie pe cap și o coadă pe spate, persani cu ochi de catifea întunecată și nas coroiat, turci mustăcioși cu fes pe cap, kalmîci cu capul ras, evrei cu mantale lungi jegoase, circazieni, armeni, polonezi...[2]

Desigur, existau și spații mai prietenoase, mai ales pentru mărfurile foarte scumpe, care aveau nevoie de o prezentare deosebită pentru a-i convinge pe cumpărători să dea suma cerută. Pe de altă parte, micile magazine, deschise inițial chiar în port, mai apoi pe câmpul special amenajat, se întindeau, unul lângă altul, ajungând până în centrul orașului.

---

[1] *Ibidem*, p. 228.

[2] *Ibidem*, pp. 228-229.

> Fiecare rând (*riad*) era hărăzit unui negoț. Plecând de la clădirea ferecată în fier a Bursei, strada Peterburgskaia era plină de sticlă și faianță grosolană, în vreme ce strada Aleksandr Nevski era rezervată cuferelor din lemn, vopsite în felurite culori și decorate cu tablă. Aceste două artere ajungeau până la catedrala Aleksandr Nevski, la a cărei umbră ocrotitoare se adăposteau grămezi imense de linguri, ulcioare și oale. Nu departe de acolo era piața de clopote, cu ale lor calote grele de bronz, înșirate în ordinea mărimii, pe schele din lemn...
>
> Vizitatorii erau întâmpinați de mormane de papuci, de *lapti*, de cizme, de un întreg peisaj cu nuci, fistic și stafide, de tabloul multicolor al covoarelor persane, de galeria barocă a vehicolelor (*drojki*, *tarantas* de vânzare!)...[1]

2.4.2. Piețele

Piețele au fost primele modalități de comerț cu amănuntul, reprezentând o tranziție de la marile târguri și depozite la viitoarele prăvălii și magazine cu sediu stabil. Prima piață din Petersburg, Troițkaia, a apărut în 1705 și a funcționat până în 1710, când tarabele ei au ars. Va fi urmată de piața Sîtnîi, care este activă și astăzi. Tot aici a fost organizat și primul talcioc, așa-numitul Tatarski tabor.

Cea mai cunoscută piață din Petersburg era însă Sennaia, extrem de populară atât prin prețurile ei, cât mai ales prin varietatea mărfurilor. În Piața Sennaia erau mai multe zone de vânzare: Gorstkin rînok, unde se vindeau pește și animale mari; Sennoi rînok, unde inițial se vindeau cai și fân; de aici provine și numele pieței, Piața de fân, existentă încă din 1730. Din 1785 aici se comercializau și produse alimentare, inițial numai în zile speciale; de la începutul secolului al XIX-lea, Sennaia ajunge să fie cel mai mare distribuitor de alimente din oraș. Această piață era considerată cea mai ieftină, dar exista și riscul, foarte mare, de a primi produse de calitate slabă. Vânzările se făceau direct din căruțe, eventual de pe tarabe. „Pentru lumea a treia, Piața Sennaia era locul preferat în care se putea vinde și cumpăra orice pentru orice buzunar. Marfa era așezată în mormane pe tarabele acoperite cu niște mici copertine. Zarva, praful, mizeria, mirosul de mucegai erau la ordinea zilei. Printre tarabe se strecurau cu agilitate vânzătorii de plăcinte calde"[2]. Abia în 1885 vor fi ridicate patru pavilioane din fier, moderne, pentru a asigura un comerț civilizat și salubru.

Cea mai elegantă piață era, însă, Kruglîi, aflată pe cheiul Moikăi, amplasată într-o clădire ridicată de arhitectul G. Quarenghi. Alimentele vândute aici erau de cea mai bună calitate, fiind achiziționate de marile familii aristocratice, precum și de restaurantele selecte din oraș.

---

[1] *Ibidem*, pp. 229-230.

[2] *Ibidem*, p. 54.

O altă piață cunoscută era Aleksandrovski, mult mai elegantă, amplasată între strada Sadovaia și Voznesenski prospekt, formată din trei pasaje acoperite. Aici se vindeau îmbrăcăminte, încălțăminte, articole de galanterie, harnașament, icoane. Complexul comercial, cel mai mare din oraș, deschis în 1867, era mărginit de numeroase mici prăvălii, iar la subsol se aflau anticariate.[1] Doritorii puteau închiria unul dintre cele 800 de spații comerciale.

Echivalentul moscovit al pieții Sennaia era târgul Hitrov, un adevărat paradis al lumii interlope, dar și al iubitorilor de chilipiruri. Cea mai expresivă descriere a lui ne este oferită tot de Henri Troyat:

> Târgul Hitrov se întindea pe un vast teren, în centrul orașului, lângă râul Iauza. Străduțe întortocheate coborau într-un fel de bazin, înconjurat de case scunde, cu fațade de ipsos crăpat și sfărâmicios.[2] Oare din pricina cursului de apă se menținea în acest loc un strat de ceață? În aburii funinginoși mișunau niște fantome cu fețe palide, cu veșminte din zdrențe și jeg. Dughene fără număr, afundate în zăpadă, ofereau pe niște scânduri o hrană zilnică formată din cârnați, heringi sau castraveți. O supă, ca o spălătură de vase a unei familii sărace, fumega într-o oală. Când se deschideau, ușile traktirurilor lăsau să se răspândească mirosuri grele, grețoase. Jean Roussel se opri în fața unui șir de țațe așezate, asemenea unor mormane de zdrențe, pe niște oale mari din tuci sau din lut (...).
>
> — Ce fac?
>
> — Își țin marfa la cald. (...) În oalele pe care le-ați văzut se află *lapșa*. Sub fuste, mâncarea rămâne caldă mai multă vreme.[3]

Vom completa imaginea acestor locuri când vom discuta, puțin mai târziu, despre azilurile de noapte.

2.4.3. Magazinele

Primele galerii comerciale din Petersburg au fost construite în 1705, în apropierea casei lui Petru cel Mare. Întregul edificiu, care adăpostea sute de prăvălii din lemn, se va face scrum în urma unui incendiu din 1710. Din resturile acestor prăvălii se va amenaja, vizavi de Kronwerk, *tatarski tabor* (piața tătărească), un fel de talcioc cu tarabele amplasate pe două rânduri.[4]

---

[1] V.A. Volodin, *Rossijskie stolicy. Moskva i Peterburg*, Moscova, 2001, p. 309.

[2] Gorki se va inspira din moravurile acestui cartier atunci când va scrie piesa *Azilul de noapte* (1902).

[3] Troyat, *op.cit*, pp. 54-56.

[4] M.I. Pîliaev, *Staryj Peterburg. Rasskazy iz byloj žiyni stolicy*, Sankt-Petersburg, 2002, p. 311.

Centrul comercial al orașului Petersburg era concentrat în zona arterei centrale, Nevski prospekt, către Fontanka și cheiul Ekaterininskaia. În acest areal se găsea Gostinîi dvor, care adăpostea peste 200 de prăvălii cu galanterie, îmbrăcăminte, articole din metal, lenjerie de pat și multe altele. În 1713 a fost construit un nou Gostinîi dvor (curtea negustorilor), numit multă vreme cel Nou, amplasat pe locul celui precedent. Edificiul, cu un etaj și acoperit cu ardezie, dispunea și de o mare curte interioară. În această galerie comercială va fi amplasată și prima librărie din oraș, care își va păstra această calitate până în 1760! Aici se comercializau ucazuri tipărite, abecedare, tabla înmulțirii și numeroase gravuri ce înfățișau personalități rusești importante (Petru cel Mare, Șeremetiev), dar și imagini din Moscova sau cu mănăstiri etc. Printre cele mai bine vândute publicații se număra calendarul lui Brus, apreciat în mod deosebit pentru previziunile sale.

O altă galerie comercială era Apraksin dvor, apărută în 1782, unde se puneau în vânzare atât articole industriale, cât și alimente. La intrarea în galerie se afla un târg de vechituri, unde se vindeau obiecte de anticariat – cărți, tablouri, oglinzi, bijuterii.

Cel mai mare magazin din oraș, Pasajul de pe bulevardul Nevski, va fi deschis în 1848. Pe cele două niveluri ale lui se aflau numeroase raioane din care se puteau cumpăra îmbrăcăminte la modă, încălțăminte, pălării, parfumuri, bijuterii și multe altele. Existau, ca în ultramodernele complexe comerciale de astăzi, numeroase cafenele, săli de expoziție, chiar și un mic muzeu al figurilor de ceară. În marea sală din Pasaj cântau diferite orchestre, se organizau conferințe și acțiuni de binefacere. Aici își vor citi fragmente din scrierile lor Nekrasov, Dostoievski, Turgheniev și alții. Tot într-o sală a acestui Pasaj va fi inaugurat, în 1904, teatrul celebrei actrițe V.F. Komissarjevskaia.[1]

În 1866, la Petersburg existau peste 12.000 de centre comerciale, în care se făcea comerț cu amănuntul, alte 300 comercializând angros. Aproximativ 3800 dintre aceste societăți comerciale erau unități de alimentație publică; în 1900 cifra lor va ajunge la 16.000.

La Moscova lucrurile vor evolua într-un mod similar. Abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea târgurile vor fi înlocuite cu magazine stabile, cu o activitate permanentă. Înainte, acest tip de comerț se desfășura numai aici, în prima capitală, în *Gostinîi dvor* (Curtea negustorilor), foarte aproape de Piața Roșie, într-un cartier comercial prin excelență, Kitai-gorod.

În spațiul cuprins între străzile Nikolskaia, Ilinka și Varvarka, incluzând și regiunea numită Zariadie (din spatele bazarurilor), Kitai-gorod reprezenta „ora-

[1] Volodin, *op. cit.*, p. 309.

șul“ prin excelență, locul în care oamenii veneau pentru a-și face cumpărăturile. Venind dinspre Piața Roșie, vizitatorul vedea în primul rând marile galerii comerciale, care atrăgeau un număr extrem de mare de clienți, după care apăreau și magazinele mai vechi și mai puțin arătoase. Zona comercială era anunțată din plin de prezența numeroasă a negustorilor ambulanți ce vindeau mâncare și băutură: plăcințele cu tot felul de umpluturi, de dulce sau de post, fructe, turtă dulce, alte dulciuri, precum și *sbiten*'[1], foarte popular iarna, când o băutură caldă prindea bine oricui. Aceste gustări erau extrem de apreciate; deși vândute și consumate „la botul calului“, erau foarte ieftine, gustoase și preparate în condiții igienice, satisfăcând astfel toate exigențele.[2]

În afara galeriilor comerciale mari, despre care vom vorbi în continuare, pe strada Nikolskaia se vindeau obiecte bisericești. Tot aici se aflau și numeroase prăvălii cu cărți, de calitate inferioară, dar care făceau bani buni prin vânzarea „tablourilor“ de artă naivă, *lubok*, populare printre oamenii de rând. Aceste tablouri ilustrau cântece populare cunoscute, scene din viața țăranilor, scene militare, imagini cu mănăstiri din Rusia sau de la Muntele Athos, „Judecata de apoi“ etc. Pe această stradă se vindeau și articole produse la Tula, renumitele samovare și articole din oțel.

Pe strada Ilinka și pe stradela ce lega Nikolskaia de Ilinka se desfășura mai ales comerț angro. Tot aici se aflau prăvălii de schimb monetar și se vindeau obiecte de argint, postavuri, mătăsuri, brocart. Pe cealaltă stradă, Varvarka, se aflau alte depozite de mărfuri angro, prăvălii de coloniale, ceară și multe altele.

Atmosfera orientală, de tip bazar, era specifică acestor prime magazine. Negustorii, aflați în galeriile prevăzute cu ferestre, se grupau în șiruri de tarabe consacrate unui anumit tip de produse. Iată o descriere a magazinelor rusești, chiar dacă este vorba, de data aceasta, de noile galerii comerciale, inaugurate în 1839, în care sistematizarea și modernizarea, deși accentuate, nu putuseră șterge impresia generală de bazar, atât de pitorească nu doar pentru străini:

> Însoțit de Zubovi, Jean Roussel a mai vizitat și alte magazine: de alimentație, de modă, de blănuri, de bijuterii. În general, i s-au părut a fi tot atât de bine ținute ca cele mai bune magazine din Paris.
>
> Dar prefera, pentru pitorescul lor, Torgovîe riadî din Piața Roșie. Aceste imense clădiri, cu trei etaje, erau străpunse de pasaje cu geamuri, de galerii, de scări și erau în întregime luminate electric. Labirintul cuprindea mai bine de o mie de prăvălii cu vitrine ciudate: broderii, lacuri, piei

[1] Băutură din miere și plante aromate; se servea caldă.

[2] P.I. Bogatîriov, *Moskovskaja starina*, în vol. Iu.N. Aleksandrov (red.), *Moskovskaja starina. Vospominanija moskvičej prošlogo stoletija*, Moscova, 1989, p. 96.

neprelucrate, cuțite, emailuri, vase ornamentale, ceasuri vechi... Negustori bărboși, încălțați cu cizme, stând în picioare în pragul prăvăliei, pofteau trecătorii să intre. Mulțimea prost îmbrăcată se mișca alene. Nu exista un preț fix pentru articolele din vitrină. Cea mai mică bucată de țesătură, cea mai grosolană strachină din lemn erau un pretext pentru discuții interminabile. Lângă un țăran zdrențăros scormonind printre cupoane de stofă, o tânără îmbrăcată într-o somptuoasă haină de zibelină cerceta cu un lornion delicate dantele de Bruges.[1]

Nu departe de acolo, la marginea Pieței teatrelor, era un târg și mai ciudat, Ohotnîi riad, piața de vânat. De-a lungul tarabelor în aer liber, care gemeau sub greutatea produselor, trecea, cu mers legănat, mulțimea pestriță a gospodinelor. Cu basmale pe cap, pâslari în picioare și coșuri pe braț, ele pipăiau cu toate cele zece degete păsările, peștele și carnea expuse. Găinile cotcodăceau, purceii, în cuștile lor, guițau. Vânători zdraveni, având agățați de umeri iepuri, rațe sălbatice și fazani cu ochi stinși, se plimbau printre grupuri, propunându-le vânatul. [2]

În ciuda dimensiunilor tejghelelor, a numărului de slujbași și a varietății de țesături așezate pe rafturi, vizitatorul occidental nu se simțea dezorientat în acest mare magazin moscovit. Metodele de lucru erau aceleași, într-o țară, ca și-n cealaltă. Singurele diferențe mai importante față de Franța: „vânzătorii ruși măsurau stofa cu arșinul (0,71 m) și nu cu metrul, iar contabilii ruși adunau cifrele cu ajutorul abacurilor cu bile zdrăngănitoare“[3]. Nu este lipsit de interes să spunem că asemenea „case de marcat“ se mai folosesc și astăzi în multe locuri din Rusia:

În întreprinderile de comerț rusești, toate calculele se operau, de secole, pe abace, aceste mașini în aparență rudimentare, aduse în Rusia de mongoli.

Abacul e o ramă dreptunghiulară cu vergi metalice paralele în interiorul ei, pe care erau înșirate bile mobile din lemn de palmier. Primul șir de bile însemna unitățile, cel de-al doilea – zecile, cel de-al treilea, sutele și așa mai departe.

Exista un șir pentru *poltinnik* (50 de copeici) și un șir pentru copeici.

---

[1] Troyat, *op.cit*, p. 33.

[2] *Ibidem* În fapt, în aceste galerii comerciale nu se vindea numai vânat, ci se desfăceau toate tipurile de produse.

[3] *Ibidem*, pp. 29-30.

> Deplasând aceste bile de la dreapta la stânga, specialiștii realizau, cu o viteză prodigioasă, cele patru operații aritmetice și chiar, se zicea, calcule mai complicate.[1]

În general, aceste uriașe bazare, numite uneori *gorod* (oraș), aveau chiar și pentru moscoviți o înfățișare mult prea orientală, spre deosebire de magazinele din centru, amenajate în mai mare măsură după modelul suratelor lor occidentale. Chiar dacă în exterior clădirile aveau linii neoclasiciste, interiorul lor nu se deosebea aproape cu nimic de bazarele de la Smirna sau Constantinopol. Iar aceste observații sunt perfect valabile și pentru „galeriile" comerciale din Petersburg:

> Pasaje scunde, dar lungi, acoperite, cu arcade, aflate în semiîntuneric, se intersectau cu niște galerii asemănătoare, desigur, din piatră, văruite, cu podele tot din piatră, pe care mergeau prin mijloc cumpărătorii, fără niciun fel de ornamente, cu mici spații comerciale, și mai întunecoase, care erau separate de galeria propriu-zisă prin intermediul unor mici despărțituri din lemn, cu uși, iar uneori, dacă afacerea era mai mică, pur și simplu prin intermediul tejghelei; lângă picioarele arcadelor erau amplasate dulapuri deschise de tot și tarabe cu mărfuri. În toate magazinele unde se desfășura cât de cât un comerț serios mai exista o încăpere la etaj, care servea adesea drept birou sau depozit de mărfuri, adesea fiind tot un spațiu de desfacere a mărfurilor, unde clienții trebuiau să urce pe o scară de lemn destul de abruptă.[2]

Pitorescul acestei aglomerații era apreciat nu numai de străini, care își puteau confirma astfel imaginea orientală pe care o aveau despre Rusia, dar și de ruși, care trăiau sentimentul că pot avea, în cadrul unui astfel de comerț, un control mai mare asupra procesului de cumpărare și, mai ales, asupra prețului final, deși, de cele mai multe ori, sfârșeau prin a fi păcăliți de vânzători:

> În „oraș" ziua era mereu animație și gălăgie; în zilele dinaintea sărbătorilor cumpărătorii mergeau pe liniile comerciale umăr la umăr, prilej pentru cei mai experimentați să-i înghiontească pe novici și pe oamenii mai nehotărâți; mulți cumpărau adesea nu lucrurile care le erau necesare, asta din cauza băieților de prăvălie energici, extrem de virtuoși, care îi îmbiau pe oameni în magazine (evident, nu în cele mai mari), stând lângă ușa prăvăliei lor și care, cu o voce disperată, își enumerau și lăudau mărfurile;

---

[1] *Ibidem*, p. 231. Cartea lui Troyat surprinde Rusia anului 1903.

[2] Davîdov, *op. cit.*, p. 48.

> pe clienții mai sfioși, amețiți de acest haos, uneori băieții de prăvălie pur și simplu îi trăgeau cu forța în prăvălie.[1]

Este adevărat că cei mai mulți dintre cumpărători știau unde se duc, așa că se înarmau cu răbdarea și vigilența necesare, fiecare crezând și sperând că îl va păcăli pe celălalt și că va face o afacere extrem de bună. Vânzătorii nu-și făceau griji pentru reputația firmei, care nu avea de pătimit în cazul unei înșelătorii: cumpărătorii naivi și nexperimentați erau mereu foarte mulți și aveau cui să plaseze marfa compromisă. „Dacă nu înșeli, nu vinzi nimic", își spuneau mulți vânzători sau patroni și toată lumea cunoștea foarte bine acest motto. Ca și în bazarele orientale, târguitul îndelungat făcea parte din ritualul vânzare-cumpărare. Vânzătorii își lăudau mărfurile, prezentau avantajele achiziționării lor din acel magazin, în timp ce cumpărătorul căuta la tot pasul nod în papură pentru a obține prețul pe care îl considera corect.

Interesant este că în aceste bazare nu prea erau întâlniți negustorii străini; ei preferau să-și deschidă magazine – unele devenite celebre – pe arterele principale, la vedere.

În afara concentrării masive de magazine în centre comerciale sau târguri, existau și numeroase puncte de desfacere pe arterele importante. În pofida produselor de ultimă oră puse în vânzare, mulți dintre moscoviții din anii '60 ai secolului al XIX-lea se plângeau încă de aerul oriental al magazinelor. Firmele magazinelor din vechea Rusie dau aceeași notă de pitoresc. La început, erau preferate imagini alegorice, arabescuri, flori, animale fantastice și cu caracter simbolic, alături de diferite atribute care conturau profilul magazinului respectiv. Cârciumile, ceainăriile cunoșteau o mare varietate de firme: bărbați care stăteau în jurul unei mese pe care era un serviciu de ceai sau gustări și păhărele; oameni care, cu gesturi foarte grațioase, total nespecifice clienților localului, turnau ceai sau beau vodcă; în cele mai multe cazuri erau reprezentate numai obiectele cu valoare simbolică: un serviciu de ceai, gustări și un cofer cu vodcă. Pe firmele cramelor erau reprezentați ciorchini de struguri și mici îngerași-Bachus călare pe butoaie, cu cununi de iederă pe cap, ținând în mâini cupe și ciorchini de struguri.[2] Să-i dăm din nou cuvântul lui N.V. Davîdov, care trece în revistă magazinele de pe arterele principale din Moscova, strada Tverskaia și Kuznețki most:

---

[1] *Ibidem*, p. 49.

[2] Serghei Romanov, *Istorija russkoj vodki ot Ivana Vasil'eviča Groznogo do Borisa Nikolaeviča El'cina*, Moscova, 1998, pp. 153-154.

> Destul de des îți săreau în ochi firmele „prăvăliilor de tutun", pe care erau reprezentați în mod obligatoriu, de o parte și de alta a intrării, un om cu o înfățișare asiatică, având turban, care fuma pipă, iar, de partea cealaltă, un negru sau un metis (în ultimul caz, cu o pălărie de paie pe cap); firmele frizeriilor înfățișau de regulă, în afară de capete pieptănate de bărbați și de femei, recipiente de sticlă cu lipitori și chiar o scenă de luare a sângelui; la brutării și franzelării se reprezentau colaci, covrigi și chifle, la cele de coloniale – căpățâni de zahăr, lumânări, fructe sau chiar cufere pregătite pentru drum și baloți în spatele cărora se vedea un vapor ce se îndepărta; pe firmele croitorilor erau desenate tot felul de haine, la vânzătorii de haine rusești – paltoane de vizitii și caftane; erau desenate pălării, tăvi cu servicii de ceai, platouri cu purcei și cârnați, salamuri, brânzeturi, cizme, valize, ochelari, ceasuri – într-un cuvânt, negustorii nu mizau prea mult pe gradul de cultură al clienților și pe vitrină, prezentându-și astfel marfa într-un mod așa de grosolan pictat și de țipător, mai ales că majoritatea firmelor erau stângace și extraordinar de urâte.[1]

Kuznețki most va beneficia de prestigiul unei artere comerciale de elită în care lumea bună își lăsa (uneori) cu dragă inimă banii pentru achiziționarea unor produse la modă. În celebra comedie a lui Griboedov, *Prea multă minte strică*, Famusov rostește o tiradă îndreptată împotriva acestei artere comerciale:

> Tot mereu Kuznețki most și veșnicii francezi
> Care ne-au dat și moda, și scriitorii, și muzele.
> Ruinători ai buzunarelor și ai inimilor!
> Oare când ne va izbăvi Domnul
> De pălăriuțele lor, de bonețele, de ace de păr, de agrafe,
> De prăvăliile de cărți și de pișcoturi?[2]

Printre alte magazine faimoase trebuie amintite și celebrele magazine Eliseev, cu un nivel într-adevăr occidental. Primul se va deschide la Moscova în 1901, din 1902-1903 apărând și perechea lui de la Petersburg. Magazinul moscovit, ca și confratele său petersburghez, dezvolta un concept cu totul nou de magazin de lux: locația trebuia să fie o clădire remarcabilă, atât prin arhitectura sa, cât mai ales prin interioare; mărfurile expuse trebuiau să fie de o calitate excepțională, multe dintre produse fiind din import: gastronomie, băcănie, cofetărie, fructe și cristaluri de Baccara. Pentru că vinului și băuturilor, în general, li se acorda o atenție deosebită, contemporanii l-au denumit chiar „templul lui

---

[1] Davîdov, *op. cit.*, p. 47.

[2] Trad. Antoaneta Olteanu.

Bachus". Nu este lipsit de interes să amintim că, tocmai pentru aceste vinuri, proprietarul ar fi primit Legiunea de onoare la expoziția din 1900 de la Paris.[1] Printre produsele renumite comercializate aici se numărau uleiul de măsline din Provence, trufele, stridiile. Se mai spune că magazinul vindea sortimente incredibile de cafea și ceai, care îi punea în dificultate pe cumpărătorii intrați aici !

3. Muncitorii

3.1. Industria în Rusia

Până la dezvoltarea industriei propriu-zise, manufacturile vor fi principalul producător de bunuri : postăvării, tăbăcării, turnătorii, fabrici de cherestea, lăcătușerii, ateliere pentru fabricarea cuielor, a obiectelor de plumb și a samovarelor și, nu în ultimul rând, a produselor alimentare, care constituiau, la început, cca 48% din numărul total al manufacturilor.

După cum am menționat, meșteșugarii au început destul de repede să se organizeze în bresle, în urma unui ucaz dat în 1722 de către Petru cel Mare. După doi ani de zile în capitală erau deja înregistrate 24 de bresle, iar în 1789 – 56 ! Desigur, atelierele nu erau foarte mari și implicau, de regulă, familia meșterului respectiv, calfele și ucenicii apărând mult mai târziu.

Reforma industrială a fost inițiată în Rusia tot de Petru cel Mare, ca un corolar al reformelor militare destinate să facă din această țară o mare putere. Apare, astfel, nevoia imperioasă de a dezvolta industria metalurgică și de armament și industria textilă, care trebuia să producă uniforme pentru soldați, dar și pânză și frânghii pentru corăbii. Ca urmare, vor fi înființate în preajma Petersburgului și în regiunile bogate în minereuri din Ural adevărate platforme industriale, inițial în posesia statului, apoi concesionate, vândute sau închiriate unor negustori sau nobili care, mai târziu, vor obține și monopolul lor.

De fapt, întreaga industrie era strâns legată de politica statului. Secolul al XVIII-lea, în care au avut loc numeroase confruntări armate, a sporit atenția acordată industriilor care satisfăceau aceste nevoi : metalurgică, textilă, construcția de nave ș.a.m.d. Cât timp a ținut pasul cu progresul tehnico-științific din alte țări, Rusia a putut fi un mare partener comercial. De exemplu, până în secolul al XVIII-lea industria metalurgică rusească a fost cea mai mare din

[1] Troyat, *op. cit.*, p.32.

Europa; dar imediat ce va rămâne în urmă din cauza slabei tehnologizări își va pierde poziția de mare exportator.

Mai puțin susținută de stat, care prefera să primească banii, prin concesiuni, de la proprietarii interesați, industria se va dezvolta, cu deosebire din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în urma inițiativei private străine. Chiar și firmele conduse de ruși depindeau în mare măsură de capitalul și tehnologia străine. La o primă vedere, nimic nu deosebea fabricile rusești de cele franceze din aceeași categorie. „Cel mai mult se putea observa că majoritatea mașinilor era de origine engleză sau germană, că muncitorii erau mai prost îmbrăcați decât în Franța și că acoperișurile halelor erau arareori construite din sticlă din pricina asprimii climei și a cantităților mari de zăpadă"[1], cum comentează H. Troyat.

3.2. Muncitorii

Dezvoltând intensiv anumite ramuri industriale, necesare reformelor inițiate de el, Petru cel Mare intenționa să atragă muncitori, forță de muncă liberă, pe bază de salariu, în platformele industriale nou apărute din preajma Petersburgului. Cum nu s-au arătat prea mulți doritori, se va apela la țăranii iobagi, cumpărați de proprietarii fabricilor. Sate întregi au ajuns să presteze muncă necalificată până când țarul va găsi oamenii necesari. Pe lângă condițiile grele din fabrică, munca era controlată după ceas, fapt cu totul neobișnuit pentru mâna de lucru din Rusia. Nu rare au fost cazurile când muncitorii erau pedepsiți cu asprime, fiind bătuți sau puși în lanțuri.[2]

Începând cu legea din 2 iunie 1897, munca de zi nu mai putea depăși unsprezece ore și jumătate, în care nu intrau orele de odihnă. Sâmbăta și în ajunul sărbătorilor acest timp se reducea la zece ore. Lucrul nu putea începe înainte de orele cinci dimineața și trebuia să se încheie după orele nouă seara. Aceste reguli erau adesea încălcate și un muncitor putea ajunge să lucreze treisprezece până la paisprezece ore pe zi, ca și înainte de promulgarea legii.

Plata varia în funcție de specialitate, sex, vârsta individului, cât și de provincia unde acesta își exercita meseria. În gubernia Moscova, un bărbat adult câștiga în medie 14-15 ruble pe lună, o femeie adultă – 10 ruble, un tânăr între 15 și 17 ani – 7 ruble, un copil sub 15 ani – 5 ruble. Anumiți specialiști primeau sume mult mai mari. Astfel, la Moscova filatorii de bumbac primeau până la 20 de ruble pe lună, filatorii de lână – 22 de ruble, suflătorii de sticlă – 20 de ruble,

---

[1] *Ibidem*, p. 87.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 67.

muncitorii calificați din fabricile de faianță și de porțelan – 17 ruble, cei din industria mătăsii – 22 de ruble, iar cei din atelierele de mecanică și de construcții – 40 până la 50 de ruble. Sumele erau mai mari pentru muncitorii care lucrau la granița occidentală a imperiului (Łodz, Varșovia etc.) sau la Sankt-Petersburg și erau mai mici cu cel puțin 20% în guberniile de răsărit, ajungând, dincolo de Ural, la sume derizorii.[1]

Din informațiile întregistrate de Henri Troyat rezultă că muncitorul primea de la patron, în momentul angajării, un *livret* în care se înscriau condițiie de muncă, plata salariilor, reținerile făcute cu titlu de amenzi, chirii, diverse datorii, eventuale observații și, dacă era cazul, chiar motivul concedierii. Existau anumite drepturi ale muncitorilor, deși rudimentare: patronul nu avea dreptul să-și dea slujbașul afară fără un preaviz de cincisprezece zile, dar putea, în schimb, să-i aplice amenzi pentru un anume număr de greșeli prevăzute în regulament. Amenzile constituiau și ele o sursă de venit pentru patron pentru că ajungeau în buzunarul lui; însă, după noile legi, acestea trebuiau vărsate într-o casă specială și folosite, în principiu, pentru a îmbunătăți soarta muncitorilor nevoiași. Supravegherea aplicării legilor în întreprinderile industriale și în minele din imperiu intra în sarcina unor inspectori de fabrică.[2]

Prin reglementările ulterioare, din 1 iulie 1882 și 3 iulie 1886, condițiile de muncă vor fi îmbunătățite simțitor: era interzisă folosirea în munca de noapte a copiilor sub 12 ani și a femeilor. Legea din 26 august 1866 prevedea existența unui serviciu medical pe lângă fabricile mari, cu mai mult de o sută de muncitori. Unii patroni aveau în fabrică o ambulanță sau o infirmierie, de unde, în caz de nevoie, bolnavul era îndreptat către o instituție publică. Existau, pe lângă unele fabrici, și adevărate spitale, unde primeau îngrijiri nu numai muncitorii și familiile lor, ci și populația din împrejurimi. Mai târziu, în 1888, se va institui un sistem de asigurare a muncitorilor împotriva accidentelor de muncă. Legea din 2 iunie 1903 va sublinia responsabilitatea patronatului în cazul accidentelor de muncă. Pentru invaliditatea temporară sau definitivă muncitorul primea anumite alocații. În caz de deces, cheltuielile de înmormântare erau acoperite de întreprindere până la suma de 30 de ruble, iar văduva și copiii primeau o pensie care reprezenta două treimi din ultimul salariu.

Muncitorii au apărut relativ târziu în Rusia, ca urmare și organizarea lor în sindicate și revendicarea unor drepturi vor apărea mult mai târziu comparativ cu unele țări europene. Primele proteste sociale datează din 1879, dar abia spre finalul secolului al XIX-lea se înregistrează mișcări de protest de amploa-

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 88.

[2] *Ibidem*, pp. 88-89.

re, urmate de îmbunătățiri, chiar dacă timide, ale condițiilor de muncă și de o creștere a numărului de drepturi. În 1885 va avea loc o grevă de proporții uriașe, pentru vremea respectivă, la uzinele Morozov, una dintre cele mai mari din Petersburg, la care au luat parte peste 11.000 de muncitori. Nemulțumirea a fost provocată de o practică pe care am menționat-o deja mai sus, și anume reducerile abuzive ale salariilor prin așa-numitele amenzi acordate muncitorilor. Din păcate, greva a fost reprimată cu violență, iar în urma ei au fost concediați peste 800 de muncitori. O altă consecință, deși nu imediată, a acestei revolte va fi promulgarea unei noi legi a muncii pe 3 iunie 1886. Aceasta va reglementa sistemul de amenzi, limitând plafonul maxim; mai mult, sumele obținute în urma penalizărilor nu mai intrau în buzunarul patronului, ci trebuiau folosite exclusiv pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă. Instigatorii de la greva precedentă fuseseră achitați de justiție, însă noua lege va stipula și pedepse pentru asemenea cazuri, între 4 și 8 luni de închisoare.[1] O nouă mare grevă va avea loc în 1896, când 35.000 de muncitori de la filaturile de bumbac din Petersburg și-au încetat lucrul. În 1897 a avut loc o grevă a tuturor muncitorilor din industria textilă. Ca urmare, guvernul va instituit, prin legea din 2 iunie 1897, ziua de muncă de 11 ore și jumătate.

Treptat, însă, muncitorii vor începe să se organizeze și din punctul de vedere al ajutorului mutual. La început exista un singur fel de asociații profesionale autorizate: casele de ajutor reciproc. Activitatea lor se limita la acordarea de ajutoare bolnavilor, văduvelor, orfanilor, nevoiașilor. Deși lipsite de semnificație politică, ele dădeau muncitorilor impresia că nu sunt complet lipsiți de apărare. Din 1897 încep să apară, clandestin, și cercurile maxiste, mai ales în orașele mari, la care participau și intelectuali – studenți, ingineri, ziariști. Mișcarea muncitorească se va întări și prin intensificarea propagandei antiguvernamentale.

La condițiile grele din fabrică se adăuga, pentru muncitori, și problema locuinței. Patronii fabricilor nu se considerau obligați să le asigure condiții decente, iar aceștia nu-și puteau închiria din salariul lor mic o locuință sau măcar o cameră corespunzătoare. Henri Troyat sintetizează cel mai bine această situație în cronica sa de la începutul secolului al XX-lea:

> Jumătate dintre muncitori locuiesc gratuit fie în atelierele în care lucrează, fie în clădiri uriașe de pe lângă fabrici.
>
> Toate întreprinderile importante aveau în imediata lor apropiere niște clădiri cenușii și triste, cu mai multe etaje, adevărate antrepozite de mână de lucru. Toate aveau același stil arhitectonic: cazărmi pentru civili. În in-

[1] *Ibidem*, p. 98.

terior, un culoar îngust și întunecat, mărginit de uși subțiri din scândură. Aceste uși dădeau în dormitoare pentru douăzeci, treizeci de muncitori sau în camere minuscule (*kamorki*) ce adăposteau mai multe familii. Fiecare familie se străduia să-și delimiteze modestul domeniu din *kamorka* atârnând covoare vechi și cârpe. Dar acești „pereți" plăpânzi nu puteau să apere și intimitatea perechilor. Între paturi (simple prichiciuri din lemn) nu existau spații. Un singur scaun, o singură masă erau folosite de zece persoane. (...) Cu toate acestea, locatarii din *kamorka* erau invidiați de cei ce locuiau în dormitoare. Acolo prichiciurile din scânduri erau așezate unele lângă altele, fără cel mai mic spațiu liber. Adesea erau chiar suprapuse, cel de sus aflându-se la șaizeci de centimetri sub tavan. Muncitorii își spălau rufele în încăpere, iar acestea se uscau pe niște frânghii întinse tot acolo. O duhoare acră ieșea din aceste boarfe din care picura apa pe podeaua plină de noroi. Ferestrele erau în mod vădit prea mici ca să permită aerisirea odăii. De altfel, ele erau cu grijă bătute în cuie și chituite.

Astfel de dormitoare erau rezervate, în general, bărbaților singuri (...). Existau și încăperi comune unde, din pricina suprapopulării fabricii, femei, perechi, familii întregi trăiau împreună cu celibatarii. În acest caz, paturile erau separate prin pereți subțiri de lemn, fixați chiar în rama paturilor, care se ridicau la o înălțime de aproape un metru și zece centimetri. Astfel, fiecare familie își avea compartimentul său, boxa sa, și camera semăna cu un grajd. (...)

Dormitorul este întotdeauna gratuit. Cât despre *kamorki*, în cel mai rău caz, ele se închiriază cu 1% din salariu, sumă care se reține automat. (...) Întrucât toate fabricile mari lucrau fără oprire, nu era un lucru rar ca același pat de scânduri să fie ocupat, pe rând, de doi muncitori, unul aparținând echipei de zi, celălalt echipei de noapte.[1]

După datele vremii, peste 60% din muncitorii din gubernia Moscovei locuiau în aceste condiții, proporția fiind mai mică în alte centre industriale din Sankt-Petersburg, Lodz, Varșovia, Riga, Odessa. Excepțiile sunt rare: manufactura de țesături din Ramensk, gubernie a Moscovei, a obținut, împreună cu uzinele Krupp din Germania, cea mai înaltă distincție la expoziția din 1876 din Bruxelles pentru amenajarea confortabilă a locuințelor muncitorești!

Condițiile erau și mai improprii atunci când muncitorii locuiau cu familiile pe care și le aduseseră din satele de baștină, sperând ca și soția să-și poată găsi un loc de muncă la oraș și ca, în felul acesta, venitul familiei să crească. În 1885, de exemplu, în uzine 33% dintre muncitori erau femei, iar în 1903 – 44%. Orașul, sinistru pentru majoritatea locuitorilor, nu oferea deloc condiții de trai decente.

[1] *Ibidem*, pp. 91-93.

Pentru a ne face o imagine ne putem aduce aminte numai de cocioabele mizere descrise la tot pasul de Fiodor Dostoievski. Același Henry Troyat ne-a lăsat descrieri vii ale mediului în care locuiau familiile de muncitori care închiriau o cameră în oraș:

> La drept vorbind, locuitorii care închiriază o locuință nu sunt mai favorizați decât cei din dormitorul comun sau din *kamorki*. „Apartamentul" pe care-l găsesc în oraș e alcătuit, în general, dintr-o cameră minusculă și întunecată, mobilată cu un pat, două scaune și o masă. Toate ușile acestor „apartamente" dau în același culoar. Chiria depinde de volumul încăperii. În medie, ea variază între 5,50 și 7,50 ruble pe lună pentru o încăpere de 30-40 mp. Pentru această sumă proprietarul mai furnizează și lemnele pentru încălzit.
>
> Bineînțeles, numai muncitorii care trăiesc cu familiile își permit luxul unei astfel de locuințe.
>
> Pentru a micșora cheltuielile, iau ca subchiriaș un alt muncitor, de preferință celibatar. Un paravan îl izolează noaptea de restul cetei. Îi plătește gazdei 1,50 ruble pe lună. În schimbul acestei sume are dreptul la un pat, la o lampă, la apă fierbinte pentru ceai și uneori chiar la varză acră și kvas. [1]

Într-adevăr, pentru masă rămâneau puțini bani, având în vedere salariile foarte mici, din care se scădeau sume însemnate pentru chirii. În aceste condiții, nu este de mirare că muncitorii nu se hrăneau corespunzător pentru efortul epuizant din fabrică, sporit de lungimea programului de lucru:

> Hrana lor e foarte simplă: pâine neagră, varză acră, ciorbă de varză, fiertură de hrișcă cu slănină, castraveți proaspeți vara, murați – iarna, kvas. Dimineața, ca și seara, același meniu. Carne, aproape niciodată. În zilele de post, slănina este înlocuită cu untdelemnul de floarea soarelui cu miros pătrunzător. Din acest punct de vedere, muncitorii care dorm și mănâncă la fabrică au un tratament infinit mai bun, deoarece la prânz primesc, în afara alimentelor pe care vi le-am enumerat, carne. „Pensiunea" la masa comună costă în jur de 3,75 ruble pe lună. Patronul reține această sumă din salariu.
>
> Pentru toate cumpărăturile curente mai există niște prăvălii speciale, situate lângă întreprindere, care vând muncitorilor pe credit, aceștia garantând cu salariul lor. Prețul obiectelor de primă necesitate este aprobat și controlat de inspectorul de fabrică.[2]

---

[1] *Ibidem*, pp. 96-97.

[2] *Ibidem*, p. 97.

Pe lângă muncitorii obișnuiți, în Rusia exista și o clasă importantă de lucrători, grupați în comunități sau arteluri. Aceste arteluri, cunoscute în Rusia încă din secolul al XII-lea, se bazau pe principiul cooperativei: asociații trebuiau să aibă toți aceeași meserie și să muncească cu mâinile lor; aveau cu toții aceleași drepturi egale și erau, în mod solidar, răspunzători pentru faptele comise de fiecare membru al confreriei lor. Artelurile vor cunoaște o largă răspândire: muncitori, hamali, casierii din bănci și din marile întreprinderi comerciale etc.

Toate artelurile aveau un capital social provenind din vărsămintele efectuate de *artelșciki* la intrarea lor în comunitate: *vkup*, donația de admitere, și *novizna*, donația de bun venit. Acest capital servea drept garanție asociaților când aceștia își angajau responsabilitatea pentru lucrări sau servicii. O dată pe an, în primele zile ale toamnei, avea loc adunarea generală, la care împuterniciții aleși dădeau raportul. Tot atunci se aproba gestiunea financiară, se hotăra partea de încasări ce urma să fie vărsată la fondul de rezervă, se stabilea pentru fiecare cota-parte din beneficii și se preciza totalul pensiilor pentru văduvele și orfanii din asociație. Se trecea apoi la alegerea președintelui, *starosta* sau bătrân, și secretarului, *pisar*. Calitatea de membru al unui artel reprezenta, pentru muncitorul rus, un adevărat brevet de superioritate.[1]

3.3. Țăranii la oraș

După eliberare, țăranii încep să vină în valuri în capitală. În 1858 Petersburgul ajunge să ocupe locul patru în lume după numărul de locuitori, cu o populație de aproape o jumătate de milion de oameni. Pe primele locuri se aflau Londra, Paris și Constantinopol. În 1862 locuiau aici 532.000 de persoane, iar în 1869, după datele primului mare recensământ, în jur de 667.000 de oameni.[2] Și datele de la începutul secolului al XX-lea înregistrează această pondere semnificativă a populației urbane, cauzată de migrație. În 1900, nou-veniții – țărani și mic-burghezi din guberniile Tverskaia, Iaroslavskaia, Novgorodskaia și Peterburgskaia – vor forma 69 de procente din întreaga populație a Petersburgului, capitala imperiului rus. Mulți dintre aceștia practicau diferite meșteșuguri, dar cei mai mulți lucrau în industrie. De pildă, circa 138.000 de persoane erau servitori, în locuințe particulare sau în instituții.

Deși aveau, în general, salarii mai mici decât muncitorii, servitorii nu se puteau plânge de veniturile lor. În 1910, bucătăresele din capitală primeau în

---

[1] *Ibidem*, pp. 100-101.

[2] Solomon Volkov, *Istorija kul'tury Sankt-Peterburga s osnovanija do naših dnej*, Moscova, 2001, p. 63.

medie 5,54 ruble pe lună, în 1912 – 6,26 ruble; doicile, în 1910 – 3,42 ruble, iar în 1912, 4,29 ruble; un servitor simplu, în 1910 – 5,08 ruble, iar în 1912 – 5,82 ruble.[1] Servitorii se bucurau de o serie de avantaje: masa și casa erau asigurate de stăpân, primeau cadouri de sărbători: pălării, șaluri, rochii, de regulă din lână. Dacă reușeau să pună deoparte ceva bani, mai târziu servitorii puteau să lucreze pe cont propriu. De obicei, nu se mai întorceau în satele de unde veniseră pentru că în oraș exista mereu cerere pentru serviciile lor. Uneori, angajările se făceau prin intermediul bursei locurilor de muncă.

În cazul servitorilor care aveau în grijă întreaga gospodărie, relațiile acestora cu stăpânii erau mai deosebite și de lungă durată. Ei erau cei mai importanți dintre angajați. În general, într-o gospodărie existau unu-doi servitori în vârstă și douăzeci-treizeci de servitori tineri. Și salariile lor erau diferențiate: înainte de primul război mondial, servitorii credincioși primeau până la 40 de ruble pe lună, iar cei tineri – 18-20 de ruble. Oricum ar fi stat lucrurile, existența unui număr mare de servitori era un lucru obișnuit într-o familie nobilă.

> În casele mari, servitorii, lacheii, *la valetaille*, alcătuiesc un fel de cor pe care îl dirijează un capelmaistru, tot unul dintre ei, cel mai în vârstă, sau un majordom angajat anume, uneori prea dibaci și șmecher, dar dezghețat și îndatoritor în fața stăpânilor, comandant cu depline puteri al echipei de lachei. Aceștia sunt lipsiți de personalitate, niciun tip nu iese în evidență din mulțime. Șeful îi schimbă, angajează alții la libera lui alegere și răspunde de toate.
>
> Nu tot astfel se întâmplă în gospodăriile mai modeste, mai mici, și mai ales la burlaci. Aici slugile capătă relief, se modelează fiecare într-un tip sau caracter, devenind fie un dușman, fie un prieten al casei, după însușirile lui, dar, în genere, ajungând în felul său un membru al familiei, luând parte la treburile, grijile, amărăciunile sau bucuriile casei; iar la burlaci tovarășul de viață al stăpânului, martorul cel mai apropiat a tot ceea ce se întâmplă în casă, părtaș la secretele acestuia, dacă le are, iar câteodată chiar și la pungă, dacă stăpânul este mai neglijent.[2]

Dacă o familie, deși cu pretenții, nu își mai permitea să aibă servitori pentru toate nevoile gospodăriei, atunci putea apela la meșteri de câte ori avea nevoie:

> Gazda sa povestea că pe timpul fericit al părinților săi, înainte de desființarea iobăgiei, locuința de acum mișuna de servitori cu fel de fel de îndeletniciri. Acum, timpurile se schimbaseră și trebuiseră să se restrângă.

---

[1] Muraviova, *op. cit.*, p. 79.

[2] I.A. Goncearov, *Slugile din veacul trecut*, în *Luna mai la Petersburg*, p. 384.

> Familia nu mai avea în serviciul ei decât un bucătar, un ajutor de bucătar, doi valeți, două cameriste, o spălătorească, o lenjereasă, un vizitiu, un rândaș și un om la toate. Vizitiul avea leafa cea mai mare: 40 de ruble pe lună (108 franci-aur). Bucătarul și valeții se mulțumeau cu 25 de ruble (65,50 franci), iar prima cameristă cu 15 ruble (40,50 franci). Cum acest modest număr de oameni nu putea asigura și lucrările de întreținere, Aleksandr Vasilievici făcuse un contract un un tinichigiu care verifica acoperișul la începutul și la sfârșitul iernii, cu un ceasornicar german care trebuia să întoarcă toate pendulele din locuință, cu un sobar care se ocupa de încălzirea centrală și cu un parchetar care venea regulat cu echipa lui să curețe parchetele și să spele geamurile.[1]

Am amintit deja că cea mai mare parte a nou-veniților din mediul țărănesc fusese absorbită de industrie. La periferiile orașului se tot construiau fabrici și uzine. În acest fel va apărea o nouă populație, suburbană, din ce în ce mai numeroasă, renumită pentru viciile sale specifice: alcoolism, bătăi, crime, prostituție. Orașul va fi invadat de cârciumi și case de toleranță. Aflăm dintr-un ziar al vremii cam care erau proporțiile fenomenului: „Pe stradela Stoliarnîi există șaisprezece case (câte opt pe fiecare parte a străzii). În aceste șaisprezece case există optsprezece localuri unde se consumă alcool, astfel că doritorii de lichide întăritoare și înveselitoare, dacă vin în stradela Stoliarnîi, nici nu mai trebuie să se uite la firme: în orice casă ai intra, în orice scară, peste tot găsești vin". Pe o stradă alăturată, Voznesenski, se aflau șase cârciumi, nouăsprezece taverne, unsprezece berării și optsprezece crame.[2]

4. Săracii

4.1. Prostituția

Oamenii săraci veneau de la țară la oraș pentru a-și câștiga existența. Mulți dintre ei nu se vor acomoda, însă, cu ritmul nebunesc al vieții citadine, nu vor putea ține pasul cu el și vor sfârși adesea prin a îngroșa rândurile șomerilor sau ale clienților obișnuiți ai azilurilor de noapte.

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 27.

[2] Volkov, *op. cit.*, p. 63.

Prostituția va fi unul dintre primele efecte ale sărăciei și ale imposibilității de a face rost de o slujbă decentă. În rândul prostituatelor intrau nu numai fetele de la țară și soțiile ori fiicele soldaților rămase fără niciun fel de ajutor. Ajungeau aici și femei din burghezie, chiar și din familiile nobile și ale funcționarilor scăpătați.[1] Majoritatea prostituatelor își făceau veacul în localuri obscure, ca acelea descrise mai sus, dar cele mai norocoase activau pe bulevardele Ligovski și Nevski. În capitală erau înregsitrate în jur de o sută cincizeci de case de toleranță.[2] Legalizarea și controlul prostituției în Rusia au început în timpul lui Nicolae I, în 1843, deci cu douăzeci de ani înaintea Angliei! Pentru prima dată sunt implicate poliția și unitățile sanitare. În timpul lui Dostoievski, în Petersburg existau peste două mii de prostituate înregistrate oficial, „cu condicuță", acele bilețele galbene de accept care reprezentau adeverința medicală, dată de poliție în schimbul confiscării pașaportului. Se pare că erau mai numeroase decât în Berlin și Marsilia, dar mai puține decât la Paris și New York. După alte surse, cifrele erau chiar mai mari. În 1877 se numărau, oficial, 1194 de persoane, iar după datele recensământului din 1900 existau 1217 de prostituate. În afară de cele înregistrate oficial existau întotdeauna multe altele; de pildă, pentru anul 1900 se presupune că numărul real ar fi fost de 5276.[3]

4.2. Azilurile de noapte

După apariția povestirilor lui Gorki despre viața vagabonzilor și, mai ales, după reprezentația piesei *Azilul de noapte* a aceluiași autor, pusă în scenă în 1902 la MHAT în Moscova, numeroși scriitori și ziariști ruși vor deveni rapid interesați de straturile cele mai de jos ale societății; printre aceștia îi putem aminti pe V. Ghiliarovski, V. Mihnevici, A. Svirski și A. Bahtiarov. Acești oameni ai străzii reprezentau, la sfârșitul secolului al XIX-lea, o mare problemă pentru societatea rusă, cu deosebire în capitale. La Petersburg, de exemplu, spre sfârșitul secolului al XIX-lea se numărau circa 15.000 de persoane fără adăpost, număr care va spori rapid până la 25.000 la sfârșitul ultimului deceniu al aceluiași secol.[4] Creșterea alarmantă a numărului oamenilor fără adăpost se va datora, în bună parte, și crizei economice din 1900-1903, care va afecta în special industria rusească. Problema sărăciei nu era totuși o noutate, nici măcar pentru citito-

[1] *Ibidem*.

[2] *Ibidem*.

[3] Muraviova, *op. cit.*, p. 94.

[4] *Ibidem*, p. 89.

rii ruși; scriitori importanți, dintre care îl amintim pe Dostoievski, au surprins în operele lor viața mizeră a proletariatului urban (a se vedea, în acest sens, și subcapitolul consacrat muncitorilor). Romanul *Crimă și pedeapsă* este plin de asemenea constatări despre sărăcia personajelor secundare:

> Era așa de rău îmbrăcat, că un alt om, chiar unul obișnuit, s-ar fi rușinat să iasă pe stradă ziua în asemenea zdrențe. Dar, de fapt, cartierul era de așa natură, că nimeni nu ar fi putut fi uimit de vestimentația cuiva. Apropierea Pieții Sennaia, abundența anumitor instituții și mai ales predominanța unei populații formate din muncitori și meseriași, masată în aceste străzi și ulicioare de mijloc ale Petersburgului, aduceau uneori chipuri atât de ciudate, încât nu te mai putea uimi nimic.[1]

Acest cerc vicios generat de imposibilitatea găsirii unui loc de muncă decent, de problemele familiale și de sănătate, inevitabile din cauza condițiilor improprii de trai[2], îi împingea pe oameni către prostituție, către dependența de alcool; oameni care altădată trăiseră o viață normală, chiar dacă modestă, ajungeau acum clienți permanenți ai azilurilor de noapte. „Oare, după dumneavoastră, stimate domn, mult o câștiga ea, o fată sărmană, dar cinstită, din muncă cinstită?... Nici cincisprezece copeici pe zi, domnule, nu va câștiga, dacă este cinstită și nu are talente deosebite, chiar dacă ar munci de dimineață până seara!"[3], spune Marmeladov, care, în accesele sale de sinceritate potențate de beție, se dovedește o persoană conștientă de situația improprie în care l-a adus viața, mândrindu-se, așa cum se întâmplă cu multe personaje dostoievskiene, cu puținele virtuți înnăscute care i-au mai rămas:

> Stimate domn, începu el aproape solemn, sărăcia nu este un viciu, acesta este un lucru adevărat. Știu și eu că beția nu e o virtute. Dar sărăcia lucie, stimate domn, sărăcia lucie e un viciu, domnule. Dacă ești sărac încă-ți mai păstrezi noblețea sentimentelor înnăscute, dacă ești sărac lipit, nimeni și niciodată nu le mai păstrează. Dacă ești sărac lipit, nu te mai alungă cu bățul,

---

[1] F.M. Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, traducere de Antoaneta Olteanu, vol. I, Ed. Adevărul Holding, București, 2010, p. 9.

[2] Mâncarea obișnuită a oamenilor sărmani era, de cele mai multe ori, compusă din ceai, de fapt un rest spălăcit de ceai cu două bucățele gălbui de zahăr, franzelă și, după posibilități, cârnați ieftini. Același Marmeladov, marcând o schimbare pozitivă în viața și finanțele familiei, ne uimește cu un meniu „generos": „Vin eu de la serviciu în prima zi, ce să văd: Katerina Ivanovna făcuse două feluri de mâncare, supă și rasol de carne sărată cu hrean, lucru total nemaivăzut până atunci" (*Ibidem*, p. 27).

[3] *Ibidem*, p. 24.

> ci ești dat afară cu mătura din compania semenilor, ca să fie cât mai umilitor;
> și pe bună dreptate, căci, dacă ești sărac lipit, singur ești gata să te umilești.[1]

Cartiere din Moscova și Petersburg erau renumite prin concentrarea masivă de oameni sărmani și fără acoperiș. Mulți dintre ei erau clienți ai azilurilor, numeroase în aceste regiuni, dar și azilurile îi primeau doar pe aceia care dispuneau de banii necesari pentru a-și plăti cazarea. La începutul secolului al XX-lea, la Petersburg se găseau, de exemplu, douăzeci de aziluri de noapte, cifră care va crește impresionant de la an la an. Unele dintre acestea se aflau în administrația consiliului orășenesc și a Societății azilurilor de noapte, fiind într-o stare relativ mai bună. Capacitatea azilurilor petersburgheze era diferită, variind de la 200 (cel de pe Fontanka) la 800 de locuri (în Vasilievski ostrov); exista chiar un azil privat, al lui Morkovkin, pentru 1000 de persoane.

Unul dintre cele mai curate era azilul de pe strada Nikolskaia, de 250 de locuri. Acesta avea paturile din fier, vopsite în alb, camerele dispunând de curent electric; foarte puține erau azilurile care ofereau și saltea și pernă, dar acest spor de confort se plătea suplimentar.[2] Azilul de pe Nikolskaia dispunea și de o cantină ieftină. Cazarea costa o copeică, în prețul ei intrând și un bon pentru o cană de ceai, o bucată de pâine și una de zahăr.[3] Dar, chiar și așa, puțini erau cei care își permiteau acest lux. La polul celălalt, azilurile particulare, mai generoase în ceea ce privește capacitatea de cazare, erau mult mai murdare, pline de insecte supărătoare care îi împiedicau pe oameni să doarmă creștinește. Aici locul costa între 5 și 10 copeici. Cu cât „patul" era mai sus, cu atât prețul creștea. Cele mai ieftine erau, evident, locurile de pe jos, în plină mizerie, pentru care se plăteau „numai" 5 copeici, ca în azilul lui Morkovkin.

Din informațiile furnizate de Henry Troyat în cronica sa cu note ficționale din Moscova începutului de secol XX, aflăm că azilurile se deosebeau nu numai prin tarifele practicate, ci mai ales prin profesiile clienților. Intelectualii în mizerie, căzuți pentru totdeauna sau numai temporar din punct de vedere social sau care încă nu apucaseră să se afirme, care încă mai aveau pentru ce lupta, câștigau un ban prin copierea unor materiale care li se aduceau chiar aici. Pentru ei, azilul era nu numai dormitor, ci și loc de muncă:

---

[1] *Ibidem*, p. 19.

[2] Pe lângă cele de mai sus, azilul lui Prokofiev mai oferea, în prețul de 5 copeici pe noapte, și apă caldă pentru ceai.

[3] Muraviova, *op. cit.*, p. 89.

> Intră într-un imobil cu pereții scorojiți, cu două etaje; urcă o scară care puțea a latrine și ajunse într-o încăpere mare unde cei care dormeau zăceau ca niște cadavre pe niște saltele mizerabile. Chirciți în zdrențele lor, dospeau într-un miros grețos de carne stricată, de păducherniță și de dejecții omenești. Majoritatea priciurilor erau niște suprafețe ușor înclinate, din lemn, puse pe un cadru, la un metru de podea. Zece oameni sforăiau acolo, unul lângă altul, dar, dacă dădeai la o parte o scândură, descopereai un al doilea rând de clienți, întinși dedesubt, chiar pe podea.
>
> — Sus se plătesc șase copeici pe noapte; jos, cum e mai puțin aer, tariful e de numai cinci copeici. Seara, după ora nouă, totul e plin. Dar, în timpul zilei, numai leneșii și bolnavii se odihnesc. Acest azil e considerat centrul intelectual din Hitrovka. Aici găsești actori ratați, scriitori care n-au publicat nimic în viața lor, poeți iluminați fără un ban în buzunar... Copiștii se recrutează dintre ei (...).
>
> În încăperea alăturată, vreo zece bărbați în zdrențe erau așezați în jurul unei mese, cu capul aplecat și tocul în mână (...).
>
> — Primesc piese de teatru. Treaba aceasta este întotdeauna urgentă și rar e bine plătită. Așa cum îi vedeți, vor lucra toată noaptea. Apoi, în zori, vor alege pe unul dintre ei ca să livreze marfa. Unul îi va împrumuta cizmele, altul paltonul, un altul pălăria, așa încât să aibă un aer prezentabil. Astfel împopoțonat, se va duce la organizatorul de spectacole și se va întoarce de acolo cu banii. Cincizeci de copeici pentru un act![1]

Lumea interlopă își avea, evident, oamenii și legile ei; prin urmare, azil celor implicați, într-un fel sau altul, în tot felul de afaceri necurate era o fortăreață invincibilă, în care nu se putea strecura oricine:

> Un alt azil deosebit este cel al lui Bunin (...). Este refugiul cerșetorilor profesioniști și, mai ales, al croitorilor. Aceștia din urmă sunt numiți aici crabi, pentru că nu-și scot niciodată nasul afară. În toiul nopții, hoții intră în cameră, îmbulzindu-se. Aduc boccele cu blănuri, paltoane dublate, cape elegante. Croitorii își împart imediat treaba. Toată îmbrăcămintea este transformată. (...). A doua zi dimineața niște vânzători vor lua cu brațul toate mărfurile confecționate în câteva ore, la lumina slabă a unei lămpi cu gaz, de niște croitori pe jumătate goi. Câștigurile operației sunt împărțite cinstit.[2]

Oamenii erau primiți în azil începând cu ora 9 seara și numai pe baza documentelor de identitate. Iarna, oamenii se așezau la coadă de pe la ora 6 sea-

---

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 57-58.

[2] *Ibidem*, p. 58.

ra, pentru a fi siguri că vor prinde loc. La 6 dimineața erau treziți și dați afară. Existau și aziluri particulare unde iarna oamenilor li se dădea drumul mai devreme, mai ales când era frig afară.

Cartierele azilurilor dispuneau, ca și cele ale muncitorilor sau ale vizitiilor, nu numai de casele de locuit, ci și de cârciumile proprii, și ele diferențiate în funcție de tarife și servicii. De exemplu, azilul Rumianțov din piața Hitrovka, în Moscova, avea două traktiruri, „Siberianul" și „Etapa". Azilul „Iaroșenko" nu avea decât unul, „Ocna". La „Etapa" se adunau în special cei fără adăpost, cerșetorii și vânzătorii de petice; la „Siberianul", hoții de buzunar și tăinuitorii; la „Ocna", cei fugiți de la muncile silnice, evadații din închisorile municipale, toți oamenii cu înclinații spre scandal și violență pe care vodca proastă îi aducea uneori până la nebunie.[1] Iată cum o descrie Troyat pe ultima dintre crâșmele menționate mai sus:

> Intrară într-o sală scundă și întunecoasă, duhnind a miros de cizme și de mahorcă. Un fum des ascundea lumina unei lămpi cu gaz pusă pe tejghea. Chipuri hidoase pluteau în penumbră, ca niște meduze în apă. Zgomotul vocilor era asurzitor. Izbucnise o ceartă. O femeie despletită, cu nasul sângerând și priviri de nebună (...) se repezi la ușă. Un bețiv venea după ea împleticindu-se, cu pumnul ridicat.[2]

Echivalentul petersburghez al pieții Hitrovka era piața Sennaia și locuințele din jurul ei; aici se aduna sărăcimea orașului. Pe perioada verii, însă, oamenii preferau să nu mai locuiască la azil pentru a economisi bruma de bani pe care o aveau; așa că își construiau colibe la *dacea*, adică în afara orașului, în pădurile din jur: Kamenka, Șuvalov, Rumianțevski. Pădurea le furniza și adăpost, și hrană, chiar și o sursă de venit: ciupercile și fructele puteau fi vândute în piețe. Cei legați „puternic" de viața orașului rămâneau totuși între granițele lui, făcându-și veacul prin parcuri (Petrovski, Ekaterinhofski, Aleksandrovski sau din cartierul Ostrova).[3] Fie vară sau iarnă, cei mai mulți dintre săraci trăiau, însă, din cerșit. Dis-de-dimineață treceau pe la brutării pentru a-și umple buzunarele și traistele cu pâinea veche din ziua precedentă, pe care o vindeau cantinelor; cu banii obținuți își cumpărau mâncare și băutură. Evident, nu lipsea cerșitul propriu-zis, de bani, de obicei în apropierea bisericilor, dar și direct de la trecătorii întâlniți pe stradă. Cum cerșitul era totuși interzis în oraș, oamenii încercau să evite poliția. Puteau avea norocul de a prinde un loc la masa oferită de bătrânele starovere care locuiau dincolo de bariera Moscovei; negustorii cu suflet mare le dăruiau încălță-

---

[1] *Ibidem*, p. 56.

[2] *Ibidem*, pp. 56-57.

[3] Muraviova, *op. cit.*, pp. 90-91.

minte uzată sau chiar bani. Evident, cele mai bune zile erau cele de sâmbătă sau marile sărbători religioase. Și unele aziluri de noapte aveau program special de Paște: cel de pe strada Nikolskaia, despre care am vorbit deja, le oferea oamenilor în ajun un bilet pe baza căruia puteau mânca bine a doua zi la cantina azilului.[1]

În foarte puține cazuri oamenii străzii erau angajați ca zilieri: descărcarea barjei, săpatul în grădini etc. Angajarea lor se făcea, însă, numai în locurile recunoscute ca piață de muncă: piața Hitrovka la Moscova, piața Nikolski la Petersburg.

Din această situație, cel mai adesea fără ieșire, unii oamenii scăpau prin sinucidere. Conform statisticilor, în 1874 în capitală se înregistraseră 874 de sinucideri; în 1908 cifra lor crescuse semnificativ până la 1300.[2] Statul, prin Comitetul de triere și sortare a săracilor, se ocupa în principal de persoanele reținute pe stradă de către poliție. Bătrânii erau trimiși la aziluri speciale, iar copiii în adăposturi sau, dacă erau mai mari, la muncă. Însă protecția socială asigurată de stat nu putea soluționa toate aceste cazuri, așa că, în marea lor majoritate, oamenii prinși cerșind erau trimiși afară din oraș. Asimilați cerșetorilor erau și țăranii prinși fără acte de identitate sau cu acte expirate; aceștia erau trimiși în localitățile de baștină. De asemenea, muncitorii care, în decurs de o săptămână, nu reușiseră să-și găsească un loc de muncă după concediere erau și ei expulzați din oraș. Toate persoanele „condamnate" la expulzare primeau de la stat îmbrăcăminte: o cămașă de stambă, pantaloni, sacou, pantofi sau ghete și, dacă era iarnă, un palton scurt în valoare de 4,20 ruble. De cele mai multe ori, aceste articole erau vândute, parțial sau în totalitate, iar cu banii obținuți „expulzații" își cumpărau băutură.[3] Prin urmare, această măsură a fost din start sortită eșecului; suma cheltuită de stat pentru achiziționarea acestor efecte era destul de mare, circa un milion de ruble anual, așa că numeroase voci vor susține schimbarea strategiei și folosirea banilor într-un mod mult mai util pentru săraci, care aveau nevoie, în primul rând, de un loc de muncă, și nu de pomana statului.

5. Viața la oraş

Popularitatea ceremoniilor urbane impuse de Petru cel Mare devine notabilă în timpul Elizavetei Petrovna. Se organizează numeroase caruseluri, iar mai toate ceremoniile importante se finalizează cu baluri la Curte. Pentru a asigura

---

[1] *Ibidem*, p. 92.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*, p. 96.

maximum de rigoare și eficiență în organizare, numărul sărbătorilor „fixe" se fixează la 59; evident, existau și situații care nu puteau fi anticipate, în care se mai putea sărbători oficial câte ceva: sfințirea unor monumente sau clădiri importante pentru viața orașului, recepții diplomatice sau întâlniri la nivel înalt. Întrucât viața socială din acea vreme nu oferea prea multe forme de divertisment în afara acestor petreceri colective (cu excepția, poate, a chefurilor „ca între bărbați" ale militarilor, care se soldau cu beții de pomină), este de înțeles popularitatea de care se vor bucura balurile, atât pentru tinere, cât și pentru tineri, dar și pentru părinții lor sau pentru ceilalți adulți căsătoriți. Existau însă și „distracții" costisitoare, cum era jocul de cărți, sau pur și simplu hoinăreala gălăgioasă a tinerilor pe străzile cufundate în somn ale capitalei.[1] Nicio ieșire în oraș nu se încheia (sau nu începea) fără o ieșire la o cârciumă, la un restaurant sau măcar la o cafenea.

5.1. Unde mâncăm în oraș?

5.1.1. Cârciumile

Prima cârciumă, *kabak*, a fost deschisă în 1547, în vremea lui Ivan cel Groaznic. Numărul cârciumilor a crescut destul de încet, o adevărată explozie înregistrându-se abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: în 1626 la Moscova existau numai 25 de cârciumi, în 1775, la o populație de 200.000 de locuitori, existau 151, în 1805 – 116, iar în 1866 – 1248. Purtau diferite nume, de la *traktir* (din latinescul *tracto*, a servi, prin intermediul polonezului *trakt*, drum) și *kabak* până la *harcevnia* și *pogreb*; denumirile variază și în funcție de perioada istorică, dar și în funcție de nivelul și serviciile oferite. Pe treapta cea mai de jos se afla *kabak*: în el era destul de mare mizerie și gălăgie, oamenii se încăierau frecvent, iar înjurăturile sonore erau la ordinea zilei. Oamenii intrau în această cârciumă nu pentru a mânca, ci pentru a bea. La sfârșitul secolului al XIX-lea se mai găseau *kabaki* numai la periferiile orașelor.

La Petersburg, prima cârciumă apare în 1720 pe cheiul Troițkaia, în apropierea fortăreței Petru și Pavel. Se vindeau aici, ca peste tot, vinuri, vodcă franțuzească, bere. Din traktir nu puteau lipsi mesele de biliard. Prin 1740 se va interzice vânzarea vodcii și a berii în cârciumi; va fi suspendat și jocul de biliard. Singurele produse permise vor fi vinul și mâncarea. Însă băuturile străine se puteau vinde în crame specializate. În 1750 existau circa 65 de astfel de localuri,

[1] I.M. Lotman, *Besedy o russkoj kul'ture. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII – načala XIX v.)*, Sankt-Petersburg, 1994, cap. *Bal*.

dar accesul în ele era restricționat: în timpul Ecaterinei a II-a, femeile, soldații și servitorii nu aveau voie să frecventeze cârciumile.

Cârciumarii plăteau taxe pentru oraș, accize pentru vânzarea băuturilor alcoolice tari, precum și un impozit pentru muzică și distracții zgomotoase. Prin legile din prima jumătate a secolului al XIX-lea li se permite cârciumilor să dețină mese pentru servirea clienților. Se puteau comercializa ceai, cafea, tutun, vin, vodcă și alte băuturi tari rusești sau străine. De asemenea, fiecare traktir putea avea și mese de biliard și pentru jocul de cărți, dar nu mai mult de trei; de altfel, numai anumite localuri aveau licență pentru practicarea jocurilor de noroc.

Chiar și în secolul al XIX-lea se va păstra obiceiul ca traktirurile să funcționeze și ca hanuri, având camere de închiriat pentru doritori. Un exemplu în acest sens îl oferă N.V. Gogol în *Revizorul*: Hlestakov se oprește la un asemenea traktir. Și eroii lui Turgheniev din *Părinți și copii*, Arkadi Kirsanov și Bazarov, se cazează într-un asemenea local.

Conform datelor oferite de poliție (care, pe atunci, se ocupa și de statistică), în 1814 la Petersburg existau două cafenele, 50 cârciumi, 170 de cârciumi-cantine, 109 de taverne unde se consumau numai băuturi alcoolice, precum și 259 de crame. După cum se vede, nu apăruseră încă restaurantele, existența acestora fiind consemnată abia în 1821. Cum afacerile în domeniul alimentației publice se dezvoltau din ce în ce mai mult, în timpul lui Nicolae I va apărea un decret (în 1835) prin care se limitează numărul localurilor din capitală, după cum urmează: 35 de restaurante, 46 de cafenele, 40 de cârciumi și 50 de cârciumi-cantine; cramele – 250, iar prăvăliile ce puteau dispune și ele de cramă – 20. Cele mai multe dintre aceste localuri erau amplasate în zona centrală a orașului, unde se găseau, de altfel, și marile piețe. La jumătatea secolului al XIX-lea, la Moscova existau peste o sută de astfel de localuri în care se putea mânca și bea.

> Când se uită în jur, văzu că se află lângă o cârciumă în care se intra chiar de pe trotuar, coborând pe o scară la subsol. Pe ușă în acel moment ieșeau doi bețivani care se sprijineau regiproc și se suduiau, urcând spre stradă. Fără să stea prea mult pe gânduri, Raskolnikov coborî imediat. Până atunci nu intrase niciodată într-o cârciumă, dar acum capul îi era cuprins de amețeală și mai era și chinuit de o sete istovitoare. Ar fi vrut să bea niște bere rece... (...) Se așeză într-un colț întunecat și murdar, la o masă lipicioasă, ceru o bere și bău cu sete primul pahar. (...)
>
> Proprietarul localului se afla într-o altă încăpere, dar venea frecvent în sala principală, coborând de acolo pe o scară, mai întâi apărând privirii cizmele sale elegante, bine unse, cu margini mari, răsfrânte, de culoare roșie. Era îmbrăcat în podiovcă, având o vestă neagră, de atlas, groaznic de slinoasă, fără cravată, iar fața îi părea unsă cu ulei, ca un lacăt de fier. În

> spatele tejghelei se afla un băiețaș de vreo paisprezece ani, mai existând un altul, și mai mic, care servea la masă dacă se comanda ceva. Se mai aflau pe tejghea niște castraveți mititei, pesmet din pâine neagră și pește tăiat bucăți; totul mirosea îngrozitor de urât. Era zăpușeală, așa că era chiar insuportabil de stat acolo, totul era pătruns de un miros de vin, încât și numai din cauza acestui miros puteai să te îmbeți în cinci minute.[1]

Cârciumile mai ieftine erau frecventate de vizitii, clienți fideli pentru că veneau adesea să se încălzească cu o ceașcă de ceai. Printre cele mai populare localuri pentru vizitii erau „London", în Ohotnîi Riad, și „Kolomna", pe Neglinnaia. De regulă, pentru vizitii se amenaja o sală distinctă și, în curtea din spate, spații pentru trăsurile lor.

Cea mai proastă faimă o aveau, la Moscova, localurile din piețele rău-famate, din cartierele populate de hoți și vagabonzi, adică piețele Hitrovka, Suhariovka și Trubnaia. Numele acestor cârciumi sunt suficient de elocvente: „Katorga" (Ocna), „Peresîlnîi" (Deportatul), „Sibir'", „Krîm", „Ad" (Iadul), „Treispodnia" (formă coruptă de la *preispodnia*, infern).

O categorie aparte o constituiau cârciumile-cantine, *harcevni*, în care se găseau exclusiv produse alimentare pentru oamenii cu bani puțini. Singurele băuturi admise aici erau kvasul și zeama de varză acră. Erau extrem de aglomerate, cu deosebire în zilele de târg:

> A doua zi era duminică; pe străzi mai că nu vedeai trecători, dar în cârciumi se îmbulzea gloata. Dinăuntru răzbăteau voci răgușite, cântecele beților, sunete zornăitoare de armonică; din ușile care se deschideau brusc izbucnea un val de căldură înăbușitoare, un miros înțepător de alcool, reflexul roșu al lămpilor. Înaintea fiecărei cârciume poposiseră căruțe la care erau înhămate niște mârțoage burtoase, cu păr mare, cu niște capete ciufulite ce se plecau smerite în jos; părea că dorm; câte un țăran buimac, cu brâul desfăcut, cu o căciulă umflată, lăsată pe ceafă ca o pungă, ieșea din cârciumă și, rezemându-se de hulube, rămânea nemișcat, pipăindu-le, gesticulând și bâjbâind cu mâinile; ori vreun muncitor de la fabrică, slăbănog, cu șapca pe-o ureche, cu cămașa de nankin lăsată peste pantaloni, desculț – cizmele îi rămăseseră în cârciumă – făcea vreo câțiva pași, împleticindu-se, se oprea, se scărpina pe spate și, exclamând deodată ceva, pornea îndărăt...[2]

---

[1] Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, pp. 15-17.

[2] I.S. Turgheniev, *Deșteleniere*, traducere de Lucia Mantu și Marina Arnoldov, în vol. *Opere*, IV, Editura „Cartea rusă", București, 1955, p. 231.

În fiecare traktir strălucea o icoană cu o candelă, atârnată la capătul a trei lănțișoare de argint. După ce treceau pragul, clienții făceau o plecăciune în fața ei, urmată de semnul crucii, executat cu gravitate. Interiorul unor asemenea cârciumi nu era renumit prin decorațiunile sale, în niciun caz prin curățenie; faima și, în consecință, numărul de clienți le erau asigurate de mâncarea pe care o serveau. În anumite momente, în special în preajma marilor sărbători, astfel de localuri erau de-a dreptul supraaglomerate. Valuri mai mari de clienți se observau, de regulă, dimineața – pentru micul dejun – și seara, spre miezul nopții, când apăreau clienții care se întorceau de la teatru.

În mediul negustoresc din Moscova erau preferate cârciumile numite *traktir*. Pentru mulți moscoviți acestea aveau reputația de loc cald, familiar. Un personaj al lui A.N. Ostrovski din piesa *Pădurea*, Arkașka, chiar spune: „Pentru noi, traktirul este cel mai prețuit lucru!" Pentru negustori, traktirul reprezenta spațiul în care se încheiau afacerile, ținând chiar loc de bursă și de sursă de informații. Oamenii simpli aveau posibilitatea de a mânca aici ca la o cantină accesibilă. De altfel, literatura oferă numeroase exemple de întâlniri serioase sau discuții de suflet care se desfășoară tocmai în asemenea crâșme: conversația fraților Ivan și Alioșa Karamazov, la Dostoievski; întâlnirea la restaurant dintre Levin și Stiva Oblonski, în *Anna Karenina* de Lev Tolstoi. O altă notă distinctivă a traktirurilor era aceea că se putea comanda exclusiv mâncare rusească, populară atât în rândurile oamenilor simpli, cât și printre negustori sau nobili. Purcei fripți, chiftele din carne de vită, ciorbă de varză acră cu kașa, *rassolnik* (ciorbă din castraveți murați, adesea cu carne sau pește), ciorbă de pește (*uha, selianka*), plăcinte, blinele. Asemenea bucate neaoșe se găseau mai rar la Petersburg, drept pentru care se făceau comenzi speciale la Moscova, când gurmanzii își aduceau aminte de ele.

Cârciumile cele mai mari aveau, de regulă, o sală mare, comună, în care se aflau mai ales bărbați, indiferent de starea socială; femeile puteau să apară numai în separeuri, ferite de ochii gurilor-cască. Nu se obișnuia ca clienții să se ducă să comande sau să consume la tejghea: până și păhărelul de vodcă și gustarea aferentă (carne fiartă, un castravete marinat) se aduceau la masă.

5.1.1.1. Traktirurile de lux

Restaurantele în stil european își aveau și ele icoana lor, dar aceasta nu mai constituia obiectul aceluiași tip de venerație din partea clienților de aici.[1] Traktirurile de lux își permit să se specializeze. La Lopașev se serveau mâncăruri siberiene. Traktirul lui I.I. Testov era vestit pentru purceii de lapte cu hrean.

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 53-54.

Marii negustori preferă restaurantele „Ermitaj" ale lui Olivier, cu bucătărie în principal franțuzească, extrem de rafinată, din care nu lipseau delicatesele, sau „Slavianskii bazar", „Iar" sau „Strelnia". Amatorii de lupte de cocoși se duc în secret la „Golubiatnîia".[1] „Ermitajul", pe Bojedomka, era renumit în epocă mai ales prin grădina sa, foarte mare, amplasată pe malul unui iaz. Restaurantul dispunea de numeroase pavilioane și chioșcuri; exista, de asemenea, o estradă pe care se producea o orchestră, și ea celebră, precum și un cor de țigani. Pe o altă scenă se prezentau tot felul de scamatorii. Făcea mare vâlvă celebra Iulia Pastrana, femeia-maimuță[2], cu o față neagră acoperită cu păr des și cu o barbă impresionantă, cu buze groase; Iulia obișnuia să danseze în fața consumatorilor. După cum își amintește P.I. Bogatîriov, în ziua inaugurării Ermitajului au venit atât de mulți moscoviți cum numai la ceremoniile de încoronare mai puteau fi văzuți! Iar spectacolul, care a durat toată noaptea, a adus în fața lor acrobații nemaivăzute, focuri bengale, precum și baloane cu figuri care mai de care mai surprinzătoare, lăsate în voie pe cerul Moscovei.

Cele mai populare *traktirî* moscovite se aflau în regiunea Kitai-gorod. Renumite erau cârciuma lui I. Gurin (pe locul actualului hotel „Moscova") și aceea a lui E.K. Egorov, un credincios de rit vechi, din Ohotnîi Riad. Egorov le impunea clienților săi convingerile sale religioase: în localul lui nu se fuma, dar pentru a nu-i pierde pe clienții fumători, se amenajase la etaj o cămăruță, mereu plină de fum; de asemenea, în perioada Postului, nu se puteau consuma carne și alcool.[3] Egorov mai era renumit și pentru o cameră specială, decorată în stil chinezesc, în care se servea ceai; tradiția spune că de la el s-a răspândit mai apoi moda de a bea ceai în cârciumă. Renumite mai erau și clătitele de la Egorov, făcute de meșterul Voronin; popularitatea lor era așa de mare, încât fiecare provincial care venea la Moscova nu rata ocazia de a trece pe la Egorov pentru a gusta faimoasele clătite.[4] Localul va rămâne celebru în epocă și prin decorația interioară neobișnuită: pereții erau împânziți de icoane vechi, sub care ardeau mereu candele.

O cârciumă de lux la fel de cunoscută a fost cea a lui I.I. Testov, întemeiată în 1868 într-un fost restaurant de-al lui Egorov, în Piața Teatrului, colț cu str. Voskresenskaia. Faima lui Testov va proveni de la preparatele exclusiviste din bucătăria rusească, care atrăgeau frecvent nobili de tot soiul. Una dintre tradițiile moscovite ale acelor vremuri era ca, în august, când se adunau la Moscova

---

[1] *Ibidem*, p. 54.

[2] Bogatîriov, *op. cit.*, p. 182.

[3] Volodin, *op. cit.*, p. 133. O descriere a acestui traktir poate fi găsită și în povestirea lui I.A. Bunin, *Cistîi ponedel'nik*.

[4] Bogatîriov, *op. cit.*, p. 113.

nobilii din toată Rusia pentru a-și înscrie copiii pe la școli, să se ia masa în familie la Testov sau în restaurantul „Saratov", al lui Dubrovin. O altă tradiție va fi statornicită de aceia care frecventau spectacolele de teatru; după reprezentații, veneau și ei să ia cina la Testov. Faima acestuia va ajunge până la Petersburg: marii prinți și alți aristocrați de la Curte vor veni special de la Petersburg pentru a comanda purcelul preparat după o rețetă specială sau supa de raci cu plăcinte, precum și celebra kașă à la Guriev. Așa se face că, din 1876, Testov va deveni furnizor al Curții imperiale, lucru menționat cu mare mândrie chiar pe firma localului. Celebrul biograf al antichităților moscovite, Vladimir Ghiliarovski, descrie o masă la Testov în *Moskva i moskvici*:

> Imediat pe masă s-au aliniat vodcă Smirnov, rece, la gheață, vodcă amară englezească, riabinovka făcută de Șustov, și vin de porto Leve nr. 50, alături de o sticlă de Picon. Alți doi ospătari au adus două jamboane uscate, tăiate în feliuțe subțiri, rozalii, cât hârtia. Și încă o tavă pe care se afla un dovleac plin cu castraveți, creierul fript aburea pe feliile de pâine neagră; mai erau alături două boluri cu icre mari cenușii și icre mari, negre, de la Aciuevo, tescuite. Veni pe nesimțite Kuzma cu un platou cu somon ornat cu feliuțe de lămâie.
>
> Am început să bem la scrumbie....
>
> După aceea, la icrele negre, după care la cele mari, cu bucățele de plăcintă poale-n brâu, mai întâi câte un păhărel de Smirnovka cu gheață, după care tot Smirnovka, dar colorată puțin cu Picon, am băut vodcă englezească la creierul fript și Zubrovka la salata Olivier...
>
> După fiecare păhărel farfuriile pentru gustări erau înlocuite cu altele noi...
>
> Kuzma tăia în feliuțe jambonul aburind, ajutoarele luau cu linguri de argint icrele mari și le puneau pe farfuriuțe. Somonul rozaliu era înlocuit de batog auriu... Am băut și câte un păhărel de bere englezească, pentru „a se așeza mai bine". Treptat, gustările au dispărut și în locul lor au început să strălucească farfuriile din porțelan scump și argintul lingurilor și furculițelor, iar la masa vecină aburea ciorba de carne și bucățelele rozalii de plăcintă.
>
> — Ciorba dumneavoastră!...
>
> Și Kuzma și-a aruncat șervetul pe umărul stâng, a luat o furculiță și un cuțit, a tras spre el plăcinta, și-a aruncat asupra ei mâinile albe pline, ca aripile unui porumbel și, în câteva mișcări rapide, fără niciun zgomot, transformă plăcinta în zeci de bucățele mici din care se rostogoleau, spre marginile aurii ale ei, bucățele negre de ficat din umplutură...[1]

[1] V.A. Ghiliarovski, *Moskva i moskviči*, în vol. *Sobranie sočinenij v četyreh tomah*, vol. 4, Moscova, 1989.

Traktirul lui Testov este menționat și în literatură, mai ales la Cehov, în povestirile *V Moskve* și *Salonul nr.6*. Un alt traktir celebru era acela al lui A.D. Lopașev, de pe strada Varvarka, amenajat ca o izbă rusească, din care nu lipseau mobilierul și vesela tradițională.

5.1.2. Restaurantele

Restaurantele încep să apară în capitală la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cel mai adesea, proprietarii erau francezi, chiar și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după care vor fi alungați de evenimentele revoluționare. Tot francezii asigurau și cea mai mare parte a personalului restaurantelor și cafenelelor, erau bucătari, cofetari etc. Apăruseră la Petersburg restaurante foarte prestigioase, de o calitate cu nimic mai prejos față de aceea din patria proprietarilor. O masă obișnuită, care se putea ridica la 3-4 ruble, includea friptură, paste făinoase, biftec și, ca băutură, lichioruri și vinuri, coniac.

Inițial, clienții restaurantelor erau străinii, dar și tinerii aristocrați, doritori să încerce ceva nou. Din cauza lipsei cronice de clienți, în prima jumătate a secolului al XIX-lea restaurantele funcționau numai dimineața și ziua, pe timpul serii trăgându-se obloanele. Reglementările din prima jumătate a secolului al XIX-lea impuneau ca restaurantele să posede mese și scaune pentru servirea micului dejun și a prânzului; la masă se puteau servi produse de vinificație, vodcă dulce, lichior, bere, porto, mied, cafea, ceai; se vindea și tutun.

O nouă formulă de restaurant va apărea în 1841 la inițiativa maestrului cofetar elvețian Dominique Ritz Aport, care a propus Consiliului de Stat înființarea cafenelelor-restaurant. Acestea îmbinau trăsăturile comune cârciumilor, restaurantelor și cafenelelor existente până atunci în Rusia. În cafenele-restaurant se puteau comercializa băuturi răcoritoare de tot felul, ceai, cafea, ciocolată, dar și bomboane și fursecuri, supe, biftec și alte produse tip gustare. Pe lângă acestea, se puteau servi diferite lichioruri, vinuri, porto, bere, dar și tutun și trabuc. De asemenea, localurile aveau dreptul să dețină ziare rusești și străine aprobate de cenzură, biliard, popice, domino și șah. Jocurile de noroc erau categoric interzise. Aceste noi restaurante aveau de respectat prevederi destul de stricte: ceaiul, cafeaua și băuturile asemănătoare se vindeau în cești și pahare; lichiorurile și vinurile în păhărele și pahare, iar șampania și vinul de porto în sticle mai mari sau mai mici.

Primul restaurant de acest gen va fi „Dominik", aparținând chiar inițiatorului proiectului. Amplasat pe Nevski prospekt, se bucura de o mare popularitate în rândul orășenilor cu venituri mai mici, mai ales studenți și împătimiții de șah. Față de restaurantele clasice, un client cheltuia aici, în medie, 40 de copeici. Numărul de restaurante va continua să crească în Petersburg, ajungând la 60 la

sfârșitul secolului al XIX-lea, iar în 1911 la peste 100; din această statistică au fost excluse restaurantele aflate în gări, în cluburi sau hoteluri.

Primele încercări de a deschide restaurante cu specific rusesc nu au avut prea mult succes. Treptat, însă, meniurile tradiționale încep să câștige teren. În capitală va fi celebru restaurantul lui Palkin, supranumit rege al bucătăriei rusești. Alt restaurant cu acest specific a fost „Malîi Iaroslaveț". Secolul al XIX-lea cunoaște multe restaurante celebre: „Kiuba" și „Medved", preferate de actori și de admiratorii acestora, „Donon", îndrăgit de scriitori și pictori, dar frecventate și de aristocrați, ofițeri superiori sau funcționari ai ambasadelor. Scriitorii mai săraci frecventau restaurantul „Vena", cu un meniu nu prea variat, dar unde se putea mânca și pe datorie. Localurile preferate de studenți erau cele din insula Vasilievski, cum ar fi „Bernhard", „London", „Tihonov", „Heide".

În restaurante, muzica își va face simțită prezența treptat. Inițial, la modă erau un fel de tonomate-orgi mecanice, dar locul lor va fi luat de muzicienii angajați de către patroni pentru divertismentul clienților. Cântecele țigănești, romanțele și corurile erau deosebit de populare. Moscova devine faimoasă pentru muzica din restaurante, așa că frații moscoviți Ilia și Piotr Sokolov sau N.I. Șișkin și Massalski încep să fie invitați din ce în ce mai des la Petersburg. De o popularitate deosebită se bucurau și orchestrele maghiare și românești, alături de ansambluri ucrainene sau evreiești. În sfârșit, nu puține erau cazurile în care în marile restaurante organizau turnee cu interpreți de marcă de la Paris, Viena sau Milano.

Situația era asemănătoare și la Moscova. Primul restaurant va fi inaugurat în 1826 și se va numi „Iar", aparținând francezului Tranquille Yard. Așa cum se anunța prin reclamă, la restaurant (*restaurația*) se puteau servi „mese de prânz și cină, tot felul de vinuri și lichioruri, desert, cafea și ceai, la prețuri extrem de moderate". Inițial, localul era amplasat pe Kuznețki most, dar se va muta în 1851 în parcul Petrovski, pe șoseaua Petersburgului. Restaurantul dispunea de săli mari, elegante, dar și de separeuri intime, amplasate la balcon. În interiorul localului fusese amenajată o grădină uriașă, cu o capacitate de 250 de locuri, care aveau grote de piatră, pavilioane, fântâni și izvoare. Întrucât restaurantul era martorul unor chefuri monstruoase, proprietarii îl asiguraseră cum se cuvine. În orice caz, pentru chefliii cu dare de mână erau permise, contra cost, și anumite extravaganțe: dacă voiai să arunci cu sticla într-o oglindă venețiană, plăteai 100 de ruble, dacă aveai chef să mânjești cu muștar fața unui chelner, plăteai 120 de ruble.

Pentru a-și convinge clienții să petreacă cât mai mult timp la masă, deci și să consume și să plătească mai mult, restaurantele asigurau, pe lângă muzica interpretată de orchestre renumite, chiar și spectacole de varieteu. La „Iar", care avea un program de funcționare foarte lung – de la 3 după amiaza la 5

dimineața –, la orchestra existentă se adăugaseră țiganii, programe de dans și chiar numere de iluzionism. Prestigiul restaurantului „Iar" va fi sporit de clienții săi celebri: Pușkin, mai târziu Cehov, Kuprin, Gorki, Leonid Andreev, Balmont, Briusov, Șaliapin, pictorii Vasnețov, Levitan, Repin, Vrubel, Serov, dar și Rasputin și, mai rar, însuși împăratul Nicolae al II-lea, care avea aici o lojă rezervată.

„Strelnia", un alt restaurant celebru din Moscova, va fi concurentul cel mai acerb al restaurantului „Iar". Iată o descriere a interiorului acestui local, sub pana aceluiași Henri Troyat:

> Acoperișul și zidurile restaurantului erau din sticlă. Alături se aflau un *traktir* pentru vizitii și un grajd pentru cai. (...)
>
> Un portar cu galoane se avântă spre oaspeți, îi ajută să coboare, le scutură zăpada de pe haine cu o măturică. La intrare, alți valeți îi eliberară de blănuri, galoși și de cizme.
>
> Ieșind din noaptea polară, Jean Roussel se trezi într-o sală imensă, supraîncălzită, luminată, în care plutea mirosul pătrunzător de icre negre și de sosuri fine. Prosperă în toiul iernii, o floră tropicală crescuse printre meseni. Palmieri cu trunchiuri groase și solzoase și păroase urcau până în tavanul serei. Pe margini, grote artificiale țineau între fălcile lor de piatră măsuțe albe înconjurate de chipuri trandafirii. Apa susura în bazine, cădea apoi în cascade de-a lungul unor stânci. Pe o estradă cânta o orchestră ungurească. (...) Țigănci cu șaluri pestrițe și șiraguri de bănuți sclipitori stăteau, ici și colo, printre clienți. (...)
>
> Separeul dădea, printr-o ușă mare de sticlă, în sala comună. Ca mobilier, o masă, câteva scaune, o canapea și un pian pe care era aruncat un șal cu franjuri.
>
> Bineînțeles, de la început s-a servit șampanie „cu ace". Icre negre, proaspete, ficat cu vin de Madera, cegă, potârnichi cu smântână... (...)
>
> — Un rus adevărat nu se uită la bani când e vorba să asculte cântece țigănești. Ele îi provoacă pe rând melancolie și veselie. Îl fac să nu mai fie el însuși. Și asta-i foarte important. Un bărbat care nu știe, din când în când, să-și iasă din sine este tot atât de plâns precum un deținut în celula sa.[1]

„Slavianski bazar", deschis în 1873, va deveni și el unul dintre cele mai populare restaurante din Moscova, singurul local unde erau admise și femeile. Probabil că popularitatea lui avea și un alt motiv: era primul restaurant din Moscova cu proprietar rus. Mai mult, aici se va forma un fel de centru de convergență între ceea ce era rusesc (bucătăria) și ceea ce era european (serviciul). Băuturile de aici erau foarte apreciate, nu numai pentru calitate, ci și pentru

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 45-46.

felul în care erau servite. Cel mai scump coniac vândut aici, de 50 de ruble sticla, era îmbuteliat în doze originale pictate cu cocori din aur. Negustorii ruși, care își expuneau mai apoi acasă, în bar, sticla cu cocori, se luau la întrecere în privința numărului de exemplare de care dispuneau. În sfârșit, istoria culturii leagă numele restaurantului de o întâlnire celebră, aceea din 1897 dintre regizorul K.S. Stanislavski și V.I. Nemirovici-Dancenko, când s-au pus bazele unui celebru teatru rusesc, MHAT.

Popularitatea restaurantelor se vădește și în tradiția de a petrece revelionul în localurile publice. Cu o lună înainte de eveniment deja nu se mai puteau rezerva locuri la niciun restaurant de marcă, mai ales că exista obiceiul ca petrecăreții să întâmpine noul an în același restaurant, care devenise practic un al doilea cămin.

5.1.2.1. Chelnerii

Un rol important în funcționarea restaurantelor și, de multe ori, în clădirea prestigiului lor îl aveau chelnerii (sg. *polovoi*), o figură atât de pitorească în restaurantele și cârciumile rusești. De cel mai mare prestigiu se bucurau ospătarii din marile restaurante, aleși, de regulă, din gubernia Iaroslavskaia. Henri Troyat evidențiază această particularitate în descrierea societății moscovite din 1903:

> Majoritatea chelnerilor cu pantaloni bufanți și cămăși albe (...) au fost aduși la oraș de foarte tineri de către părinții lor. Dacă sunt din Iaroslav, au mari șanse să fie angajați, căci, prin tradiție, această gubernie furnizează personalul din cele mai bune restaurante. Visul oricărui tată de familie este ca fiul său să fie angajat la *Ermitaj* sau la *Testov*. Dar, la început, va trebui să se mulțumească cu un restaurant de mâna a doua.[1]

Copiii din această regiune se pregăteau din vreme pentru această meserie, trebuind să parcurgă toate stadiile de pregătire, la bucătărie și în sală. Cu experiența pe care o aveau, mulți dintre ei reușeau să-și încropească propriile afaceri, devenind și ei proprietari de restaurante. Existau chiar dinastii care cuprindeau de la trei până la cinci generații de chelneri, care deveneau mai apoi patroni de local.

La începutul secolului al XX-lea, în Petersburg existau în jur de 7000 de ospătari. Din tinerii veniți de la țară, numai 10% ajungeau ospătari; tot 10% dintre ei reușeau să părăsească această meserie, îmbogățindu-se, restul deveneau vagabonzi și îngroșau rândurile săracilor din azile și închisori.

---

[1] *Ibidem*, p. 52.

Târgul de ucenici se ține într-un traktir, nu departe de bariera Tverskaia. Restaurantul încheie cu părinții un contract pe cinci ani, iar puștiul își urmează noul stăpân care-l va găzdui, hrăni și care-l va învăța meserie. Pentru început, îi va ajuta pe spălătorii de vase, apoi, dacă are înclinații, i se va permite accesul la bucătărie, i se va explica pregătirea felurilor de mâncare și, când va cunoaște toate tainele, va fi lăsat în sală, printre clienți. Dar numai după cinci ani de treburi mărunte va obține însemnele meseriei: un brâu de mătase și un portofel de piele neagră, lăcuită, pentru jetoane. Portofelul îl va ține mereu vârât la brîu. Cât despre jetoane, le va primi în fiecare dimineață la casă, în valoare de douăzeci și cinci de ruble. Acestea îi vor folosi să achite felurile comandate la „bufet". După aceea, le va schimba cu alte jetoane de argint pe care le va încasa de la clienți. Bacșișurile sunt depuse într-o caniotă și împărțite între chelneri la sfârșitul zilei. Aceștia nu primesc salariu, ba chiar trebuie să dea patronului până la douăzeci la sută din câștigurile lor. În restaurantele respectabile mai sunt obligați să-și alcătuiască un trusou care să cuprindă o jumătate de duzină de cămăși și de pantaloni albi din madipolon sau olandă. În unele restaurante în stil european, ținuta obligatorie a chelnerilor era fracul.

Tot alergând între oficiu și sala de mese, lucrează între paisprezece și șaisprezece ore pe zi. Servitul ceaiului le ia cel mai mult timp și le aduce cele mai puține bacșișuri. Cinci copeici pentru un pahar cu două bucăți de zahăr! Și clientul mai cere apă fierbinte ca să-l facă puțin mai „tare".

Sigur, în marile traktiruri îți scoți pârleala cu ce capeți pe la mese, dar în traktirurile pentru vizitii, de exemplu, te spetești pentru nimic. (...)

În localurile mari, personalul își câștigă foarte bine pâinea. Până și micii ucenici sunt relativ bine tratați. În orice caz, soarta lor este mai bună decât a copiilor care lucrează în băile de abur, la cizmari, la croitori, la tâmplari sau la zidari. Unii dintre acești puștani, folosiți din fragedă copilărie în atelierele meșteșugărești, sunt atât de înfometați și de stâlciți în bătaie, încât fug și se întorc în satul lor sau se alătură vreunei cete de derbedei care se aciuiază prin preajma târgului Hitrov.[1]

Meseria de chelner (*șestiorka*) într-un traktir nu se bucura de prea mare prestigiu: era foarte obositoare pentru că presupunea să stai în picioare multe ore pe zi (15-17 ore), cu tava în mână, tot punând și strângând masa, cu apostrofări la tot pasul.

În majoritatea restaurantelor, chelnerii erau angajați fără salarii, ei trăiau numai din bacșișuri. Dar din ce primeau trebuiau să-i plătească lunar patronului o garanție de 25 de ruble: 10 pentru mâncare, 5 pentru cameră, 9 pentru vasele pe care le-ar sparge. Mai depunea alte 30 de copeici, într-o cană, pentru nevo-

[1] *Ibidem*, pp. 52-54.

ile localului. Din banii proprii trebuia să-și achiziționeze fracul, plastronul alb, vesta și cravata. Era de înțeles că nu putea trăi numai din bacșiș, așa că învăța destul de repede să-și înșele clienții[1], iar uneori îi buzunărea, chiar, pe clienții afumați[2]. Au existat, însă, și cazuri în care chelnerii s-au îmbogățit din această afacere, primind, mai ales în cafenelele de noapte, câte 20-40 de ruble pe lună. Acești norocoși își puteau deschide mai târziu propria lor afacere, o prăvălie unde vindeau ziua, ducându-se noaptea la cafenea, la serviciu. În mod normal, un chelner câștiga 5-7 ruble pe lună pentru un program de lucru care începea la ora 7 dimineața și dura până la 1-2 noaptea. După ce își terminau treaba la restaurant, la 4 dimineața plecau acasă, de regulă la unul dintre ei, pentru a juca cărți sau a bea vodcă.[3]

Chelnerii care lucrau în restaurantele mari erau îmbrăcați în frac, cămașă albă și vestă, și câștigau mai bine. Cel mai adesea în aceste localuri erau angajați în special francezi, tătari sau germani. Dintr-o altă categorie de chelneri făcea parte *polovoi*, îmbrăcat în frac, dar care avea un șorț alb. Era foarte atent cu clienții și foarte vorbăreț. Servitorii din traktir, la rândul lor, se remarcau prin sacoul lor, destul de murdar și grosolan. Cel mai adesea uniforma lor era mai simplă – pantaloni albi și cămașă rusească, și aveau o tunsoare rotundă.

Prin anii 1870 va apărea și un artel al chelnerilor, în Petersburg, dotat cu statut, organe de conducere, taxă de admitere și capital comun, pentru a reprezenta cât mai bine interesele membrilor.

5.1.3. Cafenelele

Cafeaua apare în Rusia încă din secolul al XVI-lea, datorită comerțului intens cu țările din Orientul Apropiat și Îndepărtat. Era folosită și ca medicament, mai ales pentru virtuțile sale revigorante. Petru cel Mare va descoperi plăcerile cafelei când va lucra la șantierul naval din Amsterdam și va dori să le împărtășească cu orice preț și compatrioților săi. Îi va obliga pe boieri să bea la micul dejun cafea, nu ceai, iar pe invitații săi de la serate îi trata tot cu cafea. Abia la începutul secolului al XIX-lea începe cafeaua să fie la modă, mai ales în mediile aristocratice sau în saloanele literare de la Moscova și Petersburg. Popularitatea ei crește simțitor din momentul în care ofițerii ruși vor face cunoștință cu ea în cafenelele pariziene, în timpul războaielor napoleoniene. De asemenea, la răs-

---

[1] Se aduceau, de pildă, în salonul petrecăreților sticle goale care mai apoi erau puse la numărătoare; ori se încheiau înțelegeri cu „fetițele" care veneau să-i anime pe petrecăreți, pentru a primi și ei ceva în plus. Nu o dată chelnerii se înțelegeau cu băiatul de la bufet, care le dădea vin botezat sau băuturi mai ieftine în locul celor mai scumpe, comandate și plătite de clienți.

[2] Muraviova, *op. cit.*, p. 86.

[3] *Ibidem*.

pândirea consumului de cafea vor contribui și restaurantele, dar și cafenelele-cofetării de tip franțuzesc care începuseră să apară în Rusia la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Ca și suratele lor pariziene, și la Petersburg cafenelele erau foarte populare, mai ales cele amplasate pe arterele centrale. Ele constituiau un prilej de atracție nu numai pentru lumea bună de pe Nevski Prospekt, ci și pentru artiști și studenți. V.G. Belinski, în eseul său *Peterburg i Moskva*, descrie atmosfera din cafenelele petersburgheze:

> Străzile largi ale Petersburgului sunt mereu animate de oameni care ba se grăbesc, ba se îndreaptă în fugă undeva.
>
> Până la miezul nopții sunt mereu destul de aglomerate, până în zori apărând mai mereu, ici-colo, câte un întârziat. Cofetăriile sunt pline de oameni: germani, francezi și alți străini, aclimatizați sau în trecere, beau, mănâncă și citesc ziare; rușii mai mult beau și mănâncă, unii dintre ei mai aruncă o privire pe „Pcelka", „Invalid", din când în când citesc absorbiți de reviste groase: aceștia sunt pasionații de literatură, la noi sunt destul de puțini amatori de politică...
>
> Petersburgului îi plac strada, petrecerile, teatrul, cafeneaua, gara, într-un cuvânt, îi plac instituțiile publice. [1]

Una dintre cele mai faimoase cafenele moscovite, „Filippovskaia kofeinia", a fost deschisă de furnizorul Curții, D.I. Fillipov. În 1871 avea un meniu impresionant de produse de cofetărie și cafele. Existau zece feluri de produse de patiserie (covrigei, chifle, plăcinte cu stafide etc.), patru tipuri de cafea: varșoviană, turcească, a sultanului și cu lapte. Exista, însă, un singur sortiment de ceai.[2] Și Henri Troyat își va duce musafirul la această cafenea: „La Filippov a putut Jean Roussel să guste tot felul de pateuri cu carne, cu varză, cu ouă, cu ciuperci, cu brânză de vaci, cu dulceață, prăjituri complicate, tarte delicioase, *kulaci*, *saiaki*, pâine neagră, pâine intermediară și chiar pâine albă"[3].

Conform legislației din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în cafenele se puteau servi înghețată, limonadă, cafea, ciocolată și tutun, tot felul de bomboane, fructe, dulceață, fursecuri, dulciuri, jeleuri, siropuri și lichioruri.

5.1.4. Cofetăriile

Dacă în restaurante mergeau numai bărbații, la cofetărie puteau veni și femeile, copiii însoțiți de guvernantele lor, elevii și studenții. Cofetăriile erau și ele un fel de cafenele. Aici se puteau servi o cafea și o gustare și se răsfoia presa.

---

[1] În *Fiziologija Peterburga*, Moscova, 1991.

[2] N.I. Kovaliov, *Napitki našego stola*, Sankt-Petersburg, 1998, p. 129.

[3] Henri Troyat, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Humanitas, București, 1993, p. 32.

Una dintre celebrele cofetării rusești din Petersburg a fost „Wolf și Béranger", aflată pe Nevski Prospekt la nr.18; a fost înființată în secolul al XIX-lea și adăpostește și astăzi o cafenea literară. Era renumită pentru dulciurile sale modelate în forma unor siluete omenești, case, portrete ale unor personalități. Printre clienții ei fideli se numărau A.S. Pușkin, M.I. Lermontov, T.G. Șevcenko și N.G. Cernîșevski. Aici va avea loc, în 1846, întâlnirea lui Dostoievski cu M.V. Petrașevski, care îi va marca profund destinul.

O altă cofetărie celebră era cea a lui K. Lareda, renumită pentru înghețata lui cu biscuit, care îi atrăgea aici pe A.S. Griboedov, V.A. Jukovski, A.I. Turgheniev și S.S. Uvarov. Încă de la înființare va vinde produse de cofetărie, cafea, ciocolată, limonadă și prăjituri. Băuturile răcoritoare erau produse chiar în cofetărie. Tot aici puteau fi răsfoite numere proaspete ale ziarelor din capitală și din străinătate, înlesnire care va atrage un mare număr de studenți, care nu-și permiteau luxul de a se abona la ziare. Cofetăria era frecventată și de militarii și funcționarii care lucrau în ministerele din preajmă. Mai târziu, în locul cofetăriei se va deschide restaurantul lui Lener, și el celebru, la care a cinat Ceaikovski pentru ultima oară, după cum spune tradiția.

O altă cofetărie faimoasă la Petersburg era „Miller", descrisă și de F.M. Dostoievski în *Umiliți și obidiți*:

> Clienții acestei cofetării erau în mare parte germani. Ei se adunau aici de pe tot Voznesenski prospekt, toți numai proprietari a tot felul de întreprinderi: lăcătuși, brutari, vopsitori, meșteri pălărieri, șelari, toți oameni patriarhali în sensul german al cuvântului. La Miller de fapt se observa acest caracter patriarhal. Foarte des, proprietarul se ducea la musafirii cunoscuți și stătea cu ei la masă, prilej cu care se consuma o anumită cantitate de punș. Câinii și copiii mici ai proprietarului apăreau și ei uneori printre clienți și clienții îi mângâiau pe copii și pe câini. Toți se cunoșteau și toți se respectau reciproc. Și când clienții se cufundau în lectura ziarelor germane, în camera cealaltă, în apartamentul proprietarului, scârțâia *Augustin*[1], cântat la un pian hodorogit de fata cea mare a proprietarului, o nemțoaică cu părul blond și numai bucle, care semăna cu un șoricel alb. Valsul era primit cu bucurie.[2]

[1] *Mein lieber Augustin* (Iubitul meu Augustin), cântec pe muzică de vals, extrem de popular în Germania secolului al XIX-lea.

[2] F.M. Dostoievski, *Umiliți și obidiți*, traducere de Antoaneta Olteanu, Ed. Adevărul Holding, București, 2011, p. 12.

5.2. Distracțiile

5.2.1. Distracțiile în aer liber

5.2.1.1. Ieșirea la iarbă verde

Viața la oraș se remarca în special prin petrecerile sale neobișnuite. În afară de ceremoniile oficiale și de vizite, rușii aveau obiceiul de a se distra și în aer liber. Fie că era vară sau iarnă, întotdeauna se găseau câteva tipuri de distracție care să reunească un număr destul de mare de amatori. La venirea sezonului cald, atât de scurt în capitala Nordului, oamenii abia așteptau să iasă în mijlocul naturii. Celebrarea primăverii la 1 mai nu este propriu-zis o tradiție populară rusească, ci mai degrabă una importată din lumea germană, de la care Rusia modernă va împrumuta multe alte obiceiuri.

Tonul era dat la Ekaterinhof, la palat, în cadrul unui picnic de mari proporții la care trebuia să participe toată societatea aleasă. Se întindeau corturi, se punea masa, iar participanții se distrau din plin pe acordurile muzicii țigănești, devenită foarte populară în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În această perioadă începe să se contureze o deosebire din ce în ce mai profundă între mediul nobiliar și acela al altor clase și categorii sociale și din perspectiva felului în care își petreceau timpul liber. Anumite carusele și baluri mascate erau rezervate numai nobililor; numai anumite manifestări – precum festivitățile prilejuite de ceremonia de încoronare din 1763 – vor fi deschise pentru toți cetățenii.[1] Indiferent că vorbim despre domnia lui Petru cel Mare, un mare amator de distracții, sau despre aceea a Ecaterinei a II-a, când se organizau mari mascarade prilejuite de sărbătorirea unor momente importante pentru statul rus, ori despre vremurile ultimului dintre Romanovi, Nicolae al II-lea, a cărui încoronare va rămâne în istorie, aceste manifestări publice vor aduna de fiecare dată mari mulțimi de curioși. Iar oamenii de rând le vor aștepta cu interes pentru că aveau ocazia să mănânce și să bea gratuit.

> De mai bine de zece ani (circa 1824), labirintul insulițelor prin care Sankt-Petersburgul se prelungea până la Golful Finic devenise locul de vilegiatură al aristocrației petersburgheze. Pe aceste insule acoperite cu pajiști, păduri și grădini, brăzdate de pâraie, presărate cu lacuri, iazuri și canale, s-au înălțat somptuoase case de vacanță și chiar un teatru. Nu trecea o zi fără să fie organizate vreo reprezentație, vreun bal, picnic sau plimbare cu barca. O dată cu venirea primelor zile frumoase, lungi caravane de căruțe transportau canapele, mese, până și piane de la Sankt-Petersburg. Rușii, care sunt experți în construcțiile din lemn și modelează lemnul de brad cu

[1] E.E. Keller, *Prazdničnaia kul'tura Peterburga. Očerki istorii*, Sankt-Petersburg, 2001, p. 105.

abilitate, făcuseră din casele de pe insula Kamennîi niște mici bijuterii în stil helvetico-moscovit, adevărate vile elvețiene în dantelă de lemn.

Foarte la modă era plimbarea pe insula Krestovski, unde, în acordurile muzicii interpretate de două sau trei fanfare militare, doamnele și domnii în ținută elegantă se plimbau de-a lungul unei alei foarte largi, acoperită cu nisip roșu și cu băncuțe vopsite în verde de o parte și de alta.[1]

5.2.1.2. Patinajul

La Petersburg, primul patinoar a fost deschis în 1865, în grădina Iusupov, sub forma unui club al patinatorilor. În timp, și alte parcuri (Tavriceski, Stroganovski) vor adăposti asemenea amenajări. La sfârșitul secolului al XIX-lea au apărut și primele patinoare acoperite, cum erau acelea din grădinile „Buff" și „Akvarium".

Plimbarea prin parcul Petrovski se încheia adesea cu o ședință de patinaj pe lacul Presnenski. Nu departe de grădina zoologică se auzea, în ceața amurgului, vuietul făcut de săniuțele ce alunecau pe un munte de gheață, scârțâitul lanțurilor care le aduceau înapoi, râsetele oamenilor, orchestra care cânta valsuri pentru patinatori. Această orchestră era instalată pe malul lacului, la adăpostul unei uriașe scoici din ghips, cu nervuri. Pista era înconjurată de globuri luminoase. Doamne elegante evoluau pe gheață vioaie, cu mâinile în manșoane. Altele, agățate de un scaun, scoteau mici țipete de teamă, în timp ce un militar se învârtea în jurul lor, cu mâinile în șold, dinți strălucitori și mustață țeapănă de chiciură. Un domn gras, cu favoriți rari, împingea un fotoliu montat pe tălpigi, în care se afla o femeie frumoasă și palidă.[2]

Iarna, exista obiceiul plimbării cu troica prin orașul înzăpezit, într-un fel de paradă hibernală, despre care vom vorbi în secțiunea următoare. În cadrul iarmaroacelor hibernale, organizate special în acest scop, se ridicau movile de zăpadă (*ledianîe* sau *katalnîe gorî*) de pe care oamenii se dădeau pe gheață. Interesant este că la aceste evenimente participau nu numai oamenii de rând – meșteșugari, copii sau locuitorii periferiilor –, ci și nobilii. Nu lipsea nimeni de pe aceste derdelușuri uriașe, pe care alunecau cu sania sau chiar cu păturile. În secolul al XIX-lea denumirea lor se schimbă treptat, începând să fie numite *amerikanskie gorki*; apăruseră deja derdelușurile moderne, cu săniuțe rulând pe șine puternic curbate, pe care se aflau vagonete cu mecanisme de funcționare acționate electric. La sfârșitul secolului al XVIII-lea apar și derdelușurile de vară, mai ales în perioada Paștelui; se foloseau covorașe sau un fel de mașinuțe pe roți.

---

[1] Vladimir Fedorovski, *Sankt-Petersburg – poveștile de dragoste ale unui oraș*, Humanitas, 2005, p. 120.

[2] Troyat, *op. cit.*, p. 31.

5.2.1.3. Promenada urbană

În mediul urban, mai ales în capitală, exista obiceiul unor promenade sezoniere: cea de iarnă avea loc în perioada Crăciunului și a Lăsatului de Sec, cea de primăvară – de Paște, iar cea de vară – de Sf. Treime. Se statorniciseră și câteva trasee bine cunoscute: pe Neva, în piețele Amiralității, Isaakievski și Piața Palatului, pe pajiștea Țarițîno, care devine, din anii '70 ai secolului al XIX-lea, principalul punct de interes al acestor manifestări populare, pe lângă participarea la reprezentațiile teatrelor. Oamenii se mai plimbau și pe insula Krestovski, pe Ohta, vizavi de Smolnîi și în parcul Ekaterinhof.

Un alt loc important de promenadă pentru petersburghezi va fi Grădina de vară. Încă din vremea lui Pușkin acest loc era preferat de copii și de bonele lor, dar și de doamnele și cavalerii din lumea bună. Cum cinul se păstra în orice împrejurare, reprezentanții claselor sociale mai modeste nu se amestecau cu acești privilegiați ai soartei. Abia în toiul verii, când nobilimea își petrecea vara la casa din afara orașului, negustorii puteau defila și ei prin parc. Pentru că devenise un loc popular de petrecere a timpului liber, Grădina de vară se va afla constant în centrul atenției oficialităților; de-a lungul timpului, aici se vor organiza diverse manifestări: petreceri caritabile cu tombole, concerte ale orchestrei, de regulă duminica etc. De Rusalii, acest parc îi atrăgea în special pe tineri pentru că se organiza un fel de târg de mirese, în timpul căruia pretendenții își puteau examina mai bine viitoarele partenere de viață.[1]

Fără îndoială, locul prin excelență de promenadă era, însă, artera principală a Petersburgului, Nevski prospekt. Promenada sau simpla parcurgere a acestei artere, considerată încă în secolul al XIX-lea o carte de vizită importantă a orașului, va fi uneori reglementată. După cum își amintește pictorul M. Dobujinski, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea poliția le interzicea oamenilor simpli, mai ales săracilor și cerșetorilor, să treacă pe această arteră sau pe cele învecinate, Bolșaia Morskaia, Malaia Morskaia, cheiul Englez, cheiul Palatului și Grădina de Vară.[2] Pentru a-i păstra înfățișarea rafinată, municipalitatea va hotărî ca aceia care se ocupau cu aprovizionarea magazinelor, coșarii sau cei care reparau acoperișurile să treacă pe Nevski prospekt și prin centrul orașului numai dacă aveau treabă în zonă și numai dimineața devreme, înainte de a se trezi lumea bună.

Odinioară, după cum remarcăm în scrierile clasicilor, pe Nevski, la primele ore ale dimineții, își făceau apariția servitoarele care trebuiau să cumpere variatele produse de panificație, frumos mirositoare, proaspăt scoase din cuptor;

---

[1] Muraviova, *op.cit*, p. 100.

[2] *Ibidem*, p. 98.

acum, locul lor era luat de micii comisionari care se grăbeau să onoreze comenzile familiilor, care abia se trezeau, pentru ca totul să fie gata la micul dejun.

Însăși structura bulevardului era una deosebită. Aici existau foarte puține apartamente de locuit; clădirile, cu unul sau mai multe etaje, adăposteau, cel puțin la primele niveluri, magazine, bănci, societăți de acțiuni și asigurare, restaurante, case de modă, fotografi, cabinete stomatologice și farmacii. În ghidurile de călătorie ale vremii chiar se specifica: „Pe Nevski nu locuiește nimeni"[1]. Mai târziu, spre ora 9, începeau să-și facă apariția micii funcționari și servitorii, ușile magazinelor de pe bulevard și de la Gostinîi dvor erau descuiate și vânzătorii se pregăteau să-și întâmpine clienții. Bancherii și clienții lor apăreau puțin după ora 9, odată cu primii cumpărători. Pentru oamenii de afaceri cele mai semnificative momente ale zilei erau cele din preajma amiezii, după încheierea bursei, când se încheiau cele mai importante tranzacții,.

Oamenii de serviciu aveau grijă să păstreze strada și trotuarele mereu curate; carosabilul era spălat cu furtunele de trei ori pe zi, mai ales în timpul verii. Circulația era supravegheată, zi și noapte, de sergenți de stradă, care stăteau în intersecțiile importante, oprind din când în când echipajele pentru a permite pietonilor să-și continue drumul.

Plimbăreții își făceau apariția pe bulevard abia pe la ora 2 după-amiaza. Tineri și bătrâni, femei și bărbați, toți veneau aici să se bucure de razele soarelui, să-și salute cunoștințele și să schimbe câteva cuvinte cu acestea și, nu în ultimul rând, să-și etaleze toaletele. Participau și copiii, însoțiți de guvernantele lor, și poposeau adesea în marile cofetării și patiserii pentru a gusta ceva bun. Specifică promenadei pe această stradă era, însă, parada veșmintelor nou-nouțe:

> Si les Vénitiennes ne vont qu'en gondole, les femmes de Saint-Péterbourg ne vont qu'en voiture; à peine descendent-elles pour faire quelques pas sur la Perspective. Elles ont des chapeaux et des modes de Paris. Le bleue semble être leur couleur favorite; il va bien à leur teint blanc et à leur cheveux blonds. De l'élégance de leur taille on n'en peut juger, dans la rue du moins, car d'amples pelisses de satin noir or quelquefois d'étoffe écossaise à larges carreaux les enveloppent du talon à la nuque. La coquetterie cède ici aux considérations de climat, et les plus jolis pieds s'enfoncent sans regret dans les larges chaussures: les Andalouses préféreraient mourir; mai, à Saint-Pétersbourg, cette phrase „recevoir un froid" répond à tout. Ces pelisses sont garnies de martre zibeline, de renard bleu de Sibérie et autres fourrures, dont nous ne pouvons, nous autres Occidentaux, soupçonner les prix extravagants: le luxe sur ce point est

[1] *Ibidem*.

> innouï, et si la rigueur du ciel ne permet aux femmes qu'un sac informe, soyez tranquille, se sac coûtera autant que les plus splendide toilettes.[1]

De la această promenadă în capitala militară nu puteau lipsi ofițerii:

> Vous distinguez d'abord les officiers de la garde, en capote grise, dont une patte sur l'épaule marque le grade; ils s'avancent la poitrine presque toujours étoilée de décorations et coiffés du casque ou de la casquette, ensuite viennent les *tchinovniks* (fonctionnaires) en longues redingotes plissées dans le dos et froncées par-derièrre à la ceinture; ils portent au lieu de chapeau, une casquette de couleur sombre, avec cocarde; les jeunes gens, qui ne sont ni militaires ni employés, ont des paletots garnis de fourrures d'un prix dont s'étonnent les étrangers et devant lequel reculeraient nos élégants. Ces paletots, de drap très fin, sont doublés de martre ou de la musc et ont des collets de castor coûtant de cent à trois cents roubles, selon que la peau est plus fournie, plus moelleuse, plus foncée de couleur et qu'elle a conservé de poils blancs dépassant le niveu de la fourrure. Un paletot de mille roubles n'a rien d'exorbitant, il y en a qui valent davantage; c'est là un luxe russe inconnu chez nous; à Saint-Pétersbourg, on pourrait faire au proverbe: „Dis-moi qui tu hantes, je te dirai qui tu es", cette variante septentrionale: „Dis-moi comment tu te fourres, je te dirai ce que tu vaux". On est considéré d'après sa pelisse.[2]

Chiar dacă plimbarea se făcea cu trăsura sau cu sania, scopul putea fi atins la fel de bine: erau expuse nu doar piesele vestimentare, ci și atelajele. În acest caz, orele de plimbare erau 4-5 și trăsurile nu defilau numai pe Nevski prospekt, și ci pe Bolșaia Morskaia. La vremea prânzului agitația se mai potolea, după care, la încheierea programului cotidian, își făceau apariția funcționarii și studenții, care își terminau activitățile zilnice.

Ca și la Moscova, în punctele cele mai aglomerate ale bulevardului se aflau comisionarii și vânzătorii de ziare, care se distingeau în mulțime prin vestimentație și agitație.

La lăsarea serii, bulevardul se pregătea pentru viața de noapte: se aprindeau luminile la restaurante și cafenele, precum și felinarele electrice, care rămâneau aprinse până la ora 1 noaptea. După încheierea spectacolelor de teatru și după ce plecau din restaurante și ultimii întârziați, bulevardul era invadat de vizitii, beți și prostituate.

---

[1] Théophile Gautier, *apud* Claude de Grève, *Le voyage en Russie. Anthologie des voyageurs français aux XVIIIe et XIXe siècles*, Robert Laffont, Paris, 1990, p. 99.

[2] *Ibidem*, pp. 274-275.

Celelalte artere importante din Petersburg nu erau chiar la fel de populare sau curate precum purtătorul de drapel al capitalei. În orice caz, aici nu mai erau valabile restricțiile de circulație. Bolșaia Sadovaia și Liteinîi erau străzi comerciale, unde se încheiau afaceri. Sadovaia era chiar o stradă foarte murdară; în afară de magazine și prăvălii, se găseau aici numeroase cârciumi și taverne. Pe Voznesenski prospekt și pe strada Gorohovaia se aflau numeroase ateliere meșteșugărești.[1]

În încheiere, să dăm cuvântul lui Gogol, care va face cunoscut acest bulevard prin celebra sa povestire omonimă, suprinzând în detaliu specificul și caracteristicile promenadei petersburgheze:

> Nimic nu-i mai frumos, cel puțin la Petersburg, decât Nevski Prospekt; pentru capitală, el înseamnă totul (...). Singura distracție a Petersburgului sărac în petreceri! Ce bine îi sunt măturate trotuarele și – Doamne! – câte picioare și-au lăsat urmele pe ele! Și cizma greoaie, murdară, a unui soldat lăsat la vatră, sub apăsarea căreia parcă plesnește și granitul, și pantofiorul miniatural, ca fumul, al unei doamne tinere, care își întoarce căpșorul spre vitrinele strălucitoare ale unui magazin, precum floarea-soarelui către astrul ceresc, și sabia zăngănitoare a unui sublocotenent plin de speranțe, care lasă pe el o zgârietură adâncă, totul își revarsă aici vigoarea forței sau vigoarea slăbiciunii.
>
> Ce fantasmagorie rapidă se săvârșește pe el în decursul unei zile! Câte transformări suferă într-o zi și într-o noapte!
>
> Să începem cu primele ore ale dimineții, când întregul Petersburg miroase a pâini fierbinți, de-abia scoase din cuptor, și se umple de femei bătrâne, îmbrăcate în rochii rupte și paltoane ponosite, care iau cu asalt bisericile și ațin calea călătorilor miloși. Atunci Nevski Prospekt este pustiu: trupeșii proprietari ai magazinelor și tejghetarii încă mai dorm în cămășile lor de olandă sau își spală obrazul simandicos și beau cafea; cerșetorii se adună la ușile cofetăriilor, unde câte un Ganimede somnoros, care ieri zburase ca musca servind ciocolată, iese cu mătura în mână, fără cravată, și le aruncă plăcinte uscate și resturi. Pe stradă umblă mulțimea truditoare, uneori o traversează mujici ruși, grăbindu-se la muncă, având în picioare niște cizme așa de murdare de var, încât nici apa canalului Ekaterininski, renumită prin curățenia sa, nu le-ar putea spăla. La ora aceasta, în mod obișnuit, doamnele ar trebui să se jeneze să iasă din casă, pentru că poporului rus îi place să vorbească cu niște expresii așa de tari, cum dumnealor, cu siguranță, n-au auzit nici la teatru. Din când în când vezi câte un funcționar somnoros cu servieta subsuoară, dacă drumul spre departamentul lui trece prin Nevski Prospekt. S-ar putea spune cu certitudine că, în acest

[1] Muraviova, *op. cit.*, p. 101.

timp, adică până la ora 12, Nevski Prospekt nu constituie pentru nimeni un scop, ci servește numai ca mijloc: treptat, se umple de oameni care au ocupațiile lor, grijile lor, supărările lor, dar care îl ignoră cu desăvârșire. (...) În acest timp, oricum te-ai îmbrăca, chiar dacă în loc de pălărie ai purta o șapcă pe cap, chiar dacă gulerul ți s-ar ridica mult deasupra cravatei, nimeni nu te ia în seamă.

La ora 12, pe Nevski Prospekt preceptorii de toate națiile fac incursiuni cu învățăceii lor ce poartă gulerașe de batist. (...) Cu alte cuvinte, în acest timp avem un Nevski Prospekt pedagogic.

Dar, cu cât ne apropiem de ora 2, cu atât se micșorează numărul preceptorilor, al pedagogilor și copiilor; în cele din urmă, ei cedează locul părinților care merg la braț cu prietenele lor nevricoase, îmbrăcate în straie pestrițe, multicolore. Încetul cu încetul, li se alătură toți cei care și-au încheiat treburile domestice destul de importante... Acestora li se adaugă și cei cărora o soartă de invidiat le-a hărăzit binecuvântatul titlu de funcționar cu însărcinări speciale. Urmează cei care au slujbe la ministerul de externe și se disting prin noblețea ocupațiilor și a manierelor... Tot ce întâlnești pe Nevski Prospekt e plin de bună-cuviință. În acest binecuvântat răstimp de la 2 la 3 după-amiaza, care ar putea fi numit capitală în mișcare a bulevardului Nevski Prospekt, se desfășoară principala expoziție a celor mai frumoase creații umane. Unul își etalează redingota elegantă, cu cea mai bună blană de castor, altul – minunatul său nas grecesc, al treilea poartă favoriți superbi, al patrulea, o doamnă, are o pereche de ochi frumoși și o pălărie nemaipomenită, al cincilea – un inel de filfizon, cu talisman, pe degetul mic, al șaselea, tot o doamnă, are piciorușul încălțat cu o ghetuță fermecătoare, al șaptelea își etalează cravata uluitoare, al optulea – mustățile ce te lasă cu gura căscată. Dar bate ora 3, iar expoziția ia sfârșit, mulțimea se rărește.

La ora 3 are loc o nouă schimbare. Pe Nevski Prospekt se face deodată primăvară: bulevardul se umple de funcționari îmbrăcați în uniforme verzi.

De la ora 4 Nevski Prospekt e pustiu și-i foarte puțin probabil să întâlnești măcar un funcționar. Mai poți vedea câte o croitoreasă care iese din magazin și trece bulevardul în fugă, cu o cutie în mână; câte o biată victimă a unui grefier filantrop, care i-a făcut vânt în lume numai într-o manta de dimie; câte un tip excentric în trecere prin oraș, pentru care toate ceasurile sunt la fel; câte o englezoaică lungă și deșirată cu o poșetă și o carte în mână, câte un breslaș, un rusnac cu surtuc de demicoton, cu talia pe spinare, cu barbă ascuțită, ducându-și zilele de azi pe mâine, la care totul se mișcă: spinarea și mâinile, și capul, și picioarele, când calcă cuviincios pe trotuar...

Dar de îndată ce amurgul cade peste case și străzi, iar gardianul de noapte, punându-și rogojina în cap, urcă pe stradă să aprindă felinarul,

> când în vitrinele joase ale magazinelor se arată stampele ce nu îndrăznesc să iasă la iveală în timpul zilei, atunci Nevski Prospekt prinde iarăși viață și începe să se miște. Atunci vine un timp misterios, când lămpile învăluie totul într-o lumină ademenitoare, plină de farmec. Întâlnești acum mulți tineri, mai ales burlaci, îmbrăcați în redingote și mantale groase. În acest timp se simte un țel sau, mai bine zis, ceva ce seamănă a țel, ceva instinctiv; pașii tuturor se iuțesc și devin, în general, foarte neregulați. Lungi umbre alunecă pe ziduri și pe caldarâm și mai că nu ating cu capetele podul Polițeiski. Îi întâlnești aici pe bătrâneii venerabili care, și la ora 2, s-au plimbat cu prestanță și extraordinară distincție pe Nevski Prospekt. Îi vezi fugind pe tinerii registratori de colegiu, încercând să arunce o privire sub pălăria unei doamne văzute de departe, ale cărei buze groase și obraji tencuiți cu fard plac teribil multora dintre plimbăreți, dar mai cu seamă vânzătorilor, breslașilor, negustorilor care se preumblă în surtucuri nemțești, în grupuri mari, mergând de obicei la braț.[1]

5.2.1.4. Promenada pe apă

Înainte ca a doua capitală să capete înfățișarea pe care o are astăzi, ea era brăzdată de nenumărate canale care treceau prin fața conacelor proaspăt construite pentru nobilii forțați să se mute aici. Una dintre celelalte obligații ale acestora va fi aceea de a deține câte o ambarcațiune „la scară", chiar dacă mersul pe apă nu le făcea neapărat plăcere. Primele prospekte pe care se vor desfășura, în secolul al XVIII-lea, promenadele vor fi cele acvatice pentru că țarului îi plăcea enorm să navigheze; ca urmare, toți supușii trebuiau să se conformeze acestei reverii, chiar și în peisajul urban. După ce i-a învățat personal pe nobilii săi cum să-și stăpânească bărcile și micile corăbii, Petru I va fixa, așa cum a fixat și zilele de primire, anumite zile în care să se organizeze deplasări colective pe apă, cu tot fastul cuvenit, pentru distracția personală a împăratului și a supușilor.

La ora stabilită, din toate colțurile orașului împodobit cu steaguri tricolore se îndreptau spre fortăreața Petru și Pavel bărcile și corăbiile nobililor; absenții erau nevoiți să plătească o amendă substanțială. După ce se auzea lovitura de tun, Petru cel Mare lua comanda acestei flotile și campania începea. Pentru ca petrecăreții să se simtă bine, în excursie erau invitați și muzicieni, iar pe vasele mai mari se instalau chiar și scrâncioburi. Când se ajungea la destinație – care putea fi mereu alta: Kronstadt, Peterhof, Strelna, chiar Revel –, se punea masa, oamenii începeau să danseze, să se plimbe pe uscat până la lăsarea serii, când se întorceau în grup acasă.[2] Evident, nici această deplasare nu va fi mereu pe placul

---

[1] *Moscova i Peterburg*, în *Peterburgskie zametki 1836 goda*, publicat în 1837 în revista „Sovremennik"; *Apud* Fedorovski, *op. cit.*, pp. 135-139.

[2] Keller, *op. cit.*, p. 102.

supușilor neobișnuiți cu tangajul, mai ales pe vreme de furtună. Însă porunca țarului era suverană. Treptat, elementul marin se va infiltra, din ce în ce mai evident, în viața sărbătorească a orașului, astfel că, în secolul al XIX-lea, printre festivitățile Petersburgului se poate observa, deloc suprinzător, o sărbătoare care celebrează topirea ghețurilor de pe Neva.[1]

5.2.2. Spectacole, spectacole...

5.2.2.1. La teatru

Primul teatru de curte apare în 1672, în timpul țarului Aleksei Mihailovici, dar își va înceta existența imediat după moartea acestuia, în 1676. Primele reprezentații teatrale din Moscova s-au desfășurat în timpul lui Petru cel Mare, la Komediinaia hramina din Piața Roșie și în slobozia germană, în casa generalului Franz Iakovlevici Lefort. Pentru a angaja actorii necesari, Petru l-a trimis în străinătate, la Gdańsk, pe actorul de comedie Ivan Splavski. Piesele de teatru, de obicei misterii franțuzești și germane, fuseseră traduse în rusă de elevii de la seminarul mănăstirii Zaikonospasski. Primul manager al teatrului din Piața Roșie a fost Jahan Kunst, care, în 1702, a înființat primul teatru public. Însă în 1704 olandezul s-a făcut nevăzut cu banii actorilor. În timpul celui de-al doilea manager al teatrului, Otto Furst, teatrul va fi revigorat prin introducerea pieselor în limba germană, jucate, până în 1705, în zilele de luni și joi; piesele în rusă aveau loc duminică și marți.[2]

Biletele de intrare, care pe atunci se numeau *iarlîki*, se tipăreau pe hârtie groasă. Casele de bilete de pe lângă teatre aveau două compartimente: unul în care se puneau banii pentru bilet, sub supravegherea unui paznic care avea grijă ca banii să fie colectați corespunzător, și unul pentru biletele propriu-zise. Nu existau prea mulți spectatori, mai ales când vremea era potrivnică, așa că țarul va acorda, printr-un ucaz din 1705, intrare liberă funcționarilor în anumite zile ale săptămânii, când se jucau comedii. Tot în acest scop va porunci ca porțile din Kremlin, Kitai-gorod și Belîi gorod să nu se închidă înainte de ora 9 seara și ca cei care întârziau pentru că merseseră la teatru să nu mai plătească niciun fel de taxă.[3] Ucazul nu va avea rezultatul scontat, așa că, în 1707, teatrul de comedie din Piața Roșie va fi închis și mutat la Peceatnîi dvor.

În aceeași perioadă încep să se dezvolte și teatrele particulare. În 1707, țarina Praskovia Fiodorovna și marea kniaghină Natalia Alekseevna, fiica țarului Ivan Alekseevici, fratele lui Petru cel Mare, încep să găzduiască numeroase spec-

---

[1] *Ibidem*, p. 104.

[2] M.I. Pîliaev, *Staraia Moskva*, Moscova, 2001, p. 114.

[3] *Ibidem*, p. 113.

tacole la moșiile lor de la Preobrajenskoe și Izmailovo, cu ajutorul costumelor și decorațiilor folosite de trupele lui Kunst și Furst.

În 1741, o dată cu venirea la tron a Elisavetei Petrovna, teatrul va prinde din nou viață în Rusia. La Moscova se ridică un teatru nou, special pentru încoronare, pe malurile râului Iauza; în ziua ceremoniei, aici se va juca un spectacol în italiană, urmat de un balet care a stârnit entuziasmul necondiționat al publicului. În timpul Ecaterinei I, o continuatoare acerbă a reformelor de europenizare inițiate de tatăl ei, va apărea primul teatru de curte din Rusia, un teatru francez pentru care va fi adusă, în 1742, o trupă chiar din Franța. În general, în perioada 1747-1748 spectacolele vor fi puse în scenă cu sprijinul elevilor corpului de cadeți, mai întâi în franceză, apoi în rusă. Printr-un decret din 1756 s-a fondat în mod oficial teatrul rus, la care se jucau, în limba franceză, tragedii și comedii. Peste un an, pe lângă Universitatea din Moscova, ia ființă Teatrul rus de tragedie și comedie, care, peste trei ani, primea statutul de teatru al curții, cu finanțare de la buget.

Mai târziu, teatrul de pe Znamenka va fi preluat de Grotti, cu care se va asocia, în 1776, procurorul gubernial moscovit P.V. Urusov, care în curând va rămâne singurul patron al acestei instituții teatrale. Luându-și-l ca asociat pe englezul M.E. Maddox, Urusov începe să organizeze pentru moscoviți concerte, mascarade și alte tipuri de spectacole. După un incendiu devastator, Urusov îi va ceda antreprenorului englez partea sa. Noul patron începe să construiască o clădire nouă, terminată în 1780. De această dată edificiul va fi din piatră și va fi construit pe strada Petrovskaia, de la care teatrul își va împrumuta celălalt nume sub care este cunoscut, Petrovski.

Instituția începe să aducă rapid un profit semnificativ proprietarului, mai ales prin abonamentele contractate de adevărații pasionați de teatru, care închiriază cele mai bune locuri, în apropierea orchestrei. Lojele nu se vindeau doar pentru un singur spectacol, ci pentru tot anul. Mai mult, antreprenorul le dădea libertate maximă „proprietarilor" de lojă, care și le puteau decora cum doreau. Este interesant felul în care Maddox și-a apropiat acești clienți de lux, fiecare dintre ei fiind posesorii unor teatre personale pe domeniile lor. Ei erau invitați la două repetiții generale ale pieselor noi, când erau prezenți și autorii și traducătorii, și li se solicita opinia referitoare la jocul actorilor.[1]

În 1804 va fi instituit un comitet pentru problemele teatrului, care va prelua teatrul lui Maddox, după ce i-a achitat toate cheltuielile. În iarna anului 1805 teatrul arde din nou, fapt ce va duce la suspendarea, pentru o vreme, a spectacolelor de la Moscova. În această perioadă se vor mai pune în scenă piese de

[1] *Ibidem*, pp. 123-124.

teatru în cadrul Institutului nobilimii; trupa de aici va fi preluată, la sfârșitul anilor '80, tot de către Maddox.

La 1 aprilie 1806 teatrul din Moscova primește statutul de teatru imperial, trecând în administrarea directorului teatrelor. În Moscova, primul director al acestei instituții a fost M.P. Volhonski. După incendiul din 1805, piesele se vor juca în casa Pașkov de pe strada Mohovaia. În 1807 se ia hotărârea de a se ridica un nou așezământ, din lemn, lângă poarta Arbat, la capătul bulevardului Precistenka. Acest teatru va fi construit după planurile arhitectului Rossi și va fi inaugurat, pe 13 aprilie 1808, cu piesa *Baian* a lui S.N. Glinka, din care nu lipseau corurile și baletul, devenit popular în Rusia. Ultimul spectacol de aici a avut loc pe 20 august 1812, o mascaradă, după care teatrul a căzut pradă flăcărilor, ca și alte construcții importante, înainte de intrarea francezilor în Moscova.

Teatrul din Moscova a fost refăcut în 1814. Prima piesă jucată aici va fi una în acord cu realitățile istorice: *Țăranul ofițer sau vestea alungării francezilor din Moscova*, care s-a bucurat de un mare succes, având treizeci de reprezentații consecutive.[1] Noul local al teatrului din Moscova a fost ridicat în 1821 de arhitecții O.I. Bove și A.A. Mihailov, instituția fiind inaugurată la 6 ianuarie 1825. În anii 1855-1856 teatrul va fi reconstruit de arhitectul A.K. Kavos, căpătând, pe fronton, celebra cvadrigă a lui Apollo, protectorul artelor, realizată de sculptorul P.K. Klodt.

Teatrul Mic (Malîi teatr), cel mai vechi teatru dramatic din Moscova, a fost deschis mai ales datorită guvernatorului general militar D.V. Golițîn. Din 1824 spectacolele vor părăsi sala din reședința negustorului V.V. Varghin și se vor muta pe scena teatrului refăcut de arhitectul O.I. Bove. Edificiul va mai suferi mai multe intervenții: în 1838-1840, sub conducerea arhitectului K.A. Ton, apoi în 1947, după planurile lui A.P. Velikanov. Din 1853 numele Teatrului Mic se va lega incontestabil de cel al dramaturgului A.N. Ostrovski, care va oferi teatrului toate cele 47 de piese ale sale. Piesele lui Ostrovski vor stârnit un interes extraordinar în rândurile publicului, care începea să aprecieze din ce în ce mai mult dramaturgia națională. Fiecare montare a pieselor lui Ostrovski atrăgea un număr extraordinar de mare de spectatori, în mare parte intelectuali, interesați de problematica pieselor sale. Curiozitatea era potențată de obiceiul dramaturgului de a nu-și publica creațiile înainte de premiera lor pe scena Teatrului Mic. De fapt, Teatrul Mic ajunge să constituie o adevărată instituție națională: la Teatrul Mare, mult mai celebru și mai popular, spectatorii se înghesuiau la reprezentații din dorința de a fi în pas cu moda sau cu cerințele impuse de viața socială; însă la Teatrul Mic oamenii veneau exclusiv pentru piesă, mai puțin pentru actori,

[1] *Ibidem*, p. 150.

balerini sau interpreți. Mulți dintre spectatori citiseră în prealabil cronicile și recenziile din revistele vremii, luând astfel parte la un fenomen cultural național, cu un incontestabil rol educativ.

Un alt moment de cotitură în istoria teatrului rus îl va constitui anul 1897, când, în urma unei discuții purtate la restaurantul „Slavianski bazar", K.S. Stanislavski și V.I. Nemirovici-Dancenko vor pune bazele Teatrului de artă din Moscova, MHT sau, din 1919, MHAT. Pentru noua instituție va fi închiriată o sală din grădina Ermitaj. Teatrul se deschide pe 18 octombrie 1898 cu piesa lui A.K. Tolstoi, *Țarul Fiodor Ivanovici*. Din 1902 Savva Timofeevici Mamontov devine principalul sponsor al teatrului; el va reface, pe cheltuiala proprie, clădirea teatrului Lianozovo (arhitect F.O. Schechtel) de pe str. Kamergherski. O noutate pentru acea vreme va fi reprezentată de scena care se putea roti nu numai cu parterul, ci și cu etajul ei.[1] În 1919, acest teatru, ca și cel Mic, primește statutul de „teatru academic". Perioada sa de aur va fi legată, înainte de Revoluție, de numele lui A.P. Cehov. Un alt dramaturg care și-a legat numele de MHAT a fost, din 1926, M.A. Bulgakov, care, la 5 octombrie, va avea aici premiera piesei *Zilele Turbinilor*.

În Petersburg, primul teatru apare în 1711, organizat de sora lui Petru I, țarina Natalia Alekseevna; această instituție va funcționa până la moartea ei, în 1716. Aici vor juca numai trupe străine, venite în turneu, până în 1750, an în care elevii corpului de cadeți de infanterie vor pune în scenă piesa *Horev* a lui A.P. Sumarokov. Teatrul în care au activat elevii va fi luat apoi „în posesie" de actorii din Iaroslav, conduși de F.G. Volkov. În anii '50 ai secolului al XVIII-lea, la inițiativa împărătesei Elizaveta Petrovna, se pun bazele Teatrului rus de tragedie și comedie, deschis, contra cost, și marelui public. Director al teatrului a fost numit dramaturgul Sumarokov, actori principali fiind frații Fiodor și Mihail Volkov. Primul spectacol a avut loc la 6 februarie 1757, cu tragedia lui Sumarokov, *Semira*, la premieră fiind prezentă chiar și împărăteasa. Însă acest teatru nu se va bucura de un prea mare interes din partea publicului, așa că va fi transformat în teatru de Curte. Acest statut va dura până în 1783.

În 1732-1737 a fost deschis, la Palatul de iarnă, un teatru de curte, pentru care s-a creat și o școală de balet. La scurt timp, în 1756, apare primul teatru dramatic rus imperial, condus de actorul F.G. Volkov și dramaturgul A.P. Sumarokov, cu o trupă italiană susținută de actori-studenți. Din cauza fluctuațiilor mari din echipa de actori, teatrul nu va putea rezista prea mult și își va încheia activitatea în 1761.

---

[1] Volodin, *op. cit.*, p. 201.

Primul teatru particular din capitală, Teatrul liber rus, a fost înființat în 1779 de către germanul K. Knipper; aici se vor juca piesele lui D.I. Fonvizin. Întrucât, spre deosebire de Moscova, teatrul nu aducea mai deloc profit proprietarului, va fi și el preluat de stat; va primi numele de Teatrul Mic, iar spectacolele vor fi susținute de trupa imperială.

Însă reprezentațiile teatrale se bucurau de un interes deosebit în Rusia, așa că în 1766 va fi înființată la Petersburg direcția teatrelor imperiale, care răspundea de viața teatrală și muzicală a țării. Statul se va implica treptat în acest domeniu. Deoarece teatrul dramatic se bucura de un succes mai mic în comparație cu opera și baletul, primele spectacole dramatice vor fi acelea franțuzești, extrem de populare. Un exemplu grăitor în acest sens îl constituia Teatrul Mihailovski, unde juca în permanență o trupă franceză, uneori și trupe de operă italiene. Numai clasicii erau reprezentați în limba rusă, în spectacole frecventate în special de aristocrație.

La Petersburg se construiește în 1783 Teatrul Mare, numit și Teatrul de piatră, Kamennîi teatr. Aici va da spectacole celebra dansatoare A.I. Istomina. Mai târziu, în 1836, trupa de operă a teatrului va fi separată de cea de balet. Clădirea teatrului, distrusă de incendiul din 1859, va fi reconstruită și rebotezată, primind numele de Teatrul Mariinski. Nobilii și demnitarii imperiului considerau că prezența lor la spectacolele de aici era atât un privilegiu, cât și o obligație. Teatrul Aleksandriiski, de dramă și comedie, a fost întemeiat în 1832 și era frecventat mai degrabă de mica nobilime, de intelectuali, funcționari, negustori, studenți. Unul dintre cei mai cunoscuți actori ai săi va fi V.A. Karatîghin. Teatrul Aleksandriiski s-a constituit, ca și celelalte teatre, din actorii și dansatorii Curții imperiale. Tot Curtea va fi aceea care va ajuta teatrele să-și construiască clădiri noi și moderne.

La începutul secolului al XX-lea existau în Rusia cinci scene publice, care depindeau direct de Administrația imperială din subordinea Ministerului Curții. Până în 1882 va exista un monopol al teatrelor imperiale în privința pieselor care se jucau. În 1883 țarul Alexandru al III-lea va desființa monopolul asupra teatrelor imperiale, deschizând calea întreprinderilor teatrale particulare. Ca urmare, vor apărea numeroase trupe în ambele capitale. Teatrele particulare își vor îndrepta atenția asupra pieselor mai ușoare, accesibile publicului, care prefera vodevilurile și operetele.

Concluzionând, în secolul al XIX-lea teatrul era extrem de popular în toate păturile societății ruse. Aristocrații nu lipseau de la nicio premieră de la Mariinka sau Aleksandrinka, unde își aveau lojile personale. De la parter nu lipseau marii funcționari și negustori, care făceau și ei parte din lumea bună. Studenții, ziariștii și alți orășeni mai modești puteau obține locuri la galerie.

În secolul al XIX-lea, teatrul se va număra printre cele mai populare locuri frecventate de orășenii care doreau să-și facă ieșirea în lume. Spectacolele începeau la ora 5 și se terminau cel mai târziu la ora 10. La scara teatrului trăgeau trăsuri bogate la care erau înhămate echipaje formate din șase cai. Din ele coborau *dandy* de capitală și doamne bogat înveșmântate, elegante și inaccesibile; în aerul umed se auzeau frânturi de complimente galante în franceză, urmate de râsete seducătoare. Jandarmii călare îi ajutau pe surugii să aranjeze echipajele numeroase care umpleau piața.[1] Cele mai bune locuri din teatru fuseseră achiziționate pe bază de abonament de către cei mai bogați dintre nobili.

În Moscova, care dispunea, după cum am văzut, de câteva teatre celebre, ieșirea la teatru devenea un eveniment de proporții fabuloase:

> Pe lângă Teatrul Mare din Moscova, Opera din Paris nu era decât un mic loc încântător. Fastul rusesc izbucnea din dimensiunile gigantice ale edificiului. Când a coborât din sanie pentru a se îndrepta către solemnele coloane de la intrare, acoperite de chiciură și luminate de globurile de un alb lăptos ale lampadarelor, Jean Roussel a avut impresia că țarul însuși îl va întâmpina la intrare. Săniile trăgeau pe rând în fața peristilului. Jandarmii își strigau ordinele cu o voce răgușită. Vizitiii înjurau trăgând de hățuri. Nori de aburi urcau din crupa cailor. La lumina tremurată a lanternelor de la sănii, valeții se agitau, ajutând să coboare vreun general cu favoriți albi sau vreo femeie tânără, pudrată cu zăpadă, care râdea scuturându-și haina. Vestibulul, puternic luminat, zumzăia ca un stup în soare. Capete pleșuve, diademe, umeri goi, fracuri întunecate, uniforme acoperite cu decorații, o întreagă lume strălucitoare, scânteietoare se mișca de jur-împrejur, pălăvrăgea și se scurgea încet către ușa mare de sticlă care dădea în sală. Tatiana Sergheevna și fiica ei, în rochii de seară, schimbau saluturi afectuoase cu prietenele lor. Era o seară de balet. Toți abonații se aflau acolo. Spectacolul începea la ora opt. Aleksandr Vasilievici, ca moscovit de vază, își avea loja lui, închiriată pe tot sezonul.[2]

> Un plasator în uniformă roșie și aurie, cu vulturii negri imperiali pe ea, o luă înaintea familiei Zubov și a invitatului lor pe un covor convex, împodobit cu ghirlande și medalioane, împinse o ușă și se dădu respectuos la o parte, când doamnele intrară într-un fel de cutie de bijuterii tapetată cu stofă purpurie. Tatiana Sergheevna și Elena și-au aranjat părul în fața oglinzii din mica încăpere ce preceda loja, înainte de a se așeza în primele locuri din lojă. Lornietele lor s-au îndreptat imediat către parter. Fiecare chip din sală și din loji le era cunoscut. Își agitau evantaiele și comentau

[1] Volkov, *op. cit.*, p. 48.

[2] Troyat, *op. cit.*, p. 37.

> cu voce joasă îmbrăcămintea și pieptănăturile celorlalte femei. În picioare, în spatele lor, Jean Roussel examina cuprins de o ușoară amețeală etajele pântecoase ale balcoanelor, nobilele lor arabescuri, marginile de catifea pe care erau așezate cutii cu bomboane, programe, un cot gol, niște degete care frământau o batistă. Jos, ca și sus, fețele se întorceau în toate părțile, zâmbetele se plimbau de la un șir la altul. Deasupra acestei genune plutea un imens candelabru de cristal. Așezată exact în fața scenei, loja imperială era goală, dar lambrechinurile, blazoanele, vulturul bicefal atestau omniprezența lui Nicolae al II-lea. Toată această bogăție îi dădea lui Jean Roussel o senzație copleșitoare. Nu se mai mira că o lojă la Teatrul Mare costa până la cincisprezece ruble, adică cel puțin patruzeci de franci-aur, dar nu înțelegea cum la Moscova se găsea atâta lume care să-și ofere luxul unei asemenea distracții.[1]

Este interesant de remarcat și că una dintre formele de manifestare a admirației pentru interpreții cei mai înzestrați o constituia aruncarea, pe scenă, a unor pungi cu bani. Evident, nu oricine se putea bucura de acest privilegiu. Din partea statului sau a protectorilor, proprietarilor teatrului, actorii primeau, pe lângă salariu, bani pentru apartament și garderobă; uneori li se mai dădeau și lemne pentru încălzire și chiar lumânări.

5.2.2.1.1. Teatrele private

După cum am văzut, instituția teatrelor private este extrem de veche și de serioasă în Rusia. Încă din secolul al XVIII-lea câțiva nobili întemeiaseră, pe lângă teatrele imperiale, scene particulare unde debutau adesea actori talentați proveniți din rândurile iobagilor. În perioada dintre sfârșitul secolului al XVIII-lea și sfârșitul secolului al XIX-lea, 173 de aristocrați dețineau teatre în care activau iobagi. Existau, de asemenea, peste 300 de orchestre cu același statut. În scurtă vreme, unele dintre aceste teatre vor deveni publice, aducând venituri frumoase proprietarilor lor. Cea mai mare parte a teatrelor din secolul al XVIII-lea cuprindeau, în repertoriu, operă, mai ales operetă, și balet, mai puțin piese dramatice. În timpul Ecaterinei a II-a încep să fie extrem de populare corurile țigănești, ale căror interpreți fuseseră aduși de contele A.G. Orlov chiar din Moldova.[2]

La Moscova, un centru important al artei dramatice în secolul al XVIII-lea, existau 53 de astfel de teatre. Un alt teatru de iobagi, foarte cunoscut în epocă, era cel al lui P.A. Pozdniakov. De celebritate se bucurau și trupa de balet a lui G.P. Rjevski și orchestra moșierului P.I. Iușkov. Însă, începând cu 1810, teatrele

---

[1] *Ibidem*, pp. 37-38.

[2] M.V. Korotkova, *Putešestvie v istoriju russkogo byta*, Moscova, 1998, p. 200.

de iobagi din Moscova încep să dispară. O lege din 1817 îi va elibera din iobăgie pe actorii angajați în teatrele de stat. Unul dintre cele mai vechi și mai populare teatre din Moscova a fost teatrul de iobagi al prințului P.V. Urusov. După un incendiu devastator, teatrul va fi cumpărat de englezul M.E. Madox, care, în 1780, va construi pe strada Petrovka un teatru nou, care poate fi considerat strămoșul Teatrului Mare. Noul edificiu era destul de încăpător, dispunând de 1500 de locuri. Un alt incendiu, cel din 1805, va duce la apariția a două viitoare mari teatre, renumite în Rusia: Teatrul Mare și Teatrul Mic.

Către 1825, un negustor din Moscova, Varghin, instalase în casa sa o trupă care, dezvoltându-se și afirmându-se, luase numele de *Malîi Teatr* (Teatrul Mic). Această scenă avea să găzduiască cele mai frumoase opere ale artei dramatice ruse: *Prea multă minte strică*, de Griboedov, o frescă a funcționarilor nobili cu viața lor searbădă și cu servilismul lor; *Revizorul* de Gogol, o satiră violentă a moravurilor Administrației; piesele lui Ostrovski, în care autorul denunța brutalitatea, ignoranța, cupiditatea negustorilor; dramele lui Tolstoi.

La Sankt-Petersburg existau peste 25 de teatre de iobagi. Dintre acestea, cel mai cunoscut era cel al lui V.A. Vsevolojski, unde se jucau comedii și vodeviluri. Săptămânal se dădeau concerte, susținute și de A.G. Teplov. Ca și la Moscova, aceste întreprinderi private vor da faliment în secolul al XIX-lea.

5.2.2.2. Concertele

Inițial, începând cu secolul al XIX-lea, viața muzicală a Petersburgului se desfășura exclusiv în mediu privat, în saloanele aristocratice. În 1772 a fost instituit primul club muzical pentru uzul marelui public; membrii acestuia, în jur de 300, cotizau cu 10 ruble pe an pentru întreținerea orchestrei. Clubul organiza seri de muzică de două ori pe săptămână. În fapt, concertele și serile muzicale vor începe în 1772, iar clubul va funcționa până în 1777. În 1802 este înființată Societatea filarmonică, cunoscută pentru bogata sa activitate concertistică, susținută mai ales în saloanele marilor palate, în marea sală a Universității, dar și în grădini și parcuri. Până în 1859 concertele publice vor fi permise numai pe perioada Postului Mare, când se închideau teatrele. Mediul privat va profita de această oportunitate și așa va apărea moda găzduirii acestor concerte în saloanele private.

Conform relatărilor din epocă, unul dintre cele mai renumite saloane aristocratice era ținut de familia conților Vielgoski, frații Matfei și Mihail, curteni de marcă, oarecum excentrici, dar mari iubitori de muzică. Concertele, la care veneau peste trei sute de spectatori, între care și împăratul Nicolae I, un obișnuit al casei, aveau loc săptămânal și erau considerate ca fiind adevărate evenimente. De pildă, în acest salon se va cânta, pentru prima dată în Rusia, Simfonia a

noua a lui Beethoven. Evident, aici vor cânta și marile personalități muzicale din Europa, cum ar fi Franz Liszt sau Schumann, Berlioz sau Wagner.[1]

Un alt salon apreciat (1835-1855) va fi cel din casa lui Aleksei Fiodorovici Lvov, director al Capelei imperiale, violonist de mare virtuozitate, autor al imnului monarhic „Doamne, apără-l pe țar!". Prestigiul lui Lvov provine și din relația lui strânsă cu împăratul, alături de care asculta muzică. Se spune că la concursul pentru instituirea imnului național a mai participat și compozitorul Mihail Glinka, extrem de apreciat în epocă, considerat de contemporanii săi, și nu numai, drept un Pușkin al muzicii ruse moderne. Partitura prezentată de el la concurs va fi cunoscutul cor „Fii slăvit" din opera „Viața pentru țar". Însă împăratul, cel care a făcut alegerea, a preferat imnul-rugăciune realizat de prietenul Lvov.[2]

Celebrul grup de muzicieni „Moguceaia kucika" reprezintă o dovadă grăitoare a interesului extraordinar pentru muzică din societatea rusă a secolului al XIX-lea. Înființat ca un fel de salon muzical aparte, acest grup îl va avea în centru său pe compozitorul Aleksandr Dargomîjski, devenit extrem de cunoscut pentru opera sa *Rusalka*, apărută în 1856 pe un libret semnat de Pușkin. Tinerii compozitori vor strânge rândurile în jurul acestui mecena compozitor, Dargomîjski fiind și un nobil foarte bogat. Printre tinerii care vor frecventa acest salon se vor număra Milii Balakirev, nobil din Nijni-Novgorod, Cezar Kiui din Vilno, inginer militar de origine franceză și lituaniană care absolvise aceeași școală de inginerie ca și Dostoievski și ofițerul de gardă Modest Musorgski, fiu de latifundiar din Pskov.[3] Acestora li se vor adăuga, mai târziu, alți doi compozitori de marcă: Aleksandr Borodin, fiul unui prinț gruzin, și ofițerul de marină Nikolai Rimski-Korsakov. Gruparea, sub conducerea lui Balakirev, se întâlnea aproape zilnic la reședința lui Dargomîjski. După moartea compozitorului Aleksandr Dargomîjski, ideologul grupării devine criticul Vladimir Stasov.

Marele pianist Anton Rubinstein dorea de mult timp să înființeze un conservator și să reglementeze studierea sistematică și profesionistă a muzicii. Prin strădaniile sale, întinse pe mai mulți ani, va fi înființată, în 1859, Societatea muzicală rusă, sub înaltul patronaj al Marii prințese Elena Pavlovna, soția Marelui Prinț Mihail, fratele împăratului Nicolae I; instituția va primi și apelativul de „imperială". Ca urmare, la Petersburg încep să fie prezentate regulat concerte simfonice și camerale. Pe lângă Societate, încep să fie deschise și clase de muzică, devenite în scurt timp Conservatorul din Petersburg, primul de acest fel din Rusia

---

1 Volkov, *op. cit.*, p. 86.

2 *Ibidem*.

3 *Ibidem*, pp. 88-89, 91.

(1861).[1] Printre primii studenți – 179 în primul an! – se afla și Piotr Ceaikovski, pe atunci în vârstă de 22 de ani, șef de birou la Departamentul Justiției.

5.2.3. Târgurile

Târgurile, deosebit de populare în anii '30 ai secolului al XIX-lea, aveau, pe lângă funcția lor de bază, de centre comerciale, și pe aceea de parcuri de distracții. Ele se organizau cu precădere la Lăsatul Secului (Maslenița), dar și în săptămâna Paștelui. Aveau loc, de obicei, în piața Amiralității din Petersburg, întinzându-se pe o distanță de aproape jumătate de kilometru, de la Piața Palatului până la Piața Isaakievski. Târgurile devin evenimente importante în preajma marilor sărbători religioase; aici se comercializau obiecte indispensabile atât pentru orășeni, cât și pentru țărani. În același timp, ele reprezentau și un cadru potrivit pentru socializare, pentru petrecerea plăcută a timpului liber și pentru amuzament. O componentă indispensabilă în cadrul târgurilor erau plimbările propriu-zise, călare sau în trăsuri și sănii, în funcție de anotimp, prilej cu care vizitatorii își etalau ultimele achiziții vestimentare sau atelajele. Oamenii de rând se împingeau, strecurându-se printre vizitatorii de rang înalt, mâncau alune sau semințe de floarea soarelui ori se dregeau cu vodcă, alături de negustorii ambulanți, care se strecurau cu greu prin mulțime cu baloanele lor multicolore, una dintre noutățile târgurilor din anii '60. Henri Troyat surprinde, cu binecunoscuta lui perspicacitate, acest amestec cosmopolit:

> La Lăsatul de sec, pe câmpul Devici se ridicau barăcile bâlciului. Vânzători de turtă dulce, de nuci, de blinii calde, de plăcinte cu pește și zaharicale, dresori de maimuțe cu *șarmanka* (flașneta) lor, povestitori, cântăreți din balalaică și din acordeon, trupe de teatru în costume pestrițe, toată această mulțime se agita, gesticula, striga din răsputeri într-un cadru firav de scânduri și de pânză pictată. În sâmbăta săptămânii mari de dulce (*șirokaia masleniță*), carnavalul era în toi, restaurantele, circurile, teatrele, cârciumile erau ticsite de lume. Dinspre Taganka negustorii se arătau în trăsuri bogate, cu bidivii împodobiți cu flori de hârtie și panglici. Își plimbau nevestele, fetele împopoțonate cu toate bijuteriile.
>
> Duminică seara orașul se calma, se moleșea. În amurg, pe malul râului Moscova, între podurile Moskvorețki și Ustinski, soseau sănii conduse de țărani și pline până la refuz cu alimente; tone de varză acră și de castraveți murați, coșuri cu ciuperci uscate, lăzi cu năut, borcane cu diverse marinate. Toată această hrană era adusă în vederea aprovizionării orașului pentru Postul cel Mare (...).

[1] *Ibidem*, pp. 87-88.

> Noaptea, negustorii își ridicau barăcile pe chei, iar luni dimineață mulțimea cobora pe malul Moscovei pentru a vedea această nesfârșită aliniere de corturi și dughene de unde se revărsau proviziile creștinești. Șiraguri de ciuperci albe, galbene sau cafenii atârnau de hulubele săniilor. Două mâini agile intrau în apa sărată a unui butoi unde castraveciorii înotau printre ramuri de mărar și frunze de vișin. La capătul unui braț viguros se legăna o grămadă de biscuiți auriți, lucitori, presărați cu sămânță de mac. Mierea curgea din faguri de ceară. Între două grămezi de cartofi, un artist vindea gravuri pe lemn reprezentând scene din Istoria sfântă, un vânzător ambulant propunea icoane, Biblii la prețuri foarte mici... Gospodinele moscovite cumpărau în grabă alimentele austere de care aveau nevoie în timpul lungilor săptămâni ale Postului Mare ortodox. Apoi, încărcate cu boccele, coșuri, borcane, se întorceau acasă...[1]

Punctele de atracție ale acestor evenimente erau teatrele populare și caruselurile. Teatrele (*balaganî*) erau împodobite în exterior cu crengi de brad, ghirlande, afișe bogat colorate, steaguri tricolore. Seara întreg complexul era bine luminat de felinarele cu cherosin, petrol sau, mai târziu, alimentate cu electricitate. În piață, asemenea construcții temporare se ridicau pe mai multe rânduri. Pe primul rând se aflau teatrele mai mari, orientate spre Nevski Prospekt, ale căror dimensiuni fuseseră impuse, prin reglementările din 1836, la 10 sajeni. Uneori, în piață puteau exista peste cincisprezece asemenea teatre populare, circuri, grădini zoologice etc.[2]

Mai puțini cumpărători și mai mulți gură-cască, din toate categoriile sociale, se înghesuiau printre șirurile de tarabe și magazinele improvizate, căutând din priviri curiozități, noutăți. Târgurile reprezentau cadrul predilect pentru aducerea la cunoștința publicului a noilor obiecte, dar și a noilor realități. Cele mai importante erau târgurile de Lăsatul Secului, de Florii, de Paște și de Sfânta Treime. Distracția populară se concentra în preajma călușeilor, a scrâncioburilor, a numeroaselor prăvălii cu dulciuri, dar și în corturile sau pavilioanele din scândură negeluită în care se jucau piesele teatrelor populare. Succesul acestor forme de teatru popular era certificat de numărul extrem de mare al acestor pavilioane, amplasate deseori pe mai multe rânduri, față în față. Uneori se reprezentau activități acrobatice, de tipul circurilor de mai târziu, se cântau cuplete satirice sau cântece la modă, se făceau scamatorii, se expuneau figuri de ceară, monstruozități și tot felul de ciudățenii, cum ar fi oamenii păroși și chiar o sirenă

---

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 172-173.

[2] Keller, *op. cit.*, p. 48.

pescuită recent în Oceanul Atlantic, după cum spune cronicarul nostru.[1] Însă cele mai așteptate momente, prezentate frecvent în antract, erau scenetele de tip popular cu personaje rusești, costumate adecvat: tineri în cămașă rusească, cu o barcă artificială, cu balalaică. Aceștia ieșeau în balconul teatrului, de unde încercau să amuze publicul, într-o formă arhaică de *stand-up comedy*.[2]

La teatrul popular cele mai îndrăgite reprezentații erau cele cu caracter militar, adesea pantomimă. Dintre cele mai cunoscute scenete populare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea putem aminti „Lupta rușilor cu kabardinii", „Cucerirea Karsului", precum și diferite episoade din războiul Crimeei. Această pasiune pentru universul militar se manifesta și prin prezența, la teatrele mai mari, a unor fanfare rudimentare, care cântau aproape permanent, atrăgând în felul acesta publicul la reprezentațiile din interior.

Pe lângă aceste mari instituții de divertisment, asigurate, de multe ori, de companii de teatru și circ străine, mai existau și așa-numitele teatre ambulante, cu foarte puțini păpușari sau manipulanți, care reușeau, la rândul lor, să stârnească interesul publicului. Petruška, personajul cel mai cunoscut al teatrului popular rus, apare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Sceneta presupunea prezența unui păpușar și a unui muzician acompaniator, la flașnetă sau vioară. Principalele episoade ale scenetei cuprindeau apariția pe scenă, dialogul cu soția, cumpărarea calului și încercarea lui, vindecarea lui Petruška, instrucția militară la care participa și scena finală. Trebuie să remarcăm și că, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mecanicizarea își face simțită prezența și în jocul păpușilor.

O altă formă itinerantă de amuzament o constituia panorama, *raiok*, compusă dintr-o cutie prevăzută, pe partea frontală, cu două lentile. În interior se derulau fotografii cu imagini ale orașelor, ale unor personalități sau momente istorice importante. Proprietarul dispozitivului le povestea spectatorilor diverse legende legate de imaginile prezentate.

Așa cum am arătat, târgurile constituiau un loc de distracție nu numai pentru oamenii simpli, care aveau parte, cu această ocazie, de cea mai ieftină formă de divertisment; și nobilii erau nelipsiți din această agitație. Ei veneau, însoțiți obligatoriu de copiii lor, pentru cumpărături mărunte, dulciuri ce nu se puteau cumpăra decât de aici, dar și pentru scenetele amuzante și pentru inconfundabila atmosferă sărbătorească a acestor iarmaroace. Nikolai Vranghel descrie, prin ochii copilului, atracția pe care o reprezentau târgurile de sărbătoare:

---

[1] Davîdov, *op. cit.*, p. 45.

[2] *Ibidem*, p. 44.

De Paște și de Crăciun eram duși la *balagane*, sărbătoare populară care avea loc în Piața Amiralității (...), moștenire din vremea lui Petru cel Mare (...).

Corturi, barăci de lemn, cuști cu animale, leagăne, munți de gheață. Arlechini, Colombine, cu câte un Pierrot, uriași cu căciuli de blană; mujici cu nasul vopsit în roșu, cu barbă falsă, până la genunchi și cu o sticlă de vodcă în mână spun glume de care bărbații râd cu poftă, iar femeile se rușinează. Leagănele se înalță până la cer, călușeii se învârtesc, cântă muzica, o mulțime imensă strigă, cântă, face un tărăboi infernal. Cazaci cu nagaica în mână veghează să se păstreze ordinea.

Nenumărate trăsuri se învârt în cerc în jurul acestui bâlci. Șiruri de calești de la Curte, trase de câte patru cai, călăuzite de slujitori călare și urmate de rândași în livrea stacojie cu fireturi de aur, purtând tricorn, plimbă elevele institutelor „pentru domnișoarele de familie". Apoi trăsuri aristocratice, la care sunt înhămați cai pur-sânge și vehicule mai modeste, ale nobililor de țară, cu cai pe măsura posibilităților. Pe lângă aceste trăsuri care înaintează la pas, trec altele, la trap. (...)

De Florii merg cu *niania* la târgul ce se ține în față la Gostinîi Dvor.

Acolo sunt de vânzare jucării, tot felul de minunății: cai de lemn care seamănă a câței de o rasă necunoscută, fluierașe care nu scot niciun sunet, tobe care plesnesc de cum te apuci să bați în ele.

Atracția târgului o reprezintă iepurii ce dau din cap, turcii de turtă dulce, cu turban aurit, sticlele cu drăcușori înăuntru. Când apeși dopul, drăcușorul se pornește să țopăie. E drept că toate comorile astea te uscau de bani. Pentru două copeici nu te alegeai decât cu trei turci.

Dar noi eram bogați și nu prea ne târguiam cine știe ce... Mai ales că ne doream lucrurile acelea cu orice preț.[1]

5.3. Transportul urban în capitală

Întrucât lucrarea de față are drept scop evidențierea elementelor specifice ale societății ruse din secolul al XIX-lea, trebuie menționat și caracterul rudimentar al transportului urban. Desigur, rușii mai înstăriți dispuneau, și iarna, și vara, de echipaje proprii, dar uneori și pentru ei era mai ieftin, mai rapid și, de ce nu, mai pitoresc să folosească trăsurile publice. Vizitiii acestora puteau chiar să fie angajați pentru drumurile zilnice. Pitorescul plimbării cu birja sau cu sania închiriată este menționat frecvent în scrierile vremii:

[1] Baron Nikolai Vranghel, *Memorii. 1847-1920*, traducere de Mihaela Cernăuți, Ed. Fides, Iași, 2001, pp. 21-22.

Zăpadă și soare. Cele mai frumoase echipaje își dădeau întâlnire pe alei. De la un șir la altul, lumea se recunoștea, se saluta, scotea o exclamație, făcea un semn cu mâna. La săniile de lux erau înhămați trăpași nervoși, fiind conduse de vizitii uriași, cu șube albastre sau verzi. Dar mai vedeai și sănii modeste închiriate, calești urcate pe tălpigi, cutii mici, trase în goana mare de un cal cu coama neagră. Vântul șuiera pe la urechile lui Jean Roussel. Ghemuit în fața Tatianei Sergheevna sub o cuvertură de blană de urs, cu capul vârât între umeri, ochii înlăcrimați, nasul înghețat, se simțea cuprins în egală măsură de uimire și teamă. Troicile căutau să se depășească în clinchetul vesel al clopoțeilor. Vizitiii stăteau țepeni în scaunele lor, cu brațele întinse, cu burete de zăpadă în chip de barbă. Își îndemnau animalele cu strigăte.

Datorită informațiilor primite de la prietenii lui ruși, Jean Roussel știa totul despre cum se mână un asemenea atelaj. Deși aliniați, cei trei cai ai troicii alergau în stiluri diferite. Cel din mijloc era singurul care se găsea între hulube. Grumazul îi era prins într-un arc din lemn. Prins între cele două hulube, el era elementul activ, ponderat, serios din asociație. Rolul său era să meargă la trap, drept înainte, cu capul în sus, iar cei doi coechipieri trebuiau să galopeze lângă el, liberi și impetuoși, cu capul întors către exterior, trimițându-și răsuflarea în zăpadă. Vizitiul îi conducea numai cu un frâu exterior. O singură curea îi lega de hamul celui de la mijloc. Și așa, cei trei cai, cu hamuri de argint, cu părul fumegând și cu găteli cu clopoței formau un evantai în fața saniei ușoare.[1]

5.3.1. Birjarii

În Rusia prerevoluționară, birjarii (*izvozciki*) erau niște personaje familiare. Atestați istoric, cel puțin în Petersburg, încă din 1705, ei constituiau o categorie importantă în rândul plătitorilor de taxe și reprezentau, am putea spune, coloana vertebrală a transportului urban. În funcție de atelajele pe care le conduceau, existau birjari pentru curse grele (*lomovîe*) sau ușoare (*legkovîe*, numiți și *lihaci* și *van'ka*). După datele din 1900, la Petersburg existau cam 26.000 de birjari pentru curse grele și 20.000 care deserveau cursele ușoare.[2]

Cei dintâi erau considerați extrem de periculoși, deoarece își mânau cu mare viteză carele grele, cu roți înalte, fără a feri pe nimeni în drumul lor. Semnele lor distinctive erau bărbile și niște veste roșii, uzate, de tip aristocratic, purtate neîncheiate peste cojoacele lor mari. Ca și ceilalți angajați de la oraș, își formau și ei artelele lor și locuiau în case închiriate la comun.[3]

---

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 30-31.

[2] Comparativ cu 1745, când existau cca. 3000 de astfel de angajați.

[3] Muraviova, *op. cit.*, p. 82.

Birjarii pentru cursele ușoare, *lihaci*, aveau trăsurile dotate cu roți de cauciuc. Vara conduceau droște lăcuite și cabriolete; iarna foloseau sănii în care întindeau blănuri de urs și pe care le dotau cu felinare. Și ei mergeau cu viteză foarte mare, nebunește (meritându-și, de altfel, numele[1]), bazându-se pe caii lor, foarte buni; și ei puteau constitui un real pericol pentru trecătorii neatenți. Stațiile în care își așteptau clienții se aflau, de regulă, în preajma restaurantelor de pe bulevardul Nevski, lângă marile hoteluri, lângă Duma orășenească și în piața Isaakievski; existau și stații sezoniere, pe timpul verii, în preajma grădinilor și parcurilor. Mulți dintre vizitii aveau clienți permanenți, din comenzile cărora puteau trăi fără nicio grijă. Se dă adesea exemplul birjarului Maksim, pentru care un dandy din capitală a plătit într-o vară 200.000 de ruble. Nu e de mirare că muncitorul a devenit în curând patron, înființându-și, în aceeași branșă, o firmă cu patruzeci de angajați.[2]

Birjarii de rând, simpli, *van'ka, van'ki*, nu aveau de obicei propriii lor cai, ci lucrau la stăpân, bucurându-se de cele mai puține drepturi în clanul vizitiilor. Erau îmbrăcați cu un palton albastru lung până în pământ și o pălărie de mușama, un fel de cilindru turtit cu boruri ridicate și cu o tăbliță metalică în față; iarna purtau căciulă din blană cu fund pătrat, din postav sau catifea. Un element indispensabil al costumului lor era brâul impresionant, cu modele sofisticate.

> Toți *izvozcik*-ii sunt îmbrăcați cu șube lungi. Siluetele lor masive alcătuiesc cu sania un singur tot. La capătul șirului, un zdrahon uriaș, încotoșmănat, strivește sub greutatea lui un scaun ca de fetiță. O pălărie ciudată de stofă neagră, în formă de oală de noapte cu fundul în sus, îi vine până la sprâncene. Șuvițe de păr galben îi cad peste urechi. Ochii de un albastru ca de oțel strălucesc deasupra unei bărbi roșii. Nasul îi este vânăt din cauza frigului.[3]

Acești birjari aveau voie să coboare de pe capră numai lângă traktirul consacrat lor, altfel se puteau alege cu strigătele sau chiar scatoalcele măturătorilor, sectoriștilor, chiar ale trecătorilor obișnuiți. Cei care lucrau la stăpân primeau pe lună 8 ruble, masă[4] și casă. În funcție de distanța pe care o aveau de parcurs,

---

[1] *Lihoi*, în limba rusă, înseamnă „rău", „aprig", „îndrăzneț".

[2] Muraviova, *op. cit.*, p. 82.

[3] Troyat, *op. cit.*, p. 13.

[4] Masa nu era prea consistentă: dimineața serveau ciorbă de varză sau supă, iar seara numai pâine! Cazarea însemna locul unde se puteau adăposti, inclusiv grajduri sau fânare, în care trebuiau să doarmă îmbrăcați. Se puteau găsi locuințe și în case; de exemplu, într-una dintre aceste case, în camera care servea drept dormitor locuiau treizeci și șase de persoane, la dispoziția lor aflându-se

birjarii primeau de la călător între 15 și 20 de copeici. În 1899, Duma orășenească va impune o taxă fixă, în funcție de timpul călătoriei: 20 de copeici (30, pe timpul nopții) pentru un sfert de oră, 60 (90) pentru o oră, 15 copeici pentru așteptare. Se considera că ziua durează de la 7.30 la 0.30. Birjarii lucrau cam 16-17 ore pe zi, fără a avea parte de zile libere.

Din 1876 poliția începe să-i verifice din ce în ce mai des: cât de bine cunosc orașul, cum își stăpânesc caii și dacă pot citi denumirile străzilor. Existau, de asemenea, restricții de viteză pentru vizitii: maximum 10 km pe oră.

Pe vreme rea, trăsura avea o capotă care se ridica special pentru călători, dar vizitiul rămânea în bătaia vântului sau a ploii, de care se ferea acoperindu-se cu o pelerină de mușama. Durerile de spate constituiau cea mai frecventă afecțiune profesională deoarece capra nu avea niciun fel de spătar. Am spus deja că birjarii își puteau lua pauze pentru a mânca și a bea puțin ceai în cârciumi speciale. Ca o curiozitate, cârciumile pentru birjari, numeroase în Petersburg, aveau nume sudice: *Neapole*, *Taganrog*, *Persia*, *Serbia*, *Odessa*, *Kiev*. Ei intrau în cârciumă numai prin spate, prin curte, pe la intrarea de serviciu.

Și pentru cei organizați în asociații, dar și pentru cei care lucrau pe cont propriu existau anumite locuri, anumite cartiere preferate pentru închirierea caselor, dar și pentru cârciumi, hanuri ori băi speciale pentru birjari.

5.3.2. Tramvaiele cu cai

Birjarii vor fi scoși din funcțiune de tramvaiele cu cai, care vor deveni rapid extrem de populare în Rusia, mai ales din cauza scăderii costului călătoriei, scădere posibilă prin transportarea simultană a unui număr mai mare de călători. Prima variantă de tramvai cu cai, un vagon tras de cai pe șine, apare în 1860. Singurul mare neajuns care a făcut ca la început să nu fie prea popular era viteza mică, de 8 km pe oră. De aceea, la început va fi folosit cu precădere pentru transportul de mărfuri. Începând din 1863, la Petersburg apar noi linii de tramvai, iar prețul călătoriei va fi atât de redus încât acest mijloc de transport va deveni rapid preferatul oamenilor cu venituri modeste. În anii 1863-1864 au călătorit cu tramvaiul în jur de 1.500.000 de călători. În 1906, în Petersburg existau 32 de linii de tramvai, iar parcul de tramvaie număra aproape o mie de vagoane. În același an, numărul de călători care apelaseră la acest mijloc de transport ajunsese la 106.000.000![1]

---

doar nouă saltele, care își făceau apariția numai când avea loc vreo inspecție a comisiei de sănătate (cf. Muraviova, *op. cit.*, p. 84). Uneori, birjarii rămâneau peste noapte în unele dintre cârciumile consacrate lor, cum ar fi Persia, pe strada Nikolaevskaia, unde dormeau pe podea.

[1] Volodin, *op. cit.*, p. 305.

La început o inițiativă particulară, această formă de transport în comun va trece în curând în administrarea consiliului orășenesc. Tramvaiele erau vopsite în roșu sau bleumarin, unele dintre ele dispunând la etaj de o platformă descoperită, la care se ajungea printr-o scară; acestea purtau numele de *imperial*. Până în 1903 femeile nu au avut voie să călătorească în *imperiale*, dar începutul secolului va aduce, și în acest domeniu, modificări mai democratice. Un bilet în interiorul tramvaiului costa între 4 și 6 copeici, în funcție de locul ales, mai în față sau mai în spate; sus, pe platformă, în *imperial*, biletul costa 3 copeici.[1]

Tramvaiele au fost urmate curând de omnibuze, trase tot de cai, care puteau transporta șase-zece călători în același timp. Tramvaiul fără cai își face apariția abia în 1907. Primul model de tramvai care funcționa cu un motor electric a apărut la Petersburg în 1880. În 1904, Duma orășenească va aproba proiectul de tramvai electric petersburghez. Din anul următor va începe realizarea șinelor necesare, parțial prin modificarea liniilor deja existente de la tramvaiele cu cai. Tramvaiul electric va scoate din circulație destul de repede atât tramvaiele cu cai, cât și trăsurile vizitiilor, fiind preferat de mai toată populația orașului. În 1917 circulau în oraș 710 vagoane care transportau în jur de 500.000 de pasageri pe zi.[2]

---

[1] Muraviova, *op. cit.*, p. 105.

[2] Volodin, *op. cit.*, p. 305.

Țăranii

1. Satele

Încă din cele mai vechi timpuri, așezările rusești au apărut pe malurile apelor, râuri sau lacuri, de-a lungul căilor comerciale și de comunicație. Cătunele (*derevni*), așezate de regulă aproape unele de celelalte, gravitau în jurul unui centru: satul (*selo*). Aici se găseau biserica, școala, prăvăliile, clădirile administrative. În regiunile Rusiei Europene, așezările erau puțin numeroase, cuprinzând de la 3-4 la 60-70 de case. În regiunile sudice și în Siberia satele erau adesea formate din 300-500 de gospodării. Casele se construiau de o parte și de alta a drumului, râului sau lacului, înghesuite unele în altele. Cătunele și satele erau protejate de garduri, ale căror porți de intrare se încuiau noaptea. Satele mai norocoase puteau avea și o școală primară. Cu toate acestea, în nouă cazuri din zece, copiii de țăran învățau să citească acasă, mai bine sau mai rău, folosindu-se de Evanghelie, *Viețile sfinților* și *Psaltire.*

2. Autoguvernarea: mirul

După cum se va vedea și în secțiunea dedicată sistemului iobăgiei în Rusia, situația țăranilor ruși era cel puțin ciudată: ei nu aveau drept de proprietate asupra pământului pe care îl lucrau, ci erau înrobiți față de aristocrați sau stat și obligați la plata unor taxe. Pământul se moștenea sau se transfera împreună cu sufletele celor care îl locuiau și îl lucrau, așa încât țăranii se aflau la dispoziția și în puterea proprietarului pământului. În mod paradoxal, dar numai la prima vedere, pământul era la dispoziția țăranilor, dar aceștia nu se puteau bucura prea mult de el. Este adevărat că, în afara suprafeței de pământ deținute de nobili și pe care trebuiau prestate muncile impuse, în unele comunități sătești

exista și o suprafață de pământ stăpânită în comun de membrii ei. Acest sistem se întâlnea mai ales în regiunile din est și sud. În Rusia occidentală existau chiar și mici proprietăți particulare.

Administrația sătească specifică Rusiei este reprezentată de obștea satului sau *mirul*, numit uneori și *shod*, *selskoe obșcestvo*. La nivel superior existau foruri care reuneau mai multe comune: adunarea de plasă (*volosnaia*, de la *volost'*, plasă), care cuprindea un reprezentant la zece cătune, după care administrația se realiza, din ce în ce mai sus, la nivelul județului sau al guberniei. Însă aceste aspecte au fost deja prezentate în câteva secțiuni anterioare din lucrarea de față.

Adunarea sătească era condusă de un staroste (*starosta* sau *burmistr*). Din ea făceau parte toți capii de familie și era convocată pentru discutarea repartizării loturilor de pământ, în funcție de calitatea acestuia, pentru stabilirea impozitelor specifice comunității, pentru primirea de noi membri sau pentru încredințarea tutelei copiilor minori. Mai târziu, adunarea sătească se va ocupa și de organizarea școlilor sătești, de întreținerea facilităților comunale – drumurile, clădirile bisericilor – și, nu în ultimul rând, de asigurarea respectării legii și ordinii.[1]

Acest consiliu popular se putea întruni ori de câte ori apărea vreun diferend între membrii comunității. Era imediat anunțat starostele; dacă disputa era mai complicată, era convocat întregul *mir*, care tranșa definitiv conflictul. Adunarea se mai putea desfășura și în pridvorul bisericii sau chiar în aer liber. În principiu, *mir* se dorea a fi o democrație directă, dar în realitate acționa ca o oligarhie în care tradiția, vârsta și averea aveau o pondere semnificativă.

Când trebuia repartizat pământul care aparținea comunei, procedura se desfășura în felul următor: pământul era împărțit în trei categorii: gras, mediu și sărac. Evident că niciodată nu existau suficiente suprafețe de pământ care să mulțumească pe toată lumea. Fiecare categorie de pământ era împărțită în tot atâtea petice de pământ câți membri existau în *mir*. Atribuirea lor se făcea prin tragere la sorți, periodică, fiecare țăran primind câte o bucată de pământ din cele trei categorii.[2] În regiunile nordice, unde nu se practica agricultura, erau supuse votului dreptul de a pescui și de a tăia copacii din pădure. În felul acesta, comunitatea sătească se asigura că fiecare gospodărie va avea mijloacele minime de subzistență pentru a putea achita toate obligațiile ce-i reveneau. Criteriul după care se făceau aceste (re)distribuiri putea varia de la o regiune la alta. Deoarece varia și numărul de membri ai unei familii, uneori se lua în calcul numai perechea căsătorită, aptă de muncă, cu vârsta între 18 și 60 de ani, numită *tiaglo*. În alte locuri consumul se calcula după numărul de „guri" care trebuiau

---

[1] Henri Troyat, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Humanitas, București, 1993, pp. 139-140.

[2] *Ibidem*, p. 213.

hrănite. Suprafața de pământ deținută de o gospodărie determina, apoi, partea ce trebuia achitată din datoria întregului sat.[1]

Principiul răspunderii reciproce presupunea și ajutor (*pomoci*, *toloka*) acordat familiilor în suferință, în caz de incendii, boală sau deces al unui membru apt de muncă. Asemenea forme de întrajutorare puteau funcționa și în relațiile cu proprietarii de pământ, mai ales dacă aceștia se bucurau de simpatia țăranilor. În cazul unor nevoi intempestive, țăranii îi puteau sări în ajutor, fără a avea pretenția vreunei plăți din partea acestuia. Pentru țărani, însă, asemenea clăci se făceau cu deosebire la strângerea recoltelor, când cei care săreau în ajutor erau răsplătiți cu mâncare și băutură.

Starostele reprezenta satul în relația cu lumea din afara lui, colabora cu arendașul pentru îndeplinirea poruncilor moșierului. Era, deopotrivă, o „oficialitate" a statului, chiar dacă aflată pe treapta cea mai de jos și, de cele mai multe ori, neplătită. El avea răspunderi legate de respectarea legilor, a ordinii, de plata taxelor și realizarea recrutărilor. Din cauza acestor multiple și diverse sarcini, poziția țăranilor față de această funcție va fi ambivalentă:

> Unii bătrâni considerau funcția pe care o dețineau aproape o pedeapsă și ofereau vodcă pentru a-i convinge pe oameni să îi lase în pace, adică să nu îi voteze. Alții, dimpotrivă, cereau activ postul, care îi făcea un fel de șefi, și își sărbătoreau alegerea dând un rând de vodcă. Unii săteni alegeau pe cineva care avea restanțe la taxe, astfel ca salariul să-i acopere datoriile.[2]

În privința relațiilor cu persoanele din afara comunității sătești, adunarea satului reprezenta forul care putea trimite mai departe nemulțumirile țăranilor; protestele individuale nu aveau niciun fel de sorți de izbândă. Petiția era trimisă mai întâi autorităților, cărora li se solicita îndreptarea abuzului. Dacă nu se primea un răspuns satisfăcător, se recurgea la refuzul supunerii față de moșier, arendaș sau poliție. Pentru a rezolva conflictul pe cale pașnică, aceștia apelau, la rândul lor, la ispravnic, care le promitea analizarea plângerii, amenințându-i în același timp cu represalii dacă vor continua să sfideze autoritățile. În cazul escaladării conflictului, erau trimiși jandarmii, pentru a-i aresta pe instigatori. Armata apărea numai în cazul unei rezistențe serioase, situație în care țăranii găsiți vinovați erau biciuiți, exilați sau închiși.[3]

---

[1] Geoffrey Hosking, *Rusia – popor și imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iași, 2001, p. 150.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem*, p. 160.

După abolirea iobăgiei, țăranii vor putea să-și extindă posesiunile prin arendarea sau chiar cumpărarea de pământ suplimentar. Unii vor ajunge în acest fel mari producători agricoli, cârciumari sau concesionari în domeniul monopolului de băuturi alcoolice. Dintre aceștia, chiaburii puteau ajunge antreprenori independenți, fără nicio obligație față de comunitatea din care proveneau.

3. Familia țărănească

Familia, cu tradițiile ei patriarhale, era un *mir* în miniatură. Autoritatea supremă aparținea tatălui sau bunicului. După căsătorie, copiii rămâneau adesea lângă părinți. În mod frecvent, sub același acoperiș trăiau mai multe familii, din mai multe generații, care lucrau același câmp. La moartea capului familiei, pământul era împărțit egal între toți moștenitorii de parte bărbătească; în regiunile din Rusia Centrală și văduvele primeau o parte din pământ, cam 1/7 sau 1/10 din suprafață. După emanciparea iobagilor, tinerele perechi manifestau tendința din ce în ce mai clară de a se stabili departe de părinții lor. Căsătorit sau nu, atâta vreme cât trăia sub acoperișul patern, fiul nu făcea parte din adunarea comunală. Îndată ce-și făcea o casă pentru el și soția sa, el devenea, la rândul lui, cap de familie și putea participa la dezbaterile *mir*-ului.[1]

4. Casele

Casele erau, de regulă, orientate spre sud-est; acest obicei nu va mai fi păstrat din secolul al XIX-lea, din cauza creșterii populației. Alegerea locului pentru casă era o condiție importantă pentru ca gospodăria respectivă să aibă noroc. Locul trebuia să fie uscat, înalt, luminos, dar și să corespundă din punct de vedere ritual. Tradiția considera că locurile nefaste erau acelea în care fuseseră îngropați oameni, pe unde trecuse un drum sau unde fusese amplasată o baie.[2]

Construcția unei locuințe reprezenta un eveniment important nu numai în viața familiei respective, ci și în viața satului, în special pentru că locul de

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 216.

[2] *Russkaja izba. Illjustrirovannaja enciklopedija*, Sankt-Petersburg, 2001, p. 8.

casă fusese alocat de administrația țărănească locală. De asemenea, la prelucrarea bârnelor pentru construcție, precum și la ridicarea lor, membrii familiei primeau ajutor de la întreaga comunitate sătească sau cel puțin numai de la vecini, prin clăcile care se organizau cu această ocazie. Ca regulă generală, rușii își construiau casele din lemn; numai în regiunile din sud se ridicau case mai ușoare, cu pereții din lut. Construcțiile din piatră au fost dintotdeauna o raritate în Rusia; vor începe să fie preferate de către țăranii înstăriți spre sfârșitul secolului al XIX-lea.[1] Lemnele folosite nu trebuiau să fi fost blestemate, adică să fi provenit din copaci sacri sau nefești, pentru a nu abate moartea asupra acelei case. Copacii foarte bătrâni erau cruțați, lăsați să moară în pădure, „de moarte bună". Nu se recomandau nici copacii uscați, considerați morți. Și copacii de la răscruce aveau lemn nefast, care se putea prăbuși peste locatari.[2] Se apela, cel mai adesea, la profesioniști, la tâmplari recunoscuți, cum erau cei din Iaroslav, Vladimir sau Kostroma. Despre ei se spunea că ar fi căpătat secretele meseriei în urma contactului cu forțele demonice. Pentru ca edificiul să dureze, la temelia casei se aduceau jertfe, de obicei o găină sau un berbec. Printre bârne, mai ales sub fereastră sau grindă, se puneau bani, lână, boabe de cereale, simboluri ale bogăției și ale căldurii familiale, ori tămâie, simbol al sfințeniei. La încheierea construcției se organiza un ospăț pentru constructori și pentru toți ceilalți participanți la clădirea noii locuințe.[3]

Casele erau numite *izba*, în majoritatea regiunilor, sau *hata* în sud și *dom* în Siberia. Erau construite din lemn de pin, brad sau tisă pentru că acești arbori aveau trunchiurile lungi, drepte, care se îmbinau bine, menținеau căldura din interior și nu putrezeau ușor. Acoperișul caselor era, de obicei, înalt, în două ape. Lutul se folosea numai în regiunile situate departe de zone forestiere, mai ales în sud și în apropierea marilor orașe. În regiunile nordice, casa avea de regulă două niveluri: la cel inferior se găsea cămara sau pivnița; lipit de ea, în spate, era grajdul, cel care constituia curtea propriu-zisă, tot sub un acoperiș în două ape. La primul nivel se afla grajdul propriu-zis, *stai*, iar la cel de sus, *povet'*, fânarul. În regiunile centrale ale Rusiei Europene, casa avea un singur etaj, amplasat pe o cămară mai puțin înaltă, cu un acoperiș în două ape, iar în continuarea ei venea curtea. Locuințele cazacilor (*kureni*) aveau un cu totul alt model. Erau construcții pătrate, cu două etaje, cu un acoperiș în patru ape. Hambarul (*hlev*), grajdul (*koniușnia*), staulul (*ovcearnia*), cotineața (*ptic'nik*) se aflau la o oarecare distanță de casă.

---

[1] V.B. Bezghin, *Krest'janskaja povsednevnost'. Tradicii konca XIX – načala XX veka*, Moscova-Tambov, 2004.

[2] *Russkaja izba,* p.8.

[3] *Ibidem*, p. 9.

Țăranii din Siberia și Altai aveau locuințe ce aminteau de o fortăreață: o construcție înaltă din lemn ce cuprindea casa, hambarul (*ambar*), situat puțin mai departe de casă, unit de aceasta printr-un gard și porți masive. Gardul înconjura și curtea închisă, în care erau construite un grajd, cămări, fânare, încăperi pentru uscarea cerealelor, adăposturi pentru lemne, căruțe și uneltele agricole.[1]

Casele țărănești aveau, de regulă, una sau două camere, mai rar trei, unite între ele prin tindă (*seni*). Construcția tipică presupunea o casă formată dintr-o cameră încălzită cu sobă și o tindă, care servea drept cameră de zi, în care se desfășurau numeroase treburi cotidiene; aceasta funcționa și ca un veritabil tampon termic. Țăranii înstăriți mai aveau, pe lângă această cameră încălzită, încă una, pentru vară (*gornița*), care, la familiile numeroase și înstărite, servea și drept cameră de zi, caz în care putea fi încălzită cu o sobă olandeză înaltă (*gollandka, kamin*), din cărămidă. Amplasarea camerelor de la nivelul superior era, aproape pretutindeni, aceeași. Pe o jumătate din spațiu se întindea o cameră mare, *svetliția,* împărțită în două sau trei compartimente. Avea ferestre mari, de regulă vopsite, numite frumoase (*krasnîe*), spre deosebire de cele obișnuite (*volokovîe*), făcute doar pentru ieșirea fumului; încăperile mici nu aveau, uneori, nici măcar acest geam, pe timpul nopții deschiderea fiind acoperită cu o scândură. În încăperea mare se aflau hornuri din lemn, pentru că aici se făcea focul. Sobele (*pec'*) erau făcute din lut, iar vatra (*pod*) din cărămidă. În fața *svetliței* se afla o cameră modestă, numită *izbă*. Între svetlița și izbă se afla tinda, *seni*, în care uneori se afla cămara, numită *ciulan.* Sub camerele de locuit se afla pivnița, *podkleti*.[2] *Hata* (în regiunile sudice) se construia tot din lemn, având pereții acoperiți cu lut și pe interior, și pe dinafară. Era împărțită în două compartimente: într-unul se locuia și se pregătea masa, iar celălalt (*svetliția*) era rezervat oaspeților. Podelele erau acoperite cu lut, iar sobele erau văruite. În aceste zone ferestrele puteau fi mai mari.[3] În afara casei propriu-zise, locuința mai putea dispune și de o serie de construcții anexe.

4.1. Interioarele

Elementul principal al camerei de locuit îl constituia soba (*pec'*), amplasată cel mai frecvent lângă intrare, în dreapta sau în stânga ușii. În regiunile sudice și centrale soba se afla în colțul din spate al casei. Spre deosebire de peretele de sud-est, pe care erau amplasate icoanele, colțul în care era amplasată soba, pe

---

[1] *Ibidem*.

[2] A. Tereșcenko, *Byt russkogo naroda*, I, Moscova, 1997, pp. 99-100.

[3] *Ibidem*, p. 113.

peretele opus, era considerat drept un loc necurat, sediu al ființelor demonice. Aici locuia *domovoi*, duhul casei, iar prin horn demonii comunicau cu exteriorul, cu vrăjitoarele, dracii sau zburătorul.[1]

Soba era o construcție de forma unui cub, de mari dimensiuni: lungime 1,2 – 2 m, lățime 1,6 – 1,8 m, înălțime 1,7 m. Pe partea superioară, netedă, se putea dormi. Modelul inițial, emisferic, va fi înlocuit treptat, în secolele al XIII-lea – al XV-lea, cu acela în formă de cub. Eliberarea fumului din sobă se putea face în mai multe moduri. Până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în casele care nu aveau horn fumul ieșea printr-o ferestruică numită *dîmovolók*, decupată în partea de sus a peretelui, aproape sub tavan. După ce se încălzea soba, ferestruica putea fi închisă cu o ușiță din lemn.[2]

Reprezentând un element determinant pentru dimensiunea feminină a casei, soba juca un rol deosebit în ceremonii. Când venea în pețit, pețitoarea se adresa sobei: „Sobă, sobă, dă-ne un om!" Ceilalți membri ai alaiului pețitorilor trebuiau să-și încălzească simbolic mâinile la sobă, indiferent de anotimp, sau să pună mâna pe ea. În timpul pețitului, viitoarea mireasă trebuia să stea tot timpul în această zonă. Ea părăsea acest loc numai în momentul în care făcea cunoștință cu viitorul soț și cu părinții acestuia (*smotrinî*). Tot aici își aștepta mirele în ziua cununiei.[3] Copiii bolnavi erau „copți" în soba rece – erau introduși în ea și apoi scoși, pe lopată. În timpul unei nașteri dificile se deschideau ușa, ferestrele, cuferele, lacătele, dar și ușița sobei. Cărbunii care săreau din sobă erau folosiți și ei pentru a ușura nașterea. Apa turnată peste cărbuni era dată femeii pentru a naște la fel de ușor cum au sărit cărbunii din sobă. În regiunile unde nu exista baie, femeile nășteau pe platforma din fața sobei, *șestok*, sau chiar în sobă.[4]

De-a lungul sobei se punea o laviță (*golbeț*, *gólubeț*), folosită la dormit. Având aceeași înălțime sau, uneori, fiind mai scund decât soba, *golbeț* era un element important în practicile cotidiene sau rituale. În interiorul lui se deschidea o adâncitură spre podea în care erau amplasate rafturi pentru păstrarea unor produse alimentare, de regulă rădăcinoasele, dar și instrumentarul de bucătărie și chiar animalele mici și păsările, pe timpul iernii. Se considera că acesta este locul în care stă *domovoi* în timpul zilei, pentru că noaptea se duce în curte sau doarme pe laviță. De aceea, aici se va lăsa ofranda rituală pentru duh – pâinici speciale și vodcă, mai ales în ajunul Bobotezei și pe 28 ianuarie. *Golbeț* era un reper important și în cadrul ceremonialului nupțial. Aici se schimba mireasa

---

[1] Informații suplimentare despre aceste personaje în Antoaneta Olteanu, *Zile și demoni. Calendar și mitologie populară rusă*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2008.

[2] *Russkaja izba*, p. 25.

[3] *Ibidem*, p. 47.

[4] *Ibidem*, p. 55.

pentru *smotrinî*, când se înfățișa viitorului mire și rudelor lui. Tot aici era îmbrăcată mireasa înainte de a pleca la cununie și după aceea. Acesta era locul în care tinerii dormeau în prima noapte a nunții, poate tocmai în virtutea faptului că era considerat un spațiu de graniță.[1]

Masa (*stol*) se afla mereu într-un colț, în diagonală cu soba. Deasupra ei se aflau icoanele (*krasnîi ugol, ugol bol'șoi, ugol perednii, ugol sviatoi*). Această zonă era cea mai luminată din casă, colțul cu icoanele fiind amplasat între cei doi pereți cu ferestre. Peretele cu icoane va căpăta o semnificație mitologică aparte, fiind reprezentativ pentru curățenia și sacralitatea sa, și va reprezenta dimensiunea masculină a casei; tradițional, bărbații dormeau în această jumătate a încăperii. Femeile și copiii ocupau jumătatea „feminină", de lângă sobă, în care bărbații nu aveau ce căuta decât dacă era neapărată nevoie. Și locul pe care membrii familiei îl ocupau în timpul mesei era consfințit de tradiție. Capul mesei stătea sub icoane. Fiul cel mare se afla în dreapta lui, cel de-al doilea, în stânga, al treilea, în dreapta. Copiii mici stăteau pe laviță. Femeile mâncau stând pe taburete sau pe canapele aduse special.[2]

În acest punct sacru aveau loc cele mai importante evenimente: pețitul miresei, răscumpărarea ei, plătită prietenelor și fratelui, de aici pornea alaiul la cununie, aici sosea mireasa în casa soțului; primul și ultimul snop secerat erau aduse aici. Sacralitatea deosebită rezultă și din interdicția, pentru un străin, de a se apropia de acest loc dacă nu a fost invitat în acest sens de stăpânul casei.[3] Colțul sfânt era marcat, în consecință, cu ștergare frumos brodate, cu ilustrate, tablouri. Pe rafturile din jur erau puse cele mai frumoase și mai valoroase obiecte și actele familiei.

În zilele obișnuite, masa stătea la perete, neacoperită, iar pereții nu aveau niciun fel de podoabe. Pe peretele cu soba și pe rafturi se aflau numai ustensilele gospodărești. De sărbători, masa era mutată în mijlocul camerei și acoperită cu față de masă albă, pe rafturi apăreau ustensilele de sărbătoare, care până atunci erau păstrate în cămară (*klet'*).

De-a lungul pereților erau amplasate lavițe fixe (*lavki*), iar deasupra acestora erau rafturi, săpate în pereți. În partea din spate, de la sobă spre peretele lateral, sub tavan era amenajat un pat de lemn (*polati*). În regiunile sudice, în spatele sobei se putea amenaja un pat de lemn pentru dormit (*pol, primost*). Bătrânii dormeau de regulă pe lavițele de lângă ușă, sobă sau chiar pe sobă, tinerii și copiii – pe lavițele de sus sau dedesubtul lor. Lavițele pe care dormeau bărbații se numeau *konik* sau *lavka mujskaia*. Aveau forma unui cufăr cu acoperiș de-

[1] *Ibidem*, pp. 20-21.

[2] *Ibidem*, p. 11.

[3] *Ibidem*, p. 32.

tașabil sau cu uși frontale, în care se păstrau instrumentele de lucru bărbătești. Denumirea vine de la capetele de cai ce împodobesc laturile laviței. Nu se cuvenea nicicum ca femeile să stea pe această laviță. Lavițele pe care dormeau femeile, *lavka dolgaia, lavka bab'ia, lavka smertnaia* (lavița lungă, lavița femeilor, lavița de moarte), erau mai lungi decât celelalte. Aici își desfășurau femeile activitățile zilnice și tot pe această laviță erau puși morții. De aceea, pețitorii nu se așezau niciodată pe ea, pentru a nu dăuna nunții. Străinii care intrau în casă nu se puteau așeza pe lavițe decât după ce erau poftiți de gazde.[1]

Pentru a permite menținerea căldurii, dar și pentru a-l face pe cel care intră să se aplece, la propriu și la figurat, în fața locatarilor ușile casei (*dver'*) erau cel mai adesea scunde (în jur de 1,40-1,50 m), dar destul de late (cam un metru). Ușa dintre tindă și camera de locuit nu avea încuietori. Semnalarea prezenței se făcea printr-un ciocănit în ușa laterală, din exterior, sau prin apăsarea repetată a clanței.[2]

Pragul (*porog)* era corespondentul mitologic al granței. Înainte de a intra în casa unei persoane străine, oamenii se opreau în fața pragului și spuneau o scurtă rugăciune. De asemenea, era interzis ca oamenii să se salute în prag sau chiar să vorbească; acesta era un semn rău, mai ales pentru cei care plecau la drum. La naștere, pentru ca nou-născutul să fie legat de casă, placenta se îngropa sub prag; tot în acest sens, înainte de a pleca la botez sau după sosire, copilul era pus pe prag. În ritualul de nuntă, alaiul mirelui, când pleca după mireasă, nu trebuia să atingă pragul. Mireasa însă, când intra în casa socrilor, trebuia să se oprească puțin în prag. În sfârșit, în ritualul de înmormântare, la scoaterea din casă sicriul era lovit de trei ori de prag, în semn de rămas-bun.[3]

În locuințele țărănești, ferestrele (*oknó*) serveau mai ales pentru iluminare, mai puțin pentru aerisire și de aceea nu se deschideau. Aerisirea se făcea prin intermediul ușii și al hornului. Ferestrele amplasate la față aveau obloane, care se închideau seara. Iarna, ferestrele erau căptușite împotriva frigului cu paie sau cu împletituri din răchită. Casele din vechime nu aveau deloc ferestre, lumina pătrundea numai prin ușă. Abia prin secolele al IX-lea – al X-lea apar ferestruici cu o lățime de 30-40 mm (*volokovîe okna*), care se închideau în interior cu ajutorul unor ușițe. Chiar și mai târziu, în secolele al XIII-lea – al XV-lea, oamenii renunțau adesea și la aceste ferestruici, pentru a păstra căldura în casă. În secolul al XVII-lea, casele boierești, chiar și palatele țarilor erau încă dotate cu asemenea mici ferestre, care în sate se vor păstra până în secolul al XIX-lea. Ferestrele clasice au apărut probabil în secolul al XIII-lea, în casele boierilor și ale cnejilor. Ele se acopereau cu sticlă, la început mată; persoanele importante își permiteau să

[1] *Ibidem*, pp. 30, 33.

[2] *Ibidem*, p. 24.

[3] *Ibidem*, p. 59.

folosească sticla colorată, în nuanțe vii, care crea efectul de vitraliu. De regulă, ferestrele se acopereau cu băşică, burtă de taur sau băşică de peşte.[1]

Fereastra reprezenta locul de intrare reglementat pentru situațiile excepționale, locul de comunicare cu morții; aici se puneau obiectele ce constituiau ofranda pentru morți. Copiii care mureau nebotezați sau vrăjitorii erau scoși afară din casă pe fereastră. Tot fereastra reprezenta sălașul unora dintre ființele mitologice. În casele în care oamenii se certau des îngerul păzitor locuia sub fereastră; de aceea era interzis să se arunce aici lăturile sau gunoiul. Cerșetorilor li se dădea pomana pe fereastră, pentru a ajunge mai repede la divinitate. De asemenea, veștile primite pe aici duceau mereu la schimbări radicale, de aceea oamenii evitau să vorbească de pe fereastră.[2]

Încăperea de vară, *gornița*, putea avea sau nu o sobă olandeză, elementul comun fiind numai lavițele de dormit. Pentru că era folosită mai puțin, aici se găzduiau, prin tradiție, oaspeții.

Tinda (*seni*), un fel de încăpere de lucru, era folosită în timpul verii și ca dormitor. Dacă tinda era mai mare, aici se țineau șezătorile.

Începând cu secolul al XIX-lea, interiorul caselor țărănești începe să se modifice. În multe case apare o despărțitură din lemn care separa soba de camerele de dormit, în care se putea intra chiar din tindă. Încep să-și facă simțită prezența piesele de mobilier specifice orașului: dulapul, comoda, bufetul, patul, scaunele, fotoliile. Printre noile decorațiuni se pot număra oglinzile, ceasurile, fotografiile înrămate, mici bibelouri. Inițial, toate aceste „noutăți" împodobeau camera de vară, *gornița*, dar treptat vor pătrunde și în camera de zi.[3]

În cele mai multe dintre izbe, pe pereți se aflau tot felul de poze profane, tăiate din vechi ziare ilustrate, alături de icoane, iar pe o etajeră se găsea întotdeauna, la vedere, o Biblie prăfuită, mucegăită, care mirosea a ceară și tămâie.

> Intrarăm în casă. Pe pereții curați de bârne nu era lipită nicio litografie; în colț, în fața unei icoane grele îmbrăcate în argint, ardea candela; masa de tei fusese de curând geluită și spălată. Printre grinzi și pe la canaturile ferestrelor nu se fugăreau șvabii și nici nu încercau să se ascundă melancolicii gândaci negri. Băiatul apăru îndată cu o cană albă plină cu kvas bun, cu un dărab de pâine de grâu și cu vreo doisprezece castraveți murați într-o scafă.[4]

---

[1] *Ibidem*, p. 38.

[2] *Ibidem*, p. 41.

[3] *Ibidem*, p. 12.

[4] I.S. Turgheniev, *Hori și Kalinîci*, în *Povestirile unui vînător*, în românește de Mihail Sadoveanu, Ed. Raduga, Moscova, Ed. Albastros, București, 1989, p. 7.

5. Vestimentația țăranilor

Cât timp erau mici, adică până la 5-7 ani, fetele și băieții se îmbrăcau la fel, în cămăși lungi, albe sau roșii, încinse la mijloc cu o panglică. Când mai creșteau, băieții primeau în plus pantaloni, iar fetele, mai ales în zilele de sărbătoare, îmbrăcau peste cămașă un sarafan sau o fustă.[1]

Vestimentația masculină se baza în general pe modelul slav[2]: o cămașă de tip tunică, cu gulerul scurt, oblic, pantaloni nu prea largi, încălțăminte împletită din coajă de tei sau din piele, căciulă cu margine răsfrântă sau fără margine. De regulă, cămașa se purta peste pantaloni și se lega în talie cu un brâu. Cămășile, *soroc'ki*, erau cusute din postav, lungi până la genunchi, cu tăietură în față; se legau cu un brâu pe deasupra. Erau de culori diferite, cu gulerul brodat și nasturi de argint.[3] Aceste piese vestimentare încep să-și schimbe croiala sub influența tătară. Deschiderea cămășii se va face lateral, în stânga (*rubașka*), gulerul se va închide cu un nasture metalic. Pieptul și spatele erau brodate cu roșu, ca și poalele și mânecile; după posibilități, se folosea mătase, argint, aur. Apar și pantalonii (*știanî*) sau șalvarii. Haina exterioară, lăsată destul de largă, se confecționa din pânză de in sau cânepă, bumbac sau mătase, și se lega și ea cu un brâu. De regulă, marginile ei se băgau în cizme. Oamenii cu stare aveau astfel de haine făcute din brocard sau mătase, special pentru iarnă sau pentru vară.[4]

Hainele de exterior mai subțiri cunoșteau mai multe variante, conform descrierilor din secolul al XVI-lea. *Terlik* era o haină largă cu mâneci, fără guler, asemănător cu *ferez'*, care se închidea în față cu găitane scurte. De la gât spre poale, marginea era brodată cu lampas argintiu sau auriu, cu perle și pietre scumpe. Avea mânecile mai scurte decât la *ferez'*. *Dolman, kaftan* erau haine scurte cu nasturi și despicate lateral.[5] Caftanul (*kaftan*) era o haină îngustă, cu mâneci strâmte, lungi, încrețite, care nu depășea genunchii. Gulerul lui era înalt și țeapăn și acoperea ceafa; mai purta și numele de *kozîr'*. Caftanul era realizat din

---

[1] Tereșcenko, *op. cit.*, p.183; *Russkij tradicionnyj kostium. Illjustrirovannaja enciklopedija*, Sankt-Petersburg, 2001, p. 10.

[2] Nu vom insista asupra tuturor denumirilor regionale pe care le au piesele de îmbrăcăminte și încălțăminte. Ne vom referi la cele mai cunoscute, întâlnite în mai multe regiuni ale Rusiei. Iată un exemplu de variație a numelor acestor piese: în urma unei cercetări antropologice, A.A. Lebedeva a înregistrat 152 de denumiri pentru îmbrăcăminte, 85 pentru încălțăminte, 127 pentru acoperămintele de cap bărbătești și femeiești, și aceasta numai în Siberia! (cf. *Russkij tradicionnyj kostium*, p. 14).

[3] Tereșcenko, *op. cit.*, p. 186.

[4] *Ibidem*, p. 175.

[5] *Ibidem*, pp. 185, 188.

materiale ușoare, mai rar din postav. Poalele erau împodobite cu fir de aur sau argint ori cu fire colorate. În față se închidea cu nasturi prinși în găitane prevăzute cu ciucuri lungi. La încheieturi, mânecile aveau borduri din fireturi, curele sau ornamente metalice. Cei avuți le puteau împodobi cu perle și pietre prețioase.[1] Caftanul turcesc era o haină lungă, fără guler și găitane, care se închidea parte peste parte și se prindea pe umărul stâng.[2] *Ferezeia*, tot o haină de exterior, era lungă, cu nasturi de sus până jos și cu niște mâneci la fel de lungi, fără guler. Se încheia în față cu nasturi și găitane lungi. Putea fi cusută din bumbac, postav, catifea și brocard. Pentru oamenii simpli, care o purtau direct peste cămașă, era de culoare albă sau albastră.[3] Când era împodobită cu diverse aplicații se numea *kuntuș* și avea nasturii numai până la brâu. Peste *ferezeia* se purta *ohaben'*, o haină din atlas și catifea, largă și lungă până la călcâie, cu tăieturi pentru mâneci și guler, care era dreptunghiular și dat pe spate, atârnând până la jumătatea spatelui, uneori și mai jos; și această fâșie era bogat ornamentată cu broderii.[4] *Odnoradki*, asemănătoare cu *ohaben'*, peste care se și îmbrăcau, aveau însă guler pe gât și erau cusute din postav și alte materiale pe bază de lână.[5]

Încă din secolul al XIII-lea, deasupra hainelor obișnuite se purta ipingeaua (*epancea*), care uneori avea și glugă.[6] Hainele groase, *zipun* (zăbun) pentru bărbați și *poniova* pentru femei, se numără printre cele mai vechi piese vestimentare, atestate încă din secolul al XI-lea. Semănau cu un caftan, fără guler tare, și se închideau cu găitan. Erau căptușite cu blană și în jurul gâtului aveau un fel de colier înalt, brodat cu perle și pietre scumpe.[7] Pentru iarnă existau haine de blană (*șuba*, mai ales de vulpe) și cojoace (*kojuh*), dublate cu blană. Șubele aveau față din postav, atlas, catifea și brocard. Semănau și ele cu *ohaben'*, cu mâneci largi și gulerul dat pe spate. Se încheiau cu nasturi ori se legau cu șnururi terminate cu ciucuri. Șubele turcești aveau aceeași croială, dar erau mai largi și aveau mânecile foarte lungi, pentru a acoperi și palma. Uneori se făceau două rânduri de mâneci: unele care se îmbrăcau, iar altele care stăteau la spate, pentru decor.[8] Oamenii simpli purtau haine mai scurte, de regulă cenușii sau albe, numite *zipun*, *jupan*, *polușubka* dacă erau din blană de berbec sau oaie, ori *armiak*, din

---

1 *Ibidem*, p. 187.

2 *Ibidem*, p. 188.

3 *Ibidem*, pp. 187, 185.

4 *Ibidem*, p. 188.

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*, pp. 183, 185.

7 *Ibidem*, pp. 181, 188.

8 *Ibidem*, p. 188.

postav dublat cu blană de oaie. Din același material se făceau haina, căciula și mănușile. Pe timp de vară oamenii simpli purtau o cămașă tip rubașkă, iar pe deasupra ei o haină de exterior din pânză de in.[1]

Brâul (*poias*), piesă vestimentară importantă, comunica starea socială a posesorului, mai ales dacă era făcut din fir de aur și împodobit cu pietre prețioase. Mai frecvente erau cele din mătase, cu fir de argint, ori cele din catifea și piele. Brâiele de tip centură se închideau cu catarame de aur sau argint, împodobite cu perle. Din ele porneau tot felul de agățători în care se fixau pungile cu bani și alte obiecte necesare (pumnale, cuțite). Brâiele late din lână sau mătase care se petreceau de câteva ori în jurul trupului se numeau *kușak*.[2] Culorile preferate erau zmeuriul și roșul.

Femeile purtau haine lungi, largi, din postav subțire de culoare roșie sau din alte materiale viu colorate, cu marginile împodobite cu blană, care se închideau cu nasturi aurii. Mânecile erau lungi, largi. Gulerele lor erau răsfrânte, ajungând până la mijloc, cel mai adesea din blană de sobol. Rubașka, haina de interior, era lungă și avea mâneci uriașe, de 6-10 coți, strânse cu măiestrie în cute și bogat ornamentate, mai ales în regiunea manșetelor, cu perle și pietre scumpe.[3]

Pe deasupra hainelor se purta *ferezeia*, haina largă, fără mâneci, care se încheia în față, asemănătoare sarafanului. *Sarafanul* era purtat nu numai de femeile simple, ci și de boieroaice, diferența constând numai în calitatea materialului din care erau confecționate. Tot ca haine de exterior se purtau și *telogrei*, deasupra cărora se purtau *dușegreiki*, subțiri sau mai groase. Și ele semănau cu sarafanul, numai că erau mai scurte, fără nasturi și cu decolteu pe piept. Peste *ferezeia* se purta *opașen'*, de culoare roșu-închis, mai îngust în față și cu mâneci până la pământ, care se încheia cu nasturi mari de aur de mărimea unei nuci. În spate avea o glugă căptușită cu blană prețioasă, care atârna până la mijloc. Iarna se mai purta *kartel'* ori *șuba*, din blană de sobol, hermină etc., având față de brocard sau materiale aurii. Vara se purta *letnik*, o haină din atlas sau din alt material ușor, cu mâneci. Până la coate se împodobea cu brocard sau cu pliuri ornamentate cu material de altă culoare.[4]

Vestimentația feminină rusească cunoaște câteva tipuri majore de costumație, întâlnite pe întreg teritoriul Rusiei: fota (*poniova*), sarafanul, fusta (*andarak*), rochia (*kubeliok*). Primele două tipuri sunt întânite peste tot, ultimele două având o răspândire limitată. Costumul popular cu fotă era format din cămașă, fotă, brâu, șorț, pieptar, podoabă de cap (*kic'ka*), ornamente cu pene, mărgele, încălțăminte împletită din coajă de tei sau din piele. Acest costum, pe care îl

---

[1] *Ibidem*, pp. 186, 190-191.

[2] *Ibidem*, pp. 182-183.

[3] *Ibidem*, p. 196.

[4] *Ibidem*, pp. 195-196.

putem considera drept cel mai vechi, se întâlnea mai ales în regiunile sudice ale Rusiei Europene, în Voronej, Kaluga, Kursk, Riazan', Tambov, Tula, Orel, Smolensk.

Costumul popular cu sarafan era format din cămașă, sarafan, bundiță, kokoșnik, podoaba de cap, și încălțăminte din piele. Costumul se întâlnea în nordul Rusiei – Arhanghelsk, Vologda, Novgorod, Olonețk, Kostroma, Nijegorod, Tver', Iaroslavl' –, în regiunile Volga, Ural, Siberia, Altai, dar și în regiunile din sud, începând cu secolul al XIX-lea.

Costumul popular cu fustă era format din cămașă cu guler detașabil, fustă de lână în dungi, o vestă lungă (*korsetka*), brâu lat, podoabă de cap tip kokoșnik. Era întâlnit mai ales în satele urmașilor foștilor funcționari de stat, trimiși în secolele al XVI-lea – al XVII-lea să apere granițele sudice ale statului rus (regiunile Riazan', Oriol, Kursk, Tambov)[1].

Costumul popular cu rochie (*kubeliok*) este caracteristic regiunilor locuite de cazacii de pe Don sau din Caucazul de Nord. Consta într-o rochie cusută pe talie, purtată deasupra cămășii. Se mai purtau și pantaloni lungi, iar pe cap *kolpak* sau căciulă. Costumul a fost atestat în secolul al XVII-lea și va fi întâlnit până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Se consideră a fi fost împrumutat de cazaci de la populațiile din Caucazul de Nord, în perioada de formare a cazacilor de pe Don, adică în secolele al XVI-lea – al XVII-lea.[2]

Materialele folosite pentru realizarea veșmintelor erau inul, cânepa, lâna; se foloseau și țesături cumpărate, care au început să apară în Rusia încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ajung deosebit de populare la sfârșitul secolului al XIX-lea.

În afară de îmbrăcămintea cotidiană exista și aceea de sărbătoare, pentru nuntă, înmormântare sau de biserică. Nu se deosebea de cealaltă prin numărul pieselor sau prin calitatea materialelor, ci prin model, culoare și alte detalii de realizare; de pildă, nu se făceau noduri sau întărituri la coaserea hainelor de înmormântare. Hainele de nuntă se deosebeau atât prin momentul realizării, în ajunul nunții, cât și prin culori și ornamente. Costumul tradițional al personajelor centrale căpăta elemente distinctive: drujka purta un ștergar la mijloc sau dat peste umăr, mirele purta o băsmăluță, prinsă la pălărie etc.[3]

Opincile (*lapti*), foarte răspândite în secolul al X-lea, erau specifice oamenilor simpli, cizmele fiind considerate un semn de bogăție. Ele erau împletite din coajă de tei. Înainte de a fi încălțate, piciorul era înfășurat în obiele, fixate tot cu coajă de tei sau curele.[4]

---

[1] *Russkij tradicionnyj kostium*, p. 7.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*, p. 12.

[4] Tereșcenko, *op. cit.*, p. 180.

În general, bărbații purtau părul scurt, tuns rotund, și nu-și tăiau bărbile. Cronicile înregistrează o excepție: marele cneaz Vasili al III-lea și-a ras barba, dorind să pară mai tânăr în fața soției lui, Elena (1526).[1]

Femeile își lăsau părul să crească foarte lung. Fetele și-l împletea într-o coadă legată cu o fundă mare, care putea fi brodată cu mărgăritare. La nuntă, coada tinerei era despletită, iar părul era împletit din nou în două cozi care se prindeau ca o cunună în jurul capului. Se punea apoi *kokoșnik*, după care urma voalul, *fata*.[2] De regulă, femeile nobile își acopereau părul cu o plasă de mătase, își legau pe cap un batic alb sau purtau o căciuliță de tafta, de culoare roșie, cu un văl de mătase albă. Costumul de ceremonie prevedea o căciulă de brocard cu o bordură de blană, împodobită cu perle și pietre scumpe.[3] *Kokoșnik*, diadema brodată ce acoperea fruntea femeilor, este atestat încă din secolul al XIII-lea. Partea lui inferioară era îngustă, iar partea superioară se încheia în sus cu un patrulater, brodat pe margini cu fir de aur sau argint. Uneori era rotund și lat de 5-6 degete, alteori se mărea înălțimea, ajungându-se chiar și la o jumătate de arșin, iar în centru se înălța un vârf proeminent. *Kokoșnik* se confecționa din material purpuriu sau roșu închis, din mătase, brocard sau stofă. Pe fața lui se brodau din belșug decorațiuni cu perle, uneori și pietre scumpe.[4]

6. Alimentația țăranilor

În mod tradițional, rușii mâncau de patru ori pe zi: dimineața devreme se lua micul dejun, în preajma amiezii se servea prânzul, iar celelalte două mese aveau loc la amiază, pe la ora 4, și seara, după apusul soarelui.[5] Acest program de masă se adopta în perioada muncilor agricole, când era nevoie de mai multă energie pentru muncitori. Dacă se lucra pe câmp, era posibil ca toată ziua să se consume numai kașă ori supă și să se bea kvas. Dacă era zi de dulce, se mai puteau mânca slănină, pifitie, ouă, supă de varză cu carne de oaie sau supă de pui

[1] *Ibidem*, p. 190.

[2] *Ibidem*, p. 198.

[3] *Ibidem*, p. 195.

[4] *Ibidem*, pp. 183, 196.

[5] *Ibidem*, p. 136.

cu tăiței.[1] După alte surse, se serveau numai două mese pe zi, una dimineața, la 5-6, și cealaltă seara, pe la ora 8.

Cel mai adesea mâncarea țăranilor ruși consta în două feluri de mâncare, care nu se consumau, de cele mai multe ori, în cadrul aceleiași mese. Este vorba de supa (*varevo, și*) din cartofi sau varză și *kașa*. În zilele de dulce sau atunci când oamenii își permiteau, supa se dregea cu slănină de porc sau untură. În zilele de post, în supă se punea ulei de cânepă. De sărbători, în mâncare se puteau adăuga carne, lapte sau smântână, iar kașa era făcută cu lapte. La marile sărbători se făceau cartofi prăjiți cu carne. De asemenea, la sărbătorile religioase se obișnuia pregătirea unui fel de aspic-piftie, din carne sau picioare de porc sau vită și măruntaie (*studen', holodeț*). Crupele, destul de populare – datele păstrate vorbesc despre un consum de cca. 16,3% –, se făceau pe bază de mei și, în zilele de dulce, se adăuga slănină.

Descrierile etnografilor sunt deosebit de generoase, mai ales pentru unele regiuni.

Dimineața, de cum se trezeau, țăranii luau o gustare la care se mâncau, de regulă, resturile de la masa de seară sau pâine cu apă și cartofi copți. Pe la orele 9-10, gospodina punea pe masă micul dejun: o oală mare cu kașa din mei sau găluște din griș, iar de băut aducea kvas. Alteori la micul dejun se mâncau supă și cartofi. Fiecare mesean primea de la capul familiei câte o bucată de pâine. Până la masa următoare, considerată de prânz, între orele 12 și 2, se puteau mânca turte, adesea cu sare, un cartof, o căpățână de usturoi. La masa de seară, servită pe la ora 9 sau chiar mai devreme, se mânca ciorbă din varză sau sfeclă murată și kașă de grâu sau ovăz cu ulei de in sau cânepă. În timpul postului se mânca și supă de cartofi cu ceapă. În zilele de dulce, masa era completată cu slănină sau pește, dacă Biserica permitea acest lucru.

Etnografii au observat că alimentația tradițională a rușilor cuprindea pâinea, adesea de secară[2], kvasul, sarea, usturoiul și ceapa.[3] Când plecau la război, oamenii își luau cu ei pesmeți și făină de ovăz pe care o amestecau cu apă și făceau *tolokno*.[4] Pâinile, rotunde și mari, se făceau mai ales din făină de secară și se păstrau acoperite cu paie proaspete pentru că nu se coceau în fiecare zi, ci numai de două-trei ori pe lună.

---

[1] Bezghin, *op. cit.*.

[2] Pâinea din făină de grâu nu se folosea pe scară largă nici măcar la începutul secolului al XX-lea, după cum arată statisticile vremii: un consum de 2,3%, comparativ cu făina de secară, de 81,2%. Făina de grâu se folosea îndeosebi pentru chifle, aduse de la târguri și de la oraș sub formă de cadou.

[3] Tereșcenko, *op. cit.*, p. 122.

[4] *Ibidem*.

Țăranii înstăriți puteau mânca, în zilele de sărbătoare, supă rece cu carne și ouă, kașă cu lapte sau tăiței, blinele din făină de grâu sau gogoși din aluat crescut.

După cum se poate remarca, carnea și produsele lactate se consumau extrem de rar, îndeosebi la nunți și la marile sărbători religioase, la lăsaturile de sec.

Chiar la sfârșitul secolului al XIX-lea consumul de ceai era destul de sporadic. Ceaiul se prepara în special din plante medicinale, în caz de boală. Abia la începutul secolului al XX-lea se poate vorbi de o creștere a consumului de ceai în mediul țărănesc, mai ales la sărbători și după masă. Țăranii mai înstăriți făcuseră rost de samovare și de servicii de ceai. Mai multe detalii despre acest obicei au fost, însă, expuse în secțiunea consacrată ceaiului.

6.1. Feluri de mâncare specifice

Vom prezenta pe scurt câteva feluri de mâncare specific rusești, care vor deveni, în secolul al XIX-lea, extrem de populare în mediul nobiliar și care își vor face intrarea chiar și în restaurantele cu pretenții din capitale, demonstrând, astfel, creșterea interesului față de specificul național.

Șci, *kașa* și *kisel'* erau principalele feluri de mâncare, preparate în orice gospodărie. *Șci* era o ciorbă ce se făcea din varză acră, adesea cu o bucată de carne de porc sau de vită. *Uha*, o altă ciorbă specifică, se putea face de dulce sau de post, de pui, de pește, cu tăiței. *Botvinia*, o supă rece, se prepara din kvas, pește și sfeclă. *Okroșka*, tot o supă rece, se făcea din friptură și castraveți, la care se adăuga kvas sau varză acră.[1]

Kașa, un fel de terci, se făcea din cereale măcinate mai mare, fiind o garnitură obligatorie sau chiar felul principal de mâncare. Când calendarul bisericesc o permitea, se putea face cu slănină sau chiar cu carne, cu untdelemn ; dacă era post, kașa era mult mai modestă.

Kisél', un fel de gelatină, se prepara din cereale, făină, fructe de pădure, lapte și se folosea în special în scopuri rituale, în ajunul Crăciunului, de Sâmbăta Morților, înainte de Sf. Dumitru, de Radunița. Era de două feluri, alb și roșu. Cel alb se făcea din făină de ovăz sau din apa rezultată din înmuierea boabelor de ovăz. Se mai putea folosi făină de hrișcă, secară, mazăre. În această făină sau în amidonul rezultat, amestecat cu apă caldă, se puneau coji de pâine de secară sau resturi ale aluatului de secară, după care vasul era acoperit cu o bucată de postav și pus la cald. După ce amestecul fermenta, se punea pe foc până la

[1] *Ibidem*, p. 132.

obținerea consistenței necesare. Uneori era lăsat până devenea foarte compact pentru a putea fi tăiat cu cuțitul. Cel lichid se mânca fierbinte, cu ulei vegetal sau unt și miere, iar cel gros se mânca rece, cu lapte, kvas și miere. Kisel' roșu era făcut din răchițele sau din alte fructe de pădure, fiert cu amidon.[1]

Dintre produsele de panificație, cele mai cunoscute erau *blinelele* (blinî). Se făceau numai la sărbători, din făină de grâu, hrișcă, secară, orz sau ovăz, diluată cu apă sau lapte, la care se adăugau, după posibilități, ouă și drojdie. Se consumau cu tot felul de garnituri: lapte înghețat, ouă crude sau fierte, pește, unt, miere. Cele făcute cu lapte se numeau *moloc'nîe*, iar cele din făină de secară *krasnîe*. La marile sărbători se preparau și un fel de plăcinte din straturi de blinele, cu o umplutură de lapte și ouă. Familiile înstărite, mai ales în târguri și orașe, mâncau blinelele și cu icre sau pește mai deosebit. Dacă erau făcute pentru post, se alegea făina de hrișcă și ulei vegetal și se mâncau cu ceapă. *Olad'i*, un fel de gogoși, se făceau cu brânză și ouă. Plăcintele (*piroghi*) se făceau cu ouă, varză, pește, ciuperci, orez, mazăre etc. sau dulci, cu stafide și dulceață.

Se mai consumau pește proaspăt și sărat, icre, ouă, varză, castraveți proaspeți sau murați în oțet, ridichi. Mult timp rușii au pus sub interdicție consumul de carne de vițel, iepure, porumbel; nici racii nu se mâncau. Uneori nu se accepta nici carnea animalelor tăiate de o femeie.[2]

6.2. Băuturile

Băutura preferată a slavilor, inclusiv a rușilor, era *miod*, miedul. Uneori avea o tărie deosebită, încât putea fi considerat drept băutură alcoolică. Inițial s-a obținut din miere, apoi din vișine, coacăze, ienupăr, zmeură, melasă, scoruș, pepene roșu. Putea fi, de asemenea, alb, vechi, de primăvară etc.[3] Miedul pe bază de miere va fi larg răspândit în secolele al X-lea și al XI-lea, întâlnit chiar și în secolul al XVII-lea. Se obținea prin turnarea mierii în apă caldă în proporție de 1:4 sau 1:6. Mustul obținut, după ce se lua de deasupra fagurele, era strecurat și amestecat cu hamei, melasă și se fierbea până scădea la jumătate. După aceea, în lichidul răcit se punea drojdie și se lăsa să fiarbă un timp pe soba caldă. Pentru a opri procesul de fermentare se punea la gheață. Băutura se numea *kislîi mied*, fiind un fel de bază pentru alte subproduse: *iagodnîi* (cu poame), *boiarski, obvarnoi, kni-*

---

[1] *Russkij prazdnik. Prazdniki i obrjady narodnogo zemledel'ceskogo kalendarja. Illjustrirovannaja enciklopedija*, Sankt-Petersburg, 2001, p. 242.

[2] Tereșcenko, *op. cit.*, p. 132.

[3] *Ibidem*, pp. 118-119.

ajeski, *belîi*, *zelii* (cu arome) etc.[1] Berea (*pivo*), atestată încă din secolul al XII-lea, s-a numit inițial *olui* sau *kvas*. Era o băutură destul de tare, de culori diferite, cel mai adesea neagră și albă. Fiecare gospodar și-o prepara singur.[2] *Olui*, o băutură tare, de calitate superioară, se obținea din orz la care se adăuga o mare cantitate de hamei și pelin. *Kvasul*, asemănător la gust cu berea de astăzi, se obținea din orz sau secară fierte, fără niciun alt adaos. Cuvântul *pivo* se folosea în secolele al X-lea – al XII-lea numai împreună cu adjectivul *tvorionoe* pentru a desemna toate băuturile obținute prin fermentarea cerealelor, după fierberea mustului. În satul rus, din secolul al XI-lea și până la începutul secolului al XX-lea, berea se făcea în principal din făină de secară, măcinată mare, din malț, drojdie și hamei. Malțul era de fapt un amestec de boabe de secară, măcinate și uscate pe sobă.[3]

Sbiten' (perevar, vzvar, uzvar) apare în documente încă din secolul al XII-lea. Se obținea din miere, în care se puneau diferite plante aromate: sunătoare, salvie, frunză de dafin, ghimbir, rădăcină de valeriană, frunze de zmeură și ardei, dar și poame: răchițele, căpșune, coacăze roșii sau negre, zmeură. Când amestecul, la care se adăuga puțină apă, fierbea, se lua spuma, după care se adăugau fructele și era gata de servit. Oamenii simpli îl preparau în gospodărie, mai ales toamna și iarna. Târgoveții îl vindeau în recipiente de aramă, de tipul samovarelor, învelite în postav; uneori se vindea chiar fierbinte, direct din samovar. Se spune că samovarul ar fi fost inventat tocmai observându-se cum clocotește sbiten' în vase.[4] Existau chiar și cântece specifice, prin care vânzătorii își atrăgeau cumpărătorii:

> Hai la sbiten', sbiteniok,
> Haide, vino, flăcăuaș!
> Tușa sbiten' a făcut,
> L-a gustat, l-a lăudat,
> Tinerilor le-a zis:
> Voi, copii, beți,
> Nu cruțați sbiteniul,
> Sbiteniul e făcut din miere,
> Nu din resturi de secară![5]

---

[1] *Russkij prazdnik*, p. 615.

[2] Tereșcenko, *op. cit.*, p. 120.

[3] *Russkij prazdnik*, p. 616.

[4] Tereșcenko, *op. cit.*, pp. 120-121.

[5] *Russkij prazdnik*, p. 502.

Kvasul, atestat încă din secolul al X-lea, era considerat, ca și miedul, o băutură de post, pe care o puteau bea chiar și călugării. Inițial se făcea numai din tărâțe, dar mai târziu se foloseau și fructe (mere) și chiar legume (ridichi).[1]

Braga se făcea la fel ca berea, numai că din malț de ovăz, care fierbea pe sobă împreună cu hameiul. Era băută fierbinte.[2]

Evident, într-o discuție despre ruși și despre băuturile lor trebuie pomenită și vodca. Dar, întrucât ea constituie un element major de specific național, o vom aborda într-un capitol special.

7. Iobăgia

Sistemul agrar bazat pe iobăgie și pe obștea satului se va dezvolta în secolul al XVI-lea și va funcționa, în elementele sale esențiale, până la mijlocul secolului al XVII-lea. În 1811 iobagii reprezentau 58% din populație, adică 10.417.000 de persoane, și vor ajunge la 45%, adică 10.969.000 de persoane, în 1858, cu puțin timp înainte de emancipare. Trebuie menționat, de asemenea, că, din aceste peste zece milioane de țărani, un milion îl constituiau țăranii șerbi servitori care munceau la curțile moșierilor și care nu posedau pământ. Se estimează că, înainte de abolirea iobăgiei, statul deținea, prin ipotecare, două treimi din totalul șerbilor.[3] Din cauza particularităților geografice, sistemul iobăgiei nu va funcționa la fel în întreaga Rusie. Cel mai mare număr de iobagi exista în partea centrală a cnezatului Moscovei și în Vestul și Sudul său. În Nord și în Est iobăgia particulară era mai puțin cunoscută, iar în Siberia nu exista deloc.[4]

Până în 1580, când li se va suspenda acest drept, țăranii, inclusiv familiile lor, aveau voie să plece și să se mute în altă parte. Aceste mutări aveau loc, de regulă, în preajma zilei de Sf. Gheorghe de toamnă, la sfârșitul lui noiembrie, când se încheia ciclul agricol. Funcționau și la început câteva restricții, dar, după o perioadă de câțiva ani, fugarul devenea om liber. Obiceiul va fi desființat în 1603. Începând din acel an, țăranii ruși vor fi aserviți și legați de pământul stă-

---

1 Tereșcenko, *op. cit.*, p. 119.

2 *Russkij prazdnik*, p. 617.

3 Nicholas V. Riasanovsky, *O istorie a Rusiei*, Ed. Institutul european, Iași, f.a., p. 357.

4 Hosking, *op. cit.*, p. 148.

pânului, printr-un ucaz al țarului Boris Godunov.[1] Codul de legi din 1649 va consfinți faptul că țăranul rămâne legat pe viață de o parcelă de pământ, atât el, cât și urmașii săi. Dacă era țăran particular, nu al statului, devenea dependent de persoana moșierului.

În Rusia kieveană și în Novgorod existau câteva categorii de țărani neliberi: *smerdî*, *zakupî* și *holopî*. *Smerdî* erau țărani dependenți, judecați de către cneaz, dar care dețineau loturi de pământ pe care le puteau lăsa moștenire fiilor. Dacă nu aveau băieți, atunci pământul trecea în posesia cneazului. La Novgorod cei mai mulți dintre aceștia erau țărani ai statului, care lucrau pământurile acestuia. Ei nu aveau dreptul să părăsească teritoriul pe care locuiau. *Zakupî* erau dependenți de feudal; dacă își plăteau datoria (*zakup*) pe care o aveau față de acesta, deveneau țărani liberi. *Holopî* constituiau clasa cea mai de jos, fiind asimilați robilor.

În Rusia moscovită din secolele al XV-lea – al XVI-lea funcționa sistemul *pomestiei*. Moșia era dăruită de stat celor care îl slujeau și care trebuiau să mai presteze pentru țar și serviciu militar, în timpul campaniilor militare purtate cu Polonia, Lituania și Suedia, sau să protejeze frontierele țării. Țăranii, în schimb, erau liberi, având în posesie lotul de pământ, în acord cu proprietarul moșiei. Aveau dreptul să plece de la acel proprietar, însă nu înainte de finalizarea secerișului, când se încheiau socotelile. Prin codul de legi (*Sudebnik*) al țarului Ivan al III-lea, în 1497, s-a stabilit o dată fixă la care țăranii puteau să părăsească pământul, și anume de Sf. Gheorghe de toamnă, Iuriev den', pe 26 noiembrie, mai precis cu o săptămână înainte și o săptămână după această sărbătoare. În situațiile în care țăranii fugeau de pe pământul proprietarilor înainte de îndeplinirea obligațiilor față de aceștia, erau căutați, pe o perioadă de cinci ani, și pedepsiți. Actul normativ care legaliza căutarea și obligativitatea returnării țăranilor fugari era ucazul din 24 noiembrie 1597. În 1607, termenul în care puteau fi căutați țăranii fugari crește la cincisprezece ani.

Abia prin *Sobornoe ulojenie* din 1649, în timpul lui Aleksei Mihailovici, se hotărnicește legarea țăranilor de pământ pe o perioadă nedeterminată, fapt ce va atrage după sine imposibilitatea părăsirii legale a moșiei, precum și puterea absolută a proprietarilor de pământ asupra lor. Dar și acest act restrictiv avea, la rândul lui, dispoziții limitate: proprietarul de pământ nu avea dreptul de a-i lua viața țăranului și, de asemenea, nu-l putea lipsi de lotul de pământ cuvenit. Țăranii puteau trece astfel de la un proprietar la altul, dar își păstrau dreptul asupra pământului și gospodăriei lor. Din 1741 are loc monopolizarea proprietății în beneficiul nobilimii, iar iobăgia se va extinde asupra tuturor tipurilor

[1] Cadastrele efectuate în 1581 și 1582 vor stabili domiciliul legal al țăranilor și vor putea fi, astfel, folosite pentru a-l aduce înapoi, dacă se muta ilegal (Hosking, *op. cit.*, p. 147).

de țărani neliberi. Este important de reținut că sistemul iobăgiei nu funcționa în anumite regiuni ale imperiului: în Nord, într-o mare parte a regiunii Ural, în Siberia, precum și în regiunile căzăcești din sud.

Înainte de eliberarea iobagilor, toți țăranii erau legați de pământ și aparțineau fie statului (țărani „negri"), fie moșierilor.

7.1. Țăranii statului

Categoria de țărani ai statului va fi legiferată printr-o serie de ucazuri ale lui Petru I. Ea îi va cuprinde pe țăranii agricoli care nu intrau în sistemul iobăgiei, adică țăranii „negri", din regiunea Siberiei sau din stepă ori cei care își aveau domiciliul la granițele imperiului. Numărul acestora va crește în urma confiscării de către stat a unor posesiuni ale Bisericii sau în urma anexării unor noi teritorii, în regiunea Balticii, în Ucraina, Bielorusia, Crimeea, Caucaz. Ca urmare, numărul lor va ajunge, în anumite perioade istorice, să cuprindă mai mult de jumătate din țăranii agricoli din imperiu. După datele recensământului din 1724, în Rusia Europeană și în Siberia existau 1.049.000 de țărani de sex masculin, adică în jur de 19% din totalul țăranilor din Rusia, ajungându-se la recensământul din 1858 la 9.345.000 de suflete, adică 45,2% din populația agricolă.

După cum se știe, iobăgia a stat la baza imperiului rus; țăranii din proprietatea statului erau o veritabilă monedă de schimb, și încă una foarte valoroasă, prin care împărații își atrăgeau de partea lor nobilii, atunci când aveau nevoie de ei. Pe vremea Ecaterinei a II-a, de exemplu, era imposibil să ajungi mare nobil sau să pătrunzi la Curte fără a poseda câteva mii de țărani. Împărăteasa va fi, în timpul domniei sale, extrem de generoasă cu darurile făcute: în perioada 1762-1796, Ecaterina a dăruit 800.000 de țărani, de fapt 2.000.000 de oameni, dacă punem la socoteală și femeile! Într-o singură zi, pe 17 august 1795, ea a semnat ucazuri prin care dăruia peste 100.000 de suflete.[1] Și fiul ei, Pavel, va adopta această tactică. În ziua încoronării a dăruit peste 80.000 de suflete unui număr de 105 persoane. Se spune că, în ultimul an al domniei lui, deja nu se mai găseau moșii cu țărani șerbi care să fie dăruite. Alexandru I va fi acela care va elimina acest sistem, moșiile cu țărani fiind de-acum înainte date în arendă. Se vor dărui numai posesiunile de pământ, fără lucrătorii respectivi.

Din punct de vedere fiscal, țăranii statului locuiau pe pământurile imperiului, fiind obligați să plătească impozite, *obroc*, la vistierie, atât pentru folosința pământului, cât și pentru capitație sau prestarea de munci în folosul societății.

[1] M.I. Pîliaev, *Staraia Moskva*, Moscova, 2001, p. 217.

Aveau la dispoziție un lot de opt deseatine de persoană, în regiunile mai sărace, și de cincisprezece deseatine în regiunile agricole mai bogate. În realitate, însă, situația arăta cu totul altfel. Spre sfârșitul anilor 1830, în treizeci de gubernii țăranii statului aveau în folosință până la cinci deseatine, iar în treisprezece gubernii – între una și trei deseatine; la începutul anilor '40 din secolul al XIX-lea, 325.000 de persoane nu dețineau niciun lot de pământ. Dintre puținele avantaje de care aceștia se bucurau putem menționa dreptul de a face comerț angro sau cu amănuntul, de a deschide fabrici și uzine, de a lua în posesie pământuri nelocuite, adică pe acelea unde nu se aflau țărani iobagi.

Comparativ cu iobagii moșierilor, țăranii statului se bucurau de mai multe drepturi: puteau părăsi satul, dar cu permisiune, aveau voie să presteze tot felul de activități lucrative, cu condiția să-și plătească birurile. După 1837 puteau căpăta drept de proprietate asupra pământului pe care îl lucrau.

7.2. Țăranii moşierilor

În ceea ce privește tipul activității prestate, existau două feluri de iobagi: cei legați de glie, *krepostnîie*, și cei legați de stăpân, *dvorovîe*. Aceștia din urmă nu se ocupau cu agricultura, ci slujeau în locuința stăpânului ca portari, bucătari, valeți, vizitii. Puteau fi vânduți în orice clipă și în orice condiții. Pe măsură ce proprietarii vor dobândi gusturi din ce în ce mai elevate, din această categorie de șerbi încep să se formeze pictori, poeți sau muzicanți, mulți dintre ei fiind școliți chiar în străinătate.

Familia Șeremetiev, una dintre cele mai bogate și mai influente din aristocrația rusă a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, era faimoasă pentru numărul mare de iobagi pe care îi școlea pentru a învăța numeroase meșteșuguri de lux. La moșiile lor se găseau numeroși arhitecți, sculptori, ebeniști, pictori decoratori, gravori, horticultori, tehnicieni pentru piesele de teatru, actori, cântăreți, muzicieni. Cei mai mulți dintre aceștia își deprinseseră meseria chiar în străinătate, cu profesori renumiți. În unele situații, soarta acestora putea fi mult mai bună decât a restului iobagilor: fie că primeau de la stăpân salarii impresionante, fie că erau eliberați, mult mai repede decât ceilalți. Este cazul pictorilor Nikolai și Iakov Argunov, eliberați în 1809.[1] Din familia Argunovilor vor proveni și alți specialiști și creatori: Fiodor, arhitect și sculptor, a proiectat și realizat principalele săli de recepție de la conacul de pe Fontanka. Ivan Argunov, fratele lui a studiat

[1] Unii dintre foștii iobagi puteau avea parte de privilegii importante, cum a fost cazul pictorului menționat mai sus, Nikolai Argunov, devenit, în 1818, membru al Academiei Imperiale de Artă.

pictura cu Georg Grot, la curtea imperială, devenind în scurt timp unul dintre cei mai importanți portretiști din Rusia; lui i se va acorda cinstea ca, în 1759, să realizeze portretul viitoarei împărătese Ecaterina cea Mare. Fiul lui cel mare, Pavel, devine arhitect și va lucra împreună cu celebrul Quarenghi la Ostankino și la casa de pe Fontanka. Fiul cel mic al lui Ivan, Iakov, pictor și el, va realiza în 1812 potretul împăratului Alexandru I. Și fratele lor mijlociu, tot pictor, a rămas în istorie ca unul dintre cei mai buni pictori ruși ai secolului al XIX-lea.

Un alt exemplu grăitor de talent valorificat pe moșia Șeremetievilor îl reprezintă Praskovia, celebra cântăreață de operă, soprană în teatrul personal al contelui Nikolai Petrovici, care, în cele din urmă (1801), se va căsători cu ea.[1] Așa cum am menționat, pregătirea unei astfel de perle dura mult și implica costuri și acțiuni complexe. Despre Praskovia aflăm, bunăoară, că studiase italiana și franceza, pe care le stăpânea la perfecție, inclusiv în scris; a fost învățată să cânte și să danseze de către cei mai buni profesori din țară. Și-a făcut debutul pe când avea 11 ani, într-un rol secundar, dar peste un an primea deja un rol important.[2]

Țăranii legați de pământ nu puteau fi despărțiți de lotul pe care-l cultivau. Dacă proprietarul își vindea avutul, ei treceau sub autoritatea cumpărătorului, fără ca hotarele câmpurilor lor să aibă de suferit.

Țăranii iobagi erau vânduți în public, la bazar și târguri. Prețul țăranilor vânduți în timpul Ecaterinei a II-a era foarte diferit: la începutul domniei ei, sufletele costau între 70 și 120 de ruble dacă erau vândute împreună cu pământul; la sfârșitul domniei, aceștia vor ajunge să prețuiască aproape 200 de ruble. Dacă erau vânduți fără pământ, țăranii aveau un preț foarte scăzut: 6 ruble de persoană în 1773. Pentru un recrut, la începutul domniei Ecaterinei se plăteau câte 120 de ruble, iar la sfârșitul perioadei 400-700 de ruble.[3] Un preț mai mare îl aveau iobagii slujitori: în anii 1850, o cameristă costa la Moscova între 50 și 80 de ruble. Bucătarii și artiștii erau, de departe, cel mai bine plătiți. De pildă, orchestra cumpărată de Potiomkin de la Razumovski a costat 40.000 de ruble, o actriță putând costa chiar și 5000 de ruble.

7.3. Taxe şi biruri

În 1797, în timpul domniei lui Pavel I, vor fi reglementate pentru prima oară obligațiile iobagilor ruși față de stăpânii lor, deși legea nu avea cum să fie pusă în

---

[1] Considerate inițial drept o ciudățenie, căsătoriile nobililor cu șerbi nu vor mai fi o raritate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales pe fondul dezvoltării curentului sentimentalist în Rusia.

[2] Orlando Figes, *Natasha's Dance. A Cultural History of Russia,* New York, 2002, p. 39.

[3] Pîliaev, *op. cit.*, p. 218.

aplicare. Se prevedea ca trei zile pe săptămână iobagii să lucreze pentru stăpâni, trei zile să lucreze pentru ei înșiși, iar duminica devenea zi de odihnă. Cu toate acestea, în intervalul 1760-1800, plata în bani datorată de țărani proprietarilor de pământ va crește de două ori și jumătate, iar *barșcina*, claca, va fi sporită de la trei la patru zile; în unele cazuri ajungea chiar la cinci sau mai multe zile pe săptămână.[1] Valoarea monetară a obrocului va crește și ea simțitor, fiecare țăran fiind obligat să plătească, în 1860, de zece ori mai mult decât în 1800.

Iobagii își plăteau clăcile în două forme alternative: clacă sau obroc, taxa în bani.

Claca (*barșcina*) se practica îndeosebi în regiunile cu cernoziom și în zonele din sud, unde agricultura se practica intensiv pentru că pământul avea o calitate mai bună. Țăranii de aici, circa 56% din totalul iobagilor la sfârșitul secolului al XVIII-lea, erau obligați să lucreze, teoretic, maximum trei zile pe săptămână pentru boier. În realitate, stăpânul își folosea țăranii pentru munca pământului său chiar și șase zile pe săptămână. În celelalte regiuni, țăranii nu puteau trăi numai din agricultură pentru că pământul era mult mai sărac; așa că se ocupau cu mici meșteșuguri sau, dacă primeau permisiunea proprietarului, plecau la oraș să muncească la fabrică sau în mină ori în transporturile fluviale. În acest caz, erau nevoiți să-i plătească stăpânului o anumită sumă de bani. Pentru cei care aveau dreptul să se deplaseze în alte localități se emitea un pașaport, semnat de moșierul respectiv.

Această a doua categorie reprezenta 44% din totalul țăranilor iobagi, la sfârșitul secolului al XVIII-lea; spre sfârșitul anilor 50 ai secolului al XIX-lea va ajunge la 68%, în gubernia Moscova, 70% în gubernia Vladimir și chiar 90% în gubernia Iaroslav. Am putea crede că acești țărani erau oarecum privilegiați, însă obligațiile lor, impuse la echivalarea obrocului cu munca, erau atât de numeroase, încât nu le mai rămânea, de fapt, aproape niciun pic de timp liber, după cum se vădește și din următoarea mărturie, contemporană fenomenului descris:

> Nu departe de moșia noastră se găsea o alta mai mică, aparținând celor trei surori Toncev... Lala era cea mai îndrăgită; surorile ei o considerau o frumusețe, o îmbrăcau elegant, o răsfățau și nădăjduiau mereu s-o vadă măritată.
>
> Având în minte zestrea Lalei, ele își chinuiau iobagii, silindu-i să brodeze întruna zi și noapte. Țăranii care aparțineau familiei Toncev nu numai că aveau îndatoriri mai mari decât cei de pe alte moșii, dar, dacă vremea era bună, iar fânul Milei necosit, erau nevoiți să lucreze și în zilele în care

[1] Riasanovsky, *op. cit.*, p. 297.

> ar fi trebuit să-și vadă de ale lor. Pe lângă asta, femeile aveau de făcut o mulțime de corvezi și vara, și iarna. Fiecare dintre ele trebuia să contribuie cu o cantitate fixă de pânză și in la zestrea Lalei, să țească cu bumbac, sfoară și lână și să brodeze ștergare și cearșafuri.
>
> Vara trebuiau strânse coșuri întregi de fructe de pădure și de ciuperci pentru surori și, la drept vorbind, țăranii aveau atât de mult de muncit tot anul, că nu le mai rămânea timp pentru treburile lor. Aproape că nu era zi să nu fie biciuit cineva drept pedeapsă: pentru cea mai mică greșeală, țăranii vinovați erau bătuți de vătaf în prezența celor două surori mai mari...[1]

Nu de puține ori asemenea comportamente din partea nobililor atrăgeau replica violentă a țăranilor. Memoriile de mai sus ne prezintă continuarea întâmplărilor:

> Lucrurile s-au înrăutățit din cauza unui incident care a avut loc la începuturile toamnei, pe când surorile se întorceau acasă de la o petrecere, mergând cu o trăsură cu vizitiu. Era cam pe la miezul nopții și întuneric beznă, iar trăsura trebuia să străbată cinci kilometri de pădure. Cam după un kilometru și jumătate ea a fost înconjurată de mai mulți oameni; unii au prins caii de dârlogi și l-au dat jos pe vizitiu, alții le-au scos afară pe surori. Lala și vizitiul au fost legați, li s-a pus căluș și au fost târâți la marginea drumului, în timp ce Mila și Daia au mâncat o bătaie crâncenă.
>
> Câteva luni mai târziu casa pe care surorile tocmai o terminaseră de construit a ars din temelii...[2]

Țăranii care plăteau obroc, taxa în bani, practicau, de regulă, diferite meșteșuguri, comerț, făceau cărăușie sau se angajau ca lucrători în manufacturi. Țăranii obligați să presteze activități suplimentare pentru a-și echilibra bugetul se vor organiza adeseori în arteluri, cea mai simplă formă de asociere, care amintea de obștea sătească.[3] Artelurile puteau fi temporare, instituite doar pe durata deplasării țăranilor. Dacă aceștia proveneau din același sat sau județ, artelul se numea *zemliacestvo*. Un artel putea să reunească oameni cu profesii diferite, caz în care misiunea lui era alta: de a asigura un cadru activității colective

---

[1] E.N. Vodovozova, Apud Russell Sherman, *Rusia. 1815-1881*, Ed. All, București, 2001, pp. 72-73.

[2] *Ibidem*, p. 73.

[3] Enciclopedia Brockhaus-Efron definește astfel artelul: „Asociație contractuală a mai multor persoane, de obicei din clasele de jos ale populației, care urmăresc împreună scopuri economice, legate prin responsabilități reciproce și care participă la activitatea comună fie prin muncă, fie prin muncă și capital".

a membrilor săi, de a împărți riscurile și dificultățile unei astfel de activități, în absența unei baze legale sigure pentru contracte.[1]

Un artel putea avea între 6 și 20 de membri; admiterea se făcea printr-un acord scris sau verbal, după ce candidații aflau contribuția inițială a fiecărui membru și cota-parte din câștig. Artelul era condus de un staroste (*artelșcik*, *desiatnik*, *ataman*), iar deciziile se luau în cadrul adunării generale, asemănătoare cu întrunirea sătească. Starostele asigura membrilor contracte, se îngrijea de disciplina lor, organizând munca membrilor și împărțind sarcinile. Tot el primea salariul sau câștigurile, pe care le împărțea mai apoi celorlalți. Existau mai multe feluri de arteluri: în unele cazuri, muncitorii se angajau în grup la patron, care le asigura un sediu, materii prime și eventual unelte și echipamente, plătindule un salariu comun, pe care aceștia îl împărțeau între ei; în alte cazuri, artelul asigura toate aceste elemente necesare producției, contractul cu clientul încheindu-se la nivel de artel.[2] O formă rudimentară de artel era și asocierea pentru închirierea camerelor sau pentru a cumpăra mâncare și combustibil în comun ori pentru a plăti pe cineva care să le pregătească masa. Printre meseriile practicate cel mai frecvent de membrii artelurilor se numărau construcțiile, pescuitul, tăierea lemnelor, munca de edecar sau de hamal în port.

Iobagii se aflau, în același timp, în strictă dependență de mai multe instituții. Viața unui țăran se afla la discreția mir-ului (comunitatea sătească), a familiei sale, dar mai ales a nobilului de care aparținea. Alexandru I, vizând obținerea de noi venituri, a intenționat la un moment dat în timpul domniei sale să vândă pământ țăranilor iobagi, înlocuind birul (obroc), cât și impozitul pe cap de locuitor cu un impozit pe pământ, plătibil de către nobilime.

7.4. Alte ocupații

Și înainte, și după abolirea iobăgiei țăranilor le era imposibil să-și asigure un nivel de trai decent din valorificarea produselor agricole obținute de pe pământurile pe care le lucrau, fie că erau sau nu în proprietatea lor. De aceea, ei vor căuta soluții alternative pentru completarea veniturilor, mai ales iarna, când pământul nu se putea lucra, iar țăranii dispuneau de mai mult timp liber. Se găseau, de pildă, locuri de muncă sezoniere, de obicei în orașe: birjari, cărăuși, servitori sau muncitori, chiar și comerț, după cum s-a putut remarca și din subcapitolul consacrat țăranilor la oraș. Un avantaj îl aveau țăranii care pro-

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 152.

[2] *Ibidem*, p. 151.

veneau din regiuni renumite pentru meșteșuguri ale căror produse, faimoase, puteau fi comercializate cu mai mult succes. Nu puține au fost cazurile în care țăranii cumpărau angro mărfuri specifice dintr-o regiune și, apoi, le vindeau în alta sau pur și simplu se duceau la târguri ori umblau din sat în sat, ca negustori ambulanți. Iată cam ce produceau țăranii, în funcție de regiunea de baștină: Nijni Novgorod – linguri, cuțite și furculițe din lemn, coșuri, încălțări împletite, împletituri din papură; Iaroslavl, Kostroma – fire, pânză de in; Vladimir – articole din mătase; Vologda, Balahna – dantelă; Viatka, Perm' – articole din piele; Kursk – icoane; Moscova – jucării; Tula – armonici, samovare etc.

Cele mai norocoase zone erau acelea în care teiul creștea din belșug pentru că țăranii foloseau acest copac în multe feluri. De cele mai multe ori, întreaga comunitate se dedica meșteșugului specific regiunii:

> În luna iunie, tot satul mergea să taie copaci din împrejurimi. Apoi începea o operație delicată: era vorba de a desprinde primele două straturi de pe coaja teiului. Când timpul era cald și umed, copacul se lăsa ușor despuiat, dar, pe vreme rece și uscată, fibra nu avea sevă și, chiar dacă te foloseai de secure, era greu să desparți straturile de scoarță suprapuse. Fiecare din aceste straturi își avea utilitatea lui în economia țărănească: primul se folosea la confecționarea acoperișului caselor; al doilea, luat în special de la teii tineri, era pus în apă, unde stătea toată vara. La începutul iernii era adus într-o cameră încălzită și, când coaja era uscată bine, era făcută fâșii cu care se împleteau opincile.[1]

Un țăran strica adesea 2-3 perechi de *lapti* pe săptămână, așa că cererea pentru ele era destul de mare.

În extrem de puține situații țăranii reușeau să se elibereze din iobăgie și să-și facă o stare bunicică dintr-un asemenea comerț rudimentar. Însă, pe măsură ce afacerea creștea, persoana respectivă își putea deschide o afacere bănoasă în domeniul alimentației publice, pentru că mereu se găseau clienți pentru o crâșmă sau un han. Turgheniev ne prezintă un astfel de exemplu, un hangiu de origine țărănească:

> Pe șleahul din B., la deopotrivă depărtare de cele două capitale de județe prin care trecea, se afla încă nu demult un han mare pe care îl știau bine toți vizitiii cu troice, țăranii cu convoaiele de care, oamenii de încredere ai negustorilor, târgoveții traficanți și îndeobște nenumărații călători de tot soiul care bat drumurile noastre pe orice vreme. Odinioară, toți își îndreptau caii către acest han; poate numai vreo caleașcă boierească, înhămată cu șase cai crescuți în grajdurile conacului de mai trecea pe lângă han,

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 209.

legănându-se maiestuos, fără să se oprească, ceea ce nu-i împiedica totuși pe vizitiu și pe feciorul de pe scară să arunce o privire cu jind la cerdacul bine cunoscut de ei; sau vreun nevoiaș, într-o căruță hodorogită, și cu trei pitaci în punga din sân, pomenindu-se în dreptul hanului bogat, își îmboldea căluțul obosit, grăbindu-se să ajungă în cătunul de lângă drumul mare, ca să înnopteze la vreun țăran gospodar la care nu avea să găsească altceva decât fân și pâine, dar în schimb n-avea de plătit nicio copeică de prisos.

Pe lângă așezarea lui la loc mănos, hanul despre care am început vorba avea cu ce atrage călătorii: cu apa minunată de la două puțuri adânci cu roți scârțâitoare și ciuture de fier cu lanț, o curte mare cu șoproane de scânduri pe stâlpi groși de jur-împrejurul ei, o provizie bogată de ovăz bun în bordeie, o izbă călduroasă, un cuptor rusesc uriaș de care țineau două lavițe lungi, asemănătoare umerilor unui voinic și, în sfârșit, două odăițe destul de curate ce aveau pereții îmbrăcați în hârtie de culoarea vișinie cam zdrențuită în partea de jos, un divan din lemn vopsit, scaune de același fel și două glastre cu mușcate la geamuri, care de altfel nu se ștergeau niciodată și erau încețoșate din pricina prafului de ani de zile. Hanul mai avea și alte înlesniri: fierăria era foarte aproape de el, moara se găsea cam tot pe acolo; în sfârșit, la han puteai să mănânci bine mulțumită bucătăresei, o grăsană cu obrajii roșii care gătea bucate gustoase și grase și nu era zgârcită la merinde; până la cârciuma cea mai apropiată nu era mai mult de o jumătate de verstă; jupânul de acolo ținea tabac care, deși amestecat cu cenușă, era destul de iute și înțepa plăcut nasul. (...)

Acest Akim era un țăran deștept și dibaci; era încă băiat tânăr când plecase în cărăușie cu două gloabe de cai și după un an se întoarse cu alți trei cai bunișori; de atunci aproape toată viața cutreierase drumurile mari: se ducea la Kazan și la Odessa, la Orenburg și la Varșovia, și în străinătate, la Leipzig, așa că în ultima vreme umbla cu șase armăsari mari și puternici înhămați la două căruțe uriașe. (...) În cele din urmă hotărî să se lase de îndeletnicirea sa și să deschidă un han. Cu încuviințarea stăpânei sale, cumpărase pe numele ei o jumătate de deseatină de pământ la drumul mare și clădise pe acel loc un han.[1]

7.5. Răscoalele

Este de înțeles că țăranii suportau cu greu condițiile vitrege de trai, așa că revoltele, de o amploare mai mare sau mai mică, nu au lipsit din istorie. Vom prezenta în cele ce urmează cele mai semnificative răscoale care, rând pe rând,

[1] I.S. Turgheniev, *Hanul* [1852], traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Dumitru B. Dumitru, în vol. *Opere*, V, Ed. „Cartea rusă", București, 1956, pp. 262-264.

au stârnit interesul opiniei publice față de viața iobagilor și au redeschis discuția referitoare la abolirea iobăgiei.

De cele mai multe ori, revoltele țărănești erau strâns legate de momente istorice importante, de evenimente neașteptate. La înscăunarea lui Pavel I, în 1796, au apărut multe zvonuri legate de posibila eliberare a iobagilor, fapt ce a tulburat serios lumea țărănească. Momente asemănătoare au urmat după invaziile napoleoniene, după revolta decembriștilor și în anul 1848. În acest ultim caz s-a produs un concurs de împrejurări care justificau, rând pe rând, oportunitatea revoltei: a fost un an cu recoltă proastă, circulau veștile despre revoluțiile din Europa și despre o revoltă în provincia Galiția, aflată în posesia Austro-Ungariei.[1]

7.5.1. 1773-1775, Răscoala lui Pugaciov

În vara anului 1773, în tabăra cazacilor din Ural a sosit un bărbat uscățiv, cu barbă neagră și privire tăioasă, care spunea că este Petru al III-lea. Cazacul Emelian Ivanovici Pugaciov se născuse în 1724 în stanița Zimoveiskaia de pe Don, în același loc în care, cu o sută de ani înainte, venise pe lume Stepan Razin. De la vârsta de șaptesprezece ani, Pugaciov începe să participe la războaie: mai întâi cel cu Prusia, apoi cel cu Turcia, când, pentru eroism, va primi gradul de sublocotenent de cazaci. Va fi lăsat la vatră pe caz de boală, dar în curând va fi arestat pentru că înlesnise fuga din închisoare a trei cazaci. Reușește să scape și, în peregrinările lui prin țară, va fi de nenumărate ori martorul suferințelor țăranilor. Așa se va hotărî să-i ridice pe cazaci împotriva moșierilor.

În martie 1774, armata lui Pugaciov număra deja cincizeci de mii de oameni. Pugaciov își împrăștia prin țară manifestele sale „imperiale" (susținea că ar fi Petru al III-lea), în care îi „ierta" pe țăranii iobagi, le oferea „libertate veșnică, pământ", iar cazacilor le promitea „salariu, plumb, praf de pușcă și pâine". Bașkirilor le acorda libertate națională, credincioșilor după ritul vechi le permitea să-și păstreze bărbile și să se închine cum doreau. Nu toți participanții credeau că sunt conduși chiar de Petru al III-lea, dar vedeau că, într-adevăr, conducătorul lor era de partea poporului. Detașamentele armatei lui Pugaciov acționau pe un teritoriu uriaș, între Ural și regiunea Volgăi. Aceste detașamente vor ocupa un număr de orașe și vor distruge formațiuni armate ale statului. În curând, principalele forțe ale lui Pugaciov aveau să asedieze Orenburgul.

Când a văzut că răscoala nu poate fi înăbușită ușor, Ecaterina a II-a a întrerupt războiul lui Turcia și și-a trimis cei mai experimentați generali, împreună cu o mare armată, să-l înfrângă pe Pugaciov. În lunile martie și aprilie 1774, răsculații vor suferi mai multe înfrângeri. Pugaciov, urmărit de soldați, va fugi

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 161.

în Ural, unde era susținut de mineri. Răsculaților li se vor alătura tătarii, márii și udmurții. Cu o armată de douăzeci de mii de luptători, Pugaciov asediază Kazan și, în iulie 1774, va cuceri orașul. Însă răsculații vor fi nimiciți imediat după aceea. Pugaciov, cu un detașament de cinci sute de oameni, va traversa Volga, cu intenția de a merge spre sud. Reușește să-i mobilizeze pe țăranii din regiunea Volgăi și își va asigura participarea ciuvașilor, mordvinilor și a altor popoare din regiune. Cucerește pe rând orașele Alatâr, Saransk, Penza și Saratov. Dar, în august 1774, în apropiere de Țaricîno, are loc o nouă ciocnire, hotărâtoare. Văzând că de această dată nu prea aveau sorți de izbândă, Pugaciov este trădat de cazacii bogați din tabăra lui, care îl vor preda într-o noapte funcționarilor statului. Pugaciov va fi dus la Moscova într-o cușcă de fier și, în ianuarie 1775, va fi executat.

Ca urmare a răscoalei lui Pugaciov, Ecaterina a II-a va adopta, în același an, o serie de măsuri menite să întărească absolutismul și iobăgia. Rusia va fi împărțită în cincizeci de gubernii a câte 400.000 de locuitori. Fiecare gubernie era formată din județe cu câte 30.000 de locuitori. Guvernatorii și ispravnicii județelor vor primi trupe de armată și de poliție pentru înăbușirea posibilelor răzmerițe.

7.5.2. Revoltele din 1812

Sosirea lui Napoleon în Rusia a stârnit un întreg val de manifestări de simpatie din partea țăranilor, care credeau că împăratul francez le va acorda libertatea. Aceste zvonuri vor ajunge și la urechile împăratului Alexandru și ale generalilor săi, care nu doreau în niciun caz să permită armatelor franceze să pătrundă prea mult în interiorul țării, nu atât pentru distrugerile pe care le-ar fi putut provoca, cât, mai ales, pentru tulburările țărănești cărora le-ar fi dat naștere. Mai mult, pentru a preveni dezordinile interne, țarul a poruncit ca, în fiecare gubernie, să staționeze o jumătate de batalion (330 de oameni), iar, la nevoie, cele din guberniile vecine să-i sară în ajutor. Aceste temeri se vor dovedi îndreptățite: în Lituania și Bielorusia, care erau provincii rusești la acea vreme, țăranii nu au mai dorit să-și exercite serviciul militar, convinși fiind că Napoleon îi va elibera în curând; așa că vor începe să jefuiască conacele și să-i alunge pe moșieri. Chiar și în zonele răsăritene, în Smolensk, de exemplu, țăranii dintr-un județ s-au proclamat cetățeni francezi.[1] Tulburările s-au potolit foarte repede când oamenii au înțeles că Napoleon se comportă ca un împărat obișnuit, trimițând și el trupe de represiune și repunându-i în drepturi pe proprietari, fără a-i trece prin minte să-i elibereze pe țărani. Din acest moment, războiul împotriva lui Napoleon va deveni și pentru țărani o chestiune patriotică, de supraviețuire națională.

[1] *Ibidem*, p. 103.

Paradoxal, Nicolae I, cel atât de preocupat de punerea în practică a autocrației, a fost totuși împăratul care a reușit să adopte mult mai multe schimbări favorabile iobagilor, nefiind de acord cu sistemul iobăgiei, pe care îl considera ilegal. În 1842, împăratul a susținut în fața Consiliului de Stat că „nu există nicio îndoială că iobăgia, în forma ei actuală, este un rău evident pentru toți, dar a ne ocupa de ea acum ar fi, desigur, un rău mai mare"[1]. În timpul domniei lui se vor adopta mai multe măsuri pentru îmbunătățirea modului de viață al țăranilor și a sistemului agricol în care erau implicați țăranii statului. Inițiatorul acestor reforme va fi contele P.D. Kiseliov, ministru al Domeniilor Statului. Astfel, țăranii vor fi declarați locuitori liberi care trăiesc pe pământurile Coroanei; instituțiile lor autonome, *mir*, vor fi confirmate și întărite; impozitul pe cap de locuitor s-a transformat în impozit pe pământ; s-a încercat asigurarea fiecărei gospodării cu pământ suficient pentru subzistență și scutirea ei de obligații oficiale; de asemenea, în unele regiuni, s-a încurajat îmbunătățirea igienei și asistenței sociale și diseminarea unor metode de lucru mai bune în agricultură.[2]

Și după acest război, ca, de altfel, după orice conflagrație de mai mari proporții, s-au stârnit valuri de protest, declanșate de aspirațiile la libertate ale țăranilor. Pentru războiul din Crimeea la înrolare s-au prezentat mai mulți țărani iobagi decât posibilitățile de absorbție ale armatei ruse. Cei respinși vor fi foarte nemulțumiți și vor produce acasă, în diferitele gubernii din care proveneau, o serie de tulburări. Va apărea și aici mitul țarului eliberator. Chiar și după încheierea războiului, mulți țărani vor continua să se îndrepte spre Crimeea, unde, se spunea, „într-o încăpere aurită pe Perekop se află țarul, care îi eliberează pe toți cei care vin; cei ce nu vin sau întârzie vor rămâne la fel ca înainte, slugi la stăpâni"[3].

După cum documentează diverși istorici ruși, secolul al XIX-lea a cunoscut un număr impresionant de răscoale țărănești. Conform istoricului Ignatovici, care a publicat, în perioada sovietică, o asemenea statistică, au existat 1467 de astfel de tulburări după cum urmează: 281 de rebeliuni în perioada 1801-1825; 772 de rebeliuni între 1826 și1854 și alte 474 înregistrate până în 1861, înainte de abolirea iobăgiei în timpul domniei lui Alexandru al II-lea. Același istoric a remarcat că revoltele au înregistrat o creștere progresivă ca durată, intensitate, pierderi umane și forță de represiune.[4]

---

1 *Ibidem*, p. 113.

2 *Ibidem*.

3 *Apud* Hosking, *op. cit.*, p. 223.

4 Cf. Riasanovsky, *op. cit.*, p. 385.

7.6. Abolirea iobăgiei

> Iobăgia, sub toate aspectele sale, s-a menținut mai mult în Rusia decât în țările vestice din cauză că dezavantajele ei nu au depășit mai repede avantajele, din cauză că mărimea populației nu a provocat o lipsă acută de pământ printre țărani până în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, din cauză că clasele de mijloc erau slabe în comparație cu stăpânii de iobagi, din cauză că ideile umanitare și acelea privind valoarea spirituală a individului erau puțin dezvoltate, din cauză că reacția împotriva ideilor Revoluției franceze a întărit *vis inertiae* inerentă tuturor instituțiilor cu existență îndelungată și, în sfârșit, din cauză că șerbia nu era numai baza economică a proprietarilor de iobagi, ci și principala bază a statului rus, în covârșitoarea sa datorie de a guverna peste atât de multe milioane de oameni simpli.[1]
>
> Ch. Sumner

Slavofili sau occidentaliști, intelectuali sau nu, toți rușii considerau, în secolul al XIX-lea, că iobăgia este o povară insuportabilă nu numai pentru țărani, ci și pentru guvern, pentru stat în general. B.N. Cicerin, militant occidentalist, era foarte convingător în argumentele sale: „Cineva legat de mâini și de picioare nu se poate întrece cu cineva liber să-și folosească toate mădularele. Iobăgia e lanțul pe care îl târâm după noi și care ne trage înapoi, în timp ce alții aleargă înainte fără niciun fel de opreliști. Fără abolirea iobăgiei, niciuna dintre problemele noastre, fie ele politice, admnistrative sau sociale, nu poate fi rezolvată"[2]. Mulți dintre oamenii politici sau de cultură înțelegeau foarte bine că iobăgia reprezenta o frână puternică pentru Rusia, însă tot ei remarcau și cât de adânc era înrădăcinat acest sistem, a cărui eliminare ar fi produs un cutremur nemaipomenit. Konstantin Kavelin, vorbind despre planurile raționale de reformă, evidența atotprezența iobăgiei și dificultatea extraordinară a schimbării:

> Reforma sistemului de recrutare este imposibilă pentru că ar duce la abolirea iobăgiei; actualul sistem de impozitare este de asemenea imposibil de modificat, pentru că rădăcinile sale sunt înfipte în iobăgie; din același motiv nu putem introduce un alt sistem, mai rațional, al pașapoartelor; este imposibilă extinderea educației la clasele de jos ale societății,

---

[1] *Apud* Riasanovsky, *op. cit.*, p. 291.

[2] *Apud* Hosking, *op. cit.*, p. 225.

> reforma justiției, a procedurilor civile și penale, a poliției și administrației în general sau a actualului sistem de cenzură care e fatal literaturii și artei – și asta din cauză că aceste reforme ar duce, direct sau indirect, la slăbirea iobăgiei, iar moșierii nu o doresc sub nicio formă.[1]

Tentative de eliberare a țăranilor din iobăgie au existat și înainte de măsura luată de împăratul eliberator, Alexandru al II-lea; dar aceste reforme vor fi mai degrabă simbolice din cauza presiunilor venite din partea proprietarilor de pământ, nobili și țărani. Bunăoară, Pavel I încercase să reglementeze, prin manifestul său din 1797, munca prestată de țărani față de nobilii care îi posedau, limitând-o la trei zile pe săptămână și în niciun caz duminica. Este de înțeles că această hotărâre nu s-a respectat decât în puține cazuri. Alexandru I, la rândul lui, printr-un decret dat în 1803 și care nu stipula măsuri prea radicale, a permis eliberarea țăranilor, cu împroprietărirea lor, dacă stăpânii lor erau de acord cu acest lucru. Însă nici această inițiativă nu va avea urmări semnificative: în timpul domniei lui Alexandru I vor avea loc numai 47.000 de eliberări, cifra ridicându-se mai târziu până la cca. 66.000 de persoane, caree reprezentau aproape 1% din numărul total de țărani iobagi.[2]

Și Nicolae I, printr-o serie de comitete secrete, a încercat să adopte modificări ale statutului iobăgiei din Rusia, însă, cum statul nu putea limita prerogativele nobililor, nu se vor înregistra pași importanți. Împăratul recunoștea că societatea rusă era guvernată de acest mare rău, dar adăuga că, dacă s-ar atinge de el, s-ar face și mai mult rău. Așa că se va prefera perpetuarea legislației existente. Prin legea din 1842 împăratul confirmă și el posibilitatea ca moșierii să elibereze țărani și să le dea în posesie o anumită suprafață de pământ, cu îndeplinirea anumitor condiții. Ca urmare, vor fi eliberați numai 25.000 de țărani; aceștia, însă, aparțînuseră numai câtorva mari familii aristocratice.[3] Pe de altă parte, nu se vor modifica restricțiile privitoare la drepturile țăranilor. Prin legea din 1827 se confirma faptul că fiii de țărani nu puteau învăța în gimnazii și universități, lor fiindu-le accesibile numai școlile parohiale și județene, precum și școlile agricole și de meserii.

La scurtă vreme după urcarea sa pe tron, împăratul Alexandru al II-lea va da semnalul că intenționează să adopte reforme serioase. În celebrul discurs din 30 martie 1856, el va transmite nobilimii că „este mai bine să abolim iobăgia de

---

[1] *Ibidem*.

[2] Cf. S.G. Pușkariov, *Rossija v XIX veke*, cap.II.2., *Krepostnoe pravo i popytki ego ograničenija*, New York, 1956, p. 63.

[3] *Ibidem*, pp. 64-65.

la vârf decât să se abolească ea însăși de jos". Din 1858 încep să apară comitete de nobili în toate provinciile, înființate special pentru a analiza problema emancipării iobagilor ; propunerile acestor comitete trebuiau să ajungă la o comisie, creată în 1859, formată din personalități publice precum I. Samarin, prințul V. Cerkasski și alții, în general oameni preocupați profund de problema țărănească. După douăzeci de luni de muncă, Comisia de redactare va înainta Comitetului principal planul său de reformă, care va fi trimis apoi la Consiliul de Stat.[1] După o scurtă analiză, documentul va fi semnat de împărat pe 19 februarie/3 martie 1861 și va fi proclamat public după douăsprezece zile. În pofida unei aparente mobilizări generale, și această formă a proclamației va avea încă numeroși adversari. Unii înalți funcționari cu orientare liberală, adepți ai politicii imperiale, precum și unii membri din familia imperială susțineau necondiționat această reformă, lucru care va grăbi trecerea legii prin Consiliul de Stat. Însă acesta, fiind un apărător al privilegiilor nobiliare, va încerca să obțină o variantă mai favorabilă nobililor care ar fi fost dezavantajați de cutremurul social ce se pregătea.

Să nu uităm că Rusia a fost totuși înaintea Statelor Unite ale Americii din acest punct de vedere : eliberarea sclavilor americani se va face abia peste doi ani ! Deși nobilii din anturajul său se împotriveau fățiș acestei reforme, împăratul nu va da înapoi. Eliberarea iobagilor, multașteptată și răsdiscutată în cercurile progresiste, va veni pe neașteptate. Oamenii începuseră să se adune în grupuri în capitală, să discute vestea incredibilă, se îmbrățișau și plângeau. „Unul începea să citească cu voce tare manifestul, era susținut prin strigăte : « Trăiască Împăratul ! », începeau să cânte imnul național « Doamne, apără-l pe țar »"[2].

Dacă abolirea iobăgiei s-ar fi realizat așa cum trebuia, situația în țară ar fi fost într-adevăr delicată pentru stat și aristocrație. Prin această dispoziție s-ar fi eliberat aproape jumătate din numărul de țărani înrobiți, cărora ar fi trebuit să li se garanteze o suprafață de pământ. Ei ar fi devenit mici proprietari, cetățeni cu drepturi depline, liberi să participe la viața politică și la economia de piață. Însă această măsură ar fi condus, vrând-nevrând, la o schimbare radicală a societății, lucru cu care reformatorii nu puteau fi de acord. De aceea, abolirea iobăgiei va impune țăranilor plata unor taxe finale către stăpâni, pentru a-și răscumpăra libertatea (țăranii de la curte) sau pământul la care ar fi avut dreptul în mod gratuit, în condiții normale.

Dvorovîe, iobagii care lucrau la curtea nobilului, trebuiau să-i plătească stăpânului, într-un răstimp de doi ani, o răscumpărare de 30 de ruble pentru un bărbat și 10 ruble pentru o femeie ; în caz contrar, continuau să slujească în casa

---

1 Riasanovsky, *op. cit.*, p. 386.

2 Solomon Volkov, *Istorija kul'tury Sankt-Peterburga s osnovanija do naših dnej*, Moscova, 2001, p. 63.

lui pentru a-și plăti datoria prin muncă. După acest termen deveneau liberi, dar nu primeau nicio bucată de pământ. Așa s-a creat o clasă de veșnici servitori.[1] De partea cealaltă, țăranii iobagi legați de pământ, *krepostnîe,* primeau pământ de la proprietarii lor, dar erau și ei nevoiți să plătească o răscumpărare, deloc mică. Sumele variau și în funcție de regiune, de calitatea pământului, de poziția loturilor etc. Răscumpărările erau supravegheate și decise de judecătorii de pace.

Împăratul le oferise țăranilor, odată cu libertatea, și posibilitatea de a răscumpăra o parte – mai precis, o jumătate – din pământurile (*nadel*) pe care le lucraseră odinioară pentru stăpân; cealaltă jumătate le rămânea foștilor lor proprietari. Prețul (*obrok*) care trebuia plătit fostului lor stăpân în schimbul acestor bucăți de pământ varia în funcție de regiunea, mai mult sau mai puțin prosperă, în care se aflau și era susceptibil de revizuire la fiecare douăzeci de ani. Exista și o alternativă, la prima vedere favorabilă săracilor. Foștii șerbi puteau accepta un sfert din parcela care li s-ar fi cuvenit, numită „parcela săracului", și nu mai trebuiau să plătească nimic. Obrok avea o particularitate ciudată: era cu atât mai ridicat cu cât bucata de pământ pentru care era plătit era mai mică. Nu terenurile de cultură costau foarte mult, ci perimetrul în care se ridica locuința țăranului. Însă valorile diferite ale ratelor ascundeau și plăți compensatorii mascate, pe care le primeau nobilii „pentru pierderea muncii". De aceea, prima rată de plată a pământului ajungea să fie mult mai mare decât următoarele.

Este important de știut și că, la început, această răscumpărare era facultativă. Însă niciun proprietar nu dorea să renunțe gratis la pământul pentru împroprietărire, așa că o nouă lege, din 1881, îi va obliga să-l vândă. Cum statul trebuia, în același timp, să satisfacă și pretențiile marilor latifundiari, se va vedea nevoit să găsească soluții pentru ca plata aceasta să se realizeze efectiv; uneori, statul însuși va avansa această sumă, țăranii rămânând să returneze treptat suma împrumutată. Mai târziu se vor înființa și bănci care le dădeau țăranilor credite pentru răscumpărări de pământ. Legea stipula ca banii să fie returnați în 49 de ani, cu o dobândă modică. Deși țăranii încercau din toate puterile să scape de datoriile restante pentru a se bucura în voie de proprietatea asupra pământului, datoriile creșteau mereu. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, guvernul va hotărî reducerea prețului parcelelor de pământ distribuite iobagilor eliberați[2], iar în 1905 se va decide chiar anularea plăților pentru răscumpărare.

Mai mult, pământul nu va fi dat fiecărui țăran în parte, ci adunării sătești, excepție făcând Ucraina și alte câteva zone. Țăranii au fost nevoiți dintotdeauna

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 211.

[2] *Ibidem*, p. 137.

să-și poarte singuri de grijă și să sprijine necondiționat statul. Autoguvernarea lor se făcea prin intermediul adunării populare, *mir* sau *shod*, care statornicea egalitatea în drepturi a membrilor săi și se baza pe principiul ajutorului reciproc și al luării deciziilor în comun. Dacă țăranii rămâneau datori statului, acesta, pentru a-și garanta creanța, atribuia comunei, reprezentată prin adunarea populară, răspunderea colectivă a plății: dacă o gospodărie nu reușea să-și plătească dările, celelalte trebuiau să acopere diferența. Adunările sătești, apărute în timpul dominației mongole din secolele al XV-lea și al XVI-lea, se văd puse în fața unei noi realități și atribuții. Ele vor veghea acum achitarea, de către țărani, a datoriilor față de stat și vor păstra carnetele de plăți ale acestora până la încheierea plății pentru pământul primit, adică pe perioada celor patruzeci și nouă de ani. Înainte de a-și răscumpăra pământul, țăranii nu aveau voie să-și vândă loturile sau să le depună ca garanții pentru a obține împrumuturi. Și, cum în Rusia nu exista o democrație autentică, ci un fel de „apartheid social", țăranii „se aflau sub incidența unui sistem de legi diferit de cel introdus pentru restul populației, erau judecați în curți judecătorești de plasă separate și puteau fi încă supuși pedepselor corporale și răspunderii reciproce"[1].

Pe lângă dificultățile financiare, „împroprietărirea" țăranilor va genera și alte probleme. Prin acest proces țăranii puteau primi mult mai puțin pământ în comparație cu suprafața pe care o lucraseră anterior: cu 18%, mergând până la 40% în provinciile din sud, mai fertile. În multe cazuri, țăranii nu aveau acces la apă sau la zonele împădurite, fapt ce îi va obliga să se îndatoreze și mai mult.[2] În cifre, lucrurile stăteau în felul următor: „Proprietarii, în număr de 30.000 de nobili, au rămas cu aproximativ 95.000.000 de desiatine de pământ din cel mai bun, imediat după reformă, pe când 116.000.000 de desiatine de pământ de calitate medie au rămas să fie împărțite între 20.000.000 de țărani emancipați"[3]. Sau, cu alte cuvinte: 13% dintre foștii iobagi au primit loturi apreciabile de pământ, 45% au primit loturi suficiente pentru a-și întreține familia și gospodăria, iar 42% au primit loturi insuficiente. De aceea, nu întâmplător mulți țărani erau nemulțumiți și chiar nostalgici după vremea când, deși lipsiți de libertate, nu aveau grijile de acum:

> Mulți mujici, copleșiți de griji, năuciți de calcule din care nu pricepeau nimic, aveau nostalgia iobăgiei. În trecut erau ca niște copii, lipsiți de drepturi, puțin inconștienți și fără inițiativă.

---

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 227.

[2] Riasanovsky, *op. cit.*, p. 388.

[3] *Ibidem*.

> — Era mai bine pe vremea domnilor, spuneau bătrânii. Măcar nu aveam a ne neliniști pentru viitor. Eram siguri că mâncăm după pofta inimii. Stăpânul gândea pentru noi.[1]

Neavând încredere, ca de obicei, în moșieri – pe care îi cunoșteau nemijlocit de atâta veme – și aflând că nu vor obține, de fapt, decât libertatea, nu și pământul necesar pentru a se întreține, mulți țărani vor considera că această reformă nu reprezenta, în realitate, nimic altceva decât un complot pus la cale de nobili. Sigur, împăratul le dăduse, alături de libertate, și dreptul la pământ, dar au intervenit nobilii, care au manipulat în favoarea lor ucazul țarului. Cum în societatea rusă încep să apară, după 1861, și țărani știutori de carte, unii dintre aceștia vor pretinde că văzuseră actul de abolire și că fuseseră trimiși personal de țar, ca mesageri, pentru a le aduce vestea cea bună și adevărată țăranilor: „el le-a dat țăranilor slobozenia completă; pentru cei care nu știau cum să îl citească, Actul de Emancipare conținea prevederile necesare, codificate cu cifrele și procentele misterioase din anexă și sigilate cu crucea Sf. Ana"[2]. Țăranii ascultau cu plăcere acest mesaj și, în regiunile unde își făcea apariția predicatorul, refuzau să mai lucreze până nu se punea în aplicare porunca împăratului.

După cum se poate remarca, societatea rusă și, mai ales, mediile țărănești au fost cuprinse de mari tulburări și nemulțumiri după euforia de scurtă durată produsă de aflarea ucazului referitor la abolire. Opiniile unora dintre contemporanii evenimentelor trebuie tratate cu discernământ, mai ales în cazul în care susținătorii lor citeau pe chipurile țăranilor mult mai multă mulțumire, înțelegere și maturitate decât existau în realitate. Vom prezenta, în cele ce urmează, mărturia lui Piotr Kropotkin, teoretician anarhist rus, care îi prezintă cu exaltare pe țărani, considerându-i ajunși, dintr-o dată, la un înalt grad de maturitate:

> Am fost la Nikolskoe în august 1861 și iar, în vara lui 1862, și am fost șocat de modul liniștit, inteligent în care țăranii acceptaseră noile condiții. Ei știau destul de bine cât de greu avea să le fie să plătească taxa de răscumpărare a pământului, care era de fapt o indemnizație față de nobili în schimbul obligațiilor șerbilor. Dar ei se bucurau atât de mult de abolirea înrobirii lor personale, încât au acceptat costurile dezastruoase – nu fără murmure, dar ca pe o mare necesitate – dacă acestea le asigurau libertatea personală (...). Când i-am văzut pe țăranii noștri de la Nikolskoe, la cincisprezece luni de la eliberare, nu am putut să nu-i admir. Natura lor bună, înnăscută, și blândețea lor rămăseseră, dar orice urmă de servilism

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 212.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 162.

> dispăruse. Ei vorbeau cu stăpânii lor de la egal la egal, de parcă n-ar fi fost niciodată în alte relații.[1]

În ceea ce-i privește pe țăranii statului, eliberarea lor s-a realizat treptat. La 24 noiembrie 1866 a fost dat un ucaz prin care pământul trecea în posesiunea comunităților sătești, care îl puteau folosi în mod nemijlocit. Răscumpărarea loturilor a fost reglementată prin legea din 12 iunie 1886, fapt ce va conduce la o reducere semnificativă a posesiunilor statului, cu 10% în guberniile centrale, respectiv cu 44% în cele din nord. Comparativ cu obrocul care trebuia plătit inițial, sumele pentru răscumpărarea loturilor vor crește cu 45% și puteau fi achitate până în 1931. Pe de altă parte, mulți dintre foștii iobagi vor pierde dreptul de folosință asupra pădurilor și pășunilor comune, aceasta și pe fondul creșterii demografice masive din anii următori. După cum am văzut, existau puține suprafețe de pământ disponibile, insuficiente pentru numărul mare de cereri de cumpărare. În consecință, numărul țăranilor fără pământ va crește vertiginos; ei vor fi nevoiți să se ocupe cu alte munci pentru a-și câștiga existența. Nikolai Vranghel, un adevărat purtător de cuvânt al opiniilor societății ruse, fomulează câteva observații pe care le putem considera concluzive pentru tema tratată în această secțiune:

> Șerbia, piedica oricărui progres, nu mai exista, dar desființarea ei nu ajunsese încă să dea roadele pe drept așteptate.
>
> Nici moșierii, nici foștii iobagi nu erau la înălțimea noii orânduiri. Cei dintâi, deprinși să aibă oameni de corvoadă, mână de lucru pe gratis, s-au pierdut cu firea; au început să-și exploateze pământurile la întâmplare, fără cap, hotărâți să scoată bani din orice și și-au tăiat pădurile de tot sau le-au ciopârțit, și-au vândut moșiile unor acaparatori care le-au cumpărat nu ca să le facă să producă ce și cât puteau, ci pentru că se așteptau să le crească prețul.
>
> Iobagii, învățați să se supună, neînstare încă să-și apere interesele, au socotit că libertatea e prilejul nimerit pentru a se lăsa huzurului și pentru a bea pe săturate. (...)
>
> Rusia de altădată nu mai exista, iar cea viitoare se lăsa așteptată.[2]

---

[1] *Apud* Riasanovsky, *op. cit.*, p. 383.

[2] Baron Nikolai Vranghel, *Memorii. 1847-1920*, traducere de Mihaela Cernăuți, Ed. Fides, Iași, 2001, p. 85.

Învățământul

Secolul al XVIII-lea a furnizat, pentru întreaga Europă, două modele de dezvoltare: francez și englez. Luând câte puțin din fiecare, înclinând însă balanța în favoarea modelului francez, Rusia a încercat să pună bazele unui sistem de educație cât mai performant, în orice caz, strict necesar nevoilor proprii. Însă adaptarea modelelor, realizată uneori într-o manieră mult prea radicală, nu va produce întotdeauna rezultatele scontate. În Franța și Anglia, deși sistemul de educație era legitimat de stat, el beneficia, în același timp, de o oarecare independență; universitățile se bucurau de autonomie încă din Evul Mediu.[1] În Rusia, însă, sistemul va fi impus de stat, cu restricțiile și rigorile ce decurgeau de aici; inițiativele private vor fi constant obstrucționate, dezvoltându-se mai accentuat abia în secolul al XIX-lea. Să nu uităm, însă, că Germania se afla într-o situație asemănătoare cu aceea a imperiului rus: după Războiul de Treizeci de ani, Germania ajunsese treptat într-o stare de înapoiere culturală, socială și economică. Statul german își va asuma, însă, rolul de a mobiliza sistemul de educație, asigurând instruirea unor persoane capabile să intre în serviciul statului.

Rusia lui Petru cel Mare se afla, în linii mari, într-o situație asemănătoare. Nu numai războaiele din epoca lui, dar și moștenirea pe care o primise de la țarii anteriori îl deranjau enorm pe noul țar, decis să o ia de la zero și în acest domeniu, însuflețit și de această dată de dorința de a obține cât mai curând niște supuși bine pregătiți. Întrucât modelul de educație german, organizat pe trei niveluri – primar, secundar și superior –, era de departe cel mai potrivit pentru starea de atunci a Rusiei, țarul va adopta acest sistem, urmând exemplul Austriei. Întregul secol al XVIII-lea va fi unul de tatonări, în care aceste forme de învățământ acționau aproape independent. Cu greu s-au putut găsi candidați care să fie pregătiți pentru admiterea în Academia de Științe și în Universitatea din Moscova atunci când acestea au fost înființate. Dificultatea s-a datorat și faptului că celelalte niveluri de învățământ nu funcționau încă așa cum s-ar fi cuvenit, fiind și ele proaspăt înființate. Abia în secolul al XIX-lea putem vorbi de un adevărat sistem

---

[1] Alain Besançon, *Éducation et société en Russie dans le second tiers du XIXe siècle*, Paris, La Haye, 1974, p. 7.

de învățământ, relativ coerent, care funcționa eficient ; învățământul superior va manifesta, chiar, un avans semnificativ comparativ cu cel secundar.

1. Reformele în educație

Petru I va fi, într-adevăr, primul împărat care va pune în discuție situația învățământului în Rusia. Să nu uităm, însă, că școlile înființate de el vizau un anumit segment din populație : în școlile militare și civile aveau acces numai tinerii nobili, viitori funcționari civili și ofițeri ai armatei și marinei militare. Ei primeau educație ca bursieri ai statului, în domeniile cerute de stat, pentru a putea accede mai apoi la posturile administrative, create și ele după modelul european, occidental. În niciun caz nu s-a avut atunci în vedere posibilitatea ca și alte clase sau categorii sociale să aibă acces la educație. Singurele școli accesibile celor din casta bisericească erau seminarele, care vor asigura mai târziu candidați și pentru universitate. Mai mult, odată cu deschiderea Institutului pedagogic, în 1786, absolvenții de seminar primeau și ei posibilitatea de a se muta în sistemul laic de învățământ, pentru a putea accede la o carieră civilă.

În perioada 1714-1724, Petru a imaginat un tip de școli mai accesibile, la care, în afară de țărani, să poată fi admis oricine, chiar indiferent de vârstă. Era vorba de școlile de aritmetică (*țifirnîe școlî*), la care se învățau cititul, scrierea, gramatica, aritmetica și geometria. Alfabetizarea se făcea după manualul lui F. Polikarpov, iar studiul gramaticii după acela al lui M. Smotrițki. În 1703 apare și un manual de aritmetică, al lui L. Magnițki, care va fi folosit în predarea acestei discipline pe toată durata secolului al XVIII-lea. E interesant de știut că majoritatea exercițiilor de aritmetică erau însoțite de sfaturi practice, în care elevul era învățat să folosească deprinderile respective în domeniul construcțiilor navale, la prăvălie sau pe câmpul de luptă.[1] Materiile pe care se punea accent în aceste prime școli de tip nou au fost, după cum am văzut, matematica, arta navigației etc. În 1701 apare la Moscova o școală de științe matematice și navigație, care, mai târziu (1752), devine Corpul nobiliar de cadeți din marină. În 1712, tot în vechea capitală, va fi întemeiată o școală de inginerie din care vor ieși, în 1762, corpurile nobiliare de cadeți în inginerie, respectiv în artilerie. Tradiția spune că Leibniz, prin corespondența începută cu Petru I încă din 1697, are un merit considerabil în conturarea convingerii țarului că știința și tehnica sunt extrem de importante pentru societate și că, prin urmare, trebuie să li se acorde o aten-

[1] M.V. Korotkova, *Putešestvie v istoriju russkogo byta*, Moscova, 1998, p. 220.

ție deosebită. Am putea spune că mare parte din strategia aplicată mai târziu de țar își are originea în această corespondență. Istoricul G. Hosking sintetizează foarte bine aceste direcții:

> El îi recomanda lui Petru să numească străini capabili să răspândească învățătura în Rusia și, în același timp, să înființeze școli, biblioteci, muzee, grădini botanice și zoologice care să poată aduna tot felul de cunoștințe și să le pună la dispoziția rușilor. A mai fost de părere că Rusia trebuie să aibă propriile institute de cercetare, pentru a investiga resursele imense ale țării, în mare parte neexplorate, și pentru a propune căi de îmbunătățire și dezvoltare a economiei naționale.[1]

Aceste obiective vor fi atinse rând pe rând: va fi deschis primul muzeu din Rusia, *Kunstkamera*, vor fi cumpărate cărți pentru o bibliotecă publică, vor fi finanțate expediții în regiuni prea puțin cunoscute, expediții care făceau prospecțiuni geografice, dar și cartografieri. În sfârșit, se vor pune bazele Academiei Naționale de Științe, după modelul Academiei Regale din Londra și al Academiei de Științe din Paris, combinată cu o universitate și un gimnaziu, o pepinieră de cadre, oameni de știință în devenire. Așa au fost puse bazele sistemului de învățământ finanțat de stat; știința și educația vor fi considerate, încă de la început, deosebit de prestigioase și vor constitui capitole prioritare în cheltuielile statului.

În 1714, în Petersburg existau unele școli elementare, pe lângă biserici, în care copiii din toate păturile sociale puteau învăța să citească, să scrie și să socotească. În anul următor, în noua capitală va fi întemeiată Academia de Marină, iar patru ani mai târziu apare prima instituție de învățământ superior, Școala de ingineri, mutată de la Moscova sub un nume nou, Corpul de cadeți. Mai târziu, în palatul Menșikov va fi inaugurat un nou corp de cadeți, care se va numi Primul Corp de Cadeți. Școlile militare se bucurau de multă popularitate și vor fi susținute nemijlocit de către stat. Prin anii '70 ai secolului al XVIII-lea încep să apară și alte tipuri de licee, susținute de particulari, care ofereau o pregătire corespunzătoare pentru serviciul civil. Pe lângă materiile consacrate, aici se mai studiau desenul, geografia și istoria.

Ecaterina cea Mare va fi, însă, aceea care va reforma cu adevărat sistemul de învățământ din Rusia. Ea își dorea ca școlile să nu mai depindă de Biserică, să fie în totalitate laice și gratuite, implicând în administrarea lor comunitatea locală. Guvernul asigura capitalul inițial pentru cheltuieli, urmând ca, prin consiliile locale, să se asigure cheltuielile de funcționare. Reforma din 1786 va genera în Rusia, pentru prima dată, un sistem de educație populară. Ecaterina a

---

[1] Geoffrey Hosking, *Rusia – popor și imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iași, 2001, p. 73.

II-a dorea, în felul acesta, ca supușii ei să fie mai educați și ca viitorii funcționari ai statului să beneficieze de cea mai bună pregătire La nivelul primar se insista asupra predării deprinderilor practice și asupra întipăririi în mintea elevilor a principiilor morale și religioase. Nu întâmplător, programele acestor instituții de învățământ erau profund umaniste, iluministe și enciclopediste. În ceea ce privește învățământul superior, acesta urma modelul german de autonomie instituțională, garantând libertatea de cercetare.

În orașele de gubernie se planificase crearea unor mari școli populare, iar în cele județene – școli mai mici. Toate clasele sociale, cu excepția iobagilor particulari, aveau acces la educație, la toate nivelurile, existând o gradație oficială care făcea posibil progresul de la un nivel la altul. De pildă, în 1785 în țară existau numai 12 școli de cultură generală, dar în 1786 numărul lor se ridica deja la 165. Creșterea rapidă va dura până în 1793, după care va urma o stabilizare a rețelei de învățământ.[1] Însă aceast progres nu se va reflecta și în înmulțirea numărului de oameni școlarizați. Conform unui raport întocmit în 1788 de Comisia școlilor populare, numărul elevilor din clasele a III-a și a IV-a de liceu era încă foarte redus pentru că părinții lor nu înțelegeau rostul învățăturii. Ei erau de acord cu primele două clase, în care copiii învățau cititul și scrisul, dar considerau că celelalte științe sunt cu totul inutile. Concluzia Comisiei va da glas unui mare adevăr : „Toată lumea știe că, pentru a-ți găsi o slujbă la oraș, trebuie numai să scrii frumos..."[2]. În fapt, refuzul de a-și da copiii la școală provenea din partea celei mai mari părți a orășenilor, negustori și mic burghezi, care se temeau că, în felul acesta, se vor înstrăina de cultura tradițională. Școala era văzută, pe atunci, ca o manifestare străină, impusă de cultura nobiliară, cu intenția europenizării. De aici preferința pentru școlile private, mult mai conservatoare, care satisfăceau pretențiile celor care plăteau pentru educație. În concluzie, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, deabia un locuitor dintr-o mie beneficia de o formă de școlarizare, învățământul de stat fiind încă slab dezvoltat. Abia în timpul lui Alexandru I sistemul rusesc de educație va găsi o cale de compromis între educația privată, cu preceptor, la modă în societatea rusă, și cea primită în structurile de stat, prin școlile publice.

Printre primele ministere înființate în 1802 s-a numărat și acela al Instrucțiunii Publice. Imperiul era împărțit în șase circumscripții școlare; fiecare gubernie trebuia să dispună de gimnaziul propriu, numit școală gubernială. Prin „Regulamentul preliminar pentru învățământul public" din 24 ianuarie 1803, noul împărat, Alexandru I, își va manifesta intenția de a înființa școli parohiale, județene și guberniale, constituindu-se astfel trei cicluri de învățământ. În viziu-

---

[1] *Sbornik materialov dlja istorii prosveščnija v Rossii,* vol. I, Sankt-Petersburg, 1893, *apud* A.I. Kuprianov, *Gorodskaja kul'tura russkoj provincii. Konec XVIII – pervaja polovina XIX veka*, Moscova, 2007, pp. 20-21.

[2] Kuprianov, *op. cit.*, p. 21.

nea sa, „instituțiile de învățământ trebuie să insufle copiilor dorința de a învăța și devotamentul față de învățătură, ceea ce, la absolvire, îi va stimula să continue să se perfecționeze și mai mult“[1]. În 1804 are loc o nouă reformă, pe fondul transformărilor liberale care au caracterizat domnia lui Alexandru I; școlile principale vor fi transformate în gimnazii, iar cele mici în școli județene. Se va crea, de asemenea, un sistem de educație unic, gratuit și pentru toate categoriile sociale, format din patru niveluri: elementar (școlile locale, parohiale, *prihodskie ucilișcea*), primar (școlile județene), mediu (gimnaziile) și superior (universitățile). La încheierea acestor cicluri se putea atinge un nivel de educație necesar fiecărei pături sociale, după cum considerau organizatorii. În același timp, se putea respecta principiul meritocrației: copiii dezavantajați, dar talentați se puteau ridica din clasele de jos pentru a ajunge slujitori destoinici ai statului. La vremea în care se implementează această reformă, mai precis în 1805, existau, în Rusia șase universități, 42 de gimnazii și 405 școli județene.

Școlile locale nu dispuneau, de obicei, de clădiri proprii și nici nu se intenționa construirea unora noi, ci se prefera închirierea celor deja existente. De cele mai multe ori, școlile locale funcționau în locuința celor care erau numiți profesori acolo, diaconi, preoți etc. Problema alocării unui spațiu propriu nu se punea, de fapt, nici la oraș. Statul prefera să găsească protectori din rândurile orășenilor care să pună la dispoziție un local sau măcar banii pentru edificarea școlii; era mult mai dificilă efectuarea unei chete la care să contribuie toți cetățenii, lucru care ar fi întârziat foarte mult apariția respectivei unități de învățământ. Pe de altă parte, nu o dată negustorii și burghezii vor protesta împotriva acestui sistem: ca plătitori de taxe și impozite, ei erau obligați să susțină și școlile în care se urmau să fie educați copiii lor, în timp ce statul garanta accesul gratuit la educație în școlile specializate pentru reprezentanții nobilimii (gimnazii, școli militare).[2] Însă, cu trecerea timpului, chiar și poziția acestora se va schimba, ajungând să fie pe deplin convinși de foloasele educației pentru copiii lor. În gubernia Moscovei, deschiderea școlilor județene se desfășura cu mare fast, la ceremonie participând ministrul educației, responsabilul raionului școlar al Moscovei, directorii școlilor din gubernia Moscova, precum și mici funcționari, militari, cler și orășeni. Uneori, se făceau și donații importante cu ocazia acestor ceremonii.[3]

Materiile studiate în primii doi ani cuprindeau cititul, scrisul, bazele gramaticii ruse și ale aritmeticii, desenul și religia. Programa școlară va fi mereu contestată, reproșându-i-se caracterul abstract, ruperea de realitățile cotidiene. Oamenii se mulțumeau, în fapt, cu cunoștințele transmise de profesorii parti-

---

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 98.

[2] Kuprianov, *op. cit.*, p. 60.

[3] *Ibidem*, p. 25.

culari, nevăzând în niciun fel rostul frecventării acestei unități de învățământ, care îi solicita foarte mult. Este de înțeles de ce profesorii protestau frecvent împotriva educației particulare, solicitând închiderea unor asemenea școli care le luau potențialii elevi. Mai protestau și împotriva falșilor pedagogi, cel mai adesea funcționari de stat, dar și reprezentanți ai clerului, care monopolizaseră sistemul privat. În regiunea Moscova, de exemplu, abia din 1830 vor intra în vigoare interdicții referitoare la competența de a preda. Însă, în multe alte orașe din țară, va mai trece multă vreme până la respectarea acestor exigențe: aici preda cine dorea, chiar dacă nu avea competențele necesare.[1] Pentru a suplini lipsa acută de cadre didactice, pe lângă fiecare universitate funcționa câte un institut pedagogic, care furniza constant cadre didactice. Abia din 1859 legea va prevede ca pedagogii să fie absolvenți de universitate, nu de institut, pentru a le ridica gradul de pregătire. De exemplu, Institutul Pedagogic și Universitatea din Petersburg, timp de treizeci de ani, au pregătit peste cinci sute de profesori specialiști. Concurența începea să fie din ce în ce mai mare, mai ales pentru că încep să fie râvnite posturile mai înalte, cum erau, de exemplu, cele de la gimnaziu. Un profesor de gimnaziu era echivalat cu treapta a IX-a a scării sociale, deci era socotit nobil, cu rangul de consilier titular. Directorul de gimnaziu ajungea până la treapta a VI-a, trebuind să i te adresezi cu „Excelența Voastră". Salariile nu erau prea mari, dar, conform prestigiului social, trebuiau să locuiască într-o casă mare, cu pivniță, hambar, remiză, salon, cabinet. Din punct de vedere vestimentar, trusoul acestora consta într-o uniformă, o uniformă de schimb, două mantale, șase cămăși, dintre care două din olandă, schimbate anual. Și numărul servitorilor pe care îi putea deține creștea semnificativ: o bucătăreasă, o menajeră, o doică pentru copii. Un director de gimnaziu mai putea beneficia, în plus, de un lacheu și o spălătoreasă; prin comparație, un institutor de școală primară nu-și putea permite, pentru 35 de ruble pe an, decât plata unui servitor, el câștigând abia de zece ori mai mult decât valetul său![2]

De o atenție aparte se vor bucura, în programul de reformă, școlile guberniale, gimnaziile, considerate un fel de colegii, de mici universități. Materiile studiate aici erau întâlnite adesea numai în sistemul universitar: logică, economie politică, drept natural etc. Gimnaziul, având o durată de șapte ani, trebuia să asigure o pregătire foarte bună pentru că de aici se selectau, pe baza rezultatelor, candidații pentru universitate. De asemenea, absolvenții cu studii superioare puteau intra în slujba statului direct pe treapta a opta a ierarhiei administrative, cu funcția de asesor de colegiu. Aceste norme vor fi reglementate printr-un

---

[1] *Ibidem*, pp. 35-36.

[2] *Apud* Besançon, *op. cit.*, pp. 22-23.

ucaz din 1809, care va sublinia indirect și avantajele de a obține educația în cadrul învățământului de stat, spre deosebire de cel privat.[1]

Această reformă nu va fi, însă, pusă în practică prea curând, în principal din cauza lipsei de personal didactic, dar și din cauza prejudecăților societății referitoare la școala elementară, destinată tuturor păturilor sociale, și a lipsei de susținere a acestor unități de învățământ de către societatea urbană. La acestea se va adăuga și slaba finanțare din partea statului.[2] Pentru a înțelege această poziție față de educație, trebuie să ne amintim care era conjuctura politică din Rusia acelei vremi, dominată de politica externă ambițioasă a împăratului Alexandru I. Conflictele armate în care era implicată țara, mai ales cel cu Franța, făceau ca banii să fie alocați masiv armatei, în detrimentul altor sectoare bugetare. Pe de altă parte, să nu uităm diferențele sensibile dintre centru și provincie: dacă în gubernia Moscova lucrurile se mișcau mai repede, în guberniile cele mai îndepărtate primele gimnazii vor apărea mult mai târziu. De pildă, la Tomsk primul gimnaziu datează din 1838, deși școlile populare existau încă din 1789; în Siberia Apuseană, școli județene de masă apar în toamna lui 1817.[3] Diferențierile public-privat se vor acutiza, odată cu introducerea, în 1819, a sistemului de plată pentru gimnaziu. Din 6 septembrie 1826, în timpul domniei lui Nicolae I, se introduce obligativitatea purtării unor uniforme diferite pentru gimnaziștii aristocrați și pentru ceilalți.

Cu toate strădaniile lui Alexandru I, învățământul de stat începe să intre treptat într-un con de umbră, în prima treime a secolului al XIX-lea. Reforma din 1828, considerată imperioasă de către noul împărat, mai ales în urma mișcării de protest a decembriștilor, va constitui, fără îndoială, un pas înapoi. Ea va anula caracterul unitar al sistemului popular de educație, intenționând organizarea acestuia după principiul diferențelor sociale. Nobilimea va căpăta în această perioadă noi privilegii, care se vor resimți și la nivelul accesului la educație. Școlile vor ajunge să poarte marca acelor clase sociale cărora le erau destinate. De pildă, școlile locale, parohiale, puteau fi frecventate de copiii din păturile de jos, din familiile de țărani, orășeni și meșteșugari, cele județene erau deschise copiilor de mici funcționari, subofițeri, negustori, iar gimnaziile erau accesibile numai copiilor de familie bună. Această delimitare severă nu se va putea păstra și în realitate. Miniștrii învățământului, susținuți de împărat, vor restrânge în 1845

---

[1] Besançon, *op. cit.*, p. 14.

[2] Conform statisticilor, bugetul alocat învățământului popular era în cădere liberă. Dacă în 1804 erau alocate din buget 2,3%, pentru anii următori situația stătea astfel: 1809 – 1,3%, 1812 – 0,8%, 1815 – 0,9% (*apud* Kuprianov, *op. cit.*, p. 24).

[3] Kuprianov, *op. cit.*, p. 26.

accesul în gimnaziu pentru reprezentanții păturilor inferioare prin creșterea taxei de studii, prohibitivă chiar și pentru copiii de negustori și mic-burghezi.[1]

În ciuda avântului reformator al împăraților și miniștrilor lor, la sfârșitul domniei lui Nicolae I mai puțin de 1% din populația imperiului era școlarizată, conform statisticilor.[2] În pofida modelului tripartit de educație, sistemul era subvenționat abia de la nivelul județului, fapt ce va impulsiona apariția, la nivel local, a unor formațiuni compozite, mai puțin eficiente.

După reforma administrativă și apariția zemstvelor, sporește din ce în ce mai mult numărul școlilor laice și, corelativ, din cauza concurenței, și al celor bisericești, parohiale.[3] Acest fenomen va atrage după sine o creștere rapidă a gradului de alfabetizare a populației. În 1910, Ministerul învățământului își propunea generalizarea învățământului primar, obiectiv ce putea fi atins într-un deceniu.[4] Școlile de zemstvă, din ce în ce mai populare, se bazau în fapt pe așa-numitele școli de alfabetizare, *școlî gramotnosti*, un fel de instituții de învățământ clandestine, organizate de țărani sau de foști soldați pentru ciclul primar. O statistică a ministerului de resort din 1866 menționează 2754 de școli parohiale, cuprinzând un număr de 137.380 de elevi, alături de 3842 de școli elementare (*școlî gramotnosti*), în care învățau aproape 80.000 de elevi.[5] Chiar și în această perioadă de efervescență, condițiile în care se studia carte erau foarte dificile. Țăranii își doreau ca fiii și fiicele lor să obțină cunoștințele necesare care să-i ajute să se apere în fața autorităților, în agricultură sau în comerț. Pe perioada muncilor agricole, când era mare nevoie de forță de muncă, copiii erau retrași de la școală ca să muncească alături pe părinți.

Nici situația învățătorilor nu stătea mai bine. Salariile câștigate erau extrem de mici, iar învățătorii depindeau integral de obște în ceea ce privește locuința, masa și sala de curs. Pe perioada muncilor agricole, când copiii nu frecventau școala, profesorii nu erau remunerați.[6] Zemstva va iniția, pe lângă ajutorul material, și o altă formă de întrajutorare a profesorilor: organizarea de cursuri de vară și de biblioteci; acestea vor spori, în același timp, și gradul de pregătire al cadrelor didactice. În 1905 va fi convocat un congres național al profesorilor, la care se vor discuta și chestiuni cu caracter politic. În ceea ce privește învă-

---

1 *Ibidem*, pp. 57-58.

2 Besançon, *op. cit.*, p. 20.

3 În 1880 existau 23.000 de școli primare rurale, din care 9.100 erau cele de zemstvă; în 1890: 54.416 (13.129), în 1911 erau 89.718 (27.944), iar în 1914 se numărau 108.280 școli primare rurale (dintre care 44.879 de zemstvă). Cf. Hosking, *op. cit.*, p. 230.

4 Hosking, *op. cit.*, p. 231.

5 *Apud* Besançon, *op. cit.*, p. 20.

6 Hosking, *op. cit.*, p. 231.

țământul, delegații solicitau introducerea învățământului primar gratuit, crearea unei singure ierarhii educaționale, pentru ca tipul de școală frecventat de elev să nu-i mai restricționeze posibilitatea de acces la nivelul următor. Se vor propune și eliminarea religiei din școli, garantarea libertății profesorului de a preda, inclusiv în limbile minorităților, dreptul indivizilor și al organizațiilor de a întemeia școli etc.[1] Abia în 1902 vor apărea primele structuri de tip sindical, Societățile Învățătorilor, care își propuneau să se lupte cu autoritățile pentru măriri de salariu, pentru instituirea de măsuri de siguranță împotriva concedierilor arbitrare, pentru o mai mare autonomie în conducerea școlilor și pentru dreptul de reprezentare în comitetele de învățământ ale zemstvei.[2]

În ceea ce privește învățământul secundar, guvernul nu putea asigura accesul la învățătură pentru toți doritorii, așa că s-a încercat, prin diverse măsuri, restrângerea accesului la acest nivel. Cele mai multe limitări vizau obiectele de studiu, punându-se accent pe matematică, greacă și latină, istorie, studiile sociale și literatura rusă fiind considerate subversive. De asemenea, au fost mărite taxele de admitere și școlarizare, care variau între 40 și 100 de ruble pe an. Tot în acest scop s-au introdus uniformele școlare și a fost sporită puterea de decizie a inspectorilor în ceea ce privește programa școlară și modul de evaluare a elevilor.[3] Unele surse din epocă menționează că taxele de admitere nu constituiau o barieră reală, care să-i împiedice pe părinți să-și trimită copiii la școală. Gimnaziul era aproape gratuit, se plătea numai o taxă de admitere de 5 ruble. Întregul ciclu de învățământ de șapte ani, inclusiv dreptul de a fi admis la universitate fără examen, costa 35 de ruble. Tarifele vor crește ușor după 1848, fără să fi devenit însă un obstacol imposibil de trecut.[4] În ciuda restricțiilor, și la acest nivel de învățământ se putea remarca un număr destul de mare de copii de negustori, meșteșugari sau de preoți, număr care va crește treptat, ajungând, pe la 1880, să depășească 50% din numărul total de elevi.

După anul revoluționar 1848, care i-a speriat serios pe guvernanții ruși, s-au luat măsuri pentru a îngrădi accesul la anumite materii susceptibile să tulbure mințile fragede ale tinerilor, dându-le o orientare revoluționară. În 1849 gimnaziile vor fi împărțite în două secțiuni, clasice și juridice. Elevii erau nevoiți la un moment dat să opteze pentru una dintre ele:

> Când, la 1 septembrie, am fost adunați, după rugăciune, înainte de a fi repartizați în clase, inspectorul ne-a spus nouă, elevilor din clasa a patra,

---

1 *Ibidem*.

2 *Ibidem*.

3 *Ibidem*.

4 *Apud* Besançon, *op. cit.*, pp. 24-25.

> că va trebui să ne decidem, după ce vom lua legătura cu ai noștri, ce vom învăța de-acum înainte. Vom dori oare să studiem latina, pe care începuserăm s-o studiem chiar din clasa întâi, pentru a ajunge la universitate, sau mai degrabă o materie nouă, legislație (*zakonovedenie*), sau niciuna dintre ele? „Juriștii" vor face dreptul în clasa a patra; cei care optau pentru secțiunea universitară vor putea intra la universitate fără examen (dacă aveau note foarte bune); ceilalți, care nu cunoșteau nici latină, nici legislație rusă, nu aveau niciun drept, dar, în schimb, aveau mai puțin de învățat.[1]

Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se va manifesta o tranziție clară de la studiul limbilor vechi la studierea științele naturii. Se spune că în 1851 mai existau numai opt gimnazii în care se studiau greaca și latina, mai ales în orașele universitare; în celelalte instituții, aceste cursuri fuseseră înlocuite de științele naturii. Vor mai exista revirimente ocazionale ale studiilor clasice, de obicei atunci când ministerul educației ajungea sub conducerea unui ministru reacționar; în aceste cazuri, științele erau considerate periculoase și se înlocuiau cu limbile clasice. Așa s-a întâmplat în timpul lui Granovski, în 1855, sau al contelui Tolstoi. De fapt, gimnaziile specializate pe studii reale nu erau de viitor pentru că nu făceau posibil accesul la universitate pentru absolvenții lor.

Stagnarea înregistrată la nivelul învățământului gimnazial se poate observa și în datele statistice. În intervalul 1837-1855, până la moartea lui Nicolae I, numărul gimnaziilor a rămas constant: 74, câte unul în fiecare gubernie, plus câteva suplimentare în cele două capitale și trei în Siberia. În cadrul lor studiau numai 18.000 de elevi, adică, în medie, câte 240 în fiecare instituție.[2]

Datorită preferinței multor suverani pentru modelul de stat polițienesc, nu e de mirare că și condițiile de studiu pe care le aveau elevii de gimnaziu împrumutau principiile cazone. Cursurile începeau la 16 august și durau până la 1 iunie, în anul următor. Orele începeau la ora 9 dimineața și țineau 60 de minute. Un element specific vieții de gimnaziu, care îi teroriza constant pe elevi, îl constituia extemporalul, lucrarea de control neanunțată, care se putea solda cu note proaste. Dacă se acumulau mai multe note proaste și, eventual, un examen picat, elevul putea fi exmatriculat din gimnaziu. Evident, și purtarea uniformei făcea parte din obligațiile zilnice. Elevii nu aveau voie să iasă pe stradă după ora 7 seara; mai mult, dacă pe stradă întâlnea un general sau o persoană din conducerea gimnaziului, elevul trebuia să-și descopere capul și să salute. Ca și la cazarmă, camerele trebuiau păstrate într-o ordine strictă. Dacă elevii erau găsiți cu vesto-

---

[1] P. Boborîkin, *apud* Besançon, *op. cit.*, p. 18.

[2] *Apud* Besançon, *op. cit.*, p. 21.

nul descheiat, fie și la un singur nasture, puteau fi pedepsiți cu lovituri de nuiele ori carceră, unde trăiau numai cu pâine și apă, sau chiar cu exmatricularea.[1]

După cum am văzut, anumite categorii sociale au fost profund nemulțumite de programa școlară din sistemul de învățământ public, care nu asigura – se susținea – cunoștințele necesare viitoarei profesii. Negustorii din Moscova au reușit, după numeroase demersuri, să pună bazele a două unități școlare profesionale: în 1804 a apărut o școală comercială, iar în 1806 Academia comercială practică. Situația nu putea să fie aceeași, unde numărul negustorilor era scăzut. În provincie, însă, lucrurile mergeau altfel, mai greu. La Moscova, prima școală comercială a fost înființată, în 1772, din fondurile private ale lui P.A. Demidov; această instituție va fi mutată la Petersburg, la sfârșitul secolului al XVIII-lea.[2] Școala avea și un pension, în care locuiau fii de negustori, mic-burghezi. Studiile începeau la vârsta de 10 ani și aveau o durată de opt ani. Ciclul de bază cuprindea catehism, limbi străine (germană, franceză, engleză, italiană), matematică, geografie, istorie, istorie naturală, fizică. Printre cursurile speciale se numărau cele de contabilitate, tehnologie, istoria comerțului, comerț și circulația mărfurilor. Absolvenții aveau dreptul să studieze în instituții de învățământ superior comercial și tehnic.

În concluzie, se poate spune că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, orașele reședință de județ din mai toate guberniile încercau să realizeze o infrastructură culturală similară. Statul era interesat în primul rând de pregătirea cadrelor pentru aparatul de conducere. Ca urmare, va apărea nevoia de a înființa școli locale și județene. Chiar de la începutul secolului al XIX-lea interesul acordat educației s-a manifestat și prin alocarea unui procent de 2,6% din PIB, conform datelor furnizate de enciclopedia Brockhaus și Efron. Acest procent se va păstra în jurul valorii de 2% chiar și după 1910; anul 1913, considerat unul de apogeu al puterii imperiale, se remarcă și prin alocarea a 4,6% din buget pentru educație. Pentru a sintetiza analiza acestui proces de reforme din educație, desfășurat de-a lungul secolului al XIX-lea, vom cita câteva date statistice din dicționarul menționat mai sus, cu referință la anul 1897. Pentru educație, în acel an s-au cheltuit 26.476 de mii de ruble, ceea ce înseamnă 2% din buget. La prima vedere, suma pare rezonabilă, însă, dacă este să fie împărțită la numărul de locuitori, situația nu mai pare la fel de optimistă. În Rusia se cheltuiau, pe cap de locuitor, 21 de copeici cu educația, în timp ce în Anglia se alocau 2,84 de ruble în același scop, în Franța – 2,11 ruble, în Prusia – 1,89 ruble, în Austria – 64 copeici, în Ungaria, 55 de copeici etc.[3] Mergând mai departe, aflăm că, în 1896, în Rusia existau 52 de instituții de învățământ superior, în care studiau 25.166

---

[1] Korotkova, *op. cit.*, p. 229.

[2] Kuprianov, *op. cit.*, pp. 37-38.

[3] Datele sunt preluate din *Rossija. Enciklopedičeskij slovar'*, 1991, p. 209

de studenți și 983 de studente. În același an, în clasele primare erau înregistrați 3.801.133 de elevi dintr-o populație de 126.369.000 de persoane. În consecință, numai 30% din populația Rusiei va fi alfabetizată în primul deceniu al secolului al XX-lea, perioadă în care această cotă era de 90% în Europa și SUA!

2. Învățământul particular

Încă din copilărie, tinerii nobili erau educați acasă, în familie, prin intermediul unor educatori privați, de regulă francezi sau englezi, pentru băieți se foloseau și profesori germani. Învățau de la acești instructori privați să citească, să scrie, să vorbească în franceză și germană. Întrebuințarea unui profesor privat, străin, era și o practică de bon ton, de la care familiile înstărite nu doreau să se abată. În principal, acasă se studiau limbile străine, franceză, engleză și germană, dar și pian, lucru manual și, la nivel teoretic, elemente de teologie, istorie, geografie și aritmetică, eventual puțină istorie a literaturii franceze. Ca studiu individual, fetele aveau voie să citească romane englezești, însă numai dacă se încadrau, evident, în normele morale acceptate de societate. Băieților li se acorda, însă, o atenție deosebită: pe lângă preceptorul german mai erau invitați, tot pentru cursuri private, și diferiți profesori externi, adesea de la gimnaziu; pe durata verii se apela la un student care, de cele mai multe ori, era adoptat pentru ani buni în familia respectivă, ajungând, dintr-un simplu preparator, un adevărat membru al familiei. În afară de materiile teoretice, și băieții studiau muzica și dansul, dar și bunele maniere. După cum se vede și în rândurile de mai jos, pregătirea privată era mai mult simbolică în unele cazuri:

> De multă vreme [Natalia] nu mai era tratată ca un copil, iar *mademoiselle* Boncourt încetase să-i mai dea lecții de geografie și mitologie; totuși, în fiecare dimineață, Natalia trebuia să citească în prezența guvernantei cărți de istorie, de călătorii și alte opere instructive. Cărțile le alegea Daria Mihailovna, care se conducea, chipurile, după un principiu personal în această chestiune. De fapt, Daria Mihailovna dădea fiicei sale tot ce-i trimitea librarul ei, un francez din Petersburg, bineînțeles, cu excepția romanelor lui Dumas-fils et comp., pe care le rezerva pentru sine.[1]

[1] I.S. Turgheniev, *Rudin*, în vol. *Opere*, II, Editura ARLUS „Cartea rusă", București, 1953, p. 46.

Mai târziu. copiii, mai ales aceia proveniți din familiile de nobili mai mici, erau trimiși să-și continuie studiile în instituții private, de tipul *pensioanelor* sau *institutelor*. Fiecare dintre acestea avea propria sa programă și metodă de predare, în care totul rămânea la libera alegere a profesorilor. În schimbul unei taxe destul de ridicate, pensioanele de băieți asigurau primele noțiuni din domeniul științelor, în timp ce, pentru fete, se acorda atenție dansului, muzicii, bunelor maniere, limbilor străine, lucrului manual și artei conversației. Printre disciplinele considerate indispensabile pentru viitorul nobil se numărau istoria, mai ales cea antică, precum și literatura, clasică și modernă.

O dată cu noua reformă a sistemului de instrucțiune publică efectuată în timpul lui Nicolae I, începe să se facă o diferență clară între instrucție și educație. Cea din urmă nu mai trebuia să rămână în sarcina familiilor, ci să fie preluată de stat. Pe lângă gimnazii, încep să apară pensioanele nobilimii (*blagorodnye pansiony*), în care copiii de nobili studiau dansul, bunele maniere, limbile moderne, scrima.

Până în 1837, în gubernia Moscovei educația fetelor era asigurată numai de către părinți. În acest an se pune pentru prima oară problema existenței unor instituții de învățământ și pentru fete. Pe 14 august 1837 este deschisă la Kolomna o asemenea școală, urmată, timid, de instituții similare în alte orașe. Elevele proveneau, cel mai adesea, din mediul negustorilor, funcționarilor și nobililor. Învățământul nu era total gratuit, părinții trebuind să plătească o sumă destul de ridicată, caree făcea imposibil accesul la educație al fetelor din burghezie. Abia din a doua jumătate a anilor ’40 încep să apară școli de fete mult mai accesibile. În 1849, existau patruzeci și șapte de pensioane pentru fete. Și, totuși, rolul lor va scădea treptat deoarece fetele erau obligate, în paralel, să parcurgă și materia de gimnaziu, la pension având parte de o educație complementară. Absolvenții de pension nu aveau asigurată ascensiunea instituționalizată pe scara socială. De aceea, pentru continuarea studiilor, încep să se deschidă instituții ale nobilimii (*dvorianskie insituty*), care, pe o perioadă de cinci ani, permiteau continuarea studiilor; ele vor deveni, de fapt, o instituție de învățământ privilegiată, care contravenea oarecum preceptelor învățământului gimnazial.[1]

2.1. Școlile de fete

În avântul său reformator, Petru cel Mare nu va lăsa la o parte nici problema educației fetelor de nobili. El va semna un ucaz special prin care cerea să nu li se permită căsătoria acelor fete de nobil care nu pot să-și scrie nici măcar numele. Cu toate acestea, pe toată durata secolului al XVIII-lea și chiar și în prima jumă-

[1] Besançon, *op. cit.*, p. 16.

tate a secolului următor, fetele care nu doreau să aibă știință de carte vor putea trăi liniștite pentru că dota lor consistentă le asigura o căsătorie convenabilă; în plus, nici viitorii lor soți nu se chinuiau prea mult cu buchile... Însă, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales pe fondul unui întreg curent de opinie care susținea egalitatea sexelor, inclusiv în privința educației, începe să se pună altfel problema. Toate reformele sistemului de învățământ declanșate începând cu secolul al XVIII-lea puseseră accent pe accesul elevilor/ băieților la instrucție, fetele fiind ținute la distanță de ceea ce se considera a fi pericolul (numai pentru ele) al științei de carte. Chiar și atunci când va fi permis accesul fetelor la educație, acesta se va realiza numai în cadrul unor instituții specializate, consacrate în mod special sexului feminin. Evident, existau și excepții, anume educația făcută în particular, printr-un sistem de intrucție asigurat de guvernante franceze sau engleze.[1]

Spuneam mai sus, în legătură cu pensioanele private[2], că sistemul pensioanelor de stat a apărut prin strădania lui I.I. Bețki, cunoscut om de cultură din secolul al XVIII-lea, apropiat de cercurile guvernamentale. Institutul Smolnîi pentru fetele de nobili (*Smolnîi institut blagorodnîh deviț*) va fi amplasat în mănăstirea de călugărițe Voskresenski, de la periferia Petersburgului[3] și va deveni celebru în epocă pentru că a făcut parte din planurile ample de educație a supușilor inițiat de Ecaterina a II-a. Institutul va fi deschis în 1765 ca instituție de educație cu caracter închis, destinat fiicelor de nobili, și va dispune, pentru început, de 200 de locuri.

Programa de studii pentru elevele de aici era foarte ambițioasă pentru acele timpuri: pe lângă rusă, se studiau germana și franceza, chiar și italiana; cultura „generală" se asigura prin studiul fizicii, matematicii, astronomiei, arhitecturii și dansului. Este adevărat că și acest proiect de programă va rămâne, în cea mai mare parte, doar pe hârtie. Cele mai importante materii vor fi limbile străine, dansurile și lucrul manual. Literatura se va bucura și ea de o oarecare atenție, mai ales în epoca pușkiniană; în secolul al XIX-lea vor preda aici A.V. Nikitenko și P.A. Pletniov. Pe vremea Ecaterinei a II-a, în 1771, exista aici chiar și un teatru de amatori, ale cărui spectacole erau uneori publice. Disciplinele serioase, fizica și matematica, se studiau superficial, mai mult pentru amuzament. Cel mai important moment din viața elevelor, examenul final, se dădea în public, în prezența membrilor familiei imperiale; dar și acest eveniment era tot o „decorație

---

[1] Nici în mediul domestic nu se obțineau prea multe cunoștințe. Rezultatele cele mai bune se înregistrau tot în privința limbilor străine (germană, franceză sau engleză), după care se studiau asiduu dansul, bunele maniere în societate, noțiuni de desen, canto și studiul unui instrument muzical; în sfârșit, se puteau obține rudimente de istorie, geografie și filologie. Odată ce fetele începeau să iasă în lume, studiul se încheia.

[2] Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, în Petersburg existau zece asemenea pensioane, la Moscova puțin peste zece, câteva și în provincie, deținute de străini, germani sau francezi.

[3] Trebuie reținut că exista și la Moscova un echivalent: *Vospitatelnîi dom* (Casă de educație).

a lui Potiomkin": fiecare fată primea în ajun un singur bilet, iar răspunsul trebuia învățat pe de rost cu mare atenție.[1]

Destinat în principal fetelor de nobili, cu o stare materială foarte bună, dar și fetelor orfane sau provenite din familii nobiliare scăpătate, Institutul Smolnîi mai cuprindea și o școală pentru fete fără origine nobilă, viitorul Institut Aleksandrovski, pregătite pentru a fi profesoare și educatoare. Studiul se întindea pe o perioadă de nouă ani, fetele fiind aduse aici de la vârsta de 5-6 ani. Existau trei cicluri de studii, de câte trei ani fiecare, marcate exterior și prin uniformele de culoare diferită: elevele din ciclul întâi aveau uniforme cafenii cu gulerașe și șorțulețe albe[2]; uniformele bleu erau rezervate elevelor din ciclul al doilea, cu o reputație de fete neascultătoare, explicată prin toanele adolescentine; în sfârșit, fetele din ultimul ciclu aveau, la cursuri, uniforme de culoare verde; în societate erau recunoscute după rochiile albe pe care le purtau la baluri. De fapt, numai ele aveau permisiunea de a participa la baluri.[3]

Aceste fetele creșteau departe de mediul, considerat viciat, al familiilor lor; nici măcar acelora cu părinți în Petersburg nu li se admiteau prea multe vizite din partea rudelor. Se dorea ca ele să se transforme în niște ființe ideale, după modelul iluminist ce domnea în epocă. Aveau un program extrem de sever: deșteptarea la ora 6 dimineața, după care urmau 6-8 ore de cursuri; nu le rămânea prea multă vreme pentru joacă. De asemenea, nici alimentația nu era prea grozavă; de altfel, în epocă izbucneau adesea scandaluri în care șefii și administratorii erau acuzați de furt, de însușirea frauduloasă a fondurilor alocate mesei elevelor de aici.[4]

Însă izolarea fetelor nu era totală: pentru a deveni cu adevărat prezențe exemplare la Curte, erau scoase frecvent în lume, la baluri, pentru a se obișnui cu atmosfera și a-și pune în practică cunoștințele dobândite, făcând o veritabilă reclamă instituției care le educase.[5] Pe durata studiilor li se acorda o mare atenție; se povestește că Ecaterina le-ar fi cunoscut personal pe toate, iar, mai târziu, și împărații Alexandru și Nicolae le-ar fi arătat o atenție deosebită. Însă, după absolvirea institutului, destinul lor nu le oferea posibilitatea unor cariere

---

[1] I.M. Lotman, *Besedy o russkoj kul'ture. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII – načala XIX v.)*, Sankt-Petersburg, 1994, cap. *Ženskoe obrazovanie v XVIII – načale XIX veka*.

[2] Tinerele erau foarte strict supravegheate; dormeau câte nouă în dormitor, dar alături de ele exista și o supraveghetoare; o altă supraveghetoare avea grijă de ele în timpul studiului din clasă.

[3] Lotman ne relatează că numai lor le era permis să organizeze dansuri și în cadrul institutului; în aceste ocazii, cel mai adesea dansau între ele. Numai în situații excepționale era permisă prezența unor cavaleri de la Curte. La asemenea baluri vor participa de multe ori chiar și Marii Prinți.

[4] Korotkova, *op. cit.*, p. 227.

[5] Lotman, *op. cit.*

spectaculoase. Puține dintre ele deveneau doamne la Curte, de regulă acelea care înregistraseră cele mai bune rezultatele la învățătură. Ele puteau primi de la împărătească, la absolvire, o monogramă din briliante. Cele mai multe dintre norocoase, bine poziționate în societate prin prestigiul institutului absolvit, puteau spera la un mariaj important. Însă cele mai puțin dotate sau provenite din clasele de jos ajungeau funcționare, profesoare și educatoare la școlile de fete sau chiar guvernante.

Deși, în general, institutul avea o faimă bună, nu puțini erau cei care considerau că educația primită aici este una retrogradă, bazată pe inducerea ideii de supunere a fetelor față de viitorii lor soți:

> Cealaltă mătușă (...) era o ființă bună, cu minte și suflet de copil. Crescută pe vremea împăratului Pavel la „mănăstirea Smolnîi pentru domnișoarele de familie", ea își păstra manierele deprinse acolo. Ca să nu fie considerată „impertinentă", nu se adresa niciodată tinerilor, roșea și își apleca ochii când răspundea vârstnicilor. De obicei, nu ieșea din camera ei, preferând să se joace cu cățelușii ei și să asculte cum îi cântă canarii decât să ia parte la conversațiile din salon. Era incredibil câte bomboane putea să mănânce.[1]

3. Învățământul universitar

Nici universitățile nu stăteau mai bine în ceea ce privește populația școlară sau rezultatele: studenții erau foarte puțini, adesea slab pregătiți, indisciplinați, părăseau studiile cu mult înainte de a-și lua diploma. Dificultăți existau și la nivelul corpului profesoral, format în special din străini; aceștia predau în limbile germană și latină, ceea ce punea probleme serioase unui mare număr de studenți, mai ales acelora cu mai puțină știință de carte. În pofida șicanelor din partea statului, prin presiunile financiare și de altă natură, universitățile vor încerca să-și păstreze autonomia, după modelul german: își puteau alege singure rectorii, își stabileau programa de studii, își organizau examenele și își elaborau criteriile de acordare a diplomelor.[2] Mai târziu, în timpul lui Nicolae I, profesorii vor fi numiți de către ministrul învățământului. Se considera că libertățile asigurate de Alexandru I nu constituiau un pericol pentru stat tocmai din cauza numărului foarte mic de studenți înregistrați în Rusia la vremea respectivă.

---

[1] Baron Nikolai Vranghel, *Memorii. 1847-1920*, traducere de Mihaela Cernăuți, Ed. Fides, Iași, 2001, p. 10.

[2] Hosking, *op. cit.*, pp. 98-99.

Cu excepția Universității din Moscova, care datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (1755), cea mai mare parte a universităților rusești au fost înființate printr-o aceeași dispoziție, în 1804: Kazan, Harkov, Dorpat (care funcționa din 1632, dar va trece sub control rusesc în 1804), Vilna (din 1802, dar transferată la Kiev în 1832), Petersburg (1819), Odessa (1865), Tomsk (1888) și Saratov (1909). Prima universitate din Rusia, cea de la Moscova, care va primi mai târziu numele primului savant de pe aceste meleaguri, M.V. Lomonosov, avea la inaugurare trei facultăți: drept, medicină și filosofie. Pe lângă ea funcționau și două gimnazii, unul pentru nobili, celălalt pentru raznocinești. Universitatea era condusă de un director, aflat în strânsă dependență de curator, un fel de protector oficial, ales din rândurile familiilor nobiliare importante; acesta îi prezenta direct împărătesei activitatea și problemele universității. Primul curator al Universității din Moscova a fost contele I.I. Șuvalov.

De regulă, o universitate medie cuprindea patru facultăți: istorie și filologie, drept, fizică și matematică și medicină.[1] Corpul profesoral era format din 39 de profesori titulari (profesori ordinari), 16 conferențiari (profesori extraordinari) și 25-30 docenți. Personalul universității mai cuprindea 4 profesori de limbi străine, un bibliotecar și câțiva funcționari.[2] În ceea ce privește statutul profesorilor, cei titulari (ordinari) aveau un rang egal cu al generalului-maior; docenții, consilieri de curte, aveau un rang egal cu cel al locotenent-colonelului ș.a.m.d.

De-a lungul timpului, universitățile vor fi frecvent supuse unor restricții din cauza faptului că promovau, în cele mai multe cazuri, un spirit de independență și o gândire critică pe care autoritățile le considerau periculoase. Cu toate acestea, se remarcă o creștere masivă a interesului pentru învățământul superior începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Conform statisticilor, în 1865 existau în Rusia 4.125 de studenți. În 1880 numărul lor se dublează (8.045), pentru ca în 1885 să ajungă la 12.804, iar în 1899 la 16.294. Din punctul de vedere al originii sociale, fiii de nobili constituiau aproape jumătate din numărul studenților, clerul – un sfert, iar copiii târgoveților și ai comercianților reprezentau între 21 și 40%.[3] De fapt, singura condiție care se punea celor ce doreau să intre la universitate era aceea de a nu fi șerbi.[4] O statistică publicată

---

[1] Numărul studenților varia foarte mult de la o facultate la alta. Pentru intervalul 1853-1862, situația studenților era următoarea: 150 de studenți frecventau facultatea de istorie și filologie (din 343 înscriși), 293 – la facultatea de fizică și matematică (din 650), la drept – 768 (din 1199 înscriși). (*apud* Besançon, *op. cit.*, p. 71).

[2] *Apud* Besançon, *op. cit.*, p. 62.

[3] Hosking, *op. cit.*, p. 233.

[4] Pentru comparație, iată numărul de elevi gimnaziști: în 1836 – 15.476 de elevi; în 1848 – 18.911, în 1854 – 17.809, în 1864 – 28.202, în 1875 – 51.097, în 1885 – 93.109.

de Alain Besançon ne arată situația pe universități. Conform cifrelor de mai jos, Universitatea din Moscova era cea mai liberală[1]:

1862	Petersburg	Moscova	Kazan	Kiev
Nobili și funcționari	275	1383	263	852
Cler	28	223	44	59
Cetățeni de onoare, negustori	34	173	27	49
Mica burghezie, meșteșugari	18	139	47	27
Raznocinți	12	19	4	17
Țărani	-	4	7	9
Evrei	6	3	-	31
Străini	10	-	7	18
Total	383	1944	399	1062

Tabelul următor se concentrează pe evoluția stărilor sociale care furnizau studenții numai pentru Universitatea din Moscova:

Universitatea din Moscova	1831	1862	1878
Nobili și funcționari	1127	1383	721
Cler	341	223	446
Cetățeni de onoare, negustori	152	173	142
Burghezie, meșteșugari	-	139	158
Alții	90	26	101

Restrângerea libertăților studenților nu se făcea, de fiecare dată, din ordine venite de sus. Prin anii '20, la universitatea din Kazan, studenții erau împărțiți nu după specialitate, ci după nivelul moral!. Fiecare grup se afla la etaje diferite, mânca separat, pentru a se împiedica astfel răspândirea păcatului. Studenții care încălcau interdicțiile erau închiși în izolatoare.[2] Statutul universitar din 1835, realizat de reacționarul Uvarov, va fi unul dintre cele mai nepopulare: rectorul și decanii puteau fi încă aleși, dar rolul senatului universitar era mult redus. Inspectorul nu mai era ales din rândul profesorilor, ci numit de curator, fiind responsabil cu disciplina. Studenții primeau uniformă, statutul reglementându-le și obligațiile morale, tunsoarea, manierele etc. Programa suferea și ea modificări semnificative: teologia și istoria deveneau materii obligatorii, la facultățile de drept se studia dreptul rusesc, pentru o mai bună pregătire a viitorilor funcționari, nu și jurisprudența unor juriști savanți. Și aici, ca și la nivelul întregului

[1] Ambele tabele sunt citate după Besançon, *op. cit.*, pp. 82-83.

[2] *Apud* Besançon, *op. cit.*, p. 53.

stat, trebuiau puse în practică cele trei principii rusești: ortodoxie, autocrație și naționalism.[1] În 1849 apar alte constrângeri: rectorii devin funcționari, numiți de către ministru; profesorii nu se puteau forma și nici nu beneficiau de stagii de pregătire în străinătate; tot ei trebuiau să prezinte în avans conținutul cursurilor, precum și lista cărților indicate în bibliografie! Anumite discipline, cum erau dreptul constituțional, filosofia, vor fi excluse din programe. Efectivul maxim de studenți era limitat la 300, pentru fiecare universitate, iar taxele de admitere erau aproape dublate: 40 de ruble la universitățile din provincie, 50de ruble - în capitală.[2] Aceste restricții vor avea, în anii '50 ai secolului al XIX-lea, efecte destul de periculoase: în primul rând, va scădea interesul studenților pentru studiu, nemulțumiți de restricțiile impuse în calea ascensiunii lor sociale. Instituțiile de învățământ superior ajung la un pas de a fi închise și transformate în școli militare. În fapt, se manifesta deja un oarecare grad de militarizare în universități. La Petersburg, de exemplu, studenții făceau șase ore de exerciții militare pe săptămână sub conducerea unui căpitan, a mai multor subofițeri și a doi toboșari![3]

După 1856, când Nicolae I a anulat mai multe îngrădiri, studenții încep să se lupte pentru mai multe revendicări cu caracter social și politic. Ei vor cere, bunăoară, dreptul de a organiza întâlniri și de a se coaliza în asociații autonome cu scopul formării intelectuale, al ajutorului reciproc sau recreerii. Se constituie fonduri mutuale pentru colegii nevoiași, precum și biblioteci colective. Încep protestele împotriva expulzărilor, a urmăririlor și arestărilor, se vor boicota, de asemenea, cursurile profesorilor incompetenți sau cu vederi politice neagreate de ei. Când, în 1861, studenții se vor solidariza cu protestele țărănești, aspru înăbușite de către armată, vor fi elaborate noi legi care vor interzice întâlnirile studențești și vor pune adunările acestora sub controlul consiliilor universitare.[4]

Prin Statutul Universitar din 1863, universitățile își vor recăpăta un anumit grad de autonomie și de sprijin din partea statului, care le va dubla bugetul. Instituțiile de învățământ superior își vor alege singure forurile de conducere și cadrele didactice, chiar dacă ministerul avea totuși ultimul cuvânt. Procesul de admitere a studenților era organizat de către facultăți, care decideau de asemenea în privința programelor școlare. Accesul era deschis unor oameni care proveneau din medii foarte diferite. Dintre restricțiile mai importante amintim faptul că fetele nu erau acceptate; de asemenea, studenții nu aveau voie să-și

---

[1] *Apud* Besançon, *op. cit.*, pp. 53, 54.

[2] *Apud* Besançon, *op. cit.*, p. 56. Datele furnizate de ministerul educației în 1855 indică numărul de studenți de la principalele universități din Rusia: Petersburg – 77, Moscova – 128, Harkov – 78, Kazan – 77, Kiev – 94, Dorpat – 74.

[3] *Apud* Besançon, *op. cit.*, pp. 56, 57.

[4] Hosking, *op. cit.*, p. 232.

instituie organizații proprii.[1] Iar după accentuarea tulburărilor și a protestelor studențești și, mai ales, după organizarea unor acte teroriste[2], guvernul va modifica din nou Statutul, alocând ministerului o putere sporită; acesta primea și dreptul de a-i numi pe rectori, decani și profesori. Va fi sporită și puterea inspectorilor asupra studenților și profesorilor. Se măreau taxele de școlarizare, pentru a limita accesul în universități; de asemenea, pentru a fi recunoscuți ușor în locuri publice, studenții erau obligați să poarte uniforme.

Dacă, la nivel oficial, libertățile studenților erau îngrădite, neoficial – în cadrul cercurilor de studiu, devenite foarte populare – se vor forma viitorii intelectuali și revoluționari, purtătorii de drapel ai noțiunii de idee rusă. O altă formă de protest față de sistemul închis la care îi obliga statul va fi, pentru studenți, refuzul de a intra în serviciul administrativ, de a deveni funcționarii supuși ai statului. Cei mai mulți dintre absolvenții de universitate își găseau adesea un loc de muncă la redacțiile revistelor și ziarelor vremii, cel mai adesea în capitală.

> În prezent, alături de cele mai însemnate probleme ale vieții rusești, se pune și problema universitară. Este problema noastră, a tuturor, în măsura însemnătății pe care o are la noi învățământul universitar. Cu excepția câtorva ramuri tehnice ale științei – militărie, marină, inginerie și altele, care au instituțiile lor proprii, – studiile superioare universitare, până în ziua de azi, se fac la universități. Se spune chiar că, și în timp de război, de pildă, în campania din Crimeea, comandantul suprem al oștilor, Gorceakov, mărturisea că oamenii care aveau studii universitare s-au dovedit a fi și ofițeri excelenți, remarcându-se printre ceilalți.
>
> Ca pepiniere de studii universitare mai servesc la noi și academiile teologice, colegiile, institutele de științe juridice. Există și așa-zisele pensioane universitare; aceste instituții dau însă un număr de absolvenți mult mai mic, în comparație cu universitățile.[3]

În anii 1860, universitățile de elită din Rusia promovau standarde de studiu și de cercetare comparabile cu acelea ale celor mai bune universități din lume. „Spiritul investigației libere devenise parte a mitului național (...). Știința, progresul și respingerea trecutului deveniseră simbolurile iluminării și culturalizării personale“[4].

---

[1] *Ibidem*, pp. 232, 233.

[2] În 1866 studentul Karakozov a încercat să-l asasineze pe țar.

[3] I.A. Goncearov, *Amintiri*, în *Luna mai la Petersburg. Luna mai la Petersburg. Nuvele, schițe, amintiri*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Maria Roth, Editura pentru literatură universală, București, 1963, p. 228.

[4] Hosking, *op. cit.*, p. 232.

Intelighenția

1. Ce este intelighenția?

Deși intelighenția nu este o realitate tipic rusească, notele ei definitorii se vor contura cel mai bine în Rusia secolului al XIX-lea. Intelighenția nu cuprinde numai „categorii socio-economice, nu desemnează doar oamenii care și-au terminat studiile superioare sau practică o profesie intelectuală, ci are o conotație de natură ideologică"[1]. Numele de *intelighenția* începe să fie folosit prin anii 1860, cu precădere în literatură și presă; din punct de vedere social, termenul care desemna oficial categoria socială asociată intelighenției era acela de *raznocinți*, care desemna persoanele cu profesii liberale, nepunând accent pe gradul de educație al reprezentanților ei. Acești oameni de condiții și ranguri diverse, proveniți, în general, din mediul urban, dar cu origini în provincie, erau micburghezi, negustori, artiști. După terminarea studiilor ei vor refuza să intre în administrație, căpătând un statut oarecum indefinit; cel mai adesea deveneau profesori sau preceptori, iar cei mai dotați ajungeau chiar ziariști sau literați.

Nikolai Berdiaev oferă o definiție cât se poate de potrivită pentru acest termen, în *Istoki i smysl russkogo kommunizma*: „Intelighenția a fost la noi o grupare ideologică, nu profesională și economică, formată din clase sociale diferite, mai întâi preponderent dintr-o parte mai cultă a aristocrației, mai târziu din fiii de preoți și de diaconi, din funcționari mărunți, din târgoveți și, după eliberare, din țărani. Tocmai aceasta este *raznocinnaia intelighenția*, unită exclusiv prin idei, mai ales prin idei cu un caracter social"[2]. Această categorie socio-culturală va apărea pe fondul discrepanței dintre statutul social și funcția socială, discrepanță promovată de statul rus în relația cu societatea. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, structura socială a Rusiei ieșea din limitele categoriilor definite de statul bazat pe funcții. Se observa din ce în ce mai frecvent și mai ales în orașe că statutul contribuabilului nu avea nicio legătură cu funcția lui economică; edu-

---

[1] Geoffrey Hosking, *Rusia – popor și imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iași, 2001, p. 189.

[2] Nikolai Berdiaev, în vol. *Duhovnye osnovy russkoj revoljucii*, Moscova, 2006.

cația și cultura îi plasau pe orășeni într-o anumită categorie socială, care reunea oameni cu diferite ranguri (*raznocinți*). Încercările mai multor suverani de a crea o a treia stare, în care aceștia să-și găsească locul, au eșuat.[1] În acest context, cei care nu aparțineau, din punct de vedere juridic, nici nobilimii ereditare sau care nu aveau nici măcar un grad de noblețe personală, care nu erau nici negustori sau burghezi, nici țărani sau preoți vor fi incluși în această categorie socială.

Nikolai Vranghel, pe care l-am citat adesea pentru opiniile sale atât de pătrunzătoare, realizează un scurt istoric al apariției acestei categorii sociale extrem de active și importante în secolul al XIX-lea și care, prin promovarea ideilor radicale și de stânga, va sta la originea revoluției ruse:

> Progresul nu se înfăptuiește prin ucaz imperial, nici în funcție de bunele intenții ale unui geniu ori prin fantezia vreunui farsor. Progresul ia naștere din nevoile și năzuințele națiunii înseși, ale societății considerate ca întreg. Evoluția către mai bine este rezultatul unei lupte aproape neobservate, mai rar violentă, între privilegiați și defavorizați. Acolo unde această luptă nu are loc, progresul nu este posibil.
>
> În Europa, conflictul dintre feudali și țărani a făcut să apară starea a treia: burghezia. Iar burghezia a devenit principala pârghie a progresului.
>
> În Rusia, înainte de Alexandru al II-lea, burghezia nu exista. Doar o clasă privilegiată, nobilimea, și oameni de rând, iobagi sau dezrobiți. Între ei nimic. Nobilimea se bucura deja de privilegiile de care avea nevoie, așa că nu-și dorea mai mult. Plecată de sub jugul absolutismului, ea cerșea favoruri, dar nu căuta să obțină drepturi politice. Soarta celor – puțini la număr – care o făcuseră îi învățase minte pe toți să stea la locul lor. (...)
>
> După dezrobirea iobagilor a apărut starea a treia și a început o nouă eră.
>
> Starea a treia era „intelighenția", după cum își spunea ea însăși. Sub multe aspecte, era diferită de burghezia europeană. În țările apusene, burghezia avea deja o cultură cu tradiție, avusese timp să se formeze și era matură, pregătită să-și îndeplinească rolul pe care i-l rezervase istoria. La noi, intelighenția nu era decât produsul unor năzuințe nelămurite care, în decursul secolelor, nu ajunseseră să prindă formă. Burghezia avea un țel precis, intelighenția nu. Ea tindea spre altceva, dar spre ce? Nici ea nu-și dădea prea bine seama.
>
> Mai puțin matură, nechibzuită, dar plină de înflăcărare, ca tot ce este tânăr, nerăbdătoare să aibă un cuvânt de spus, ea s-a aruncat în vâltoarea lucrurilor și chiar de la început a luat-o pe un drum greșit. În loc să fie de partea lui Alexandru al II-lea, marele reformator, ea i s-a pus împotrivă. Și, în loc să fie pârghia progresului, cum își dorea și trebuia în mod normal să fie, a devenit o frână în calea acestuia.
>
> După campania din Crimeea, așa cum se întâmplă întotdeauna după un război dezastruos, societatea rusă era ostilă guvernului, chiar dacă doar

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 189.

în cuget. Cea mai mare parte a nobilimii nu-i putea ierta împăratului desființarea șerbiei; foștii iobagi erau și ei nemulțumiți. Ei speraseră să dobândească toate pământurile din proprietatea moșierilor, dar nu li se dăduse decât o mică parte din acestea. Iar dacă sub Nicolae I, tiranul, jugul era îndurat fără crâcnire, sub urmașul său, omenos și cu vederi largi, tot ce făcea și ce spunea el era considerat dăunător. Intelighenția s-a situat în fruntea acestei opoziții.

Și Alexandru al II-lea, găsind doar spini în calea sa, s-a oprit la jumătatea drumului; i s-a făcut și lui silă de opera sa și a ajuns nu doar să se îndoiască de ea, ci, mult mai rău, să o strice. Apoi, hăituit ca o fiară sălbatică, îngrozit de necontenitele atentate, a încredințat puterea efectivă unor oameni care au abuzat de ea și a rămas doar umbra unui suveran.[1]

S-a afirmat că, pentru angajații statului ce lucrau pentru zemstvă, municipalitate, curte de justiție, universitate etc. și care erau lipsiți de posibilitatea de a se organiza în asociații profesionale, termenul de *intelighenția* va reprezenta un mod de a se defini și de a-și spori respectul față de sine. „Neavând trăsături instituționale distincte, acești oameni se autodefineau – în termeni morali și, tot mai mult, ideologici – ca fiind aceia care sunt educați, inteligenți (în sensul obișnuit al cuvântului), independenți și combativi, clarvăzători, altruiști și dedicați unei cauze“[2]. Caracteristica ce îi va distinge pe intelectualii și funcționarii din această categorie de ansamblul confraților europeni va fi tocmai existența unei cauze, a unui ideal căruia i se vor dedica întru totul și care va deveni un ideal național, intrând în mitul național. „Un intellighent era un om critic față de regimul existent, preocupat de condiția societății și în special de decalajul ce separa elita (inclusiv pe el însuși) de masa poporului. Un intellighent era un om angajat în eliminarea acestui decalaj prin ridicarea poporului la nivelul unei existențe omenești și cultivate“[3].

Ca o notă generală, pe la sfârșitul secolului al XIX-lea intelighenția era purtătoarea unei concepții radicale sau socialiste, deși debutase, la început, cu una mai conservatoare sau chiar liberală.

Principala sarcină a intelighenției va fi refacerea țesăturii etnice a Rusiei, reconcilierea elitei cu poporul și crearea, în consecință, a unei noi societăți, mai umană, mai autentic rusească. Ideile, de cele mai multe ori utopice, de creare a unui stat bazat pe principii democratice și naționale îi vor apropia pe reprezentanții intelighenției de decembriști. Și ei încercaseră, printr-o reformă de sus în jos, să creeze instituții de cultură, filantropice și relații sociale care puteau răspândi în jos, asupra masei poporului, o serie întreagă de binefaceri. Încă de la

---

[1] Nikolai Vranghel, *Memorii. 1847-1920*, traducere de Mihaela Cernăuți, Ed. Fides, Iași, 2001, pp. 70-72.

[2] Hosking, *op. cit.*, pp. 189-190.

[3] *Ibidem*, p. 190.

mișcarea decembristă se remarcă faptul că reformele sociale nu aveau în vedere și reformele politice: de fiecare dată se înțelegea de la sine alianța cu autocrația, în niciun caz nesupunerea față de ea sau înlocuirea regimului. În același timp, pentru tinerii intelectuali nu mai constituia un deziderat intrarea în administrația publică sau slujirea necondiționată a unui asemenea stat. Boris Cicerin, student în 1840 la Universitatea din Moscova, dă glas unui curent de opinie foarte răspândit printre tineri:

> Cum puteam să fiu atras de serviciul de stat, în condițiile politice de atunci? Să devin instrumentul direct al unui guvern care înăbușea sălbatic orice gândire sau orice iluminare și pe care, din acest motiv, îl uram din tot sufletul, să urc pe scara demnităților târându-mă ca un netrebnic, lingușindu-mi superiorii, fără a-mi exprima vreodată convingerile și să fac adesea ceea ce mi se părea un mare rău – iată perspectiva pe care mi-o oferea administrația civilă.[1]

Concluzionând, în pofida unei varietăți de teorii și acțiuni concrete întreprinse de intelighenția rusă, aceasta nu va avea de fapt acel rol important pe care îl visa. Istoricul Geoffrey Hosking caracterizează pertinent această caracteristică a intelighenției:

> Interacțiunea dintre intelighenție și popor, atunci când s-a produs, a avut loc cu întârziere, pe scară mică și în condiții de mare presiune. Intelighenția își formase deja personalitatea colectivă într-un mod în care vicia contactul cu poporul. Membrii ei se caracterizau printr-un gnosticism arogant, prin idolatrizarea dogmatică și intransigentă a adevărurilor manifeste, printr-o perspectivă asupra organizațiilor bazată pe principiul manipulării, prin subestimarea cu efect coroziv a legii și proprietății și printr-o atitudine condescendentă față de mase, combinată în mod paradoxal cu mari exigențe față de ele.[2]

2. Cercuri şi societăți secrete

Cu deosebire după războiul antinapoleonian din 1812, atmosfera din societatea rusă începe parcă să fiarbă. Toată lumea dorea schimbare, schimbare din temelii, care să implice abolirea iobăgiei, elaborarea unei constituții, asigurarea

[1] *Ibidem*, p. 191.

[2] *Ibidem*, p. 203.

unor libertăți cetățenești etc. Modalitățile prin care se realizau schimburile de opinii produse de curentele de idei la modă erau cercurile sau chiar societățile secrete, din cauza cenzurii care își intensifica treptat acțiunile. În mediile ofițerești și în lojele masonice din orașele importante atmosfera se încinge după ce se va dovedi că Rusia, după războiul cu Napoleon, nu o va apuca pe calea reformelor, nici politice, nici sociale. Împăratul părea interesat numai de evanghelismul religios și de așezările militare, crezând în continuare că societatea putea fi regenerată numai prin organizarea țăranilor în sistem militar. Soarta țăranilor nu se îmbunătățise deloc, iar constituția nici nu intra în discuție.

2.1. Societățile secrete

Urmând modelul masonic, tinerii nobili cu vederi revoluționare încep să înființeze societăți secrete în care se elaborau planuri de restructurare a Rusiei, menite să o civilizeze și să o umanizeze.[1] Întrucât nu existau șanse ca suveranul să-și schimbe radical convingerile, unii dintre revoluționari se gândeau chiar la înlăturarea lui de la putere.

Același model masonic va fi urmărit și în organizarea societăților secrete: membrii erau aleși cu grijă, pe baza calităților lor morale. Novicele trebuia să treacă prin mai multe grade de inițiere. Prin dezvoltarea relațiilor personale se încerca accesul la posturile oficiale, de unde se putea acționa în interesul societății.[2] În afară de aspectul politic, conspirativ, unele societăți, cum era cazul, de exemplu, al Uniunii Bunăstării, desfășurau și o activitate publică, destinată promovării culturii și faptelor bune. Fiecare membru al societății trebuia să-și pună în practică calitățile civice, prin alegerea unei ramuri de activitate socială – filantropie, educație, justiție sau economie –, apoi să se dedice promovării, în cadrul acesteia, a scopurilor Uniunii; se punea accent, așadar, pe exemplu personal, pe activități practice, pe pledoaria scrisă sau orală și pe denunțarea abuzurilor oficiale. Filantropia presupunea înființarea de spitale, orfelinate, adăposturi pentru veteranii de război și implicarea în conducerea lor.[3] Se milita activ și pentru drepturile soldaților, dată fiind prezența masivă a ofițerilor în aceste grupări. Însă mulți dintre membrii acestor societăți secrete nu se vor implica în mod autentic în viața și problemele oamenilor simpli, deși se luptau pentru drepturile lor, iar acest fenomen va constitui, fără îndoială, unul dintre motivele eșecului acestor forme asociative.

---

[1] *Ibidem*, p. 109.

[2] *Ibidem*, p. 130.

[3] *Ibidem*, p. 131.

Organizațiile național-politice, cunoscute și sub numele de cercuri, erau la modă și în Europa începutului de secol XIX, unde se concentrau asupra coagulării unor mișcări de eliberare națională. Cercurile de tip german, cum ar fi societatea național-patriotică „Tugendbund", înființată în 1808, luptau împotriva jugului napoleonian; asociațiile conspirative de genul carbonarilor italieni și al „Eteriei" grecești[1] aveau ca scop o revoluție național-politică, precum și elaborarea unei constituții. Modelul acestora din urmă va fi împrumutat și de organizațiile ruse, care urmăreau cam aceleași obiective. Se pare că primele asemenea cercuri datează, în Rusia, din anii 1816-1817, fiind înființate de ofițeri de gardă.

2.2. Decembriștii

Una dintre cele mai importante societăți secrete din această perioadă va fi Uniunea Salvării (*Soiuz spasenia*, activă până în 1817), numită mai târziu Uniunea Bunăstării (*Soiuz blagodenstvia*, până în 1821). Denumirea i se va schimba din nou, în Societatea fiilor adevărați și loiali ai patriei, ai căror reprezentanți vor rămâne în istorie sub numele de „decembriști", de la revolta din decembrie 1825. Din această societate făceau parte și membri ai gărzii imperiale, lucru care poate semnala că se avea, probabil, în vedere influențarea procesului de succesiune. În ciuda politicii conspirative, societatea era fundamental pașnică. Ritualurile și formulele ei de adresare amintesc foarte mult de lojile masonice, destul de răspândite în Rusia acelei perioade.

Grupul se va bucura de multă popularitate, mai ales la Petersburg, unde ajunsese la 200 de membri în anii 1818-1819. Filiale puternice se formaseră și la Moscova și Tulcin, în sud, sub conducerea lui P.I. Pestel. Societatea va trece printr-un moment de cotitură în anul 1820, când era cât pe ce să se destrame din cauza divergențelor dintre liderii ei. Aceste neînțelegeri vor atrage, în cele din urmă, și atenția serviciilor de securitate; în 1821, șeful statului major al trupelor de gardă Dibici va intra în posesia unei delațiuni referitoare la societatea secretă, în care se afla inclusiv o listă lungă a membrilor ei. Din fericire pentru revoluționari, împăratul Alexandru I nu va lua în serios raportul lui Dibici.[2]

Inițial, societatea a avut un scop concret: „opoziție față de germanii din serviciul de stat rusesc", dar va ajunge să se intereseze în general de bunăstarea Rusiei. Elementele concrete care puteau aduce incontestabil această bunăstare erau, în viziunea membrilor societății, abolirea iobăgiei și transformarea autocrației într-o monarhie constituțională. Deziderateleor nu reprezentau o noutate;

---

[1] S.G. Pușkariov, *Rossija v XIX veke*, New York, 1956, p. 115.

[2] *Ibidem*, p. 116.

mulți oameni politici, chiar și împărați, își doreau atingerea acestora, dar le-a lipsit, de fiecare dată, hotărârea de a duce la bun sfârșit aceste planuri. Cel care a „excelat" în această privință a fost chiar Alexandru I, în domnia căruia se puseseră, inițial, mari speranțe.

Pentru a crea o diversiune care să distragă atenția autorităților, care se pare că îi supraveghea, membrii societății vor convoca la Moscova, în ianuarie 1821, un congres la care se va adopta decizia dizolvării Uniunii; unele surse susțin că, de fapt, divergențele dintre lideri ar fi dus la scindare. În urma acestui congres au fost create noi societăți secrete, de data aceasta având un caracter pronunțat revoluționar și politic. Cea mai mare parte a membrilor de la Tulcin, sub conducerea lui P.I. Pestel, nu vor accepta desființarea și vor continua să funcționeze sub numele de Societatea de sud (*Iujnoe obșcestvo*). În afară de Pestel, printre membrii marcanți din conducerea acestei facțiuni se mai numărau generalul prinț S.G. Volkonski, colonelul în rezervă V. Davîdov, locotenent-colonelul Serghei Muraviov-Apostol și M. Bestujev-Riumin. Peste un an, după modelul Societății din sud, apare și cea din nord (*Severnoe obșcestvo*), condusă de căpitanul de gardă Nikita Muraviov. Alți membri importanți ai Societății din nord, consolidată începând 1823, au mai fost: colonelul prinț S. Trubețkoi, locotenentul prinț E. Obolenski; din 1824 i s-a alăturat și poetul K.F. Rîleev.

Așa cum s-a mai întâmplat în istoria Rusiei, divergențele de opinie dintre membrii organizației au dus la fărâmițarea mișcării și, în felul acesta, la slăbirea influenței și eficienței acesteia. Uniunea Salvării a fost, după cum am văzut, o societate accentuat naționalistă, care dorea slăbirea influenței străinilor în stat. Unii membri însă, cum era Pavel Pestel, aghiotant al comandantului suprem al armatei ruse, avea mai degrabă convingeri iacobine, dorindu-și un stat unitar, fără diviziuni etnice; alții își imaginau o Rusie federalizată, condusă de o monarhie constituțională. Unii credeau că obiectivele nu puteau fi realizate decât într-o manieră radicală, prin preluarea puterii, urmată de un regim dictatorial de tranziție. Alții preferau aplicarea unei strategii treptate și moderate, cu accent pe educație și pe influență, nu pe forță.[1] Mult mai puternică, mai ales pentru că era animată de planurile radicale ale lui Pestel, Societatea Sudică va elabora chiar un proiect de reformare a Rusiei, intitulat *Russkaia pravda* (Dreptatea rusă), cu trimitere explicită la codul de legi elaborat de cneazul cel înțelept Iaroslav, din secolul al XI-lea. Conform lui Pestel, guvernul, bazat pe supunerea totală a supușilor, avea datoria de a promova bunăstarea acestora. Pentru a îndrepta situația, trebuia transformat total sistemul de guvernământ și elaborat un sistem de legi

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 131.

cu totul nou.[1] Inedit față de alte societăți secrete, Societatea Sudică prevedea abolirea iobăgiei și a tuturor ierarhiilor sociale. Toți cetățenii urmau să fie egali și să fie reprezentați în *narodnoe vece*, adunarea populară legislativă, garantându-li-se proprietăți particulare, inclusiv pământ. De partea cealaltă, proiectul lui Nikita Muraviov, pentru Societatea Nordică, avea la bază principiul federalismului: Rusia era împărțită în treisprezece state, în fiecare dintre ele acționând adunări populare bicamerale, toate subordonate unui divan popular suprem (*narodnoe vece*). La Muraviov, democrația era limitată: posturile publice nu puteau fi obținute de țărani și de o parte dintre orășeni: Și el preconiza eliminarea iobăgiei, însă fără a le da pământ țăranilor, care, și după eliberare, trebuiau să efectueze muncă plătită sau să arendeze pământ pentru a avea din ce trăi.[2]

Moartea subită a împăratului Alexandru I (19 noiembrie 1825) va stârni panică în rândurile complotiștilor, luați prin surprindere. Planificaseră o revoltă militară abia pentru anul următor, deci erau complet nepregătiți. Pe de altă parte, nu puteau rata momentul depunerii jurământului de către noul monarh: succesorul putea fi silit să jure că va adopta o constituție democratică. Situația era prielnică și din cauza ezitărilor legate de numele viitorului împărat. Încă nu se știa cine va fi succesorul: moștenitorul, Marele Duce Konstantin, aflat la Varșovia, ar fi renunțat la tron, așa că fratele lui mai mic, Marele Duce Nicolae, devenea succesorul legal. Nicolae va reuși să afle, înainte de ceremonia de încoronare, de tulburările iscate în rândurile militarilor din regimentele din capitală, pe care complotiștii încercau să le atragă de partea lor.

Pentru a nu-și pierde credibilitatea și bănuind că întreprinderea lor e lipsită de sorți de izbândă din cauza insuficientei organizări și a numărului mic de susținători confirmați, regimentele răsculate se vor aduna la 14 decembrie 1825 în Piața Senatului, sub pretextul că îl susțin pe Marele Duce Konstantin, despre care spuneau că ar fi dorit să introducă în Rusia o constituție, însă ar fi fost împiedicat.[3]

Interesantă este și poziția împăratului Nicolae I față de această mișcare de protest. Nu dorea să vadă în ea o revoltă a societății oprimate, ci o considera drept consecință a unei conspirații europene care avea ca scop distrugerea legitimității monarhiei și a tuturor principiilor morale și religioase; îl neliniștea în special apariția lipsei de loialitate tocmai în rândul nobilimii. Temându-se de un cutremur de mari proporții la nivelul întregii societăți, proaspătul împărat s-a decis să ia măsuri ferme de represiune. Iată ce va declara ulterior el însuși:

---

[1] *Ibidem*, pp. 132, 133.

[2] *Ibidem*, p. 134.

[3] *Ibidem*, p. 110.

Am văzut regimentul grenadierilor într-o vraiște deplină, deplasându-se de voie cu steaguri, dar fără ofițeri. Fără să bănuiesc nimic, m-am apropiat de ei, vrând să-i opresc pe oameni și să-i fac să intre la loc în formație, dar când am strigat: „Stai!", mi-au răspuns: „Suntem de partea lui Constantin!" Le-am arătat Piața Senatului și le-am spus: „În cazul ăsta, pe acolo vă e drumul". La care tot alaiul a trecut pe lângă mine și printre soldați, alăturându-se pe dată camarazilor lor la fel de prost sfătuiți. Bine că s-a întâmplat așa, căci altminteri s-ar fi făcut vărsare de sânge sub ferestrele palatului, iar soarta noastră ar fi fost mai mult decât îndoielnică...

Pe urmă, general-locotenentul Vasilcikov s-a întors spre mine și mi-a spus: „Slăvite, nu avem vreme de pierdut și putem face un singur lucru. Trebuie să folosim mitraliile!" Prevăzusem și eu o asemenea necesitate, dar mărturisesc că, în clipa aceea, nu mi-a venit să hotărăsc așa ceva. Eram pradă terorii. „Vrei să fac să curgă sângele supușilor în prima zi de domnie?", l-am întrebat pe Vasilcikov. „Tocmai ca să salvați domnia", mi-a răspuns el. Cuvintele acestea m-au făcut să mă trezesc la realitate. Venindu-mi în fire, mi-am dat seama că aveam de ales: ori vărsam sângele câtorva și salvam aproape sigur totul, ori mă cruțam pe mine și jertfeam fără discuție statul...

În clipa aceea, văzând că nu aveam încotro, am ordonat: „Foc!"[1]

Ruptura dintre idealurile utopice ale membrilor și realitățile din țară a dus, evident, și la urmările tragice ale revoltei decembriștilor. „Șovăind în mod neclar între imperiu și popor, decembriștii s-au inspirat în mare parte din cultura răspândită de imperiu, dar au fost incapabili să găsească audiență la popor sau la autorități"[2]. Au fost arestați și condamnați 120 de participanți, în cea mai mare parte ofițeri din gardă, 36 dintre ei primind pedeapsa capitală; totuși, pentru 31 dintre ofițeri pedeapsa va fi comutată în exil în Siberia, iar soldații vor fi trimiși în armata activă din Caucaz.

Acest eșec va pune capăt implicării nobililor idealiști în politică. După cum observa istoricul O.V. Kliucevski, de-acum aristocrația devine un instrument în mâinile statului. În timpul lui Nicolae I cei mai mulți dintre nobili se vor supune noilor directive și vor îmbrăca, unii cu mare plăcere, uniformele de funcționari ai statului, uniforme pe care își vor afișa, conform rangului meritat și titlurilor, ordinele și medaliile aferente. După acest cutremur prin care a trecut viziunea aristocratică asupra societății civile ruse, nobilii nemulțumiți vor forma alte alianțe, cu membri din alte clase sociale, în felul acesta apărând *intelighenția*, o pătură socială nouă care va promova o nouă viziune asupra națiunii ruse.

---

[1] Apud Russell Sherman, *Rusia. 1815-1881*, Ed. All, București, 2001, p. 40.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 136.

2.3. Cercurile postdecembriste

După protestul ofițerilor din decembrie 1825, exprimarea liberă a opiniilor la popota ofițerilor sau în saloanele aristocratice nu vor mai fi posibile, mai ales în urma înăspririi măsurilor de cenzură și supraveghere impuse de poliția secretă a Secției a treia. Însă tinerii născuți în această perioadă nu vor uita idealurile și jertfa decembriștilor. Tocmai în urma acestui cult vor apărea multe dintre cercurile în care se vor vehicula, mai târziu, idei importante pentru mentalul rus. De exemplu, Aleksandr Herzen avea numai 14 ani atunci când a jurat, împreună cu prietenul său, Nikolai Ogariov, pe colinele din preajma Moscovei că-i vor răzbuna pe decembriștii executați nu demult și că le vor continua cauza, chiar și cu prețul vieții.[1]

O nouă posibilitate de întâlnire și, mai ales, de schimb de opinii pentru tinerii cu vederi revoluționare și liberale o constituiau universitățile, mai precis cercurile studențești în cadrul cărora puteau avea loc discuții libere, neprotocolare, indiferent de originea socială, rangul sau averea participanților; aceștia se simțeau legați între ei prin relații de loialitate și prietenie totală. Se poate spune că aceste cercuri reprezentau pentru membrii lor deopotrivă o familie, un colegiu, o biserică și un salon monden. Herzen povestește despre activitățile desfășurate de membrii cercului lui Nikolai Ogariov:

> Micul nostru cerc se întâlnea de obicei acasă la un membru sau altul, cel mai adesea la mine. Pe lângă bârfe, glume, mâncare și vin avea loc și un foarte activ și însuflețit schimb de păreri, noutăți și cunoștințe; fiecare dintre noi vorbea despre ceea ce citise sau aflase, discuțiile ne lărgeau orizontul și ceea ce realizase fiecare devenea un bun comun al tuturor. Nu exista fenomen semnificativ în vreun domeniu al cunoașterii, literaturii sau artei pe care unul dintre noi să nu-l observe și să nu-l aducă la cunoștința tuturor.[2]

Și Turgheniev, în romanul său *Rudin*, descrie în mod asemănător aceste întruniri:

> Amintindu-mi acum de toate adunările noastre [studențești], îmi dau seama că aveau multe părți frumoase, chiar mișcătoare. Ne adunam acolo vreo cinci-șase băieți. Închipuiește-ți... În odaie pâlpâia o singură lumânare de seu, sorbeam cu toții un ceai ca vai de lume și rontăiam câțiva pesmeți

[1] *Ibidem*, p. 201.

[2] *Ibidem*, 2001, p. 192.

> uscați... uscați... de parcă ar fi fost de o sută de ani... Dar să ne fi văzut chipurile, să ne fi ascultat spusele... Ochii noștri sunt plini de lumină, obrajii ne ard, ne auzim bătăile inimii și nu contenim să vorbim despre Dumnezeu, despre adevăr, despre viitorul omenirii, despre poezie... (...) Curând zorile fac cerul să pălească... ne despărțim tulburați, dar plini de voie bună, veseli, cinstiți, cu capul limpede – vin nici că se pomenea pe atunci la noi – cu o umbră plăcută de oboseală în suflet... Îmi amintesc cum colindam străzile pustii... eram stăpânit de o duioșie luminoasă și priveam parcă și stelele cu mai multă încredere, ca și cum le-aș fi simțit mai aproape și mi-ar fi fost mai pe înțeles... Ehei! Frumoase vremuri! Nu vreau să cred că au trecut zadarnic![1]

Convingerile pătimașe ale membrilor lor se vor manifesta puternic în multe cazuri, lucru care se va transforma mai târziu în lupta de idei dintre adepții unei mișcări culturale sau ai alteia. Referindu-se la același cerc menționat mai sus, Herzen spunea:

> Erau legați printr-o religie comună, o limbă comună, ba, mai mult, printr-o ură comună. Aceia pentru care această religie nu era o chestiune de viață și de moarte au părăsit treptat cercul, în timp ce în locul lor au apărut alții, și atât gândirea noastră, cât și cercul nostru s-au întărit prin această descătușare a afinităților selective și a convingerilor comune care ne legau.[2]

Admiratori ai filosofiei idealiste germane, acești tineri vor porni în teoretizările lor mai ales de la postulatul lui Kant, conform căruia înțelegerea realității este determinată de categoriile minții umane, cum ar fi spațiul, timpul, cauzalitatea. Treptat, se va forma o concepție cultural-filosofică proprie spațiului rus, care va deveni, mai târziu, *ideea rusă*. Pentru a putea răspunde la multele întrebări care-i frământau, referitoare îndeosebi la realizarea unui mai bun viitor al omenirii, al societății ruse în special, intelighenția rusă încerca să răspundă mai întâi la întrebarea ce este Rusia și care este rolul ei în lume. Noul sistem de gândire fusese jalonat de filosofii germani. Conform lui Hegel, fiecare națiune are o esență trainică, manifestată prin limba și cultura poporului, prin tradițiile sale populare, prin îmbrăcăminte, hrană, obiceiuri etc. Oamenii de cultură au sarcina de a le cizela în forme atrăgătoare, pentru a fi depuse în moștenirea culturală universală. Mai mult, filosoful german estima că fiecare națiune are un rol însemnat pe drumul umanității, acționând cu deosebire într-un moment

---

[1] I.S. Turgheniev, *Rudin*, în vol. *Opere*, II, Editura ARLUS „Cartea rusă", București, 1953, pp. 63-64.

[2] Hosking, *op. cit.*, p.192.

sau altul al istoriei universale. Intelectualii ruși considerau că, după dominația civilizației romano-franceze și a celei germane, așa cum le vedea Hegel, venise vremea ca și Rusia să-și spună cuvântul. Piotr Ceaadaev, în celebra sa *Scrisoare I*, spunea: „Noi facem parte din acele popoare care există doar pentru a da lumii o lecție însemnată". Într-o scrisoare adresată lui Turgheniev, el își exprimă mai clar această convingere: „Avem menirea de a învăța Europa o mulțime de lucruri, pe care ea nu le poate înțelege altfel. Nu râdeți, știți, aceasta este convingerea mea profundă. Va veni ziua când vom deveni concentrarea intelectuală a Europei (…). Acesta va fi rezultatul logic al îndelungatei noastre singurătăți. (…) Misiunea noastră mondială deja a început"[1].

3. Afirmarea identității naționale. Ideea rusă

Mișcările de idei din secolul al XIX-lea au cunoscut mai multe direcții, dar cea mai importantă a fost, de departe, aceea prin care se încerca definirea specificului național, a identității naționale, a menirii rușilor sau a Rusiei în Europa contemporană. Cea mai importantă polemică în acest sens va fi aceea dintre occidentaliști și slavofili.

3.1. Occidentaliştii

Occidentaliștii, activi cu deosebire în perioada 1830-1850 prin exponenții săi de marcă, P.I. Ceaadaev, T.N. Granovski, V.G. Belinski, A.I. Herzen, N.P. Ogariov, P.V. Botkin, K.D. Kavelin, M. Bakunin și alții, se vor dovedi, într-o anumită măsură, susținători necondiționați ai civilizației occidentale, așa cum pătrunsese ea, accelerat, în Rusia prin reformele lui Petru cel Mare. Orientarea a fost generată de așa-numitul cerc al lui Stankevici, organizat în 1831, pe vremea când inițiatorul era student la Moscova. Membrii acestuia au fost V. Belinski, K. Aksakov (trecut mai târziu în tabăra slavofililor), M. Lermontov, M. Bakunin și Kavelin, toți pasionați de filosofia lui Schelling și Hegel. Mai târziu, Herzen și Ogariov devin simpatizanți ai cercului și vor rămâne membri activi în polemică și pe perioada emigrației lor. Dintre scriitorii care au susținut această direcție îi amintim pe N.A. Nekrasov, I.A. Goncearov, D.V. Grigorovici, I.I. Panaev, A.F. Pisemski, M.E. Saltîkov-Șcedrin.

---

[1] *Apud* V.V. Zenkovski, *Istorija russkoj filosofii*, vol. I, partea 1, Leningrad, 1991, pp. 181-182.

Fără să fie un grup omogen, cum erau slavofilii, occidentaliștii insistau adeseori în predicile lor asupra rolului uriaș pe care l-a avut Europa, care a revărsat asupra Rusiei beneficiile civilizației ei, fără de care statul nou nu ar fi putut exista. Slavofilii susțineau fervent ortodoxia tradițională bizantină, pe când occidentaliștii moderați considerau credința religioasă ca fiind o orientare idealistă esențială; colegii lor radicali, însă, prin concepțiile lor hegeliene și de stânga, contestau vehement religia, societatea, întregul sistem rusesc și european, militând pentru revoluție. Printre reprezentanții direcției revoluționar-democrate se numărau Belinski, Herzen, Ogariov, iar printre aceia ai direcției socialiste – Granovski, Kavelin, Botkin. Din punct de vedere ideologic, orientarea occidentalistă a stat la baza mișcării liberal-democrate și comuniste din secolul al XX-lea.

De fapt, și unii, și alții nu erau decât niște idealiști: unii idealizau Occidentul, ceilalți Rusia. Și unii, și ceilalți propuneau niște căi utopice de rezolvare a problemelor reale ale culturii și realității ruse. Occidentaliștii semănau foarte puțin cu un om real din Occidentul epocii lor și, de regulă, cunoșteau prea puțin Occidentul; ei copiau însă un „Occident ideal", în contrast cu realitățile ruse observate de ei. În mod analog procedau și slavofilii, care cunoșteau mai bine Occidentul, unde studiaseră și locuiseră mult timp, decât propria patrie, pe care o idealizau și poetizau, văzând în ea, de la distanță, un trecut minunat. Așa va remarca și V.G. Belinski, în epocă, când scria că Gogol a portretizat Rusia din Italia!. Orientul (Rusia) și Occidentul erau, pentru gânditorii ruși ai secolului al XIX-lea, doar niște semne convenționale, simboluri pentru „noi" și „ceilalți", care oglindeau reprezentări polarizate ale realității, destul de îndepărtate de realitatea însăși. Iuri Lotman scria că, în cele din urmă, contactul occidentaliștilor cu Vestul a constituit pentru ei o decepție tragică, ca și familiarizarea slavofililor cu realitățile ruse. Am putea spune, până la urmă, că acest conflict al slavofililor și al occidentaliștilor a fost, pentru Rusia, o formă de romantism național, caracterizat tocmai prin această polaritate sau dualitate a năzuințelor și idealurilor. Dacă occidentaliștii se concentrau cu precădere pe viitorul ideal al Rusiei, care ar fi pătruns în civilizația mondială, în persoana Europei, slavofilii trimiteau Rusia și cultura rusă într-un trecut la fel de ideal, când specificul rus încă nu suferise influențele străine distructive. Pe parcursul dezbaterii, țările reale și diferite ale Europei Occidentale au fost atât de deformate, încât au ajuns de nerecunoscut, fiind uniformizate și puse în mod convenabil într-un singur ambalaj pentru a fi idolatrizate sau detestate. În ultimă instanță, „și unii, și ceilalți erau occidentali, căci defineau Occidentul ca antimodel. Și unii, și alții erau slavofili, căci modelul lor era Rusia, pe care o idealiza fiecare în felul lui și al cărei triumf asupra Occidentului îl preziceau și unii și alții"[1].

[1] Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard, 1992, *apud* Hosking, *op. cit.*, p. 197.

Polemica dintre slavofili și occidentaliști a fost stimulată de apariția, în 1836, a primei *Scrisori filosofice* a lui P.I. Ceaadaev, în care era întreprinsă o critică serioasă a societății ruse. Cuvintele lui Ceaadaev, de altfel susținător al reformelor lui Petru și al occidentalizării Rusiei, sunt mai degrabă o justificare a antimitului. Se subliniază opoziția dintre Orient și Occident și occidentalizarea forțată a Rusiei și, mai ales, călcarea în picioare a vechilor tradiții și a specificului național. Aceasta este, în fapt, esența miturilor negative, fie că se referă la Petru însuși sau la orașul întemeiat de el, cu care până la urmă s-a identificat:

> De trei sute de ani Rusia năzuiește să se contopească cu Occidentul, de trei sute de ani ea se recunoaște inferioară Occidentului, își ia din Occident toate ideile, toate învățămintele, toate plăcerile. De un secol încoace ea face chiar mai mult decât atât. Cel mai mare dintre regii noștri, gloria noastră, semizeul nostru, cel care a inaugurat pentru noi o eră nouă, căruia îi datorăm întreaga noastră măreție și toate bunurile pe care le stăpânim, s-a dezis acum o sută de ani de vechea Rusie în fața întregii lumi. El a măturat dintr-o suflare toate instituțiile noastre vechi; a săpat o prăpastie între prezentul și trecutul nostru și a azvârlit de-a valma toate tradițiile noastre; el însuși s-a dus ca unul dintre cei mai mici în Occident și a revenit drept cel mai mare printre noi; el s-a prosternat în fața Occidentului și a devenit stăpânul și legiuitorul nostru; el a introdus în idiomul nostru idiomurile Occidentului; caracterele scrisului nostru le-a modelat după cele ale Occidentului; îmbrăcămintea părinților noștri a disprețuit-o și ne-a obligat să luăm hainele Occidentului; noua lui capitală a numit-o cu un nume occidental; a renunțat la titlul său ereditar și și-a însușit o titulatură occidentală; a renunțat, în sfârșit, la propriul său nume, semnând cu un nume din Occident. De atunci, cu privirile permanent ațintite către Occident, noi n-am mai făcut decât să adulmecăm și să ne hrănim cu emanațiile care ne parveneau de acolo (...). Din cărțile Occidentului am învățat noi să citim, de la oamenii Occidentului – să vorbim; propria noastră istorie Occidentul ne-a învățat-o; în toate cele din Occident ne-am inspirat, am tradus în întregime literatura Occidentală și am ajuns în sfârșit fericiți că semănăm cu Occidentul și ne-am simțit învingători când acesta ne-a numărat printre ai săi.[1]

3.2. Slavofilii

Reprezentanți de marcă ai curentului de opinie și de idei promovat de intelectualitatea rusă, slavofilii au semnalat pentru prima dată prăpastia mare care se formase între elita imperială și oamenii de rând, încercând să găsească soluții

[1] Piotr Ceaadaev, *Apologia unui nebun*, în vol. *Scrisori filosofice*, Humanitas, București, 1993, p. 167.

de depășire a acesteia. Într-o rezumare oarecum anecdotică, G. Hosking ne prezintă modul în care a apărut slavofilismul:

> Se poate spune că slavofilismul s-a născut în 1834, când Ivan Kireevski, discipol convins al lui Schelling și Hegel, s-a căsătorit cu o tânără educată în evlavia tradițională a Bisericii Ortodoxe. Când i-a citit miresei lui din Schelling, ea a făcut observația că gândurile filosofului german îi erau deja familiare de la Părinții Bisericii grecești, cu ale căror scrieri fusese crescută. Uluit de această descoperire, Kireevski a început să studieze și să traducă literatura patristică. Pe parcursul acestei activități a primit sfaturi teologice și îndrumare spirituală de la părintele Macarie de la sihăstria Optina, reînnodând tradiția ascetică și contemplativă a ortodoxiei pe care elitele secolului al XVIII-lea o pierduseră aproape în întregime.[1]

Tradiționaliștii sau *slavofilii* au activat în perioada 1830-1850, dar vor lăsa ecouri îndelungi, până la moartea lui K. Aksakov, în 1860. Printre reprezentanți se numără I.V. Kireevski – teoreticianul orientării, P.V. Kireevski, A.S. Homiakov, K.S. Aksakov, I.S. Aksakov, I.F. Samarin, N.V. Gogol, F.M. Dostoievski, F.I. Tiutcev, V.I. Dal', N.M. Iazîkov. Slavofilii se vor baza pe bogata moștenire spirituală a Bizanțului ortodox. Spre deosebire de Occidentul catolic, în Rusia, considerau ei, mai ales în comunitățile țărănești, integritatea credinței creștine era păstrată în forma ei cea mai viabilă și mai autentică prin Biserică, prin instituțiile sociale și obștea sătească,. Un element indispensabil al modului de viață autentic rusesc îl constituia, de asemenea, sobornicia, concept susținut de I.V. Kireevski și Homiakov. Privită ca „unitate în diversitate", *sobornost'* era considerată drept o atitudine prin care indivizii pot să se alăture unii altora în decizii și în acțiune, fiecare aducându-și contribuția distinctă, proprie, dar potențată de contribuțiile celorlalți. În lipsa acestui lucru oamenii erau condamnați la egoism, mercantilism, disidență, raționament abstract, toate fiind caracteristici indubitabile ale Occidentului. De fapt, pericolul cel mai mare pentru formele de viață autentice, păstrate numai la țăranii ruși ortodocși, provenea, în viziunea lor, de la elite, marcate aproape integral de influențele străine atât de agresive de la începutul secolului al XVIII-lea, o dată cu reformele impuse de Petru cel Mare.[2] Spre deosebire de individualismul occidental, tânărul stat de la Răsărit era înzestrat cu numeroase calități, pe care slavofilii și le doreau cultivate de cât mai mulți dintre compatrioți.

---

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 195.

[2] *Ibidem*.

> Rusia era tânără și neîmpovărată de idei false; era lipsită de experiență, dar încă iluminată de lumina puternică a credinței creștine. Rușii nu aveau strălucire exterioară: erau un popor modest și simplu, nu cunoșteau luxul, erau generoși, prietenoși și încrezători, plini de compasiune pentru cei nenorociți, neclintiți în apărarea pământului lor, dar, de altfel, pașnici și apolitici. Erau capabili de eforturi supreme, dar și predispuși la momente de inactivitate și pasivitate.[1]

Punând în balanță aceste trăsături cu acelea ale germanilor, considerați străinii prin excelență, caracterizați prin mândrie, disciplină, organizare, hărnicie, respect pentru lege, dar fără forță interioară, fără simplitatea adevăratei umanități etc., slavofilii constatau cu tristețe că, pornind de la Petru cel Mare, în societatea rusă, mai ales în administrația centrală, aceste trăsături deveniseră dominante; spiritul rusesc, purtat de oamenii pământului, fusese călcat în picioare de cel milităros, al slujitorilor statului. De aceea, idealul social și politic va fi întoarcerea la monarhia organică a țarilor, cea preimperială, guvernată de sfatul țării (*zemski sobor*), un adevărat parlament național în care să fie reprezentate toate straturile societății. Pentru a fi posibile accesul democratic la putere și libera opinie a tuturor, iobăgia și cenzura trebuiau, în viziunea slavofilă, să fie desființate.

Nu au existat reviste consacrate exclusiv acestei mișcări, însă slavofilii vor publica cu precădere în „Moskvitianin" și „Sibirski sbornik". Abia din anii '50 vor apărea publicații proprii: revistele „Russkaia beseda", „Selskoe blagoustroistvo", ziarele „Molva", „Parus", „Den'", „Moskva", „Moksvici", „Rus'".

O polemică extrem de acerbă s-a purtat în jurul capitalelor: Moscova era bastionul slavofililor, iar Petersburgul, al occidentaliștilor.[2] K.C. Aksakov considera Petersburgul drept capitala *din străinătate* a Rusiei. Aceasta pentru că orașul era amplasat într-o margine extremă a imensului stat rus; nu numai că nu se afla în mijlocul națiunii ruse, în mijlocul poporului rus, ci fusese amplasat cu totul în afara lui, printre populațiile finlandeze, ciuhone. Din punct de vedere geografic, Petersburgul aparține Rusiei sau, mai bine zis, posesiunilor ei, dar el se află dincolo de granița vieții ruse, dincolo de granița Rusiei autentice, adevărate, la care s-au adăugat tot felul de posesiuni, care au creat și care țin la un loc tot acest stat.[3]

---

[1] *Ibidem*, p. 196.

[2] Despre variațiile semiotice ale spațiului rus, precum și despre lupta de idei între cele două curente a se consulta Antoaneta Olteanu, *Miturile Rusiei clasice*, Ed. Paideia, București, 2009.

[3] K.S. Aksakov, *Značenie stolicy*, în vol. K.G. Isupov (ed.), *Moskva – Peterburg: Pro et contra. Dialog kul'tur v istorii nacional´nogo samosoznanija. Antologija*, Sankt-Petersburg, 2000, p. 233.

Diferența dintre cele două capitale ruse a fost sesizată foarte repede. N.V. Gogol, într-un portret foarte reușit, scoate în evidență câteva trăsături distinctive ale celor două orașe din perspectiva modei, reliefând adevăratul spirit rus din vechea capitală a Rusiei, ca și nota occidentală a noii capitale:

> Ce diferență, ce diferență este între cele două! Ea [Moscova] este până acum o barbă rusă get-beget, iar el [Petersburgul] este un neamț spilcuit. Cum s-a întins, cum s-a lăbărțat vechea Moscovă! Ce nepieptănată este ea! Cum s-a mișcat înainte, cum s-a întins filfizonul Petersburg! În fața ochilor are numai oglinzi: ba e Neva, ba e Golful Finic, are unde să se admire. Cum vede pe el un firișor de păr sau o scamă, imediat îi și dă un bobârnac. Moscova este o gospodină bătrână, face clătite, privește de departe și ascultă povestiri, fără a se ridica din fotoliu, despre ce se mai întâmplă prin lume; Petersburgul este un băiat răzbătător, niciodată nu stă pe acasă, mereu este gătit și-l vezi numai pe la graniță, se tot plimbă prin Europa, pe care o vede, dar nu o aude. (...) Moscova este de gen feminin, iar Petersburg, de gen masculin. În Moscova sunt numai fete, în Petersburg numai feciori. Petersburgul este foarte cuviincios în ceea ce privește îmbrăcămintea, lui nu-i sunt pe plac culorile pestrițe și niciun fel de abateri categorice și îndrăznețe de la linia modei; Moscova însă pretinde, dacă e vorba de modă, să pună în relief toate detaliile (…). Petersburgul este un neamț îngrijit, este calculat în toate și, înainte de a da o petrecere, se uită bine în buzunar[1]; Moscova este un nobil rus, și dacă e să petreacă, păi să petreacă până cade din picioare și nu-și face niciun fel de griji că a cheltuit mai mult decât îi permite buzunarul: ei nu-i plac lucrurile făcute pe jumătate.[2]

Atmosfera plăcută, liniștea familiară și posibilitatea de a-ți desfășura în voie posibilitățile creatoare o oferă numai Moscova. Căpitanul Coleville Franklin nota în jurnalul său, după întâlnirea cu Pușkin din 12/24 mai 1831: „aici, la Moscova, există libertatea cuvântului, a gândului și a acțiunii, pe care nu le ai la Petersburg. Moscova este un fel de loc de întâlnire pentru toți cei nemulțumiți. Ea poate fi considerată nucleul opoziției"[3]. Belinski, într-un studiu intitulat *Petersburgul și Moscova*[4], considera că Moscova este urbea familiarității patriarhale, un cuib de familie, confortabil și conservator, al vechii nobilimi și

---

[1] Cu un comportament tipic omului de afaceri. Nu întâmplător spune proverbul: „Moscova s-a făcut de secole, iar Petersburgul – prin intermediul milioanelor" (*Moskva sozdana vekami, Piter – millionami*).

[2] N.V. Gogol, *Peterburgskie zapiski 1836 g.*, în vol. *Sobranie sočinenij v semi tomach*, vol. VI, *Stat'i*, Moscova, 1967, pp. 188-189.

[3] B. Kazanski, *Razgovor s angličaninom*, în vol. *Puškin. Vremennik Puškinskoj komissii*, Moscova-Leningrad, 1936, pp. 213-214.

[4] În vol. Isupov (ed.), *Moskva – Peterburg: Pro et contra*, pp. 191, 198.

al păturii de mijloc. Locuitorul Petersburgului, de regulă funcționar, totdeauna grăbit spre slujbă, preferă în timpul liber plimbarea, teatrul, cafeneaua, gara, adică instituțiile publice, nu viața mocnită intim-familială. Marchizul de Custine a fost surprins în mod plăcut de această trăsătură a Moscovei:

> Primul lucru care m-a frapat la Moscova a fost starea de spirit a oamenilor de pe stradă. Ei par mai veseli, mai liberi în mișcări, mai plini de viață decât cei din Petersburg. Aici se simte cum oamenii acționează și gândesc mai liber, sunt mai puțin influențați de autorități. În Moscova se respiră mai liber decât în cealaltă parte a imperiului. Tocmai prin aceasta se și deosebește de Petersburg, și așa se și explică neplăcerea ascunsă a monarhilor față de vechiul oraș, pe care îl măgulesc și de care se tem și se feresc.[1]

Nu întâmplător Moscova va deveni un veritabil port-drapel al consumului de ceai. Diferența dintre Moscova și Sankt-Petersburg se face simțită chiar și în utilizarea acestei băuturi, devenită unul dintre simbolurile culturale ruse. Poetul Gavrila Romanovici Derjavin, petersburghez, spune:

> E clipa plăcutelor discuții calde în jurul samovarului!
> Tinerei gazde-i aducem tot respectul și toată lauda!
> După legea rusă, și nu după moda cea nemțească,
> Nu apă-chioară sau o băutură slabă pentru copii,
> Ci, mirosind a Rusia, gustos și dens,
> Parfumat, curge ceaiul în cești într-un șuvoi chihlimbariu.
> Ce poate fi mai minunat!

Moscovitul Piotr Andreevici Viazemski scrie în alt regsitru: „Iar eu, trezindu-mă pe la amiaz',/ Fumez tutun și beau cafea"[2]. Observații asemănătoare provin și de la P.I. Sumarokov:

> Cele două capitale ale noastre sunt atât de diferite, cum se deosebește Londra de Paris; totul în ele, chiar și natura, este diferit. La Moscova sunt biserici vechi, palatele țarilor, împrejurimi minunate, sunt rădăcinile noastre. Aici totul e la patru ace, având o formă străină, în jur sunt mlaștini, este mușchi. Acolo este simplitate, bucurie, aici este rigoare, ierarhie. Acolo sunt mai multe case de oaspeți, aici sunt mai mulți oameni în trecere.[3]

---

[1] *Apud* I.A. Limonov, *Rossija pervoj poloviny XIX v. glazami inostrancev*, Leningrad, 1991, p. 585.

[2] *Ibidem*.

[3] P.I. Sumarokov, *Staryj i novyj byt*, în Isupov, *op. cit.*, p. 163.

O altă opoziție între cele două capitale va fi subliniată de Aleksandr Herzen, în studiul *Moscova și Petersburgul*[1]. Petersburgul este orașul fără istorie, fără trecut și fără viitor, cantonat mereu în prezent. Este un parvenit, fără a avea un chip original; este o întrupare generală și abstractă a noțiunii de metropolă. Moscova, însă, este un sat bogat, crescut fără măsură. Dacă la Petersburg oamenii sunt respingători, dar interesanți, moscoviții sunt mai culți, dar meditativi. Petersburghezii activează continuu, fără rost, lucid și vanitos.

3.3. Panslavismul

De la teoriile mesianismului religios, cu o îndelungată existență în cultura rusă, s-a ajuns foarte ușor la acelea ale mesianismului politic. Timp de două secole – și mai ales între cele două războaie – a existat un „Centru" al lumii occidentale, identificat cu Parisul, contrapus unei „periferii" necunoscute; popoarele care considerau că eșecurile lor politice produseseră o escaladare a nedreptății și care valorizau martiriul în numele adevăratelor valori încep să-și apere cu orice preț specificul, demonstrând în același timp universalitatea valorilor întrupate de ele.[2] În acest context ar trebui înțeleasă și afirmația lui Ceaadaev: „Noi n-am mers niciodată în pas cu celelalte popoare; noi nu aparținem niciuneia dintre marile familii ale speciei umane; noi nu suntem nici ai Occidentului, nici ai Orientului și nu avem tradițiile nici ale unuia, nici ale celuilalt"[3].

> Lumea a fost dintotdeauna împărțită în două sfere, în Orient și Occident. Nu este vorba aici câtuși de puțin de o împărțire geografică, ci de o anumită rânduială a lucrurilor, decurgând din însăși natura ființei înzestrate cu rațiune. E vorba despre două principii care corespund celor două forțe dinamice ale naturii, despre două idei care îmbrățișează întreaga natură a speciei umane. În Orient, spiritul omului și-a descoperit forțele concentrându-se, reculegându-se, închistându-se în propria sa activitate; în Occident, el s-a revoltat, dimpotrivă, extinzându-se în afară, răspândindu-și razele în toate direcțiile, luptând împotriva tuturor piedicilor.[4]

---

[1] Apărut în 1842 la Novgorod. Cf. Isupov, *op. cit.*, p. 180.

[2] Michel Masłowski, *Introducere*, în vol. Chantal Delsol, Michel Masłowski, Joanna Nowicki, *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, Ed. Cartier, Chișinău, 2003, p. 25.

[3] Ceaadaev, *op. cit.*, p. 25.

[4] *Ibidem*, pp. 171-172.

În acest fragment, Ceaadaev scoate în evidență specificul poporului rus, ostil și parcă incompatibil cu valorile occidentale, apoi face o pledoarie grăitoare pentru sublinierea elementelor antagonice, provenite din două medii culturale diferite, care au făcut carieră în lumea rusă: occidentalismul și slavofilia. Se conturează astfel o Rusie care poate oferi o direcție distinctă de urmat, care poate deveni un potențial centru cultural și pentru alte popoare, cu precădere slave și/sau ortodoxe. De aici se ajunge foarte ușor la concluzia mesianismului panslavist.

În lucrarea sa de tinerețe, *Tri sily* (Trei forțe), Vladimir Soloviov a avansat ideea a două forțe polare în istoria mondială. Prima, reprezentată de despotismul răsăritean – în plan religios, de Islam –, încerca să-l supună pe om unei origini superioare, în a cărei unitate să se amestece și să se contopească varietatea formelor particulare, în care să fie înăbușite originalitatea și libertatea vieții personale. Cea de-a doua forță, personificată de Europa Occidentală și mai ales de civilizația burgheză a epocii moderne, s-a opus celei dintâi: ea conferea libertate formelor particulare de viață, individului și activității acestuia; sub influența ei elemente disparate ale umanității devin puncte de plecare ale vieții, acționând exclusiv „din sine și pentru sine", generalul este transformat în lege formală, iar apoi își pierde chiar orice sens. Manifestarea extremă a acestei forțe o constituie egoismul general și anarhia, numărul mare de unități fără nicio legătură între ele, care-l apropie pe om de sfârșitul istoriei, de „războiul împotriva tututor", de „autodistrugerea omenirii". Acestor două forțe negative, distructive și unilaterale, li s-ar opune astfel cea de-a treia forță, pozitivă, creatoare: lumea slavă și Rusia, care o reprezenta. I se conferă, astfel, lumii slave și Rusiei o misiune transcendentă, supraistorică, legată de reunirea întregii umanități pe un drum comun, universal, care nu exclude nici libertatea, nici progresul, nici pluralitatea și varietatea dezvoltării, nici bogăția individualităților. Soloviov este conștient, în același timp, de caracterul utopic al acestei teorii, dându-și seama cât de puțin i se potrivea Rusiei acelor vremuri rolul de mântuitor și de unificator al umanității, de purtător al progresului istoric, al libertății, al bogăției personalității și al pluralismului spiritual.[1] În fapt, filosoful rus se baza în primul rând pe cultura clasică rusă, uriașă ca potențial, ca bogăție a conținutului și a unicității creatoare: Pușkin, Tolstoi, Dostoievski și celebrii pictorii, muzicieni, artiști și oameni de știință ruși. Un alt element important îl constituia poziția geostrategică, între Orient și Occident, care sugera și ipoteza caracterului ei intermediar între Europa și Asia, atât pe plan cultural, cât și religios, politic etc.

---

[1] Cf. I.V. Kondakov, *Kul`tura Rossii*, 1, *Russkaja kul'`tura. Kratkij očerk istorii i teorii*, Moscova, 2000, pp. 213, 214.

Charles-François Philibert Masson de Blamont, unul dintre preceptorii francezi ai viitorului împărat Alexandru I, va fi expulzat din Rusia în 1796. Își va publica amintirile sub anonimat, în 1800, într-o lucrare intitulată *Memorii secrete despre Rusia și mai ales despre sfârșitul domniei Ecaterina a II-a și începutul celei a lui Pavel I*. În această operă va elabora ideea caracterului rus schimbător și cvasiinexistent: „Caracterul rus este acela de a nu avea caracter, dar de a ști să te adaptezi minunat celui al altor națiuni". Această teză va fi reluată de Dostoievski ca fundament al mesianismului său. Lupta ideologică va fi reluată începând cu anul 1867, după redeschiderea conflictelor din Balcani; imperiul răsăritean va lua atitudine, având în vedere implicarea Serbiei și Muntenegrului, solidarizându-se cu frații de același sânge din Balcani. Dostoievski, unul dintre purtătorii de cuvânt ai „ideii slave" mesianice, spunea, referitor la această oportunitate pe care Rusia nu trebuia s-o rateze, că sosise timpul pentru a se trece la „adevărata instaurare a adevărului lui Hristos, adevăr care s-a păstrat în Orient, o nouă și adevărată înălțare a crucii lui Hristos și ultimul cuvânt al ortodoxiei, în fruntea căreia de multă vreme se află Rusia"[1]. În felul acesta, Constantinopolul, acum rusesc, devenea centrul de iradiere a ideii ruse universale.

În timpul războiului din Balcani din 1877-1878, Dostoievski va profeți cucerirea celei de-a Doua Rome, a Constantinopolului, și începerea unei domnii a „păcii eterne" în spiritul slav.[2] Aceste schimbări erau posibile, în viziunea lui Dostoievski, prin contopirea a două mituri ruse importante, cel al imperiului multietnic – iar Rusia a ajuns imperiu pentru că poporul este pasiv, umil și răbdător... –, care poate lua amprenta culturii altor popoare, și mitul obștei sătești. Imaginea lui Dostoievski despre Rusia se concentrează în jurul ideii de supernațiune, a cărei misiune era să asigure condițiile în care alte națiuni să se poată dezvolta și să-și poată rezolva conflictele, atâta timp cât recunosc rolul conducător al Rusiei. Poporul rus era în mod special însemnat de Hristos pentru că a suferit mai mult decât oricare alt popor din Europa, iar această suferință i-a adus o înțelepciune umilă deosebită, care îl face cel mai potrivit pentru a aduce și altor popoare lumina mântuirii lui Hristos.

În Rusia sfârșitului de secol XVIII încep să câștige din ce în ce mai mult teren diferite manifestări ale ideii slave, ale unității popoarelor slave. Fenomenul era determinat, în primul rând, de creșterea intensității mișcării de eliberare națională a popoarelor slave și, în al doilea rând, de procesul de formare a conștiinței naționale a poporului rus, pe cale să se consolideze. Mitul originii comune beneficia de condiții excelente de dezvoltare, mai ales în cazurile în care se resim-

---

[1] Fiodor Dostoievski, *Jurnal de scriitor*, II, Ed. Polirom, Iași, 1998, pp. 33-34.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 218.

țea și o concordanță de interese politice între națiunile care foloseau limbi slave. Cu toate acestea, mitizarea fraternității și retorica aferentă erau folositoare mai ales națiunilor care puteau cu adevărat să joace un rol hegemonic în pretinsa „lume slavă", ca și pentru națiunile care-și căutau sprijin în conflictele cu națiunile non-slave. Între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea, era deosebit de populară ideea unei lupte comune a popoarelor slave împotriva Turciei. Rolul hegemonic va fi revendicat mai întâi de Republica polono-lituaniană și, după aceea – începând cu Jan al III-lea Sobieski – , de puterea în creștere a Rusiei.[1]

În timpul lui Alexandru I reapare convingerea, insuflată și împăratului, că acesta este purtătorul unei „idei sacre" : reconstruirea Europei în spiritul unei adevărate morale creștine. Această idee se va concretiza în Sfânta Alianță, un acord între principalii monarhi ai Europei, încheiat la Congresul de la Viena din 1815. Această înțelegere avea ca scop apărarea ordinii legitime în întreaga Europă împotriva amenințării ateismului și a revoluției ; principalul protagonist era împăratul rus.[2] Alexandru va merge chiar mai departe cu această idee, extinzând idealurile religioase și conturând o versiune mistico-utopică a ceea ce încercase să facă Petru cel Mare prin reformele sale ecleziastice. Alexandru I va reorganiza Sfântul Sinod, astfel încât sub autoritatea lui să se afle nu numai Biserica Ortodoxă, ci și celelalte confesiuni creștine, creând, prin unirea cu Ministerul Educației, un nou minister, al Afacerilor Spirituale și al Iluminării Poporului. Împăratul dorea crearea unei sinteze a credințelor creștine, un fel de creștinism „intern" sau „universal", ca bază a reconcilierii nu numai a popoarelor din imperiu, ci și din Europa.[3]

Ideea supremației slave și, implicit, a celei ruse a fost consolidată, indirect, prin teoria prestigioasă a lui Herder. Filosoful german susținea, în *Idei asupra filosofiei istoriei umanității*, că fiecare națiune are o esență trainică, neschimbată de-a lungul veacurilor, care se manifestă prin limba și cultura poporului. Oamenii de cultură aveau misiunea de a surprinde această esență și de a o integra în cultura universală. Mai mult, Hegel a asimilat această idee în conceptul său de progres al istoriei universale, susținând că, pe drumul omenirii spre realizarea personală în Absolut, fiecare națiune trebuie să-și aducă propria contribuție ; de aceea, fiecare etapă din istoria universală este marcată de spiritul unei anume națiuni. Nu a mai fost decât un pas de la această afirmație până la supoziția că civilizația slavă, în frunte cu Rusia, va urma Germaniei în această

---

[1] Iaroslav Isaievici, *Mitologia slavă*, în vol. Chantal Delsol, Michel Masłowski, Joanna Nowicki, *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, *ed.cit.*, pp. 128-129.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 106.

[3] *Ibidem*, p. 107.

misiune, după decăderea dominației romano-franceze, și va conduce Europa spre o treaptă nouă și superioară de civilizație. S-a ajuns în felul acesta la o altă variantă de mesianism, de această dată politic, care nu se deosebea prea mult de cel religios.

Cyprien Robert, în lucrarea publicată în 1853 și intitulată *Lumea slavă, trecutul său, starea sa prezentă și viitorul său*, definea panslavismul ca „o mișcare unitară a popoarelor de rasă slavă" și distingea în cadrul acestuia trei curente: panslavismul literar, panslavismul politic și federal al popoarelor, panslavismul oficial și centralizator de la Petersburg. O concepție mai largă și mai generală a panslavismului ca mișcare propunea o afinitate rasială a tuturor popoarelor care folosesc diversele limbi slave ca bază principală a orientării lor politice și culturale; versiunea extremă a panslavismului consta în promovarea ideii slavilor ca națiune omogenă. „Lumea slavilor", uneori numai a slavilor considerați drept purtători ai „adevăratei" tradiții, constituia un bastion, asaltat din toate părțile, al moralei tradiționale și al democratismului, precum și al creștinătății, ca întreg sau considerată numai din perspectiva sa „adevărată". Mai târziu va apărea concepția ecumenică – în sens larg, nu doar strict religios – și mesianică a lumii slave, ca punte de legătură între culturi la fel de bogate și cu influențe reciproce.[1]

Panslavismul se va dezvolta considerabil în Rusia, găsindu-și expresia în fondarea Societății Prosperității Slave (1857) și în congresul panslav de la Moscova (1867). Ziaristul Mihail Katkov a îndemnat Rusia să joace rolul îndeplinit de Prusia în cadrul Germaniei, unificându-i pe slavi într-o singură organizare statală, folosind și o limbă panslavă comună. Ideea fundamentală a panslavismului rus „clasic", exprimată în cartea lui Nikolai Danilevski, *Rossija i Evropa* (1871), publicată anterior sub formă de articole), a constituit o dezvoltare a opiniilor slavofile asupra divizării esențiale a continentului în două lumi adverse și exclusiviste: lumea romano-germanică și lumea greco-slavă. El credea că perioada dominației romano-germanice în Europa, eșuată în corupție, materialism și lupte interne, se apropie de sfârșit și avea să fie înlocuită de dominația culturii slave-ortodoxe, care reprezenta o unitate organică strânsă, menținută printr-o încredere populară adâncă în țar. El propunea constituirea unei federații slave cu un teritoriu care ar fi trebuit să se întindă de la Marea Adriatică până la Oceanul Pacific și de la Oceanul Înghețat de Nord până la Marea Egee. Teritoriul principatelor și provinciilor românești urma să fie înglobat în această imensă federație, românii împlinindu-și astfel și ei visul de unire! În opinia lui, noua civilizație

[1] Isaievici, *op. cit.*, pp. 130-131.

slavă[1], având capitala la Constantinopol, urma să sintetizeze cele mai înalte realizări ale predecesorilor săi în domeniul religiei (Israel), culturii (Grecia), ordinii politice (Roma) și progresului socio-economic (Europa modernă), pe care avea să le completeze cu geniul slav al justiției sociale și economice. Rusia, în calitate de conducător politic și spiritual al lumii slave, trebuia să opună „decadenței" Occidentului integritatea slavă ortodoxă, spiritul colectivismului (*obșcina*, idealizată mai întâi de către slavofili, apoi de către *narodnici*).

Panslavismul nu a putut fi niciodată îmbrățișat consecvent de către guvernul rus deoarece era o politică în care s-ar fi ajuns inevitabil la un război cu otomanii și habsburgii, dacă nu chiar cu puterile europene în general. Revoltele sârbilor și ale bulgarilor din 1875-1876 împotriva puterii otomane au oferit terenul ideal pentru agitația panslavistă. Pretinsul drept de a interveni în favoarea slavilor ortodocși a determinat un mare număr de voluntari ruși să se alăture armatelor bulgară și sârbă[2], chiar dacă aceste acțiuni nu vor căpăta niciodată un caracter oficial. Abia odată cu înfrângerea sârbilor, Rusia va îmbrățișa pe față cauza panslavismului și va declara război Turciei, mai mult însă pentru a-și menține poziția în echilibrul de forțe european.

---

[1] „În felul acesta, în funcție de principalele grupe etnografice în care se împart atât lumea slavă, cât și neamurile care fac parte din ea din punct de vedere teritorial, iar, în marea lor majoritate, și din punctul de vedere al ocupațiilor, al înclinațiilor morale neînfrânate, Federația slavă ar trebui să conțină următoarele state: Imperiul rus cu Galiția și Rusia Subcarpatică; Regatul Ceho-moravo-slovac, care este format, în afară de Cehia propriu-zisă, din Moravia și Ungaria nord-vestică, populată exclusiv sau preponderent de slovaci, cu aproximativ 9.000.000 de locuitori și 1800 km^2 de teritoriu; Regatul Serbo-Croato-Sloven, format din principatele Serbia, Muntenegru, Bosnia, Herțegovina, Vechea Serbie, nordul Albaniei, voievodatul sârb și Banatul, Croația, Slavonia, Dalmația, Granița militară, ducatul Krainei, Herț, Gradiska, Istria, regiunea Triest, două treimi din Carintia și o cincime din Stiria, pe râul Drava – cu o populație de aproximativ 8.000.000 și 4.500 km^2; Regatul Bulgar cu Bulgaria, cea mai mare parte a Rumeliei și Macedoniei, cu 6.000.000 sau 7.000.000 de locuitori și cu peste 3.000 km^2; Regatul României format din Țara Românească, Moldova, o parte a Bucovinei, o jumătate din Transilvania, aproximativ pe râul Mureș, și partea occidentală a Basarabiei cu o populație majoritar moldovenească, în schimbul căreia Rusia ar trebui să primească cealaltă parte a Basarabiei, din sud, cu Delta Dunării și peninsula Dobrogea. Asta ar însemna cam 7.000.000 de locuitori și peste 3.000 km^2; Regatul Greciei cu provinciile alipite la el Thessalia, Epir, partea sud-vestică a Macedoniei, toate insulele arhipelagului, Rodos, Creta, Cipru și litoralul Asiei Mici la Marea Egee, aproximativ 2.800 sau 3.000 km^2 și cu o populație de peste 4.000.000 de locuitori; Regatul Maghiar, adică Ungaria și Transilvania, cu excepția acelor părți din ele nelocuite de populație maghiară și care trebuie să intre în componența Rusiei, Cehiei, Serbiei și României; aproximativ 7.000.000 și cca 3.000 km^2; Regiunea Țarigrad, cu regiunile care fac parte din ea din Rumelia și Asia Mică, de o parte și de alta a Bosforului, Mării Marmara și a strâmtorii Dardanele, cu peninsula Galipoli și insula Tenedos, aproximativ 2.000.000 de locuitori. O asemenea federație ce conține în marea ei majoritate popoare înrudite spiritual și prin legături de sânge, 125.000.000 de locuitori, care ar primi prin Țarigrad unicul centru al unității sale morale și materiale, ar oferi unica soluție, completă, rațională, și de aceea și singura posibilă pentru problema orientală..." (N.I. Danilevski, *Rossija i Evropa. Vzgljad na kul`turnye i političeskie otnošenija slavjanskogo mira k germanoromanskomu*, ediția a cincea, Sankt-Petersburg, 1895, pp. 423-424).

[2] Francis Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, Ed. All Educațional, București, 2001, p. 491.

3.4. Apropierea de popor

3.4.1. Narodnicii

> Vorbind despre faptul că poporul trebuie să ne asculte, nu dorim să-l înrobim, o, sigur că nu! Să nu trageți, vă rugăm, această concluzie; suntem umani, suntem europeni, ceea ce știți foarte bine. Dimpotrivă, avem intenția să instruim poporul puțin câte puțin, metodic, și să ne încununăm edificiul ridicând poporul la nivelul nostru și transformându-i naționalitatea actuală într-una nouă, care va apărea după culturalizarea lui. Iar cultivarea lui o vom începe de jos, de unde am pornit și noi, adică determinându-l să-și renege și să-și blesteme tot trecutul. De îndată ce-l vom învăța pe omul din popor să scrie și să citească, îl vom forța să respire aerul Europei, vom începe prin a-l seduce cu Europa, măcar cu rafinamentul modului de viață, al bunei cuviințe, consumului băuturilor, dansurilor, într-un cuvânt, îl vom sili să se rușineze de fostele opinci și de cvasul lui, să se jeneze de cântecele lui străvechi și, cu toate că unele dintre ele sunt frumoase și pline de muzicalitate, îl vom obliga totuși să fredoneze vodeviluri rimate, oricât v-ați supăra pentru asta.[1]
>
> F.M. Dostoievski

Ironia lui Dostoievski în pasajul citat mai sus subliniază prăpastia, considerată de netrecut, dintre aceste curente de gândire dominante în cultura rusă a secolului al XIX-lea. Narodnicismul sau populismul, cum mai este cunoscut, va constitui o nuanțare a curentului slavofil care promova vechile tradiții rusești. Narodnicismul, o orientare ideologică susținută de intelectualitatea rusă din perioada anilor 1860-1910, promova apropierea de popor din dorința de a-și căuta rădăcinile, locul specific în lume; orientarea s-a născut pe fundalul sentimentului dat de pierderea acestor rădăcini și a valorilor autentice. Narodnicismul este, după cum considera Nikolai Berdiaev, credința în poporul rus, mai ales în țărănime. Narodnicii credeau cu fermitate că poporul ascunde taina vieții adevărate, necunoscută de clasele dominante culte. Esența mișcării provenea din sentimentul intelighenției de a se fi înstrăinat de popor, față de care se simțea vinovată.[2] Intelighenția va resimți mereu acest sentiment de vină, considerând că este pe vecie îndatorată față de popor.

---

[1] Dostoievski, *op. cit.*, III, pp. 318-319.

[2] Berdiaev, *op. cit.*

O orientare narodnică spiritualistă, care punea un accent deosebit pe religie, va fi promovată, printre alți slavofili, de Dostoievski și Tolstoi, care credeau că în popor se ascunde un adevăr religios. De partea cealaltă, aripa nereligioasă – adesea chiar antireligioasă –, susținută de Herzen, Bakunin și narodnicii socialiști din anii '70, căuta în popor adevărul social. Istoriografia sovietică considera că mișcările slavofile narodniciste au generat cea de-a doua mare etapă revoluționară în Rusia, după aceea a decembriștilor, de esență aristocratică, și înaintea celei proletare din secolul al XX-lea. Întrucât ideologia narodnicistă punea accent pe un drum aparte – specific numai Rusiei – către socialism, evitând capitalismul, se poate spune că orientarea se apropia destul de mult de varianta proletară ulterioară. Teoreticianul acestei variante de socialism rus a fost, în anii '40-50, A.I. Herzen. El își va fundamenta ideologia pe argumentul slabei dezvoltări a capitalismului în Rusia și pe existența unei obști țărănești destul de puternice. Pe de altă parte, experiența din exil a scriitorului, care a fost martor al înfrângerii mișcării revoluționare din 1848-1849, l-a făcut să fie prea puțin încrezător într-o variantă revoluționară europeană valabilă și pentru Rusia, gândindu-se din ce în ce mai serios la terenul propice pe care socialismul l-ar putea găsi în patrie, modelat pe structura țărănească, obștea satului. „Socialismul rus" sau „socialismul țărănesc", cum a mai fost numit, promovat de Herzen se baza pe proprietatea pământului deținut de obști, pe ideea dreptului de proprietate a pământului pe care îl aveau țăranii și, de asemenea, pe forma de conducere pașnică pe care o aveau la dispoziție comunitățile țărănești.

Toate aceste idei au fost preluate mai târziu de către narodnici, care l-au considerat pe Herzen precursorul sau întemeietorul acestei mișcări. Teoria lui Herzen a fost dezvoltată mai departe de N.G. Cernîșevski, cu unele nuanțări. Obștea sătească era chemată, în viziunea lui Cernîșevski, să fie promotorul unei forme colectiviste de producție, care să se desfășoare în paralel cu formele capitaliste cunoscute, după care, treptat, să le elimine pe acestea pentru ca în Rusia să se instituie producția colectivă și, evident, un consum pe măsură, cu drepturi și obligații împărțite în mod egal între membrii obștii.

În interiorul mișcării narodniciste vor exista două direcții principale: una mai moderată, liberală, și alta radicală, revoluționară. Reprezentanții primei direcții erau adepții unor transformări sociale, politice, economice, pașnice în Rusia, în timp ce susținătorii din aripa radicală, considerându-se urmașii lui Cernîșevski, aveau în vedere răsturnarea rapidă a regimului, prin forță, pentru a se pune în practică cât mai repede idealurile socialiste. O altă distincție care se face în interiorul mișcării, după gradul de radicalism, presupune patru orientări decelabile: una conservatoare, alta liberal-revoluționară, o a treia – social-revoluționară și, ultima, anarhistă.

Orientarea *conservatoare*, de dreapta, cultiva legături strânse cu slavofilii (Appolon Grigoriev, N.N. Strahov) și avea ca forum de dezbatere redacția revistei „Nedelia", unde activau jurnaliștii P.P. Cervinski și I.I. Kabliț-Iuzov. Într-un mic articol din 1875, Cervinski analiza starea de decădere în care se afla literatura vremii, promovând ideea ca intelectualii să se orienteze spre valorile morale pe care le puteau găsi la sat. De asemenea, se punea un mare accent pe organizarea sub forma obștii, organizarea în arteluri și, nu în ultimul rând, pe sentimentul religios, specifice locuitorilor de la sat, mult mai presus decât valorile europene pe care le avea intelectualitatea rusă. Un alt reprezentant al orientării fost K.D. Kavelin.

Orientarea liberal-revoluționară, de centru, s-a manifestat între anii 1860-1870, fiind reprezentată de G.Z. Eliseev, de la redacția revistei „Sovremennik", N.N. Zlatovratski, L.E. Obolenski, N.K. Mihailovski, V.G. Korolenko de la „Otecestvennîe zapiski", S.N. Krivenko și mulți alții. Principalii ideologii ai acestei orientări au fost P.L. Lavrov și N.K. Mihailovski, care susțineau posibilitatea ca Rusia să nu treacă prin experiența capitalistă, sugerând de asemenea că împrumuturile europene, de orice fel, nu făceau decât să intre în contradicție cu specificul, mai ales social și economic, din patrie.

Orientarea socialist-revoluționară a fost susținută de P.N. Tkaciov și N.A. Morozov. Cel dintâi afirma că autocrația nu are niciun fel de legitimitate în Rusia și că, din acest motiv, putea și chiar trebuia să fie lichidată rapid. Pentru a pune în practică acest obiectiv, partea radicală a intelectualității, susținători ai ideii revoluționare, trebuia să organizeze asociații conspirative în care să se pregătească pentru luarea puterii și pentru transformarea, mai apoi, a țării într-o mare comună-obște. Democrația nu era o valoare la care Tkaciov să viseze: el considera că e de dorit ca minoritatea să domine majoritatea. De aceea se dorea ca această minoritate, prin toate formele posibile, inclusiv prin teroare, să dezorganizeze puterea și să pună mâna pe ea.

În sfârșit, *orientarea anarhistă* nega în totalitate posibilitatea de a efectua anumite transformări în cadrul statului, afirmând că orice putere dorea de fapt să anihileze libertatea individuală, pe care o dorea supusă ei. Cei mai însemnați ideologi ai mișcării au fost M.A. Bakunin și P.A. Kropotkin. Mai mult, Bakunin considera că rusul este revoluționar prin natură, protestatar din instinct. De aceea revoluționarii trebuiau, în viziunea lui, să treacă la organizarea unei revolte naționale prin care să se lichideze statul existent și să vegheze ca să nu apară unul nou în locul său. De partea cealaltă, Kropotkin punea accent pe rolul important al maselor în procesul de restructurare a societății, chemând inteligența colectivă să creeze comune, structuri autonome, federații.

Teoreticianul „întoarcerii în popor" (*hojdenie v narod*) a intelectualilor pentru a răspândi înțelepciunea și cunoștințele pe care le dobândiseră prin educație

a fost Piotr Lavrov, fost inginer militar, membru al grupării „Zemlia i volia". Ideile sale au fost publicate în *Scrisori istorice* (1869-1870), care au devenit imediat extrem de populare printre tineri. În perioada 1873-1874, copiii de nobili sau de preoți au încercat să restabilească legăturile rupte cu poporul, trăind în mijlocul țăranilor, familiarizându-se cu modul lor de viață, încercând să reinterpreteze noțiunile tradiționale țărănești prin prisma doctrinelor europene la modă. Ca un semn distinctiv, tinerii apelaseră la un cod vestimentar care le susținea cel mai bine convingerile: se îmbrăcau în cămăși roșii, cu pantaloni largi, de fason țărănesc, lăsându-și părul lung; la rândul lor, fetele își tăiau părul scurt și purtau bluze albe simple, fuste negre și cizme bărbătești.[1]

Punctul culminant al coagulării acestor grupări reformiste și revoluționare va fi provocat de decizia guvernului prin care se poruncea studenților ruși care învățau în Elveția (unde accesul la studii superioare era considerabil, inclusiv pentru fete) să revină în patrie. Aproximativ 2500 de tineri, nu numai studenți, au decis să meargă în sânul poporului, hotărâți să lucreze în folosul țăranilor ca învățători, notari, doctori, veterinari, asistente medicale, vânzători. Dincolo de acest ajutor concret, unii dintre tineri, propagandiști, militau din toate puterile pentru ridicarea nivelului ideologic al populației în vederea pregătirii unei iminente revoluții. Nu de puține ori, însă, aceste idei generoase promovate de tinerii progresiști nu erau deloc înțelese sau acceptate de către țăranii printre care se infiltrau. Existau numeroase cazuri în care aceștia, temându-se de represalii ulterioare, îi denunțau autorităților, cu atât mai mult cu cât nu înțelegeau multe dintre ideile răspândite.[2] Turgheniev, în *Povestirile unui vânător,* creionează imaginea acestui dialog ratat:

> Chiar țăranii lui mi-au povestit, dar eu vorbele lor nu le iau în seamă. Vasili acesta, Nikolaici [Liubozvonov], om tânăr, a moștenit-o de curând pe maică-sa. Iată că sosește la moșia părintească. Se adună țăranii, să-și bucure ochii de vederea stăpânului. Iese Vasili Nikolaici. Se uită țăranii: ce-o mai fi și comedia asta? Boierul, cu pantaloni de catifea, ca vizitiii, încălțat cu cizme cu carâmbi răsfrânți, îmbrăcat în rubașcă roșie și caftan, tot ca vizitiii; poartă barbă și în cap un fel de cușmă ciudată; și la obraz e ciudat: de beat nu-i beat, dar nici în toate mințile nu pare. „Noroc, băieți, zice, Dumnezeu cu voi". Țăranii se închină până la pământ, dar tac: i-a cuprins sfiiciunea, înțelegi dumneata. Parcă nu i-ar fi nici lui la îndemână. Începe să le ție o cuvântare: „Eu sunt rus, zice, și voi sunteți tot ruși; mi-i drag tot ce-i rusesc, am suflet de rus și sângele mi-i de asemenea rusesc... Și deodată

[1] Hosking, *op.cit*, p. 247.

[2] În 1877 au avut loc procese în masă a peste 250 de revoluționari arestați de poliția imperială.

> dă poruncă: Hai, copii, ziceți-i un cântec de-al nostru, rusesc". Țăranii s-au buimăcit de tot; le tremură genunchii. Unul mai îndrăzneț a dat să cânte, dar numaidecât s-a făcut mititel, pitindu-se după ceilalți... (...) Au mai fost la noi asemenea moșieri, boieri pătimași, cheflii vestiți și tocmai așa se îmbrăcau, ca vizitiii, și jucau, cântau la chitară și din gură, beau cu slugile, chefuiau cu țăranii.[1]

Dificultățile înregistrate „în teritoriu" vor determina reformarea mișcării populiste prin instituirea unei organizații centralizate în capitală, care, din 1876, va adopta numele de „Zemlia i volia". Prin încercările ei de a-i coordona pe entuziaștii ce făceau în continuare propagandă în orașe și sate, ea a fost considerată de istorici drept prima încercare de a crea un partid politic cu reprezentativitate la nivelul întregului imperiu rus.[2]

Tot în întâmpinarea ideii de luminare a maselor, de asigurare a accesului la învățătură pentru un număr cât mai mare de oameni apare inițiativa înființării școlilor elementare de duminică. Promotorul acestei mișcări a fost Platon V. Pavlov, profesor de istorie la Kiev, iar proiectul propus de el, publicat în „Kievski telegraf" din 23 septembrie 1859, a fost apoi adoptat și în capitală, de către Pirogov. În toamnă, după reluarea cusurilor, au apărut primii douăzeci și opt de voluntari, care au făcut posibilă deschiderea cursurilor școlii de duminică pe 11 octombrie, pentru un număr de cincisprezece elevi. Peste un an, numai la Kiev existau șapte asemenea școli, trei fiind deschise de studenți, una de elevii din clasele superioare de gimnaziu, una aparținând personalului pedagogic al unui gimnaziu feminin și două înființate de doamne din înalta societate. În ianuarie 1861, la Petersburg funcționau paisprezece asemenea școli. Inițiativa se va extinde și în provincie, în treizeci și șase orașe, printre care Ecaterinoslav, Moghilev, Kazan, Riazan, Odessa, Arhanghelsk și Poltava.[3] Deși deschise tuturor, școlile erau frecventate în principal de tinerii între 12 și 20 de ani.

Lipsite de susținere oficială chiar și la nivelul administrației locale, aceste școli, fiind gratuite, nu dispuneau de o înzestrare adecvată în privința materialului didactic. Și programa era rudimentară: citit, scris, aritmetică, catehism, predat de reprezentanții Bisericii, sub supravegherea eparhiei. Cu toate acestea, profesorii făceau mari eforturi pentru a asigura elevilor noțiuni de cultură generală. Au fost înființate biblioteci, se apela adesea la studiul literaturii ruse moderne.

---

[1] I.S. Turgheniev, *Ovsiannikov,* în *Povestirile unui vînător*, în românește de Mihail Sadoveanu, Ed. Raduga, Moscova, Ed. Albastros, București, 1989, p. 74.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 251.

[3] *Apud* Alain Besançon, *Éducation et société en Russie dans le second tiers du XIXe siècle*, Paris, La Haye, 1974, p. 118.

După apariția interdicțiilor de studiere a anumitor discipline în învățământul de stat, la școlile de duminică se putea învăța în continuare istoria, franceza, germana ș.a.m.d. Întrucât poliția suspecta prezența, în cadrul școlilor de duminică, a unor reprezentanți ai cercurilor revoluționare, începând cu iunie 1862 aceste școli vor fi interzise treptat, mai ales în capitală, fiind susceptibile a transmite idei atee și în contradicție cu forma autocratică a puterii.[1]

În curând, locul acestora va fi luat de școlile de zemstvă, sub patronajul statului, pentru o mai bună supraveghere a fenomenului. Școlile de duminică vor fi reluate abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar, de data aceasta, vor fi „preluate" de către revoluționari, care doreau pregătirea terenului pentru propagarea ideilor lor antimonarhice.

3.4.1.1. Narodnicii radicali

Cea mai importantă societate secretă din Petersburg era, în perioada 1861-1864, „Zemlia i volia". Impulsionați de ideile lui A.I. Herzen și N.G. Cernîșevski, membrii ei – A.A. Slepțov, N.A. Serno-Solovievici, A.A. Serno-Solovievici, N.N. Obrucev, V.S. Kuroc'kin, N.I. Utin, S.S. Rîmarenko – își propuneau crearea condițiilor pentru declanșarea revoluției, care era așteptată în anul 1863, după finalizarea semnării actelor de proprietate asupra pământului. Obiectivele promovate de membri, foarte ambițioase, cuprindeau răscumpărarea pământului de către țărani, înlocuirea funcționarilor de stat cu persoane alese, reducerea cheltuielilor pentru întreținerea armatei și a curții imperiale. Aceste deziderate nu vor găsi, însă, susținere în popor, așa că organizația se va autodizolva.

Un alt cerc important, satelit al acestei organizații, a generat, la Moscova, o altă societate secretă, aceea a lui N.A. Ișutin, care va dura din 1863 până în 1866. Membri săi plănuiau pregătirea revoluției țărănești prin intermediul unui complot în care să fie implicate grupuri de intelectuali. În 1865 se vor stabili legături foarte puternice, mai ales prin D.V. Karakozov, cu societăți similare din Petersburg, cu revoluționarii polonezi, cu emigranții politici ruși și, nu în ultimul rând, cu cercurile din provincie (Saratov, Nijni-Novgorod, Kaluga și altele). Organizația urmărea să pună în practică ideile lui Cernîșevski referitoare la crearea de arteluri și ateliere care ar fi reprezentat un prim pas în transformarea societății după model socialist. La inițiativa membrilor, va fi creată în 1865 la Moscova o școală gratuită, mai multe ateliere (de împletituri, de croitorie), o fabrică de vată, tot pe baze asociative, în Mojaisk; de asemenea, se

[1] Besançon, *op. cit.* p. 123. Decretul de suspendare, din 1862, ne transmite exact numărul acestor școli, după regiuni: în Petersburg – 64, Moscova – 30, Harkov – 27, Kazan – 47, Kiev – 46, Vilna – 1, Odessa – 32, Dorpat – 12, Siberia Răsăriteană – 12, Siberia Apuseană – 3, într-un total general de 247 (31 din aceste școli fiind pentru fete, restul – de băieți; *apud* Besançon, pp. 130-131).

duceau tratative în vederea creării unor comune de către muncitorii ceferiști din Kaluga.

Anul 1866 va fi unul de cotitură pentru organizație: în timp ce pregăteau în detaliu evadarea din închisoare a lui Cernîșevski, liderul lor spiritual, D.V. Karakozov, adept al practicilor ultraradicale, va încerca să-l asasineze pe Alexandru al II-lea. Atentatul se va solda cu numeroase represiuni: au fost arestați peste două mii de membri, treizeci și șase dintre ei primind diverse pedepse. În 1869 începe să funcționeze la Petersburg o altă organizație radicală, „Narodnaia rasprava", având 77 de membri conduși de S.G. Neceaev. Și ea avea ca scop pregătirea revoluției țărănești. Organizația a intrat în vizorul autorităților când un membru al organizației, I.I. Ivanov, a fost acuzat de trădare de către lider și ucis. Formațiunea a fost dizolvată, Neceaev a fugit în străinătate, dar a fost arestat în Elveția și extrădat, în țară fiind condamnat mai apoi ca deținut de drept comun.

În 1874, la Moscova a fost înființată organizația intitulată „Vserossiiskaia soțial'no-revoliuționnaia organizația". Aceasta, după seria de arestări și procese din anii 1875-1876, va intra în noua organizație „Zemlia i volia". Membrii ei (G.V. Plehanov, L.A. Tihomirov, O.V. Aptekman, A.I. Jeliabov, V.I. Figner și alții) acționau conspirativ, fiind grupați în mici cercuri care se supuneau administrației centrale. Avea filiale în Kiev, Odessa, Harkov etc. Și ea își propunea realizarea revoluției țărănești; societatea nou creată va avea la bază principiile colectivismului și anarhismului (bakuninism), alături de socializarea pământului și organizarea unei federații de obști care să înlocuiască statul actual. În 1877 organizația avea aproximativ 60 de membri și în jur de 150 de simpatizanți, fiind susținuți propagandistic prin intermediul revistei „Zemlia i volia" (octombrie 1878 – aprilie 1879).

Așa cum am văzut, unii dintre membrii și simpatizanții acestor grupări își doreau să depășească bariera propagandistă, limitată la distribuirea de publicații și fluturași. Ei vor propune infiltrarea revoluționarilor printre țărani, desfășurarea de acolo a unor munci utile (doctori, profesori, fierari, tăietori de lemne etc.). Asemenea centre revoluționare vor apărea în regiunea Volgăi (gubernia Saratov), apoi a Donului, după care se va extinde pe teritorii din ce în ce mai largi. O altă parte a activiștilor se infiltraseră printre muncitorii din Petersburg, Harkov și Rostov. Prima demonstrație publică din istoria Rusiei a fost organizată chiar de ei, la 6 decembrie 1876, în fața catedralei Kazanski din Petersburg. Acum a fost fluturat pentru prima dată stindardul organizației cu însemnele „Zemlia i volia", iar membrul ei marcant, G.V. Plehanov, a ținut o cuvântare.

Reprezentații din sud ai narodnicilor au preferat calea terorismului. Ei susțineau că organizează acte de autoapărare și de răzbunare împotriva administrației țariste. În februarie 1878, V.I. Zasulici l-a asasinat pe guvernatorul Petersburgului, F.F. Trepov, care poruncise biciuirea unui student revoluționar. În același an, o altă organizație, din Kiev și Odessa, a organizat asasinarea unui agent de poliție, a unui colonel de jandarmi și a guvernatorului general din Harkov. În august 1878, un alt revoluționar l-a înjunghiat pe șeful jandarmilor din Petersburg, N.A. Mezențev, iar gestul se va repeta peste un an, cu succesorul acestuia. Toate actele de terorism îi răzbunau pe confrații revoluționari pedepsiți, într-un fel sau altul, de către autorități. Evident, va urma un val susținut de represalii din partea autorităților: procese politice demonstrative, finalizate cu condamnări de durată la ocnă, pentru propagandă scrisă și verbală; au fost pronunțate, de asemenea, șaisprezece condamnări la moarte pentru apartenență la organizații criminale (în 1879).

Organizația „Zemlia i volia" s-a dizolvat în august 1879 din cauza disensiunilor flagrante între membri. Cei care nu susțineau actele teroriste – Plehanov, L.G. Deici, P.B. Axelrode, Zasulici și alții – vor forma o altă organizație, „Ciornîi peredel", care își propunea redistribuirea pământului pe baza dreptului țărănesc obișnuit. Adepții terorii – Jeliabov, Mihailov, Figner ș.a. – au creat organizația „Narodnaia volia", care, relativ repede, va înființa numeroase filiale: în jur de 80, în care funcționau aproape o mie de susținători. „Narodnaia volia" a organizat mai multe atentate împotriva lui Alexandru al II-lea; primul a avut loc pe 18 noiembrie 1879, iar ultimul, care i-a fost fatal acestuia, pe 1 martie 1881. În valul de represiuni ce a urmat, soldat cu numeroase procese ale revoluționarilor, organizația a fost distrusă. În 1881-1884 în anchetele jandarmeriei au fost cercetate peste 10.000 de persoane. Membrii organizației „Ciornîi peredel" au fost și ei afectați de valul de represiuni, liderii acesteia fiind nevoiți să emigreze în Elveția. Aici, însă, vor face cunoștință cu ideile marxiste și vor crea, în 1883, grupul „Osvobojdenie truda", cu centrul la Geneva. Rămășițele organizației „Narodnaia volia" se vor regrupa, în decembrie 1886 la Petersburg, în fracțiunea teroristă a partidului „Narodnaia volia" (A.I. Ulianov și P.I. Șevîriov). Se înregistrează acum o mai mare apropiere de marxism și o reorientare dinspre țărani spre muncitori.

În a doua jumătate a anilor '90, micile grupuri narodniciste și alte cercuri din Petersburg, Penza, Poltava, Voronej, Harkov și Odessa se vor reuni, formând, în 1900, Partidul sud al socialiștilor-revoluționari (*Iujnaia partia soțialistov-revoliuționerov*). Alții vor constitui, în 1901, Uniunea eserilor (Soiuz eserov). În 1902 este înființat partidul socialiștilor-revoluționari, cu ideologie narodnicistă.

3.4.2. *Počvenniki*

> Ne-am rupt într-atât de pământul nostru rusesc, încât am pierdut orice noțiune despre imensa diferență dintre această doctrină și sufletul poporului rus. De altfel, nu numai că n-am pus mare preț pe caracterul popular, dar nici nu am recunoscut că poporul ar avea vreun caracter. Am și uitat să ne gândim la el și am fost convinși, cu un calm despotic absolut (fără să punem vreo întrebare), că poporul nostru va accepta la repezeală tot ce-i vom indica, adică, de fapt, tot ce-i vom porunci. (...) Oamenii noștri universali s-au comportat față de poporul lor ca niște moșieri veritabili, chiar și după abolirea iobăgiei.[1]
>
> F.M. Dostoievski

O altă orientare ideologică înrudită cu slavofilia va fi *poc'vennicestvo* (de la *počva*, sol, fundament), apărută în anii 1860. Printre reprezentanți se numără F.M. Dostoievski, M.M. Dostoievski, A Grigoriev și N. Strahov. Curentul va cunoaște un reviriment puternic în secolul al XX-lea, avându-i ca reprezentanți pe scriitorii Vasili Belov, Anatoli Ivanov, Valentin Rasputin și Andrei Lesniak.

Ideea fundamentală a promotorilor acestei mișcări era că poporul rus avea o misiune aparte: salvarea întregii umanități. Se propovăduia, de asemenea, necesitatea apropierii, pe baze religios-etice, a intelectualității, în special a membrilor educați ai societății, de popor, considerat a fi baza națiunii. Termenul de *poc'vennicestvo* a apărut în publicistica lui Dostoievski, care va sublinia nu o dată necesitatea întoarcerii la originile populare, naționale. Din punct de vedere genetic, gruparea își trăgea inspirația din orientarea unor membri mai tineri ai redacției revistei „Moskvitianin" (1850-1856), ideea întoarcerii spre țăranul rus fiind una fundamental slavofilă. Spre deosebire de slavofili, reprezentanții noii orientări acceptau și elementele pozitive susținute de occidentaliști.

Mișcarea era îndreptată împotriva nobililor deținători de țărani și a birocrației; progresul în Rusia putea fi atins numai prin apropierea oamenilor de valorile țărănești. În același timp, susținătorii ideilor se declarau în favoarea dezvoltării industriei, a comerțului, a libertății personalității și a presei. Deși acceptau cultura europeană, susțineau că Occidentul este „putred", burghezia și lipsa de spiritualitate fiind elementele lui negative; de asemenea, respingeau ideile revoluționare, socialiste și materialismul, pe care le considerau a fi în contradicție cu idealurile creștine.

---

[1] Dostoievski, *op. cit.*, II, p. 283.

În anii '70 ai secolului al XIX-lea, elemente ale acestei mișcări puteau fi identificate în lucrările filosofice ale lui N.I. Danilevski și în *Jurnal de scriitor* al lui F.M. Dostoievski. După experiența tragică din lagăr, Dostoievski va fi din ce în ce mai puțin convins de ideile susținute anterior; nu va mai crede că intelectualii trebuiau să impună poporului concepția lor umanistă și raționalistă despre societate. Își va manifesta această convingere în toate scrierile sale de mai târziu, polemizând din toate puterile cu socialismul rus, pe atunci la modă în țară. Singura cale de izbăvire putea fi găsită în țărănime, în posibilitatea țăranilor de a se ridica deasupra păcatului; credința autentică, ortodoxă, considerată atât de firească pentru ruși, trebuia, la rândul ei, să-i mântuiască și pe intelectuali, reintegrându-i în societatea de care s-au înstrăinat prin raționamentele lor excesive.[1]

> Unde se află, însă, punctul de contact cu poporul? Cum trebuie făcut primul pas pentru a ne apropia de el, iată întrebarea, preocuparea ce trebuie să fie împărtășită de toți cărora le e scump numele de rus, de toți cei care iubesc poporul și țin la fericirea lui. Căci fericirea lui înseamnă fericirea noastră. Firește, primul pas spre orice înțelegere îl constituie știința de carte și învățământul. Poporul nu ne va înțelege niciodată dacă nu va fi pregătit pentru aceasta în prealabil. Altă cale nu există și, susținând aceasta, suntem conștienți că nu spunem nimic nou. Deocamdată, însă, pătura cultă trebuie să facă întâiul pas, ea trebuie să se folosească de situația ei și cât mai intens. Răspândirea intensivă a culturii, neîntârziată și cu orice preț – iată sarcina epocii noastre, primul pas spre orice activitate.[2]

Apărut mai ales ca o reacție la mișcarea narodnicistă, considerată ca exagerată artificial, curentul cel nou se afirma tocmai prin îndepărtarea de aceasta, dar și de celelalte curente ale epocii:

> Pentru slavofili, narodnici, învelișul rudimentar al mujicului ascundea virtuți generoase care se vor arăta, mai devreme sau mai târziu, la soarele libertății.
>
> Pentru occidentaliști, era un veșnic ignorant, împotmolit în rutină și egoism, incapabil să distingă interesul general de interesul particular, ostil oricărui progres, oricărei schimbări, și nu respecta decât nagaika. (...) Nu arareori mi s-au făcut, pe vremuri, și mi se fac și azi, ca să zic așa, mustrări sau mi se pune întrebarea: de ce eu, zugrăvind în scrierile mele personaje din toate păturile sociale, nu vorbesc niciodată de țărani, nu mă străduu-

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 217.

[2] Fiodor Dostoievski, *Scrisori despre literatură și artă*, antologie, studiu introductiv, note și comentarii de Albert Kovacs, în românește de Nicolae Iliescu și Albert Kovacs, Ed. Cartea românească, București, 1989, p. 156.

iesc să-i înfățișez creând chipuri artistice; de ce nu pătrund în viața lor, în condițiile lor economice de trai ș.a.m.d. Din asta se poate trage concluzia, ba unii chiar au și tras-o, că eu ocolesc cu bună știință „poporul", că nu-l iubesc, adică „nu-l plâng", nu particip la soarta, truda, nevoile și amărăciunile lui, într-un cuvânt, nu sufăr pentru el. Că acesta este un fel de dezgust, de boierie, epicureism, dragoste de confort.

„De ce nu te-ai dus în mijlocul poporului, n-ai căutat prilejul să te apropii de el, să-l cunoști, să-l studiezi?" (...)

Am cunoscut pe vremuri narodnici, poeți, povestitori. Și lor le plăcea mai mult să se apropie de popor de departe, stând în cabinetul lor de lucru de la țară; intrau în izbele țărănești ca să se odihnească, să se adăpostească de vreme rea, într-un cuvânt, boierește, aducând cu ei toate accesoriile unui confort atât de rafinat, încât, firește, în fața acestuia, modestul meu „epicureism" pălește.[1]

Ca și ceilalți exponenți ai mișcărilor mesianice, și Dostoievski vedea în Rusia un model care putea fi urmat și de alte țări din Europa, în dorința tuturor de a atinge îndelung visata armonie universală, mai ales într-un secol atât de răscolit de războaie. Personajul-cheie al romanului *Frații Karamazov*, starețul Zosima, este exemplar în acest sens, mai ales dacă îi avem în vedere originea: provenit din mediul nobiliar, el făcuse școala de cadeți și fusese un bun cunoscător al limbii franceze, vorbită în saloane, și al manierelor elegante. O revelație îl determină să părăsească armata și să se retragă în mănăstire. Convingerea lui, ca și convingerea scriitorului, de altfel, este mesianică: „Mântuirea Rusiei va veni de la poporul ei (...). Poporul îl va primi pe ateu și-l va învinge și se va naște o Rusie ortodoxă unită. Aveți grijă de oameni și îngijiți sufletele lor. Iluminați-i fără ostentație. Aceasta este misiunea voastră monastică. Deoarece acest popor îl poartă pe Dumnezeu"[2].

3.4.3. Socialiștii: „Impulsul de a distruge este un impuls creator!"

Având în marea lor majoritate o tentă socialistă, societățile secrete constituiau un fel de cluburi care adunau exponenții intelighenției cu vederi revoluționare din epocă: funcționari, ofițeri, profesori, muzicieni, pictori, oameni de știință, scriitori. De exemplu, din cercul înființat în 1845 și condus de nobilul M.V. Petrașevski, aristocrat și funcționar la Ministerul de Externe, făceau parte și tânărul Fiodor Dostoievski, alături de alți scriitori, ca poetul A.N. Pleșceev și prozatorul M.E. Saltîkov-Șcedrin. În această grupare se citeau tot felul de ra-

---

[1] Goncearov, *Slugile din veacul trecut*, în *Luna mai la Petersburg. Nuvele, schițe, amintiri*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Maria Roth, Editura pentru literatură universală, București, 1963, p. 380.

[2] Hosking, *op,.cit.*, p. 217.

poarte, erau dezbătute ideile socialiștilor utopici francezi, Henri de Saint-Simon și Charles Fourier, fără a fi ignorate problemele ridicate de cenzură sau de sistemul iobăgist din țară. *Proiectul de eliberare a iobagilor* realizat de Petrașevski va fi unul dintre cele mai curajoase documente politice ale epocii, visând să reorganizeze societatea într-o rețea de cooperative de producție.[1] Spre deosebire de alte organizații secrete, acest cerc nu avea un caracter politic și revoluționar, limitându-se la lecturarea unor materiale considerate subversive în Rusia acelor vremuri. Însă, de teama pericolului revoluționar care a zguduit din temelii Europa în 1848, Nicolae I îi va considera, în 1849, pe membrii cercului drept niște complotiști extrem de periculoși.

E adevărat, de cele mai multe ori asemenea societăți nu aveau viață lungă. Lupta se dădea, de cele mai multe ori, în planul ideilor, nu se făceau planuri concrete de punere în practică.[2] După cum se știe, membru al acestui cerc a fost și Fiodor Dostoievski, mai sceptic în ceea ce privește înfăptuirea utopiei sociale dezbătute atât de aprins. Existau însă, printre membri, și persoane foarte pătimașe, cum era N. Speșnev, prototip al lui Stavroghin, descris atât de plastic de Dostoievski în romanul *Demonii*. Poliția secretă își făcea cu prisosință datoria, având informatorii potriviți în mai toate situațiile. Și cercul lui Petrașevski va fi ținut sub control.

Pe 23 aprilie 1848, în celebrul an revoluționar care a scuturat din temelii toate imperiile Europei, Nicolae I, venit la domnie tocmai prin înăbușirea extrem de dură a celebrei revolte a decembriștilor, în 1825, a dorit să demonstreze că poate ține foarte bine lucrurile sub control, așa că a dat ordin ca gruparea cu pricina să fie arestată, după obișnuita întâlnire de vineri a „revoluționarilor". Cei treizeci și patru de arestați au fost urcați în cunoscutele trăsuri negre speciale și au fost duși la Secția a treia, apoi în celulele din fortăreața Petru și Pavel. Împăratul nu se va mulțumi, însă, doar cu arestarea lor, ci va dori să se descopere toate legăturile complotiștilor, pentru a înăbuși în față conspirația. Vor fi condamnați la moarte douăzeci și unu dintre membrii societății, inclusiv Dostoievski, care nu au dorit sub nicio formă să colaboreze cu poliția secretă. Peste opt luni, pe 22 decembrie 1849, s-a stabilit ca pedeapsa celor douăzeci și unu să fie adusă la îndeplinire în piața regimentului de gardă Semionovski. Ca o lovitură de teatru, în momentul în care trebuiau să pornească rafalele gloanțelor, a sosit îndurarea imperială: condamnarea la moarte era înlocuită cu munca la ocnă. Dostoievski a fost trimis la ocnă în Siberia, la închisoarea din Omsk, unde va petrece patru ani, purtând neîncetat lanțurile de condamnat.

---

[1] Solomon Volkov, *Istorija kul'tury Sankt-Peterburga s osnovanija do naših dnej*, Moscova, 2001, p. 59.

[2] În ceea ce-l privește pe Petrașevski, se pare că a încercat implementarea, pe moșia sa, a unui falanster fourierist, dar țăranii l-au incendiat.

Mihail Bakunin reprezenta, prin orientarea sa socialistă, o altă cale de a depăși prăpastia dintre elite și oamenii de rând. Celebrul său aforism citat mai sus poate constitui o concluzie a scrierilor sale. Ca și în cazul lui V.G. Belinski, care a încercat să aplice teoriile socialiste la literatură, pentru Bakunin inițierea s-a realizat nu în urma cunoașterii directe, nemijlocite, a țăranilor ruși, ci prin intermediul filosofiei germane (Hegel, Fichte). Bakunin aplica dialectica hegeliană la lupta dintre cei care sprijineau ordinea existentă a lucrurilor și cei care doreau s-o distrugă pentru a crea o societate mai umană. Revoluția socială, în viziunea sa, presupunea o purificare de mari proporții pentru umanitate, care, prin spiritul ei absolut, putea ajunge la o deplină autocunoaștere, la o armonie generală, inclusiv socială. De aceea, distrugerea imperiului reprezenta soluția necesară pentru a trece la noul stadiu, mai ales că această formă de organizare socială nu era specifică slavilor, fiind rodul unei corceli nefericite de elemente mongole, pline de cruzime, cu unele în care domina pedanteria prusacă.[1] Și Bakunin va elabora utopii politice, dar și etnice, cu note panslave mesianice:

> Prin însăși natura lor și în însăși ființa lor, slavii nu sunt absolut deloc un popor politic, adică nu au înclinații spre stat (...). Slavii sunt predominant oameni iubitori de pace și agricultori (...). Trăind în obști separate și independente, conduse, după obiceiul patriarhal, de bătrâni, dar pe principiul alegerii și folosind toți în mod egal pământul obștii, ei (...) pun în practică ideea frăției umane.[2]

Nota distinctivă a teoriilor lui Bakunin provine din susținerea ideii că democrația rusă va dizolva, în cele din urmă, puterea statului. Astfel, se exprimă clar, pentru prima dată în istoria rusă, ideea unei insurecții populare ruse care va duce, în cele din urmă, la eliberarea întregii Europe. După cum mărturisesc contemporanii lui, nu atât ideile, cât mai ales magnetismul cuvintelor sale vor atrage foarte mulți adepți:

> Înainte de conferință am avut cinstea să fiu prezentat marelui om. Arătându-se amabil, a binevoit să-mi adreseze câteva cuvinte. Și am putut constata că marii revoluționari sunt la fel de închipuiți și de meschini ca niște băcani oarecare.
>
> Apoi a urcat la tribună.
>
> Ce spunea el nu era cine știe ce inteligent ori logic, dar câtă elocință! Ce dicție! Cât patos! Imposibil să-i rămâi nepăsător. Omul acesta era un

[1] Hosking, *op. cit.*, p.200.

[2] *Ibidem*.

> revoluționar înnăscut. Sunt convins că, dacă ar fi ajuns cândva președinte, în chiar aceeași zi ar fi încercat să se răstoarne singur de la putere.[1]

Un alt reprezentant al socialismului revoluționar rus a fost Aleksandr Herzen. Bun cunoscător al Occidentului atât de hulit de către slavofili (a locuit în Franța, Italia și Anglia), a ajuns în final la concluzia că, în patrie, deși statul era corupt și excesiv de autoritar, poporul rămăsese încă neviciat, ducându-și existența pe baza vechiului stil de viață, guvernat de obști sătești și proprietate comună. „Obștea a salvat poporul de barbaria mongolă și de civilizația imperială – spunea el –, de mica nobilime cu lustrul ei european și de birocrația germană. Organizarea în obști, deși puternic zdruncinată, a rezistat imixtiunii, a supraviețuit, din fericire, până la apariția socialismului în Europa"[2]. Mai mult, din cauza „tinereții" extraordinare a țării sale și a neînchistării noilor instituții care i se atașaseră, Rusia avea, în viziunea lui Herzen, o șansă uriașă de a face o sinteză originală între experiența proprie și ideile importate din Occident, de a crea noi forme sociale, un stil propriu de socialism, care vor contribui în fapt chiar la renașterea Europei.

> Grosul intelighenției a devenit socialistă și s-a divizat în două tendințe principale, dintre care una, narodnicii, a adoptat o concepție etnică și introvertită despre mase, scoțând în evidență trăsăturile lor ruse tipice, în timp ce a doua, marxiștii, a urmat o linie imperială și cosmopolită, punând accent pe integrarea țăranilor și a muncitorilor ruși într-o comunitate internațională. În acest fel, socialismul avea să fie și el divizat de cele două forme de identitate națională rusă.[3]

Un alt reprezentant important al convingerilor socialiste în Rusia a fost Nikolai Cernîșevski. După abolirea nereușită a iobăgiei, el începe să fie convins din ce în ce mai mult de necesitatea unei revoluții sociale, promovată de cei mai buni dintre oameni, pe baza exemplului personal. El era convins că numai o revoluție pornită de jos putea să ducă la o schimbare durabilă în societatea rusă. Intelectualii aveau datoria morală să le explice oamenilor, prin propagarea ideilor socialiste, ce înseamnă această societate a viitorului concepută de ei, bazată pe cooperative angajate în munca de producție. Poate cea mai bună propagandă a modelului avut în vedere a realizat-o însuși Cernîșevski prin romanul care l-a făcut celebru, *Ce-i de făcut?*, apărut în 1862. În această operă este descris un cerc de activiști politici conduși de Rahmetov, care se pregătesc pentru revoluție prin studiu teoretic, activitate conspirativă și oțelirea voinței.

---

[1] Vranghel, *op. cit.*, p. 66.

[2] Hoskin, *op. cit.*, p. 202.

[3] *Ibidem*, p. 203.

3.5. Mişcările radicale. Anarhiştii

> Este răspândită ideea că Petru cel Mare a schimbat fața Rusiei, făcând-o dintr-o țară barbară o națiune civilizată. Faptul acesta este discutabil. Cu mult înainte de Petru cel Mare Rusia avea deja o anume cultură, adevărat, mai degrabă bizantină decât europeană. Petru a înființat o armată regulată şi o flotă, a făcut ca poporul său să intre în contact cu Europa, a împământenit noi meserii. În rest, nu a fost atât un reformator, cât un anarhist. A distrus vechea ordine a lucrurilor şi nu a pus nimic în loc.[1]
>
> Nikolai Vranghel

Atmosfera încărcată de nemulțumire din societatea rusă va răbufni, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub forma a numeroase atentate care încercau să elimine funcționari de stat importanți, chiar pe țar, pentru a permite demararea reformelor multașteptate. Semnificativ în acest sens este *Manifestul* scris de unul dintre atentatorii celebri din această perioadă, D.V. Karakozov, care aruncă puțină lumină asupra convingerii tinerilor revoluționari și, mai ales, asupra motivelor care i-au îndemnat la acte revoluționare:

> Frate, de mult mă chinuie gândul și nu-mi dau pace întrebările de ce trebuie iubitul și simplul meu popor rus să sufere atât de mult!... De ce există, pe lângă țăranul simplu și muncitorul din fabrică, oameni care nu fac nimic – nobilii trândavi, o armată de demnitari și alți oameni înstăriți, toți locuind în case strălucitoare?... Am căutat explicația în cărți și am găsit-o. Omul care poartă întreaga responsabilitate este țarul... Gândiți-vă cu atenție, fraților, și veți vedea că țarul este primul dintre nobili. El nu întinde niciodată mâna poporului, fiindcă el însuși este cel mai înverșunat dușman al acestuia.[2]

Unul dintre ideologii mișcării anarhiste, M. Bakunin, se va manifesta explicit în favoarea violenței în scrisorile trimise lui Herzen și Ogariov; revoluționarii trebuiau să apeleze la violență pentru a-și atinge obiectivele:

> Chiar dacă nu vedem altă soluție decât distrugerea, trebuie să constatăm că formele deschise ale unor acțiuni distructive pot fi multiplicate la infinit. Otrava, pumnalul, lațul și tot restul... În această luptă, totul este

---

[1] Vranghel, *op. cit.*, p. 69.

[2] Hosking, *op. cit.*, p. 245.

> sfințit de revoluție... Cugetul curat al tineretului trebuie să se pătrundă de ideea că este mult mai uman să înjunghii și să sugrumi cu zecile și sutele ființele detestate, decât să te alături lor și să împarți cu ele omorurile *legale* și sistematice, prin torturarea și martirizarea a milioane de țărani... Așa acționează funcționarii noștri (*cinovnicii*), preoții, negustorii... De aceea, tineretul nostru trebuie să se dedice cauzei sfinte și să smulgă din rădăcină răul, să purifice și să curețe Rusia prin sabie și prin foc, alipindu-se astfel acelora care procedează în același mod în restul Europei.[1]

Prima mare manifestare cu caracter anarhic a avut loc la 14 mai 1862, evident, la Petersburg, prin apariția în oraș a proclamației radicale intitulate „Molodaja Rossija", scrisă de un student radical, P.G. Zaicinevski, în vârstă de 19 ani. Oamenii erau îndemnați să-l omoare pe țar și să distrugă clasele conducătoare, constribuind la reconstrucția Rusiei sub forma unei federații de obști sătești și fabrici conduse de comunitate. În aceeași proclamație erau ridiculizate religia, familia și instituția căsătoriei, fapt ce a făcut ca, printre suspecți, să fie trecuți și nihiliștii.[2] Același manifest îi încuraja pe oameni să-și manifeste protestul prin provocarea unor incendii în masă, care ar fi dus la tulburări sociale semnificative de esență revoluționară.[3] Coincidență sau nu, la scurtă vreme apar incendii serioase în capitală. Cel mai important dintre ele va fi cel din mai-iunie care, timp de câteva săptămâni, va arde din temelii centrul comercial al Petersburgului: centrele comerciale Gostinîi, Apraksin, Șciukin, precum și talciocul. Au mai fost distruse clădirea Ministerului de Interne și numeroase case particulare.[4] În consecință, împotriva studenților se va declanșa o campanie de pedepsire, mai ales în urma zvonului că în oraș circulă în jur de trei sute de criminali-incendiatori. Studenții se temeau să mai iasă pe stradă în uniformă, pentru a nu cădea victimă represaliilor oamenilor de rând.

Un prim atentat ratat îndreptat împotriva familiei imperiale a fost cel al lui Dmitri Karakozov, la 4 aprilie 1866, care a încercat să-l împuște pe împăratul Alexandru al II-lea în timp ce acesta se plimba prin Grădina de vară. Din cauza prezenței de spirit a unui țăran, care i-a dat peste mână atentatorului, atacul a eșuat. Karakozov a fost spânzurat, dar actul a declanșat numeroase replici cu caracter patriotic, cum atentatorul era polonez, s-au reactivat resentimentele împotriva celor care i-au mai umilit pe ruși de câteva ori în trecut. Mihail Glinka,

---

[1] Hélène Carrère d'Encausse, *Blestemul rușilor. Eseu despre asasinatul politic*, Ed. Polirom, Iași, 2000, p. 138.

[2] Aceștia, reputați individualiști, negau, în numele libertății personale, orice încorsetare la care era supus omul de către societate, familie, religie.

[3] Volkov, *op. cit.*, p. 66.

[4] *Ibidem*, p. 65.

în opera *Viața pentru țar*, face chiar referire la un prim moment din istoria Romanovilor când tot un țăran îl scapă pe primul țar rus de agresorii polonezi.

Un alt cunoscut revoluționar, S.G. Neceaev, a pus bazele, după 1869, unei organizații anarhiste intitulate *Narodnaia rasprava*, fiind ajutat material de doi teoreticieni de marcă ai reformelor din societatea rusă, N.P. Ogariov și M.A. Bakunin. Deși activitatea sa nu se va materializa decât printr-un proces care a scandalizat opinia publică (asasinarea unui membru al grupării pentru a testa pregătirea morală a oamenilor săi), Neceaev va rămâne cunoscut pentru redactarea unui *Catehism al revoluționarului*, care va fi un îndrumător pentru mulți tovarăși de idei. În această lucrare, autorul face o pledoarie exaltată pentru cauza revoluționară, pentru care scopul scuză orice mijloc; pentru participanții la asemenea acțiuni niciun gest nu trebuia să pară prea greu de făcut, din moment ce interesele cauzei erau mai presus de propria viață, măruntă și insignifiantă:

> Revoluționarul este un om pierdut: nu are niciun interes al său, nicio cauză a sa, niciun sentiment, niciun obicei, nicio avere, nu are nici măcar un nume. El este absorbit în întregime de un singur interes, un singur gând, o singură trăire – revoluția. În adâncurile ființei lui, nu doar prin vorbe, ci prin fapte, el a rupt orice legătură cu ordinea civică, cu lumea educată, cu toate legile, convențiile și termenii general acceptați și cu etica acestei lumi. Va fi un dușman implacabil al acestei lumi și, dacă va continua să trăiască în ea, e numai pentru ca să o distrugă mai bine.[1]

Valul de acte teroriste va scădea simțitor, fiind reluat abia în ianuarie 1878, când a fost atacat guvernatorul Petersburgului, generalul Fiodor Trepov, rănit ușor de revoluționara Vera Zasulici. Atacatorii aveau în vizor mari funcționari imperiali și nu se sfiau să-i anunțe pe capii forțelor de ordine asupra atentatelor în curs! După atentate, în oraș erau împărțite manifeste în care se justifica actul îndrăzneț. Așa s-au petrecut lucrurile când i s-a luat viața lui Nikolai Mezențov, șeful jandarmeriei, anunțat în prealabil; în februarie 1879 a fost asasinat guvernatorul Harkovului, generalul Kropotkin, iar la scurtă vreme a mai fost o tentativă la Petersburg, împotriva noului șef al poliției, Drenteln, dar atentatorul a ratat...[2]

La scurtă vreme s-a format, în interiorul organizației „Zemlia i volia", o aripă radicală, care impunea necesitatea unei acțiuni politice cu scopul distrugerii statului actual și înlocuirii lui cu unul nou, în care să fie puse în practică deziderateleinițiale. Presiunile în favoarea violențelor sistematice s-au intensificat după 1878, în urma cazului Vera Zasulici, moment din care organizația și-a accentuat caracterul conspirativ: dreptul membrilor de a cunoaște alți tovarăși

---

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 246.

[2] Volkov, *op. cit.*, p.103.

de idei era limitat, toți fiind obligați să depună un jurământ al tăcerii, pe viață.[1] Transformarea grupării ideologice într-una teroristă s-a făcut oficial în 1879, în cadrul unui congres secret, la care aproape toți membrii au susținut necondiționat o politică sistematică de teroare. Aceasta avea ca scop dezorganizarea guvernului prin asasinarea membrilor săi de frunte, instalarea unui nou regim care să convoace o adunare constituantă în vederea pregătirii unei guvernări populare. Organizația și-a luat numele de „Narodnaia volia" și va milita pentru îndeplinirea voinței poporului de a forma un nou sistem politic.[2]

Organizația-mamă, „Zemlia i volia", se concentra pe atacuri îndreptate împotriva unor înalți demnitari din poliție și din guvern. Însă „Narodnaia volia" va aspira să săvârșească acte și mai radicale. La 26 august 1879, comitetul executiv al organizației l-a condamnat la moarte pe Alexandru al II-lea pentru crime împotriva poporului. În 1879 se trage din nou în împărat, pe când acesta se plimba în Piața palatului, dar și de această dată atentatorul, Aleksandr Soloviov, va rata. Pentru că armele de foc nu se dovedeau utile, atentatorii vor apela la dinamită. Vor plasa explozibil în fața suitei țarului, în Palatul de iarnă, provocând moartea a aproape șaptezeci de soldați din regimentul de gardă. Evident, în urma acestor încercări, măsurile de represiune împotriva grupărilor revoluționare se vor înăspri. În iarna 1878-1879 au fost arestate peste două mii de persoane, din ordinele ministrului de interne Miliutin. Dar aceste represalii îi vor îndârji și mai mult pe teroriști.[3] Dezideratul lor imperios va fi realizat pe 1 martie 1881, la al optulea atentat, când țarul trecea, într-o trăsură bine păzită, pe lângă palatul Mihailovski. Pe cheiul canalului Ekaterininski îl așteptau doi teroriști de la „Narodnaia volia", Rîsakov și Grinevițki. De data aceasta, atentatorii au manifestat o mai mare grijă pentru detalii. O primă bombă a fost aruncată de Rîsakov, care a lovit trăsura și a răsturnat-o. Împăratul a ieșit din ea nevătămat. Gărzile l-au imobilizat pe primul atentator, dar cel de-al doilea, Grinevițki, a aruncat o altă bombă care l-a rănit mortal atât pe el, cât și pe împărat. Cu picioarele sfârtecate în urma exploziei, Alexandru al II-lea va mai trăi numai câteva minute, după ce fusese transportat în prealabil la Palatul de iarnă.

Un val uriaș de represalii se va îndrepta și de această dată asupra atentatorilor. Toți cei implicați în acest act au fost arestați și apoi spânzurați. Mai mult, la nivelul societății civile, oripilată de aceste atentate și de starea de nesiguranță din Rusia, încep să apară societăți secrete create de nobilii ruși pentru apărarea noului împărat și lupta cu terorismul.[4] În una dintre acestea, „Sviașcionnaia

---

[1] Hosking, *op. cit.*, p. 252.

[2] *Ibidem*.

[3] Volkov, *op. cit.*, p.104.

[4] *Ibidem*, p.105.

drujina", se spune că ar fi intrat și compozitorul P.I. Ceaikovski. În plus, după realizarea dezideratelor legate moartea împăratului, organizația teroristă nu va reuși să mai înregistreze vreun alt succes: nici răsturnarea guvernului, nici convocarea adunării constituante. Poate că cea mai neplăcută consecință a atentatului soldat cu uciderea împăratului a fost venirea la tron a lui Alexandru al III-lea, un conservator tipic, care considera că Rusia nu era încă pregătită pentru reformele liberale pe care intenționase să le declanșeze tatăl lui. Modelul ideal de conducere avut în vedere va fi guvernarea plină de severitate, autocrată, a bunicului său, împăratul Nicolae I. Mai mult, Alexandru al III-lea își va începe domnia cu o politică represivă, inclusiv prin declararea stării de necesitate în multe dintre provincii.[1] În anii 1890, rămășițele organzației „Narodnaia volia" vor duce la formarea Uniunii revoluționarilor socialiști, viitorul Partid socialist revoluționar, fără a obține mai multe rezultate decât predecesorii lor.[2]

Cu toate măsurile de reformare a serviciilor secrete și a jandarmeriei, însărcinate cu monitorizarea elementelor anarhiste, seria atentatelor va continua. În 1902 este ucis ministrul de interne, D.S. Sipiaghin, chiar în sediul Comitetului de miniștri din palatul Mariinski. Iar lanțul violențelor nu se va opri aici. Teroarea era socotită ca indispensabilă chiar și de unele dintre facțiunile politice nouapărute. Așa va fi și în cazul eserilor, adică socialiștii-revoluționari, care își vor înființa partidul în 1902 din ruinele organizației „Narodnaia volia". Viktor Cernov, unul dintre ideologii de marcă ai eserilor, justifica modul de atac teroristo-anarhic într-un articol intitulat *Elementul terorist în programul nostru*:

> Pentru partidul socialiștilor-revoluționari în ansamblu teroarea nu este un astfel de punct central din care să fi izvorât și spre care să se îndrepte... Partidul socialiștilor-revoluționari nu dorește nicicum să vadă în lupta teroristă un mijloc mistic, salvator, eliberator, un fel de panaceu... Însă pentru el este unul dintre cele mai energice și extreme mijloace de luptă cu birocrația autocratică, o modalitate de stopare a bunului plac al guvernului, a dezorganizării mecanismului guvernamental, de agitare și impulsionare a societății, de stârnire a entuziasmului și spiritului combativ în cadrul mediului revoluționar.[3]

---

[1] Decizia presupunea încălcarea grosolană a drepturilor cetățenilor: poliția și autoritățile locale puteau reține suspecți fără mandat, aveau voie să efectueze percheziții când doreau, să impună exilul administrativ, să demită demnitari, să desființeze sau să suspende periodice, măsuri care, în unele provincii, vor rămâne în vigoare până în 1917 (cf. Hosking, *op. cit.*, p. 252).

[2] Aripa teroristă a partidului (*boevoi otriad*) a reușit asasinarea, în perioada 1902-1905, a miniștrilor de interne Sipiaghin și Pleve, a guvernatorului general al Moscovei, marele duce Serghei Alexandrovici, precum și a altor oficiali. Conform documentelor, între 1905 și 1907, peste patru mii de persoane au fost rănite sau ucise de teroriștii din diversele facțiuni (cf. Hosking, *op. cit.*, p. 254).

[3] *Apud* I.A. Muraviova, *Vek moderna. Panorama stoličnoi žizni*, Sankt-Petersburg, 2001, pp. 144-145.

Interesant este faptul că acest partid se bucura în Rusia de o mare popularitate grație programului său de socializare a pământului, de transfer al proprietății funciare în mâinile comunităților țărănești. Eserii aveau numeroase organizații în țară, dar erau coordonați de un comitet central aflat la Geneva. Activitatea principală – propagarea ideilor – se realiza prin intermediul manifestelor, al proclamațiilor și ziarelor transportate din străinătate prin intermediul geamantanelor cu fund dublu; în anumite perioade se editau până la o sută de ziare![1] Ca și în cazul altor formațiuni revoluționare, și eserii aveau o organizație activă, autonomă și conspirativă, pentru a efectua afacerile „murdare". În ceea ce privește randamentul ei, se poate aprecia că era destul de mare, dacă avem în vedere că, în intervalul ianuarie 1905 – decembrie 1907, această grupare efectuase în Rusia 233 de atentate, mai ales asupra funcționarilor de stat, în care și-au pierdut viața 162 de persoane, alte 42 fiind rănite.

> În general, tipul de revoluționar rus pe tot parcursul secolului nostru reprezintă doar indiciul cel mai clar al gradului în care societatea noastră intelectuală, progresistă, este ruptă de popor, a uitat necesitățile și cerințele lui adevărate, nu vrea nici măcar să știe de ele și, în loc să se ocupe într-adevăr de îmbunătățirea situației poporului, îi propune mijloace ce sunt în cel mai înalt grad în dezacord cu spiritul și cu modul lui firesc de viață, mijloace pe care el nu poate nicidecum să le accepte, chiar dacă le-ar înțelege. Revoluționarii noștri vorbesc altceva și despre altceva, și asta se întâmplă de un secol.[2]

Nu întâmplător, literatura și pictura vor reflecta, în multe dintre operele create în această perioadă, această omniprezență revoluționară. În conștiința colectivă, cel mai mare succes îl vor înregistra nihiliștii, al căror ecou s-a extins de-a lungul și de-a latul Europei. Îi remarcăm în romane și povestiri scrise de Turgheniev (*Părinți și copii*, personajul Bazarov), de Dostoievski (*Demonii*), Lev Tolstoi și Vsevolod Garșin, în poeziile lui Iakov Polonski și Semion Nadson, în picturile lui Repin sau la Vasili Vereșceaghin și Vladimir Maiakovski. Este interesant faptul că imaginea revoluționarului nihilist va pătrunde în Occident din cultura rusă; asasinarea împăratului și atacurile teroriste fuseseră prezentate pe larg în presa străină. Și literatura occidentală va găsi de cuviință să-i includă printre personajele sale pe imprevizibilii nihiliști: Oscar Wilde scrie drama *Vera sau nihiliștii* (1881), Sarah Bernhardt și Eleonora Duse au avut un mare succes în drama *Fedora*, inspirată din viața nihiliștilor, scrisă de Victorien Sardou. Revoluționarul rus va apărea și în creația lui Emile Zola, Alphonse Daudet, Guy

---

[1] Muraviova, *op. cit.*, p. 145.

[2] Dostoievski, *Jurnal de scriitor,* II, p. 288.

de Maupassant, Mark Twain, Arthur Conan Doyle.[1] Se consideră, în general, că nihilismul din anii '60 ai secolului al XIX-lea, adică nihilismul ca mișcare de idei emancipatoare, este un fenomen specific rusesc. Se mai consideră că ideologul acestui tip de nihilism a fost Dmitri Pisarev. Însă nihilismul rusesc, cu patima sa pentru negație, existase și înainte și va exista după mișcarea susținută de Pisarev. Dostoievski spunea: „Toți suntem nihiliști". Într-adevăr, în epocă se întâlneau frecvent negări ale lui Dumnezeu, ale spiritului, sufletului, ale normelor și valorilor importante. Elemente nihiliste pot fi identificate și la Lenin. Ca mișcare de idei individualistă, nihilismul era îndreptat împotriva individualității umane creatoare. De aceea erau ridiculizate arta, metafizica, valorile morale și, bineînțeles, religia. Omul pământesc trebuia să fie emancipat total, la fel și oamenii muncii, care erau, conform nihiliștilor, înrobiți de prejudecăți și superstiții, de norme convenționale și idei înalte și așa mai departe. Concepuți de unii într-o aură idealizatoare, de alții într-o lumină mai crud-realistă, nihiliștii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost, fără îndoială, figuri pitorești care vor marca decisiv mișcarea de idei a intelighenției ruse. Baronul Nikolai Vranghel le face un portret extrem de dur:

> Bărbații, cu părul până la umeri, femeile tunse scurt, aproape rase pe cap, dar toți, fără deosebire de sex, la fel de dezmățați, murdari și nepieptănați. Asta din principiu. După ei, n-ai cum să te îngrijești, să fii curat, când sunt de făcut lucruri ce nu suportă amânare. Iar misiunea lor era să propovăduiască lumii noi adevăruri. Noi erau doar pentru ei, căci pentru restul omenirii (mă refer numai la popoarele civilizate) așa-zisele „noi adevăruri" erau vechi de când lumea. Unele erau niște banalități care doar în Rusia mai păreau periculoase; altele erau paradoxuri ce nu mai impresionau pe nimeni, de mult uitate. Acești profeți erau în genere ignoranți, dar foarte plini de ei. Tot ce spuneau trebuia întâmpinat cu aplauze. Pe cei care nu erau de aceeași părere cu ei îi considerau idioți și cretini și nu se sfiau să le-o spună în față.
>
> Nihilistul era caricatura „intelectualului", un tip, de asemenea, recent constituit.[2]

---

[1] Volkov, *op. cit.*, pp. 105, 106.

[2] Vranghel, *op. cit.*, p. 63.

Simboluri rusești

1. Arta decorativă aplicată

Genurile artei decorative aplicate se clasifică în funcție de destinația obiectului (mobilă, îmbrăcăminte, veselă, instrumente de muncă etc.), de natura materialului (metal, lemn, piele, piatră) și de tehnica de prelucrare a articolelor respective (brodare, forjare, sculptare, pictură etc.). Artele aplicate contemporane se dezvoltă pe fondul vechilor meșteșuguri artistice, având la origine, în principal, prelucrarea lemnului și modelarea lutului. Meșterii populari au păstrat secretele modelării lemnului și a lutului, transmise din generație în generație timp de mai multe secole. Adesea ei se concentrau în anumite localități, devenite mai apoi vestite pentru tehnica și talentul locuitorilor lor.

Astfel, orașul Torjok, din nordul Rusiei, este renumit pentru broderiile lucrate cu măiestrie în fir de aur, Vologda – prin dantelele sale. Satele Paleh, Mstiora, Hólui sunt vestite prin talentul meșterilor iconari, iar, mai târziu, prin comorile realizate de miniaturiști (casete, obiecte de uz casnic etc.). Satul Hohlomá și așezările din preajma lui vor fi cunoscute pentru varietatea picturilor pe lemn. În orașele din nord – Ustiug, Rostov – s-a dezvoltat giuvaergeria, îndeosebi producerea de obiecte de bijuterie din argint înnegrit (*cernionnoe serebro* – articole împodobite cu un aliaj special din argint, aramă și sulf) și producerea emailului tipic rusesc (*finift'*).

De cele mai multe ori, dezvoltarea meșteșugului tradițional este legată de proximitatea materiei prime, care trebuie să existe din belșug, în stare naturală, la dispoziția meșterilor populari. În Gjel' și în satele învecinate, așezări din preajma Moscovei, se prelucra din vechime lutul, ceramica deosebită produsă aici aducându-le faimă locuitorilor săi. În zonele munților Ural, articole decorative și bijuterii erau realizate din cele mai variate pietre semiprețioase, aflate la îndemâna meșterilor din partea locului. La fel, pe litoralul nordic și răsăritean, în locurile în care se obținea fildeșul marilor animale marine, se răspândește modelarea acestei materii prime. Unele dintre aceste meșteșuguri erau, prin

excelență, apanajul bărbaților: prelucrarea fildeșului, a pietrelor semiprețioase, prelucrarea artistică a metalului; altele intrau în grija femeilor: jucăriile de la Dâmkovo, dantelăria, broderia etc.

Vom examina, în rândurile de mai jos, câteva dintre centrele renumite pentru articolele de artă aplicată, insistând pe caracteristicile lor distinctive.

1.1. Emailul de Rostov

Finift' în Rusia veche se folosea pentru a denumi atât emailul, vechea tehnică utilizată în realizarea bijuteriilor, cât și rafinatele obiecte de podoabă din diferite metale, care erau acoperite cu email. Cuvântul *finift'* este de origine grecească și înseamnă 'piatră strălucitoare'. Pentru obținerea lui, se aplica o anumită cantitate de praf de sticlă amestecat cu apă pe suprafața metalică meșteșugit prelucrată și se ardea până la apariția unui strat asemănător sticlei. Emailul pictat, o pictură miniaturală deosebit de fină, se realiza prin intermediul unor vopsele refractare, aplicate pe fondul emailat. Lucrările astfel obținute erau deosebit de fragile la lovituri, dar erau rezistente la umezeală, la căldură și la trecerea timpului.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea, meșteșugul realizării emailurilor se aplica cu precădere obiectelor sacre: ferecături ale copertelor cărților de cult, potire și cupe, mitre și cârje episcopale, cruciulițe, icoane mici. Meșterii din secolul al XIX-lea vor realiza, însă, o gamă variată de obiecte: nu numai pudriere miniaturale, cutiuțe, broșe, colane sau cercei, ci și suprafețe mai mari, plăci și chiar panouri.

1.2. Fabergé

Evoluția artei metalului în Rusia este marcată, în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, de preluarea și prelucrarea stilurilor occidentale, meșterii ruși introducând o serie de elemente noi, ce definesc caracterul distinct al orfevrăriei locale. Exemplarele tipice rococo și neoclasicism coexistă în paralel cu piese ce relevă o fericită simbioză între moda importată, tradițiile bizantine și arta populară autohtonă. Provincialismul formelor, în acest caz, este compensat de bogăția materialelor cu efecte strălucitoare de policromie. Folosirea emailurilor colorate, a perlelor, a pietrelor prețioase și semiprețioase, utilizarea unor tehnici ca damaschinajul, nielura, filigranul sunt proprii sintezelor rusești. Din repertoriul de forme amintim marile samovare, precum și vasul de băut conceput exclusiv în

această țară, folosit inițial pentru cvas și, mai târziu, adoptat în cadrul diverselor ceremonii. Cele mai importante centre de producție s-au constituit la Moscova, Petersburg și Tula.

Piesele din aur și argint create de celebrul Carl Fabergé (1846-1920) s-au bucurat de o mare căutare în Europa, grație decorului prețios lucrat cu minuțiozitate, care le transformă în adevărate bijuterii ale genului. Descendent al unei familii de hughenoți francezi, furnizor al țarului și al curților regale europene, el a creat toate sortimentele de obiecte de vitrină : renumitele ouă de Paște, mici animale, bijuterii, ceasuri, piese din cristal, argintărie și email. Inconfundabil prin originalitatea formelor concepute, Fabergé a manifestat un interes aparte față de stilurile anterioare lui, atras în mod deosebit de stilul Empire. Inspirat din acesta, el își va îmbogăți repertoriul cu piese miniaturale lucrate din pietre prețioase și semiprețioase, cum este, de exemplu, tabachera realizată în 1909 din nefrit, având ca model un clavecin decorat cu acant, palmete și sfincși.

Firma de bijutieri a familiei Fabergé devine și mai cunoscută din momentul în care devine furnizor al Curții imperiale, în 1885. Pe lângă magazinul și atelierul din Petersburg, deschis în 1842, apar filiale și la Moscova (1887), Odessa (1900), Londra (1903) și Kiev (1905). Afacerea de familie, care i-a implicat și pe cei patru fii ai lui Carl, se va extinde rapid, ajungând la un număr de 300 de angajați. Până în 1917, meșterii firmei vor produce peste 250.000 de bijuterii : tabachere, casete, portțigarete, broșe, ouă de Paște cu surprize etc. Putem spune, însă, că bijutierul a rămas celebru pentru ouăle de Paște realizate pentru casa imperială rusă în intervalul 1885-1917. Din cele cincizeci de ouă produse, s-au păstrat numai 42. Prima comandă a fost dată bijutierului Peter Carl Fabergé în 1885 de către împăratul Alexandru al II-lea,.

Carl Fabergé moare în exil la Lausanne, în 1920, rămânând în istoria artelor decorative cu imaginea unui artist complet, ale cărui creații nu vor putea fi egalate de numeroasele copii.

1.3. Miniaturile lăcuite

Tehnica realizării miniaturilor lăcuite este cunoscută de multă vreme în Rusia. În secolul al XVIII-lea, între anii 1720 și 1722, zece meșteri ruși au primit o comandă pentru nouăzeci și patru de lambriuri lăcuite și pictate în stil chinezesc, pentru palatul Monplaisir al lui Petru cel Mare, de la Peterhof.

Cum este și firesc, primele lucrări miniaturale lăcuite au fost imitații ale obiectelor chinezești, oferite drept model executanților. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea obiectele lăcuite au început să se răspândească în Europa venind din

China, Japonia, Iran și India. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, tehnica de pictare a metalului lăcuit apare în regiunea Ural (Nijni Taghil).

1.3.1. Hohlomá

Meșteșugul de la Hohlomá apare prin secolul al XVII-lea într-o serie de sate din regiunea Volgăi, aflate în legătură nemijlocită cu satul Hohlomá din regiunea Nijni-Novgorod, centru al comerțului cu obiecte din lemn pictat. Se realizau îndeosebi veselă, obiecte de uz casnic din lemn, obiecte de mobilier pentru copii, suveniruri. Locuitorii din partea locului spun chiar că există o legendă referitoare la originea acestui meșteșug. Se povestește că trăia în pădurile din regiunea Nijni-Novgorod și locuia un meșter nemaivăzut. În păduri, încă din cele mai vechi timpuri, se ascundeau de represiunile crunte credincioșii de rit vechi. Acest meșter nemaivăzut a construit o casă în pădure, pe malul râului, și a început să picteze veselă. Cănile și lingurile lui, acoperite cu modele minunate, păreau de aur. Vestea despre minunățiile lui a ajuns până și la Moscova, iar țarul și-a trimis soldații după el. Însă meșterul i-a chemat la el pe bărbații satului, le-a spus secretul vaselor „de aur", după care a dispărut…

Caracteristica picturii tip Hohlomá este dată de prezența culorii aurii, care se obține nu prin utilizarea aurului, ci prin prelucrarea îndelungată și complexă a respectivului obiect. Vasul din lemn, bine polizat, este acoperit cu un strat de lut moale, se cufundă de câteva ori în ulei de in, se usucă și se freacă cu praf de aluminiu (mai înainte se utiliza cositor). Pe fundalul argintiu care se obține în acest fel se pictează obiectul, apoi se acoperă cu lac și din nou se usucă la temperatură înaltă. Din această cauză pelicula de lac se închide la culoare și capătă o tentă chihlimbarie, iar suprafața lemnului, acoperită cu pulberea metalică ce răzbate prin ea, seamănă cu foița de aur. Datorită acestei tehnologii, obiectele capătă deopotrivă frumusețe și rezistență: lacul și culorile se păstrează chiar dacă în vasele respective se toarnă apă clocotită.

Această tehnică de obținere a culorii aurii era cunoscută din vechime și pictorilor de icoane. Nu de puține ori le lipsea acest metal prețios pentru înfrumusețarea icoanelor, astfel că erau nevoiți să recurgă la diverse artificii: fondul icoanei era acoperit cu praf de argint. Dar până și argintul era scump și, de aceea, foarte curând va fi înlocuit cu cositorul. Ulterior, suprafața astfel prelucrată era acoperită cu lac, după care icoana era introdusă în cuptor. Sub influența temperaturii ridicate pelicula de lac căpăta tenta aurie.

Gama coloristică a picturii de la Hohlomá se bazează pe combinațiile aurului cu negrul, alte culori (verde, cărămiziu, portocaliu) servind drept completare. Motivele tradiționale fitomorfe, care constau în ierburi, frunze, fructe de pădure, ciorchini, flori etc., acoperă aproape toată suprafața obiectului; destul de rar se întâlnesc și reprezentări ale unor păsări, pești etc.

În ceea ce privește tehnicile de pictură, două se conturează în mod deosebit: pictura „superioară" și cea „pe fundal". În cazul picturii „superioare", desenul se realizează chiar pe suprafața strălucitoare. În celălalt caz, se colorează fondul tabloului, iar modelul este cel care păstrează culoarea aurie.

1.3.2. Fedoskino

Satul Fedoskino se află la treizeci și cinci de kilometri de Moscova. Aici, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, începe să se dezvolte meșteșugul miniaturilor lăcuite. Totul a început odată cu inițiativa negustorului P.I. Korobov, care a pus bazele unei mici manufacturi care producea din *papier-mâché* cozoroace lăcuite pentru caschetele ofițerilor ruși. Încercând să-și sporească profitul, Korobov a inițiat producerea unor tabachere împodobite cu miniaturi. Inițial, manufactura realiza tabachere rotunde din papier-mâché, iar pe capacul lor erau lipite tablouri-gravuri; abia mai târziu va fi utilizat lacul atât de caracteristic. În prima parte a secolului al XIX-lea capacul tabacherei începe să fie pictat, în ulei, cu miniaturi.

Tehnologia de producere a lacurilor tip Fedoskino a fost împrumutată de la maeștrii miniaturilor lăcuite. Artiștii ruși au îmbogățit arta picturilor lăcuite cu procedee originale. La Fedoskino se realizau obiecte de mici dimensiuni, în general de uz casnic: casete, cutii, tabachere, pudriere etc. Obiectul era acoperit cu un strat de grund, apoi cu câteva straturi de lac, după care se usca și se poliza cu atenție. După aceea, putea fi pictat cu vopsele pe bază de ulei. După uscare, imaginea se contura de mai multe ori, pe fiecare nou strat. În acest timp, culoarea see îmbogățea cu foiță de aur sau sidef, care îi conferea picturii o nuanță aurie. Culoarea principală a obiectului respectiv, ca și fundalul picturii, erau cel mai adesea negre. La finalizare, obiectul se lăcuia de câteva ori și se șlefuia.

De regulă, la Fedoskino se utiliza tehnica celor trei straturi de pictură: pentru început, pictorul întindea un strat de grund în locul în care urma să se afle desenul. Pe grundul uscat se trasa cu alb de plumb conturul desenului, iar apoi se colorau toate părțile sale principale. În etapa a doua, pictorul sublinia toate detaliile desenului, iar culorile erau accentuate cu straturi subțiri de vopsea; urma colorarea cu ajutorul unor vopseluri transparente, care produceau un strat subțire, dar strălucitor. În sfârșit, ultima etapă presupunea conturarea în desen a locurilor mai luminoase și a petelor de culoare. Fiecare strat de pictură era acoperit cu lac și uscat.

La Fedoskino au existat, din cele mai vechi timpuri, două curente în miniatura lăcuită: copierea tablourilor pictorilor celebri (portrete, peisaje, naturi moarte, pictură de gen), dar și o preferință marcată pentru compozițiile proprii, inspirate din viața țărănească (serbări câmpenești, dansuri, plimbări cu troika, scene de muncă, băutul ceaiului etc.).

1.3.3. Mstiora

Sătucul Mstiora din regiunea Vladimir, cândva un celebru centru de pictare a icoanelor, se va specializa din 1923 în realizarea obiectelor lăcuite. Artiștii din Mstiora pictau cu tempera articole din papier-mâché (casete, cutii). Cel mai adesea se utilizau subiecte din viața de toate zilele, dar și subiecte istorice, folclorice. Picturii de la Mstiora îi sunt caracteristice tonurile calde și armonioase, bogăția nuanțelor cromatice. Siluetele oamenilor sunt reprezentate pe fundalul unui peisaj liric, în tonuri aurii și albastre, în care detaliile realiste se îmbină cu vegetație luxuriantă, fantastică. Întregul desen este încadrat de un chenar fitomorf auriu.

1.3.4. Paleh

Mențiuni referitoare la arta iconarilor din Paleh, o așezare din regiunea Ivanovskaia, pot fi întâlnite în documente din secolul al XVII-lea, însă apogeul acestui meșteșug este atins la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Icoanele de la Paleh erau renumite pentru finețea desenului, pentru utilizarea măiestrită a aurului. Încă de atunci se realizau și icoane miniaturale.

În 1923 artiștii din Paleh încep să experimenteze miniatura lăcuită, după vechea tehnică. Straturile transparente, foarte fine, de tempera creează impresia unor culori de o deosebită puritate și gingășie. Pentru Paleh sunt caracteristice petele de culoare strălucitoare, liniile sigure ale desenului, subliniate de un contur auriu. Întreaga compoziție, realizată pe un fundal negru lăcuit, este încadrată de un ornament extrem de fin, auriu. O altă caracteristică păstrată din vechile tradiții iconografice este redarea spațiului prin utilizarea perspectivei inverse, alături de alungirea chipurilor ființelor și o anumită proporționare a acestora. Tot din vechime s-au păstrat și caracterul decorativ al peisajului și al arhitecturii, mai ales prin înfățișarea convențională a reliefului – „movila", copacii stilizați, construcțiile de piatră etc. Miniatura de la Paleh se distinge prin bogăția detaliilor și măiestria compozițională, prin numărul mare de personaje plasate în diferite planuri și în racursi.

Simbolica fantastică și complexă a creațiilor de la Paleh se întâlnește alături de detaliile realiste. În miniaturi se observă o întreagă lume de basm, plină de culoare. Paleh este deosebit de strâns legat de folclor, mai ales în ceea ce privește relația acestuia cu realitatea. De aceea, la maeștrii de la Paleh se observă o preferință pentru subiecte din basme rusești, din bâline, cântece. Artiștii de aici vor ilustra și multe creații literare celebre: *Cântecul despre oastea lui Igor,* scrierile lui Pușkin etc., dar și scene cotidiene din viața locuitorilor satului: serbări, dansuri populare.

1.4. Jucăriile populare

1.4.1. Matrioșka

Matrioșka este o jucărie din lemn, o păpușă viu colorată, goală în interior, în care sunt introduse alte păpuși, identice ca formă, dar din ce în ce mai mici. Se realizează din lemn de esență moale, din mesteacăn sau tei. Matrioșka apare pentru prima dată în anii '90 ai secolului al XIX-lea, în localitatea Abramțevo, dar adevăratul centru de confecționare a celebrei jucării va deveni Serghiev-Posad. Arhetipul acestei jucării îl constituie ouăle de Paște de odinoară, viu colorate, realizate din lemn pictat. Aceste ouă erau goale în interior, în cel mai mare putând fi incluse altele mai mici. O astfel de jucărie, alcătuită din cinci figurine ce intrau una în alta, se întâlnește și în Japonia, unde reprezintă un bătrânel jovial, cu mustăți lungi și albe, numit Darumú; după alte informații, ar fi vorba de sfântul budist Fukuruma.

Odată, după cum spune una dintre legende, cunoscutul pictor rus Serghei Maliutin ținea în mână un ou de lemn pictat și o jucărie japoneză. Aceste jucării diferite, realizate în două colțuri diferite ale Pământului, i-au dat o idee interesantă: imediat a și schițat pe hârtie o păpușică hazlie, apoi încă una și încă una... La rugămintea pictorului, strungarul V. Zvezdocikin a realizat, din lemn, forma dorită. Serghei Maliutin a pictat-o. Așa a venit pe lume fetița îmbrăcată în sarafan rusesc: cu șalul ei, cu cocoșul negru în brațe. În interiorul ei se mai ascundeau încă șapte figurine, una mai mică decât alta; ultima, cea de-a opta, înfățișa un copil în fașă. Cineva, văzând-o, a exclamat: „Ptiu, este chiar Matriona!" Și așa a primit fetița numele de Matriona, de la care mai târziu s-a format diminutivul Matrioșka.

Toate păpușile dintr-o Matrioșka seamănă unele cu celelalte, dar se deosebesc, totuși, printr-un detaliu, oricât de neînsemnat. De regulă, o jucărie este compusă din trei până la douăzeci și patru de păpuși. După acest model se confecționează și varianta masculină, înfățișând viteji legendari, cu coifuri și lănci. Păpușile sunt vopsite cu guașă; modelul urmărit este destul de simplu și realizat în tonuri calde. Uneori, desenul este introdus în cuptor, după care tonurile sunt subliniate cu acuarele.

Mai târziu, Matrioșka ajunge și în regiunea Volgăi. În orașul Semionov, Matrioșka este îmbrăcată în sarafan roșu, cu șorț alb, iar pe cap are o băsmăluță galbenă cu ciucuri colorați. În mână ține un buchet mare de flori. Ca un semn distinctiv, obrajii îi sunt îmbujorați. Se mai fac asemenea jucării și în alte centre: la Tolhov păpușile sunt mai mari. Ele sunt îmbrăcate într-un sarafan înflorat, în care predomină roșul, albul și galbenul. Matrioșka mordvină este îmbrăcată în

costumul popular tradițional, pe cap având podoaba specifică, iar la gât mărgele. Matrioșka se mai confecționează și la Lipețk, Voronej, Viatka și în Bașkiria.

1.4.2. Jucăriile de la Bogoródskoe

În satul Bogoródskoe din regiunea Moscova jucăriile de lemn erau realizate, după toate probabilitățile, încă din secolele al XVI-lea – al XVII-lea. Modelate din lemn de esență moale, în principal din tei, plop tremurător, arin și arțar, cel mai adesea acestea jucării reprezintă siluete umane și animale. Ele pot fi și mobile, anumite detalii ale lor putându-se mișca: un fierar lovește cu ciocanul pe nicovală, găinile ciugulesc boabe de grâu etc. De regulă, figurinele nu sunt pictate, alteori numai anumite detalii ale lor sunt acoperite cu culori vii. Dintre personajele îndrăgite de meșterii de la Bogorodskoe amintim: culegători de ciuperci, vânători, dansatori, muzicanți, călăreți, animale (urși). Mai nou, din secolul al XIX-lea se conturează, ca și în cazul jucăriilor de la Dîmkovo, personaje caracteristice pentru societatea vremii: husari și „boieroaice", care reprezintă chipurile stilizate ale chipeșilor ofițeri și ale însoțitoarelor acestora.

1.4.3. Jucăriile de la Dîmkovo

Așezarea Dîmkovo este amplasată pe teritoriul orașului Kirov (Viatka). Cândva, figurinelor de lut executate aici li se atribuiau virtuți magice, legate de sărbătorile calendaristice ale agricultorilor ruși: Lăsatul secului, sosirea primăverii, Crăciunul, sărbătorile consacrate protectorilor de animale. Mai târziu, își vor pierde semnificația magică și, în secolul al XIX-lea, se transformă în jucării pentru copii, de regulă jucării-fluiere, care se pun în vânzare la târgurile de primăvară. În ziua de azi, aceste sculpturi decorative reprezintă unul dintre cele mai populare suveniruri rusești.

De mici dimensiuni – trei până la zece centimetri –, figurinele sunt modelate din lut, sunt uscate și arse în cuptor, apoi sunt vopsite în alb. Ele sunt pictate utilizându-se patru până la zece (chiar mai multe) culori, alături de tradiționala foiță de aur. În general, cu acest meșteșug se ocupă mai ales femeile. Cel mai vechi tip de jucării îl reprezintă figurinele de animale domestice (berbeci, porci, cai, vaci, găini), alături de animale fantastice – păsări, cai, lei etc. În secolul al XIX-lea au început să apară noi subiecte – „domnișoara" (reprezentarea umoristică a unei femei „bine", în rochie cu crinolină), doici alături de copiii lor, femei cu cobilița, călăreți. Formele stilizate, ușor grotești, ale figurinelor sunt subliniate și de culorile vii care le împodobesc. Ornamentul geometric al jucăriei este format din cercuri, linii, puncte de diferite culori și dimensiuni. Atât modelarea, cât și pictarea nu sunt standardizate, având un puternic caracter individual; figurinele pot semăna una cu cealaltă, dar în general ele sunt unicat.

2. Ceaiul *à la russe*

> Modul de a fierbe ceaiul este într-adevăr o mare artă, pe care trebuie s-o deprinzi la Moscova. Mai întâi se încălzește ușor ceainicul. Apoi se pun în el frunzele de ceai și se toarnă apă clocotită. Prima fiertură trebuie turnată imediat într-o ceașcă – astfel ceaiul devine mai curat și mai aromat (...). Apoi se umple din nou ceainicul, cam un sfert, se pune pe o tavă și se lasă acoperit cu un ștergar trei-patru minute. După aceea se umple cu apă clocotită, din nou se acoperă, se lasă puțin să se așeze și e gata băutura divină, nespus de aromată, răcoritoare și fortifiantă.
> A. I. Kuprin, *Stația de poștă*

2.1. Originea ceaiului

Cultura ceaiului este cea mai veche, având o vechime de aproape cinci mii de ani. Și, deși istoria ei a fost studiată temeinic, au rămas totuși multe pete albe. Încă se mai discută problema țării de origine a ceaiului. Mult timp s-a crezut că ar proveni din China. Dar într-una dintre provinciile Indiei s-au descoperit rămășițele foarte vechi ale unor plante de ceai, fapt ce a pus sub semnul întrebării preeminența Chinei. Există și varianta care plasează pe primul loc, din punct de vedere diacronic, Vietnamul, de unde ceaiul ar fi pătruns mai apoi în China.

În ceea ce privește cuvântul care denumește planta respectivă, originea lui este într-adevăr chinezească: *cea* înseamnă în limba chineză „frunză tânără". De asemenea, chinezii au fost primii care au preparat o băutură din frunzele de ceai. Conform unei legende din primele secole d. Chr., ceaiul era considerat o băutură revigorantă, care alunga somnul, drept pentru care era pregătit exclusiv pentru ceremoniile nocturne. Și tot legenda mai spune că aceste virtuți deosebite au fost descoperite accidental de păstori, care au observat că animalele care mâncau frunzele unor asemenea arbuști deveneau neobișnuit de vioaie, de robuste.

În ceea ce privește legendele care explică originea ceaiului, acestea se încadrează în categoria legendelor etiologice care au ca acțiune generatoare mutilarea. Se spune, astfel, că un călugăr budist, care petrecuse zile și nopți în rugăciuni și meditații, o dată a încălcat jurământul și a adormit. Când s-a trezit și a fost cuprins de mustrări de conștiință, și-a tăiat pleoapele din cauză că l-au trădat și i-au acoperit noaptea ochii. Când le-a aruncat pe pământ, din ele a crescut un arbust de ceai. Din frunzele lui, călugărul a preparat băutura care-i

conferea uimitoarea vioiciune. Este interesant de menționat că în limba chineză cuvântul care înseamnă atât „ceai", cât și „vioiciune, robustețe" sunt redate prin aceeași hieroglifă.

Modalitățile de cultivare și de producere a ceaiului au fost ținute mult timp în secret. Semințele de ceai au fost duse în Japonia pentru prima dată în secolul al XI-lea. În Europa, primele informații despre ceai datează din 1584. Ceaiul s-a răspândit aici mai ales prin intermediul ambasadorilor, care vor aduce din China și ceai. Ceaiul a apărut pentru prima oară în Portugalia, în secolul al XVI-lea, apoi și în Olanda. În Anglia a pătruns prin intermediul Companiei Indiilor Orientale, în 1664.

2.2. Ceaiul în Rusia

Prima informație despre existența ceaiului este adusă la Moscova în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de către atamanii cazaci Ivan Petrov și Burnaș Ialâșev, care fuseseră în China și făcuseră cunoștință cu această băutură. La început, ceaiul va fi folosit de populația din Siberia, cu mult timp înainte de propagarea lui în Europa; fusese adus aici din Mongolia. În 1639, ceaiul își face apariția la Moscova, adus de boierul Vasili Starkov, care se întorcea cu daruri la hanul Altân. Acesta îi dăruise aproximativ patru puduri de ceai, adică două sute de pachete a câte trei sferturi de funt, deși solul va refuza categoric acest dar: țarul Moscoviei, Mihail Fiodorovici, îi dăruise lui Altân-han blănuri de sobol și alte daruri scumpe și, în schimbul lor, să primească… iarbă? Cu toate acestea, băutura va fi încercată la curtea țarului Mihail Feodorovici; va plăcea și, treptat, va intra în uz. În 1679 se încheie primul contract de importare a ceaiului din nordul Chinei, de unde și numele pe care l-a primit, *ceai*, din chinezescul *cea-e*; în regiunile sudice ale Chinei, de unde a fost importat în Europa Occidentală, ceaiul era numit *ti*.[1]

În timpul domniei lui Aleksei Mihailovici, solul rus din China, Ivan Perfiliev, aduce din nou ceai. Prima esență de ceai a fost încercată de medicul curții, Samoilo Kallins, pentru că nu i se putea servi țarului o plantă nesemnalată în ierbarele vremii. În 1665, țarul va fi tratat cu succes de o boală de stomac cu ajutorul acestei plante. Popularitatea ceaiului va crește. Spătarul Nicolae Milescu, care a fost și el în China, spunea despre ceai că este o băutură bună și că, dacă te obișnuiești cu ea, poate fi foarte gustoasă.

În Rusia, ceaiul începe să fie cultivat încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar cultivarea lui sistematică se organizează abia din 1833, când va fi cultivat ex-

[1] N.I. Kovaliov, *Napitki našego stola*, Sankt-Petersburg, 1998, p. 44.

perimental în Gruzia. În secolul al XIX-lea se construiește prima fabrică de ceai, a cărei producție va obține medalia de aur la Expoziția Internațională din Paris.

2.3. Comerțul cu ceai

La început, consumul de ceai a fost limitat de prețul său foarte mare: în 1674, un funt de ceai (409 g) costa 30 de copeici, preț cu care se puteau cumpăra 65-80 de kilograme de secară. Abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea va crește cota consumului de ceai, depășindu-le, chiar, pe acelea din Europa. În timpul călătoriei sale în Rusia, cunoscutul călător și savant german P. S. Pallas nota în jurnalul său că, după întâlnirile cu negustorii ruși, ambianța „ar fi fost mult mai plăcută dacă nu ar fi fost servit așa de des cu ceai: pentru că fiecare negustor consideră un prilej de mândrie în a-l servi pe oaspete cu tot felul de ceaiuri de toate sortimentele, unul după altul, din câte are"[1]. În ciuda popularității crescute, mai mult de două secole ceaiul va fi întâlnit numai în mediul urban și nici măcar în toate orașele. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea ceaiul se vindea numai la Moscova; evident, era comercializat și la marile târguri din vechea Rusie, Irbitski și Makarievski din Nijni-Novgorod.[2]

Din secolul al XIX-lea se intensifică comerțul cu ceai, devenit foarte avantajos, în parteneriat cu China. Dacă la începutul secolului al XIX-lea se cumpărau 75.000 de puduri de ceai anual, la jumătatea secolului această cifră a crescut până la 360.000 de puduri. Prețul ceaiului va scădea odată cu dezvoltarea transportului pe mare, din Canton la Odessa. Situația se va schimba simțitor și odată cu intrarea în funcțiune a căii ferate transsiberiene. În această perioadă ceaiul devine cea mai populară băutură din Rusia. Apar magazine specializate la Moscova, care rămânea, de departe, cel mai mare consumator de ceai, dar și în alte orașe mari. E interesant de remarcat faptul că, până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la Petersburg exista un singur magazin specializat în ceai, în timp ce la Moscova, în 1847, existau peste o sută de astfel de magazine, precum și peste trei sute de ceainării![3] Se vor înființa mari firme care făceau comerț cu ceai, cu o cifră de afaceri de ordinul milioanelor de ruble. În armată, soldații primeau obligatoriu rația de ceai, printr-o decizie luată în 1886; ceaiul era pus la dispoziția servitorilor când erau angajați, se consuma curent în arteluri. Din

---

[1] Vladimir Muraviov, *Moskovskie slova i slovečki. Proishoždenie moskovskih poslovic, pogovorok, rečenij, pesen, toponimika moskovskih ulic, ploščadej i pereulkov*, Moscova, 1997, p. 116.

[2] V.V. Pohliobkin, *Čaj, ego istorija, svojstva i upotreblenie*, Centrpoligraf, 2005.

[3] *Ibidem*.

a doua jumătate a anilor '90 apare stipulat chiar și în „contractele de muncă". Desigur, nici statul nu ieșea rău din afacerea aceasta: taxele de import (ceaiul era adus în cea mai mare parte din China) constituiau între 80 și 120% din valoarea ceaiului, așa că, la mijlocul secolului al XIX-lea, aceste impozite aduceau în vistieria statului circa 5,5 milioane de ruble.[1]

Cel mai renumit centru al comerțului cu ceai era, așa cum am spus, marele târg de la Nijni-Novgorod; în semn de apreciere față de această marfă extrem de importantă, deschiderea oficială a târgului se făcea prin vânzarea primului balot de ceai. După statisticile vremii, la începutul secolului al XX-lea, Rusia era cea mai mare consumatoare de ceai din lume.

> Pe un teren situat la vest de debarcaderul Siberiei se aflau depozitele de ceai. Mingiile de ceai, îngrămădite una peste alta pe o mare înălțime, erau acoperite de prelate.
>
> Ceaiul adus din China, pe uscat (ceaiul de caravană) era considerat superior ceaiului care venea pe mare, deoarece celui dintâi umezeala nu-i slăbea, nu-i altera aroma. În realitate, însă, ceaiul de caravană nu era adus de la frontiera chineză numai pe uscat; de la Perm era transportat cu vapoarele pe Kama și apoi pe Volga, până la Nijni Novgorod.
>
> Acest ceai, numit și „ceai rusesc" sau „ceai de piele", era pus în mici casete, învelite la rândul lor în bucăți de piele, cu părul întors înăuntru, care împiedica parfumul să se evapore.
>
> Se mai vindea și ceai presat în tablete (*plitocnîi ceai*) și chiar ceai brut, presat în calupuri grele în formă de cărămizi (*kirpicinîi ceai*), pe care trebuia să le spargi cu securea.
>
> Kalmîcii și circazienii îl beau cu lapte, unt, sare și piper.[2]

Toți cumpărătorii aveau cu ei un mic ceainic care le slujea la degustarea băuturii chinezești, înainte de a da comanda. Negustorul, așezat în baraca lui de rogojini, avea întotdeauna lângă el un samovar fumegând. Arunca în ceainic câteva fire din proba aleasă de client și vărsa peste ele o cantitate de apă fierbinte.[3]

Contrar imaginii idilice care s-a răspândit în secolul al XX-lea, pentru țărani ceaiul a rămas multă vreme un lux, neintrând în modul de viață cotidian. Existau mai multe dificultăți implicate de introducerea lui în obiceiurile alimentare ale țăranilor: în primul rând, prețul ridicat al materiei prime, dar și al obiectelor din așa-numita recuzită a ceaiului: samovar, veselă, zahăr. În al doilea rând, țăranii nu dispuneau de timp liber, indispensabil consumului meditativ al ceaiului, pus

---

[1] *Ibidem*.

[2] Henri Troyat, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Humanitas, București, 1993, pp. 229-230.

[3] *Ibidem*, p. 230.

pe seama relaxării și a odihnei. De cele mai multe ori, țăranii consumau ceai de sărbători, cel mai adesea la târguri și în hanuri, la cârciumă.

2.4. Ceainăriile

Petru I este cel care va stimula consumul de ceai în Rusia. Deși scump pentru oamenii de rând, le poruncește nobililor ca, la serate – organizate tot după porunca țarului –, invitații să fie serviți cu ceai și cafea. Ceaiul costa destul de mult în secolul al XVIII-lea: în 1726 un funt de ceai costa 5,50 ruble, iar unul de icre – 70 de copeici. Prin urmare, răspândirea consumului de ceai nu va fi posibilă decât în familiile de nobili, care își puteau permite această băutură de lux.

Primele ceainării au apărut în gubernia Tver, în timpul domniei lui Alexandru al II-lea, fiind deschise în preajma târgurilor de lângă marile drumuri comerciale. Țarul a apreciat utilitatea lor și a impus câteva condiții: să-și înceapă programul la ora 5 dimineața, când cârciumile erau închise; covrigilor și pesmeților comercializați cu acest prilej li se fixa o arendă minimă, pentru a permite menținerea unui preț mic al ceaiului. De asemenea, era permis ca în ceainărie să răsune muzică, la gramofon sau cântată de un acordeonist angajat, fără a se plăti o taxă suplimentară.[1] Nelipsite din ceainării erau ziarele, chiar și mesele de biliard. În mod normal, o ceainărie avea la dispoziție trei încăperi: bucătăria, biroul notarial, unde pisarii întocmeau cereri și reclamații, și ceainăria propriu-zisă. Pe mese, doar comune, erau puse samovarele uriașe și ceainicele cu infuzie. Ceaiul se servea cu lapte, frișcă, covrigi, zahăr cubic.

Curând, ceainăriile au devenit populare și în orașele mari. Și aici se preferau tot locațiile din preajma pieților, vizitate mai ales de țărani, din zonele muncitorești sau în proximitatea stațiilor de trăsuri. Ceainăriile de pe traseele de poștă și de pe căile de acces intens circulate erau o mare binefacere pentru călători și vizitii, mai cu seamă că obiceiul de a bea ceai era destul la răspândit la ruși. În mod normal, acasă sau în oraș, oamenii beau ceai dimineața, la amiază și pe la ora 4 după-amiază. Bineînțeles, și seara era un moment prielnic.

Datorită popularității lor, ceainăriile se transformă treptat într-un fel de mici restaurante, în care oamenii puteau comanda și ceva mai consistent de mâncare. Aici se găseau vreo două feluri de supă, de regulă de varză sau din carne sărată, două-trei feluri principale de mâncare și neapărat tradiționalele ouă ochiuri. Mai puteau fi comandate blinele, plăcinte sau gogoși, dar băuturile alcoolice erau interzise categoric. În unele cazuri, aici se putea prepara mâncare

[1] Kovaliov, *op. cit.*, pp. 50-51.

și cu materia primă a clienților-călători. Cu timpul, însă, pe măsură ce încep să se dezvolte traktirurile, ele vor prelua și funcțiile ceainăriilor, mai ales că pentru anumiți clienți chiar ceaiul era produsul cel mai căutat.

> La Moscova, aceste traktiruri pentru vizitii sunt nenumărate. O curte cu o adăpătoare pentru cai, o dărăpănătură cu tejghea cu mâncare pentru oameni. Înghețați de lungile așteptări în stradă, vizitiii intră, se așează într-un colț, ronțăie un castravecior murat, o bucată de pâine neagră, beau un pahar cu ceai și rămân acolo obosiți, îndobitociți, bucurându-se de căldură, de miros și de obscuritate. În zilele de post nu iau nici măcar zahăr la ceai, ci numai miere de tei.[1]

> În faimosul traktir al lui Egorov din piața Ohotnicii riad, clienții pot să aleagă între „ceaiul cu lămâie" și „ceaiul cu șervet". Cei care preferă prima soluție primesc două pahare de ceai cu lămâie și zahăr. Cei care înclină pentru a doua primesc o ceașcă, un ceainic mic pentru prepararea esenței, un ceainic mare plin cu apă fierbinte și un șervet curat pe care și-l înnoadă la gât. Își beau infuzia fierbinte, transpiră din belșug și-și șterg fruntea, ceafa și barba cu pânza pusă la dispoziția lor. După ce au golit trei sau patru ceainice și au transpirat în felul acesta, pânza nu mai e decât o cârpă umedă pe care o lasă cu mândrie pe un colț al mesei.[2]

În ciuda unei anumite popularități a consumului de ceai în Rusia, trebuie să recunoaștem că existau variații însemnate între regiuni în privința cantității consumate. În sud, de exemplu, se bea mult mai puțin decât în Siberia. În mod normal, ceaiul comandat într-o ceainărie presupunea, ca regulă generală, două ceainice, unul cu apă fierbinte, altul cu esență de ceai. Contra cost se mai puteau comanda zahăr, covrigi, pesmet, batog, icre etc.. Prin legile din 1894 s-a interzis vânzarea de produse alcoolice în ceainării, așa că s-a produs o diferențiere clară a unităților de alimentație publică.

2.5. Ceremonia ceaiului la ruşi

Fără îndoială, în Rusia nu exista un sistem de servire a ceaiului așa de sofisticat precum cel din cultura japoneză sau chineză, dar rușii consideră cu mândrie că există un sistem de reguli de servire a ceaiului pe care le aplică numai ei. Inițial, ceaiul erau băut în manieră englezească, adică fără zahăr sau bomboane,

---

[1] Troyat, *op. cit.*, p. 53.

[2] *Idem*.

obicei păstrat mai ales de către aristocrație. Varianta „rusească" a fost promovată mai ales în mediile negustorilor și ale moșierilor. În ceremonialul rusesc sunt incluse și samovarul și, element indispensabil, o cantitate uriașă de mâncare, gustări și dulciuri. De fapt, o asemenea masă era destinată mai ales contextului familial, mai puțin musafirilor; dar, tocmai fiindcă rușii voiau uneori să-i facă și pe musafiri să se simtă ca acasă, excesul alimentar era prezent și la ceaiurile oferite străinilor. În ceea ce privește burghezia și raznocinții, aceștia au copiat ambele modalități de a bea ceaiul, occidentală și locală, realizând un colaj: de la negustori vor prelua obiceiul gustărilor abundente, iar de la aristocrați existența unui program „cultural", care, de multe ori, se limita la intepretarea de romanțe.

Amănunt ciudat, bărbații obișnuiau să bea ceaiul din pahare fără picior, iar femeile – din cești. Bineînțeles, paharele fără picior erau introduse într-un suport cu toartă, ca să poată fi apucate fără a frige degetele. Toate clasele societății respectau acest obicei; în familiile bogate, suporturile erau adevărate piese de orfevrărie din argint cizelat. Ele vor intra în uz abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

Țăranii, muncitorii, micii negustori nu puneau zahăr în ceai, ci țineau în gură o bucată de zahăr, folosind-o cu economie prin îndemânatice mișcări de limbă, în timpul trecerii infuziei calde prin gură. Acest fel de a bea ceaiul se numea *v prikusku*.[1]

Rușilor le este specifică prepararea unei infuzii preliminare din ceai, peste care se adaugă apa caldă, din samovar sau din ceainic. Pentru o porție de ceai nu prea tare este nevoie de circa două grame de plante uscate. Într-un pahar de ceai de 200 ml se pun 50 ml de infuzie gata preparată, după care se adaugă apa.

Cum spuneam, nu întâlnim în Rusia un ceremonial de genul celui japonez; dar și rușii au un ritual de preparare a ingredientelor și de servire a ceaiului. Ceainicul pentru esență se încălzește în prealabil, fie prin clătire cu apă fierbinte, fie punându-se deasupra samovarului sau al ceainicului cu apă fiartă. Se pune în el ceai, se adaugă apă fiartă, cam o treime din volum, după care ceainicul este acoperit cu un șervet sau cu o apărătoare specială, în formă de cocoș sau matrioșkă, și este lăsat să infuzeze 5-10 minute. Apoi ceainicul se umple cu apă fierbinte și, după un minut-două, esența se toarnă în pahar sau în ceașcă.

Ceaiul se consuma și cu lapte, mai ales în mediul nobiliar. Componenta dulce era asigurată de zahăr cubic sau tos[2], miere, dulceață sau bomboane. Nu lip-

---

[1] *Ibidem*, p. 23.

[2] De ce rușii, mai ales în mediul țărănesc, nu obișnuiau să bea ceaiul cu zahăr? Răspunsul poate fi aflat din câteva detalii cu caracter istoric. În Rusia, zahărul începe să fie produs în 1719 prin rafinarea zahărului brut; cel din sfeclă de zahăr începe să fie produs abia din secolul al XIX-lea. Zahărul era produs de fabrică sub forma unor bucăți-calupuri mari (căpățâni de zahăr), învelite în hârtie albastră higroscopică, cântărind fiecare 11-12 kg. La vânzare exista și zahăr spart, în fabrică, pentru uzul micilor

seau făinoasele, dulci şi ele, precum biscuiţii, fursecurile, torturile, sau mai puţin dulci – plăcintă, covrigei, covrigi ş.a. În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea exista obiceiul, în casele mai avute, de a servi la ceai şi băuturi alcoolice – rom, coniac, lichior, vodcă. După ceai se organizau dansuri, jocuri, erau invitaţi *skomorohi* – trubadurii ruşi, performeri ai eposului popular.

Întrucât la o masă serioasă se obişnuia să se consume până la douăzeci de cești de ceai, ceaşca pusă deoparte era semn că proprietarul îşi trăgea puţin sufletul, dar că va continua să bea. Doar dacă ceaşca lui era pusă cu fundul în sus, pe care se afla, eventual, şi o bucăţică de zahăr, era un semnal clar că nu mai poate bea nicio ceaşcă. Din cauza codurilor culturale diferite, deseori aveau loc scene stânjenitoare. Iată ce notează, în memoriile lui, A.A. Başilov:

> La Dresda trăia contele Aleksei Grigorievici Orlov-Cesmenski. Cum să nu se ducă un rus la un asemenea om? Răposatul Aleksei Alekseevici Cesmenski a venit după mine şi m-a condus la bătrân. Nu pot să trec sub tăcere, prieteni, că seara aceasta mai că nu a fost pentru mine o ocazie să mă fac de râs, şi uite cum s-a întâmplat: extrem de gătit şi ţeapăn, am ajuns la conte; aveam pe atunci 20 de ani, prin urmare, eram şi tânăr, verde. Contele m-a primit foarte bine, şi, din păcate, s-a nimerit să fie ora când musafirii sunt serviţi cu ceai.
>
> Pe atunci obiceiul nostru, al vandalilor ruşi, consta în faptul că, dacă bei o ceaşcă de ceai şi o acoperi, înseamnă că nu mai vrei, dar la germanii cei educaţi era un alt obicei: trebuia să pui linguriţa în ceaşcă şi asta însemna că nu mai vrei.
>
> Uite, mi-am băut ceaşca şi am acoperit-o; peste vreo două minute am fost servit cu o a doua; temându-mă să-l refuz pe om, pentru a nu fi ocărât, am băut-o şi am acoperit-o din nou şi, transpirasem deja, fiind îmbrăcat aşa cum v-am spus mai sus. Vai, oroare! Vine din nou şi a treia ceaşcă; temându-mă să nu stârnesc nemulţumirea, cum am spus mai sus, am băut-o şi pe-a treia.
>
> În cele din urmă, apare şi a patra; cum transpiraţia curgea de pe mine şiroaie, m-am hotărât să spun: „Nu mai pot". Dar el, răutăciosul, vrând să se scuze, îmi spuse destul de tare: „Păi dacă nu aţi pus linguriţa în ceaşcă?"

---

consumatori. Aceste bucăţele de zahăr erau mărunţite acasă, în funcţie de nevoi. Este de înţeles că zahărul era într-adevăr o marfă foarte scumpă şi, când a început, timid, să pătrundă în consum, mai ales pentru ceai, era oferit în bucăţele mici, pe care oamenii le sugeau în gură, bând, cu această ocazie, mai multe cești de ceai. Nici mierea nu era prea răspândită printre ţărani, în marea lor majoritate nefiind apicultori reputaţi.

> În clipa aceasta nu numai că m-a umplut transpirația, dar m-am făcut roșu de rușine și am băgat la cap, să mă uit cum procedează alții, și să las la o parte obiceiul rusesc".[1]

2.6. Ceaiul la micul dejun

În general, gustările serioase se serveau la un pahar de ceai, la micul dejun, mai ales în familiile burgheze și ale muncitorilor, obicei păstrat până la sfârșitul secolului al XIX-lea. În ceea ce privește aristocrația, micul dejun era mult mai ușor. Se bea numai ceai sau cafea, eventual cu lapte, zahăr cubic, pesmet, chifle, dulceață, eventual biscuiți, brioșe:

> Un samovar sclipitor fierbea pe o măsuță rotundă, acoperită cu față de masă scumpă. Pe altă masă acoperită cu o altfel de față de masă, de asemenea scumpă, erau prezentate vase cu bomboane, dulcețuri, magiunuri și jeleuri, fructe exotice și mere și trei-patru soiuri de nuci și alune, o adevărată vitrină. Pe o a treia masă așternută cu o față de masă albă erau așezate gustările: icre, brânzeturi, pateuri, mezeluri, șuncă, pește și o serie de carafe și butelii din cristal cu diferite soiuri de vodcă în mai multe culori: verde, rubinie, aurie și brună. În fine, pe o măsuță mică, așezată lateral și acoperită tot cu o față de masă albă, sclipitoare, erau două frapiere cu șampanie. Pe masa din fața divanului se aflau alte trei sticle: Sautern, Lafitte și Cognac, băuturi scumpe de la Eliseev.[2]

Diferența dintre Moscova și Sankt-Petersburg se face simțită chiar și în utilizarea acestei băuturi; Moscova va fi adevăratul port-drapel al consumului de ceai. Moscovitul Piotr Andreevici Viazemski spunea: „Iar eu, trezindu-mă pe la amiaz',/ Fumez tutun și beau cafea", spre deosebire de poetul Gavrila Romanovici Derjavin, petersburghez: „E clipa plăcutelor discuții calde în jurul samovarului!/ Tinerei gazde-i aducem tot respectul și toată lauda!/ După legea rusă, și nu după moda cea nemțească,/ Nu apă-chioară sau o băutură slabă pentru copii,/ Ci, mirosind a Rusia, gustos și dens,/ Parfumat, curge ceaiul în cești într-un șuvoi chihlimbariu./ Ce poate fi mai minunat!"[3] Scriitorul și ziaristul moscovit N. V. Poliakov scria, pe la jumătatea secolului al XIX-lea: „Ceaiul la moscoviți înlocuiește ceasul; astfel, dacă vi se spune – s-a întâmplat dimineață, după-amiază sau

---

[1] Apud E.V. Lavrentieva, *Kult'tura russkogo zastol'ja XIX veka. Puškinskaja pora*, Moscova, 1999, p. 92.

[2] F.M. Dostoievski, *Prințul Valkovski*, în românește de Alla Verbetchi, Ed. Arania, Brașov, 1993, pp. 238-239.

[3] Muraviov, *op. cit.*, p. 116..

seara, înainte sau după ceai, atunci, bineînțeles, înțelegeți dumneavoastră cam la ce oră s-a întâmplat. Pe scurt, la Moscova ceasul este într-adevăr un lux de prisos, însă ceaiul e un lucru necesar"[1].

2.7. Samovarele

Samovarele apar în Rusia în secolul al XVIII-lea, când începe să se bea frecvent ceai și cafea. Dar, cu mult înainte, în casele rusești existau în inventarul casnic o serie de dispozitive care „fierbeau singure" (*samovar* < 'sam varit').

Pe lângă destinația lui funcțională, obișnuită – de dispozitiv de încălzire a apei, necesară pregătirii ceaiului –, samovarul înseamnă pentru ruși mult mai mult: el este un simbol al familiei, al atmosferei tihnite din sânul familiei. El reprezintă o dovadă evidentă a bunăstării familiei care-l poseda și era și liantul relațiilor familiale, sociale în general: în jurul samovarului se rezolvau probleme serioase, chestiuni acute cu caracter economic sau politic. Aceste vase de aramă, pântecoase și strălucitoare, aveau înăuntru un horn vertical la baza căruia se afla un mic grătar pe care se așeza jăraticul. Apa, vărsată prin partea de sus a recipientului, înconjura hornul și se încălzea în contact cu el. Un ceainic plin cu substanța concentrată stătea la cald în partea de sus a samovarului. Trebuia numai să deschizi robinetul aparatului ca să ai la orice oră apă fierbinte. Evident, nu oricine putea să-și procure un samovar sau chiar ceai, pe atunci și el un produs greu accesibil.

Fie că era întâlnit în casa aristocratului bogat din capitală sau în cârciumile și ceainăriile deschise pentru oamenii de rând, samovarul făcea parte din modul de viață al rușilor. Era luat în călătorii, la drumurile lungi. Prezența lui este aproape nelipsită în fiecare stație de poștă, mai târziu în fiecare gară și în hanuri, dar și la petrecerile în aer liber ale moscoviților, vestiți pentru consumul mare de ceai și pentru atracția lor pentru samovare; la Sokolniki, Petrovsko-Razumovskoe sau la Vorobiovî gorî primăvara, de 1 Mai, în locurile de odihnă, în general, putea fi zărit câte un samovar aburind.

Ceaiul a dezvoltat adevărate ritualuri în țările care l-au adoptat în calitate de băutură națională. Și în Rusia s-a întâmplat același lucru. Chiar dacă nu are niciun fel de conotații religioase, băutul ceaiului este într-adevăr o artă; ca urmare, invitația de a bea ceai era considerată o dovadă de mare prețuire. Dacă era băut acasă, stăpâna casei sau fiica ei făceau onorul de a turna ceai apreciatului oaspete.

---

[1] *Ibidem*, p. 120.

Fiind într-adevăr o podoabă a casei, chiar din momentul apariției sale, samovarul a ocupat un loc important în cadrul obiectelor specifice artei aplicate ruse. Producerea samovarelor, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a realizat mai întâi la fabricile de prelucrare a cuprului din Ural, apoi la Moscova, Petersburg, Iaroslavl și Arhanghelsk.

Rușii consideră că samovarul este o creație sută la sută rusească. Fără îndoială, forma caracteristică și destinația lui exclusivă îi conferă note de originalitate. Să nu uităm, însă, că dispozitive sofisticate de încălzire sau de păstrare a temperaturii apei existau și la alte popoare. În funcție de utilizatori, unele dintre piese puteau fi extraordinar de elegante. La romani, aceste dispozitive de „autoîncălzire" se numeau *authepsa*. Având o formă paralelipipedică, din metal, sprijinită pe un trepied, dispuneau de un perete dublu, în care se turna apa, focul aprinzându-se în interiorul vasului. Erau folosite nu numai pentru încălzirea apei, ci și pentru prepararea sau încălzirea mâncării. Existau și aparate din bronz sub forma unor vaze, bogat decorate, dotate cu robinet și având în interior o țeavă pentru combustibil[1], care seamănă frapant cu viitoarele samovare rusești! Aceste ultime modele serveau pentru încălzirea apei ce se punea în vin. Și chinezii cunoșteau ceva asemănător: *ho-go* era un vas metalic prevăzut cu o țeavă și o răsuflătoare, folosit mai ales pentru servirea supelor.

Este posibil ca samovarul să fi rezultat în urma îmbinării unor trăsături specifice ale dispozitivelor de distilare a alcoolului, ale alambicurilor – care se produceau în masă în fabricile din Ural pe la 1730 – și a formei ceainicului „anglienesc", cum era numit în secolul al XVIII-lea. Rușii cunoșteau niște dispozitive asemănătoare, piese obligatorii ale complexelor servicii de masă de la curtea țarului sau ale marilor nobili, anume niște vase de argint în formă de amforă, cu robinet, din care se servea vinul.

Încă un detaliu important: din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au intrat în uz ceainicele din argint și aramă pentru prepararea esențelor, un fel de ceainice-samovar prevăzute cu o țeavă și răsuflătoare în interior; o altă sursă de inspirație o constituiau și samovarele-bucătării portabile (*samovar-kuhnia*), un fel de ceaun cu picioare, prevăzut și el cu o țeavă pentru încălzirea apei. Avea în interior două sau mai multe compartimente, în care, în același timp, se putea încălzi apă sau prepara mâncarea (kașa, supă). Această mică bucătărie de campanie putea fi folosită și acasă, dar mai ales în timpul călătoriilor, la picnic, în pădure etc. Acestea nu vor avea, însă, o viață lungă, astfel că, pe la începutul secolului al XIX-lea, dispar treptat din uz. Aceasta și pentru că începuseră să apară

[1] Kovaliov, *op. cit.*, p. 71.

foarte multe cârciumi de unde se puteau obține, fără prea mare cheltuială, ceai și apă caldă pentru ceai sau chiar hrană caldă.

La întreținerea acestor influențe va apărea strămoșul samovarului, de fapt un vas original de încălzire a apei, un ceainic cu o sobă miniaturală în interior, înzestrat și cu un sistem de foale care puteau întreține focul, deci și căldura în interiorul ceainicului. Exemple grăitoare în acest sens erau *bul'otka*, respectiv *samovar-sbitennik* sau *sbitennik*, ultimul pentru prepararea populare băuturi. Aceste ceainice-samovare erau utilizate de vânzătorii ambulanți de *sbiten'*, care țineau fierbinte „soba" ceainicului prin intermediul cărbunilor încinși, introduși în corpul interior al ceainicului. Deja în anul 1730 ceainicele și celelalte dispozitive asemănătoare din cupru, produse de fabrica din Ekaterinburg, prezintă trăsăturile caracteristice viitoarelor samovare.

Primele mențiuni referitoare la producerea pe scară largă a samovarelor se găsesc într-o serie de documente cu caracter economic din 1745 și 1746. Se spune că lăcătușul Lisițîn a deschis, la Tula, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, un mic atelier în care a început să producă aceste dispozitive de încălzire a apei. În 1808 la Tula existau deja opt fabrici de samovare, iar în 1850 erau angajați în această industrie peste 600 de muncitori, în douăzeci și opt de fabrici, cu o producție anuală de 120.000 de bucăți. Cel mai mare centru de producere a samovarelor a devenit, fără îndoială, Tula. Prima fabrică de samovare din Tula datează din 1778. Meșterii ruși au creat, timp de peste o sută cincizeci de ani, cele mai variate modele de samovare.

Cu timpul, aspectul samovarului se schimbă. Dacă în secolul al XVIII-lea samovarul semăna cu un ceainic înzestrat cu o cupă, la începutul secolului al XIX-lea au apărut samovarele-butoiașe și samovarele care imitau urnele antice, samovarele în formă de sferă, de ou, de ridiche. Din 1829 samovarele încep să fie expuse la mai toate expozițiile industriale, fiind răsplătite cu numeroase distincții. În anii '30-40 ai secolului trecut se inițiază producerea unor samovare mai simple, cilindrice. În anii '50-60 în viața oamenilor pătrund din ce în ce mai mult samovarele de formă sferică.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dimensiunile și volumul samovarelor erau extrem de variate – de la conținutul unui pahar până la douăzeci de litri. Culoarea lor varia în funcție de metalul din care erau făcute: argint, aramă roșie, alamă, tombac (un aliaj de cupru și zinc, de culoare roșietică), aramă argintată, fier sau chiar fontă. Deosebit de populare au devenit samovarele din argint, apoi cele argintate, într-un bogat stil rococo (ghirlande din flori, frunze, scoici), lucrate, desigur, pentru familia imperială sau pentru familiile bogate.

3. Vodca

3.1. Vodca în Rusia

Vodca, de proveniență arabă, a pătruns în Europa (*aqua vitae*) în secolul al XIII-lea, mai precis în 1290, adusă de Raimundus Lullus din Mallorca, aflată pe atunci sub stăpânire arabă. Populara băutură va ajunge în Rusia la sfârșitul secolului al XIV-lea. Fiind considerată un fel de extras al pietrei filosofale, se credea că are o acțiune tămăduitoare, recomandându-se să se bea numai câteva picături. Genovezii, primii care au început să o comercializeze sub numele de balsam tămăduitor sau apă a vieții, o obțineau din drojdie de vin, fructe și cereale. După decăderea comerțului genovez în secolul al XV-lea, secretul obținerii băuturii va fi aflat de toată lumea.

Cât despre pătrunderea ei în Rusia, se presupune că ar fi putut intra pe la 1386 prin sud, din Taurida, unde genovezii aveau posesiuni, sau în 1398, prin Lituania.[1] O a doua apariție semnificativă a avut loc în anul 1429, în timpul domniei lui Vasile al II-lea, când, se pare, noua băutură a fost mult mai apreciată decât la început, considerându-se că avea virtuți tămăduitoare excepționale în cazul mai multor afecțiuni. În aceeași postură o întâlnim menționată până în secolul al XVI-lea, într-un letopiseț din Novgorod.[2]

În Rusia, vodca începe să fie produsă și vândută de călugării de la mănăstirea Ciudov, cândva între 1448-1478. O sursă suedeză din 1506 menționează aducerea, de la Moscova, a „vinului arzător". Inspirați de producătorii din Germania, Livonia și Lituania, rușii își vor elabora propriile mecanisme de producere a băuturii alcoolice, care le aducea atâția bani.

În principal, vodca se obținea din secară, abia din anii '70 ai secolului al XIX-lea fiind făcută din grâu și ovăz. Alcoolul se obținea din boabe și se dilua apoi cu apă. În anii '30 ai secolului al XX-lea, în perioada de criză, se făcea vodcă și din cartofi. De fapt, existau mai multe feluri: de la vodca albă obișnuită până la vodca piperată, *perțovka*, trecând printr-o vodcă mai parfumată, *zubrovka*, numită așa deoarece iarba care-i dădea acest parfum era foarte căutată de un animal pe cale de dispariție, zimbrul, *zubr*.[3]

În secolul al XIX-lea se numea vodcă orice băutură alcoolică cu o concentrație de 40 până la 65 de grade. În 1902 s-a stabilit oficial că o vodcă este autentică

---

[1] A. Tereșcenko, *Byt russkogo naroda*, I, Moscova, 1997, p. 125.

[2] Serghei Romanov, *Istorija russkoj vodki ot Ivana Vasil'eviča Groznogo do Borisa Nikolaeviča El'cina*, Moscova, 1998, p. 6.

[3] Troyat, *op. cit.*, p. 22.

numai dacă alcoolul are 40 de grade. Calitatea băuturii se putea observa de departe, sticla fiind marcată cromatic: vodca obișnuită era sigilată cu ceară roșie, cea superioară cu ceară albă.

În funcție de calități – mai bine zis, de tărie – , samogonul obținut din cereale avea diverse denumiri: *prostoe vino* – vodcă obișnuită; *vino dobroe* – de mai bună calitate; *vino boiarskoe* – de calitate superioară; *vino dvoinoe* – cea mai tare, de calitate extra. Populare erau și băuturile obținute prin adăugarea de plante aromate. Printre alte denumiri se numărau și: *goriașcee vino*, *goriașciaia voda*, *korc'ma*; *hlebnoe vino*, *jitnoe vino*, *varenoe vino*, *perevar*, *russkoe vino*, *țarskoe vino*, *gor'koe vino*, *kazionka*, *samogon*.[1]

3.2. Consumul de vodcă în Rusia şi reformele

Inițial, consumul de vodcă era liber; dar, observând urmările nefaste asupra populației, conducătorii politici încep să ia măsuri. Unul dintre primii conducători care au luat poziție împotriva acestei băuturi extrem de tari a fost cneazul de Pskov, care a interzis importul ei în 1474; pe atunci era numită *korcima*, nume folosit, după aceea, pentru localul în care se consumă băuturile alcoolice, cârciumă.[2] Ivan al III-lea a interzis categoric producerea de băuturi alcoolice, oamenilor fiindu-le permis să bea tărie numai la marile sărbători. În secolul al XVI-lea, vodca începuse să fie foarte apreciată ca băutură aleasă, fiind numită chiar *țarskoe vino*. La masă se puteau consuma numeroase alte tipuri de băuturi, însă vodca era servită la început, în ulcioare de argint, înainte de începerea sărbătorii, când pe masă nu se afla nimic în afară de pâine.

Vodca și berea erau oferite cu generozitate supușilor, la marile ceremonii de curte, fiind frecvent consumate de marii curteni. Însă Ivan cel Groaznic (1547-1584) va avea grijă ca supușii să nu abuzeze de această băutură periculoasă, care-i putea face pe oameni să-și piardă capul și să nu-și mai îndeplinească îndatoririle. Aspru pedepsite erau producerea și vânzarea ilegală de vodcă, menționate chiar în codul de legi intitulat *Sudebnik*.

După cucerirea cetății Kazan, renumită pentru cârciumile ei generoase, care i-au încântat pe ofițerii țarului, acesta a încuviințat, în cele din urmă (1553), deschiderea în Balciug, la Moscova, a unei cârciumi speciale, pentru opricinina sa, numită, ca în Kazanul tătăresc, *kabak*. Pentru că la vistierie se adunau bani frumoși în urma consumului, țarul va permite și accesul oamenilor simpli.

---

[1] *Russkij prazdnik. Prazdniki i obrjady narodnogo zemledel'ceskogo kalendarja. Illjustrirovannaja enciklopedija*, Sankt-Petersburg, 2001, p. 618.

[2] Romanov, *op. cit.*, p. 7.

Mai mult, din dispoziția sa vor fi închise cârciumile obișnuite (*korcima*), private, locul lor fiind luat de tavernele țarului (*kabak*), care se vor răspândi iute în întreaga țară, la orașe și la sate, începând cu 1555.[1] Se spune chiar că, atunci când vistieria nu avea banii necesari pentru a deschide cârciuma, aceștia erau luați de la supuși, obligați s-o construiască.[2] Afacerea era bine pusă pe picioare, pentru a nu se pierde niciun ban: clienții plăteau cu bani de aramă, la care nu se dădea rest; banii adunați se depuneau într-o cutie sigilată, care, împreună cu registrul de vânzări, era predat de cârciumar la Moscova, unde avea loc decontul. Mai târziu, țarul va mai tempera zelul consumatorilor, permițând tuturor să se veselească în cârciumi numai în Săptămâna Mare, de Crăciun și de Sf. Dumitru; tot atunci era permisă și producerea de băuturi alcoolice. Cei care încălcau ucazul erau băgați la închisoare.

Diferența dintre cârciumă și tavernă (*kabak*) ar fi aceea dintre un restaurant și un birt: în cârciumă oamenii stăteau la masă și comandau, mai schimbau o vorbă cu comesenii, în timp ce la kabak scopul era să consume cât mai repede și mai mult, lăsând cale liberă și altor clienți. În același timp, la tavernă proprietarul avea și un alt obiectiv: să-l îmbete cât mai repede pe client pentru ca acesta să-și dea pe băutură și ultimii bani, asigurând astfel afacerii un profit garantat. De aceea, în perioada secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, aici nu se ofereau gustări, iar cei care și le aduceau pe furiș de acasă erau imediat dați afară pe ușă![3] Pentru a face față concurenței se mai apela la un mijloc infailibil: reclama venită din partea unor „consumatori" specializați. Aceștia stăteau în tavernă undeva la intrare, încercând să ademenească clienții: lăudau calitatea băuturii, prețul ei foarte scăzut, îi huleau pe concurenți, uneori trăgându-i de mânecă, la propriu, pe cei care ezitau să calce pragul cârciumii.[4] Băutura se dădea mai întotdeauna și pe datorie, dar și în schimbul veșmintelor sau a altor obiecte personale ale clientului, care era păsuit până își achita datoria.

În general, prestigiul *kabak*-ului era destul de scăzut, oamenii cu stare preferând să-și cumpere băutura necesară în cantități mari, pentru acasă, ca să nu fie nevoiți să se amestece cu sărăntocii. Dacă ne mai gândim că aici aveau loc frecvente certuri și bătăi, ai căror eroi principali erau soldații și cei din lumea interlopă, este de înțeles de ce frecventarea acestor localuri era considerată drept un semn evident al unor caractere vicioase.

Biserica va protesta împotriva acestui fenomen și îl va convinge pe țar să ia măsuri drastice împotriva acestei stări de lucruri. În 1652 va fi convocat un con-

---

1 *Ibidem*, p. 15.

2 *Ibidem*, pp. 11, 12.

3 *Ibidem*, p. 15.

4 *Ibidem*, p. 16.

ciliu pe tema cârciumilor, unde se vor adopta măsuri noi privitoare la producerea și vinderea băuturii alcoolice: se reducea de la trei la unu numărul localurilor în care se vindea cu paharul, limitându-se și consumul pentru un client. De asemenea, în perioada marilor posturi – al Paștelui, al Sf. Maria, al Crăciunului și al Sf. Petru –, se interzicea vânzarea băuturilor, fiind de asemenea anulată instituția concesionării cârciumilor de la stat. O măsură extrem de importantă va fi pedepsirea celor care îi îndemnau pe oameni să bea până-și dădeau duhul. Fie că era vorba de cârciumari sau de tovarăși de pahar, aceștia erau pedepsiți cu lovituri de bici și mai și plăteau familiei răposatului suma de 20 de ruble.[1]

Țarul Fiodor Ivanovici (1584-1598) va încuviința și el cârciumile deschise în orașe, dar aflate exclusiv sub monopolul statului, interzicând categoric întreprinderile private. Boris Godunov (1598-1605) a pus bazele comerțului oficial cu vodcă al statului, instituind, de asemenea, și monopolul vânzării de hamei. În timpul lui va fi înființat un departament care se ocupa de situația cârciumilor din țară, care, fiind din nou date în concesiune, încep să se înmulțească. Banii obținuți din comerțul cu alcool sunt folosiți pentru construcția de case, biserici și refacerea drumurilor. Este pentru prima dată când afacerea nu mai aduce chiar atât de mult profit. Mai mult, țarul primește numeroase plângeri din partea țăranilor, care îl roagă să închidă cârciumile care i-au distrus pe mulți.

Pentru că fenomenul alcoolismului luase amploare, țarul Mihail Fiodorovici (1613-1645) va adopta și el măsuri restrictive: oamenii erau invitați la cârciumile statului, producerea și consumul de alcool în gospodărie fiind și acum total interzise. Cu toate acestea, producția ilegală era destul de mare în această perioadă. Existau cazuri în care se deschideau cârciumi ilegale chiar și pe teritoriul mănăstirilor![2] În asemenea localuri oamenii își beau repede paharul și plecau mai departe sau preferau, de cele mai multe ori, să cumpere pentru acasă, unde puteau bea în liniște, fără a se teme la tot pasul de gărzile țarului. Dacă erau prinși, patronul și clienții erau biciuiți. Cei mai curajoși dintre întreprinzători deschideau localuri ilegale în care se putea servi și o gustare, iar clienții puteau juca jocuri de noroc și aveau parte chiar și de serviciile unei prostituate.

Dar depășirea măsurii era aspru pedepsită, astfel că norodul nu era lăsat de capul lui. Samuil Maszkewicz, un călător polonez care vizitează Rusia în secolul al XVII-lea, menționează:

> Moscoviții țin mult la abstinență, cerându-le atât boierilor mari, cât și oamenilor din popor să nu bea. Beția este interzisă; nu există cârciumi sau taverne în întreaga Rusie; n-ai unde să cumperi vin sau bere; și chiar

[1] *Ibidem*, p. 19.

[2] *Ibidem*, p. 50.

> acasă, cu excepția boierilor, nimeni nu îndrăznește să prepare pentru sine ceva alcoolic; în caz contrar, de aceasta au grijă informatorii sau starostii. Unii au încercat să ascundă un butoiaș cu vin tăinuindu-l cu măiestrie în sobă, dar și acolo, spre marele necaz al vinovatului, l-au găsit. Bețivul este dus imediat în „închisoarea beților", special constituită pentru ei; acolo, pentru fiecare tip de criminal este o temniță aparte; și numai după câteva săptămâni acesta este eliberat, la stăruințele cuiva. Cel care a fost găsit beat a doua oară este băgat din nou la închisoare, pentru mai mult timp, apoi e purtat pe stradă și bătut fără milă cu cnutul; abia după aceasta îl eliberează. Iar pentru a treia abatere este din nou băgat la închisoare, apoi dus sub cnut; de sub cnut în închisoare, din închisoare sub cnut și astfel este „ars" vinovatul până la zece ori, pentru ca în sfârșit să urască băutura. Dar dacă nici astfel de îndreptare nu ajută, el rămâne în închisoare până-i putrezesc oasele.[1]

Țarul Aleksei Mihailovici (1645-1676) va permite din nou vânzarea băuturilor alcoolice în cârciumile concesionate de la stat. Va hotărî, chiar, ca în fiecare oraș să se construiască câte un astfel de local, în Moscova fiind deschise trei.[2] Cum interesul era foarte mare, în cazul în care existau mai mulți doritori de a concesiona un local se organiza licitație. Domnia lui Aleksei Mihailovici a rămas în istorie prin numeroase tulburări produse de nemulțumirea oamenilor legată de calitatea și prețul băuturii. Se furau masiv materiile prime, recoltele de secară au fost proaste mai mulți ani de-a rândul, astfel încât prețul a urcat simțitor, apăruse deja vodca contrafăcută ș.a.m.d. În 1648 au avut loc mai multe revolte din cauza îndatorării țăranilor care nu mai făceau față datoriilor la cârciumi, din acest motiv răsculându-se împotriva boierilor sau clerului. Manifestările de protest au început în Moscova, dar au continuat la Solvîcegodsk, Ustiug, Novgorod, Pskov și în alte zone. De fapt, prima și cea mai însemnată revoltă în legătură cu prețul și calitatea băuturii a avut loc în 1632, fiind îndreptată exclusiv împotriva celor care luaseră în concesiune cârciumile statului.

La câteva zile de la alegerea lui Nikon ca patriarh, pe 11 august 1652 țarul dă, de la Uglici, un ucaz prin care limitează numărul de cârciumi[3] și consumul de alcool. În orașele mari putea exista câte un astfel de local, dar în micile așezări nu; în ceea ce privește consumul, fiecare client trebuia să primească numai un pahar de vodcă, nemaiavând dreptul de a zăbovi în cârciuma respectivă după

---

[1] *Moskva XV-XVII vekov. Inostrancy o drevnej Moskve*, Moscova, 1991, p. 261.

[2] M. Zabîlin, *Russkij narod, ego obyčai, obrjady, predanija, sueverija i poezija*, 2, Moscova, 1996, pp. 69, 70.

[3] Se spune că erau, în Rusia, aproape 1000 de asemenea localuri, care aduceau vistieriei statului o grămadă de bani.

ce-și consumase porția. Se interzicea ferm vânzarea alcoolului în timpul posturilor, perioadă în care cârciumile trebuiau să fie închise și sigilate. Fețele bisericești nu aveau voie să cumpere vodcă, iar ceilalți oameni nu o mai puteau cumpăra pe datorie. Mai mult, în mănăstiri era interzisă depozitarea băuturilor alcoolice, cu excepția vinului.[1] În același an, la Adunarea pământeană, țarul va reintroduce monopolul de stat cu privire la producerea și vânzarea băuturilor alcoolice. Întrucât se întrerupea, astfel, lanțul de intermediari, concesionari și subconcesionari, și de contrafacere a băuturii, înțelegem că oamenii de rând vor fi mulțumiți de apariția acestui monopol, care garanta o vodcă mai ieftină și de mai bună calitate. Evident, măsura nu va rezista prea mult, din cauza nevoii de bani a statului. În 1663 se revine la concesiune în mai multe regiuni, din rațiuni de rentabilitate. O vadră de vodcă aducea vistieriei statului 20 de altîni; vinderea acestei vedre – o rublă. Cel mai rentabil era să fie vândută cu cana, caz în care venitul era de 1 rublă, 16 altîni și 4 denghi; dacă era pusă în pahare, venitul era de aproape 2 ruble.[2]

Cel de-al treilea monopol asupra acestei băuturi va fi introdus în timpul lui Petru cel Mare (1682-1725), pe toată durata Războiului Nordului (1700-1721), din cauza nevoii de fonduri pentru construirea flotei și întreținerea armatei. Mai mult, țarul va cere de la nobili bani în avans, în contul băuturii pe care aceștia o vor desface în anul respectiv. Odată cu Petru I se instituie privilegii pentru nobili și marii negustori în acest domeniu. În 1716 țarul le dă acestora dreptul exclusiv de a produce vodcă pe pământurile lor.[3] Țăranilor li se permitea să producă și ei, ocazional, la sărbătorile religioase și de familie, o anumită cantitate de vodcă, aprobată de reprezentantul țarului în acea regiune, dar pentru care trebuia să plătească o taxă. Cum țarul însuși era un mare iubitor de vodcă, e de înțeles că s-a preocupat ca și supușii săi merituoși să se bucure de binefacerile ei. Printr-un ucaz din 1721, soldații primeau câte două căni de vodcă pe zi, iar solii țarului, aflați în străinătate, luau de acasă câte opt pahare de vodcă pe zi! Similar, muncitorii din capitală, care lucrau în construcții, drumarii și cei de pe șantierele navale, primeau și ei, pe socoteala statului, câte un pahar pe zi.[4] În același timp, țarul știa să fie nemilos cu cei care ocoleau legalitatea și băgau în buzunarul propriu banii pentru stat: printr-un ucaz din 1711 cârciumarii prinși în ilegalitate erau trimiși la ocnă, iar clienții lor complici erau pasibili de amendă.[5] În 1717

---

[1] Romanov, *op. cit.*, pp. 59, 61.

[2] *Ibidem*, p. 71.

[3] *Ibidem*, p. 102.

[4] Să nu uităm că, la vremea respectivă, o vadră însemna șaisprezece asemenea căni, iar două căni însemnau un litru și jumătate de băutură, iar un pahar însemna 100 ml! (cf. Romanov, *op. cit.*, pp. 114, 115).

[5] Kovaliov, *op. cit.*, p. 379.

cârciumile trec în subordinea Kamer-colegiului, fiind mai apoi preluate direct de Ministerul de Finanțe.

În timpul împărătesei Elizaveta (1741-1761) apare, într-un ucaz din 8 iunie 1751, prima ocurență a termenului *vodcă*, referitor la băutura alcoolică favorită a rușilor. Până acum, numele întrebuințat cel mai frecvent fusese acela de vin: *hlebnoe vino*, *goriașcee vino*, *goriacee vino*... Este adevărat, însă, că în popor băutura foarte tare, de patruzeci de grade, purta de multă vreme acest nume, cel puțin din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Termenul de *vodcă* distingea băutura alcoolică națională de cea produsă în Germania, Suedia sau Polonia. O cronică din 1533 din Novgorod atestă pentru prima dată acest nume, dar nu în calitate de băutură alcoolică, ci de medicament. Oscilațiile numelui au continuat, însă; la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima parte a secolului al XIX-lea numele de „vodcă" era dat băuturilor tari pe bază de plante sau de fructe.[1]

În timpul Elisavetei, al Ecaterinei a II-a, dar și al lui Nicolae I, vodca începe să se producă și să se distingă după culoare și gust: exista vodcă roșie, galbenă, verde, albă, dulce, lichior, punș. După introducerea obiceiului de a se produce vodcă aromată – între secolele al XVII-lea – al XIX-lea –, numărul de sortimente va atinge câteva sute. Din punct de vedere științific, băutura va fi analizată abia la sfârșitul secolului al XIX-lea de către D.I. Mendeleev; s-a stabilit, astfel, că vodcă rusească – mai bine zis, moscovită – putea fi considerat numai produsul alcoolic obținut din cereale, rafinat și diluat cu apă, astfel încât să ajungă exact la patruzeci de grade. Această compoziție va fi patentată în 1894 ca fiind vodcă națională rusească, „Moskovskia osobaia".[2]

Domnia Elizavetei s-a mai remarcat și prin întărirea privilegiilor acordate exclusiv nobililor: pe 10 martie 1754, Senatul a dat dispoziție ca toată producția de alcool să treacă în mâinile nobililor. Lipsiți de experiența și de spiritul practic al negustorilor, proprietarii anteriori, nobilii vor face ca producția națională de vodcă să scadă simțitor, multe dintre localuri rămânând fără materie primă.[3]

Ecaterina cea Mare (1762-1796) a continuat și ea, ca și împărăteasa Elizaveta, lupta cu vodca. A confirmat monopolul de producere a băuturii numai de către nobili, care aveau voie să producă maximum 90 de vedre pe an. Un ucaz din 1765 menționa că nobilii care erau descoperiți că sunt implicați în comerțul ilegal cu alcool, adică nu vărsau sumele cuvenite vistieriei statului, își puteau pierde titlurile; dacă persistau în greșeală, averea lor trecea în stăpânirea moștenitorilor sau, dacă nu existau, în vistieria statului. Funcționarii vinovați erau trimiși în armată sau exilați la Orenburg, negustorii erau alungați din societate

---

[1] Romanov, *op. cit.*, p. 111.

[2] *Ibidem*, p. 113.

[3] *Ibidem*, p. 141.

şi trimişi în mină, iar ţăranii – pedepsiţi cu amenzi care afectau întreaga comunitate din care făceau parte. În ciuda acestor măsuri drastice, împărăteasa va fi nevoită să se recunoscă învinsă în această luptă complet inegală, flagelul cuprinzând toată ţara.[1]

În privinţa consumului de băuturi alcoolice, datele spun că înainte de domnia Ecaterinei a II-a în provincie se consumau de regulă *miod* şi bragă. Din timpul domniei ei, vodca, de diferite sortimente, începe să fie băutura de bază. În intervalul 1765-1769 veniturile încasate în urma comerţului cu băuturi erau de aproape 17.000.000 ruble pe an. Nu întâmplător, încă din 1766 funcţionarii de la departamentul fiscal care se ocupa cu băuturile alcoolice făceau planuri de modernizare a distileriilor de alcool şi de mărire a producţiei până la 200.000 de vedre pe an, avându-se în vedere o depăşire ulterioară a acestei valori.[2] Întrucât nu au existat suficienţi bani pentru ducerea la bun sfârşit a acestui proiect, s-a apelat, încă o dată, la binecunoscuta metodă de colectare: creşterea preţului la vodcă. Deoarece producţia ilegală de samogon crescuse, în 1767 s-a instituit un fel de inspecţie a alcoolului, care trebuia să surprindă traficul ilegal de băutură. În cele din urmă s-a ajuns tot la metoda concesiunii, care mai putea salva situaţia şi aduce bani mai mulţi în vistierie. Între 1724 şi 1759, profitul obţinut din vânzarea alcoolului a crescut de la 11 la 21% din venitul statului; în anii 1850 se va ajunge la aproximativ 40% din total, scăzând mai apoi la o treime, în anii 1880.[3]

O trăsătură pozitivă a perioadei o reprezintă producerea, mai ales în distileriile unor mari nobili (prinţii Şeremetiev, Kurakin, conţii Rumianţev, Razumovski) a unei vodci de o înaltă calitate şi puritate, ce depăşea până şi celebrele coniacuri franţuzeşti. Tocmai de aceea împărăteasa obişnuia să le ofere în dar băutura naţională, cu diferite prilejuri, capetelor încoronate (Frederic al II-lea cel Mare, Gustav al III-lea al Suediei) sau personalităţilor pe care le cultiva (Voltaire, Kant, Goethe...).[4]

În 1795 practica concesiunii pentru desfacerea băuturilor alcoolice funcţiona în întreaga ţară. Însuşi sistemul de acordare a concesiunii se dovedea el singur o mare sursă de venituri, deoarece monopolul era licitat la fiecare patru ani, moment în care concesionarul se obliga să vândă băutura la nişte preţuri scăzute aprobate de stat, aducând, de asemenea, maximum de profit faţă de stat. Statul, prin funcţionarii săi speciali şi prin poliţişti, care trebuiau să verifice îndeplinirea acestor obligaţii, admitea tacit abuzurile forţelor de ordine,

---

[1] *Ibidem*, p. 55.

[2] *Ibidem*, p. 147.

[3] Geoffrey Hosking, *Rusia – popor şi imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iaşi, 2001, p. 84.

[4] Romanov, *op. cit.*, pp. 156, 157.

care primeau de la vinovați bani pentru a închide ochii la neregulile constatate. Cuvintele lui Herzen sintetizează foarte bine această practică:

> Cine poate să cumpere de la guvern o cantitate fixă la un preț fix, să o revândă oamenilor fără să-i ridice prețul și să plătească guvernului de zece ori mai mult? Bineînțeles că, făcând astfel de înțelegeri cu concesionarii, guvernul nu numai că nu poate să-i dea în judecată pentru abuz, dar este realmente obligat să-i protejeze... Guvernul îi jefuiește pe oameni în mod conștient și apoi împarte prada cu concesionarii și cu alte persoane care au participat la crimă.[1]

Față de perioada precedentă, apar modificări și în ceea ce privește clientela și decorul consumului de alcool. Printre concesionari se conturează din ce în ce mai puternic burghezia, care a profitat de această ocazie pentru a face afaceri pe picior mare. Statul a acceptat ca, pe lângă băutură, în localurile de gen să fie vândute și gustările, care aduceau și ele un venit frumușel la buget. În sfârșit, chiar denumirea cârciumii se schimbă, de la kabak la *traktir*, proprietarii încercând, prin toate formele, să le transforme imaginea pentru a atrage cât mai mulți consumatori. Cârciumile vor deveni un loc preferat de negustori pentru a-și încheia tranzacțiile, tot aici funcționarii își dădeau de știre cu privire la posturile vacante din diverse instituții, iar moșierii veniți în oraș puteau afla aici noutățile din târg.

O descriere pitorească a stăpânului unui astfel de local o dă, în secolul al XIX-lea, ziaristul Faddei Bulgarin: „Cârciumarul stă de veghe în spatele șirurilor de *perțovka* (o băutură îngrozitoare, în care a fost lăsat la macerat ardei iute spaniol – foc, nu glumă!), băuturi pe bază de plante – în veșminte tradiționale de chelner rus din vechime: cu barbă, *sibirka* sau *feriaz*'[2] rusească. Bufetierul, asemenea unui comandant de corabie pe timp de furtună, le dă ordine și slugilor, și sticlelor, și țoiurilor, și paharelor, și clienților..."[3]

Pavel I (1796-1801), se spune, a fost ucis tocmai pentru că a dorit să pună ordine în afacerile statului, să le apere de nobilii care le acaparaseră, inclusiv în domeniul monopolului producerii de băuturi alcoolice. În primii ani de domnie a anulat dispozițiile prin care monopolul vodcii aparținea nobililor, dar și interdicția Ecaterinei, care impusese producerea de vodcă din vin și fructe, nu din cereale. Cu toate acestea, preferința nobililor pentru vodcile dulci și colorate, conturată încă din timpul domniei mamei lui, a devenit o constantă în timpul

---

[1] *Apud* Hosking, *op. cit.*, pp. 84-85.

[2] Haine tradiționale.

[3] *Apud* Romanov, *op. cit.*, p. 154.

lui Pavel. Exista vodcă cu anason, coacăze, vișine, cuișoare, căpșuni, cardamon, scorțișoară, lămâie, dafin și portocale. În privința culorilor, vodca putea fi violet (din coada-șoricelului sau semințe de floarea soarelui), verde (din mentă), portocaliu-aurie (șofran și afine), bleu (albăstrele), maro (nuci de cedru) etc.[1] În timpul lui Pavel I apar în cârciumi țoiurile, cu o capacitate de 100 g de băutură.

La venirea lui pe tron, Alexandru I (1801-1825) nu se va implica în aceste conflicte dintre stat și nobilime. În 1810, după introducerea ministerelor în Rusia, producerea și vânzarea de alcool vor ține de domeniul Ministerului de Interne. Concesionarii intrau, în felul acesta, în responsabilitatea guvernatorilor. Din cauza inflației incredibile de după războiul din 1812 și, mai ales, din cauza eludării plății taxelor de către concesionari, împăratul va decide, în 1819, să instituie monopolul de stat asupra producerii de vodcă pe întreg teritoriul și asupra vânzării ei angro. Vânzarea cu amănuntul se realiza, însă, de către particulari, deoarece statul nu avea posibilitatea deschiderii punctelor de vânzare necesare pentru a institui și monopolul vânzării en detail. În felul acesta, în vistieria statului intrau anual peste 10.000.000 de ruble.[2] Acest lucru nu îi va împiedica pe negustori să falsifice vodca și să-i slăbească astfel calitatea, încurajând producerea ilegală, mai ales în distileriile nobililor, a unei băuturi de o mai bună calitate.

În 1826, noul împărat, Nicolae I (1825-1855), din dorința de a-și atrage simpatia aristocrației, reinstaurează parțial sistemul de concesionare, abolind integral monopolul de stat în 1828. În momentul în care și-a consolidat poziția la Curte, țarul a început să se gândească și la reformele din stat. Având mare nevoie de bani pentru a demara construcția de căi ferate în imperiu, pentru pregătirile de război din Crimeea și, mai ales, pentru consolidarea flotei din Baltica, Nicolae I va adopta, în perioada 1847-1851, un sistem complex de concesionare și accizare, care va fi implementat treptat în întregul imperiu. De acum înainte numai statul va produce vodca în distileriile sale și o va vinde angrosiștilor la un preț fix. Dar nici acest sistem nu se va dovedi perfect: aducea bani mulți la vistierie, dar, pe piață, vodca era din nou contrafăcută și se vindea de trei ori mai scump[3]; de aceea, mai târziu, după abolirea iobăgiei, va fi necesară o nouă suspendare a sistemului de concesionare.

Revolte legate de comercializarea vodcii au avut loc și între anii 1859 și 1861, în timpul domniei lui Alexandru al II-lea; aceste manifestări vor atrage după sine modificări ale legislației privitoare la băuturile alcoolice. Oamenii erau nemulțumiți de prețul mare al băuturii și, mai ales, de calitatea ei slabă, care aducea bani frumoși în mâinile intermediarilor. Ca urmare, împăratul va anula

---

[1] Romanov, *op. cit.*, p. 162.

[2] *Ibidem*, pp. 176, 177.

[3] *Ibidem*, p. 184.

concesiunea în privința distribuției de băuturi alcoolice. Datele statistice sunt foarte interesante: la o populație de 70.000.000 de locuitori, în primii ani de domnie ai lui Alexandru al II-lea, existau numai 216 concesionari care dețineau controlul comerțului cu alcool în Rusia![1] La 1 ianuarie 1863 a intrat în vigoare sistemul nou de accize, vodca ieftină fiind din nou accesibilă oamenilor simpli. Aceasta numai la modul teoretic, deoarece, în practică, sistemul de concesiune, ici și colo, va continua să funcționeze încă aproape cincisprezece ani; întreprinzătorii nu doreau să renunțe așa de ușor la profitul pe care îl obțineau. În cele din urmă, se va dovedi că sistemul nu îi era deloc util statului: prețul la vodcă scăzuse foarte mult, din rațiuni economice și în urma politicii producătorilor (contrafacerea era la ordinea zilei), dar veniturile la vistieria statului scădeau din ce în ce mai mult.

Întrucât alcoolismul căpătase proporții nemaivăzute, s-a încercat adoptarea unor măsuri care să ducă la reducerea lui. În 1881, guvernul se va reuni special în acest scop: s-a decis înlocuirea *kabak*-ului cu *traktir*-ul și *korcima*, adică se înființau puncte de comercializare a alcoolului în care se impunea și consumul de gustări. Pentru acasă vodca trebuia să se vândă în cantități mult mai mici, nu cu vadra, cum se întâmpla până atunci. S-a mai decis, de asemenea, să se treacă la îmbutelierea vodcii pentru a stimula consumul controlat, mai ales în condițiile domestice. Până atunci, sticlele fuseseră folosite numai pentru comercializarea vinurilor.[2]

După venirea la tron a lui Alexandru al III-lea (1881-1896), se constată o consolidare a marilor producători de alcool pe seama celor mai mici. În anii '60, producția unei fabrici medii era de 6.000 de vedre de alcool, dar la mijlocul anilor '80 ea ajunge la aproape 20.000. În 1893, în Rusia se produceau circa 33.000.000 de vedre de alcool nediluat. Existau 310 de fabrici producătoare de vodcă, cu o producție anuală de circa 1.250.000 de vedre de alcool.[3]

Din 1894, monopolul băuturilor alcoolice este deținut din nou de stat, în urma protestelor repetate ale burgheziei și micilor negustori, care doreau anularea sistemului accizelor. Au fost suprimate aproape toate cârciumile. Înainte, întreprinderile particulare produceau băuturi alcoolice prost rafinate, în care puneau substanțe dăunătoare. Din acest moment numai statul va distila și vinde vodca, numai la sticlă, în magazine speciale. E adevărat că această prevedere se va respecta numai la Petersburg și Moscova. Mai mult, nu se permitea consumarea și vânzarea vinului și a băuturilor alcoolice pe o rază de 42 de stânjeni (aproa-

[1] *Ibidem*, p. 186.

[2] *Ibidem*, p. 204.

[3] *Ibidem*, p. 211.

pe 90 de metri) în jurul unei biserici sau al unei prăvălii[1], în apropierea teatrelor, a palatelor imperiale, a cazărmilor, închisorilor, instituțiilor de învățământ și căilor ferate. Legea mai stipula că în localuri trebuia să fie păstrată curățenia, nu erau admise prostituatele, erau interzise jocurile de noroc și alte distracții păcătoase. De asemenea, se interzicea vânzarea de băuturi alcoolice minorilor și persoanelor aflate deja sub influența alcoolului.[2] În realitate, lucrurile stăteau altfel:

> Muncitorii, mujicii, intrau grav, unul câte unul în prăvălie. Apăreau puțin după aceea ținând în mână o sticlă de vodcă obișnuită, sigilată cu ceară roșie. Ajuns în stradă, omul făcea vreo cincizeci de pași și se oprea.
>
> Conform regulamentului, era interzis să consumi alcool la mai puțin de cincizeci de metri de prăvălie și la nouăzeci de metri de biserică. Pentru a deschide sticla, exista o tehnică care nu dădea greș. Consumatorul aplica cu palma o lovitură scurtă și puternică pe fundul sticlei. Dopul sărea ca din pușcă. În picioare, în mijlocul trotuarului, voinicul ducea sticla la gură, dădea capul pe spate, bea toată vodca din două sau trei înghițituri, se strâmba, gemea, scotea din buzunar un colț de pâine neagră, îl rontăia, îl mesteca și se întorcea oftând în prăvălie. Acolo i se rambursau câteva copeici pentru sticla goală. Cu banii aceștia cumpăra o altă sticlă, de dimensiuni mai mici, numită *merzavșcik*, un mârșav, și se ducea din nou s-o golească la cincizeci de pași mai încolo, gândindu-se cu tristețe că operația nu se putea repeta și a treia oară.[3]

Domnia lui Nicolae al II-lea debutează sub auspicii tragice, care aveau la bază tot consumul mare de alcool. Așa cum se obișnuia la marile ceremonii, mai ales la cele de încoronare, țarul a promis că va da oamenilor câte o cană cu însemnele imperiale, o turtă dulce și vodcă pe gratis. Pe câmpia de la Hodînka s-a îngrămădit astfel o jumătate de milion de oameni, în așteptarea băuturii. Deși aglomerația era extraordinară și bufetierii amenințaseră că nu deschid chioșcurile pentru a evita busculadele, poliția a dispus totuși distribuirea cadourilor de la țar. După cele două ore cât a durat această operațiune, s-a constatat, după ce oamenii s-au împrăștiat, că la pământ rămăsese un număr incredibil de morți (1389) și răniți.

În timp ce vodca de bună calitate, cum era cea produsă de P.A. Smirnov (devenit și furnizor oficial al Curții imperiale), era exportată în Europa, rușii aveau parte de vodcă cel mai adesea contrafăcută și de surogate aduse din Ucraina (horilcă, produsă din cartofi și sfeclă). Numai la restaurantele mari oamenii cu stare puteau comanda vodcă de bună calitate, din secară. În aceste condiții va fi introdus a patra oară un

---

[1] Troyat, *op. cit.*, pp. 32, 102.

[2] Romanov, *op. cit.*, p. 20.

[3] Troyat, *op. cit.*, p. 102.

monopol de stat asupra vodcii, activ între 1894-1902. S-a dat dispoziție distileriilor de stat să ridice calitatea băuturii, mai ales pentru a elimina influența nefastă a băuturilor contrafăcute asupra sănătății. În 1900, în Rusia existau 2200 de fabrici de vodcă, cu o producție anuală de 78.000.000 de vedre de alcool. Rusia devine, astfel, cel mai mare producător de alcool din Europa, depășind Germania și Austro-Ungaria.[1]

Este evident, în condițiile în care consumul de vodcă creștea, dezvoltarea impetuoasă va viza și localurile în care aceasta era pusă în vânzare. La Petersburg, de exemplu, în 1825 exista o cârciumă la 700 de persoane, în 1850 – una la 441 de persoane, în 1865 – una la 239 de persoane, în 1886 – una la 350 de persoane. Existau chiar dispoziții care stipulau ca o cârciumă să aibă cel puțin 500 de clienți. În 1899 în capitală, la patru case se întâlnea și cârciuma aferentă![2] În pofida acestui lucru, se pare că nu Rusia era lider european în privința consumului de alcool: după statisticile vremii, francezii consumau trei vedre de alcool de 40° pe an, italienii – 2,87, belgienii – 2,67, în timp ce Rusia ocupa abia locul al unsprezecelea.[3] Cu toate acestea, în Rusia existau, la începutul secolului XX, mai multe centre de dezalcolizare: 15 municipale, 140 pe lângă biserici parohiale și 10 pe lângă fabrici și uzine. Mai mult, la Petersburg se înființează o instituție, unică în Europa, destinată însănătoșirii maselor populare, „Institutul clinic experimental al Ministerului de finanțe pentru studierea alcoolismului", înființat din inițiativa cunoscutului psihiatru rus V.M. Behterev.[4] Au fost adoptate și alte măsuri de limitare a consumului: băuturile erau vândute iarna până la ora 18, iar primăvara și vara până la ora 20; excepție făceau marile orașe, unde se vindea între orele 7 și 22. În timpul alegerilor de orice fel – pentru dumă, alegeri locale etc. – nu se vindeau băuturi alcoolice; în timpul războiului ruso-japonez din 1904-1905, în anumite regiuni din țară vânzarea de vodcă a fost total interzisă.[5]

În 1924, în timpul bolșevicilor, intră în funcțiune al cincilea monopol asupra producerii de băuturi alcoolice, care va dura până în 1992, când Boris Elțîn, primul președinte al Rusiei, va reveni la metoda concesiunii, încercând să revitalizeze producția de băuturi alcoolice, puternic afectată în timpul conducerii lui Mihail Gorbaciov; acesta introdusese în URSS campania antialcoolică, reducând simțitor producția de băuturi mai mult sau mai puțin tari.

---

[1] Romanov, *op. cit.*, p. 223.

[2] *Ibidem*, p. 225.

[3] *Ibidem*, p. 226. Nu se știe, însă, dacă era luată în calcul și producția ilegală, de samogon, pe care nimeni nu o putea controla.

[4] *Ibidem*, p. 227.

[5] *Ibidem*, p. 228.

Tabel cronologic al evenimentelor din Rusia secolului al XIX-lea[1]

1801 11-12 martie	Uciderea împăratului Pavel I.
1801-1825	**Domnia lui Alexandru I**
1801 30 martie	Activează Comitetul de taină instituit de Alexandru I în vederea pregătirii reformelor sistemului de stat din Rusia (membri: Nikolai Novosiltev, Pavel Stroganov, Viktor Kociubei, Adam Czartoryski). Acesta își va încheia activitatea în 1803.
1801 2 aprilie	Confirmarea privilegiilor acordate nobilimii și orășenilor.
1801 26 septembrie	Tratatul de pace de la Paris dintre Rusia și Franța.
1801 12 decembrie	Abolirea monopolului de stat și nobiliar de a deține bunuri imobile (de acum și oamenii de rând pot cumpăra pământ în zone nepopulate).
1801	Convenție încheiată la Petersburg între Rusia și Anglia.
1801-1811	Se construiește catedrala Kazan (arhitect A.N. Voronihin).
1802 mai	Act încheiat între Rusia și Turkmenia.
1802 21 aprilie	Este inaugurată Universitatea din Drept.
1802 8 septembrie	Instituirea celor opt ministere (de Război, al Marinei, de Externe, de Justiție, de Interne, de Finanțe, al Educației și al Comerțului). Senatul primește dreptul de a urmări respectarea legalității și conducerea țării.
1802 toamna	Hanatul avar este inclus în componența imperiului.
1802	Sunt înființate ministerele în calitate de organe ale puterii executive, în locul colegiilor instituite de către Petru cel Mare.
	Este întemeiată societatea filarmonică din Petersburg.
1803 20 februarie	Decretul referitor la „țăranii liberi", prin care moșierii își pot elibera țăranii din posesie, dându-le și pământ. De acest decret au beneficiat numai 47.000 de țărani.
1803 23 noiembrie	Se naște poetul F.I. Tiutcev
1803	Este cucerită Mingrelia, în Caucaz.
	I.F. Kruzenstern și Iu.F. Lisianski își încep călătoria în jurul lumii, încheiată în 1806.
	Prin decret, Universitatea din Moscova are patru facultăți: de științe morale și politice, de fizică și matematică, medicină și filologie.
	Este înființată Universitatea din Vilno.

[1] Datele sunt trecute după stilul vechi (calendarul iulian).

	Este abolit decretul de interzicere a tipografiilor libere în Rusia.
	Este înființată Biblioteca publică din Petersburg.
1804 iulie	Este atenuată legea cenzurii.
1804 5 noiembrie	Se aprobă statutul universităților din Rusia, prin care acestora li se consfințește autonomia, dreptul de a-și alege rectorii și decanii.
1804 9 decembrie	Legea referitoare la situația evreilor, prin care acestora li se garantează libertatea de credință, precum și domiciliul în regiunile din vest.
1804	Sunt instituite universitățile din Harkov și Kazan.
1805 5 ianuarie	Este inaugurată Universitatea din Harkov.
1805-1807	Războiul cu Franța. Rusia participă la a treia și a patra coaliție antinapoleoniană.
1805	Semnarea convenției militară anglo-ruse privitoare la lupta împotriva lui Napoleon. Convenția a mai fost semnată de Austria, Suedia și regatul Neapolelui. Coaliția antinapoleoniană s-a dizolvat după victoria Franței la Austerlitz; trupele ruse au fost aduse acasă.
1806	Se înființează în Rusia „Societatea industriașilor".
1806	Se construiește Institutul Smolnîi din Petersburg (arhitect G. Quarenghi).
1806-1812	Războiul ruso-turc.
1806-1823	Este construită Amiralitatea (arhitect A.D. Zaharov).
1807 ianuarie	Este înființat comitetul siguranței generale. M.M. Speranski devine consilier principal al împăratului în chestiuni legate de conducere și legislație.
1807 25 iunie	Pacea de la Tilsit, între Rusia și Franța. Rusia a recunoscut Marele ducat al Poloniei, primind regiunea Białystock.
1807 26 octombrie	Războiul dintre Anglia și Rusia.
1807	Manifestul lui Alexandru I referitor la sporirea drepturilor negustorilor.
1808 15 septembrie – 20 octombrie	Întâlnire la Erfurt între Napoleon și Alexandru I, unde se semnează un tratat de pace.
1808	Sunt stabilite relații diplomatice între Rusia și SUA.
	N.P. Rumiantev devine ministru de interne și cancelar de stat al Rusiei.
	A.A. Arakceev devine ministru de război.
	M.M. Speranski este conducătorul comisiei de legislație.
	V.A. Jukovski a publicat balada *Ludmila*.
1808-1809	Războiul dintre Rusia și Suedia, în urma căruia Rusia a cucerit Finlanda.
1808-1812	Participarea Rusiei la blocada continentală.
1808-1820	S.N. Glinka scoate revista „Russkii vestnik".
1809 20 martie	Se naște N.V. Gogol.
1809 martie	Este reluat războiul cu Turcia.
1809 aprilie	Asedierea Brăilei sub conducerea generalului M.I. Kutuzov.
1809 5 septembrie	Prin pacea de la Friedrichsham, în urma războiului cu Suedia, Rusia a decretat anexarea Finlandei, care a primit autonomie în cadrul Imperiului Rus, în calitate de Mare Principat.
1809 2 octombrie	Tratatul de la Viena: cea mai mare parte a Galiției a intrat în Marele Ducat al Varșoviei, iar regiunea Ternopol a revenit Rusiei.

1809	Mihai Speranski elaborează un prim proiect de constituție.
	Apar *Fabulele* lui Krîlov.
	Apare tragedia lui F.F. Ivanov, *Marfa Posadnița.*
1810 1 ianuarie	Instituirea Consiliului de Stat al Rusiei, numit de împărat. Din componența lui făceau parte reprezentanți ai marii aristocrații. Consiliul era condus de către M.M. Speranski, iar A.A. Arakceev era ministrul apărării
1810	Este înființat liceul de la Țarskoe Selo.
	În Rusia apar primele colonii militare.
1811 octombrie-noiembrie	La Slobozia, în Țara Românească, rușii conduși de M.I. Kutuzov obțin o victorie împotriva turcilor.
1811	Se încheie construcția, la Petersburg, a Catedralei Kazan.
	A fost întemeiată societatea literară „Beseda liubitelei russkogo slova".
1812 25 martie	Se naște A.I. Herzen.
1812 mai	Țăranii primesc dreptul de a face comerț angro.
1812 16 mai	Pacea de la București dintre Rusia și Turcia. Basarabia intră în componența Rusiei.
1812 21 mai	Acord secret încheiat cu Austria.
1812 6 iunie	Se naște scriitorul I.A. Goncearov.
1812 12 iunie	Armata lui Napoleon a traversat Nemanul și a intrat în Rusia. A început Marele război pentru apărarea patriei.
1812 4-6 august	Bătălia de la Smolensk.
1812 8 august	În fruntea trupelor armate este numit M.I. Kutuzov.
1812 26 august	Bătălia de la Borodino, în care rușii au pierdut 44.000 de soldați, iar francezii, cca. 60.000 de oameni. Fără a mai aștepta întăririle, Kutuzov ia decizia abandonării Moscovei.
1812 1 septembrie	Consiliul militar de la Fili ia decizia abandonării Moscovei.
1812 2 septembrie	Francezii intră în Moscova. Incendii în oraș.
1812 7 octombrie	Înainte de a părăsi Moscova, Napoleon dă ordin să fie aruncate în aer Kremlinul și catedralele de acolo, precum și alte edificii importante din oraș. Însă ordinele nu au fost duse la îndeplinire de către armata demoralizată.
1812 12 octombrie	Victoria rușilor la Malo-Iaroslaveț.
1812 14-16 noiembrie	Trupele franceze traversează Berezina, moment ce consfințește retragerea disperată din Rusia.
1812 18 decembrie	Tratat de neutralitate cu Prusia.
1812	V.A. Jukovski a publicat balada *Svetlana.*
1813 16 aprilie	Moare M.I. Kutuzov.
1813 30 iunie	Congresul de la Praga mediază între Rusia și Prusia, pe de o parte, și Franța.
1813-1815	Campania antinapoleoniană din Europa, la care ia parte și Rusia
1813 4-6 octombrie	„Lupta popoarelor" de lângă Leipzig: victoria coaliției antinapoleoniene (Rusia, Prusia, Austria).
1813 12 octombrie	Tratat de pace cu Persia, prin care Gruzia intra în componența Rusiei.
1813 29 noiembrie	În Rusia este lansat la apă primul vas cu abur, „Elizaveta", care circulă între Petersburg și Kronstadt.

1813	V.A. Plavilșcikov a deschis la Petersburg o librărie unde a amenajat o bibliotecă publică.
1814 30-31 martie	Intrarea trupelor aliate în Paris; armata rusă este condusă chiar de Alexandru I.
1814 18 mai	Tratatul de pace cu Franța, încheiat la Paris, prin care Franța revenea la granițele sale de la 1 ianuarie 1792.
1814 iulie	În revista „Vestnik Evropî" apare prima poezie a lui A.S. Pușkin, *K drugu stihotvorțu/ Unui prieten versificator.*
1814 septembrie	Începe Congresul de pace de la Viena.
1814 3 octombrie	Se naște poetul M.Iu. Lermontov.
1815 8 ianuarie	La liceul din Țarskoe Selo, la examenul de trecere în ciclul superior, Pușkin a recitat poezia *Vospominania v Țarskom Sele*, primind binecuvântarea lui G.R. Derjavin.
1815 28 mai	Se încheie Congresul de la Viena. Cea mai mare parte a Marelui Ducat al Poloniei este anexată Rusiei, sub numele de Regatul Poloniei; Galiția îi revine Austriei, iar Republica de la Cracovia, Prusiei.
1815 6-8 iunie	Bătălia de la Waterloo. Intrarea trupelor ruse și aliate în Paris.
1815 14 septembrie	Alexandru I semnează actul formării „Sfintei alianțe", ce cuprindea Rusia, Prusia și Austria.
1815 8 noiembrie	Cel de-al doilea Tratat de pace de la Paris, ce prevedea o ocupație de cinci ani a Franței; armata de ocupație era formată din 150.000 de militari, dintre care 30.000 erau ruși. Armata de ocupație va părăsi Franța în 1818.
1815 15 noiembrie	Regatul Poloniei, din componența Imperiului Rus, a primit o constituție proprie.
1815	
1815-1818	La Sankt-Petersburg au început ședințele cercului literar „Arzamas", la care au participat A.S. Pușkin, V.A. Jukovski, K.N. Batiușkov, P.A. Viazemski.
1816 februarie	La Petersburg este creată prima organizație secretă a viitorilor decembriști, „Uniunea salvării", din care făceau parte ofițerii A.I. și N.I. Muraviov, S.P. Trubețkoi, P.I. Pestel. Solicitarea principală era o constituție pentru Rusia.
1817 24 august	Se naște poetul A.K. Tolstoi.
1817	Apar societăți secrete în rândul studenților, mai ales la universitățile din Varșovia și Vilno.
1817-1821	Războiul din Caucaz.
1818 15 martie	Împăratul Alexandru I ține o cuvântare la deschiderea Seimului polonez, manifestându-și dorința de a propaga regimul constituțional în tot imperiul.
1818 28 octombrie	Se naște scriitorul I.S. Turgheniev.
1818	La Moscova este creată organizația secretă a viitorilor decembriști „Uniunea bunăstării" , care va funcționa până în 1821.
	Apare *Istoria statului rus* scrisă de N. Karamzin.
1818-1858	Este construită catedrala Sf. Isaac din Petersburg (arhiect A. Monferrand).
1819	Începe expediția la Polul Sud a lui M.P. Lazarev și F.F. Bellingshausen, care va dura până în 1821.
	Este fondată Universitatea din Petersburg.

1819-1820	Este construit sediul Statului Major, în Piața Palatului din Petersburg (arhitect K.I. Rossi).
1820 iunie	Este creat un comitet de elaborare a unor noi norme de cenzură.
1820 17 octombrie	Revolta regimentului de gardă Semionovski.
1820 23 noiembrie	Se naște poetul A.A. Fet.
1820 15-20 decembrie	Alexandru I ia parte la Congresul Sfintei Alianțe de la Leibach.
1820	Este finalizat proiectul primei constituții ruse (*Ustavnaja gramota*), realizat în secret la îndemnul lui Alexandru I de către un grup de oameni de stat conduși de președintele viitorului Consiliu de Stat, N.N. Novosilțev. Proiectul nu va fi făcut public.
	A.S. Pușkin este exilat în sudul Rusiei, la Ekaterinoslav, pentru poezii politice și antireligioase. Poetul se întâlnește aici cu decembriștii Davîdov, Raevski, Orlov și Pestel.
	Din Rusia sunt alungați iezuiții, concomitent cu răspândirea unui număr mare de societăți masone.
	Expediția lui M.P. Lazarev și F.F. Bellingshausen descoperă continentul Antarctica.
	Apare la Petersburg primul volum al lui Pușkin, *Ruslan și Ludmila.*
	K.F. Rîleev a publicat satira *K vremeșciku*, împotriva lui Arakceev.
1821 30 octombrie	Se naște scriitorul F.M. Dostoievski.
1821 28 noiembrie	Se naște poetul N.A. Nekrasov.
1821	În Polonia apare o societate secretă, „Societatea patriotică", condusă de W. Lukasinski.
1821-1825	Apar alte societăți secrete, Societatea de Sud și Societatea de Nord
1822	Sunt arestați conducătorii societății secrete din Polonia, dar societatea continuă să activeze ilegal.
1822 ianuarie	Constantin, fratele lui Alexandru, renunță la dreptul de moștenitor al tronului; abdicarea a fost confirmată de împărat în 1823, dar nu a fost făcută publică.
	Are loc primul congres al conducătorilor Societății de Sud, la Kiev. Este prezentat raportul lui P. Pestel, precum și proiectul constituției sale.
1822 1 ianuarie	Sunt interzise societățile secrete și lojile masonice în Rusia.
1822 3 martie	Împăratul susține opinia Consiliului de stat referitoare la exilul iobagilor în Siberia, prin deportare, pentru fapte antisociale.
1822	Pușkin publică poemul *Prizonierul din Caucaz.*
1823 ianuarie	Cel de-al doilea congres al conducătorilor Societății de Sud. Sunt adoptate fundamentele constituției lui P. Pestel, numită „Russkaia pravda".
1823 31 martie	Se naște dramaturgul A.N. Ostrovski.
1823	În Volînia apare „Societatea slavilor uniți", care adoptă un program federal. În 1825 se va uni cu Societatea de Sud.
	Căsătoria morganatică a Marelui prinț Constantin cu contesa poloneză I. Grudzinska, în urma căreia a trebuit să renunțe la tron.
	La Moscova s-a format Societatea pentru filosofie (Obșcestvo liubomudria), din care făceau parte poeții D. Venevitinov, V. Kuhelbecker, V. Odoevski. Scopul ei era de a studia textele lui Kant, Fichte, Schelling.
	Apare poemul lui Pușkin *Fântâna din Bahcisarai*.

1824 martie	P. Pestel vine la Petersburg, pentru a supune dezbaterii constituția sa, în Societatea de Nord.
1824 14 octombrie	La Moscova este inaugurat Teatrul Mic.
1824 7 noiembrie	Cea mai mare inundație din istoria Petersburgului: nivelul Nevei s-a ridicat la 4,1 m peste limită.
1824	A fost adoptată dispoziția de înființare a ghildelor, prin care se făcea distincție între activitatea industrială și comercială a țăranilor și cea a orășenilor.
	A.S. Griboedov termină de scris piesa *Prea multă minte strică* (va fi pusă în scenă în 1831 și publicată în 1833).
1825 20 decembrie	Este promulgată legea care le permitea industriașilor să-i elibereze pe țăranii care lucrau la ei, cu acordul Consiliului de miniștri.
1825 6 ianuarie	La Moscova este inaugurat Teatrul Mare (arhitect O.I. Bove).
1825 19 noiembrie	Încetează din viață, la Taganrog, împăratul Alexandru I. Apare legenda despre starețul Fiodor Kuzma, sub numele căruia s-ar fi ascuns împăratul până în 1864.
1825 noiembrie	M.A. Miloradovici, guvernator militar al Petersburgului, nu este de acord cu depunerea jurământului de către Nikolai Pavlovici. Dată fiind tăcerea lui Constantin referitoare la abdicare, Nicolae ezită și el, rugându-l de două ori pe acesta să accepte tronul. În final, Constantin abdică oficial.
1825-1855	**Domnia lui Nicolae I (urcarea pe tron: 30 noiembrie 1825)**
1825 noiembrie	Pușkin termină de scris tragedia *Boris Godunov.*
1825 1 decembrie	P. Pestel este arestat.
1825 14 decembrie	Pe fondul ezitărilor se declanșează Revolta decembriștilor la Petersburg, în Piața Senatului
1825 decembrie	Pușkin scrie poemul *Graf Nulin.*
1825 29 decembrie	Revolta detașamentului de infanterie Cernigov, mobilizat de Societatea de Sud, sub conducerea lui S.I. Muraviov-Apostol.
1825-1834	Apare revista literară și științifică „Moskovski telegraf", sub conducerea lui N.A. Polevoi.
1826 15 ianuarie	Se naște scriitorul A.E. Saltîkov-Șcedrin.
1826 31 ianuarie	Cancelaria personală a Înălțimii sale Imperiale devine principala instituție de stat. Este creată Secția a doua, sub conducerea lui M.M. Speranski, pentru rezolvarea problemelor legislative.
1826 10 iunie	Înăsprirea cenzurii (până în 1828).
1826 3 iulie	Înființarea Secției a treia a Cancelariei personale imperiale, sub conducerea lui A.H. Benckendorf, care se ocupa de poliția politică și de corpul de jandarmi.
1826 11 iulie – 1828	Cel de-al doilea război ruso-persan.
1826 13 iulie	Sunt condamnați la moarte cinci conducători ai răscoalei decembriștilor, printre care și K.F. Rîleev.
1826 6 decembrie	Este creat comitetul secret pentru crearea proiectului de reforme de stat, sub conducerea contelui V.P. Kociubei; activează, fără rezultate, până în 1832.
1827 24 iunie	Instituirea obligativității serviciului militar pentru evrei.
1827	Se înființează Universitatea de la Helsingfors (Helsinki).
	Este abolit monopolul de stat asupra comerțului cu vodcă.

	Este înființată prima societate de asigurări.
	Orest Kiprenski realizează portretul lui Pușkin.
	Pușkin scrie nuvela istorică *Arapul lui Petru cel Mare*
1827-1829	Se declanșează un nou război ruso-turc, în urma încălcării, de către Poartă, a Convenției de la Akkerman
1828 10 februarie	Se semnează tratatul de pace dintre Rusia și Persia. Rusia primește hanatele Erivan și Nahicevan, precum și dreptul vaselor comerciale de a circula pe Marea Caspică.
1828 14 aprilie	Rusia declară război Turciei; campanii militare în Caucaz și Balcani.
1828 28 august	Se naște L.N. Tolstoi.
1828 decembrie	La Varșovia apare o nouă societate secretă, condusă de sublocotenentul P. Wysocki.
1828 8 decembrie	Promulgarea noului regulament al școlilor primare și medii.
1828 16 decembrie	Promulgarea decretul prin care evreii din Regatul Poloniei au interdicție de a se stabili în Rusia.
1828	Înființarea Secției a patra a Cancelariei imperiale, însărcinată cu patronarea instituțiilor de binefacere și a școlilor pentru fete.
	Înființarea Consiliului manufacturilor.
	Înființarea, la Petersburg, a Institutului tehnic.
	Pușkin scrie poemul *Poltava.*
1829 30 ianuarie	Moare scriitorul A.S. Griboedov.
1829 2 septembrie	Tratat de pace între Rusia și Turcia, la Adrianopol. Rusia primește gurile Dunării, litoralul răsăritean al Mării Negre cu porturile Anapa și Poti, precum și alte localități din Caucaz. Se obține și autonomia Greciei, rămasă în componența Imperiului Otoman. Este recunoscută autonomia Serbiei, a Moldovei și a Țării Românești, sub protectoratul Rusiei.
1829	M.N. Zagoskin scrie romanul *Iuri Miloslavski sau rușii la 1612*.
1829-1833	N.A. Polevoi scrie *Istoria poporului rus.*
1830 17 noiembrie	Începe insurecția din Polonia. Este instituit un guvern provizoriu.
1830	Epidemie de ciumă și holeră în Rusia.
	Se dizolvă „Sfânta Alianță".
	Revoltă la Sevastopol.
	K.P. Briullov pictează tabloul „Ultima zi a Pompeiului".
	Matematicianul Lobacevski scrie primele lucrări.
1831 februarie	Pușkin termină de scris romanul în versuri *Evgheni Oneghin.*
1831 25-26 august	Are loc bătălia pentru Varșovia, în urma căreia orașul este asediat.
1831 23 noiembrie	La Petersburg se deschide muzeul Rumianțev, unde sunt expuse cărți, manuscrise, monezi, colecții etnografice ale contelui N.P. Rumianțev. În 1861 muzeul este mutat la Moscova; în anul următor colecțiile sale vor sta la baza noii biblioteci înființate.
1831	Pușkin scrie *Povestirile lui Belkin.*
1831-1832	Apar *Serile în cătunul de lângă Dikanka* de N.V. Gogol.
1832 10 aprilie	Este abrogată Constituția Poloniei de la 1815.
1832 31 august	Se construiește noua clădire a Teatrului Aleksandrinski (arhitect K.I. Rossi)

1832 6 decembrie	Se încheie un tratat între Rusia și SUA.
1832	Este fundamentată ideologic politica autocrației, prin teoria naționalismului oficial („Ortodoxie, Autocrație și Naționalism"). Politica de stat este pusă în practică de către ministrul educației, contele S.S. Uvarov.
	Este înființată Academia militară din Petersburg.
1833 14 mai	În Rusia se interzice vinderea de iobagi.
1833 26 iunie	Tratat de cooperare între Rusia și Turcia, ce prevedea cooperare militară pe o durată de opt ani.
1833 3 octombrie	Convenția de la Berlin între Rusia, Austria și Prusia.
1833	M.M. Speranski definitivează codurile de legi rusești, adunate și sistematizate în 15 volume.
	Se deschide Teatrul Mihailovski din Petersburg.
	Pușkin scrie poemul *Călărețul de aramă*.
1834 31 mai	Conferința de la Viena.
1834	Se înființează „Tânăra Polonie".
	Sunt arestați A.I. Herzen și N.P. Ogariov.
	Începe o nouă etapă a războiului din Caucaz, prin promovarea lui Șamil în funcția de imam al Daghestanului și al Ceceniei.
	Este întemeiată Universitatea din Kiev.
	Pușkin scrie *Dama de pică*
1835 26 iulie	Apare un nou statut al universităților.
1835	N.V. Gogol publică volumele *Mirgorod, Arabescuri.*
1835	Prima lege a fabricilor din Rusia.
1836 27 noiembrie	Premiera operei lui M.I. Glinka *Viața pentru țar*.
1836	Apar, în revista „Teleskop" *Scrisorile filosofice* ale lui P.I. Ceaadaev.
	Gogol scrie *Revizorul.*
	M.Iu. Lermontov publică drama *Bal mascat.*
	Pușkin scrie *Fata căpitanului.*
1837 29 ianuarie	Moare A.S. Pușkin.
1837 30 octombrie	Este inaugurată prima cale ferată, Țarskoe Selo – Petersburg, cu o lungime de 26 de kilometri.
1837	M.Iu. Lermontov scrie poezia *Moartea poetului.*
1837-1841	Reforme pentru țăranii statului, la propunerea lui P.D. Kiseliov. Se înființează Ministerul Domeniilor Statului.
1838	Inaugurarea Gării Pavlovski, unde se vor organiza serate muzicale.
1839-1843	Reformă monetară în Rusia, inițiată de contele E.F. Kankrin. Este introdusă rubla de argint în calitate de principală bază de schimb.
1839-1849	Se construiește Marele Palat al Kremlinului (arhitect K.A. Ton).
Anii '40	Apare mișcarea ideologică a slavofililor și occidentaliștilor.
1840 30 iulie	Decret ce prevede interzicerea folosirii denumirilor de Lituania și Bielorusia în documente oficiale din Rusia.
1840	Rusia denunță unilateral tratatul de colaborare militară cu Turcia. Are loc și ruperea relațiilor cu Franța și Marea Britanie, ce va duce, mai apoi, la declanșarea războiului Crimeii.

	Lermontov scrie romanul *Un erou al timpului nostru.*
	Apare primul volum de poezii al lui A.A. Fet.
	Apare primul volum de poezii al lui N.A. Nekrasov.
1841 15 iulie	Moare poetul M.Iu. Lermontov.
1842 decembrie	Premiera operei lui Glinka *Ruslan și Ludmila.*
1842	Gogol scrie *Suflete moarte.*
1843	Sunt introduse biletele de credit.
1844 9 noiembrie	Încetează din viață I.A. Krîlov.
1844	La Petersburg funcționează cercul petrașevților.
1845	Apare romanul lui A.I. Herzen, *Cine-i de vină?*
	Apare primul roman al lui F.M. Dostoievski, *Oameni sărmani.*
1846 februarie – martie	Revolta de la Cracovia.
1847	A.I. Herzen pleacă din Rusia.
	I.A. Goncearov publică *O istorie obișnuită*
1848 ianuarie	Declanșarea revoluției din Italia.
1848 10 februarie	Declanșarea revoluției în Franța.
1848 12 februarie	Abdicarea regelui francez Ludovic Filip.
1848 12 februarie	Franța se proclamă republică.
1848 15 februarie	În Germania se declanșează „revoluția din martie".
1848 24 februarie	Se declanșează mobilizarea generală a armatei ruse, în legătură cu revoluția din Franța.
1848 1-5 martie	Revolta din Ungaria.
1848 3 martie	Începutul mișcării naționale de eliberare din Ungaria. Ungaria se proclamă independentă. Revoluția se va încheia în 11 august.
1848 martie	Împăratul poruncește ca toți supușii ruși să se întoarcă din Franța. Se interzice tipărirea veștilor din Europa.
1848 1-3 aprilie	Tulburări la Viena. Pe 5 aprilie împăratul Ferdinand I părăsește Viena.
1848 18-23 mai	La Praga are loc Congresul slav, la care participă reprezentanți ai populațiilor slave de apus și de sud.
1848 23 mai	Croația își proclamă autonomia națională, păstrată până în martie 1849.
1848 31 mai -15 iunie	Revolta de la Praga, care este înăbușită.
1848 31 august	Elveția este reorganizată, devenind un stat federativ, cu capitala la Berna.
1848 13 octombrie	În Franța, Adunarea națională adoptă Constituția celei de-a doua Republici.
1848 17 noiembrie	Împăratul Ferdinand I abdică de la tron în favoarea nepotului său, Franz Iosif I.
1848 29 noiembrie	Ludovic Napoleon Bonaparte este ales președinte al Franței.
1849 20 februarie	Este adoptată o nouă constituție în Austria.
1849 16 martie	Germania adoptă o constituție imperială.
1849 17 martie	La Roma se formează un guvern revoluționar, condus de D. Mazzini.
1949 27 martie	Lovitură de stat contrarevoluționară în Prusia.

1849 aprilie	Membrii cercului „Petrașevski" sunt arestați.
1849-1850	Se amplasează cele patru grupuri statuare ecvestre de pe podul Anicikov din Petersburg (sculptor P.K. Klodt)
1849-1855	Expediție condusă de G.I. Nevelski în Orientul Îndepărtat; cercetarea gurilor Amurului, întemeierea orașului Nikolaevsk (1850). Regiunea Amurului și Sahalin sunt declarate posesiuni ruse.
1850	I.K. Aivazovski pictează tabloul „Al nouălea val".
1851 1 noiembrie	Este inaugurată calea ferată Moscova-Petersburg.
1851 18 noiembrie	Lovitură de stat în Franța. Este dizolvată Adunarea națională.
1852 21 februarie	Încetează din viață N.V. Gogol.
1852 12 aprilie	Încetează din viață V.A. Jukovski.
1852	I.S. Turgheniev publică *Însemnările unui vânător.*
	Apare nuvela lui L.N. Tolstoi, *Copilăria.*
1853 mai	Ruperea relațiilor ruso-turce.
1853 iunie	Rusia intră în Principatele Române.
1853 22 septembrie	Turcia declară război Rusiei.
1853 18 noiembrie	Victorie a rușilor conduși de amiralul P.S. Nahimov la Sinop, împotriva turcilor.
1853-1856	Războiul Crimeii, în care Rusia luptă împotriva Turciei, Angliei și Franței. Războiul se încheie cu pacea de la Paris.
1854 iunie	Trupele ruse se retrag din Principatele Române.
1854 12 septembrie – 27 august 1855	Apărarea Sevastopolului, sub conducerea amiralului V.A. Kornilov și apoi a amiralului P.S. Nahimov.
1854 2 decembrie	Înțelegerea din decembrie dintre Franța, Anglia și Austria. Austria trebuia să vină în ajutorul Principatelor Române, în cazul implicării Rusiei.
1854	L.N. Tolstoi scrie *Adolescența.*
1855 14 ianuarie	Este semnat primul acord ruso-japonez referitor la comerț și granițele de stat.
1855 18 februarie	Moartea lui Nicolae I.
1855	I.S. Turgheniev scrie romanul *Rudin.*
	L.N. Tolstoi scrie *Povestiri din Sevastopol.*
1855-1881	**Domnia lui Alexandru al II-lea**
1856 18 martie	Se semnează tratatul de pace de la Paris care a consfințit încetarea războiului Crimeei. Marea Neagră devine neutră, Rusia și Turcia nemaiavând voie să țină aici flotă militară. Este abolit protectoratul rus în Principatele Române.
1856 aprilie	Încep reformele inițiate de Alexandru al II-lea.
1856 august	Sunt amnistiați decembriștii exilați.
1856	A fost interpretată opera lui A.S. Dargomîjski, *Ruslan și Ludmila.*
1857	Se înființează Societatea generală de căi ferate din Rusia.
1857 noiembrie	Începe reforma țărănească în Rusia.
1857	Apare primul număr al revistei *Kolokol* a lui A.I. Herzen.
	A.A. Ivanov pictează tabloul „Apariția lui Hristos în fața poporului".
	L.N. Tolstoi scrie *Tinerețea.*
	Apare primul volum de poezii ale lui A.K. Tolstoi.

1858 16 mai	Este semnat un tratat între Rusia și China.
1858	I.E. Molceanov pune bazele primului cor profesionist rus, cu cântăreți țărani.
	Este anexat ținutul Amur.
1859 24 ianuarie	Unirea Principatelor Române.
1859 20 iunie	Este întemeiat orașul Vladivostok.
1859	În Rusia sunt înființate școli de duminică.
	Goncearov scrie romanul *Oblomov.*
	A.N. Ostrovski scrie piesa *Furtuna.*
	I.S. Turgheniev scrie romanul *Un cuib de nobili.*
	A.G. Rubinstein înființează la Petersburg „Societatea muzicală rusă".
1860 17 ianuarie	Se naște A.P. Cehov.
1860 2 noiembrie	Este semnat tratatul de la Pekin dintre Rusia și China, care stabilește granițele de stat.
1860	Este înființată Banca de Stat a Rusiei.
	Teatrul din Petersburg primește numele Mariinski.
	I.S. Turgheniev scrie romanul *În ajun.*
1861 6 februarie	Este adoptată prima constituție în Italia, care devine monarhie constituțională.
1861 14 februarie	Austria devine un stat centralizat.
1861 19 februarie	Abolirea iobăgiei în Rusia.
1861 5 martie	Este creat în mod oficial regatul Italiei, condus de regele Sardiniei, Victor Emmanuel al II-lea.
1861 31 martie	În SUA începe războiul civil.
1861	Se înființează societatea revoluționară „Zemlia i volia" (a funcționat până în 1864).
	N.A. Nekrasov scrie poemul *Korobeiniki.*
	F.M. Dostoievski publică romanul *Umiliți și obidiți.*
1862 24 ianuarie	Principatele Române adoptă oficial numele de România.
1862	În Rusia sunt închise școlile de duminică.
	Se creează pentru prima dată bugetele publice de stat.
	Se abolește legea pedepselor corporale.
	Este întemeiat Conservatorul din Petersburg.
	„Moguceaia kucika" (M.A. Balakirev, A. Kiui, A.P. Borodin, N.A. Rimski-Korsakov, M.P. Mussorgski) anunță crearea unei școli ruse de muzică.
	G.I. Lomakin și M.A. Balakirev au deschis la Petersburg o școală de muzică gratuită.
	I.S. Turgheniev scrie romanul *Părinți și copii.*
1862-1864	Reforme militare promovate de D.N. Miliutin.
	N.G. Cernîșevski scrie romanul *Ce-i de făcut?*
1863 17 februarie	Se naște poetul Fiodor Sologub.
1863 iunie	În SUA intră în vigoare legea abolirii sclaviei.
	În Rusia intră în vigoare un nou statut universitar. Este restabilită autonomia universitară.

1863 16 iunie	În Grecia sunt instituite o constituție democratică și un sistem parlamentar.
1863	Sunt introduse accizele pentru vodcă, fiind înlocuite concesiunile.
	Răscoale în Lituania și în Bielorusia.
	Se formează gruparea pictorilor itineranți (*Peredvijniki*).
1863-1864	Răscoală în Polonia.
1863-1869	Introducerea treptată a autonomiei în Finlanda.
	L.N. Tolstoi scrie romanul *Război și pace.*
1863-1877	N.A. Nekrasov scrie poemul *Cui i-e bine în Rusia.*
1864 16 septembrie	Este înființată Internaționala I.
1864	Reforma funciară în Rusia.
	Reforma administrației locale în Rusia.
	Reforma școlară din Rusia. Gimnaziile primesc un nou statut.
	Reforma judecătorească în Rusia. Sunt introduse curțile cu juri.
	Este înființată prima bancă comercială privată din Petersburg.
	V.V. Krestovski publică romanul *Mahalalele Petersburgului.*
	F.M. Dostoievski publică *Însemnări din subterană.*
1864-1867	Au loc o serie de reforme – a pământului, orășenească, judecătorească, militară ș.a.
1865 3 aprilie	Este asasinat președintele american Abraham Lincoln.
1865	Reforma cenzurii în Rusia.
1866 11 februarie	Abdicarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza de la tronul României.
1866 4 aprilie	Atentat al lui D.V. Karakozov asupra lui Alexandru al II-lea. După condamnarea la moarte prin spânzurare a atentatorului, ca măsuri represive se vor închide revistele „Sovremennik" și „Russkoe slovo".
1866 10 mai	Principele Carol de Hohenzollern-Sigmaringen depune jurământul ca domnitor al României.
1866 2 august	Se naște D.S. Merejkovski.
1866	La Petersburg se înființează Agenția telegrafică rusă.
	Este promulgată legea de împroprietărire a țăranilor statului.
	Este fondat Conservatorul din Moscova.
	Apar romanele *Crimă și pedeapsă* și *Jucătorul* de F.M. Dostoievski.
1867 3 martie	Austria încheie un pact dualist cu Ungaria, în urma căruia se formează Austro-Ungaria.
1867 18 martie	Alaska și Insulele Aleutine sunt vândute Statelor Unite ale Americii pentru suma de 11 milioane de ruble.
1867 mai	În Statele Unite se formează Ku-Klux-Klan.
1867 mai-iunie	Are loc în Rusia primul congres slav.
1867 3 iunie	Se naște poetul K.D. Balmont.
1867	I.S. Turgheniev scrie romanul *Fum.*
1868 16 martie	Se naște scriitorul și dramaturgul Maxim Gorki.
1868	Primul spectacol de operetă din Rusia.
	F.M. Dostoievski scrie romanul *Idiotul.*

1869 8 noiembrie	Se naște poeta Z.N. Hippius.
1869	L.N. Tolstoi publică *Război și pace*.
	Ceaikovski a scris uvertura-fantezie *Romeo și Julieta*.
1870 9 ianuarie	Moare la Paris A.I. Herzen.
1870 26 august	Se naște scriitorul A.I. Kuprin.
1870 23 august	În Franța este proclamată a treia Republică.
1870 8 septembrie	Unirea deplină a Italiei, ce presupunea includerea Romei și a Vaticanului în regat.
1870 10 octombrie	Se naște scriitorul I.A. Bunin.
1870	Are loc primul congres panrus al industriașilor.
	Reforma urbană în Rusia.
	În Petersburg, la inițiativa lui I.N. Kramskoi, G.G. Miasoedov, N.N. Ghe, V.G. Perov se înființează „Asociația pictorilor itineranți" (*peredvijniki*).
	A.N. Ostrovski scrie comedia *Pădurea*.
1870-1873	I.E. Repin pictează tabloul „Edecarii de pe Volga".
1870-1888	Expediția lui N.M. Prjevalski în Asia Centrală, China și Mongolia.
1871 1 martie	În urma Conferinței de la Londra, Rusia primește dreptul de a deține flotă în Marea Neagră.
1871 6 martie	În Franța se proclamă Comuna din Paris.
1871 4 aprilie	Prima constituție imperială a Germaniei. Berlin devine capitală.
1871 16 mai	Comuna din Paris este înfrântă de armata guvernului de la Versailles.
1871	A.K. Savrasov pictează tabloul „Au sosit stăncuțele".
1872 30 august	Primul congres de la Haga al Internaționalei I.
1872	La Petersburg este publicat primul volum al *Capitalului* lui Karl Marx.
	În Rusia sunt înființate liceele reale.
	Este înființată Societatea petersburgheză de muzică de cameră.
	F.M. Dostoievski scrie romanul *Demonii*.
1873 mai – 1895	Prima criză economică mondială.
1873 15 iulie	Încetează din viață F.I. Tiutcev.
1873 1 decembrie	Se naște poetul V.I. Briusov.
1873	Rusia și Anglia încheie un acord privind împărțirea sferelor de influență în Asia Centrală.
1873-1881	F.M. Dostoievski publică în revista „Grajdanin" *Jurnal de scriitor*.
1874 1 ianuarie	Reforma militară din Rusia. Serviciu militar obligatoriu pentru toate categoriile sociale.
1874	Începe activitatea narodnicilor de a „merge în popor".
	M.P. Mussorgski scrie opera *Boris Godunov* și *Tablouri dintr-o expoziție*.
1875 25 aprilie	Tratat încheiat cu Japonia prin care Rusia ceda Insulele Kurile în schimbul unei părți a insulei Sahalin (sudul aparținea Japoniei).
1875 28 septembrie	Moare poetul A.K. Tolstoi.
1875	La Odessa este creată „Uniunea de sud a muncitorilor", condusă de E.O. Zasklavski
1875-1881	Se construiește Muzeul de istorie din Moscova (arhitect V.O. Sherwood).

1876 decembrie	La Petersburg, în piața din fața catedralei Kazan, are loc prima demonstrație a intelectualilor și muncitorilor social-revoluționari, la care a luat cuvântul G.V. Plehanov.
	La sfârșitul anului s-a format organizația revoluționară ilegală a narodnicilor; în 1878 a fost numită „Zemlia i volia"; din 1879 s-a scindat în „Ciornîi peredel" și „Narodnaia volia".
1876	Internaționala I își încetează activitatea.
1877 12 aprilie – 17 februarie 1878	Războiul ruso-turc. În urma păcii de la San-Stefano și prin tratatul de la Berlin, Serbia, România și Muntenegru au primit independența; este proclamată autonomia principatului bulgar. Rusia primește Basarabia de Sud.
1877 27 decembrie	Încetează din viață poetul N.A. Nekrasov.
1877	Rusia începe cucerirea Turkmeniei (care se încheie în 1881).
	P.I. Ceaikovski scrie baletul *Lacul lebedelor.*
1878 decembrie	La Petersburg se înființează „Uniunea de nord a muncitorilor ruși", condusă de S.N. Halturin și V.P. Obnorski.
1878	P.I. Ceaikovski scrie opera *Evgheni Oneghin.*
	L.N. Tolstoi scrie romanul *Anna Karenina.*
	A.N. Ostrovski scrie piesa *Lupii și oile, Fata fără zestre.*
	Apare *Dicționarul explicativ al limbii ruse* de V.I. Dal'.
1879	M.E. Saltîkov-Șcedrin scrie romanul *Istoria unui oraș.*
1880 5 februarie	Atentat al lui S.N. Halturin împotriva lui Alexandru al II-lea.
1880 14 octombrie	Se naște poetul Andrei Belîi.
1880 16 noiembrie	Se naște poetul A.A. Blok.
1880	F.M. Dostoievski scrie *Frații Karamazov.*
	M.E. Saltîkov-Șcedrin publică romanul *Domnii Golovliov.*
1880-1881	„Dictatura de catifea" a lui M.T. Loris-Melikov.
1881 1 martie	Asasinarea împăratului Alexandru al II-lea de către membri ai organizației „Narodnaia volia".
1881-1894	**Domnia lui Alexandru al III-lea**
1881 28 ianuarie	Moare scriitorul F.M. Dostoievski.
1881 14 martie	România devine regat, principele Carol I este noul rege.
1881 aprilie-iulie	Pogromuri antievreiești în sudul Rusiei.
1881 15 aprilie	Sunt executați A.I. Jeliabov, S.L. Perovskaia, N.I. Kibalcici, T.M. Mihailov, participanți la atentatul împotriva împăratului.
1881 29 aprilie	Este proclamat Manifestul „Despre caracterul nestrămutat al autocrației" (în urma asasinării împăratului Alexandru al II-lea).
1881 6 iunie	Alianța celor trei împărați – ai Germaniei, Austro-Ungariei și Rusiei.
1881 7 septembrie	Atentat mortal asupra președintelui american James A. Garfield.
1881	N.A. Rimski-Korsakov scrie opera *Snegurocika*.
	V.M. Vasnețov pictează tabloul „Alionușka".
1881-1882	Criză industrială în Rusia.
1882 8 mai	Este creată Tripla Alianță, între Germania, Austro-Ungaria și Italia.
1882	Instituirea legislației industriale în Rusia.

	Connstituirea Băncii agricole în Rusia, pentru plata răscumpărărilor funciare.
	Este abolită capitația în Rusia.
	A.D. Șeremetiev formează o orchestră simfonică.
	F.M. Korș întemeiază la Moscova cel mai mare teatru privat din Rusia.
1883 26 mai	Este inaugurată, la Moscova, catedrala Mântuitorului (arhitect K.A. Ton).
1883 22 august	Moare scriitorul I.S. Turgheniev.
1883 septembrie	La Geneva este creată „Biblioteca socialismului contemporan", care a anunțat formarea grupării „Osvobojdenie truda" (Eliberarea muncii), sub conducerea lui G.V. Plehanov.
1883	La Petersburg este constituită gruparea condusă de D. Blagoev, numită din 1884 Partidul social-democraților ruși.
	Înființarea „Societății filarmonice moscovite".
1884 23 august	Nou statut al universităților din Rusia. Abolirea autonomiei universitare.
1884	Turkmenia este inclusă în Imperiul Rus.
	Inaugurarea căii ferate Ekaterininskaia (construită în 1882-1904), din sudul Rusiei (Harkov, Hersones, Taurida, Ekaterinoslav...).
1884-1886	L.N. Tolstoi publică nuvela *Moartea lui Ivan Ilici.*
1885 18 martie	Anglia declanșează Criza Afgană, între Rusia și Afganistan.
1885 sfârșitul anului	La Petersburg este constituită gruparea social-democrată a lui P.V. Tkaciov, numită, de la sfârșitul anului 1886, „Asociația lucrătorilor din Sankt-Petersburg".
1885	Grevă la fabrica Morozov.
	Înființarea băncii funciare nobiliare din Rusia.
	I.E. Repin pictează tabloul „Ivan cel Groaznic și fiul său Ivan".
1885-1886	Operă privată a lui S.I. Mamontov.
1886 2 iunie	Moare dramaturgul A.N. Ostrovski.
1886	Inaugurarea căii ferate din regiunea Mării Caspice.
	La Petersburg are loc premiera operei *Hovanșcina* de M.P. Mussorgski.
	L.N. Tolstoi publică drama *Puterea întunericului.*
1887 1 martie	Atentat asupra lui Alexandru al III-lea întreprins de gruparea condusă de A.I. Ulianov.
1887 mai	Sunt executați A.I. Ulianov, P.I. Andreiușkin, V.D. Gheneralov, V.S. Osipanov, P.Ia. Șevîriov, pentru participarea la atentatul îndreptat împotriva împăratului.
1887 25 mai	Tratat de neutralitate încheiat între Rusia și Germania.
1887	V.M. Surikov pictează tabloul „Boieroaica Morozova".
1887-1889	L.M. Tolstoi scrie nuvela *Sonata Kreuzer.*
1888	Rimski-Korsakov scrie simfonia *Șeherezada.*
1889 28 aprilie	Moare scriitorul M.E. Saltîkov-Șcedrin.
1889 2-9 iulie	La Paris este înființată Internaționala a II-a, care își organizează primul congres.
1889 iarna	La Petersburg este creată, sub conducerea lui M.I. Brusnev, o grupare social-democrată.

1889	Expoziția internațională de la Paris.
	I.I. Șișkin pictează tabloul „Dimineață în pădurea de pini".
1889-1893	Se construiesc Marile galerii comerciale (astăzi GUM; arhitect A.N. Pomerantțev).
1889-1899	L.N. Tolstoi scrie romanul *Învierea.*
1890 1 mai	Internaționala a II-a decide celebrarea zilei de 1 mai pentru solidaritatea muncitorească.
1890	La Londra este inaugurat primul metrou din lume.
	În SUA are loc primul recensământ al populației.
	Borodin scrie opera *Prințul Igor.*
	P.I. Ceaikovski scrie baletul *Frumoasa din pădurea adormită* și opera *Dama de pică.*
	M.A. Vrubel' pictează tabloul „Demonul".
1891 15 septembrie	Moare scriitorul I.A. Goncearov.
1891 15 august	Tratatul ruso-francez, încheiat în secret. Tratatul a fost ratificat abia în ianuarie 1894.
1891	Începe construirea magistralei ferate siberiene.
	P.I. Ceaikovski scrie baletul *Spărgătorul de nuci.*
1891-1892	Foamete în Rusia.
1892 14 august	Este semnată convenția militară franco-rusă.
1892 21 noiembrie	Moare poetul A.A. Fet.
1892	În Rusia este adoptată noua lege vamală.
	Tretiakov își donează colecția de tablouri orașului Moscova.
	Maksim Gorki scrie povestirea *Makar Ciudra.*
	Apare nuvela *Salonul nr.6* de A.P. Cehov.
	D.S. Merejkovski publică primul volum de versuri; începe să scrie trilogia *Hristos și Antihrist.*
1892-1900	F. Sologub scrie romanul *Demonul meschin.*
1893	Este introdus un nou monopol al vodcii.
	F.I. Șaliapin a început la Tbilisi activitatea concertistică.
	N.N. Ghe pictează tabloul „Golgota".
1893-1899	Creștere industrială în Rusia.
1894 17 ianuarie	Acord comercial între Rusia și Germania.
1894 12 iunie	În Franța, anarhiștii îl ucid pe președintele Marie François Sadi Carnot.
1894 20 octombrie	Moare împăratul Alexandru al III-lea.
1894	Apare primul volum de versuri al lui K. Balmont.
1894-1917	**Domnia lui Nicolae al II-lea**
1895	Acord ruso-englez privind împărțirea sferelor de influență în Pamir.
	La Petersburg, la inițiativa lui V.I. Lenin, este creată o organizație social-democrată numită „Uniunea luptei pentru eliberarea clasei muncitoare".
	Apare primul volum de poezii al lui F.K. Sologub.
	Apare primul volum de poezii al lui V.I. Briusov.
	Maxim Gorki scrie *Bătrîna Izerghil.*

1896 10 mai	Acord între Rusia și China privind alianța defensivă împotriva Japoniei și a construirii căii ferate răsăritene.
1896 16 mai	Acord între Rusia și Japonia referitor la chestiunea Coreei.
1896 18 mai	Tragedia de la Hodînka, cu prilejul încoronării lui Nicolae al II-lea.
1896	Este pusă în scenă comedia lui A.P. Cehov *Pescărușul*.
	Apare nuvela *Moloh* de A.I. Kuprin.
	N.A. Rimski-Korsakov a scris opera *Sadko*.
1897 21 mai	Legea privitoare la restrângerea zilei de muncă la 11,5 ore în fabricile din Rusia.
1897	Primul recensământ al populației din Rusia (cu excepția Finlandei). Populația era de 128.907.692 persoane.
	Are loc reforma monetară a lui S.Iu. Witte.
	Apare piesa *Unchiul Vania* de A.P. Cehov.
1898 3-5 martie	La Minsk are loc primul congres al Partidului muncitoresc social-democrat rus (RSDPR).
1898	La Moscova K.S. Stanislavski și V.I. Nemirovici-Dancenko înființează Teatrul de artă MHAT.
	M.A. Balakirev scrie Simfonia nr.1.
	A fost întemeiată uniunea de creație „Mir iskusstva".
	V.M. Vasnețov pictează tabloul „Vitejii".
	Apare piesa *Pescărușul* de A.P. Cehov.
1898-1912	Se construiește la Moscova Muzeul de artă „A.S. Pușkin" (arhitect R.I. Klein).
1899 aprilie	Tratat ruso-englez privitor la delimitarea sferelor de influență în China.

Bibliografie

Agheeva, O.G., *„Veličaišij i slavnejšij bolee vseh gradov v svete..." – grad Svjatogo Petra. Peterburg v russkom obščestvennom soznanii načala XVIII veka*, Sankt-Petersburg, 1999

Al', Daniil, *Istoriju Rossii rasskazyvaet Sankt-Peterburg*, Sankt-Petersburg – Moscova, 2001

Aleksandrov, Iu.N., *Moskovskaja starina. Vospominanija moskvičej prošlogo stoletija*, Moscova, 1989

Ancelot, F., *Šest' mesjacev v Rossii. Pis'ma k Ksav'e Sentinu, sočinennye v 1826 godu, v poru koronovanija ego imperatorskogo veličestva*, Moscova, 2001

Andrew, Christopher, Gordievski, Oleg, *KGB. Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, Ed. All, București, 1994

Arin, Oleg, *Carskaja Rossija: mify i real'nost' (konec XIX – načalo XX veka)*, Moscova, 1999

Avseenko, V.G., *Istoria goroda S.-Peterburga v licah i kartinah. 1703-1903*, Sankt-Petersburg, 1993, reeditare a ediției din 1903

Anisimov, E.V., Kamenski, A.B., *Rossija v XVIII – pervoj polovine XIX veka: Istorija. Istorik. Dokument*, Moscova, 1994

Arinin, A.N., Miheev, V.M., *Prošloe. Nastojaščee. Buduščee. Istoriko-filosofskaja mysl' Rossii XIX-XX vv.*, Moscova, 1995

Avrich, Paul, *The Russian anarchists*, Princeton University Press, 1967

Belinski, V.G. *Fiziologija Peterburga*, Moscova, 1991

Beliṭki, Ia.M., Glezer, G.N., *Moskva neznakomaja*, Moscova, 1993

Berdiaev, Nikolai, *Duhovnye osnovy russkoj revoljucii*, Moscova, 2006

Bernștam, T.A., *Prihodskaja žizn' russkoj derevni. Očerki po cerkovnoj etnografii*, Sankt-Petersburg, 2007

Besançon, Alain, *Éducation et société en Russie dans le second tiers du XIXe siècle*, Paris, La Haye, 1974

Besançon, Alain, *Être Russe au XIXe siècle*, Armand Colin, Paris, 1974

Bezghin, V.B., *Krest'janskaja povsednevnost'. Tradicii konca XIX – načala XX veka*, Moscova-Tambov, 2004

Billington, James H., *The Icon and the Axe. An Interpretive History of Russian Culture*, New York, 1970

Bolșakova, A.I. (red.), *Rossija i Zapad v načale novogo tysjačeletija*, Moscova, 2007

Bondarenko, A., Efimov, N., *Zagadočnye stranicy russkoj istorii*, Moscova, 2008

Cadot, Michel, *La Russie dans la vie intellectuelle française (1839-1856)*, Fayard, 1967

Carrère d'Encausse, Hélène, *Blestemul rușilor. Eseu despre asasinatul politic*, Ed. Polirom, Iași, 2000

Carrère d'Encausse, Hélène, *La Russie inachevée*, Ed. Fayard, 2000
Ceaadaev, Piotr, *Scrisori filozofice,* Humanitas, București, 1993
Cernuha, V.G., *Vnutrenjaja politika carizma s serediny 50-h do načala 80-h gg. XIX v.*, Leningrad, 1978
Cijikova, L.N., *Tradicionnoe žilišče narodov Rossii: XIX – načalo XX v.*, Moscova, 1997
Ciulkov, G., *Imperatory*, Moscova, 1991
Conio, Gérard (red.), *La vision russe de l'Occident*, Ed. L'Age d'Homme, Laussane, 1987
Crainic, Nichifor, *Dostoievski și creștinismul rus*, Ed. Arhidiecezana Cluj, Ed. Anastasia, București, 1998
de Custine, Marchizul, *Scrisori din Rusia*, Humanitas, București, 1993
de Custine, Marquis, *La Russie en 1839*, I-II, Solin, Paris, 1990
Danilevski, N.I., *Rossija i Evropa. Vzgljad na kul`turnye i političeskie otnošenija slavjanskogo mira k germano-romanskomu*, ediția a cincea, Sankt-Petersburg, 1895
Davîdov, N.V., *Moskva. Pjatidesjatye i šestidesjatye gody XIX stoletija, în* Iu.N. Aleksandrov, *Moskovskaja starina. Vospominanija moskvičej prošlogo stoletija*, Moscova, 1989
Delsol, Chantal, Masłowski, Michel, Nowicki, Joanna, *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, Ed. Cartier, Chișinău, 2003
Dmitrieva, Tatiana, *Harakter: russkij*, Moscova, 2001
Dnevnik imperatora Nikolaja II. 1890-1906 gg., Moscova, 1991
Dostoievski, F.M., *Crimă și pedeapsă,* I-II, traducere de Antoaneta Olteanu, Ed. Adevărul Holding, București, 2010
Dostoievski, F.M., *Dublul*, în vol. *Dublul. Oameni sărmani. Eternul soț. Însemnări din subterană*, traducere de Antoaneta Olteanu, Ed. Adevărul Holding, București, 2011
Dostoievski, F.M., *Idiotul*, în *Opere în unsprezece volume*, vol. VI, traducere de Nicolae Gane, Editura pentru literatură universală, București, 1969
Dostoievski, F.M., *Jurnal de scriitor*, I-III, traducere de Adriana Nicoară, Marina Vraciu, Leonte Ivanov și Emil Iordache, Ed. Polirom, Iași, 1998, 2000
Dostoievski, F.M., *Prințul Valkovski*, în românește de Alla Verbetchi, Ed. Arania, Brașov, 1993
Dostoievski, Fiodor, *Scrisori despre literatură și artă*, antologie, studiu introductiv, note și comentarii de Albert Kovacs, în românește de Nicolae Iliescu și Albert Kovacs, Ed. Cartea românească, București, 1989
F.M. Dostoievski, *Umiliți și obidiți*, traducere de Antoaneta Olteanu, Ed. Adevărul Holding, București, 2011
Dukes, Paul, *Istoria Rusiei. 882-1996*, Ed. All, București, 2009
Dukov, E.V. (red.), *Razvlekatel'naja kul'tura Rossii XVIII-XIX vv. Očerki istorii i teorii*, Sankt-Petersburg, 2000
Dumas, Alexandre, *Impressions de voyage en Russie etc.*, Paris, 1858
Dvornik, Francis, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, Ed. All Educațional, București, 2001
Egorov, B.F., *Bor'ba estetičeskih idej v Rossii serediny XIX v.*, Leningrad, 1982
Egorov, B.F., *Bor'ba estetičeskih idej v Rossii 1860-h godov*, Leningrad, 1991
Eidelman, N.Ia., *„Revoljucija sverhu" v Rossii*, Moscova, 1989
Eliade, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, Institutul Cultural

Român, București, 2006
Ena, I.M., Șciulipenko, I.M., Șehter, I.E., *Pit' ili ne pit'? Pit'!!! Napitki zdovor'ja*, Kiev, 1996
Fedorovski, Vladimir, *Sankt-Petersburg – poveștile de dragoste ale unui oraș*, Humanitas, 2005
Fedosiuk, I.A., *Čto neponjatno u klassikov, ili enciklopedija russkogo byta XIX veka*, Moscova, 2006
Fenomen Peterburga, red. I.N. Bespiatîh, Sankt-Petersburg, 2000, 2001
Ferrari, Aldo, *A treia Romă. Renașterea naționalismului rus*, Ed. Anastasia, București, 1999
Figes, Orlando, *Natasha's Dance. A Cultural History of Russia*, New York, 2002
Filin, M.D., *Liudi imperatorskoj Rossii. Iz arhivnyh razyskanij*, Moscova, 2000
Florea, Vasile, *O istorie a artei ruse*, Ed. Meridiane, București, 1979
Franklin, Simon, Widdis, Emma (red.), *National Identity in Russian Culture*, Cambridge University Press, 2004
Gautier, Théophile, *Voyage en Russie*, Paris, 1990
Geinike, N.A., Elaghin, N.S., Efimova, E.A., Șitț, I.I. (red.), *Po Moskve*, Moscova, 1917
Ghiliarovski, V.A., *Moskva i moskviči*, în vol. *Sobranie v četyreh tomah,* vol. 4, Moscova, 1989
Ghilodo, A.A., Gnutova, S.V., Kirillova, G.S., *Russkij samovar*, Moscova, 1991
Gogol, N.V., *Peterburgskie zapiski 1836 g.*, în vol. *Sobranie sočinenij v semi tomach*, vol. VI, *Stat'i*, Moscova, 1967
Gogolevski, A.V., *Očerki istorii russkogo liberalizma XIX – načala XX veka*, Sankt-Petersburg, 1996
Golovanov, Vladimir, *O vinokurenii, vinodelii i vinopitii rossijskom*, în vol. *Istorija vina v civilizacii i literature*, red. S. Kliucinikov, Moscova, 1999
Goncearov, I.A., *Luna mai la Petersburg. Nuvele, schițe, amintiri*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Maria Roth, Editura pentru literatură universală, București, 1963
Goncearov, I.A., *Oblomov*, în *Opere în opt volume*, vol. IV, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Tatiana Berindei, Ed. Cartea nouă, București, 1958
de Grève, Claude, *Le voyage en Russie. Anthologie des voyageurs français aux XVIIIe et XIXe siècles*, Robert Laffont, Paris, 1990
Gromîko, M.M., *Mir russkoj derevni*, Moscova, 1991
Guliaev, Vladimir, *Russian lacquered miniatures,* Leningrad, 1989
Hazin, O.A., *Paži, kadety, junkera. Istoričeskij očerk. K 200-letiju Pažeskogo Ego Imperatorskogo Veličestva korpusa*, Moscova, 2002
Hosking, Geoffrey, *Rusia – popor și imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iași, 2001
Huduškina, I.F., *Car'. Bog. Rossija. Samosoznanie russkogo dvorjanstva (konec XVIII – pervaja tret' XIX vv.)*, Moscova, 1995
Iabloc'kov, Mihail, *Istoria dvorjanskogo soslovija v Rossii*, Sankt-Petersburg, 1876
Iakovkina, N.I., *Očerki russkoj kul'tury pervoj poloviny XIX veka*, Leningrad, 1989
Iankovski, Iu.Z., *Patriarhal'no-dvorjanskaja utopija. Stranica russkoj obščestvenno-literaturnoj mysli 1840-1850 gg.*, Moscova, 1981
Ianoși, Ion, *Sankt-Petersburg: romanul și romanele unui oraș*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004
Inostrancy o Drevnej Moskve. Moskva XV-XVII vekov, Moscova, 1991
Iosifova, Brigita, *Dekabristy*, Moscova, 1983

Isupov, K.G. (red.), *Moskva – Peterburg: pro et contra. Dialog kul'tur v istorii nacional'nogo samosoznanija. Antologija*, Sankt-Petersburg, 2000
Ivanov, I., *Krepkoalkogol'nye napitki*, Smolensk, 1997
Ivanov, Leonte, *Imaginea rusului și a Rusiei în literatura română. 1840-1948*, Ed. Cartier, Chișinău, 2004
Iz istorii russkoj kul'tury, vol. IV, *XVIII – načalo XIX veka*, vol. V, *XIX vek*, Moscova, 1996
Kagarlitsky, Boris, *Empire of the Periphery. Russia and the World System*, Pluto Press, Londra – Ann Arbor, 2008
Keller, E.E., *Prazdničnaia kul'tura Peterburga. Očerki istorii*, Sankt-Petersburg, 2001
Kliucevski, V.O., *Istoričeskie portrety*, Moscova, 1990
Kliucevski, V.O., *Skazanija inostrancev o Moskovskom gosudarstve*, Moscova, 1991
Kliucinikov, Serghei, *Vino i Rossija*, în vol. *Istorija vina v civilizacii i literature*, red. S. Kliucinikov, Moscova, 1999
Komissarjevski, F.F., *Istorija kostjuma*, Moscova, 1999
Kondakov, I.V., *Kul'tura Rossii*, Moscova, 2000
Kondratiev, I.K., *Sedaja starina Moskvy. Istoričeskij obzor i polnyj ukazatel' ee dostopamjatnostej. S podrobnym istoričeskim opisaniem osnovanija Moskvy i očerkom ee zamečatel'nym okrestnostej*, Moscova, 1999
Korotkova, M.V., *Putešestvie v istoriju russkogo byta*, Moscova, 1998
Korotkova, M.V., *Tradicii russkogo byta. Enciklopedia*, Moscova, 2008
Kostomarov, N.I., *Domašnjaja žizn' i nravy velikorusskogo naroda*, Moscova, 1993.
Kostomarov, N.I., *Očerk domašnej žizni i nravov velikorusskogo naroda v XVI i XVII stoletijach*, Moscova, 1992
Kovaliov, N.I., *Napitki našego stola*, Sankt-Petersburg, 1998
Kulișer, I.M., *Istorija russkoj torgovli i promyšlennosti*, Celeabinsk, 2003
Kuprianov, A.I., *Gorodskaja kul'tura russkoj provincii. Konec XVIII – pervaja polovina XIX veka*, Moscova, 2007
Lavrentieva, E.V., *Kult'tura russkogo zastol'ja XIX veka. Puškinskaja pora*, Moscova, 1999
Leontovici, V.V., *Istorija liberalizma v Rossii 1762-1914 godov*, Moscova, 1995
Leroy-Beaulieu, Anatole, *L'Empire des tsars et les russes*, I. *Le pays et les habitants*, II. *Les institutions,* III. *La religion,* Editions L'Age d'Homme, Laussane, 1988
Lihaciov, D.S., *Kul'tura Rusi vremeni Andreja Rubleva*, Leningrad, 1962
Lotman, I.M., *Besedy o russkoj kul'ture. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII – načala XIX v.)*, Sankt-Petersburg, 1994
Lotman, I.M., *Istorija i tipologija russkoj kult'tury*, Sankt-Petersburg, 2002
Lynch, Michael, *Reacțiune și revoluție: Rusia 1881-1924*, Ed. All, București, 2000
Mackenzie Wallace, Donald, *Russia*, Londra, 1905
Millar, James R. (red.), *Encyclopedia of Russian History*, vol.1-3, Macmillan, 2004
De Miranda, Francisco, *Rossijskij dnevnik. Moskva – Sankt-Peterburg*, Moscova, 2000
Moskva i moskovskij tekst russkoj kul'tury. Sbornik statej, Moscova, 1998
Moskva XV-XVII vekov. Inostrancy o drevnej Moskve, Moscova, 1991
Muraviov, Vladimir, *Moskovskie slova i slovečki. Proishoždenie moskovskih poslovic, pogovorok, rečenij, pesen, toponimika moskovskih ulic, ploščadej i pereulkov*, Moscova, 1997
Muraviova, I.A., *Vek moderna. Panorama stoličnoi žizni*, Sankt-Petersburg, 2001
Muraviova, O.S., *Kak vospityvali russkogo dvorjanina*, Moscova, 1995
Novikov, A.I., *Nigilizm i nigilisty. Opyt kritičeskoj harakteristiki*, Leningrad, 1972

Očerki russkoj kul'tury XIX veka, vol. I, *Obščestvenno-kul'turnaja sreda*, Moscova, 1998
Olteanu, Antoaneta, *Miturile Rusiei clasice*, Ed. Paideia, București, 2009
Olteanu, Antoaneta, *Zile și demoni. Calendar și mitologie populară rusă*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2008
Pankeev, Ivan, *Polnaja enciklopedija byta russkogo naroda*, I-II, Moscova, 1998
Panova, E.A., *Russkie samovary*, Moscova, 1970
Parmon, F.M., *Kompozicija kostjuma*, Moscova, 1997
Pipes, Richard, *Rossija pri starom režime*, Moscova, 1993
Pîliaev, M.I., *Staraia Moskva*, Moscova, 2001
Pîliaev, M.I., *Staryj Peterburg. Rasskazy iz byloj žiyni stolicy*, Sankt-Petersburg, 2002
Platonov, Oleg, *Russkaja civilizacija*, Moscova, 1995
Po staroj Moskve. Progulki po Moskve i ee hudojestvennym i prosvetitel'nym učreždenijam, red. N.A. Heinike, N.S. Elaghin, E.A. Efimova, I.I. Șitț, Moscova, 1917
Pohliobkin, V.V., *Čaj, ego istorija, svojstva i upotreblenie*, Centrpoligraf, 2005
Pohliobkin, V.V., *Istorija russkoj vodki*, Centrpoligraf, 2005
Poliakova, Vera, Kriukov, Ghennadi, *Russkaja matreška*, Moscova, 1995
Poleviciok, G.I., *Čai : udovol'stvie i celebnost'*, Moscova, 1992
Porohnea, V.S. (red.), *Rossija v mirovoj istorii*, Moscova, 1991
Poznanski, V.V., *Očerk formirovanija russkoj nacional'noj kul'tury. Pervaja polovina XIX veka*, Moscova, 1975
Pravila svetskoi žizni i etiketa. Horošij ton. Sbornik sovetov i nastavlenij, Moscova, 1991
Prîjov, I.G., *Istorija kabakov v Rossii*, Moscova, 1991
Pușkariov, S.G., *Obzor russkoj istorii*, Moscova, 1991
Pușkariov, S.G., *Rossija v XIX veke*, New York, 1956
Reșetnikova, L.L., *Duša Peterburga. Peterburg v proizvedenijac russkih pisatelej XIX veka*, Sankt-Petersburg, 1996
Riasanovsky, Nicholas V., *O istorie a Rusiei*, Ed. Institutul european, Iași, f.a.
Riasanovsky, Nicholas V., *Russian Identities : A Historical Survey*, Oxford University Press, 2005
Rivoș, I.N., *Vremja i vešči. Illjustrirovannoe opisanie kostjumov i aksessuarov v Rossii konca XIX – načala XX veka*, Moscova, 1990
Rogov, E.N., *Atlas istorii kul'tury Rossii*, Moscova, 1993
Romaniuk, Serghei, *Po zemljam moskovskih sel i slobod*, II. *Meždu Kamer-kolležskim valom i sovremennoj granicej goroda*, Moscova, 1999
Romanov, Serghei, *Istorija russkoj vodki ot Ivana Vasil'eviča Groznogo do Borisa Nikolaeviča El'cina*, Moscova, 1998
Ropert, André, *La misère et la gloire. Histoire culturelle du monde russe de l'an mille à nos jours*, Armand Colin, Paris, 1992
Rossija. Enciklopedičeskij slovar', Leningrad, 1991
Rossija i Francija. XVIII-XIX veka, vol.4, red. Piotr Cerkassov, Moscova, 2001
Rossija pervoj poloviny XIX v. glazami inostrancami, Lenizdat, 1991
Rudnițkaia, E.L. (red.), *V razdum'jah o Rossii (XIX vek)*, Moscova, 1996
Russkaja izba. Illjustrirovannaja enciklopedija. Vnutrennee prostranstvo izby. Mebel' i ubranstvo izby. Domašnjaja i hozjajstvennaja utvar', Sankt-Petersburg, 2001
Russkij prazdnik. Prazdniki i obrjady narodnogo zemledel'ceskogo kalendarja. Illjustrirovannaja enciklopedija, Sankt-Petersburg, 2001
Russkij tradicionnyj kostium. Illjustrirovannaja enciklopedija, Sankt-Petersburg, 2001

Sankt-Peterburg. Petrograd. Leningrad. Enčiklopedičeskij spravočnik, Moscova, 1992
Sherman, Russell, *Rusia. 1815-1881*, Ed. All, București, 2001
Silvestre, Armand, *Heureux qui comme... Moscou*, Magellan, Paris, 2005
Sindalovski, N.A., *Legendy i mify Sankt-Peterburga*, Sankt-Petersburg, 2001
Sindalovski, N.A., *Mifologija Peterburga. Očerki*, Sankt-Petersburg, 2002
Sîrov, S.N., *Stranicy istorii*, Moscova, 1987
Soboleva, N.A., *Očerki istorii rossijskoj simvoliki. Ot tamgi do simvolov gosudarstvennogo suvereniteta*, Moscova, 2006
Sosnina, N., Șanghina, I., *Russkij tradicionnyj kostjum. Illjustrirovannaja enciklopedija*, Sankt-Petersburg, 2001
Stråth, Bo (ed.), *Europe and the Other and Europe as the Other*, Series Multiple Europes, no10, PIE – Peter Lang, Bruxelles, Berna, Berlin, Frankfurt/M, New York, Oxford, Viena f.a.
Suchanek, Lucjan (red.), *Rosjoynawstwo. Wprowadzenie do studiów nad Rosją*, Editura Universității Jagiellone, Cracovia, 2004
Șcetinina, G.I., *Idejnaja žiyn' russkoj intelligencii : konec XIX – načalo XX vekov*, Moscova, 1995
Șepeliov, L.E., *Tituly, mundiry i ordena Rossijskoj imperii*, f.l., 2005
Tereșcenko, A., *Byt russkogo naroda*, Moscova, 1997
Tissot, Victor, *La Russie et les Russes. Indiscrétions de voyage*, Paris, 1883
Tolstoi, L.N., *Anna Karenina*, I-II, traducere de M. Sevastos, Ștefana Velisar Teodoreanu, R. Donici, Ed. Univers, 1980
Tolstoi, L.N., *Învierea*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu, Nina Grigorescu, Ed. RAO, București, 1998
Tolstoi, L.N., *Părintele Serghi*, în *Nuvele și povestiri (1889-1904)*, traducere de Cezar Petrescu și S. Recevski, în vol. *Opere*, vol. XII, Ed. Cartea rusă, București, 1958
Tolstoi, L.N., *Război și pace*, I-IV, traducere de Ion Frunzetti și N. Parocescu, Ed. Univers, București, 1985
Troițki, N.A., *Bezumstvo hrabryh. Russkie revoljucionery i karatel'naja politika cariyzma 1866-1882 gg.*, Moscova, 1978
Troyat, Henri, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Humanitas, București, 1993
Turgheniev, I.S., *Deșteleneire*, traducere de Lucia Mantu și Marina Arnoldov, în vol. *Opere*, IV, Editura „Cartea rusă", București, 1955
Turgheniev, I.S., *Duelgiul*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Dumitru B. Dumitru, în vol. *Opere*, V, Editura „Cartea rusă", București, 1956
Turgheniev, *Hanul*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Dumitru B. Dumitru, în vol. *Opere*, V, Ed. „Cartea rusă", București, 1956
Turgheniev, I.S., *Povestirile unui vânător*, în românește de Mihail Sadoveanu, Ed. Raduga, Moscova, Ed. Albatros, București, 1989
Turgheniev, I.S., *Rudin*, în vol. *Opere*, II, Editura ARLUS „Cartea rusă", București, 1953
Turgheniev, I.S., *Trei portrete /1846/*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Dumitru B. Dumitru, în vol. *Opere*, V, Editura „Cartea rusă", București, 1956
Vadrughin, V.I., *Russkaja odežda. Istorija narodnogo kostjuma ot skifskih do sovetskih vremen*, Saratov, 2001
Vasilenko, V.M., *Russkoe prikladnoe iskusstvo*, Moscova, 1977
Volkov, Solomon, *Istorija kul'tury Sankt-Peterburga s osnovanija do naših dnej*, Moscova, 2001

Volodin, V.A., *Rossijskie stolicy. Moskva i Peterburg*, Moscova, 2001
Vranghel, Baron Nikolai, *Memorii. 1847-1920*, traducere de Mihaela Cernăuți, Ed. Fides, Iași, 2001
Weidlé, Wladimir, *La Russie absente et presente*, Gallimard, Paris, 1949
Williams, Robert C., *Russia Imagined. Art, Culture and National Identity. 1840-1995*, New York, 1999
Wolff, Larry, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*, Humanitas, 2000
Zabelin, I.E., *Domašnij byt russkih carej v XVI i XVII stoletijah*, I. *Gosudarev dvor, ili dvorec*, Moscova, 1990
Zabelin, I.E., *Kak žili v starinu russkie cari-gosudari*, Moscova, 1991
Zabîlin, M., *Russkij narod, ego obyčai, obrjady, predanija, sueverija i poezija*, 1-2, Moscova, 1996
Zagoskin, M.N., *Moskva i moskviči. Zapiski Bogdana Il'iča Bel'skogo, izdavaemye M.N. Zagoskim*, Moscova, 1988
Zaickin, I.A., Pocikaev, I.N., *Russkaja istorija. Populjarnyj očerk*, Moscova, 1992
Zasosov, D.A., Pîzin, V.I., *Iz žizni Peterburga 1890-1910 godov. Zapiski očevidcev*, Leningrad, 1991
Zenkovski, V.V., *Istorija russkoj filosofii*, vol. I, partea 1, Leningrad, 1991

Cuprins

Preambul **7**
Rusia împăraților **17**
1. Caracterizarea perioadei. Împărații ruși și reformele lor 17
1.1. Alexandru I (1801-1825) 17
1.2. Nicolae I (1825-1855) 21
1.3. Alexandru al II-lea (1855-1881) 25
1.3. Alexandru al III-lea (1881-1894) 27
1.5. Nicolae al II-lea (1894-1917) 29
2. FAMILIA IMPERIALĂ. DISTRACȚIILE LA CURTE 30
2.1. Familia imperială 30
2.2. Ceremoniile de încoronare 31
2.3. Alte ceremonii de la Curte 34
2.4. Balurile 38
2.4.1. Balurile mascate 47
2.4.2. Balurile de la Curte 48
2.5. Palatele 51
2.5.1. Petrodvoreț 52
2.5.2. Palatul Ecaterinei 53
2.5.3. Neoclasicismul 54
2.5.4. Palatul Taurida 56
2.5.5. Palatul de iarnă 57
Rusia nobiliară **59**
1. Nobilimea rusă – scurtă prezentare 59
1.1. De la boieri la nobili 59
1.2. Nobilime ereditară – nobilime dobândită 62
1.3. Adunările nobiliare 64
1.4. Elementul francez în societatea nobiliară 66
2. Viața la conac 72
2.1. Arhitectura și interioarele conacelor 72
2.2. Viața la moșie 75
2.2.1. La conac în vacanță 76
2.2.2. La moșie. Locuința permanentă 79
3. Viața de zi cu zi la oraș 85
3.1. Petrecerea timpului în familie 86
3.2. Mesele în familie 90
3.3. Vestimentația 93
3.3.1. Reforma vestimentară în Rusia 93
3.4. Zilele de primire, aniversări 99
3.5. Cluburile 102

Administrația în Rusia imperială 106
1. Administrația 106
1.1. Administrația de stat 106
1.2. Administrația gubernială 107
1.3. Administrația locală 112
2. Poliția 113
2.1. Poliția secretă 114
2.1.1. Secția a treia 115
2.1.2. Ohrana 117
3. Justiția 120
3.1.Tribunalele ordinare 120
3.2. Tribunalele de pace 122
3.3. Senatul 123
3.4. Pedepse, sancțiuni 123
4. Funcționarii imperiali 125
4.1. Tabelul rangurilor 125
4.2. Ascensiunea nobiliară 131
4.3. Funcționarii civili 136
Armata 140
1. Războaiele 140
1.1. Războiul antinapoleonian din 1812 140
1.2. 1853-1855. Războiul Crimeei 144
1.3. Din nou „chestiunea orientală“ : 1877-1878 147
2. Reformarea armatei imperiale 148
2.1. Paradele 152
3. Ofițerii 157
3.1. Școlile de ofițeri 157
3.1.1. Școlile de cadeți 157
3.1.2. Școlile de paji 158
3.1.3. Școala de echitație 159
3.2. Ierarhia militară și uniformele 160
3.2.1. Regimentele de gardă 163
3.2.2. Cazacii 165
3.3. Serviciul militar. Soldații 166
Orașele 169
1. Evoluția orașelor în Rusia 169
2. Negustorii 173
2.1. Statutul negustorilor 173
2.2. Negustorii credincioși de rit vechi 176
2.3. Negustorii ambulanți 177
2.4. Comerțul în Rusia 179
2.4.1. Târgurile 180
2.4.2. Piețele 182
2.4.3. Magazinele 183

3. Muncitorii ... 190
3.1. Industria în Rusia ... 190
3.2. Muncitorii ... 191
3.3. Țăranii la oraș ... 196
4. Săracii ... 198
4.1. Prostituția ... 198
4.2. Azilurile de noapte ... 199
5. Viața la oraș ... 204
5.1. Unde mâncăm în oraș? ... 205
5.1.1. Cârciumile ... 205
5.1.2. Restaurantele ... 211
5.1.3. Cafenelele ... 216
5.1.4. Cofetăriile ... 217
5.2. Distracțiile ... 219
5.2.1. Distracțiile în aer liber ... 219
5.2.2. Spectacole, spectacole ... 227
5.2.3. Târgurile ... 236
5.3. Transportul urban în capitală ... 239
5.3.1. Birjarii ... 240
5.3.2. Tramvaiele cu cai ... 242
Țăranii ... 244
1. Satele ... 244
2. Autoguvernarea: mirul ... 244
3. Familia țărănească ... 247
4. Casele ... 247
4.1. Interioarele ... 249
5. Vestimentația țăranilor ... 254
6. Alimentația țăranilor ... 258
6.1. Feluri de mâncare specifice ... 260
6.2. Băuturile ... 261
7. Iobăgia ... 263
7.1. Țăranii statului ... 265
7.2. Țăranii moșierilor ... 266
7.3. Taxe și biruri ... 267
7.4. Alte ocupații ... 270
7.5. Răscoalele ... 272
7.5.1. 1773-1775, Răscoala lui Pugaciov ... 273
7.5.2. Revoltele din 1812 ... 274
7.6. Abolirea iobăgiei ... 276
Învățământul ... 283
1. Reformele în educație ... 284
2. Învățământul particular ... 294
2.1. Școlile de fete ... 295

3. Învățământul universitar ... 298
Intelighenția ... 303
1. Ce este intelighenția? ... 303
2. Cercuri și societăți secrete ... 306
2.1. Societățile secrete ... 307
2.2. Decembriștii ... 308
2.3. Cercurile postdecembriste ... 312
3. Afirmarea identității naționale. Ideea rusă ... 314
3.1. Occidentaliștii ... 314
3.2. Slavofilii ... 316
3.3. Panslavismul ... 321
3.4. Apropierea de popor ... 327
3.4.1. Narodnicii ... 327
3.4.3. Socialiștii: „Impulsul de a distruge este un impuls creator!" ... 337
3.5. Mișcările radicale. Anarhiștii ... 341
Simboluri rusești ... 348
1. Arta decorativă aplicată ... 348
1.1. Emailul de Rostov ... 349
1.2. Fabergé ... 349
1.3. Miniaturile lăcuite ... 350
1.3.1. Hohlomá ... 351
1.3.2. Fedoskino ... 352
1.3.3. Mstiora ... 353
1.3.4. Paleh ... 353
1.4. Jucăriile populare ... 354
1.4.1. Matrioșka ... 354
1.4.2. Jucăriile de la Bogoródskoe ... 355
1.4.3. Jucăriile de la Dîmkovo ... 355
2. Ceaiul ***à la russe*** ... **356**
2.1. Originea ceaiului ... 356
2.2. Ceaiul în Rusia ... 357
2.3. Comerțul cu ceai ... 358
2.4. Ceainăriile ... 360
2.5. Ceremonia ceaiului la ruși ... 361
2.6. Ceaiul la micul dejun ... 364
2.7. Samovarele ... 365
3. Vodca ... 368
3.1. Vodca în Rusia ... 368
3.2. Consumul de vodcă în Rusia și reformele ... 369
Tabel cronologic al evenimentelor din Rusia secolului al XIX-lea ... 381
Bibliografie ... 398

George Christopher Groot, Portretul împărătesei Elizaveta Petrovna, 1744

Louis Caravaque, Portretul împărătesei Elizaveta Petrovna, 1750

Eriksen Vigilius, Ecaterina a II-a, 1762

I.K. Fiodorov, Ecaterina a II-a în vizită la M.V. Lomonosov

ÎMPĂRAȚII

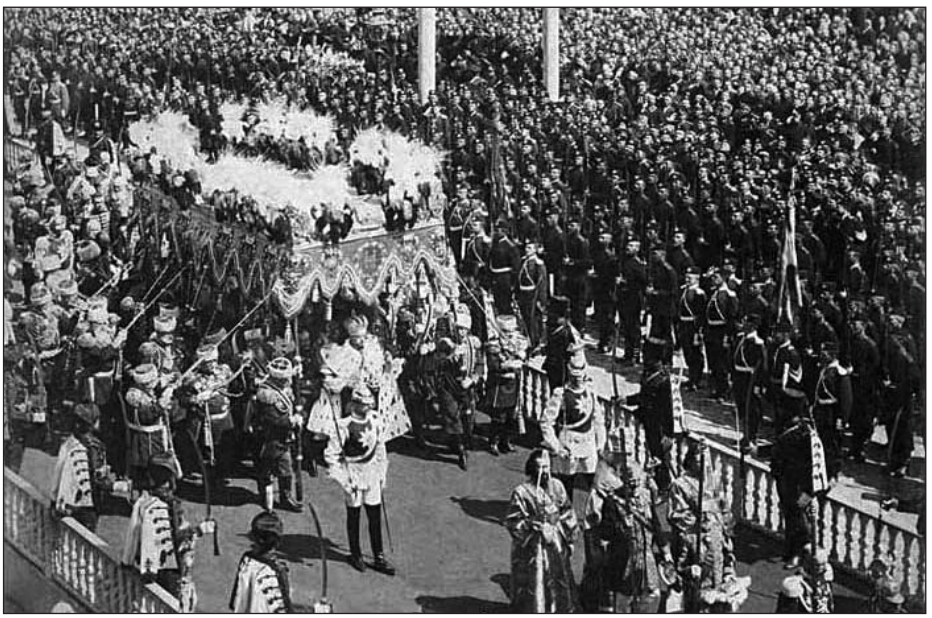

Alexandru al III-lea

Nicolae al II-lea
în straie de țar rus, 1903

Nicolae al II-lea. Ceremonia de încoronare, 1896

Palatul Peterhof în 1896

Fiicele lui Nicolae al II-lea

Grigori Rasputin în 1904-1905

V.P. Hudoiarov, Împăratul Petru I la lucru

NOBILII

Serată în timpul lui Petru I, gravură

M. Zici, Bal în cinstea împăratului Alexandru al II-lea

V. Polenov, Grădina bunicii, 1878

A.T. Tîranov, Interior într-un conac nobiliar, cca 1830

A. Briullov, N.N. Pușkina, 1831

A.P. Sokolov,
Portret de femeie, 1882

ADMINISTRAȚIA

I.E. Repin, Primirea conducătorilor de plăși de către împăratul Alexandru al III-lea, 1885-1886

Polițist

Membri ai Dumei orășenești, 1913

M.I. Zoșcenko, Judecată la plasă, 1888

ARMATA

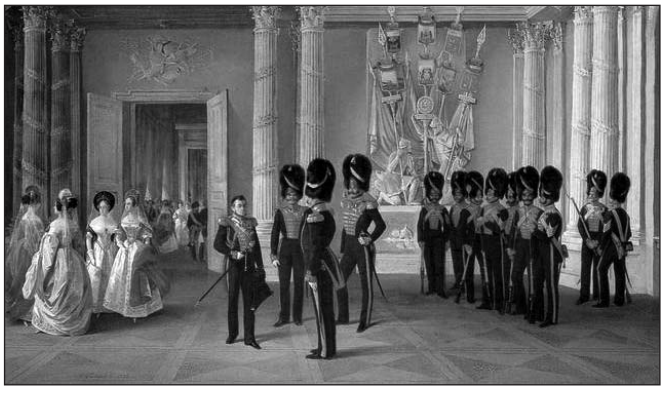
F. Kruger, Garda, 1832

Husari

Cavaleriști din garda personală

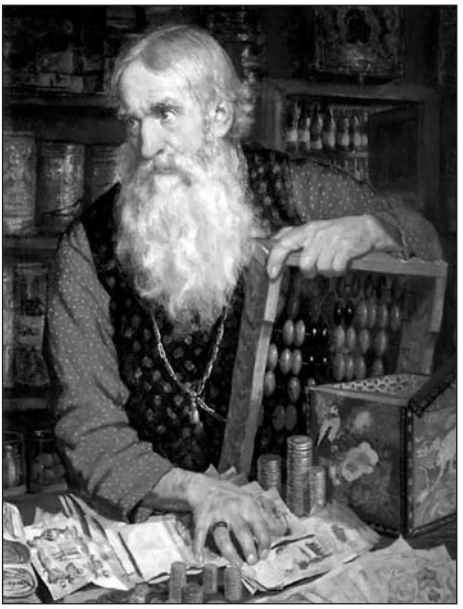

A.I. Ladurner, Sala cu blazoane din Palatul de Iarnă, 1834

ORĂȘENII

Galeriile comerciale din Moscova

B.M. Kustodiev,
Negustor. Bătrân
cu bani, 1918

Comerț ambulant, 1910

Comercianți pe Câmpul lui Marte,
Petersburg, 1895

Depozit la Apraksin dvor, 1914

F.V. Perrot, Piața Sennaia, 1841

ORĂȘENII

Moscova, piața Suharevskaia

Chelner la cârciumă

B.M. Kustodiev, Crâșmă la Moscova, 1916

Restaurantul „Iar", 1911

S.M. Tretiakov și N.E. Jeghin, cca 1870

Ceaiul de după-amiază

M. Zici, Spectacol la Teatrul Mare cu ocazia încoronării lui Alexandru al II-lea

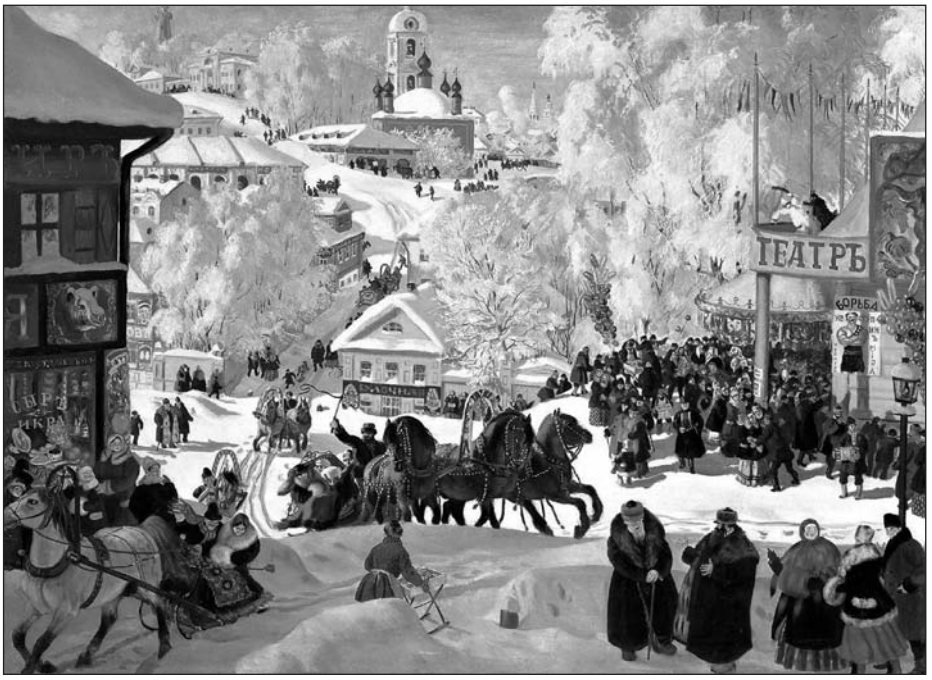

„Munți americani“
pe Câmpul lui Marte, 1895

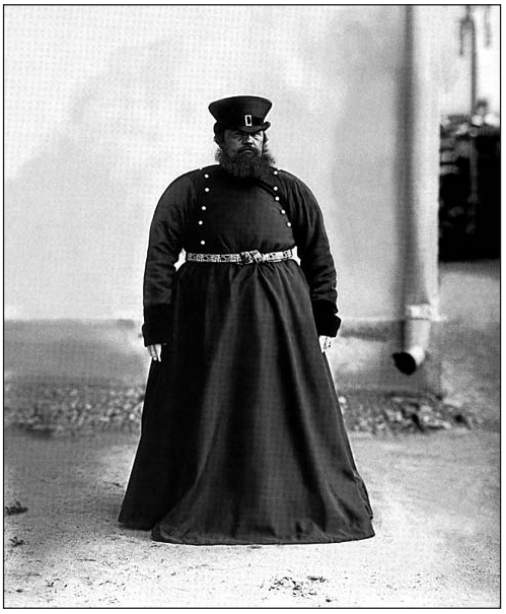

Nevski prospekt

ORĂȘENII

B.M. Kustodiev, Lăsatul de sec, 1919

Birjar

Birjari în ceainărie, în preajma samovarului

ȚĂRANII

A. Popov, Demianova uha

F.G. Solnțev, Familie de țărani la masă, 1824

Țăran la cosit, 1901

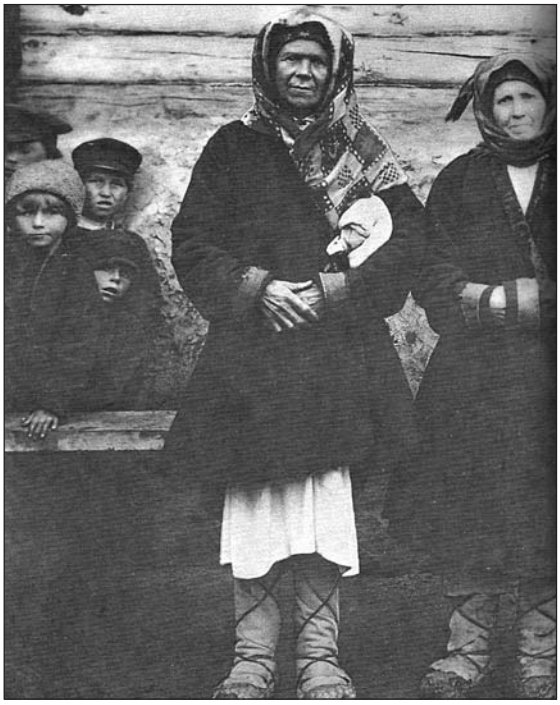
ȚĂRANII

N.N. Harlamov, *Tânără rusoaică*, 1888

În zi de sărbătoare

Femei în haine groase, gubernia Tula, 1902

Staroveri din Nijni-Novgorod

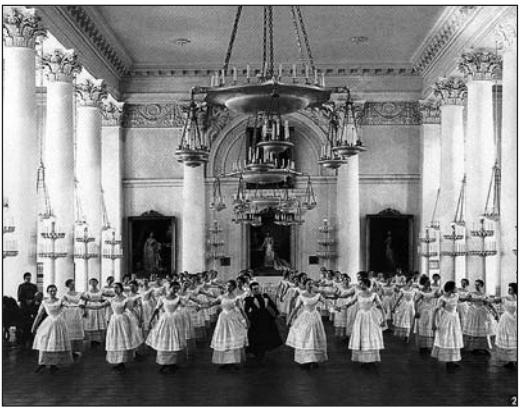
ÎNVĂȚĂMÂNTUL

N.P. Bogdanov-Belski,
Calcule, 1895

Profesori și elevi de la liceul din Biisk, 1910

Oră de dans
la Institutul Smolnîi,
1901

A.I Morozov, *Școală sătească gratuită*, 1865

INTELLIGHENȚIA

Pavel Pestel

Serghei Muraviov-Apostol

Mihail Bakunin

Atentat al eserilor, 1906

K.I. Kolman, Răscoala din Piața Senatului din 14 decembrie 1825, 1830

Atentat al eserilor la locuința Prim-Ministrului P.A. Stolîpin, 1906

SIMBOLURI RUSEȘTI

Matrioșka

Ouă
Fabergé

SIMBOLURI RUSEȘTI

Miniatură lăcuită de la Fedoskino

Miniatură lăcuită de la Paleh

Jucării de la Dîmkovo

Toată lumea bea vodcă

RUSIA IMPERIALĂ
O ISTORIE CULTURALĂ A SECOLULUI AL XIX-LEA

Demersul Antoanetei Olteanu, reputată traducătoare de limba rusă și expertă în istoria culturală a Rusiei, se distinge atât prin calitatea informațiilor, adesea inedite, cât și prin compoziția complexă, care îmbină viziunea sintetică cu o perspectivă transculturală exersată. Cartea se recomandă de la sine atât cititorului profesionist, care găsește aici o serie de date altfel greu accesibile, cât și celui interesat de istoria și cultura Europei în ansamblu.

După cum anunță și subtitlul, lucrarea reconstituie o istorie culturală a secolului al XIX-lea, realizând, în fapt, o frescă a uneia dintre cele mai captivante perioade din istoria Rusiei, cea imperială. Datele prezentate acoperă practic toate aspectele vieții politice, sociale, economice și culturale ale acestui interval de timp, marcat atât de aura țarilor, cât și de nenumăratele revolte populare. Tabloul evenimentelor majore este întregit cu minuțioase inventare de titluri nobiliare, cu date economice consemnate cu acribie, cu o expunere vie a panoramei cutumelor sociale, familiale și religioase, mergând de la modalitățile de confecționare a jucăriilor sau a bijuteriilor până la istorii ale ceaiului sau vodcii. Atmosfera epocii capătă un contur desăvârșit prin citarea unor fragmente din lucrări științifice de referință, din jurnalele de călătorie și din publicistica vremii, dar și din operele marilor scriitori ai vremii, ca Dostoievski, Gogol și Tolstoi.

Se conturează, astfel, o imagine neconvențională a Rusiei, o națiune confruntată permanent cu tensiunea unei alegeri fundamentale, care pune în opoziție modelul străin și inegalabila forță internă. Autoarei îi revine meritul de a fi surprins aspectele esențiale ale acestei tensiuni, cu ample ecouri în perioada modernă și cu evidente efecte asupra mentalității contemporane.